

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi
2 Issues per year, Refereed
ISSN: 2148-5933
SAYI/ISSUE: 12
Aralık/December 2019

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:6 Sayı/Issue:12 Aralık/December 2019

ISSN: 2148-5933

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editors

Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Ömer Faruk CANTEKİN

İngilizce Editör Yardımcısı / Assistant English Publication Editor

Batuhan SELVİ

İç Tasarım / Page Design

Özlem Nur KALE

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Baskı / Print

Bizim Dijital

Basım Tarihi / Date of Publication

Aralık 2019

Yayın Kurulu / Editorial Board

Tarık AK, Mustafa ALTUNOK, Burhan AYKAÇ, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Ertuğrul ERYÜCEL, Tuğrul KORKMAZ, Alihan LİMONCUOĞLU, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI (Hollanda Avrupa İslam Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ayşegül SONCU (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Ankara Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Hatice ALTUNOK (Cumhurbaşkanlığı)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Kemalizm ve İslamcılık Sarkacında Türk Muhafazakarlığının Kuramsal ve Toplumsal <i>Dönüşümü</i> : Başörtülü Kadınlar ve Gösterişçi Tüketim Tartışmaları <i>Theoretical and Social Transformation of Turkish Conservatism under the Pressure of Kemalism and Islamism: Debates on Conspicuous Consumption and Veiled Women</i>	
Oğuzhan Bilgin	1
Çalışmanın Muhafazasından Yaşam Güvenliğine Evrilen Yeni Sosyal Politika Anlayışı <i>The New Social Politics Notion the Changing from Working Power Accumulation to the Safety to Live</i>	
Özlem Küçük	25
Hukuk ve İktisat Perspektifinden Anayasa Mahkemelerinin İktisadi Analizi <i>Economic Analysis of Constitutional Courts from the Perspective of Law and Economics</i>	
Ali Pişkin	61
The Effect of Globalization on Migration-Security Relationship <i>Küreselleşmenin Göç-Güvenlik İlişkisi Üzerindeki Etkisi</i>	
Emre Çıtak	95
Halk Tarafından Seçilen Devlet Başkanlarının Yürütme Yetkileri (Karşılaştırmalı Anayasa İncelemesi) <i>Executive Powers of the Presidents Elected by the Public (Comparative Constitutional Review)</i>	
M. Fatih Çınar	119
Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi <i>Consolidation of Politics in Turkey: The Turgut Özal Period</i>	
Ömer Baykal	143
İbn Haldun Düşüncesinde Egemenlik Olayı <i>The Sovereignty in the Thought of Ibn Haldun</i>	
Hasan Yaylı & Onur Yıldırım	181
Sendika ve Grev Hakkının Mündemiçliği Sorunu-Kavala Grevi Örneği <i>The Problem of Intertwined of Right to Union and Strike-Example of Kavala Strike</i>	
Mehtap Yücel Bodur	203
Vegan Kimliğin Oluşumu: Vegan Olmak ve Vegan Kalmak <i>Formation of Vegan Identity: Becoming Vegan, Staying Vegan</i>	
Zeynep Serap Tekten Aksürmeli & Hayati Beşirli	223
Soğuk Savaş Sonrası Kosova’da Yükselen Etnik Milliyetçilik ve Balkan Güvenliği <i>Rising of Ethnic Nationalism in Kosovo and Balkan Security after the Cold War</i>	
Şeyma Kalyoncu & Gökberk Yücel	251

Kamu Yönetiminde Liyakat Dışı Uygulamalar: Kamu Etiği Kuramlarına Göre Bir Değerlendirme <i>Non-Merit Practices in Public Administration: An Evaluation According to the Public Ethics Theories</i>	
Osman Gökhan Hatipoğlu	269
Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyal Hizmet Uygulamaları <i>Social Work Practices in the United States</i>	
Ömer Faruk Cantekin	291
The Nexus of Climate Change and Migration <i>İklim Değişikliği ve Göçün Kesişimi</i>	
Sanem Özer & Senem Atvur	309
Örgüt İkliminin Yenilik Performansı Üzerine Etkisi: Medikal Sanayi Sektöründe Bir Araştırma <i>The Effect of Organizational Climate on Innovation Performance: A Research in the Medical Industry Sector</i>	
Derya Gül Öztürk	335
Ekonomik Karmaşıklık Seviyesinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Geçiş Ülkeleri İçin Bir Panel Zaman Serisi Analizi <i>The Impact of Economic Complexity Level on Economic Growth: A Panel Time Series Analysis for Transition Countries</i>	
Semra Boğa	357
Demografik Faktörlere Göre Konut Talebi İçin Türkiye İllerinin Uygun Kümeleme Yöntemiyle Sınıflandırılması <i>Classification of Cities in Turkey for Housing Demand in Accordance Demographic Factors with the Appropriate Clustering Method</i>	
Cahit Çelik & Özlem Akay & Gülşen Kırıl	387
Dolar Kuru İle Seçilmiş BİST Sektör Endeksleri Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi <i>Relationship between Dollar Exchange Rate and Selected BIST Sector Indices: Asymmetric Causality Analysis</i>	
Saffet Akdağ & Hakan Yıldırım	409
Klinik Liderlikte Akademik Başarının Etkilerinin Belirlenmesi <i>Determining the Effects of Academic Success in Clinical Leadership</i>	
Selim Gündüz & Songül Karadağ	427
İçsel Pazarlama Uygulamalarının Çalışanların İş Tatmini Üzerine Etkisi ve Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü <i>The Effect of Internal Marketing Practices on Employees' Job Satisfaction and the Mediating Role of Organizational Justice</i>	
Şükrü Şenol & Volkan Öngel	445
Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Deneyimi <i>The Relationship between Foreign Direct Investments and Income Inequality: The Experience of Turkey</i>	
Yüksel Bayraktar & Ayfer Özyılmaz & Metin Toprak	477
Subjektif Sosyal İzolasyon Riskleri <i>Subjective Social Isolation Risks</i>	
Can Mavruk & Ersin Kırıl	491

Editörden

Akademik dergi yayıncılığında kurumsal bir destek olmadan yayın hayatını devam ettirmek farklı bir enerjiyi gerektirir. Daha çok üniversite ya da kurumsal bir yapı bünyesinde çıkarılan akademik dergilerin sürdürülebilirliği karşısında bağımsız ve amatör bir ruhla yayın hayatına devam eden dergiler sürecin farklı bir boyutunu oluşturur. Akademik Hassasiyetler yayın hayatının 6. yılını bitirirken bu enerjiyle bugüne geldi ve ilerledi. Türk akademisine ve düşünce dünyasına bu perspektiften bir katkı sunmaya gayret eden dergimizin bir temadan ziyade farklı sosyal bilim disiplinlerinden çalışmalarla çıkarılması geniş bir kitleye ve zengin bir literatüre katkı sağlamaktadır. Türkiye’de bilimsel düşüncenin ve faaliyetlerinin kampüs dışında da var olması bilim zihniyeti ve bilimsel gelişmenin de önünü açacak bir durumdur. Herhangi bir siyasal angajmana ve çıkara dayanmadan akademik ve entelektüel kaygılarla hareket etmek, bu derginin devamlılığını sağlayan en önemli unsurdur. Türk dergiciliğine ve akademisine bu şekilde katkı sağlayan Akademik Hassasiyetlerin bu sayısında sizlerle yirmi bir makaleyi paylaşıyoruz. Arzumuz daha fazla makaleyi sizlerle buluşturmak olsa da makalelerde nicelikten daha çok niteliğe önem verdiğimiz için belirli sınırlılıklar içerisinde hareket etmeyi uygun gördük. Bu yüzden her sayımızda çok daha fazla makaleye yer verme imkanımız olsa da psikolojik bir sınır koyarak kendimizi sınırlandırmanın daha iyi olacağını düşündük ve bugüne kadar da bu sınırları geçmemeye özen gösterdik. Çalışmalarının değerlendirilmesini isteyen yazarların bu konuyu anlayışla karşılmasını umut ediyoruz. Bu vesileyle dergimiz Akademik Hassasiyetlerin 12. Sayısında yazılarıyla bu sayıya katkıda bulunan tüm yazarlara ve bu çalışmaları okuyup değerlendiren tüm hakemlere teşekkür ederiz.

13. Sayımızda buluşmak üzere...

KEMALİZM VE İSLAMCILIK SARKACINDA TÜRK MUHAFAZAKARLIĞININ KURAMSAL VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ: BAŞÖRTÜLÜ KADINLAR VE GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM TARTIŞMALARI

Oğuzhan BİLGİN*

Öz

Türkiye’de muhafazakarlık kavramının kavramsal ve toplumsal sınırlarının çizilmesine dair literatürde bir belirsizlik vardır. İslamcılık kavramıyla hatalı bir biçimde karıştırılan Türk muhafazakarlığının, Türk modernleşmesi sürecinde ortaya çıkış ve gelişim süreçlerinin ortaya konulması, evrensel muhafazakarlık literatürü içindeki konumunun belirlenmesi pek çok güncel tartışmanın merkezinde yer alan bu toplumsal ve siyasal olgunun anlaşılması bakımından önemlidir. Bu bağlamda Türkiye’de muhafazakarlığın toplumsal anlamda nasıl dönüştüğü, özellikle de medyada ele alınış biçimlerinin nasıl sorunlu alanlara tekabül ettiği tahlil edilmeye değer örnekleri oluşturmaktadır. Muhafazakarların Türkiye’nin modernleşme sürecinde yaşadıkları kentleşme, bireyleşme süreçlerinin, değişen moda ve tüketim anlayışlarının anlaşılması aynı zamanda Türkiye’nin kültürel ve politik gündeminin toplumsal altyapısını görmek bakımından da anlamlıdır. Söz konusu tartışmalarda muhafazakarlığın kamusal hayatta temsiline özel olarak odaklanılmakta, bu temsilde de muhafazakâr başörtülü kadınlara başlı başına bir önem ve anlam atfedilmektedir. Türkiye’nin siyasal ve toplumsal gündeminin önemli bir gerilim maddesine dönüşmüş olan başörtülü kadınların kamusal alandaki varlığına, moda ve tüketim pratiklerine dair tartışmaların analizleri bu çalışmanın öncelikli amacıdır. Türk muhafazakarlığının tarihsel ve kavramsal sınırlarının çizilmesi ve modernleşme sürecindeki dönüşümü bağlamında bu analizlerin nereye oturduğu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Muhafazakarlığı, Başörtülü Kadınlar, Muhafazakâr Orta Sınıflar, İslamcılık, Kemalizm.*

THEORETICAL AND SOCIAL TRANSFORMATION OF TURKISH CONSERVATISM UNDER THE PRESSURE OF KEMALISM AND ISLAMISM: DEBATES ON CONSPICUOUS CONSUMPTION AND VEILED WOMEN

Abstract

There is an uncertainty on drawing the conceptual and social lines of the concept of conservatism. Positioning the Turkish conservatism within the global conservatism literature, which is wrongly confused with Islamism, and shedding light on its emergence and progress during the process of Turkish modernization, is quite significant to have an insight into that social and political concept which stands in the

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, bilgino@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4577-6331>

center of numerous contemporary discussions. In this context, how the conservatism in Turkey transformed socially and particularly the ways it has been approached in the media that focus on problematic issues constitute the examples which are worth to analyze. Understanding processes of urbanization, individualization, changing perceptions of fashion and consumption of conservatives in the modernization process in Turkey is also important in understanding the social base of cultural and political agenda of Turkey. In such discussions, the representation of conservatism in public sphere is especially focused and, in this representation, a specific importance and meaning is attributed to conservative veiled (headscarf) women. The prior aim of this study is to analyze the discussions on the presence, practices of fashion and consumption of veiled women in the public sphere which turned out to be one of the important and tense topics in the political and social agenda in Turkey. Drawing the lines of the conceptual and historical lines of the Turkish conservatism and how all these debates are positioned within the context of its transformation during the process of modernization will be discussed.

Keywords: Turkish Conservatism, Veiled (Headscarf) Women, Conservative Middle Classes, Islamism, Kemalism.

Giriş

“Biliyorum”, dedi. “Yeni bir hayat lazım. Belki bundan sana ben daha evvel bahsettim. Fakat sıçrayabilmek, ufuk değiştirmek için dahi bir yere basmak lazım. Bir hüviyet lazım. Bu hüviyeti her millet mazisinden alıyor” (Tanpınar, 1996:155).

Muhafazakarlık hakkında çok fazla tartışma yapılan bir konu olmasına rağmen muhafazakarlık kavramına atfedilen anlamlar bakımından üzerinde tam olarak bir uzlaşma sağlandığını söylemek zordur. Hem akademik hem de popüler yazında muhafazakarlık kavramı bazen dindarlıkla, bazen İslamcılıkla, bazen gericilikle bazen ataerkillikle bazen de geleneksellelikle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Muhafazakarlık bu kavramların hiç birisinin eş anlamlısı olmadığı gibi kavramsal karşılığının ortaya konulabilmesi için öncelikle tarihsel olarak hem dünyada hem de Türkiye’deki serencamının ortaya konulması gerekmektedir.

Türkiye’de muhafazakârlık akademik literatürden siyasete, gündelik hayatın her alanına kadar tartışılan, zaman zaman siyasal ve toplumsal gerilimlerin odak noktası olabilen bir konudur. Özellikle Türk modernleşmesiyle beraber muhafazakarların ve bilhassa muhafazakâr başörtülü kadınların kamusal alanda daha da görünür olmaları hem bazı Kemalist hem de bazı İslamcı medya organlarında çeşitli biçimlerle mesele haline getirilmiş ve tartışılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle muhafazakarlık kavramının evrensel anlamda tarihsel gelişimi anlatılacak, kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacak ve devamında da Türk muhafazakarlığının kavramsal gelişimi tarihsel karşılaştırmalı yöntem kullanılarak ele alınacaktır. Kuramsal tartışmaların sonrasında da söylem analizi yöntemi kullanılarak yapılacak bir medya okumasıyla muhafazakâr modernleşme süreçleri neticesinde kamusal hayatta görünür hale gelmeye başlayan muhafazakarlığa özellikle de başörtülü

muhafazakâr kadınlara yönelik hem bazı Kemalist hem de bazı İslamcı yazarlar tarafından gösterilen reaksiyonlar ve kullanılan dil analiz edilecektir.

1. Teorik ve Tarihsel Çerçeve; Dünyada Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi ve Muhafazakâr Modernleşme Anlayışları

Muhafazakarlık Fransız Devrimi ile birlikte tecessüm etmiş modern bir siyasal akım ve tavırdır. Fransız Devrimi ile birlikte Fransa’da müesses nizam (ancient regime) yıkılmış hem siyasal hem toplumsal hem de kültürel kurumlar radikal bir dönüşüme tabi tutulmuştur. Bu yıkılan kurumlar ve toplumsal yapılar arasında monarşi rejimi, Katolik ruhban sınıfının meşruiyetini dinden alan toplumsal iktidarı, aristokrasinin tüm toplumsal statü ve iktidar yapılarını belirleyen aristokratik sınıf düzeni ve bütün bunların beraberinde oluşmuş kültürel kurumlar, kodlar ve yapılar bulunmaktadır. Ayların isminin değişiminden, Cumhuriyet rejiminin kuruluşuna, otoriter laiklikten yeni ulus inşası projelerine kadar bu Jakoben, radikal devrimler beraberinde çeşitli reaksiyonları ve itirazları da getirmiştir. İşte muhafazakarlık düşüncesi ve siyaseti bu itirazların neticesinde ortaya çıkmış ve kurumsallaşmıştır.

Fransız Devrimi ve benzeri radikal modernist dönüşümlere/devrimlere karşı sistematik itiraz ve eleştirileri muhafazakâr düşünce bağlamında kuramsal bir çerçeveye oturtan ilk isimler İngiltere’de Edmund Burke, Fransa’da Joseph De Maistre olmuştur. Daha sonra onları İtalya’da Vincenzo Cuoco, Almanya’da Friedrich Genz izlemiştir.

Fransız Devrimi sonrası dünyada iki temel muhafazakarlık biçimi oluşmuştur: Birincisi ancient regime’in yeniden tesisini savunan ve devrimlere toptan karşı çıkan tepkici muhafazakarlık; ikincisi ise tedrici ve ılımlı bir modernleşmeyi savunan ılımlı muhafazakarlık. Modernleşmeye açık, tedrici değişimi savunan muhafazakarlığın omurgasını Edmund Burke’ten Russell Kirk’e Anglo-Sakson muhafazakarlığı meydana getirmiştir.

En sert ve reaksiyoner tepkilerden biri devrimi Fransa’da doğrudan yaşayan Joseph De Maistre’den gelmiştir. De Maistre kesin olarak devrimle birlikte gelen tüm değişimlere kategorik olarak karşı çıkmış, *ancient regime*’i tüm kurumlarını geri getirmek isteyerek savunmuş, bunu “karşı-devrim değil, devrimin karşıtını istiyoruz” sözleriyle formüle etmiştir (Tannsjö, 1990:5). Joseph De Maistre Fransız Devrimini “insan doğasının siyasal ve toplumsal değişimle mükemmelleştirilebileceğine ilişkin yanlış iyimserlik” (O’Sullivan, 1994:55) sözleriyle tanımlarken siyasal ve toplumsal değişimi savunan hareketlere toptan karşı çıkmıştır. Bu reaksiyonerlik bugün itibarıyla artık mazide kalmış, modern, günümüz muhafazakarlığı açısından etkisi kalmamış bir reaksiyonerlik olarak değerlendirilmektedir.

Kendisinden sonraki kuşaklara ve günümüz muhafazakarlığına tarihsel ve teorik bir zemin kazandıran esas isim Edmund Burke olmuştur. “*Reflections on the Revolution in France*” kitabıyla muhafazakarlık literatürünün kurucu babası kabul edilebilecek kişi olan Edmund Burke

radikal değişim fikrine itiraz etmiş, devrimler yerine evrimi ve tedrici değişimi savunmuştur. Edmund Burke toplumu boş bir sayfa (tabula rasa) olarak gören rasyonalizmin bu boş kağıdı doldurmak için başvurduğu aygıtın politik şiddet olduğunu söyler (Burke, 1790:77). Edmund Burke Ortaçağ özlemi içinde ve aristokrasiyi geri getirmek isteyen biri değildir, onun itirazı devrimin radikalliğindedir ve ona göre toplumların devamlılığı esastır; bu nedenle 1688 İngiliz Devrimine olumlu bakarken Fransız Devriminin yıkıcılığına, radikalliğine ve kuruculuk iddiasındaki tabula rasa anlayışına karşı çıkar (Duman, 2017:319-320). Zaten 1688 İngiliz Devrimi, Fransız Devrimi gibi bir radikal dönüşümden çok bir restorasyon sürecidir. İngiliz toplumunun yapısı Türk muhafazakarlarınca genelde örnek olarak gösterilmektedir. İngiltere'nin tarihsel dönüşümü hep tedrici olmuş, temel kurumsal ve kültürel yapıları korunmuş, bu tüm kesimleriyle İngiliz toplumu tarafından içselleştirilmiştir. Muhafazakarlık külliyyatının en önemli kuramcılarında Michael Oakeshott'a göre de içinden çıktığı İngiliz toplumunda Muhafazakâr Parti en önemli iki partiden biri olsa bile muhafazakarlığın ayrı bir ideoloji olarak değil, eğilim olarak görülmesi gerektir, zira Oakeshott muhafazakarlığın toplumsal bir ortak kabul haline dönüştüğünü söyler (Oakeshott, 1962).

Muhafazakarlığın toplumsal değişim anlayışını açıklarken, Burke "*Defense of his (Own) Life*"da (1798) radikal değişimler için şunu söyler: "nesnelerin özünü değiştirir ve tesadüfen onlara eklenmiş olan kötülüklerle birlikte hakiki iyiliklerini de atar... Öte yandan reform, özdeki bir değişim veya asli bir tadilat değil, ilacın doğrudan şikâyet edilen yere uygulanmasıdır" (O'Sullivan, 1976:12). Minogue için de "muhafazakârlar, yaprakları ve dalları budamayı, kökleri koparmaya tercih ederler" (Minogue, 1987:33). Muhafazakarlık kavramı çoğu zaman gelenekçilik kavramıyla eş anlamlı bir şekilde kullanılır. Oakeshott'a göre muhafazakârlar değişime karşı değildir, bazı değişimlere karşı eleştirel bir tutum içerisindedirler. Muhafazakarlık gelenekçidir ama gelenekler ancak Durkheimcı anlamda toplumsal fonksiyonu koruduğu müddetçe gelenekçidir.

Burke Fransız Devrimini kendi ülkesini 'fethedilmiş bir ülke' olarak görmesinden dolayı eleştirir (Nisbet, 1986:34). Bu toplumu nesneleştirdiği, kültür başta olmak üzere müdahale edilebilir, şekillendirilebilir bir nesne konumuna indirmediği için toplumu istenen, idealize edilen noktaya götürmeyeceği gibi, bütün bir toplumu karşısına alacağı için de otoriterleşecek ve şiddete yönelecektir. Jakoben radikalizmi de Fransa örneğinde tam olarak böyle teşekkül etmiştir.

Hem Edmund Burke hem Oakeshott muhafazakarlığın bir ideoloji olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Scruton'da muhafazakarlığı bir tavır ve duruş olarak adlandırmaktadır (Scruton, 2002:1). Amerikan muhafazakarlık düşünürü Kekes muhafazakarlığın bir politik ahlak doktrini olduğunu, her toplumsal kurumun ve değerin siyasallaşması gibi ahlak ve erdemin de muhafazakarlık tarafından siyasallaştırılarak ideolojik bir unsur haline getirildiğini söyler (Kekes, 1998:1-3). Kekes'e göre gerekli bir geleneği

korumak kadar gereksiz olanı da tasfiye etmek muhafazakarlığa dahildir (Kekes, 1998:12-15).

Muhafazakarlık üzerine kalem oynatan, yorum yapan pek çok kişinin söylediğinin tersine muhafazakarlıkla ve dindarlık da eş anlamlı kelimeler değildir. Evrensel anlamdaki örneklerine baktığımız zaman Burke ve Bonald gibi dindar muhafazakârlar varken, Sullivan ve Eastman gibi ateist muhafazakârlar da vardır. Ama her birinin ortak paydası insanın kusursuz ve eksiksiz olmadığı, sınırlı bir varlık olduğu ve toplumların maddi boyutlarının yanı sıra din, gelenek, tarih gibi manevi unsurların toplumları toplum yaptığı, bireyleri de tamam kıldığıdır. Hayek'in kullandığı kavramlarla muhafazakarlığın temel hareket noktası kurucu rasyonalizmle, Oakeshott'ın kullandığı anlamda da siyasette rasyonalizmle mücadele etmektir (Özipek, 2006: 69).

Temel itibariyle muhafazakarlık modernliğin siyasal ve ekonomik alanını kabul etmek durumunda kalmış ama kültürel alana çekilmiş ve direnecek mevzi olarak orayı belirlemiştir. Burada da kültürel alanda toplumsal fonksiyonları itibariyle ömrünü tamamlamış gelenekler, normlar ve değerler tasfiye olmaktan veya dönüşmekten kurtulamayacaktır. Muhafazakârlar devrimci hareketlerin tersine dünyaya bakışta Hegel'in deyişiyle “olumsuzluğun emeği”ne (labour of the negative) sahip değildir yani bugünkü zamana toptan olumsuz olarak bakmaz, olumluyla olumsuzu birlikte görür. İşte bu nedenle devrimci değil evrimcidir ve gelecek anlayışı da böyle bir ‘şu an tasavvuru’ üzerine inşa edilir.

Muhafazakarlık maziye takılıp kalmak olmadığı gibi mevcut olanı muhafaza etmekten ibaret bir siyasal anlatı da değildir. Muhafazakarlık gerekli gördüğü yerde ‘öz’ olarak kabul ettiği değerler sistemini ve kurumları korumak şartıyla yeniliklere adapte olmak, toplumsal değişimi yönetmek demektir. Bu anlamda modernleşmeye karşıt değil, yönetme kabiliyetini elinde bulundurmamak şartıyla taraftardır. Muhafazakarlık esas olarak zamanda parçalanmanın olmadığı bir zaman kavramsallaştırmasına sahiptir. Sadece geçmişten ibaret olmayan, bir tek geleceğe de odaklanmayan ve esas olarak bugünü öne çıkaran bir zeminde oturmaktadır. Bu nedenle muhafazakarlığın ‘mazi’cilik olarak görülmesi eksiktir. Önemli olan bugün ne olduğu ve istikbal için ne yapıldığıdır. Van Den Bruck'un deyişiyle “muhafazakarlık muhafaza etmeye değer şeyler yaratmaktır” (Van Den Bruck, 2001:2628).

2. Türk Muhafazakarlığının Tarihsel ve Kuramsal Gelişimi

Genelde İslam Dünyası, özeld de Türkler, Batılı toplumların Ortaçağları yaşadığı dönemlerde hem siyasal, hem ekonomik hem de kültürel olarak dünyayı domine edecek güce ulaşmış, bu gücü çeşitli çalkantılı dönemlere rağmen uzun yüzyıllar boyu devam ettirebilmişlerdir. Bu gücün tüm boyutlarıyla birlikte Müslümanlar'dan Batı'ya doğru kaymaya başlaması dünya sistemindeki büyük dönüşümler neticesinde vuku bulmuş, Müslümanlar dünyayı domine etme noktasından kendi ülkelerini bile Batının

işgallerinden, sömürgeci istilalardan ve ekonomik-kültürel geri kalmışlıktan koruyamama noktasına sürüklenmişlerdir. İşte bu çöküş hali başta Türkiye olmak üzere İslam coğrafyasında ıslahat, reform ve modernleşme çabalarını beraberinde getirmiş ama bunun nasıl olacağı, bunun kültür ve topluma, kurumlara ne ölçüde etki edeceği yüzyıllar boyu tartışılmıştır. Şüphesiz bu tartışmanın en çok yaşandığı merkez son büyük İslam İmparatorluğunu kuran Türkiye olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda geriye gidişin ve Batının yükselişinin ilk fark edilişi öncelikle ıslahat hareketlerine yol açmıştır. Islahat hareketleri kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere bir düzeltme ve tedavi etme hareketidir yani bir reform hareketi bile değildir. Ancak İmparatorluğun son yüzyılına gelindiğinde bu hareketler Tanzimat dönemine modernleşmeci reform sürecine evrilmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet inkılapları kadar radikal bir dönüşüm yaşanmamasına rağmen yine de muhafazakâr tepkiler gelmiş, Recaizade Mahmud Ekrem ve Ahmet Mithat gibi isimler bu süreci 'aşırı Batılılaşma' olarak görüp eleştirmişlerdir.

Cumhuriyetle birlikte ise reformist-evrimci modernleşme radikal bir Batılılaşmaya dönüşmüş, Cumhuriyet modernleşmesi inkılap kavramına kendisini yaslayarak devrimci bir nitelik kazanmıştır. Türkiye'de Batılılaşma politikaları kurumsal, siyasal, askeri modernleşme hamlelerinden daha da yoğun olarak, özellikle de Cumhuriyet Döneminde, Batılılaşmacı kültürel politikalar ekseninde görülmüştür. Buna karşı ortaya çıkan reaksiyonun da aynı kültürel temelde meydana gelmesi şaşırtıcı değildir. Kılık-kıyafet kanunlarından, harf inkılabına, ezanın Türkçeleşmesi dahil İslam'ı kamusal hayatta sınırlayan ve geleneksel Türk-İslam kültürünü, müziğini, edebiyatını, yaşam tarzını Batı'nın "medeniyet değerleri" olarak görülen kültürel unsurlarıyla ikame etmeye çalışan bir self-kolonyalizme direnilmeye çalışılmıştır. Dahası bütün bir resmi tarih, eğitim ve kültür politikasını, geleneksel 1000 yıllık Türk-İslam medeniyet ekseninden kaydırmaya dönük politikalara karşı gelişen milliyetçi/yerelci/geleneksel/dini tepkiler bütünü Türk muhafazakarlığının temelini oluşturmuştur.

Fransız Devrimine benzer jakoben, radikal bir müdahale ve değiştirme hamlesi özellikle toplum ve kültür alanına bir müdahale olarak görülmüş ve muhafazakarlarca eleştirilmiştir. Çünkü muhafazakârlar radikal devrimlerin tersine tedrici değişimleri savunmaktadırlar. Özellikle Türk muhafazakarlığının temel dayanak noktası Kemalist modernleşmenin en yoğun olarak hissedildiği Batıcı kültür devrimlerine karşı kültürel bir koruma ve direniştir. Mümtaz Turhan kültürel değişime dair muhafazakâr bir bakış açısıyla temel bir kavramsallaştırmaya gitmiş, "serbest kültür değişimleri-mecburi kültür değişimleri" ikiliği üzerinden analizini oluşturmuştur. Değişmenin serbest olabilmesi, yerelin yabancıdan hangi kültürel unsuru alabileceğini seçebilmesi aynı zamanda da kültürün bağımsızlığını da korumasını sağlayacaktır ama Köy Enstitüleri gibi mecburi kültür değişimleri kültürün tabiatını da bozacak, bağımsızlığına da hanel getirecektir (Turhan, 1987:113-132) (Yılmaz, 2006:196). Bu kavramsallaştırmada serbest kültür

değişmeleri eksenini tam da muhafazakâr toplumsal değişme örneğine uymakta, muhafazakarlığın değişime kategorik olarak karşı olduğu önyargısını boşa çıkarmaktadır.

Henri Bergsson Batı modernizmine getirdiği yaklaşımla Türk muhafazakarlığını etkilemiş, önemli bir zemin oluşturmuştur. Bergsson “yaratıcı tekâmül” kavramıyla evrensel bir Batı modernizminin mümkün olamayacağını, yerli ve milli olanın da bu evrim (devrim değil!) sürecinde eklenebileceğini anlattığı gibi ‘süre’ kavramıyla da zamanın parçalanamayacağı, maziden kopuşun mümkün olmadığını, zamanın kesintisiz, sürekli bir akış olduğunu anlatır (Bergsson, 1947:16).

Türk modernleşmesine ve özellikle de ulus-devletleşme ve Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki süreçte fikirleriyle yön verebilmiş birkaç aydından birisi Ziya Gökalp’tir. Gökalp yaptığı kültür-medeniyet (hars-medeniyet) ayrımıyla kültürün milli ve sabit, medeniyetin (burada medeniyet kavramıyla bilimsel, entellektüel, teknik, ekonomik ve politik kurumsal moderniteyi kastetmektedir) ise evrensel ve değiştirilebilir olduğunu söyler. Bu ayrım Türk modernleşmesinin en temel kategorizasyonuna dönüşmüştür. Gökalp “Türklüğümüzü ve İslamlığımızı tamamiyle muhafaza etmek şartıyla Garb medeniyetine girmemizin hiçbir mahsuru yoktur. Türklüğümüze ve İslamlığımıza gelince bunların mecmuasına hars adı verilir” der (Gökalp, 1957:323). Ama Kemalist modernleşmeye genel olarak bakıldığında Gökalp’in ‘medeniyet’ adını verdiği bilimsel, entellektüel, teknik, ekonomik ve politik kurumların transferiyle yetinmemiş, belki de onlardan daha fazla kültürel Batılılaşmayı takip ederek Türk toplumunu kültür alanında da Batılı bir toplum haline getirmeye, ‘mecburi kültür değişmeleri’ne zorlamış, geçmişle ve özellikle de İslamiyet sonrası Türk tarihi ile kesin bir kopuşu sağlamayı amaçlamıştır.

Muhafazakarlık süreklilik içinde değişmeyi savunur, değişim karşıtlığını değil. Muhafazakâr değişim anlayışında kopuş fikri yoktur. Zaman kavramına dönük bu yaklaşım Türk muhafazakarlığında da ana eksenini oluşturmuş, özellikle Kemalizm’in radikal kopuşçu pratiği Türk muhafazakarlığına darbe vurduğu gibi aynı zamanda Türk muhafazakarlığının en temel kaynağını da yaratmıştır. Özellikle Cumhuriyet öncesinin geçmişte bırakılması, üzerine perde çekilmesi gereken bir dönem olarak gören kopuşçu yaklaşımla ona karşıt olarak gelişen süreklilik yaklaşımı en somut olarak iki önemli figürün şiirlerinde görebiliriz.

Radikal Batıcılığın şiirdeki sembol isimlerinden Tefvik Fikret “Atı çıkınca ortaya, mazi silinmeli!” (Kaplan, 1969:92) dizesiyle kopuş fikrine örnek teşkil edecek düşüncesini ortaya atarken muhafazakarlığın şiirdeki sembol isimlerinden Yahya Kemal “Kökü mazide olan atiyim” (Beyatlı, 1961) mısrasıyla kopuş fikrine olan itirazını, Türk muhafazakarlığının geçmiş-gelecek sürekliliğini ortaya koymaktadır.

Kemalist modernleşme profiline tecessüm ettiği en iyi örneklerden biri Reşat Nuri Güntekin’in “Yeşil Gece” romanıdır. Bu romandaki Kemalist

öğretmen tayin olduğu kasabayı gördüğünde “bizim muharebe meydanı göründü” diyecektir (Öztürk, 1996:116). Nitekim Kemalist modernleşmenin en bilinen sloganlarından birisi de “Halk için halka rağmen”dir. İşte muhafazakârlar toplumu dönüştürülecek bir nesne konumuna indirgeyen bu radikal modernleşme çizgisi yerine tedrici ve ılımlı bir modernleşmeyi savunmuşlardır.

Topluma uygun düşünce meydana getirmek yerine düşünceye uygun toplum meydana getirme fikri sosyoloji duvarına çarpıyor, toplum değişiyor ama radikal modernistlerin istediği biçimde değişmiyor. Kirk tarihi muhafazakârlar için “uçsuz bucaksız bir bilgi ambarı” olarak görür işte bu ambarla olan ilişkinin kopuşu olarak da harf inkılabı ve dil devrimi devreye sokulur (Kirk, 1962: 43)

Radikal Batıcı modernizmin ‘mazi’ ile kopuşu savunan, toplumu tabula rasa olarak görüp, sıfırdan inşa etmeye dayalı ‘kurucu’ anlayışına itiraz eden pek çok muhafazakâr aydın bulunmaktadır. Çünkü muhafazakarlık ‘millet’ olgusunun tarih içinde oluşmuş bir tarihsel-toplumsal-kültürel sürekliliğin içinde var olduğunu kabul eden milliyetçi bir ön kabule dayanmaktadır. Peyami Safa da her ne kadar bazı bakımlardan diğer muhafazakâr aydınlardan ayrı düşse de ‘muhafazakar’ olarak tanımlanmaktadır ve tam da muhafazakarlığın Kemalist devrimcilikle ve modernleşme karşıtlığıyla farklarını açıklamaktadır:

“Mürteci muhafazakarların soysuzlaşmış tipidir. Geçmiş geleceğe bağlayan köprüyü geçmek istemez, ona arkasını döner ve zamanın tek buudu içinde takılıp kalır. Muhafazakâr bu köprüyü kurar ve üstünden geçer. Bir ayağı geçmişte olmayan bir köprünün geleceğe kurulamayacağını bilir. Zengin bir tarih şuuruna sahiptir, geleceğin geçmişten doğduğunu bilir, geçmişle ilgisini kesen devrimbazdan ayrılır” (Safa, 1990:11-12).

Şüphesiz muhafazakarlığın geçmişe yaptığı vurgu, attettiği önem gelenekçiliği de içermektedir. Burada geleneği ve geçmişi Türk modernleşmesinin, ‘muasır medeniyet seviyesine ulaşma’nın önünde engel gören anlayışa bir itiraz İsmail Hakkı Baltacıoğlu’ndan gelmiştir: “Gelenekler değişmeyen, değişemeyen ve değişmediği, değişmediği için bugünü düne bağlayan yine bugünü geleceğe bağlayacak olan bağlardır” (Baltacıoğlu-II, 1943:135). Burada geçmişe dair saf bir özlemin yanı sıra bugün için de anlamlı olan bir bütünlük nostaljisinden bahsedilebilir. “Nostalji kahramanlık etiği, ahlaki tutunum ve etik kesinlikten oluşan bir altın çağın, erdem ve eylem, sözcükler ve şeyler ya da işlev ve varlık arasında gedik bulunmayan bir dönemin geçmişte var olduğu” bir arayış, his ve düşünce tarzı olarak açıklanır” (Stauth, Turner, 1995:52). Muhafazakarlık evrensel anlamda aydınlanmanın katı rasyonalizmini eleştirerek ortaya çıkmış, halkı radikal dönüşümü savunan devrimlere karşı korumayı, tedrici değişmeyi amaçlamıştır.

Belki Türkiye özelinde muhafazakarlık kavramının çerçevesini çizerken yasaklı olmasından ve meşruiyet kaygısından dolayı kendisini muhafazakâr zeminde göstermek durumunda kalan Türk İslamcı hareketlerini

de saymak gerekir. Nitekim Tek Parti Döneminde İslamcılık yasaklanmış, ‘irticai faaliyet’ olarak damgalanmıştır. Muhafazakarlık bile çoğu zaman tehdit olarak algılanmış, Kemalizm dışındaki siyasi akımlara hayat hakkı fazla tanınmamıştır. Hayat hakkı tanınmayan hareketlerin başında da Türkçülük ve sosyalizm gelmektedir. Özellikle o dönemin Türkçü hareketlerinin muhafazakâr yapısı da dikkat çekmektedir (Bilgin, 2018).

Yani altı çizilmesi gereken şey, buradaki muhafazakâr tavrın Batı tipi muhafazakarlıktan (conservatism) ziyade ‘gelenekselcilik’ veya ‘mukaddesatçılık’ diyebileceğimiz çerçevede değerlendirilebileceğidir. Çeşitli ideolojik/politik gruplardan birçok entellektüelin sözcülüğünü yaptığı bu muhafazakarlığın Batı’daki benzerlerinin birçoğunun tersine toplumsal tabanını aristokratik zümreler ve kültürel-tarihsel arkaplan değil, o dönem daha çok tarım toplumunun egemen olduğu köylerde, kasabalarda Batılılaşmanın tüm baskıcılığına, eğitim ve kültür politikasına direnen kendi geleneksel, dini, milli, Fernand Tönnies’in kullandığı anlamda kendi ‘sosyolojik cemaatleri’ içerisinde yaşayan halk kesimleri oluşturmuştur. Zaten Batıcılığın ve daha özel bir türü olan Kemalizm’in bu kadar mutlak bir rahatlıkla, binlerce yıllık bir milletin kültürünü baştan aşağıya değiştirmeye çalışmasında bulduğu cesaret de devletin karşısında devlete direnebilecek kentli, siyasal, ekonomik ve toplumsal bir güç unsuru oluşturabilecek muhafazakâr bir sivil toplumun yokluğundandır.

Bu arada muhafazakarlık için birey kavramı da diğer yaklaşımların birey kavramına atfettiği anlamlardan ayrılmaktadır. Muhafazakarlıkta birey ne liberalizmdeki gibi tam bir serbestiyet izafe edilen ne de Marksizm’deki gibi mülkiyet ilişkilerinin pasif bir nesnesi konumuna indirgenen bir aktördür. Muhafazakârlar için birey nesne olmadığı gibi ancak toplumsal ilişkiler ve sistematik içinde anlam kazanan bir toplumsal aktördür. Bu bağlamda modern bireyi ortaya çıkaran toplumsal süreçler muhafazakarlık tarafından olumsuz karşılanmamıştır.

Türk Muhafazakarlığı için din yine önemli bir referans noktasıdır. Özellikle Tek Parti döneminde dinin kamusal hayattan soyutlanarak özel hayata sıkıştırılmaya çalışılması muhafazakarların tepkisini çekmiş, bugün bile Türk muhafazakarlığı için sürekli atfı yapılan önemli bir referans noktası olmuştur. Burada dinin kendisi kadar (belki de ondan daha çok) dinin toplumsal fonksiyonu ve Türk kimliği içerisindeki ayrılmaz, hayati konumu muhafazakarların altını çizdiği noktadır. Türk muhafazakarlığının önemli sembol isimlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar bu durumu şöyle ifade etmektedir: “O (Müslümanlık) ne medreseden ne tekmeden ne şeyhülislam kapısından, ne kazasker konağından gelir: halkın hayatından doğmuştur. Onun içindir ki, o hayatın emrindedir, ruhaniyeti onunla beraber yürür, içine Frenk icadı bile girer, fakat manzara bizim kalır” (Tanpınar, 2015:95).

Bu bağlamda II. Meşrutiyet Döneminde temelleri atılmış Türk İslamcı hareketlerinin Cumhuriyetin ilanı ve Tek Parti Döneminin tesisiyle yasaklı hale gelmesiyle birlikte kendisini muhafazakâr siyasetin ve fikriyatın

içerisinde ifade etmeye çalıştığı da söylenmelidir. Nitekim İslamcıların Muhafazakarlığa eklenmesi bu anti-demokratik dönemin çok uzun sürmesi sebebiyle 1970'lere kadar büyük oranda devam etmiş, sonrasında da muhafazakarlıktan mutlak, sert bir kopuşa uzun süre gidememiştir. Ama burada kavramsal olarak muhafazakarlık ile İslamcılık arasında ayrıma gidilmesi kavramların doğru kullanımı için gereklidir. Muhafazakarlık modernleşme ile uyumlu bir yerde durur, demokrasi, laiklik, kalkınma, kentleşme, ulus-devletleşme gibi modern süreçlere karşı olmayan bir noktada konumlanırken, Türk İslamcı hareketlerin önemli bir bölümü bu kurumların bazılarını veya hepsine karşı olmuş, İslami bir rejimin tesisini savunarak 'kurucu' ve 'dönüştürücü-devrimci' bir eksende yer almıştır. Muhafazakarlık tabiatı itibariyle kurucu ve dönüştürücü değil, modernleşmeye hâkim ve tedrici-evrimci bir değişimi, kültürel ve tarihsel kimliğe uyumlu hale getirilmiş bir modernleşmeyi savunmuştur. Muhafazakarlık yerlilik ve millilik vurgusu yaparken, İslamcılık ise evrenselci bir ümmetçilik anlayışına sahip olmuştur. Muhafazakarlıkta geçmiş, bugün ve gelecek bütünlüğü varken tıpkı Kemalizm gibi İslamcılık da kopuşçu bir noktada yer almış, devrimci bir yöntem belirlemiştir. Bu muhafazakarlık-İslamcılık farklılaşması özellikle sonraki bölümlerde bahsedilecek muhafazakâr modernleşmeye karşı gelişen İslamcı reaksiyonlarda daha da somut hale gelecektir.

Çok partili hayata geçiş sonrası iktidara gelen Demokrat Parti de, ondan sonra gelen Adalet Partisi de, her ne kadar kalkınmacı siyasetleri sonucu kentleşmenin, sanayileşmenin başlangıcı sayılabilecek politikaları başarıyla uyguladılar da, ancak Kemalist-Batıcı vesayet odaklarının müsaade ettiği sınırlarda siyaset yapmaya, hükmetmeye değil varlık mücadelesi vermeye çalışmış, iktidar olmuş ama tam anlamıyla muktedir olamamış, yine kendilerini destekleyen muhafazakarların kentli orta-sınıflara dayanan sivil bir güç haline gelememelerinin de verdiği dirençsiz ortamın da orduya verdiği cesaretle askeri darbelerle devrilmiştir.

1970'lerde bu toplumsal değişim sürecinin hızlanması ilk defa kentlerde ciddi politik-sivil aktivizm olma potansiyelini gösterebilmiş sağ siyasetin ve Milliyetçi Cephe (Adalet Partisi-Milli Selamet Partisi-Milliyetçi Hareket Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi) hükümetlerinin karşısına da bu kez sadece ordu değil aynı zamanda da 'sol/devrimci şiddet' çıkmış, kentler, üniversiteler, devlet kurumları vb. pek çok alana Türk sağının temelini oluşturan sağ hareketler (milliyetçiler, İslamcılar, vb.) yine bastırılmaya çalışılmış, sonrasında da 12 Eylül Darbesi olmuştur. Türk Sağının verdiği mücadele iktidar mücadelesinden çok varlık mücadelesi olmuş, bu varlık mücadelesinde ne bazı sol hareketler gibi örgütlü bir şiddet aktivizmine ne de resmî ideoloji gibi eğitim, fikir, kültür, sermaye, medya, ordu gibi aparatlara sahip olduğu için mücadelede istediği sonucu büyük oranda elde edememiştir.

Ancak Özal'la birlikte 1980 sonrası hız kazanan Türk modernleşmesi ile artık muhafazakâr toplumsal kesimlerin kentlerde sadece bürokraside değil girişimcilik, akademi, entelijansiya, medya organları gibi alanlarda da daha

görünür hale gelmeye başlaması, ilk defa kentli, muhafazakâr orta-sınıfların oluşmaya başlaması sürecini hızlandırmıştır.

Bu süreç, MÜSİAD gibi örgütlenmelere de giden yeni bir sermaye grubunu ortaya çıkarmış, muhafazakâr TV kanalları kurulmuş, üniversitelerde muhafazakâr kadın ve erkek öğrencilerin sayısı artmış, fikir dergileri ve grupları etkisini çoğaltmış ve bunun siyasi yansıması olarak 1994 ile 1995'teki Refah Partisi seçim zaferlerine ulaşılmıştır. İşte 28 Şubat 1997 Darbesi bu gidişata yapılmış bir darbedir. Yani sadece siyasal iktidarı hedef almamış, yeni girişimcileri, MÜSİAD üyelerini kara listeye alıp batırmaya çalışmış, 12 Eylül'le birlikte gündeme gelen başörtüsü yasağını daha sert bir şekilde uygulayarak başörtülü kadınların üniversiteye girişini yasaklamış, medya gruplarını baskı altına almıştır. 28 Şubat zihniyeti, Türkiye'de eski gelenekselcilikten farklı ama onunla da ilişkili olarak bir kent-merkezli bireyleşmiş, eğitilmiş, ekonomik ve kültürel aktörler haline gelme sürecini 'tehlike' olarak görerek yeni muhafazakâr toplumsal ve siyasal aktörlerin önünü sert bir şekilde kesmeye çalışmış, buna karşı oluşan halk tepkisi ise 2002'de AK Parti'nin iktidarını getirmiştir.

3. Muhafazakâr Kadının Kamusal Görünümüne Karşı Kemalist ve İslamcı Medyadaki Reaksiyonlar

Türk Modernleşmesi, Tanzimat'tan günümüze, Türk kadının kamusal alanda görünür olmasını önemsemiş, bu bağlamda önce İmparatorluk döneminde çeşitli seviyelerde kız okullarının açılmasına, kadın memurların çalışmaya başlamasına yönelik politikalar izlenmiş, Cumhuriyet döneminde de bu politikalar devam ettirilerek bunlara kadınların siyasal katılımları da eklenerek kadınların toplumsal özne olarak kamusal hayatta ağırlığının artması amaçlanmıştır. Millî Mücadele hareketinin öncülerinden Halide Edip'in o dönemki aktif rolü daha sonrasında Türk milli hafızasında önemli bir iz bırakmış, sonrasında Halide Edip, Nezihe Muhiddin gibi öncü kadın profillerinin rejimle yaşadığı sorunlar nedeniyle tasfiye edilmeleri bu izin silinmesine yetmemiştir. Özellikle bazı meslek alanlarında giderek artan bir şekilde kadınların kamusal alanda ağırlıklarını arttırmaları hedeflenmiş, bu hedeflere ulaşma bakımından da ilerlemeler kaydedilmiştir.

Türk modernleşmesi kadınların kamusal hayatta görünmesinin önünü açtığı gibi aynı zamanda kadın-merkezli siyasal tartışmaları ve toplumsal gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Kemalizm'in öngördüğü Batılı-kadın profiline kentlerde hâkim olduğu toplumsal yapı özellikle sanayileşmenin beraberinde getirdiği kentleşmenin hız kazanmasıyla birlikte 1950'lerden sonra değişmeye başlamış, köyden gelen ailelerin büyük kentlerin çeperlerine yerleşmeye başlamasıyla daha kozmopolit bir hal almaya başlamıştır. Bilhassa 1980 sonrasında köyden gelenlerin kentlerdeki ağırlığının artmasıyla bu hissedilmeye başlamış, 1990'larda muhafazakâr toplumsal kesimlerde orta sınıflaşma dinamiklerinin belirgin hale gelmesi ve siyasette muhafazakâr ve İslamcı kadroların etkinliğinin artışı muhafazakâr kadınların da kamusal

alanda ağırlığının artışı ve özellikle kamusal alanda başörtüsünün görünmesini hızlandırmıştır. Tam da bu dönemde 28 Şubat sürecinde özellikle darbeciler siyasi partileri kapatmakla, siyasi yasaklar getirmekle ve Recep Tayyip Erdoğan gibi isimleri hapse atmakla kalmamış, başörtüsünü kamusal alandan tasfiye edilmesi gereken bir hedef olarak görmüş, başörtülü kadınların eğitim haklarını ellerinden almıştır. Özellikle bu dönemde başörtüsünün (veya 28 Şubat jargonuyla türban) laiklik ve Cumhuriyet karşıtı bir siyasal simge olduğu, başörtülü kadınların başlarını ‘babaanneleri gibi örtmeleri’ gerektiği dikte edilmiş ama buna rağmen saçlarını ‘babaanneleri gibi örtmeler’ de üniversiteye veya orduye alınmamış, askerdeki oğullarını ziyaret etme hakkı engellenen babaannelerle çokça karşılaşmıştır. 1999 Seçimlerinde milletvekili olarak seçilen iki başörtülü kadın milletvekilinden biri başını açmak zorunda kalmış, diğeri de dönemin Başbakanı’nın “bu hanıma haddini bildiriniz!” sözü sonrası Meclis’ten atılarak, milletvekilliği sonlandırılmıştır.

2002’de, bir biçimde muhafazakâr toplum kesimlerinin 28 Şubat’tan sandıkta aldığı rövanşla iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında da askeri-bürokratik vesayet varlığı uzun süre seçilmiş hükümeti kısıtlamış, 2007 seçimlerinde eşi başörtülü bir Cumhurbaşkanı seçildiğinde ordu muhtıra (e-muhtıra) vermiştir. 2008 yılında ancak Milliyetçi Hareket Partisi ile birlikte başörtüsü yasağı 411 oyla, Meclis çoğunluğuyla kaldırılmış ama bu kez de kararı Anayasa Mahkemesi hukuka aykırı bir şekilde iptal etmiştir. O dönemin medyasında bu meclis kararı sonrası “411 el kaosa kalktı” manşetleri atılmıştır (Hürriyet, 10.02.2008). Bu hadisenin neticesinde AK Parti’ye kapatma davası açılmış, AK Parti Anayasa Mahkemesi tarafından ‘laikliğe karşı odak olmak’tan suçlu bulunmuştur. Nihayetinde AK Parti Hükümeti ancak 2013 yılında kamuda başörtüsü özgürlüğü getirebilmiş, 2014 yılında başörtülü kadınlara seçilme hakkı verilerek Meclis’e başörtülü kadın milletvekillerinin girebilmesinin önü açılmış, Türkiye’de kadınlar ‘seçme ve seçilme hakkı’ gerçek manasıyla ilk kez sahip olabilmıştır.

Hükümet tarafından başörtülü, muhafazakâr kadınların eğitim ve çalışma özgürlüklerinin sağlanması başörtülü, muhafazakâr kadınların kamusal hayata doğrudan katılımını destekleyen bir süreci başlatmıştır. Her ne kadar sivil alanda, özellikle de beyaz yakalı işlerin yoğun olduğu işyerlerinde ve büyükşehirlerin bazı semtlerinin sokaklarında başörtülü kadınlara yönelik ayrımcı ve tacizkar tutumlara denk gelirse de muhafazakâr toplum kesimlerinde kadının toplumsal ağırlığının artışı büyük ölçüde somutlaşmaya ve bariz hale gelmeye başlamıştır. Bunda eğitim ve iş kanallarındaki engellerin kalkması ve benzeri etkenlerle orta-sınıflaşma dinamiğinin rol oynadığı da söylenebilir. Orta-sınıflaşma dinamiği muhafazakâr kesimlere yönelik ‘lüks tüketim’, ‘şatafat’, gösterişçilik’, ‘israf’ gibi tartışmaları tetiklemiş, ‘süslüman’ aşağılamasının ortaya çıkışı ve tartışmalarda kullanılan argümanların büyük çoğunluğu bu tartışmaların büyük oranda kadın bedeni üzerinden yapıldığını göstermiştir. Özellikle de hedef alınanlar yine başörtülü kadınlardır. Bu yaygın tartışmalara örnek teşkil edebilecek hem Kemalist-sol hem de İslamcı olarak bilinen medya

organlarındaki bazı yazarların söylemlerinden altıntılar aşağıdaki gibidir. İlk örnek olarak sol-Kemalist olarak bilinen medya organlarında yer almış bazı yazılar şöyle bir söylem ihtiva etmektedir:

“Bu yaratıklar en pahalı arabaların son modellerine biniyorlar.

Yahlılarda, villalarda, korunaklı özel sitelerde zıbarıyorlar.

En pahalı lokantalarda zıkkımlanıyor, çok yıldızlı otellerin lobilerinde fingirdiyorlar.

Uçaklarda o en öndeki pahalı koltuklarda yolculuk ediyorlar, hem de göstere göstere.

İçlerinde tekneleri, yatları olanlar, tatil bölgelerinde yazlık değil saray yavruları olanlar var.

Yazılıp çizilene, söylenenlere göre hemen hepsi en pahalı markalardan zevksiz çaputlar satın alıyor, hatta bu alış-verişler için Avrupa yolculukları yapıyorlar.

Şatafat deniyor ya, hayır bu şatafat filan değil, sonradan görmeliğin en pespaye olanı.

Herif beylerin hemen hepsi kirli sakallı, kadınlarının-kızlarının hepsi ise boya çanağına düşmüş gibi makyajlı kuyumcu dükkânı gibi her yerlerinden pahalı takılar sarkıyor.

Hepsi aynı marka çantalar, saatler taşıyor, 3 metreden çevreye yayılan kokular sürüyor, yüksek topuklu ayakkabılar giyiyorlar ve hepsi rengârenk örtülü.” (Aydın, 03.12.2019).

“Gırtlığma kadar borca saplanan insanlarımız, bebekleriyle birlikte siyanür içerek canına kıyarken. Ascot yarışlarındaki düşeslere özendikleri için türbanın üstüne tüylü şapka takarak, lale devri saraylarında, şatafatlı sofralarla mevlid yapıyorlar.” (Özdil, 21.11.2019).

“Yeni muhafazakarlık, radikal İslamcılığın yumuşak gücü; İslamcı sosyete ise bu yumuşak gücün, dünyeviliğe egemen oluşunu simgeleyen din-dışı çılgınlığıdır. Emeviler 90 yıllık iktidarlarında İspanya’ya kadar uzanan ülkeleri almış; aldıkları toprakların insan ve diğer bütün kaynaklarına sahip olmuşlar; bu zenginlik, İslam’ı bir ahlak ve erdem dini olmaktan çıkarıp siyasal bir manevra yöntemine dönüştürmeleri sonucunu doğurmuştur. Çünkü kapitali yönetmek, siyasal bir din kurmakla mümkün görüldü” (Söktü, 23.11.2019).

Yukarıdaki ifadelerle benzer ifadeleri kullanan yazılara sık sık rastlanmakta, muhafazakarlara ve özellikle de başörtülü muhafazakâr kadınlara yönelik ötekileştirici, ayrımcı ve cinsiyetçi söylemin örneklerine çok defa rastlanmaktadır. Bu yazılara ve ifadelerle bir söylem analizi yapıldığında muhafazakarlarla ilgili genel bir zenginlik atfı yapılmakta, bu zenginliğin doğal ve helal yollardan kazanılmış olamayacağı varsayımı ortaya konulmaktadır. İslamcılık ve muhafazakarlığı aynı şey zannetmek gibi somut kavram bilgisizliği göze çarpmakta, yoksulluğun sorumlusu olarak muhafazakâr başörtülü kadınların lüks tüketimi gösterilmekte, kadınların makyajları üzerinden büyük sosyoloji anlatıları (!) geliştirilmekte, toptancı sonuçlara varılmaktadır.

Özelikle bu yazılarda orta-sınıf muhafazakârların hedef seçilmesi muhafazakârların toplumsal çevredeki ikincil konumlarının kırılmaya başlanmasına gösterilmiş bir tutucu reaksiyon olarak okunabileceği gibi,

örneklerin hemen hemen hepsinin başörtülü kadınlar üzerinden verilmesinin ise başörtüsüne yönelik ötekileştirici bakışın hala bazı fanatik unsurlarda devam ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu ülkenin ekonomik gücünü bulunduran, seküler-Beyaz Cumhuriyet elitlerinin lüks tüketiminin ve kadınlarının kıyafetinin bu siyasal gruplarda mesele haline getirildiğine rastlanmamıştır. Görülüyor ki, başörtülü kadınlar köylerinde veya kentin varoşlarında olduğu, kamusal alanda ve orta sınıf tüketim alanlarında görünmediği sürece bir sorun yoktur. Kast sistemi bozulmayacaktır. Bu tam da sınıfsal farklılaşmaya dayalı kibir ile Türkiye'nin kültürel farklılaşmasının örtüşmesi olarak okunabilir.

Muhafazakâr kesimlerin lüks tüketimi ve özellikle de kamusal alanda görünür bir aktör haline gelen yeni başörtülü muhafazakâr kadın tipine yönelik, kendisini 'İslamcı' olarak tanımlayan kişi ve gruplardan bazılarının tepkileri de aşağıdaki gibidir:

"Hepsi de bu lüks ortamın ve oyun sahnesinin figüranları. Birer oyuncu. Bir reklam prodüksiyonu. Bir "Show Müslümanlık". Tamamen gösteriye bürünen ve gösteri içinde tezahür eden bir Müslümanlık...Mevlit veya başörtüsü şatafatın içinde hiçleşiyor! Ruhsal olan, kutsal olan, dinsel olan özünü kaybediyor. Her şey bir metaya, bir figüre dönüşüyor. Ortama egzotik hava veren bir süse... Kutsallık, tüketim toplumun showla bütünleşen aracı haline geliyor. Başörtüsü ve mevlit ne örtendir ne de kutsal olan. Gösteridir, tüketimdir, metadır." (Yıldırım, 20.11.2019).

"Bir başka kadın, resmî ideolojinin yaptırımlarına dahi kafa tutan, cinsiyetini değil şahsiyetini ön planda tutma iddiasındaki muhafazakâr Müslüman kadın; büyük oyunun farkındaydı ve kıyasıya eleştirdiği modern kadına benzemeyecek, kapitalizme esir düşmeyecekti. Yani kapitalizm, Müslüman mahallesinde salyangoz satamayacaktı. Peki, gerçekten öyle mi oldu?" (Yolcu, 13.03.2018).

"Müslüman bir hanım veya kız, daracak, vücut hatlarını gösteren, bazısının eteği yırtmaçlı elbiseler giyiyor, başına rengârenk parlak bir kumaşı sarıyor, kimisi saçlarını deve hörgücü gibi topuz yapıyor, topukları yüksek ayakkabılar, bazısı makyajlı, birtakım açığözler de makyaj yapıyorlar, sonra biraz siliyorlar. Böyle kadınlar, erkeklerin şehvî bakışlarını açıklardan daha fazla çekiyor. Olur mu böyle tesettür?" (Eygi, 10.02.2011)

"Bana göre o girişim en az Gezi kadar tehlikeli bir girişimdi. Yeni bir Paralel komplo ile karşı karşıyayız. O defileye katılanları araştırmak gerek. AK Parti'deki "Ağaç kurtları" onlardır aslında." (Dilipak, 28.05.2016)

"Moda ve yaşama dair son trendler muhteşem! Ya hu, "çocuğum tuvaletini yapıyor party'si pastası" bile var. "Birileri keler deliğinden girse bizimkiler de peşinden gidecek" diyorduk ya, olan bu!. Sakal bırak, başörtüsü tak sonra da onlar ne yapıyorsa benzerini yap. Seremoni, ritüel, ikonalar hepsi aynı. Gay dergahlarına az kaldı. Gökkuşuğu sarığı, çiçekli cübbesi ile kapıda bekliyorlar

Aşağılık kompleksi bizi mahvediyor. Gâvur aşığı bunlar. Makam servet sahipleri değil sadece, her gün, her seviyeden birilerinin ayağı kayıyor. Alamet-i farikalar yok ediliyor.

Sermaye, Siyaset, Bürokrasi, Media ve Cemaat eli ile dönüştürülmeye çalışılan bir din bir toplum var. FETÖ öldü diyorlar! FETÖ ölmedi, kılık değiştirdi döndü geldi aramızda dolaşiyor. Siz, o "Pensilvanya'da" zannedin." (Dilipak, 13.07.2019)

"1.Müslüman hanım Kur'ana, Sünnete, Şeriata uygun, namahrem erkeklerin dikkatlerini ve şehvî nazarlarını çekmeyecek bir tesettür kıyafetine bürünür; Süslüman

bayan rengarenk allı kırmızılı morlu zilli giysileriyle, gökkuşağı gibi eşarbiyla, kırtı kırtı yürümesiyle erkeklerin dikkatlerini açık kadınlardan daha fazla çeker.

2.Müslüman hanım İslam'ın hicab kurallarına dikkat eder; Süslüman ise hicabın ne olduğunu bilmez, yabancı erkeklerle al takke ve külâh...

3.Müslüman hanım sokakta, caddede, meydanda, toplu taşıma vasıtalarından, şurada burada kakhaha ile gülmez, hattâ tebessüm bile etmez, son derece vakarlı hareket eder; Süslüman kadın ise herkesin arasında çingiraklı kakhahalar atar, her tarafa gülücükler dağıtır.

4.Müslüman kadın dondurmacıdan bir külâh dondurma alıp sokakta, çarşıda pazarda, halkın içinde yalaya yalaya, fakirleri ve yetimleri imrendire imrendire dolaşmaz; Süslüman kadın bu mürüvetsizliği fütursuzca yapar."

Bu ilk girişim değil. Şimdi bu çevreler kendilerine uygun mekanlar üretiyorlar. Dergiler çıkartıyorlar. Piyasa oluşturmaya çalışıyorlar. Lüks otellerin lobilerinde buluşan yeni bir "muhafazakar sosyete" (!?) var." (Eygi, 30.09.2015).

Toplum normlarının şekillendirdiği toplumsal cinsiyet rolünü dün modernite atmosferinde sahneye koyan kadın, yeşil sermayenin kapitalizm sahasında söz hakkı almasıyla muhafazakârlık atmosferinde son sömürge olarak karşımıza çıkıyor. Avam kamarasından lordlar kamarasına taşınanların rol modelliğinde, kamusal alanda statü kazanma çabası güden muhafazakâr Müslüman kadın, moda yön vermeye övünürken kapitalizmin taze can suyu oluveriyor. Yükselen siyasal İslam'ın şemsiyesi altında sistemin ehil ögesi olarak yerini alıyor." (Yolcu, 13.03.2018).

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere, yine tekil örneklerin genellendiği, muhafazakarların genel olarak bir çöküş, dejenerasyon ve kimlik kaybı sürecinde olduğu, tüketim kültürünün esiri olduğu iddiaları sıralanıyor. Yine bu büyük felaketlerin hemen hepsinden başörtülü muhafazakâr kadınlar sorumlu tutuluyor ve hedef gösteriliyor. Erkeklerle dair çok fazla şey söylenmeden, ahlak ve din tanımı kadın bedeni üzerinden yapılarak kamusal alanda görünen başörtülü kadınlar "şeytani" bir konumda değerlendiriliyor ve hatta "terörist" olarak bile suçlanıyor.

Bu iddia ve eleştirilerdeki söyleme bakıldığında bütün muhafazakarların 'kötü' durumunun kadınlar ve özellikle de başörtülü kadınlar üzerinden tanımlandığı, bozulmanın kaynağı ve vücut bulmuş hali olarak tasvir edildiği bir yaklaşım benimseniyor. Bu söylem aslında tam da daha önce örnekleri verilen Kemalist dilin bir simetriği olarak İslamcı bir konumdan başörtülü kadınları ötekileştiriyor. Bazı dini grupların önderlerinin 'kadının yeri evidir' söylemiyle yan yana düşünüldüğünde, başörtülü muhafazakâr kadınlar 28 Şubat zihniyetinin uyguladığı, onları eğitim ve iş hayatına sokmayan, kamusal hayattan tecrit edip eve hapsetmeye çalışan ayrımcılık ve ötekileştirmenin benzerine bizzat İslamcı 'mahalle'den maruz kalıyor.

Sonuç

Max Weber'den beri sosyal bilimlerde bilindiği üzere sosyolojik yöntemin temel analiz birimi değişimdir ve toplumsal dinamikler ancak tarihsel süreçteki değişimlerin analizleriyle anlaşılabilir. Türkiye'de

muhafazakâr siyasetin ve toplumsal kesimlerin dünü ile bugünü arasındaki farklar bu çerçevede anlaşılabilir.

Cemaatten cemiyete geçen, orta-sınıflaşan, bireyleşen, kentleşmiş-
eğitilmiş muhafazakarlarda toplumsal ve kültürel değişmelerin olmasından
daha normal bir şey yoktur. Orta-sınıflaşma zaten dünyanın her yerinde böyle
olur. Tüketim zevkleri, giyim tarzları, kariyer ve eğitim amaçları, çocuk
yetiştirme biçimleri, geniş ailenin çekirdek aileye dönüşümü, bireyleşme,
meslekleşme ve benzeri pek çok sürecin gözlemlenmesi normaldir. Aynı
değişimler siyasal iktidar ve sonrası oluşan parti ve devlet kadrolarının
toplumsal ve bireysel değişimleri için de geçerlidir. Kimse bir bürokrattan,
akademisyenden, öğretmenden, gazeteciden ve girişimci iş adamından dedesi-
babaannesi gibi bir tüketim ve kariyer anlayışını, giyim ve eğlence anlayışını
bekleyemez. Tabii ki yeni kentli, yarı-taşralı 80'ler, 90'ların İslamcı veya 28
Şubat'ın Kemalist perspektifiyle bakıldığında, geçmişin daha bireyleşmemiş
yarı-cemaat tipi toplumsal formasyonda yaşayan muhafazakarlıkla günümüz
2'inci-3'üncü kuşak kentli, üniversiteli muhafazakarlığı farklı olacaktır. Zaten
bu fark olmasa esas büyük tuhaflık orada olurdu. Bu noktada 28 Şubat'ın
"niye babaannen gibi başını örtmüyorsun?" anakronizmine düştüğü
gözlemlenmektedir.

Buradaki esas mesele 150 yıldır bu topraklarda tartışılan kültür-
modernite veya Gökalp'in deyimiyle hars-medeniyet zıtlığıdır. Bugün
itibariyle muhafazakâr orta-sınıfa ait eleştirilecek, gösterişçi tüketim,
görgüsüzlük, estetik yoksunluğu veya dejenerasyon olarak nitelenebilecek
unsurlar olabilir ama bu sorunlar 150 yıllık Türk Modernleşmesinde aranacak
sorunlardır. Ontolojik olarak muhafazakarlıkta, muhafazakâr siyasal
kurumlarda veya muhafazakâr bir Türk Modernleşme tipinde aranacak
sorunlar değildir. Toplumsal değişimleri sadece siyasal tartışmalar eksenli
açıklamaya çalışmak sosyoloji bilmeyenlere özgü bir reaksiyondur. Kent
merkezli geleneksel Müslüman Türk kültürünün tasfiye edilmeye çalışıldığı,
köydeki geleneksellik ve dinsellikle kentteki Batıcı kültürel tahakkümün
karşılaşmasının sonucunda ortaya çıkan durumun problemsiz olması da
beklenemez. Tüketim anlayışındaki görgüsüzlük örnekleri, geleneksel Türk-
İslam estetiğinden, kültür ve ahlakından yoksunluk gibi meselelerle
karşılaşılabiliyor olunmasını bir ölçüde Türk modernleşmesinin genel sorunları
çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Ama buradaki esas nokta Türk
Muhafazakarlığının henüz gelişimini tamamlamamış toplumsal sınıfların
üzerinde yükseldiği ve bu sosyolojik natamamlığın ve dönüşüm travmalarının
tek başına siyasal kurumlardan veya kadrolardan kaynaklanmadığıdır.

Yeni bir muhafazakâr orta-sınıf ahlak ve kültürünün yaratılamamış
olması bir toplumsal araştırma konusu olabilir. Bu eksiklik de kendisini
özellikle muhafazakâr kesimler açısından büyük oranda toplumsal
özgüvensizlik olarak göstermiştir. Türkiye'de ilginç bir siyasal kültür
değişimi ve bunun da temelini oluşturan toplumsal-ideolojik dönüşümler
yaşanmaktadır. Bazen siyasal polemikler bu dönüşen kültürü, söylemi ve
toplum içi farklılaşma düzeylerini görmemize engel olabilmektedir. Mesela

son yıllarda muhafazakâr, milliyetçi ve İslamcı çevrelerde yaşanan kültürel değişimler, farklılaşmalar, söylemsel tercihler ve bölünmeler dikkatleri hak ettiği kadar çekmemekte, çekse bile bir takım yarı-magazinsel veya hamaset içerikli polemiklere yüzeysel olarak malzeme yapılmaktadır.

Muhafazakâr tavır Batılılaşmacı kültüralizme reaksiyonerdir ama modernizme kategorik olarak karşı gelişmemiştir. Bu nedenle muhafazakarların pragmatik olarak, dünyanın her yerinde olduğu gibi, modern piyasa ilişkilerine, modern siyasal kurumlar olan sekülerizm ve demokrasiye uyum sağlamaları da tedricen mümkün olmuştur. Muhafazakarlık bu nedenle modern-sistem içi bir harekettir asla İslamcılık gibi devrimci değildir. Burada Weber'den beri bildiğimiz toplumsal değişim süreçleri önemli oranda devlet zoruyla da olsa (ki 1930'ların dünyası devletlerin toplumsal değişimde belirleyici bir aktör olabilme kapasitesi gösterebildiği bir dünyadır) yaşanmıştır. Yani modernleşme tarihimizdeki esas mesele olan "batılılaşmadan modernleşebilir miyiz?" sorusu kilit bir sorudur. Burada ortalama muhafazakârlar için dini, kültürel özü koruyarak modern hayata adapte olma süreci pragmatist bir sentez anlamına gelmektedir. Ama hem burada 'öz'den anlaşılan şey kişiden kişiye, toplumsal gruptan diğerine değişmekte hem de sentez kendisini 'muhafazakar'ların her kesiminde aynı şekilde göstermemektedir. Tutarsızlık olarak nitelendirebileceğimiz heterodoksilerin varlığı da işte bu tarz bir sistematığe sahip olmaktan gelmektedir.

Sonuçta modernite tüm araç ve kurumlarıyla, kapitalizm, rekabetçi demokrasi, sekülerizm ve bireyleşme-kentleşme-çekirdek aileye dönüş, eğitilmileşme ve meslekleşme gibi süreçleri, süreç içerisinde de birçok çelişki ve tutarsızlığı da beraberinde getirebilen, aynı bünyede barındırabilen hibrid bir profil karşımıza çıkarabilmektedir. Bu süreçler pek çok Batı-dışı (ve hatta Batı) modernleşmesinde yaşanmış süreçlerdir. Mesela faizle yatırım yapan Muhafazakâr ve hatta İslamcı girişimcilerin varlığı tam da bu tür tutarsızlıklara bir örnek teşkil etmektedir. Veya bazı gösterişçi tüketim örnekleri, görgüsüzlükleri de 'gelenek'le uyumsuz tablolar ortaya çıkarabilmektedir. Sosyolojik süreçler olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilecek değişimleri beraberinde getirir. Kent merkezli geleneksel Müslüman Türk kültürünün tasfiye edilmeye çalışıldığı, köydeki geleneksellik ve dinselikle kentteki Batıcı kültürel hegemonyanın karşılaşmasının sonucunda ortaya çıkan durumun problemsiz ve baştan aşağı tutarlı olması da beklenemez. Bütün Batı-dışı modernleşmelerde yaşanan ve Türkiye'de de travmatik bir biçimde yaşanan bu süreç aynı bünyede, aynı ailede, aynı grupta çelişkili hallerin bir arada bulunmasını beraberinde getirebilmektedir.

Türk Modernleşmesinin önemli sorunlarından biri değer tanımlarını kadın bedeni üzerinden yapma eğilimidir. 28 Şubat zihniyeti de, bazı İslamcı grup ve İslami cemaatler de erkeklerden çok kadın bedeni üzerinden sınırları, iyi-kötü ayrımını yapmayı tercih etmiştir. Bazı Kemalist fanatiklerde

‘modernlik’, ‘laiklik’ ‘ilericilik’ ve ‘çağdaşlık’ tanımının kadınlar üzerinden yapıldığı ve bunun üzerinden başörtüsü karşıtlığının meydana getirildiği bilinmektedir. Bazı İslamcı yazarlara veya gruplara baktığımız zaman “kötü örnek” olarak aktarılan hikâyelerin çoğunlukla kadınlar üzerinden anlatıldığını görmekteyiz. Bu aslında muhafazakarlığa ve özellikle de modern-muhafazakâr başörtülü kadına karşı bazı Kemalist ve bazı İslamcılarının birbirinin simetriği olarak benzer argümanlarla tepki verdiğinin göstergesidir. Mesela yıllardır başörtülü kadınların cipe binmeleri, makyajları, şallarının renkleri iki karşıt grup tarafından aynı biçimlerde mesele edilmektedir. Aynı şey gözlükleri veya diğer aksesuarları için de geçerlidir. Benzer cinsiyetçi kısıtlamaları gündelik hayatta Kemalist fanatiklerde de, bazı İslamcı gruplarda da görebilmekteyiz. İslam dini sadece kadınlara inmiş gibi, bütün dini normları, yasakları kadın bedeni üzerinden tanımlayan, kadınlara kaliteli yaşamayı, kariyer ve eğitim süreçlerini günah gösteren bu dil cinsiyetçi bir dildir. Mesela aynı çevrelerin kadın bedenine gösterdiği hassasiyetin benzeri erkek bedeni veya erkek tesettürü için söz konusu edilmemektedir. Bu dil 28 Şubatçıların muhafazakâr kadınlara yaptığı baskının, gösterdiği muamelenin simetriğini yapmakta, muhafazakâr Türk kadınına “kendi mahallesi”nden zedeleyebilmektedir.

Geleneksel toplumdan çıkıldıkça, kadın eskisine göre eğitilmiş ve meslek sahibi oldukça bazı erkekler kendini yetersiz hissetmeye başlayabilmektedir. Erkekler de yine bu otorite kaybını dış görünüş ve tüketim tarzlarına müdahale etmeye çalışıp, yasaklar koyup bunu dinle meşrulaştırarak telafi etmeye çalışabilmektedir.

Toplumsal ve kültürel değişimler ancak bir yönetime ve tarihsel süreç çerçevesinde analiz edildiğinde anlamlı olacaktır. Onun dışındaki yaklaşımlar hamasetin ötesine geçemeyecektir. Bilindiği üzere hamaset analiz yapamayanların başvurduğu bir çıkış yoludur. Türkiye’deki toplumsal değişimleri de hamasetten, ötekileştiricilikten ve gündelik polemiklerden uzak bir biçimde analiz etmek toplumsal değişimi anlamak için gereklidir.

Bu bağlamda bu çalışmada Türk muhafazakarlığının kavramsal, tarihsel ve kültürel değişimi analiz edilmiş, bu değişime karşı ortaya çıkan reaksiyonlar ele alınmıştır. Bu reaksiyonların özellikle başörtülü muhafazakâr kadınlara yönelik oluşu bu çalışmanın da spesifik olarak analiz ettiği bir mesele olarak tartışılmıştır.

Kaynakça

Aydın, O. (03.12,2019). Süslüman. *Sol Gazetesi*, <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/orhan-aydin/susluman-275444>

Baltacıoğlu, İ.H. (1943). *Türke Doğru*. İstanbul: Yeni Adam Yayınları. Cilt:2.

- Bergsson, H. (1947) *Yaratıcı Tekâmül*. Çev: Mustafa Şekip Tunç. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Beyatlı, Y.K. (1961). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.
- Bilgin, O. (2018). *Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm Meselesi: Hegemonya, Asimilasyon, Mücadele*. Akademik Hassasiyetler. Cilt:5, Sayı:10. ss.331-360.
- Burke, E. (1790). *Reflections on the Revolution in France*. Londra.
- Dilipak, A. (28.05.2016). Spinne 2 Operasyonu. *Yeni Akit Gazetesi*.
- Dilipak, A. (13.07.2019). Parti Değil Party, *Yeni Akit Gazetesi*.
- Duman, F. (2017). *Edmund Burke. İçinde Siyaset Felsefesi Tarihi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Eygi, M. Ş. (10.02.2011). Bocalayan Müslümanlar. *Millî Gazete*.
- Eygi, M. Ş. (30.09.2015). Müslüman ve Süslüman. *Millî Gazete*.
- Gökalp, Z. (1957). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Kaplan, M. (1969). *Büyük Türkiye Rüyası*. İstanbul: Türkiye Kültür Enstitüsü.
- Kekes, J. (1998). *A Case for Conservatism*. New York: Cornell University Press.
- Kirk, R. (1962). *A Program for Conservatives*. Chicago: Henry Regnery Company.
- Minogue, K. (1987). Conservatism. içinde *Political Science and Pollitical Theory*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Nisbet, R. (1986). *Conservatism: Dream or Reality*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Oakeshott, M. (1962). *On Being Conservative. Ideologies of Politics*. London: Oxford University Press.
- O’Sullivan, N. (1976). *Conservatism*. London: J.M. Dent & Sons Ltd.

O'Sullivan, N. (1994). *Conservatism. Contemporary Political Ideologies*. London: Pinter Publishers.

Özgül, Y. (21.11.2019). Bebeğe Tek Taş Yüzük. *Sözcü Gazetesi*.

Özipek, B.B. (2006). *Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye İçinde Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, H. (1996). *Yeşil Gece'nin Aydınlığında Yeni İnsan Tipleri*. Liberal Düşünce. Sayı:2.

Safa, P. (1990). *Din İnkılap İrtica*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Scruton, R. (2002). *The Meaning of Conservatism*. Chicago: Augustine Press.

Söktü, M. (23.11.2019). Muhafazakâr Zenginlerin Dansöz, Lüks Ve Şatafatlı Kutlamalarını İlahiyatçı Şahin Filiz Odatv'ye Değerlendirdi. *Oda Tv*.

Stauth, G. & Turner, B.S. (1995). *Nietzsche'nin Dansı*, Çev: Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınevi.

Tanpınar, A.H. (1996). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, A.H. (2015). *Mahur Beste*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tannsjö, T. (1990). *Conservatism for Our Time*. London: Routledge.

Turhan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları:113-132).

Yılmaz, M. (2006). Mümtaz Turhan. Türkiye içinde *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*. Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları.

Van den Bruck, A. M. (2001). *Moeller van den Brucks Geschichtsphilosophie*.

Yıldırım, E. (20.11.2019). Show Müslümanlık. *Yeni Şafak Gazetesi*.

Yolcu, H. (13.03.2018). Hani Müslüman Mahallesinde Salyangoz Satılmazdı? *Anadolu Gençlik*. <http://www.anadolugenclik.com.tr/hani-musliman-mahallesinde-salyangoz-satilmazdi-140>

Extended Abstract

There is an uncertainty on drawing the conceptual and social lines of the concept of conservatism, especially in the Turkish context. Conservatism tends to be confused with Islamism, traditionalism, religiosity, patriarchy or backwardness. However, conservatism is not a synonymy of any of these. In European context, conservatism emerged and developed after radical social and political transformations like the French Revolution. Pioneering figures of conservative thought like Edmund Burke and Michael Oakeshott, even if said in different centuries, underlined that conservatism is not against the social or political change. Changes do not contradict conservatism if it is needed and it should be on the ground of radicalism or Jacobinism. Because this way of change leads to authoritarianism and violence since society tend expectedly to resist against the changes. Instead, changes should be on the basis of gradualism. Conservatives prefer adaptation to the changing needs of the society in the modern world. The key point here is, in conservative comprehension, changes need to be controlled by the conservatives to take care of the protection of core values that varies from one society to another.

Positioning the Turkish conservatism, which is usually wrongly confused with Islamism, within the global conservatism literature is important with putting its emergence and progress during the process of Turkish modernization that stands in the center of contemporary discussions. Turkish conservatism, having roots in the late Ottoman era, realized itself as a reaction to the radical Kemalist revolutions after the foundation of the republican regime. Even if there were institutional, legal, economic modernization attempts in this era, the concentration of the revolutions was culture-oriented. The main axis of these culture-based radical transformations is Westernization, transformation the Turkish-Islamic culture into a Western type of society to the extent that can be discussed as a way of self-colonialism. Since the main axis of the Republican transformations is cultural transformations, it is expected that Turkish conservatism is constructed on the ground of culture-based conservatism rather than a class-based or monarch-based one as in some European countries. Turkish conservatism mainly focused on conserving some values of culture, nationality, religion, tradition and way of living rather than advocating to a return to pre-republic political establishment.

Because of the Kemalist hegemony in Turkish politics, thanks to first single-party regime and then the pro-Kemalist military coups that overthrew conservative elected governments, conservatives failed to become a transformative force in the country. Furthermore, conservatives in Turkey form mostly the rural or newly-coming population in the urban areas and this made a major social force of Turkish conservatism. Lack of a well-developed urban conservatism and conservative elites of culture, economy and politics took long decades until the mid-1990s and for the first time, in parallel with the rising political power in politics, conservative middle classes emerged as

a newly-urban phenomena. This caused a massive attention in terms of their changing lifestyles and rising presence in the public sphere including education and business. In this context, how the conservatism in Turkey transformed socially and particularly the ways it has been approached in the media that focus on problematic issues constitute the examples which are worth to analyze. Understanding processes of urbanization, individualization, changing perceptions of fashion and consumption of conservatives in the modernization process in Turkey is also important in understanding the social base of cultural and political agenda of Turkey. In such discussions, the representation of conservatism in public sphere is especially focused and, in this representation, a specific importance and meaning is attributed to conservative veiled (headscarf) women.

Especially the women wearing headscarves were seen and treated as the other by the Kemalist-secularist fanatics for a long time and these women's acceptance to universities as students and public institutions for working were banned. So, this means a huge change for veiled women from a stigmatized point to a new actor in the public sphere of Turkey with their consumption and participation into business and education lives. This social change caused reactions in some pieces of Kemalist and Islamist media. Some Kemalist-leftist writers perceived this as a threat to their secular, Westernized safe-zones and cast system, at the same time, some Islamist writers defined this as the degeneration and secularization process. The examples for both poles of media targeted veiled women as a criterion to define 'how bad' these new middle-class veiled women are and these alleged opposing poles of Kemalists and Islamists seemed united and in alliance when the subject is veiled women.

The prior aim of this study is to analyze the discussions on the presence, practices of fashion and consumption of veiled women in the public sphere which turned out to be one of the important and tense topics in the political and social agenda in Turkey. Drawing the lines of the conceptual and historical lines of the Turkish conservatism and how all these debates are positioned within the context of its transformation during the process of modernization will be discussed.

ÇALIŞMANIN MUHAFAZASINDAN YAŞAM GÜVENLİĞİNE EVRİLEN YENİ SOSYAL POLİTİKA ANLAYIŞI

Özlem KÜÇÜK**

Öz

Sanayi Devrimi öncesi, tarım dışı en önemli üretim şekli olan zanaatkarlık, göz nuru dökülerek büyük ölçüde el emeği ile sıkı bir öğrenme sürecinin ardından kazanılan beceri ve vasıflardı. Ancak, sanayi devrimi sürecinin ortaya çıkardığı en önemli değişim emek ve çalışma ilişkileri üzerinde oldu. Makineli üretim sonrası zanaat üretimi giderek erimiş, günümüzde ise yok denecek kadar azalmıştır. Sanayi Devrimi ile gelişen makineli üretim, insanlığın doğadan fabrika ortamına hapsediği, yeni bir çalışma düzenini getirdi. Fabrika, atölyelerin yerini alırken, işi parçalara bölerek çalışanları üretim sürecine hâkimiyetinin sınırlandırıldığı, büyük üretim mekânları olarak karşımıza çıktı. Anti kolonyalizm, insan haklarının gelişimi, ulus devletlerin yükselme çağı, komünizm-kapitalizm rekabeti, sanayi devrimi ile fabrika ortamında, olumsuz koşullarda uzun saatler çalışan işçi sınıfının örgütlü mücadelesi; işçi ve işveren arasındaki sorunlarının çözümünde sosyal politikalarının ve sosyal devletin oluşumuna giden yolda önemli tarihsel olaylardı. 19.yüzyılda, İngiltere ve Almanya'nın öncülüğünde sosyal güvenlik sistemlerini geliştirirken, özünde, çalışma gücünü kaybettiğinde işçinin korunması esas alındı. Ancak, 1980 sonrası sermaye lehine yeniden düzenlenen politikalar, sosyal devletin müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı rolünde büyük değişimi getirdi. Mamafih, ithal ikameci politikadan dışa açık ekonomi politikasına yeni liberal dönem, bilgisayarlaşma ve artan rekabet beraberinde çalışma gücünün muhafazasına ilişkin devletin rolünü zayıflattı ve beşeri sermaye adını alan emek, piyasaya açıldı.

Anahtar Kelimeler: Çalışma, İstihdam, Sosyal Politika, Beşeri Sermaye, İşsizlik.

THE NEW SOCIAL POLITICS NOTION, THE CHANGING FROM WORKING POWER ACCUMULATION TO THE SAFETY TO LIVE

Abstract

Before the Industrial Revolution, the craftsmanship which was the most important non-agricultural production form, was the skills and qualifications gained after a strict learning process by doing handicraft. However, the most important change brought about by the industrial revolution process was on the concepts for labor and labor relations. After the machine production, the production of "the craftsmanship" gradually diminished and nowadays it is almost at a non-existing level. With the Industrial Revolution, machine production brought a new working order in which humanity was imprisoned from nature to the factory environment.

** Öğr.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, ozlem.kucuk@kocaeli.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7717-2439>.

While the factory superseded the workshops, it appeared as large production spaces where employees were not dominated by the whole production process by dividing the work into pieces. Anti-colonialism, the development of human rights, the rise of nation-states, the competition of communism-capitalism, the industrial revolution, and the organized struggle of the employees in the factory environment were important historical events in the development of social policies. In the 19th century, social security systems developed under the leadership of England and Germany focused, in essence, on the protection of the workers when they lost his working power. However, the rapid transition from import - substitution industrialization policies to export promotion policies in the 1980s led to the transformation of computerization, competition and labor into human capital.

Keywords: Working, Employment, Social Policy, Human Capital, Unemployment

Giriş

Sanayi Devrimi, bir bakıma makinelerin hiç durmadan üretim yaptığı fabrikalar demektir. Buharlı makinelerin mekanik dokumada kullanılması, belli bir süre direnebilen el dokuma ustalarının işlerini kaybetmelerine neden oldu. Emeğin kullanımını azaltarak, emeği önemsizleştiren buharlı makineler, rüzgâr, su, hayvan ve insanın gücünü üretimde azaltmayı ve giderek değersizleştirmeyi başlatan süreç oldu (Başer, 2011: 1-349). Böylelikle, Sanayi toplumunun başlangıcındaki özgürlük ve özerklik mücadelesi beraberindeki güç çatışması, artıktan daha fazla pay koparabilme savaşına kademeli ve acımasız bir şekilde dönüştü. Fabrikanın insanı aciz bırakan disiplini daha da acımasızlaşırken, gayri insani şartlar eşitsizliği daha belirgin hale getiriyor ve çalışanların “çalışmanın” yükselen değerine olan inançlarını katlıyordu (Bauman, 1999: 36).

1880’lerde, Avrupa’da çeşitli sosyal sigorta sistemlerinin yasalaşmasıyla başlayan değişim, 1. ve 2. Dünya Savaşı arasında gerek sosyal güvenlik uygulamalarının yayılması gerekse uluslararası kuruluşların (örneğin ILO, Milletler Cemiyeti) kurulması ile güç kazanmış, ancak bu uygulamaların bir sosyal güvenlik sistemine dönüşerek sistematize edilmesi 2. Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşmiştir. 1870-1920 arasındaki dönemi Heclö’nün ifade ettiği üzere, refah devletinin bir “cenin” olarak ortaya çıktığı bir dönem veya deneyim dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu ilk dönemde önemli toplumsal rahatsızlıklar ve bir toplumsal hareketlilik söz konusudur, bir taraftan toplumda geleneksel ilişkiler çözülürken, öte yandan herkes için eşitlik, özgürlük ve sosyal güvenlik isteyen sesler yükselmiş, nitekim ağır bir örgütlü mücadelenin sonrasında sosyal haklar kazanılmaya başlanmıştır. Ekonomide serbest kısıtsız ticaretin hâkim olduğu liberal politikaların yerini işgücü piyasalarına devletin müdahale ettiği bir dönem (Keynesyen ekonomi) alırken, devletin piyasaya müdahalesinin niteliğinin ne olacağını yâda müdahaleci rolünün nereye kadar uzanacağını belirleyen yine toplumdaki güç ilişkileri olmuştur (Koray, 2005: 32-33).

1980 sonrası, neoliberal politikaların egemenliğini her geçen gün artırması ve uluslararası aktörleri (Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, IMF vb.) aracılığıyla çevre ülkelere de yeni neoliberal ideolojinin

dayatılması sonucu sosyal devletin etkinliği her geçen gün azalmış ve eğitim, konut, istihdam, sosyal güvenlik, sağlık vb. alanlar, piyasa aktörlerine terk edilmeye başlanmıştır (Ergun ve Gül, 2009: 199). Önde gelen iktisatçılardan Hirschman (1977: 125) piyasanın hem kendi kendini güçlendiren (self enforcing) hem de kendi kendinin altını oyan (self undermining) bir nitelik taşıdığını söyler. Talas'ın (1983: 322) aktardığı üzere, Lord Beveridge için sosyal güvenlik kelimesi, hem güvenlik hem de sorumluluk ikisini birden içerir. Bu durumda devlet, sefaleti, yoksulluğu, hastalığı ve işsizliği önlemekle sorumlu olsa da, bunu yaparken, bireyin sorumluluk duygusu bir yana atılmamalı ona kendi geleceği ile ilgilenmek görevi verilmelidir. Öte yandan, Talas'a (1983: 323) göre, sosyal güvenlik, esasen yarından emin olmak isteğidir. Bu istek ve ihtiyaç toplumdaki her sınıf için söz konusudur. Ancak, maddesel ve diğer türlü biriktirmelere sahip olan ve olmayan sınıflar için bu gereksinim farklılık gösterir. Bu nedenle işçi sınıfı için sosyal güvenlik ihtiyacı daha fazla önem arz eder. Geniş anlamda sosyal güvenlik ise bir ülke halkının bugünü ve yarının güvenceye almaya ve korumaya yönelik tüm kurumsal faaliyetleri içerir.

1913 yılında ABD Başkanı olan Wilson, fırsat eşitliği ve sosyal adalet yönlü ilerici hareketi başlatırken, ABD'nin gerçek girişimcilerinin, çalışan ve tasarruf eden orta sınıfın zenginliği ellerinde tutmuş bir avuç kişi tarafından engellendiğini söylüyordu (Oğuz, 2017: 21). ABD'de Wilson ve önceki başkan Roosevelt döneminde bilhassa hukuk aracılığı ile tröstlerle mücadele edilmiş, Wilson öncülüğünde, yeni kamu politikası geliştirilmiş ve böylece klasik liberalizmden bir sapma gerçekleştirilmiştir.

Zira gerek ABD'de gerekse, Fransa, İtalya, Avustralya, Kanada ve İspanya gibi sanayileşmiş diğer ülkelerde ulusal korumacı politikalar ve kamu lehine ekonomiye müdahaleler söz konusu olmaya başlamıştır (Erdal, 2012: 56-80).

Ford'un, Taylor'ın bilimsel yönetim yaklaşımından etkilenerek, geliştirdiği hareketli montaj hattı, Model T isimli arabanın çok daha hızlı ve ucuz şekilde üretilmesini sağladı. Ford, savaşa karşı olan ileri görüşlü bir mühendisti. Bu nedenle kitle üretiminin kitle tüketimine dönüşmesinin yolu olarak, çalışanlara 8 saatlik çalışma için günde 5 dolar ödemeye başladı. Böylelikle Model T'nin üreticisi olan işçiler aynı zamanda tüketicisi olma fırsatını yakaladılar. Ancak, fordist imalat sanayi üretimi, dünya genelinde 2. Dünya Savaşı sonrası yaygınlık kazanabildi (Saklı, 2007: 4).

Wilson ile çalışmış ve etkilenmiş olan 32. ABD Başkanı Franklin Delona Roosevelt döneminde New Deal (Yeni düzen) politikalarının devamında, 14 Ağustos 1935 tarihli ABD Sosyal Güvenlik Kanunu'nda (Social Security Act) yer alan Sosyal güvenlik kavramı yeni bir kavram olarak dünyada ilk kez kullanılmış sonra 1941 tarihli Atlantik Paktı Sözleşmesi'nde ve ILO'nun 1944 tarihindeki Philadelphia Konferansında kullanılmıştır.

Ancak William Beveridge sosyal güvenlik terimini gerçek anlamını Beveridge Raporu ile vermiştir (Türkoğlu, 2013: 282, Talas, 1983: 324).

1900'lü yıllarda uygulamaları başlayan sosyal devlet 1900'lü yılların sonlarına doğru tartışmaya açılıyordu. 1980'li yıllarda Washington Konsensüsü ile başlayan neoliberal politikalar, sosyal devletin geliri yeniden dağıtıcı, düzenleyici ve müdahale edici rolünü sarsarken, sosyal dışlanmışlık ve yoksulluğun yaygınlaşması ise “orta sınıf” üzerinde olumsuz bir etki yaratıyordu (Yeldan ve Yıldırım, 2014: 22). 1968 yılında programlanabilir makinelerin icadıyla yaygınlaşan esnek üretim sistemi Post- Fordizmi geliştirirken, esasen Fordist ekonomik büyümenin desteklediği Keynesyen sosyal refah devleti, Post-Fordizm beraberinde Schumpeteriyen çalışma devletine değişim gösterdi. Nitekim Gorz (1999), fordizmden post-fordizme geçişle birlikte sosyal devletin sermaye devletine (kapitalist devlete) dönüştüğünü ifade eder. Zira kapitalizmin temel nitelikleri, özel mülkiyet, piyasa, rekabet ve iktisadi özgürlüklerdir. Bu çerçevede, Gorz (1999) sosyal devletten kapitalist devlete geçiş sürecini şu şekilde maddelendirir. Büyük İnkâr Dönemi, Sermayenin Kaçışı, Ekonomik Milliyetçiliğin Sonu, Küreselleşmeyi Suçlama Dönemi, Finansal Piyasaların Dirençli Diktatörlüğü ve Çin Sihri. Bilhassa, Büyük İnkâr Dönemi bölümü çarpıcıdır.

Zira Amerika Birleşik Devletleri'nde kriz 1964'den itibaren yarı-isyankâr biçimler almış, bilhassa siyah işçiler doğudan batıya yayılan bir ayaklanma başlatırken, Detroit şehrinde bir hafta süren ayaklanma, büyük fabrikalardan üniversitelere sızmış, kundaklamalar ve isyanlar 70'li yıllar boyunca devam etmişti. Ancak 1967-74 yıllarının toplumsal hareketler, ABD devleti tarafından kamusal alandan uzak tutuldu ve toplumsal talepler göz ardı edildi. Bu durum, 70'lerin ortasında “yönetebilirlik krizi” şeklinde adlandırıldı. Ancak, gerçek farklıydı. Fordist uzlaşının, kalıcı, yarı kurumsal sınıf uzlaşısı terk edilirken, büyük bir inkâr dillendirildi (Gorz, 1999: 9-11). Böylece, fordist uzlaşının terki ve esnek üretime geçiş sırasında yaşanan kriz bilakis aşılmamış ve sermaye birikimi lehinde çalışan sınıf aleyhine yeni kapitalist devletin tohumları atılmıştır. Böylece, ulusal ekonomileri korumacı politikadan dışa açık rekabetçi politikaya geçişi sağlanırken, aynı zamanda çalışma ilişkilerinde büyük değişim yaşandı ve işgücü piyasalarını korumaya yönelik politikalarından rekabete uyumlu politikalara değişim sağlandı (Saklı, 2007: 10).

Ancak, 1980 sonrası yeşermeye başlayan neoliberal dünya düzeni, temel üç sorunu henüz çözemedi. Bunlar, kaynak dağılımı, özgürlük ve toplumsal düzendir. Ulusal kalkınma ve demokrasi arasında doğrudan ilişki olduğunu iddia eden, sol söyleme göre, neoliberalizm taraftarları daha az devlet daha fazla demokrasi demektedirler (İzgi ve Özpolat, 2008).

Daha az devlet, bir anlamda devletin sosyal yönünün tasfiyesi anlamındaydı. Bu nedenle “sosyal devlet” çözülmeye yâda erimeye başladı. Zira devletin varlığı ve devamını, ekonomik büyüme, küresel rekabet edebilirlik ve sağlam bir kredi puanının korunmasına bağlı kılan; toplumsal altyapıyı söküp atan, kamu mallarını özelleştiren, ticaret üzerindeki düzenlemeleri kaldıran, toplumsal dayanışmaları yok eden ve özneleri sorumlulaştıran somut politikalarla destekli bu yeni neoliberal devrim, devlet

ile sermayeyi birbirine yakınlaştırırken, vatandaş ile devleti birbirinden uzaklaştırdı (Brown, 2018: 126). Bazılarına göre sosyal devletin çöküşü bazılarına göre zayıflaması şeklinde nitelendirilen durum, bilhassa gelişmekte olan ülkelerde, eğitimden sosyal güvenlik sistemine kadar yapılan kapsamlı özelleştirmeler ile ücretlilerin finans piyasalarına entegrasyonu beraberinde sosyal güvenlik kazanımlarını riske açık bir sisteme dönüştürdü. Böylece, ücretlileri geçimlerini sağlamak için borçlanmaya ya da tasarrufa zorlamakta, bir yandan da ücret gelirlerinin artan bölümü (emekli fonları, yatırım fonları ve sigorta fonlarını yöneten kurumsal yatırımcılar tarafından) finans piyasalarına yönlendirilmektedir (Demir, 2011: 1-20).

İşçinin emeğini biriktirememesi, yani bugün çalışma gücü var iken, yarın çalışma gücü tükendiğinde; aç, muhtaç kalmaması ve maddi güvenliğinin devamı için çalışma gücünün muhafazası, Sosyal Devletin temel sorumluluğudur. Zira sosyal güvenlik sistemlerinin karşılaştığı en önemli sorunlar: a. Artan yaş, b. Çoğalan nüfus, c. Hızlı teknolojik ilerleme ve azalan işler ve d. Sanayi sonrası toplumda öğrenen makineler ve bilgisayarlaşma ile insanın bir üretim faktörü olarak öneminin azalması ve çalışmaya bağlanan değerın aşınmasıdır. Gorz (2001: 82)'a göre, insanoğlu endişelenmesi gereken yeni bir döneme girmiştir, zira çalışmaya dair ideolojik mesaj değişmiştir. İyi bir maaş ödemesi yapıldığı takdirde, yapılan işin ne olduğunun önemi yoktan, çalışma koşulları ve maaş ne olursa olsun sadece bir işiniz olsun! anlayışı çalışmanın büyüsunü bozmuştur. Nitekim günümüzde her türlü küçük düşürmeye, hakarete ve ihanete boyun eğip acımasız rekabet ortamında mücadele ederek işini kaybetmemeye çalışan insanlar hızla artmaktadır. Bu durumda kişilerin yaşam güvenliğinin sağlanması ve kapitalist üretim sisteminin sürebilmesi için yeni tedbirler konuşulmaya başlandı. İş olmayan herkese temel bir gelir ödemesi yapılması bunlar arasındadır. Üretim sisteminin değişimi ile beraber yaşanan dönüşüm çalışma gücünün muhafazasını zora sokarken, iş sahibi olmak için kendine yatırım yapan beşeri sermaye, yine de, çalışma hayatı süresince işsizlik tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Zira emek piyasasında nitelikli emeği olanlar ile olmayanlar bir arada bulunmaktadır. Birinin diğerine göre alınıp satılabilecek “kalitede” emeği varken diğeri ise eğitim ve sağlığına gerekli yatırımları yapamadığından kırılğan konuma gelmektedir.

Bu makale, yeni üretim sistemi içinde bilginin, çalışmanın doğası ve sosyal güvenlik algısını nasıl değiştirdiğini ve sosyal politikaya yansımalarını analiz etmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, değişen üretim tarzının sosyal güvenlik alanına yansımaları ele alınmakla beraber, çalışmanın değişen doğası ve azalan istihdam ile artan işsizliğin yeni bir sosyal politika alanını üretebileceği hususuna çok az yer verilmiştir. Çalışanın temelini yabancı ve yerli literatür taraması ile küresel sosyal politikanın merkez üssü olan Dünya Bankası'nın 2019 Dünya Kalkınma Raporu ve diğer güncel kaynaklar oluşturmaktadır. Yüksek istihdam ve refah

ile bireysel haklara sahip İskandinav ülkeleri ve bazı gelişmiş Batı ülkeleri çalışmanın kapsamı dışındadır, keza bu ülkelerde eğitime dayalı işgücü politikaları nedeniyle çalışmanın muhafazası politikaları da devam etmektedir. Ancak, dış kredi ve yabancı sermayeye dayalı ekonomik büyüme çabası içindeki ülkelerde tam istihdam ve çalışma gücünün muhafazası politikaları terkedilmektedir. Çalışma kendi içinde iki önermeyi barındırır.

Bunlardan ilki, dünya genelinde sosyal güvenlik sistemlerinde yaşanan değişim ve dönüşüm ile hak kaybına uğrayan ve maddi güvenliği tehlikeye giren çalışanların maddi ve manevi varlıklarının sürdürebilmeleri için yeni bir sosyal politika argümanı olarak yaşam güvenliğinin yükselişi ve alım gücü azalan toplumun kapitalizmin sürdürülebilirliğini riske sokması. İkincisi ise, esnek istihdam politikası ile kendini güçlendiren piyasa ekonomisinin üretim ve tüketim bağımlı sosyalleştirme konusunda düştüğü kısır döngü ve beşeri sermaye.

Bu çerçevede çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci: Sanayi Devrimi ve Çalışma Kavramının Yeniden Şekillenmesi İkinci Bölüm, Sanayi Sonrası Çalışma ve Çalışma İlişkilerinde Esnek İstihdam Dönemi. Üçüncü bölüm ise, Çalışma Gücünün Muhafazasından Yaşam Güvenliğine Yeni Çalışma İlişkileri.

1. SANAYİ DEVRİMİ VE ÇALIŞMA KAVRAMININ YENİDEN ŞEKİLLENMESİ

Birinci Sanayi Devrimi ile birlikte feodal düzen gevşemeye başlarken, kırsal alandan kentlere göçler yaşandı. İngiltere’de başlayan sanayi devrimi, ağır çalışma koşulları altında, işveren karşısında korumasız ve güvencesiz çalışmak zorunda kalan bir işçi sınıfının oluşmasında etkili oldu. Böylece, ağır çalışma koşulları beraberinde işçilerin sosyal hak arayışlarına girmesi üzerine 1830’lu yıllarda seçim mevzuatı gibi toplumsal ve siyasi alanda bir dizi liberal reformun yapılması etkili oldu. 1830’lu yıllarda sosyalist düşüncenin siyasi yaşama girmesiyle birlikte örgütlü işçi hareketleri hızla artmaya başladı ve 1800’lü yılların sonlarında yaşanan ekonomik krizlerin öncesi ve sonrasında, sanayileşmiş ülkelerde bir takım önlemlerin alınmasında etkili oldu. Birleşik Krallık, bu dönemde, sınıflar arası sosyal gerilimi azaltıcı ekonomik ve sosyal önlemler olarak İkinci Dünya Harbi sonrası kıta Avrupası’ndan farklı olarak komünizme kayan bir proletarya sınıfını engelleyebilmiştir (Uslu, 2014: Kaymak, 2010).

ABD Başkanı Wilson’ın, 19.yüzyılın sonunda yaşanan krizler sonrası başlattığı İlerici Hareketi, bilhassa sosyal adaleti sağlamak ve Amerikan işçilerinin sosyalizme yönelmesine engellemek üzerine kurgulanmıştı. Dönemin sosyal refah uygulamalarından biri olan İlerici Hareket ile Wilson’ın esas amacı, endüstriyel toplumun yarattığı bireyciliği, siyasal iktidardan uzaklaştırmaktı. ABD’nin gerçek girişimcilerinin çalışan ve tasarruf edenlerin, orta sınıfın, zenginliği elleri tutmuş bir avuç kişi tarafından engellendiğini belirten Wilson, herkese eşit fırsat verilmesi gerektiğini savunuyordu. ABD’de liberalizm anlayışını yumuşatan Wilson,

herkese özgürlük ve eşit rekabet şartları vaat ediyordu. Sosyal adaletin sağlanması yönünde atılan bu adım, belli ki ABD'yi komünizm tehlikesinden korumuştur (Oğuz, 2017).

Hernekadar uluslararası arena da ekonomik milliyetçiliğin geçmişi 16.yüzyıla kadar gitse de, bu konuda en iyi tanınan iktisatçı Friedrich List, “The National System of Political Economy” eserini 1844 yılında yazdığı büyük ses getirdi. List’e göre, sanayileşme sürecinde bir ülkenin başarılı olabilmesi için uluslararası rekabete hazır oluncaya kadar sanayisinin tarife ve kotalarla korunmasını içermektedir. Liberal düşünceden, ekonomik milliyetçilik tezi ile ayrılan List, kendi faydası için çalışan bireyin toplumun refahına katkıda bulunacağı savını eleştirerek insanlık ile birey arasında ulusun olması gerektiğini savundu (Erkişi, 2017: 827-828). 1825 yılında ABD’ye göç eden List, Alexander Hamilton’ın görüşlerinden etkilendi ve 1827’de gümrük korumasını destekleyen bir makale yazdı ve düşünceleri ile ABD’yi etkiledi. Böylece, ABD’li şirketler 1827’de İngiltere’ye karşı gümrük koruma kampanyası başlattı.

Ekonomik milliyetçilik politikalarının hâkim olduğu 19.Yüzyıl sonlarına doğru yükselmekte olan sosyalizm dalgasına karşı Alman Şansölye Bismark, sağlık sigortası uygulamasını hayata geçirir. Aynı dönemde, Birleşik Amerika ve Avusturya’da devlet mülkiyetli gaz, tramvay ve elektrik şirketlerinin ortaya çıkması daha radikal gelişmeler arasında değerlendirilebilir (Alp, 2009, Bekcan, 2013). Alman şansölyesi Bismark tarafından 1871’de yapılan sosyal güvenlikle ilgili düzenlemeyle birlikte dünyada ilk kez, sosyal devlet ve sosyal politika uygulamaları açısından önemli bir yasal düzenleme yapılarak, büyük bir adım atılır. 1884 yılında hastalık ve kaza durumlarında etkili olacak kaza sigortası, 1889 yılında ise yaşlılık ve malullük sigortası yürürlüğe girer. Gerek sanayi devriminin ortaya çıkardığı sonuçlar gerekse örgütlü işçi hareketleri ve hızlanan sendikal faaliyetler, 1880-1920 dönemi, devletin kamu yararına piyasaya müdahale ettiği, yasal yeniliklerle sosyal yönünün geliştiği dönemdir. ABD’de, Wilson ve bir önceki başkan Roosevelt döneminde bilhassa hukuk aracılığı ile tröstlerle mücadele edilir. Wilson öncülüğünde, yeni kamu politikası geliştirildi. Böylece klasik liberalizmden bir sapma gerçekleşir. Zira gerek ABD’de, gerekse, Fransa, İtalya, Avustralya, Kanada ve İspanya gibi diğer sanayileşmiş ülkelerde, ulusal korumacı politikalar ve kamu lehine ekonomiye müdahaleler söz konusu olmaya başlar. Böylelikle yaşanan ekonomik krizlerin ve artan işçi hareketlerinin bir sonucu olarak, başta ileri sanayileşmiş ülkelerde olmak üzere sosyal politika uygulamaları ilk kez gelişme gösterir (Erdal, 2012).

Yaklaşık yüzyıl önce, sosyal haklar; hak özneleri “sanayi işçileri” ile sınırlı olmak üzere, Milletler Cemiyeti döneminde UÇÖ (Uluslararası Çalışma Örgütü) ile uluslararası alana girer (Gülmez, 2009). 1919 Yılında Versay Antlaşması kapsamında kurulan UÇÖ, 1946 yılında Birleşmiş Milletler’ in ilk uzmanlık kuruluşu olur. UÇÖ’nün kurulmasına etki eden faktörler arasında işçiler arasında yaygınlaşan sol akımlarda önemlidir.

Özetlendiği üzere, İngiltere'nin öncülüğünde Sanayi Devrimi sonrasında çalışma koşullarının kötüleşmesi, uzun çalışma saatleri ve çocuk işçilerin çalıştırılması gibi haksız uygulamalar, 1. Dünya Harbi sürerken ve sonrası sosyal karışıklıklara neden olur ve grevler Avrupa'yı ve dahi Kuzey Amerika'yı sarar. Nitekim Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yaşanan grevler sonucunda sendikaların gücü artar. Üstüne üstlük, 1917 yılında Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi sonrası gelişmeler, Macaristan, Kuzey İtalya ve Almanya'nın çeşitli kısımlarında geçici Sovyet cumhuriyetlerinin kurulması, kapitalist ülkeler açısından çok ciddi tehdit teşkil eder. 1919'da İngiltere Başkanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'ya yazdığı mektupta, "Tüm Avrupa devrimci bir ruhla doludur. İşçiler arasında hoşnutsuzluk derin bir öfke ve isyan duygusuna ulaşmıştır. Var olan düzen tüm dünya tarafından sorgulanmaktadır" der (Sengenberger, ty). Ancak, tüm Avrupa'yı devrimci bir ruhla dolduran var olan düzeni sorgulatan sadece çalışan kesimin uğradığı haksızlıklar değildi.

Lenin'in, "Almanya'ya sahip olan Avrupa'ya sahip olur" dediği söylenir. Zira Doğu ve Batı bloklarından oluşan bu iki kutuplu sistemde (1917 Ekim Devrimi sonrası belirginleşen), ABD, kapitalizmin savunuculuğunda Batı bloğunu, SSCB ise komünizm savunuculuğunda Doğu bloğunun liderliğini üstlenir. Bilhassa, Rus ihtilâlinin sonrası, Birinci Dünya Harbi henüz bitmeden, savaştan çekilen Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yakınlaştığı tarihi kaynaklarca ifade edilir (Kantarıcı, 2012).

7 Kasım 1917, eski takvime göre 25 Ekim'e denk düşen, Sovyet literatüründe "Büyük Ekim Sosyalist Devrimi" olarak bilinen Bolşevik Devriminin ve tarihte ilk sosyalist devletin, -1871'de kurulan Paris Komünü bir tarafa bırakılırsa-kurulduğu tarihti. Bu devriminin, yepyeni bir dünya kurulmasına ilham kaynağı olacağına inanılır. Devrimle birlikte, sosyalist iktidarın, kapitalist devletlerin düşmanca tavırlarıyla karşılaşması ise gecikmez. 1.Dünya Savaşı halkın iktidara olan güvenini sarsıcı, muhalefete karşı sempatisini artırıcı bir rol oynadığı için devrimin oluşmasında etkilidir (Bekcan, 2013: 80).

Almanya Nisan 1917'de, İsviçre'den Almanya üzerinden Rusya'ya Lenin'in geçişine "düşmanımın düşmanı dostumdur" düşüncesiyle izin verir. Sovyet dış politikası, emperyalist savaflara (doğal olarak 1. Dünya Savaşı'na) karşıdır. Tüm kolonilerin ve halkların eşitliğini ilke edinir. Bu nedenle, Sovyetler Birliği, Almanya ile barış antlaşması imzalama kararı aldı. Woodrow Wilson'ın, Almanya ile antlaşmanın onaylanmaması karşılığında, ekonomik sıkıntı çeken Sovyetlere yardım edileceği yönündeki açıklamaları fazla ciddiye alınmadı ve reddedildi. Antlaşma 3 Mart 1918'de imzalandı. Brest-Litovsk antlaşması ile Sovyetler, Almanlarla ticaret imkânı elde etti. İlaveten, bu antlaşma, kapitalist ülkelerle yapılan ilk antlaşma oldu. Lenin, yeni kurulan, Sovyet Devleti'nin ticari /ekonomik ilişkilerini geliştirmek üzere 14 Mayıs 1918'de Albay Robins aracılığı ile ABD'ye bir plan gönderdi. Planda, Rusya'nın önceki yıllarda ABD'ye sattığı malların listesi vardı. Lenin, Birleşik Amerika ticaret adamlarının, Rusya'da kömür

ocağı kiralayabileceğini, Sibirya'nın doğusunda ve Rusya'nın kuzeyindeki zenginliklerin (denizdeki) işletebileceğini, Sibirya'da demiryolu yapımına katılabileceğini, Volhov ve Svir nehirlerinde elektrik santrali yapabileceği önerilerinde bulundu. Ancak, ABD, bu önerileri reddetti, benzer girişim İngiltere'ye yapıldı ancak beklenen cevap gelmedi. Ağustos 1918'de Lenin, Sovyet Rusya'nın dış düşmanlarının Japon-Amerikan ve Anglo-Fransız emperyalizmi olduğunu, topraklarını yağmaladıklarını, toprak ağalığını ve kapitalizmi yeniden kurmak istediklerini söyledi. Kapitalist devletler, Sovyet Rusya'nın Şubat ve Ekim devrimi ile en azından esin kaynağı olarak Avrupa'daki devrimci dalgalanmaya destek verdiğini düşünüyor ve cezalandırıyorlardı. Bununla birlikte, Lenin'e göre, 1918'de başlayan Alman devriminin hemen bozguna uğratılması, Avrupa proletaryasına güven olmayacağını kanıtı idi. Böylece, Lenin öncelikli hedefini, kurduğu devleti ayakta tutmak olarak belirledi. İkincil hedef olan devriminin dünyada yayılması hususu ise dünya genelinde sosyalist akımın olumlu tesirine rağmen, gelişmiş kapitalist ülkelerin engeli ile karşılaştı (Bekcan, 2013: 80-81).

Sosyalizm felsefesi bir dalga gibi işçi hareketlerini ve toplumsal devrimleri tetikleyerek dünya genelinde sosyal hakların kazanımına olumlu etki etse de, uluslararası insan hakları beyannamesi gibi uluslararası hukukta yer bulamadı. Monarşiden klasik demokrasiye geçiş, beraberinde, Batı Avrupa'da, parlamenter sistemin gelişmesi sağlar (Bahçe, 2011: Sencer, 1990). Yakın geçmişin tarihi gerçeklerine baktığımızda, Marx'ın ileri sürdüğü sınıfsız ve sömürsüz bir toplum düzeni ideali gerçeğe dönüşmedi. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere bir zamanlar, sosyalist blok içerisinde yer alan ülkeler de, 'işçi sınıfı' ihtilal yolu ile dahi yönetime gelemedi. Buna karşılık sanayileşmiş kapitalist ülkelerde proleterleşme süreci, *birçok siyasal ve sosyal müdahaleler ile önlenerek, sosyal refah seviyesi artan çalışanlar orta sınıflaşma sürecine girerler* (Kaya, 2017: 174).

1.1. Sosyal Güvenlik ve Sosyal Devletin Gelişimi

Wagner, 1800'lü yıllarının sonuna doğru başlayan ve 1960'lara kadar devam eden dönemi örgütlü modernlik olarak tanımlar ve sosyal devletin ise bu örgütlü modernliğin doruk noktasında oluştuğunu ifade eder. Jessop ise, 2.Dünya Harbi'nin sonundan 1970'lere kadar süren Keynesyen ekonomik politikaları ile sol ve sağ - sermaye ve emek arasında sosyal devlet tarafından yönetilen piyasa ekonomisinin geniş tabanlı bir mutabakat sağlandığını böylelikle çatışan çıkarların uzlaştırıldığını ifade etmektedir (Aktaran: Şanlı, 2004). Böylelikle, temelleri 19.yüzyılın ortalarında atılan sosyal devlet, özü itibarıyla sanayi devriminin sefalete mahkûm ettiği işçi sınıflarından gelen itirazın bir yansımasıdır (Aydın ve Çakmak, 2017: 1).

Sanayi devrimine kadar sosyal hizmetler, büyük ölçüde, resmi olmayan kurumlar (dini kurumlar, aileler, dernekler, mesleki birlikler, gönüllü organizasyonlar...) tarafından sağlanıyordu. Endüstri devrimi sonrası, iktisadi refah inanılmaz boyutlara ulaşırken, o zamana kadar

görülmemiş büyük bir sefalet de ortaya çıkmıştı. Gün geçtikçe çalışan kesimin fakirleşmesi ve ağır çalışma koşulları, örgütlenmelerine neden olacaktı. Aynı zamanda feodal yapıdan başka bir üretim modeline geçişte, sosyal politika kurumlarının başında gelen aile ve akrabalık kurumu dağılırken, bireysellik ön plana çıkıyordu. Yine bu dönemde, Darwin'in evrim teorisine dayanan “Social Darwinism (Sosyal Darwinizm)” Protestan Ahlak felsefesi en yüksek düzeyine ulaşıyordu. Bu teori, güçlü olanın üstün olduğu ve hayatta kaldığı, zayıf olanın ise hayatta kalamadığı ve doğanın bu şekilde dengesini bulduğunu söylüyordu. Bireyin çok çalışması ve kendi menfaatini en üst düzeye ulaştırması yönündeki, Protestan Ahlakı, insanları, maddi refahını artırması yönünde teşvik ediyordu (Ersöz, 2003).

İngiltere öncülüğünde gerçekleşen sanayileşme sürecinin getirdiği adaletsizlikler ve eşitsizlikler ile birlikte özellikle Birinci Dünya Harbi sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılar, artan sınıf çatışmaları, kapitalist ve sosyalist ideolojilerin rekabeti, 1929'da yaşanan ve “kara salı” olarak hafızalara kazınan dünya ekonomik krizi sonrası süregelen ekonomik bunalım beraberinde altın para sisteminin terkedilmesi, 1944'e kadar yeni bir parasal sistem kurulamayışı gibi pek çok neden, klasik liberalizme olan güvenin derinden sarsılmasına ile tüm dünyada toplumsal düzeninin değişimine yol açtı. 1929 dünya ekonomik krizi, büyük bir depresyona dönüşünce, piyasa ekonomisinin kendi kendine makro dengesizlikleri çözemeyeceği yönünde bir görüş hâkim oldu. Nitekim Keynes, kendi kendine düzelen ekonomi hayalinin gerçeğe uygun olmadığını öne sürdü.

Zira devlet, gerek gelir dağılımı, gerekse, işsizlik gibi konularla birebir ekonomiye müdahale etmesi gereği ortaya çıktı. Böylece, devlet güvenlik, diplomasi gibi asıl görevlerinin yanında sosyal refah politikalarından sorumlu oluyordu. Bilhassa, devlet kamusal mal ve hizmet üretmenin yanı sıra, piyasadaki rekabet koşullarının düzeltilmesi içinde müdahale etmeliydi. 1930'lu yıllarda ideolojik temeli atılan sosyal refah devleti, 2.Dünya Harbi sonrası, ABD tarafından kurulan yeni düzenin esasını teşkil ediyordu. Böylece uzun süredir devam eden örgütlü işçi hareketleri talep yönünde devletin ekonomiye müdahalesini öngören Keynesyen politikalar sayesinde taşlandı. Nitekim sağlık, eğitim, konut, çocuk yardımı, yaşlılığa bağlı emeklilik, işsizlik sigortası gibi alanlarda devlet önemli görevler üstlendi (Gökbunar ve Kovancılar, 1998, Öztürk, 2006).

Merkezi planlama ve sosyalist düşünce ile ilişkilendirilen Keynesyen devrim ve ideolojisi, birçok sanayileşmiş ülkenin hükümetleri üzerinde etkili oldu. Böylelikle, yaygınlaşan entellektüel ortam,

- Kamu harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içindeki oranı artırılması ve devletin ekonomi içindeki payının çoğaltılması,
- Kamu sektörünün toplam ekonomi içindeki payı arttığından merkezi hükümetin ekonomi içindeki yeri sağlamlaşmasına neden oldu (Tanzi, 2004: 52).

Mamafih, Bretton Woods Konferansı ile kurulan yeni ekonomik düzen, sabit döviz kurları sistemine dayalı bir rejim olmakla birlikte, dünya genelinde Fordist imalat rejimine geçişin ve Keynesyen refah kapitalizminin yaygınlık kazanmasının önünü açmıştır (Sönmez, 2016: 43).

1.2. Sosyal Devlet ve Tam İstihdam ile Yaşam Güvenliği ve Çalışma Gücünün Muhafazası

Richard Sennett (1995: 13), “Eski kuşaklarda sosyal politika, ulusların ve uluslar içinde de şehirlerin kendi kaderlerini tayin edebilecekleri inancına dayanıyordu; şimdi artık politikayla ekonomi arasında bir ayrışma söz konusu” diyor. Modern refah devleti ve tam istihdam politikaları ortak entelektüel kökenlere sahiptir. 1930 ve 40’larda tam istihdam vizyonuna yön veren Keynes ile evrensel bir refah devleti fikrine ilham veren Beveridge aynı entellektüel çevrede yetişti. Her iki fikir de bir hükümetin vatandaşlarının refahı için sorumluluğunu vurguladı. İki fikir de yaklaşık olarak aynı kişiler tarafından projelendirildi. En başından beri, refah devleti düzenlemeleri ile tam istihdam politikaları birbirinin tamamlayıcı olarak kabul edildi. Her ikisi de, bireyin maddi güvenliğini iyileştirmek için tasarlandı, ancak refah devleti düzenlemeleri büyük ölçüde yaşam döngüsü ile ilgili konuları ele alırken, tam istihdam politikaları belirli bir zamandaki duruma odaklanıyor. İkisinin birbirini desteklediğine inanılır.

Yüksek toplam istihdam, sadece vergi tabanını yayararak ve yararlanıcı sayısını azaltarak refah devletinin finansmanına yardımcı olmaz, aynı zamanda *tam istihdama* katkıda bulunan refah politikalarının uygulanmasını da sağlar. 2. Dünya Savaşı’ndan sonraki ilk on yılda gerçekleşen ekonomik ve sosyal gelişmeler, refah devletinin tam istihdam ile uyumluymuş ve bu görüşü desteklemekteydi. İşsizlik, 1970’lerin ortalarında, 1980’lerin başında ve 1990’ların başında Batı Avrupa’da üç ani adımda yükseldi ve 1970’lerin başından bu yana toplam işsizlik oranı yüzde 3’ten yüzde 10’a “kilitlendi”. Aynı dönemde, çalışma çağındaki kişilerin istihdam oranı yüzde 65’den yüzde 58’e düştü. Batı Avrupa’nın temelde yükseliş eğilimi göstermeden dalgalanan işsizlik oranı, aynı dönemde çalışma çağındaki nüfus için istihdam oranının zaman içinde önemli ölçüde artan ABD ile çelişti (Lindbeck, 1996: 1-5).

Korinek (2019: 1)’in ifade ettiği üzere, son 40 yıldır, çalışabilecek yaşta erkeklerin, gerek işgücüne katılım oranı gerekse ortalama reel ücretleri düşme eğilimindedir. Gallup Şirketi Ceo’su Clifton ise yaptığı çok sayıda yüzyüze görüşme sonrası günümüzde iyi bir işe sahip olmanın tüm dünyada en büyük hayal olduğunu ifade eder. Artık, iyi bir aileye, iyi bir çevreye sahip olmaktan daha da önemlisi iyi bir işe sahip olmaktır (Clifton,2011). Hızlı teknolojik gelişmeler ve bilgisayarlaşma ile azalan işler ve artan işsizlik, günümüzde çalışma hakkının bir sosyal hak olarak korunabilmesini olanaklı kılmamaktadır. Keza sosyal devletin işlevi ve koruma alanı değişmektedir.

E.R.Huber (1970: 36), sosyal devletin koruma alanını, tam istihdam, çalışma gücünün muhafazası ve yaşayabilme güvenliği olarak ifade eder. Endüstri çağının Sosyal Devlet fikri, sosyal yükselmenin teminat altına alınması, ortaklığın kurulması ve geniş tabakaların kolektif var olma ve varlığının muhafazası için devletin tedbir alması olarak yorumlanabilir. Zira Sosyal Devlet, klasik Devlet kavramı ile endüstriyel sınıf toplumu arasındaki tezatları sosyal bütünleşme yoluyla gidermeye çalışan modern endüstri çağının bir Devletidir. Buradaki Sosyal Entegrasyon, endüstri toplumunun tekleşmesidir, şöyle ki, bünyesindeki mevcut sınıfların çatışmasının devamlı bertaraf edilmesi sonucu tekleşmesidir. Endüstri çağının sosyal ilişkileri çalışma gücünün tehlikeye girmesi durumunda çözüm üretmemektedir. Bu nedenle Devlet, sosyal bakımdan bağımlı olan sınıfları işsizlik, yaşayabilme güvenliği ve çalışma gücünün muhafazası için koruma altına almak durumundadır (Huber, 1970: 37).

Huber ile tezat bir şekilde, Lindbeck (1996: 21) ne devam eden refah devleti düzenlemelerinin nede eskiye dönüşün toplam ürün talebini, ekonominin üretim kapasitesi ile aynı seviyede tutamayacağını savunur. İlaveten cömert işsizlik sigortası uygulamalarının çalışma gücü olan erişkin nüfusu bekleme yâda çalışmama durumuna sürükleyebileceğini ifade etmektedir. Yüzyılın son çeyreğinde Batı Avrupa'daki işsizliğin kademeli olarak artması, bu noktanın somut örneklerini vermektedir. Ancak, sosyal koruma, işsizlik yaratan şoklardan kaçınmak ve bu şokların gerçekleşmesinden sonra işsizliğin devam etmesini azaltmak için gereklidir (Lindbeck, 1996: 1-24).

2. SANAYİ SONRASI ÇALIŞMA VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNDE ESNEK İSTİHDAM DÖNEMİ

Gorz'a göre, hızlı teknolojik gelişmeler beraberinde ekonomik ve sosyal alanda meydana gelen değişimler, çalışma kavramın, daha da daralmasına ve yüksek ihtimalle çalışmanın olmadığı bir toplum türü olan “*çalışmasız bir topluma*” dönüşüm yaşanacaktır. Böylece, endüstri sonrası toplumda çok az bir kesimin çalışacağını ve teknoloji sayesinde şimdiki insanların ürettikleri mal ve hizmeti çok az sayıda çalışanın üreteceğini ifade eder (Aktaran: Tartanoğlu, 2007: 30).

Gorz'un çalışmasız toplum iddiasını destekler nitelikte bir açıklamada teknoloji öncülerinden geldi. Tesla CEO'su Elon Musk, 2022 yılında 75 milyon çalışanın yapay zekâ ve robotlaşma nedeniyle -Dünya Ekonomik Forumu verilerine göre- işsiz kalacağını açıkladı. İşsizlik tehlikesinden en az etkilenenlerin yapay zekâ yazılımlarını kodlayabilen mühendisler olacağını ve gençlerin bu alanda eğitim almalarını önerdi. Musk, yapay zekânın belli bir süre sonra kendi yazılımını yazabilecek kapasiteye ulaşacağını da sözlerine ekledi. Musk ile aynı fikirde olmayan Alibaba'nın kurucusu Jack Ma ise -bir idealist bakış açısıyla- yapay zekânın insanların işlerini elinden almayacağını tam tersine angarya ve zaman çalan işlerden insanlığı azat edeceğini iddia etti. Ma, insanların haftada 3-4 gün ve günde en fazla 4 saat

çalışması gerektiğini sözlerine ekledi. İnsan ömrünün 120 yıla kadar uzayacağı bu yeni düzeni müjdeledi (Tarhan, 2019: 9).

Çalışma kavramının 21. Yüzyılda yitirdiği anlama ve değişime yönelik olarak güzel bir örnek ise 2013 yılı yapımı olan Paronaya filmi başlangıcında filmin başrol oyuncusunun sarf ettiği sözlerdir. Film, babası gibi bir hayat sürmek istemeyen ve zengin olmak isteyen Adam Cassidy isimli gencin, rakip firmanın teknolojik sırlarını para karşılığın da çalmaya çalışmasını anlatır. Film, “Bizler, geleceği bizden çalınan nesle aitiz, ailelerimizin inandığı Amerikan rüyası, kendi zenginlikleri için yalan söyleyen, düzenbazlık yapan ve dolandıran kişiler tarafından yok edildi. Eskiden, iyi notlar aldığınızda doğru okula girebilir ve doğru işe sahip olabilirdiniz. 15 yıllık zorlu bir çalışma hayatından sonra, kendinize ait bir odanız olabilirdi. Ama o dünya geride kaldı. İnsanlar, isteklerimiz konusunda her zaman dikkatli olmamız gerektiğini söyler. Onlara hiçbir zaman inanmadım. Bana nehrin karşısındaki ışıklar her zaman daha parlak geldi,” sözleriyle başlar (Paronaya, 2013).

Protestan ahlâkın, ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdem bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın, bilincini yerleştirmesidir. Bunun yanı sıra iyi bir ticaret ahlâkı temin etmiştir. Başlangıçta, diğer şartlarla birlikte Protestan ahlâkı, iktisadi gelişmeyi belirlemişken; geliştikten sonra kapitalizm, Protestanlığı kendi yörüngesine çekerek bir açıdan onu belirlemiştir (Torun, 2002).

19 ve 20.yüzyılın Modern Batı medeniyeti ekonomik merkezlidir. Ekonomi kazancını sağlayan ise sanayidir. Sanayi ise teknoloji ile birlikte hareket eder. Sanayi devrimi sonrası, Fordist birikim rejimine geçişle birlikte, hızla artan dünya üretimi ve ekonomik büyüme, Protestan iş ahlâkının önemini ister istemez artan şekilde pozitif etkiler. Çalışanların çok çalışması ve kurallara uygun hareket etmesi sonucunda ulaştığı maddi refah ve zenginlik, sistemin kusursuz işlemesine neden oldu. Ancak bu durum 21.yüzyılda farklılaşır, zira finansal serbestleşme beraberinde, başta Dünya Bankası olmak üzere, üretime dayalı ekonomik kalkınma modellerine verilen desteğin azalmasına ve ilginin sermaye piyasalarına kaymasına neden olur. Sermaye piyasaları ise birden bire zenginleşen veya fakirleşen insanlar ortaya çıkarır. Bu durum, insanoğlunun üretimden yatırımdan kazanç elde etme yoluna gitmesine neden olmaktadır.

Bütün bu gelişmeler, çok çalışan bir kişinin, belli bir süre sonra maddi refaha ulaşacağı inancını zedeledi.+ İlâveten, sanayi başta olmak üzere yaşanan teknolojik gelişmeler beraberinde çalışma hayatında insanın kilit rolü günden güne azalmaktadır (Şimşek, 2016: 57-85).

2.1. Post-Fordizm ve Esnek Çalışma

Fordizm 1960'ların sonlarında krize girer. Bu krizin en önemli nedeni, bir anlamda, kâr oranlarının düşme eğilimine girmesidir. Bu dönemde, ulusal kalkınma anlayışı içerisinde ulusal tekeller, kurulduktan ve ulusal sınırlar içinde geliştikten sonra dünya genelinde birbirleriyle rekabete

girmektedir. Bu durum, fiyatların görece kolay saptandığı ülke içindeki oligopolistik rekabeti ve ücretlerin oluşumunu düzenleyen mekanizmaları bozuyordu. Böylece üretim ve tüketim normlarının ulusal sınırlar içinde paralel değişme olanakları ortadan kalkar, hâlâ *ulusal düzeyde kalan düzenleme tarzı ile dünya genelinde belirmeye başlayan birikim rejimi arasında bir çatışma başlar* (Taymaz, 1993).

Zira bu çatışmayı 1996 yılında D.T.Ö Başkanı Ruggiero şu şekilde ifade ediyordu. “*Sistemin doğasını değiştirdik (...)birbirine bağlı ve bölünmez bir ticaret mimarisi yarattık. Artık ayrıık ulusal ekonomiler arasındaki etkileşmenin kurallarını koymuyoruz, tek bir küresel ekonominin anayasasını yazıyoruz*” (Aktaran: Kaymakçı, 2007).

Esasen, sistemin doğasının değişimi, fordist üretimin terki ile mümkün olabildi. Fordist üretim sistemi, aynı zamanda yeni sosyal ilişkilerin oluşumuna, işçi ve işveren ilişkisinde yeni bir döneme, üretim ve tüketim arasında bir bütünleşmeye, devletin üretim ve çalışma ilişkilerine müdahalesine yönelik bir durumdu. Nitekim İkinci Dünya Harbi sonrası Fordist üretim, ithal ikameci sanayileşme politikası ile yürütülürken ulus devleti destekler nitelikteydi (Tayşir, 2018:48). Keynesyen refah devletinin tamamlayıcısı olan Fordist üretim sistemi 1970’li yıllarda değişmeye başladı. Böylece, teknolojiye dayalı bilgi temelli üretim sistemi Post-Fordizm yaygınlaşmaya başlar. Post-Fordist üretim sistemi, bir üretim faktörü olarak emeğin önemini azaltırken, kolektif hakların ve sendikaların zayıflamasına, endüstri ilişkilerinden insan kaynaklarına, emekten beşeri sermayeye bir dönemi başlatır. Post-Fordizm ulus devleti zayıflatırken bilakis bireyi ve sermayeyi güçlendirir ve uluslararası serbest piyasaların öne çıktığı bir dönemi başlatır (Gökten, 2018: 28-45).

Fordizm yarı vasıflı işgücüne dayalı bir üretim sistemi iken Post-Fordizm, enformasyon teknolojisi ve öğrenen makineler ile nitelikli işgücünün önem kazandığı bir dönemi getirdi. Şöyle ki; Drucker, “Kapitalist Ötesi Toplum” adlı eserinde, yeni süreçle birlikte, üretim araçlarının artık ne tarım toplumunun ‘Toprak’ı, ne de sanayi toplumunun ‘sermayesi’ olduğunu belirterek, yeni üretim aracının ‘bilgi’ olduğunu ifade etmektedir. Artık değerın emek ve sermayeyle yaratılamayacağını savunan Drucker, bunun bilginin bilgiye uygulandığı ‘verim’ ve ‘yenilik’le meydana getirilebileceğini ortaya koymakta, bu yeni sürecin temel aktörü olarak da *bilgi işçisini* ön plana çıkarmaktadır. Bu yeni sınıf içinde bilgi yöneticileri, bilgiyi verimli kullanabilenler olacak, bunlar, hem üretim olanakları, hem de üretim araçlarını ellerinde bulunduracaklardır. Dolayısıyla Drucker’a göre, yeni sürecin temel ekonomik sorunu, bilgi işçisini ve bilgi işinin verimliliğidir (Aydınlı, 2004).

Häusermann (2011: 4) ifade ettiği üzere Sanayi Devrimi ile başlayan dönemde, Devlet, sosyal güvenlik, iş ve gelir güvencesi gibi konularla uğraşırken, sanayi sonrası dönemde ise sosyal yatırım, temel ihtiyaç temelli sosyal yardım politikalarını geliştirildi. Her ne kadar sanayi ve sanayi sonrası şeklinde bir politika ayırımına gitmek çok doğru görünmese de, sosyal

politika alanındaki değişim sanayi ve sanayi sonrası dönemde belirgindir. Zira eski ve yeni aile politikası, eski ve yeni işgücü piyasası politikası, eski ve yeni emeklilik politikası bu duruma örnektir. Häusermann (2011), sanayi dönemi sosyal politikaları, sanayi döneminde yaygın olan tipik iş ve gelir kaybı riskine karşı kapsayıcı refah harcamaları olarak tanımlıyor. Aileyi geçindiren erkeğin, işsizlik, hastalık, sakatlık yâda yaşlılık nedeniyle azalan geliri gibi riskler, sanayi dönemi sosyal politikaların ilgilendiği başlıca konular olup, tüm bu uygulamalar maddi güvenlik ve çalışma gücünün muhafazasına yönelik önlemlerdi. Ancak, sanayi sonrası sosyal politikalar tam aksine sanayi sonrası toplumun refah risklerini gidermeye çalışır. Örneğin, atipik istihdam, uzun süreli işsizlik, çalışan yoksullar, aile istikrarsızlığı ve işgücü piyasasına katılım için fırsat yoksunluğu (örneğin, kadınların bakım yükümlülükleri yâda yenilenmemiş beceriler) gibi konular ele alınır. Birinci grup sanayi sonrası sosyal politika önlemleri, pasif gelir değişiminin yerine istihdam edilebilirlik ve harekete geçirmeye odaklanır. Buradaki amaç, alıcıları tekrar ücretli istihdama getirmektir. İkinci grup ise, emek piyasası dışında kalmış istihdam yoluyla kendi sosyal korumasını kazanamayan kimselere yöneliktir.

Bu ikinci tür politika önlemlerinin amacı, kıta Avrupası'na özgü endüstriyel sosyal sigorta programlarına göre işgücü piyasasına katılım ve bilhassa gelire daha az bağımlı olan ihtiyaca dayalı sosyal koruma sağlamaktır. Bu önlemler gittikçe daha önemli hale gelmekte zira sanayi sonrası işgücü piyasaları istikrarlı bir istihdam gidişatı sağlayamadı. Sanayi sonrası sosyal politikaların geleceğine ilişkin iki öngöründe bulunan Häusermann, ya istihdamla ilgili uygunluk kriterlerini karşılamayanlar (yani ihtiyaç temelli sosyal koruma alan) yani metalaşmamış risk alanlar faydalara erişim sağlayabilirler yâda aktivasyon ve sosyal yatırım politikaları şeklinde sosyal politikalar metalaşabilir (Häusermann, 2011: 5).

2.2. Öğrenen Makineler ve Yeni İşgücü

Yaşadığımız Sefalet isimli kitabında Andre Gorz (2001) : Çalışma kavramının, sanayi öncesi dönemde doğal yaşamla özdeşleştiğini belirtir. Lakin çalışma kavramı için tarihi kırılma Sanayi devrimi ile yaşanır. Böylece, fabrikayla özdeşleşmiş olan çalışma, daha sonra teknoloji ve bilgi kavramlarıyla yeniden üretilir. Bütün bu gelişmeler, çalışmayı, doğal özünden koparak metalaşmasına ve sahip olunan bir işe indirgenmesine yol açmaktadır.

İngiltere'de ortaya çıkmış olma nedeni konusunda pek çok bilim insanının araştırmasına konu olan Birinci Sanayi Devrimi, Allen (2006) için birkaç nedenden ötürü İngiltere'de ortaya çıkar. Bunlardan ilki, İngiltere'de enerjinin ucuz fakat işçi ücretlerinin yüksek oluşu iken bilakis İngiliz dehası yâda kültürü aksine, İngiltere'nin mucitlerine benzersiz ve yüksek kazanç sağlayan olanaklar sunarak ekonomik gelişmeleri belirleyen uluslararası ekonomideki başarısıydı. İngiltere'de ortaya çıkmış, önce kıta Avrupa'sına, sonra tüm dünyaya yayılmış olan Sanayi Devrimi 21.yüzyıla Avrupa'nın

önde girmesinin de nedenidir. Genel özelliği, aletli üretimden (atölye tarzı üretim) yerine makinalı üretime (fabrika üretimine) geçilmesidir (Allen, 2006: 1-5). Dokumacılık mesleği gibi pek çok çalışma alanının sona ermesine neden olan Birinci Sanayi Devrimi, işçiler arasında işsizliğe yol açacağı fikrine neden olmuştur. Nitekim, Ned Ludd isimli İngiliz işçi öncülüğünde, hızla gelişen teknoloji beraberinde işsiz kalacağını düşünen makine kırıcılar (Ludditizm) ile ilk kez işçiler arasında bir organize hareket başlatır. (Miller ve Atkinson, 2013: 3). 2.sanayi devrimi ise Henry Ford'un otomobil fabrikasında uygulanan montaj hattıdır. Bilhassa İkinci Dünya Harbi sonrası dönemde tüm dünyada benimsenir ve kitlesel üretim ile tüketim ilişkisinde Keynesyen Refah Devletine neden olur. 1968 yılında ilk kez geliştirilen programlanabilir makinalar 3.sanayi devriminin hazırlayıcısı olurlar. Nitekim zamanla programlanabilir makineler yerini endüstriyel robotlara bırakırken, fordist üretimden post-fordist üretime geçiş gerçekleşir. İlk olarak 2006 yılında ABD'de ve ardından 2011'de Almanya'da Hannover Fuarında dillendirilen Sanayi 4.0 (4.Sanayi Devrimi) artık üretimde yeni bir dönemin sinyalini veriyordu. Böylece, “Ürün özelliklerine adapte olan, kaynak optimizasyonu sağlayan akıllı fabrikalar, depolama sistemleri ve makinaların dünya çapında etkileşimi ile yeni iş modelleri; gerek sonsuz bireysel tüketici isteklerini cevaplamayı, gerekse benzersiz akıllı ürünlerin gelişimini insanlığa müjdeler” (Alçın, 2016: 20).

İleri mühendislik ve sistemler arasında tam entegrasyonu içeren Sanayi 4.0, uluslararası alanda ucuz işgücüne dayalı rekabet yerine yüksek katma değerli üretime dayalı rekabete geçilmesinin önünü açmaktadır. Sanayi 4.0 ile birlikte üretimde maliyet azalışı ucuz iş gücüne dayalı rekabete odaklanmış Uzakdoğu, Asya ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeler açısından büyük kayba yol açabileceği de öngörüler arasındadır (Alçın, 2016: 20-21).

Birleşik Amerika'da yüzde yedinin üzerinde seyreden işsizlik oranı, pek çok kişiyi “robotlar işlerimizi alıyor” şeklinde açıklama yapmaya yöneltiyor. Böylece, yüksek üretkenlik özelliğine sahip, günden güne yenilenen BT özellikli makineler, ABD işgücü piyasası sorunlarının önemli bir nedeni olmakla birlikte bu yüksek teknolojik değişim sorunları daha da kötüleştirilecek. Nitekim yüksek teknolojinin işçilerin yerini alarak işsizlik yaratabileceği olgusu var olmakta zira yüksek verimlilik düzeyinde makiler ve diğer yollarla çalışma, mevcut işgücünün yerine geçebilecektir.

Bir kısım bilim insanları, bu yeni teknolojinin beraberinde yeni işler yaratılacağı yönünde fikir beyan etmekle birlikte, kaybolan işlerin yerini alacak boyutta yeni iş yaratılmasının kısa dönemde mümkün olmayacağı ifade ediliyor. Üretilen bu “yeni işlerin” bile kısa süre sonra öğrenen makineler tarafından yapılabilme kapasitesi düşünüldüğünde yakın bir zamanda “işsizliğin patlaması” olabilir. İlaveten, teknoloji ve otomasyon değişim ağına bağlı olarak değişen tüketim talebimiz ile üretim arasındaki ilişki nasıl sağlanabileceği hususu ise henüz bilinmemektedir (Miller ve Atkinson, 2013). The Coming Job War isimli kitabında Jim Clifton, yeni ve

kaliteli işler üretmezse, ABD için bile işsizliğin büyük bir tehlike yaratabileceğini belirtmektedir. Nobel ödülü sahibi Paul Krugman, teknolojinin işgücü üzerine etkisinin daha karanlık bir tabloyu gözler önüne serdiğini söyler. Öyle ki, düşük eğitilmiş işçiler gibi yüksek eğitilmiş işçilerin dahi değerlerini düşürmemek ve işlerini kaybetmemek için kendilerine daha fazla yatırım yapmaları ve daha çok eğitim almaları söz konusudur. Daha fazla eğitime zorlamak ise Krugman'a göre bazı problemleri çözsede bile başka problemlerin başlanmasına neden olabilir (Miller ve Atkinson, 2013: 4).

Yapay zekâ ve otomasyon teknolojilerindeki hızlı değişimler, işgücü piyasasını önemli ölçüde bozma potansiyeline sahiptir. Her ne kadar yapay zekâ ve otomasyon bazı çalışanların üretkenliğini artırabilirken, ötekiler tarafından yapılan işlerin yerlerini alabilir ve neredeyse tüm meslekleri en azından bir dereceye kadar dönüştürebilir. Yükselen teknoloji, büyüyen ekonomik eşitsizlik döneminde ortaya çıktı. Bu durum, kitlesel teknolojik işsizlik korkusunu artırırken, yenilenen politika çalışmaları için çağrı yapılması gereğini ortaya koyuyor. Yapay zekâ, ABD istihdamını önemli ölçüde yeniden şekillendirme potansiyeli ile hızla ilerleyen bir teknoloji şeklindedir. Yapay zekâ, diğer teknolojilerin aksine, yüksek eğitilmiş, iyi ücretli ve ağırlıklı olarak kentsel sanayi alanında çalışanların yerine geçecek uygulamalara sahiptir. İlaç, finans ve enformasyon teknolojisi bunlara örnektir. Bu noktada çalışmanın doğasını değiştirme potansiyeli sahip olan yapay zekâ karşısında politikacılar, gelecek neslin istihdam fırsatları hususunda nasıl bir politika tercihinde bulunacaklar, asıl mesele budur. Zira teknoloji verimliliği artırırken, yapay zekâ bugünün önemli istihdam fırsatlarını azaltabilir (Frank vd, 2019: 6531).

3. ÇALIŞMA GÜCÜNÜN MUHAFAZASINDAN YAŞAM GÜVENLİĞİNE YENİ ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Günümüzde, işgücü piyasalarındaki değişim, artan işsizlik, azalan sanayi istihdamı, kayıt dışı istihdam ve işgücü piyasalarında bölünme sorunları ile dünyayı karşı karşıya getirmiştir. Gelişmiş ülkelerin tekelinde İleri teknoloji varken, emek yoğun imalat sanayi ise gelişmekte olan ülkelerin elindedir. Emek yoğun imalat sanayinin az gelişmiş ülkelerde yapılmasının temel nedeni, işgücü maliyetlerinin düşüklüğü, vergi indirimleri ve uygun yasal düzenlemeler, çevre kirliliği gibi büyük maliyet unsurunun az gelişmiş ülkeler yıkmak ve çeşitli hammadde kaynaklarına kolayca erişebilmektir (Topkaya, 2016).

İleri teknoloji aracılığı ile biçimlenen yeni iş süreçleri, tam zamanlı ve sürekli istihdam ihtiyacını ortadan kaldırmakta, böylelikle, yeni istihdam modelleri ve meslek alanları oluşmaktadır. İşgücü talebindeki esnekliğin ve dalgalanmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan esnek çalışma biçimleri ile geleneksel “belirsiz süreli” hizmet sözleşmelerinden “belirli süreli” hizmet sözleşmelerine yâda geçici nitelikli hizmet sözleşmelerine doğru bir eğilim ortaya çıkmıştır. Böylelikle kısmi zamanlı çalışma, geçici yâda mevsimlik

çalışma, taşeron çalışma, evde çalışma, tele-çalışma gibi atipik istihdam modelleri ortaya çıkmıştır. Bilgisayarlaşma endüstride üretkenliği artırırken, emeğin önemini azaltmıştır. Bu da imalat sanayi gibi sektörlerde istihdam oranlarının azalmasına neden olurken, hizmet sektörünün gelişmesine neden oldu. Diğer taraftan, ileri teknoloji ve bilgisayarlaşma ile yarı vasıflı emeğe olan talebin azalması kadın çalışanların sayısının artması ve enformel istihdamın yaygınlaşmasına da yol açtı (Uyanık, 2008: 209-224).

3.1.İşsiz Ordusu'nun Gelecekte Tehdit Olmasını Engellemek

Son yirmi yıldır, refah devletinin geleceği hakkında kamusal alanda bir tartışma sürüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde, sosyal güvenlikteki açık, önemli bir endişe nedeni olup, beşikten mezara emeklilik kuşağını ve 1980'lerde vergilerin düşürülmesine yönelik siyasi kararlardan kaynaklanan bütçe kısıtlamaları ile tehdit oluşturuyor.

Avrupa'da da benzer problemler, 21.yüzyılda emeklilik sisteminin mali sürdürülebilirliğini tehdit ediyor. Bununla birlikte, artan işsizliğin sonucu olarak refah devletinin sosyal yardımları hususunda hak iddia edenlerin sayısında da önemli bir artış söz konusu. Açıkça, refah devletini sürdürebilmek için vergi ödeyenlerin ve ondan yararlanan kişilerin oranı arasındaki kayda değer ve uzun süreli bir bozulma, refah devletine mali baskılar getirecek, bu da, vergi artışları veya sosyal hizmetlerde kesinti yapılmasına neden olacaktır. Esasen, cömert refah devletlerini sürdürmek üzere üretim rejimini uyarlamakta başarılı olabilecek politika seçenekleri gözden geçirilse de, kazanılmış hakların kesintiye uğradığı bir dönemde yaşamaktayız. Bu nedenle işsizlik sorunu, Sosyal demokrat partileri kemer sıkma tedbirlerini kabul etmeye zorlarken, baskıcı suçlamalardan kaçınmak için merkez ve sağ partiler ise çok ağır kesintilere gidemediler (Huber vd, 1999: 20-21).

Zygmunt Bauman'a (1999: 31) göre, modern toplumda, çalışma bir kişinin kimliğini, yaşamı süresince oluşturma ve sürdürmesinin merkezinde yer alır. Sahip olunan işin türü yaşamın tümünü etkiler, umulan yaşam standardı, sosyal hayat, aile, mülkiyet ve günlük rutin olmak üzere. Aynı zamanda sanayi döneminde yetişkin bir bireyin uyanık geçen zamanın yaklaşık %70'i çalışmayla ilgiliydi (Bauman, 1999). Son yıllarda gerek ABD gerekse Avrupa'da imalat sanayiinde istihdam daralmaları yaşanmaktadır. İmalat sektöründe, endüstriyel robotların kullanılması, ABD'de sanayi sektörü üzerinde olumsuz etkileri oldu. 1980'lerde, ABD'deki toplam istihdam% 19, 1990'larda ise% 20 oranında artmıştır. Ancak toplam istihdam içinde imalat sanayi istihdamı 1980'de %7, 1990'da ise %1 düşmüştür. 2000 yılı ile toplam istihdamın en yüksek oranda gerçekleştiği Ocak 2008 yılı arasında, toplam istihdam içinde üretilen işler % 5,4 artarken, imalat sanayiindeki işler ise %34 küçüldü. Böylece, tüm çalışanların yalnızca %16'sını istihdam edilen ABD Sanayisinin istihdam oranları bazı fakir ülkelerin sahip olduğu yüzdeden daha düşük gerçekleşmektedir (Atik, 2005, Miller ve Atkinson, 2013: 27).

Artan göç ve işsizlik, suç oranlarını artırırken, yirmi birinci yüzyılın başında güvenlik konusunu yerel sosyal politika alanına taşıdı. Hırsızlık ve başkalarına zarar verme, şiddet ve tehditler, bilhassa büyük şehirlerde belli oranlarda fenomen haline geldi. Her ne kadar çok büyük oranlara taşınmamasına rağmen, insanlar suç oranlarının artmasından endişe duyuyorlar. İlâveten bu endişe son yıllarda artmaktadır. Kamu düzenini sürdürmek ve korumak, önceleri daima belediye başkanı ve yerel politikacıların sorumluluğuydu. Boutellier (2001), son yıllarda yerel sosyal politika ile güvenlik politikası arasındaki ilişkiyi incelediği makalede suç sorununun bir güvenlik sorunu olarak yeniden tanımlandığını ifade ediyor. Örneğin, mali-ekonomik suçlar, çevre suçları, beslenme kanunu, bütünlük yasaları gibi. Aynı zamanda, fiziksel ve sosyal önlemler ile artırılmış fonksiyonel kontrol yolu ile önleyici suç kontrolü sağlanabileceğini ifade ediyor. Böylece, suç kontrolü, ceza infaz yasalarından çok daha geniş bir alana yayılır.

Biryandan, yaşamlarını sürdürmek için azami özgürlük isteyen insanlar, diğer yandan diğerlerinin özgürlüğü pahasına geliştirilen kontrol ve disiplin mekanizmaları. Bu nedenle güvenlik sorununa yönelik dikkat edilmesi gereken husus, hükümetin öncelikli olarak sorumlu tutulduğu “güvenli özgürlük” talebi olarak nitelendirilebilir. Basitçe söylemek gerekirse, insanlar sokakta, yüzme havuzunda ve futbol stadyumunda kendilerini güvende hissetmeyi ve çocuklarının güvenle eve dönmesini isterler.

Sosyal sektör - eğitim, sosyal hizmetler, gençlik bakımı, sosyal yardım çalışmaları - güvenlik talebinin işleriyle de ilgili olduğunu giderek daha fazla anlıyor. Ayrıca, polis ve adli makamlar kendilerini, giderek artan bir şekilde kamu düzenini korumaktan ve ceza hukukunu uygulamaktan daha geniş sosyal hedefler olarak tanımlamaktadır (Boutellier, 2001).

Avrupalı bazı sosyologlar tarafından yeni özgürlük cenneti olarak tanımlanan California eyaletinde, bütçeden yükseköğrenim kurumlarına ayrılan devlet fonlarının toplamından çok daha fazlasının, hapisanelerin inşa ve işletmesi için harcandığına işaret ediyor (Bauman, 1999).

3.2. İnsan Onuruna Yakışır Bir Yaşam

Aristoteles ve Platon, yurttaşların (Aristoteles’in ideal devletinde köleler ve işçilerin yurttaş olmadığı göz önünde bulundurulmalı) iyi yaşam sürmeleri idealine sahiptirler. İyi yaşam ise, yurttaşların yoksulluk içinde bir hayat sürdürdükleri durumda mümkün olamaz, yani yoksulluk iyi yaşamla bağdaşmaz. Yoksulluk insanı küçültür, yoksullardan şehir kurulamaz. Aristoteles, “iyi yaşam” düşüncesiyle tutarlı olarak iyi yürütülen bir şehirde yurttaşların, aşağılık işleri yapmaktan kurtulmuş olmaları gerektiği fikrine sahiptir. Aşağılık işler, vücudun bütünlüğü üstünde bozucu bir etkisi olan bütün uğraşlar ve para karşılığı yapılan bütün işlerdir çünkü bu işlerde uğraşan kimselerin erdemlerini ve yeteneklerini geliştirmeye zamanları olmaz. Aristoteles, yurttaşların aşağılık işlerden kurtulmalarının bir yolunu

göremez, bu yüzden en iyi devlette işçinin yurttaş yapılmamasını önerir (Tuştaş, 2015: 12).

Sosyal refah devleti ile gündeme gelen sosyal dayanışma, sosyal politikanın merkezinde “yoksulluk ve yoksunluk” kavramlarını değil, “çalışma ilişkileri ve vatandaş” kavramlarını yerleştirir. Artık insanlar sınıfsal konumlarının yansira eşit vatandaş konumlarıyla tanımlanır. Marshall “20.Yüzyılda vatandaşlık ve kapitalist sınıf sisteminin savaş halinde olduğunu” yazar. Ona göre, vatandaşlık kavramının içerdiği temel eşitlikle kapitalizmin eşitsiz sınıf yapısı arasındaki gerilim, bir savaş alanının tanımlamaktadır (Boztepe, 2015).

Sosyal devlet, post-fordist üretim ve küreselleşmenin gerekleri doğrultusunda dönüşüme uğramış, işlevsizleşmiştir. Yeni liberal politikalar çerçevesinde, sosyal devletin “çalışma ilişkilerini emek lehine düzenleme” ilkesi yerine “piyasaya uygun düzenleme” ilkesinin geçmesiyle çalışanlarının sosyal hakları da piyasaya göre tanımlanmıştır. Çalışma hayatının daha az kural ve daha çok koşul ve ihtiyaçlara göre belirlenmesinin gereği ileri sürülerek, çalışma hayatını düzenleyen kurallar esnekleştirilmiştir. Piyasanın ihtiyaç duyduğu istihdam biçimleri kendini dayatmış, istihdam esnekleştirilmiştir. Böylelikle, işe alma ve işten çıkarmayı düzenleyen yasalar esnetilmiş, “çekirdek işgücü” olarak tanınan az sayıdaki yüksek vasıflı ve çok becerili işgücü kesimi sürekli sözleşmeli, iş güvenceli ve yüksek ücretle çalışırken, vasıfsız yâda yarı vasıflı işgücü ise, geçici sözleşmeli, kısmi süreli işlerde, sosyal güvencesiz olarak çalışmaktadır.

Tüm bunlar, çalışmayı bir hak olarak gören ve “hukuki zemine” oturtan, hedefi “tam istihdam” olan sosyal devlette bir taban kaymasına neden olmuştur. Böylelikle “çalışma odaklı” sosyal devlet anlayışını ve politikalarını günümüzün teknolojik gelişmeleri ile sürdürebilmek, ancak ileri sanayileşmiş ve üretime odaklı ülkeler için mümkün görünmektedir. Sosyal devletin değer ve ilkelerine yönelik dönüşüm, “sosyal adalet” ilkesi yerine “fırsat eşitliği”, “insan onuruna yaraşır hayat standardı” yerine “asgari hayat standardı” ilkelerini getirdi (Yücesoy, 2009: 393-394).

Sosyal problemlerin çözümünde etkili bir mekanizma olarak kullanılan sosyal politika, küreselleşmenin ortaya çıkışıyla birlikte yerel parametrelerden sıyrılarak ulus ötesi bir kimlik kazanmak durumunda kalmıştır. Özellikle yalnızca işçi sorunlarıyla ilgilenmek durumunda kaldığı ilk ortaya çıkış amacı düşünüldüğünde sosyal politikanın küresel stratejilerde ve problem alanlarında meydana gelen değişimle birlikte ilgilendiği konularda meydana gelen kavramsal genişlemenin büyük boyutlara ulaştığı gözlenmektedir (Yüksel, 2014).

Buğra ve Keyder’e göre sosyal politikanın kapitalizmle ilişkisi “ikiyüzlü” bir ilişkidir. Sosyal politika, bir taraftan kapitalizmin bireye ve toplum hayatı üzerindeki etkilerini yumuşatarak, kapitalizmin insani ve toplumsal açıdan sürdürülebilirliği amacına hizmet etmektedir. Diğer yandan, ticarileşme ve metalaşma eğilimlerini sınırlayarak, kapitalizmi

yapılandırmaya ve sistemin kendi işleyişine aykırı bir takım değişim ve dönüşümlere ihtiyaç duymaktadır (Buğra ve Keyder, 2018).

Günümüz koşullarında, sosyal devletin ancak uluslararası rekabete uyumlu olduğu sürece, sosyal politikanın ise ortak risklerin idaresi ile sınırlandırıldığı ortamda, Avrupa Birliği (AB) ve Dünya Bankası gibi sermaye sınıfının hegemonyasının bulunduğu uluslararası örgütler tarafından üretilmekte ve geliştirilmektedir. Bu koşullar altında Özügurlu'nun (2003) dile getirdiği gibi sosyal politika bir “kimlik krizi” içerisine girmiş durumdadır. Kriz, sosyal politikanın politika yönelimli özelliğini ihmal etmesiyle ve disiplinin temel unsurlarının uluslararası kuruluşların gündemiyle köklü bir değişikliğe uğramasıyla gerçekleşmektedir. Bu açıklamayı somutlaştıran unsurlar işçi sınıfının yerini yoksulların ve yapısal işsizlerin alması, bağımlı çalışanların korunması hedefinin yerini sosyal sermayenin geliştirilmesine bırakması ve toplumsal bütünleşme hedefinin piyasanın rekabet ve etkinlik stratejileriyle uyum hedefiyle ikame edilmesidir (Güler, 2017).

Böylece,

- Sosyal politika disiplinin hak merkezinde yer alan işçi sınıfı yerini sınıf dışına düşen yoksullara/yapısal işsizlere bırakmıştır.
- “Bağımlı çalışanların” korunması ve güçlendirilmesi şeklindeki temel sosyal politika hedefi yerini “sosyal sermayenin” geliştirilmesine bırakmıştır.
- Toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi, yerini “piyasanın rekabet ve etkinlik” stratejisiyle uyuma bırakmıştır (Kahraman, 2010).

3.3. Beşeri Sermaye ve Yaşam Güvenliği

1980'lerin sonlarından beri, yapısal uyum reformlarının sosyal etkilerini azaltmaya yönelik sosyal koruma araçlarına odaklanan yeni bir politika söylemi kendini gösterdi. Son yıllarda, yoksulluk ve “kırılganlığı” önlemeyi hedef alan politika enstrümanı olarak nakit transferlere (şartlı ve şartsız) odaklanıldı. Örneğin, Şartlı Nakit Transferi programı, “kalkınmada sihirli bir değnek” gibi gösterildi. Şartlı Nakit Transferleri, “bireyler için sosyal düzene uyum sağlamalarına yönelik özendirici bir uygulama” olarak nitelendirilir. Şartlı Nakit Transferi programlarını destekleyerek bağış yapan ülkeler için bu politika seçimi, esasen, ülkelerin bütçe destek programları ile uyumlu, kaynak dağıtımının verimli ve piyasa temelli gelişimi destekleyen bir süreç olarak değerlendirilir (Adésínà, 2011: 455).

Sosyal hak ve yükümlülüklerden yavaş yavaş arınmaya başlayan devlet, 1980 sonrası, piyasa dostu düzenlemelere yakınlaşırken, aynı zamanda değişen dünya düzeni ile rekabete açık ekonomik sisteme entegre olur. Sosyal devletin çıkış noktası olan emek piyasası artık yerini yoksullara bırakır. Devlet ise, çalışanlar lehine piyasaya müdahale edemezken, piyasa devlete müdahale edebilir hale gelir. Uluslararası finans kuruluşları ise

yapısal uyum programları ile piyasa lehine devletin tekrar düzenler. Nitekim neoliberal politikalar, gelir dağılımı adaletsizliği, kayıt dışı istihdam oranları gibi konuları yok sayarak, sadece, çalışmayan ve temel ihtiyaçlara ulaşamayan kimseleri ele alır (Mütevellioglu, 2006: 23-45).

Oysaki temel ihtiyaçlar yaklaşımının amacı, belli kaynaklara ulaşamayan, bireyin tam gelişimi sağlamak üzere gereken fırsatlara ulaşması için kaynak transferidir. 20 yüzyılın son çeyreğinde gündem oluşturmaya başlayan yaklaşım Dünya Bankası tarafından desteklenmektedir. Esas olarak, yoksullara yapılan yardımların gerçek ihtiyaçlılara yönelik bir araştırma sonrası belirginleşmesi nedeniyle hayırseverlerin keyfi biçimde yardım dağıtmalarının da önüne geçilmektedir. Böylece, diğer alternatif yaklaşımlara göre, temel ihtiyaçlar yaklaşımı, daha kısa sürede ve mümkün olan en az miktarda kaynak sarf edilerek ihtiyaçların giderilmesini esas alır (Sarıpek, 2017: 43-65).

Düzenli çalışmayla ilişkilendirilmeyen ve sadece zaruri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir sosyal yardım programı niteliği taşıyan bu yaklaşımın çalışma gücünün muhafazası, tam istihdam gibi sosyal devlet sorumluluk alanlarından tamamen farklıdır.

Dünya Bankası 1970'lerden sonra eğitim konusunu az gelişmiş ülkelerin yoksullukla mücadele ve kalkınma çabaları için vazgeçilmez olarak sunmaktadır. Yeni kalkınma anlayışı, nüfusu "beşeri kaynak", insana yapılan yatırımı ise "kapitalin en değerlisi" olarak görmektedir. Bu düşünce, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler ile arasındaki kalkınma farkını kapatabilmenin yegâne yolu insana yatırımdan geçmekte olduğunu iddia eder. Böylelikle, az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın en büyük engelinin fiziki sermaye yetersizliğinden çok, insan gücünün niteliksiz ve yetersiz olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Zira yeni ürünlerin üretimini sağlayan, teknolojik gelişmenin temelini oluşturan, araştırma-geliştirme sektörünün anahtarı olan beşeri sermayedir. Doğu Asya ekonomilerinin kalkınma yolundaki deneyimlerini inceleyen Lucas, ekonomik kalkınmanın anahtarının beşeri sermaye birikimi olduğu sonucuna ulaşır (Özdemir ve Beltekin, 2012: Yılmaz ve Danişoğlu, 2017).

Aynı zamanda, Dünya Bankası Dünya Kalkınma Raporu Çalışmanın Değişen Doğası'nda, teknoloji beraberinde yükselen ekonomik gelişmeden yararlanabilmenin en önemli şartının beşeri sermayeye yatırım yapmak olduğunu söylemektedir. İşgücü piyasasında üç tür becerinin önem kazandığını belirten Banka, karmaşık problem çözme gibi ileri düzey bilişsel beceriler, takım çalışması gibi sosyo-davranışsal beceriler ile öz yeterlilik ve muhakeme yürütme gibi uyarlanabilirliği öngören beceriler. Banka'ya göre bu becerileri geliştirmek ancak güçlü insan sermayesi kuruluşları ve ömür boyu öğrenme ile mümkündür. Banka, sağlık ve eğitim yatırımları ile geleceğin çalışanın verimliliği arasında bir bağ olduğunu ifade eder. Böylece, Banka'nın yeni beşeri sermaye endeksinde yüzde 25'ten yüzde 75'e tırmanma, 50 yıl boyunca yüzde 1.4'lik ek bir ekonomik büyümeyi ifade eder (World Bank World Development Report, 2019: 4-5).

Dünya Bankası başta olmak üzere tüm uluslararası kuruluşlar, yeni kalkınma kurumlarının da etkisiyle, kamu harcamaları içinde “beşeri sermaye”ye yönelik harcamalarla, diğer harcamaları ayırmaya başladılar. Sadece sağlık ve eğitimin değil, aynı zamanda konut, şehircilik ve kültürün de beşeri sermaye içinde değerlendirildiği bu yeni yaklaşım, devletin daraltılmasını değil, varlık biçiminin değiştirilmesini önermektedir (Özaydın, 2008: 163-180). Beşeri sermaye pek çok kaynakta farklı farklı tanımlanmakla birlikte, bireylerin sahip olduğu, bilgi, beceri, tecrübe, dinamizm ve eğitim kazanımları ile tüm çalışma hayatları boyunca elde ettikleri maddi kazanımları içermektedir. Bireyin sahip olduğu bilgi ve becerilerin en önemli kaynağının eğitim olduğu varsayıldığından beşeri sermaye genellikle eğitim göstergeleri ile temsil edilmektedir. Günümüzde, temel üretim faktörü olan emeğin yerine geçen beşeri sermaye, bilgi üretiminin ve teknolojinin günden güne değiştiği toplumumuzda önemini artırmaktadır (Eser ve Gökmen, 2009: 42).

Bununla beraber, beşeri sermaye yatırımları kısa dönemde bir tüketim harcamasıdır. Hem yatırım hem de tüketim malı olan eğitimin bireyin bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik beşeri sermayeyi oluşturmak üzere satın alınması, kısa dönemde bireye getiri sağlamadığı için tüketim niteliğine sahiptir. Beşeri sermaye yatırımları 10-20 yıllık bir süreyi kapsayan uzun dönemde makroekonomik sürece katkıda bulunan bir üretim faktörüdür. (Meinagh, 2011).

Yılda yaklaşık üç milyar dolar yeni kredi taahhüdü ile Dünya Bankası, uluslararası eğitim alanında en büyük kalkınma kredisi veren kuruluştur. Ancak Dünya Bankası, dünyadaki en büyük kalkınma kredisi işvereni olmasına rağmen, pek çok eleştirinin merkezindedir. Bazıları kredi sözleşmelerinin çok bağlayıcı ve kısıtlayıcı olduğunu iddia etmektedir. Dünya Bankası'nın politika reformları, devletin rolüyle ilgili dar, neo-liberal varsayımlara dayanmaktadır. Böylece, yerel politika yapıcılar, Bankanın gündemlerinin pasif alıcıları haline gelmektedirler. Dünya Bankası'ndan kredi almak için, ülkeler zengin ve yoksul arasında eşitsizliği ve bölünmeyi daha da kötüleştiren özel eğitim kurumları ile eğitim ücretlerinin oranlarını artırmayı kabul ederler (Heyneman, 2003: 315). Böylelikle Wendy Brown (2018) ifade ettiği üzere, geline noktada aşırı rekabet nedeniyle, yeteneklerini artırmak üzere yaşamı boyunca kendisine yatırım yapan bireyler ile eğitim ve istihdam olanaklarına ulaşamayan bireyler arasında fırsat eşitsizliği artıkça, demokrasi kavramının da içi boşalmaktadır. İnsanlar bu acımasız koşuşturmanın içinde kendini güvensiz hissederken, yaşamı güvence altına almaya yönelik “güvenli özgürlük” politikaları kent politikaları ile sosyal politikanın içinde yer bulmakta ve yeni bir değişime neden olmaktadır (Boutellier, 2001).

Graetz and Michaels (2018) endüstriyel robotlarının ekonomik hayata katkılarını analiz ettikleri “robots at work” isimli makaleleri: artan robot kullanımının, işgücü verimliliğinin artmasına yaklaşık yüzde 0,6

oranında katkı sağladığını, aynı zamanda toplam faktör verimliliğini arttırdığını ve çıktı fiyatını düşürdüğünü ifade ediyor.

Graetz ve Michaels'ın yaptıkları analizler sonrası elde ettikleri bulgular endüstriyel robotlar düşük vasıflı işçilerin istihdam payını düşürmelerine rağmen, toplam istihdamı çok büyük ölçüde azaltmadığı yönündedir (Graetz and Michaels, 2015: 753). Acemoğlu ve Restrepo (2018) göre, eğitim, halk sağlığı ve mimari üzerine yapay zekâ aplikasyonları pek çok iş fırsatı üretebilir. Eğitim alanındaki yapay zekâ aplikasyonları, daha bireyselleşmiş, isteğe göre eğitim programının uygulanması ile bu süreçte, eğitim alanların, bireyselleştirilmiş eğitim programlarını izlemesi, tasarlaması ve uygulaması için daha fazla iş alanı yaratılabilir. Dolayısıyla hızlı otomasyon, firmalara yeni emek yoğun işler yaratılması konusunda yeni teşvikler sağlayabilir. Tüm bunlar beşeri sermaye üzerinde yapılandırılmalarıdır.

Post-fordist üretiminin yaygınlaşması ile yaşanan istihdam sorunları ve artan yoksulluk ile eşitsizlik Dünya Bankası'nı harekete geçirir. 2000 yılından itibaren Banka, yoksulluk kavramını daha da genişleterek, kırılğanlık, savunmasızlık, riske açık olma, söz hakkı olmama gibi hususları yoksulluk kavramına dâhil ederek yoksulluğu çok boyutlu şekilde ele almaktadır. Böylece, Banka bu yeni yoksulluk yaklaşımını üç temel kavram üzerine şekillendirir. Bunlar:

- Mal ve Varlıktan Yoksunluk: Birincisi, kişinin bir işe girebilmesi için gerekli olan temel yetenekler, eğitim beceri, deneyim ve iyi bir sağlık durumu (beşeri sermayenin niteliği) yoksunluğu. İkincisi ise, fiziksel varlıklardan yoksunluk; altyapı, ulaşım, yerleşim, gibi. Üçüncüsü ise, sosyal mal ve varlıklardan yoksunluk bu da, tüketim gücünün olmaması.

- Söz ve Güç Sahibi Olmama: Maddi olarak kendini yoksun hissedenden kimselerin içerisinde bulunduğu çaresizlik, sosyal dışlanma.

- Kırılğanlık: Sağlıktan, istihdamda, barınmadan, insan hakları ihlaline kadar bütün alanlarda karşı karşıya kalınan riskler ve bu risklere dirençli olmama hali. Mal ve varlıktan yoksun olma, yoksulluğa yol açan ekonomik faktörler arasına ise de, güçsüzlük ve sesini duyuramama ile zayıflık ve korumasızlık (kırılğanlık) ise yoksulluğa yol açan sosyolojik faktörler arasında yer alır (Bildirici, 2011).

Neoliberalizm ile değişen sosyal politika alanı, tam istihdam, çalışmanın iyileştirilmesi ve geliştirilmesi gibi klasik anlamının dışına çıkarak, yaşama güvenliği ve suçun kontrol altına alınmasına yönelik değişim göstermektedir. Ünlü Fransız yazar Michel Foucault, onsekizinci yüzyıldan buyana gelişim ve dönüşüm gösteren bu yeni yönetim biçimini "liberal yönetimsellik" olarak adlandırır. Ona göre, neoliberalizm, bireylerin özgürlüklerini genişletirken, bu özgürlük alanını sürekli kılmak için, ek güvenlik tedbirlerini devreye sokar. Zira güvenlik hem özgürlüklerin koruyucusudur, hem de iktidarın yaşam üzerindeki denetimini artıran en önemli faktördür. Ona göre, Neo-liberal yönetimsellik, bireyleri

özgürleştirirken, onları devamlı baskı ve kontrol altında tutarak bunu gerçekleştirmektedir.

Tam da bu noktada, Boutellier (2001), artan şiddet ve suç oranlarının yaşam güvenliğini tehdit etmeye başlaması ile güvenlik ve sosyal politika kavramlarının yan yana anılmaya başladığını söyler. Birilerini korumak üzere güvenlik politikaları artırılırken diğerleri içinse özgürlüklerin kısılması gerekmektedir. Kanımca, bir tarafta artan maddi güvencesizlik, göç, diğer tarafta vatandaşların maddi güvenliği koruyan ülkeler arasında sıkı güvenlik politikaları üretilirken, güvenli özgürlük ile bütün insanlık daha da kontrol altına alınacaktır. Geline nokta Türkiye’de yaşanan bir olay ve hukuki durum bizi aydınlatır niteliktedir.

Eski eşi tarafından tekrar eden psikolojik ve fiziksel saldırılara uğrayan öğretmen bir bayan okula giderken aynı güzergâhı kullanmak zorunda kaldığı eski eşi nedeniyle İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne görev yerinin değiştirilme için başvuruda bulunur. Ancak olumlu yanıt alamayan ve mahkeme tarafından tekrar eden koruma kararına rağmen okul yolunda bıçaklanan bayan öğretmen son çare olarak Anayasa Mahkemesine başvurur AYM, bayan öğretmenin maddi ve manevi varlığını koruma hakkının ihlal edildiğine” hükmederken yerel mahkemenin koruma tedbiri verdiği öğretmenin görev yerinin değiştirilmemesini ise doğru bulmadı ve 10 bin TL tazminata karar verdi (Armutçu, 2019).

Sonuç

Yaşama hakkı, en temel bir birincil haktır. Bireyin maddi ve manevi varlığının korunması için uluslararası hukuk yoluyla düzenlenen en önemli haktır. Aynı zamanda, sosyal güvenlik hakkı, klasik birincil haklar kapsamında yer alan yaşama hakkının kullanımına ve korunmasına imkân veren bir uygulamadır. Sosyal Devlet ise sosyal bütünleşmeyi, sosyal sorunlara müdahale ederek, çalışma gücünün muhafazası, tam istihdam ve yaşam güvenliği hususunda ürettiği sosyal politikalar ile sağlar. Ancak günümüzde sosyal devlet, deyim yerindeyse, bir kısır döngü, bir sil baştan dönemine girmiştir. Zira dünyada yüksek ekonomik büyüme rakamları istihdam düzeyine aynı oranda yansımamaktadır. Bilgisayarlaşma, yarı vasıflı işçilerin istihdamı üzerine kurulu Fordist imalat sanayi üretimi ile tüketim dengesini sağlayan bir ara uzlaşma Keynesyen Refah Devleti’ni olumsuz etkiledi. Sanayi sonrası üretim politikaları bilhassa imalat sanayi üretiminde başta ABD olmak üzere ciddi istihdam kayıplarına yol açarak, endüstriyel robotlar insanların işlerini elinden alıyor kaygısını tetiklemektedir. Artık dünya sanayi sonrası oluşturulan ve oluşturulacak olan işlerin dünya nüfusunu yeterli istihdam düzeyinde tutup tutmayacağını sorgulamaktadır.

Sosyal devletin sorumluluk alanı olan tam istihdam, çalışma gücünün muhafazası ve yaşama güvenliği politikaları, bilimin teknolojiyi, teknolojinin ise üretim sistemlerini etkilemesi sonucu bilgisayarlaşma ve otomasyon ile azalan yerel meslekler, daralan imalat sanayi istihdamı,

karşılaştırmalı üstünlüklerini yitiren ülkeler vb. nedenden ötürü, işlevini kaybetmektedir. Sosyal yaşamdaki gelişmeler ve değişimler sosyal ihtiyaçlarda değişime neden olmaktadır. Modern endüstri çağında, sosyal politikanın temel hedefleri arasında çalışma koşullarını insancillaştırmak ve geliştirmek ön plandayken, bugün ise suç kontrol etmek ve önlemek daha önemlidir. Artık, pek çok yerde, devletin sosyal entegrasyonu sağlama, işsizliği önleme istihdam yaratma, eşitsizliği giderme gibi görevleri geride kalmaktadır. Üretim alanından çekilen ve emek piyasalarına müdahalesi sınırlanan devletler, aynı zamanda kolektif hakların ciddi zarar görmesine neden olmaktadır. Artan hizmet sektörü ise sendikal örgütlenmeye müsait yapıda değildir. Dolayısıyla kolektif haklar günden güne zayıflamaktadır. Daha az devlet, daha fazla piyasa yaklaşımı ise, bireyi toplumun önüne taşımaktadır. Kolektif haklardan ziyade bireysel hakların ön plana çıktığı dönemde, tüketici hakları diğer haklara göre daha ilerdedir. Sanayi çağının gereği olan sosyal müdahaleler devleti, sanayi sonrası çağda geçerliliğini kaybetmektedir, zira günümüzde, temel hedeflerinden biri ekonomik büyüme olan devletin, tek temel sosyal politikası “ekonomik büyüme” üzerinedir. Böylece, sosyal devletin temel değerlerinden yaşayabilme güvenliği de değişime uğramaktadır. Zira sanayi toplumunda, yaşayabilme güvenliğinin ön şartı iş sahibi ve beraberinde bir gelir sahibi olmaktır. Nitekim bir sosyal hak olan çalışma hakkı, çalışma yaşında, gücünde ve isteğinde olan herkesin bir işe sahip olabilmesidir. Günümüzde ise neoliberal politikalar beraberinde sosyal alana müdahale edemeyen ve serbest piyasa koşullarını destekleyen devlet anlayışı çalışma hakkını temin edememektedir. Böylece bu çağda, yaşayabilme güvenliği ile anlaşılan, bir işe sahip olsun olmasın aç kalmayacak kadar bir temel gelire sahip olabilmek ile maddi-manevi varlığını sürdürmek ve şiddet ve suçtan korunabilmektir. Bireyin maddi ve manevi varlığını sürdürebilmesi noktasında yükselen yaşam güvenliği politikaları, devlet müdahalesinden çok hukuksal alana yönelik bir bireysel hak uygulaması görünümündedir.

Bilindiği üzere, Dünya Bankası, özel mülkiyeti ve serbest ticareti savunan kapitalist sistemin önemli öncülerindedir. Bu nedenle temel ihtiyaçlar yaklaşımı çerçevesinde sosyal politikaları geliştiren Banka, şartlı ve şartsız nakit transferleri, doğrudan gelir desteği, mikro kredi gibi kırılğan kesimlerin yaratacağı ekonomik ve sosyal riskleri hafifletme üzerinden politika üretir. Bir taraftan eğitim alanında verdiği kredilerle eğitimin özel mülkiyet temelinde gerçekleşmesi ve ücretlerin artmasını teşvik ederken diğer taraftan beşeri sermayenin niteliğinin artırılmasının ise ekonomik sürdürülebilirlik için elzem olduğunu her fırsatta dile getirir. Nitelikli eğitim ve öğretimin, üretim verimliliğini doğrudan artırdığı ve ekonomik büyüme açısından olumlu bir etki yarattığını Dünya Kalkınma Raporları dâhil birçok çalışmasında belirtir.

Buradaki kısır döngü Wendy Brown’un kitabında açıkça dile getirilmiştir. Bunlardan ilki, hangi türden olursa olsun kamu mallarından bahsetmenin yâda güvence altına almanın gittikçe güçleşmesidir. Bu noktada

Wendy Brown, eğitimin bir kamusal mal olmaktan çıkıp piyasa üzerinden sunumunun çeşitli sakıncaları olduğunu belirtmektedir. Öncelikle, bilgi, düşünce ve öğretimin neredeyse sermaye gelişimine katkıda buldukları ölçüde değer görüp, talep edilmesidir. İkincisi ise, ulusal değerler, yurttaşlık bilinci, ortak kültür gibi öğeler arka plana atılırken, her türlü teknolojik yeniliğe ayak uydurulabilen uzman işgücü (teknik donanımlı) korunması ön plandadır. Bu da, günümüzde, sendikaların bile, ücret sendikacılığının ötesinde, işsizlere yönelik mekrek-içi eğitim (uzmanlaşma) programları yürütmelerine neden olmaktadır.

Kaynakça

- Acemoglu, Daron and David Autor (2011). “Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings”. In: *Handbook of Labor Economics* 4, pp. 1043–1171.
- Alçın, S.(2016). Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0.” *Journal of Life Economics*. 3(2). ss. 19-30.
- Adésinà, Jimi. (2011). “Beyond the Social Protection Paradigm: Social Policy in Africa's Development”. *Canadian Journal of Development Studies*. 32(4). pp. 454-470.
- Allen, Rober.C. (2006). *Explaining The British Industrial Revolution From The Perspective of Global Wage and Price History*. UK: Oxford University Press.
- Alp, Salih (2009). “Refah Devletinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör”. *Maliye Dergisi*. 1(156). ss. 265-279.
- Atik, Hakan (2005). *Finansal Krizlerin Gölgesinde Yükselen Piyasa Ekonomileri*. Uzmanlık tezi, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ankara.
- Armutçu, O. (2019), Hürriyet, Eylül 11, 2019, *Örnek Karar: Bıçaklanan Kadının Yerinin Değiştirilmemesine AYM'den Tazminat: Tayin Et, Koru*. Erişim: Ekim, 12, 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ornek-karar-bicaklanan-kadinin-yerinin-degistirilmemesine-aymden-tazminat-tayin-et-koru-41327371>
- Aydın, M.K. ve Çakmak, E.E. (2017). “Sosyal Devletin Temelleri”. *Bilgi* (34). ss. 1-19.
- Aydınlı, Halil İbrahim (2004). “Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Sanayi Ötesi Yaklaşımlar”. *Kamu İş*.7(4). ss. 1-20.
- Bahçe, Serdal (2011). “Kapitalist Kriz ve Sosyalist Mücadele: Çöküş Teleolojisinin Çöküşü” *Mülkiye Dergisi*. 35(271). ss. 175-206.

- Başer, N.E. (2011). *I.Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İzmir.
- Baştürk, E. (2012). “Michel Foucault’da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik ve Güvenlik”. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*. (14). ss. 65-78.
- Bauman, Zygmunt (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. (Çev: Ümit Öktem). İstanbul: Gündüz Basım.
- Bekcan, Umut (2013). “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 68(4). ss. 73-102.
- Bildirici, Zeki (2011). *Avrupa Birliği’nde Yoksullukla Mücadele ve Türkiye’nin Uyum Sürecindeki Yeni Uygulamalar*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Boutellier, H. (2001). “The Convergence of Social Policy and Criminal Justice”, *Eur. J. on Crim. Policy and Res.*9(4). pp.361-380.
- Boztepe, Veli (2015). *Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Yoksulluğun Türkiye’deki Televizyon Haberlerine Yansımaları*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Brown, Wendy (2018). *Halkın Çözülüşü, Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. (Çev. Barış Engin Aksoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Buğra, Ayşe ve Keyder, Ç. (2018). *Sosyal Politika Yazıları*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Clifton, Jim (2011) *The Coming Job War*, New York, Gallup Press.
- Demir, Gülten (2011). “Post Neoliberalizm? Kriz ve Sonrası Üzerine”. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (1). ss. 1-20.
- Eraslan C. ve Bayraktar Y. (2013). “Küresel Kriz, Sosyal Piyasa Ekonomisine Geçiş İçin Bir Fırsat Olabilir Mi?”. *Cumhuriyet Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 14(2). ss. 161-185.
- Erdal, Süleyman (2012). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti Uygulamaları Açısından İşveç Modelinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Ergun, A.D. ve Songül Sallan Gül (2009). “Küreselleşme, Ulus Ötesi Aktörler ve Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Piyasalaştırılması”. *VII. Kamu Yönetimi Forumu*. ss. 196-214.

- Erkişi, Kemal (2017). “Uluslararası Politik İktisat Perspektifinde İktisadi Milliyetçiliğin Kavramsal Analizi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 54(10). ss. 827-837.
- Eser, K. ve Gökmen, Ç. E. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 1(2). ss. 41-56.
- Ersöz, Halis Yunus (2003). “Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 53(2). ss. 119-144.
- Frank, M.R. *et al.* (2019). “Toward Understanding the Impact of Artificial Intelligence On Labor”. *Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A.* 116 (14) pp. 6531-6539.
- Frey, C.B. and Osborne, M.A. (2017). “The Future Of Employment: How Susceptible Are Jobs To Computerisation?”. *Tecnological Forecasting and Social Change*. 114. pp.254-280.
- Gorz, Andre (1999). *Reclaiming Work. (Transl. Chris Turner)*. Cambridge: Polity Press.
- Gorz, Andre (2001). *Yaşadığımız Sefalet. (Çev. Nilgül Tatal)*. İstanbul: Ayrintı Yayınları.
- Gökbunar, Ramazan, Birol Kovancılar (1998). “Sosyal Refah Devleti ve Değişim”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3 (3). ss. 10-25.
- Gökten, Y.S.(2018) “Proleteriyadan Prekaryaya: Yeni Bir Küresel Sınıf”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*,16(62), 28-45
- Graetz, Georg and Michaels, G. (2015) “Robots at Work”. *CEP Discussion Paper No 1335*.
- Güler, Mehmet Atilla (2017). “Sosyal Politikanın Sınıf Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri”. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*. 8(12). ss. 87-106.
- Gülmez, Mesut (2009). “İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Haksızlıklar”. *I.Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Häusermann, S.(2011). “Post-Industrial Social Policy Reforms in Continental Europe: What Role for Social Partners?”. Contribution prepared for presentation at the *18th Conference of Europeanists*. Barcelona, Spain, June 20-22, 2011. pp.1-30.

- Heyneman, S.P. (2003). "The History and Problems in the Making of Education Policy at the World Bank 1960–2000". *International Journal of Educational Development*. (23). ss. 315–337.
- Heywood, Andrew (2013). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. A. K. Bayram vd). Ankara: Liberte Yayınları.
- Hirschman, Albert (1977). *The Passions and the Interest. Political Arrangements for Capitalism before Its Triumph*. Princeton: Princeton University Press.
- Huber, E.R.(1970). Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet. (Çev.Tuğrul Ansay). Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi. 3(27). ss. 27-51.
- Huber, E. and Stephens, J. D. (1999). "Welfare State And Production Regimes in The Era Of Retrenchment". *Occasional Papers, Institute for Advanced Studies*, Princeton, NJ.
- İzgi, B.B. ve Özpolat, A. (2008). "Küreselleşen Devletin Değişen Rolü ve Sanayileşme Üzerine Tartışmalar". *Journal of Social Science*. 7(2). ss.229-240.
- Kahraman, Fatih Çalışan (2010). "Yoksulların Haklar İronisi: Metalaştırılmış Çalışanlar." (Ed.) Mesut Gülmez. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II*. İstanbul: Petrol İş Yayını. İstanbul: Can matbaacılık. ss.153-170.
- Kantarcı, Şenol (2012). "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi mi?". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 8(16). ss. 47-85.
- Kaya, Kamil (2017). "Yirminci Yüzyıla Girerken İdeoloji ve Sosyoloji". *Journal of Economy Culture and Society*. (26). ss. 165-178.
- Kaymakçı, Oğuz (2007). *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. Ankara: Ekin Kitapevi.
- Koray, Meryem (2005). "Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politaları ve Demokrasi İlişkisi". *Çalışma ve Toplum*. (2). ss.27-60.
- Korinek, Anton (January 2019). "Labor in the Age of Automation and Artificial Intelligence. Economists For Inclusive Prosperity". *Research Brief*. pp. 1-9.

- Lindbeck, A. (1996). “Full Employment and The Welfare State”. *Frank E. Seidman Award Lecture. Working Paper*, No.469. pp. 1-24.
- Meinagh, S.R. (2011). *Beşeri Sermayenin Unsurlarından Eğitimin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri (1980-2008 Dönemine İlişkin İran Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Michan, S.Lambert and Deepak Nayar (Producer), B. Levy and J. D. Hall (scriptwriter), R. Luketic (Director), “ The Paranoia” Sci-fi, Action film, USA, Gaumont Film. 2013.
- Miller, B. and Atkinson, R.D. (2013). “Are Robots Taking Our Jobs, or Making Them?”. *ITIF, 2013*. [Online]. Available Date: 15.08.2019. <https://itif.org/publications/2013/09/09/are-robots-taking-our-jobs-or-making-them>.
- Mohan, Dinesh (2003). “People’s Right to Safety”. *Harward University Press. Roundtable Discussion*. 6(2). pp.161-167.
- Mütevellioğlu, Nergis (2006). “Sosyal Devlet Bireysel Özgürlükleri Sınırladı Mı?”. *Amme İdaresi Dergisi*. 39(3). ss. 23-45.
- Oğuz, Mustafa C.(2017). “ABD’de Progressivisim Hareketi ve Woodrow Wilson’ın Kurucu Babalara İtirazı”. *Amme İdaresi Dergisi*. 50(1). ss. 1-25.
- Özaydın, Mehmet Merve (2008). “Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Anlayışı Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak”. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10(1). ss. 163-180.
- Özdemir, B. Ş.ve Beltekin, N.(2012). “Türk Eğitim Sisteminin Dönüşümünde Uluslararası Aktörler: IMF ve Dünya Bankası Örnekleri”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. IX (I). ss. 33-55.
- Öztürk, Nazım (2006). “Ekonomide Devletin Değişen Rolü.” *Amme İdaresi Dergisi*. 39(1). ss. 17-38.
- Sarıpek, D. Başar, (2017), “İhtiyaç” Kavramı Ekseninde Sosyal Koruma: Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı”. *İnsan & İnsan*.4(12). ss. 43-65.
- Saklı, A.R. (2007). “Kapitalist Gelişim Sürecinde Fordizm ve Post – Fordizm”. Erişim Tarihi: 20.07.2019. <http://www.sakli.info/Fordizm.pdf>.

- Sayın, Ali Kemal (2004). “Emek Piyasalarını Düzenleyen Uluslararası Normlar”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. ss. 53-96.
- Sencer, Muzaffer (1990). “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi.” *Amme İdaresi Dergisi*. 23(2). ss. 3-21.
- Sengenberger, Werner (ty). “Uluslararası Çalışma Örgütü Amaçları, İşlevleri ve Politik Etkileri”. Erişim Tarihi: 12.07.2019. <https://library.fes.de/pdf-files/tez/10695.pdf>.
- Sennett, R. (1995). “Something in The City: The Spectre of Uselessness and the Search For a Place in The World”. *Times Literary Supplement*.
- Sönmez, Sinan (2016). “Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya” . *Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*. 34(1). ss. 43-62.
- Sunal, O. (2011). “Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kurumsal Bir Değerlendirme” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 66(3). ss. 283-305.
- Şanlı, Yeliz (2004). *Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları: Sığınma Hakkı*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Kamu Hukuku Bölümü, Ankara.
- Şimşek, Osman (2016). “Tevhidi Düşünce Açısından Batı (Sanayi) Medeniyeti Çöküşüne Yönelik Ontolojik Analiz”. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*. 3(5). ss. 57-85.
- Talas, Cahit (1983). *Sosyal Ekonomi*. İstanbul: Sevinç Matbaası.
- Tanzi, Vito (2004). *Ulus Devletin Sonu Mu Geliyor. (Çev: Hakan Ay)*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 6(1). ss. 50-64.
- Tarhan, N. (31.09.2019). “Yapay Zekâ Sayesinde Daha Az Çalışacağız”, *Sözcü Gazetesi*, Ekonomi Sayfası.
- Tartanoğlu, Şafak (2007). *1980 Sonrası Türk Sendikacılığı ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniv. SBE. Ankara.
- Taymaz, Erol (1993). “Kriz ve teknoloji” *Toplum ve Bilim*, 56(61), 5-41.
- Tayşir, Nurgül Keleş (2018). “Türkiye’de Fordist Üretim Krizinin Ortam Koşulları Bağlamında İncelenmesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 47-69.

- Topkaya, Özgür (2016). “Sosyal Politika Bağlamında Dünyada Sağlık Politikaların Tarihsel Gelişimi.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(2). ss. 707-722
- Torun, İshak (2002). “Kapitalizmin Zorunlu Şartı ‘Protestan ahlâk’.” *Çukurova Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 89-98.
- Tuştaş, P. (2015). *Klasik Politik İktisattan Marjinalizme Ücret Düşüncesinin Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. SBE. Ankara.
- Türkoğlu, İrfan (2013). “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 8 (3). ss. 276-305.
- Uslu, Ateş (2014). “Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)” *Akademik İncelemeler Dergisi*. 9(1). ss. 1-24.
- Uyanık, Yücel (2008). “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları”. *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10(2). ss. 209-224.
- World Bank, (2019). “The Changing Nature of Work”, *World Development Report 2019*, Erişim: Kasım 22, 2019, <http://documents.worldbank.org/curated/en/816281518818814423/2019-WDR-Report.pdf>
- Yeldan, E. ve Deniz Yıldırım (2014). “Türkiye’de Devlet, Demokrasi ve Toplumda Vasatlıkla Yüzleşme ve Bundan Çıkış Yolları”. *İstanbul Sanayi Odası 12.Sanayi Kongresi için Hazırlanmış olan Çalıştay Raporu*. ss. 1-36.
- Yılmaz, Z. ve Danişoğlu, F. (2017). “Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü ve Türkiye’de Beşerî Kalkınmanın Görünümü Olarak İnsani Gelişim Endeksi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (51). ss. 117-147.
- Yücesoy, Y.(2009). Sosyal Devletten Yeni Liberal Devlete Çalışanların Sosyal Hakları ve Devletin İşlevlerinde Değişim. Erişim: Eylül 10, 2019,<http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/yucesoy.pdf>
- Yüksel, Hasan (2014). “Küreselleşme Sürecinin Sosyal Politika Dinamikleri Üzerinde Neden Olduğu Değişimin Analizi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(19). ss. 127-151.

Extended Abstract

In this article, I try to draw on new social politics field on the safety to live in the developing countries to explore the changing role of labor in a context of the impact of technological advances on labor force. Before Social State and social policy, the effects of unemployment were seriously severe because there were a few social services to help people who had lost their jobs and there was not any unemployment insurance or social security system. The concept of the 'social policy' in the classical means refers to development of social protection and social security by the emphasis on its not accumulation of working power.

Before the Industrial Revolution, most people lived in small, rural communities and their lives revolved around farming or craft workshop. The famous inventions which were the spinning jenny, the steam engine, coke smelting etc. which provided those West Countries (especially United Kingdom) with mass prosperity for economic growth. Nevertheless, the development of labor and labor rights becomes evident with Fordist Production System. The first thing come to mind regarding Fordism was that mass production of standardized goods on a moving assembly line combined with mass consumption which produced sustained economic growth. During the Second World War, the United States achieved great economic development using the Fordist Manufacturing System. After Second World War, the Fordist Production System provided the Keynesian Welfare State with full employment policies. Welfare state arrangements and full employment policies are complementary to some extent, as we know.

The 1950s and 1960s were years of growing prosperity and the rise of social rights by Keynesian Welfare State for the whole world but the crisis of Fordism and new technological advances decreased semiskilled labor force. Post-Fordism is the new era that emerged as a result of capitalism's attempt to regenerate itself by the crisis of Fordism in the 1970s. Perhaps the most important difference between Post-Fordism and Fordism is that while Fordism supports full employment policies, Post-Fordism supports flexible employment policies. In the Fordist Production system there is a semi-skilled worker, whereas in the Post-Fordist Production System there is a need for more specialized workers since the majority of unskilled and semi-skilled works can be done by industrial robots. This situation leads to serious employment losses in the manufacturing sector, especially in the USA. While unskilled employment diminishes in importance, new jobs are not enough to reduce unemployment. Thus, rapid technological advances, increasing ubiquitous computing, artificial intelligent system and furious competition causing the end of the Fordist System based on unskilled and semi-skilled labor force reduced the need for labor in post-industrial work relations.

The rapid development of information technologies doesn't seem to produce new and fundamental jobs on good level. By the way, Post-Fordism could not provide the combination between mass production and mass consumption as in Fordist Manufacturing System. For industrialized states, decision processes are increasingly becoming more dependent on artificial intelligent systems in that they control production lines, trains, systems of water distribution, and many other aspects of human life. For developing countries that cannot solve the unemployment problem, the problem is deeper. In order to obtain structural adjustment loans of international financial institutions, these states leave the labor alone in free market economy every day and reduce social rights. The neoliberal policies that began with the Washington Consensus in the 1980s shook the social state deeply, leading to the spread of social exclusion and poverty, the dissolution of the "middle class" and the destabilization of social justice. Now, knowledge is the most important production factor. On the other hand, human has become an element that constantly invests in his own education by enhancing skills in order to cope with furious competition. Thus, the role of the Social State in the maintenance of the working power with full employment and safety of life has changed. As we know, the World Bank is the most important and biggest employer to lend money, however, it has acted, over the past decade, as a global policy advisor for national governments. Today, the World Bank has become global actor of social policy in low income and developing countries. The World Bank supports the fundamental needs theory instead of social rights. Increasing the qualifications of the human capital, the Bank has been recently emphasized as an important policy reflection. Currently, human capital is mentioned as one of the strongest predictors of economic development. This type of human capital should involve high skilled, modified and dynamic work force in a simple multi-sector model of industrialization that differentiates between traditional and modern manufacturing. Increased unemployment and diminishing social security made it necessary for human to invest on his own education and skills. On the other hand, safety has become an emerging social problem in the last decades. While increasing violence and crime brought security into the field of social policy, a new understanding emerged from social right to security freedom of life.

Together with diminishing the employed human rate, the furious competition on possessing a job can cause human beings go crazy. Increasing number of unemployed people in developing countries provided the rise of crime and violence rate. Unemployment and economic insecurity make people helpless. On the other hand, it seems impossible to return to social policies in the classical sense. This is because post-industrial working relationships are based on flexible employment and innovation and demand a dynamic and highly skilled human capital that is constantly improving itself.

Before industrial revolution, the worker was the master of his craft and owns his product which he produced.

But, today, the power that stems from information-producing technology causes human beings autonomy at a low level.

HUKUK VE İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN ANAYASA MAHKEMELERİNİN İKTİSADİ ANALİZİ*

Ali Pişkin**

Öz

Anayasa ile teminat altına alınan özel mülkiyet güvenliği ve sözleşme güvenliği, rant kollama ve siyasi yandaşlık gibi nedenlerden dolayı her zaman sağlanamamaktadır. Bu nedenle yasama ve yürütme erklerinin yaptığı ve uyguladığı hukuki normlar anayasa mahkemesinin anayasallık denetimine tabi olmalıdır. Bu denetim bağımsız olduğu ölçüde iktisadi birimlere istikrarlı ve öngörülebilir bir ortam temin etmektedir. Böylece ekonomilerin üretim ve yatırım hacmi artmakta, finans piyasaları genişlemektedir. Ancak anayasa mahkemesinin bağımsızlık derecesi çeşitli etkenlere göre değişiklik göstermektedir. Bunun en önemli nedenleri: mahkemenin, anayasanın siyasi bir metin olmasından dolayı siyasi çıktılar üretmesi, hâkimlerin karar verirken yorum yapabilmeleri, iptal davalarının erkler arası çatışmalara sahne olması ve mahkeme üyelerinin siyasi aktörler tarafından atanmasıdır. Bahsedilen nedenler, hâkimlerin oy davranışlarının stratejik yaklaşım ile açıklanabilmesine olanak tanımaktadır. Literatürde yapılan çeşitli çalışmalar bu sonucu doğrulamakla beraber ülkelerin hukuk sistemlerinin ve kurumsal yapılanmalarının farklı olması, ülkelere özgü analizlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, Hukuk ve İktisat disiplini kapsamında, anayasa mahkemelerinin iktisadi analizinin nasıl gerçekleştirildiğini ilgili teoriyi ve ampirik çalışmaları göstererek açıklamayı amaçlamaktadır. Yöntem olarak; disiplinin tarihsel gelişim patikası dikkate alınarak önce teorik ilerlemelerin, devamında ise uygulamalı çalışmaların verilmesi benimsenmektedir. Anayasa mahkemelerinin iktisadi analizi, hem disiplinlerarası bir çalışma yöntemini gerekli kılması, hem de kurumsal yapıların ülkeden ülkeye farklılık göstermesi nedeniyle hala gelişime açık bir çalışma alanı olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk ve İktisat, Anayasal Denetim, Yargı Bağımsızlığı, Kurumlar.

ECONOMIC ANALYSIS OF CONSTITUTIONAL COURTS FROM THE PERSPECTIVE OF LAW AND ECONOMICS

Abstract

Both the security of private property and contracts that are guaranteed by the constitution are not always provided because of rent-seeking and logrolling. Therefore, the legal norms that are exercised and enforced by legislative and

* Bu çalışma; yazarın, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Doktora Programı'nda, Doç. Dr. Tamer ÇETİN danışmanlığında tamamladığı ve 16 Mart 2017 tarihindeki tez savunma sınavında başarılı bulunan "Türkiye'de Anayasal Denetimin Ekonomik Analizi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi, İİBF İktisat (İngilizce) Bölümü, mrpiskin@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6138-7697>.

executive powers must be subject to the constitutional review carried out by the constitutional courts. This review provides a stable and predictable environment for the agents to the extent that the court is independent. Thus, the production and investment capacity of the economies increase, and the financial markets expand. However, the degree of independence of the constitutional court varies according to certain factors. The most important reasons are followings: The court produces politic outcomes depending on the political nature of the constitution. Judges have the freedom to interpret the constitution. The abstract review can be a scene of conflict among powers. Finally, court judges are appointed by politic actors. These allow the judge's voting behavior to be explained by the strategic approach. In the literature, there exist papers that confirm this approach. However, analyses should be country-specific due to their differences in the legal systems and structures. This study aims to explain how the economic analysis of constitutional courts is carried out within the scope of Law and Economics discipline by presenting the relevant theory and empirical studies. We take the historical development path of the discipline into consideration as the method, therefore theoretical background is explained at first, and then the empirical studies are demonstrated. The economic analysis of the constitutional courts is still open to development, as it requires an interdisciplinary effort, and institutional approach differs in every country.

Keywords: *Law and Economics, Constitutional Review, Judicial Independence, Institutions.*

Giriş

İktisadi faaliyetler, ülkelerin hukuk sistemlerine ve hukuki yapılarına göre belirlenmektedir (Coase, 1960). Bu nedenle hukuki kurumlar, neoklasik iktisadın varsayım ve araçları ile bağımsızlık ve etkinlik temelinde analiz edilmektedir (Posner, 1997). Günümüzde bu analizler Hukuk ve İktisat disiplini çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Disiplinlerarası bir yaklaşım benimseyen Hukuk ve İktisat, hukuki çevreyi kurumsal temelde ele almaktadır. Bu kapsamda araştırmacıların incelediği kurumlardan biri de anayasa ve anayasanın üstünlüğünü temin etmek için kurulan anayasa mahkemeleridir.

Liberal düşünce sisteminin bir ürünü olan anayasalar, özel mülkiyetin güvenliğini sağlama ve sözleşme yaptırımlarını uygulatma konularında iktisadi birimler için yazılı bir taahhüt sunmaktadır. Ancak siyasi iktidarların, asimetrik bilgi ve özel çıkar sorunlarının ortaya çıkarttığı rant kollama ve siyasi yandaşlık gibi faktörler nedeniyle anayasanın bireylere sunduğu taahhütleri tut(a)mama ve anayasa hükümlerine aykırı davranma eğilimleri bulunmaktadır. Bu durumda, bağımsız bir yargı, siyasi iktidarları anayasaya bağlı kalma konusunda zorlayabilmektedir (Feld ve Voigt, 2003). Avrupa modeli anayasa yargısının uygulayıcısı olan anayasa mahkemeleri, bütün bireylerin haklarını anayasal güvence altına alan hukuki bir mekanizmadır. Bu mekanizma aracılığı ile hükümetlerin haksız uygulamalarını engellenmekte, devlet kurumları arasında koordinasyon sağlanmakta, siyaset kurumunun anayasayı ihlal ederek faaliyetlerine devam etmesinin önüne geçmekte; böylece siyaset kurumunun istikrarlı bir yapıya kavuşması temin edilmektedir.

İktisadi birimler için istikrarsız siyaset kurumları, serbest piyasa ekonomisinin aksamaması anlamına gelmektedir. Böyle bir ortamda yatırım ve ticaret hacminde büyüme, üretim kapasitesinde genişleme ve finansal piyasalarda derinlik artışı beklenmemektedir. Çünkü iktisadi birimler, güvenli ve işlem maliyetlerinin düşük olduğu ortamlarda faaliyetlerine devam etmektedir. Bu bakımdan, yasama ve yürütme erklerinin iş ve eylemlerini anayasaya uygunluk bakımından denetleyen anayasa mahkemesi, istikrarlı ve öngörülebilir bir ekonomik ortam oluşturulmasına katkı sunmaktadır.

Anayasa mahkemesinin gündemi çoğunlukla siyasi konuları içermekte ve mahkeme bu konulara ilişkin verdiği kararlar ile siyasi sonuçlar doğurmaktadır. Bu gerçeğin arkasındaki temel neden, anayasanın özü itibarıyla siyasi bir kimliğe sahip olması ve yoruma açık alanlar barındırmasıdır. Mahkemenin verdiği kararlar, yasama ve yürütme erklerinin faaliyetlerini kısıtlamakta veya yönlendirmekte, dolayısıyla siyasi aktörler mahkeme üzerinde baskı oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşımın önemli bir sonucu, siyasi aktörlerin mahkeme üyeliğine kendi siyasi görüşlerine yakın hâkimleri atamayı tercih etmesidir. Ayrıca mahkeme yapısının değiştirilmesi, çeşitli nedenlerden dolayı hâkimlerin görevden uzaklaştırılması, üyelik süresinin uzatılması veya kısaltılması, kamuoyu önünde menfi söylemlerde bulunması gibi diğer araçlar da mahkeme üzerinde baskı oluşturmak adına kullanılmaktadır. Bahsedilen baskı unsurlarının etki derecesi, çeşitli faktörlere bağlı olarak hâkimlerin oy davranışını, mahkemenin nihai kararını, kararlarda ortaya çıkan oy nisabını ve dolayısıyla mahkemenin bağımsızlığını etkilemektedir.

Literatürdeki çalışmalar göstermiştir ki anayasa mahkemelerinin tamamen bağımsız olması mümkün değildir. Yasama ve yürütme erklerinin yapısı ve güç durumu, hâkimlerin kişisel özelliklerine bağlı olarak gelişen bireysel tutum ve davranış kalıpları, ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür, mahkemede karar anında ortaya çıkan kolektif baskı gibi unsurlar hâkim kararlarını etkilemektedir. Bu da hâkim oy davranışlarını açıklamaya çalışan davranışsal yaklaşımın belirttiği gibi hâkimlerin dış dünyadan ve kendi tercihlerinden izole bir şekilde, sadece hukuk kurallarını uyguladıkları iddiası ile örtüşmemektedir.

Dünyada anayasacılığın ve anayasaya uygunluk denetiminin gelişim yolu, her ülkede farklılık göstermektedir. Farklılığın arka planında çeşitli tarihi, sosyal, kültürel ve iktisadi nedenler bulunmaktadır. Bunlara rağmen anayasa mahkemeleri, birçok ülkede seçilmiş-atanmış çatışmasına sahne olmakta, bürokrasi ile siyaset karşı karşıya gelmekte; kimi zaman ise mahkemeler daha bağımsız karar verebilirken, kimi zaman yargı bağımsızlığı sakatlanabilmektedir. Bu durumda esas soru şudur: Anayasa mahkemeleri davalar hakkında karar verirken, yasama ve yürütme erkleri ile etkileşiminden, mahkeme hâkimlerinin kişisel özelliklerinden, ekonominin gidişatından, anayasa değişikliklerinden ve birtakım hukuki niteliklerden nasıl etkilenmektedir?

Bu çalışma, yukarıdaki sorudan hareketle oluşturulan hipotezlerin, Hukuk ve İktisat disiplini çerçevesinde nasıl analiz edildiğini açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda; birinci bölümde disiplinin gelişim patikası, diğer disiplinlerle ilişkisi gösterilerek ilgili literatürün teorik altyapısı ifade edilmektedir. İkinci bölüm, mahkemelerin iktisadi analizi yapılırken teorik altyapı aracılığı ile nasıl bir yöntem geliştirildiğine dair bilgi vermektedir. Üçüncü bölüm anayasa mahkemelerinin iktisadi analizine odaklanmaktadır. Bu bölümde, anayasaya uygunluk denetimi açıklanmakta, Hukuk ve İktisat disiplininin anayasa mahkemelerini hangi argümanlar ile analiz ettiği belirtilmekte, hâkimlerin karar davranışlarına ilişkin farklı yaklaşımlar ifade edilmekte ve ilgili ampirik çalışmalar gösterilmektedir. Son bölüm ise çalışmanın sonuç kısmıdır.

1. HUKUK VE İKTİSAT DİSİPLİNİNİN GELİŞİMİ

Anayasa mahkemelerinin iktisadi analizi, mahkemenin mali kaynakları bakımından analizini değil, “kurumsal” olarak iktisadi birimlere verdiği sinyallerin iktisadın araçları ile incelenmesini ifade etmektedir. Bu araştırma alanı, Hukuk ve İktisat (Hİ) disiplini içinde gelişmeye başlamış, zamanla Yeni Kurumsal İktisat, Kamu Tercih ve Anayasal Politik İktisat yaklaşımları ile yakın teması girmiştir. Dolayısıyla anayasa mahkemelerinin iktisadi analizinin teorik temellerinin anlaşılabilirliği bakımından Hİ disiplininin tarihsel süreç içinde gelişimi ve bahsedilen diğer disiplinler ile ilişkilerinin ortaya koyulması gerekmektedir.

1.1. Tarihsel Gelişimi

Hİ disiplininin kökenleri, Cesare Beccaria (1738-1794) ve Jeremy Bentham’ın (1748-1832) suç kavramı üzerine yaptıkları çalışmalara dayandırılmaktadır. Ancak Hİ’ye dair geleneksel yaklaşımın öncüsü olarak Avusturyalı Victor Mataja’nın (1857-1934) haksız fiil hukuku üzerine yaptığı çalışma gösterilmektedir. Bu çalışma, hukuki düzenlemelerin olası iktisadi etkilerinden söz etmektedir. Her ne kadar geleneksel yaklaşımın temelleri Avrupa’da atılmış olsa da Avrupa’daki hukuk okullarının Tarihçi Okulun etkisi altında olması, hukukta yorum yönteminin geri planda kalması ve siyasi tartışmaların hukuk araştırmalarının dışında tutulması gibi nedenlerden dolayı Hİ disiplini, 19. yüzyılda fazla gelişme gösterememiştir. Disiplin, modern anlamını, II. Dünya Savaşı sonrasında, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD), özellikle hukuk fakültelerinde yapılan araştırmalarla kazanmıştır. Bu dönemde, Avrupalı araştırmacılar, hukuk okullarında iktisatçılar tarafından geliştirilen modern Hİ disiplini, ABD’den “ithal” etmişlerdir (Gelter ve Grechenig, 2014:1-2).

ABD’de, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, hukuk teorisi, iktisadi yaklaşımlarla daha fazla iş birliği yapmış ve disiplinlerarası çalışmalar üretme anlamında önemli bir gelişme kat etmiştir. Bu gelişmeye, formalist hukuk anlayışının Amerikan hukuki realizmi tarafından eleştirilmesi öncülük etmiştir (Gelter ve Grechenig, 2014:2). Amerikan hukuki realizmi, hukukun,

sürekli değişen toplum dinamiklerine ayak uydurarak toplum çıkarlarına hizmet edebileceğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, durağan kurallar ve içtihat ile karar veren hâkimler, değişimi takip edemedikleri gibi toplum yararına da hüküm veremezler. Realist akım, Amerikan İç Savaşı'ndan sonra ekonomide yaşanan canlanmanın, bilim insanları tarafından yaygın olarak kabul edilen “her olay belirli kurallar çerçevesinde işler” görüşü ile örtüştüğü bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu görüş, örneğin; devletin ekonomi üzerindeki etkisinin azaltılarak, piyasanın kendi kurallarına teslim edilmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Benzer bir tutumu benimseyen realist akım, mahkeme kararlarını -kendi ifadeleri ile “mahkeme davranışlarını”- hukuk araştırmalarının merkezine almaktadır (Uzun, 2004:63-68).

Hukuku daha geniş bir bakış açısı ile tarihi olayların arkasındaki siyasi ve sosyal etkenleri de dikkate alarak değerlendiren realist akım, siyasi bir olay sonrasında ABD’de daha fazla güçlenmiştir. Buna göre; dönemin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt’in, 1929 Büyük Buhranından çıkış planı olarak Yeni Düzen’i (New Deal) önermesini takiben, Anayasa Mahkemesi¹ hâkimleri, planı anayasaya uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Ancak, Başkan Roosevelt, 1937 yılındaki yargı reformu kanunu (Judicial Procedures Reform Bill of 1937) ile Anayasa Mahkemesi’nin üye sayısını arttırmış ve mahkemeye planı destekleyen hâkimler atamıştır (Gelter ve Grechenig, 2014:2-3). Bu olay, Yeni Düzen’in, siyaset aracılığıyla yapısı değiştirilen Anayasa Mahkemesi tarafından meşrulaştırılmasını sağlarken, realist akımın da formalist yaklaşımı mağlup etmesi olarak değerlendirilmektedir.

Modern Hİ, bu alanda çalışma yapan araştırmacılara göre iktisat bilimine ve neoklasik iktisat okuluna dayanmaktadır. Araştırmaların temeli ise Chicago Üniversitesi’nde atılmıştır. 1960’lı yıllardaki çalışmaları nedeniyle Ronald Coase (1910-2013) ve Gary Becker (1930-2014) Hİ disiplininin öncüleri olarak ifade edilmektedir. Coase (1960)’un çalışması, işlem maliyetlerini tanımlayarak, hukuki bireyleri ve kurumları sorumluluk altına sokan kuralların yarattığı maliyetlere dikkat çekmektedir. Çalışma, iktisadi ilkelerin, sözleşme hukuku ve haksız fiil hukuku gibi alanlara doğru genişlemesine imkân tanımıştır. Bazı araştırmacılar, Chicago Okulu’ndan ayrılan Calabresi (1961) çalışmasını da Hİ adına öncü bir girişim olarak değerlendirmektedir (Harris, 2003:662, 663).

Başlangıçta, neoklasik iktisadın araçlarını kullanan Chicago Okulu, hukuk kurallarının ve bunların yarattığı güdülerin bireysel davranışlar üzerindeki etkileri ile ilgilenmiştir. Doğrudan birey ve toplum davranışları yerine, hukuk kurallarının bu davranışlarda neden olduğu değişimler mercek altına alınmıştır. 1970’lere kadar Hİ disiplini benzer bir yapı sergilemiş;

¹ Amerikan modeli anayasa yargısını uygulayan ülkelerde, anayasa denetimini üst mahkeme (supreme court) adı altındaki genel mahkemeler yapmaktadır. Avrupa modeli anayasa yargısını uygulayan ülkelerde ise anayasa denetimi için anayasa mahkemesi (constitutional court) adı altında özel mahkemeler oluşturulmuştur. Çalışmanın bu kısmından sonra, anayasa denetimini gerçekleştiren kurum olarak “anayasa mahkemesi” ifadesi kullanılacak olup bu ifade ile her iki tür mahkeme yapısı kastedilecektir.

faydasını en çoklaştırmayı amaç edinen bireyin, piyasada fiyat farklılaşması ile eş anlı olarak ortaya çıkan hukuk kuralı değişimleri karşısındaki tutumunu Kaldor-Hicks Etkinliği² çerçevesinde araştırmıştır (Harris, 2003:665). Bu dönemde; Demsetz (1967) mülkiyet haklarının iktisadi etkilerini, Becker (1968) iktisadın araçlarıyla suç ve ceza ilişkisini ve Calabresi (1970) iktisadi ilkeler çerçevesinde haksız fiil hukukunu açıklamaya çalışmıştır. Hukuk kurallarının, anti-tröst ve menkul kıymetler alanlarındaki gibi piyasa düzenlemeleri içerisindeki işlevi fark edildikçe, birey davranışları daha yakından araştırılmaya başlanmıştır.

Chicago Hukuk ve İktisat okulunun sınırlarını belirleyen ve modern Hİ disiplini hukukun iktisadi analizi olarak tespit eden kişi Richard A. Posner (1939-...)’dir. Posner’in çalışmaları³ ile Hİ disiplini, ABD’de, iktisat fakültelerinde değil, hukuk fakültelerinde kurumsallaşmış; disiplin, daha dar ve belirli bir çerçeveye oturtulmuştur (Harris, 2003:664). Posner’in 1972 yılında yayımladığı “Hukukun İktisadi Analizi” isimli çalışması, Anglo-Sakson hukukunun (Common Law) iktisadi mantığını ortaya koymaya çalışan ve bir bütün olarak hukuk sistemi ile iktisat arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmadır. Çalışmaya göre, uzun dönemde Anglo-Sakson hukuk sistemi, Avrupa hukuk sistemine göre (Civil Law) daha etkindir (Posner, 1972). Bu çalışmadan sonra, Hİ araştırmaları daha formel bir yapıya kavuşmuştur⁴.

1980’lerde, fiyat teorisi, piyasa dışı hukuki düzenlemelere uygulanmaya başlanmış ve bu dönemde kurumsal analize olan ilgi artmıştır. Kurumsal analiz, Oliver Williamson (1932-...) ve Douglass North’un (1920-2015) çalışmaları ile farklı bir boyut kazanmış, Hİ disiplini ile Yeni Kurumsal İktisat (YKİ) arasında sıkı bir bağın doğmasına yol açmıştır. 1993’te North’un Nobel İktisat Ödülü’nü alması ile birlikte, Yeni İktisat Tarihi gelişmiş, Hİ araştırmalarında farklı teknikler kullanılmaya başlanmıştır. İşlem maliyetleri, risk duyarlılığı ve bilgi asimetrisi gibi kavramlar ile 1990’ların başlarında “oyun teorisi” bir araç olarak Hİ çalışmalarına dâhil edilmiştir. Bu dönemde, Hİ disiplini, Kamu Tercihi Teorisi’ne doğru genişlemiş; zamanla davranışsal çalışmalar ortaya çıkmaya ve daha fazla karşılaştırmalı incelemeler yapılmaya başlamıştır. Ampirik çalışmalar ise 2000’li yıllara kadar çok fazla görülmemektedir. Bunun en önemli nedenleri: hukuk alanında, sistematik olarak veri derleme konusunda yaşanan sıkıntılar ve piyasa dışı düzenlemelerin kolayca diğer parametrelerden soyutlanarak test edilebilir hale getirilememesidir (Harris, 2003:667-676). Bu bakımdan, iktisadın diğer alanlarıyla kıyaslanınca, Hİ disiplini ampirik olarak test edilebilecek daha az hipotez üretebilmektedir.

² Bkz. Hicks (1939) ve Kaldor (1939).

³ Posner (1972, 1974, 1975, 1981, 1998) gibi.

⁴ Brown (1973), Diamond (1974), Spence (1977) ve Shavell (1980a) borç alma, borç verme kurallarını ve haksız fiil hukukunu; Polinsky (1979) mülkiyet hukukunu; Barton (1972) ve Shavell (1980b) sözleşme hukukunu; Landes (1971) ve Gould (1973) ihtilaf halinde bireyin davranış şekillerini; Polinsky ve Shavell (1979) hukukun yaptırım gücünü iktisadi ilkeler ışığında incelemişlerdir.

Hİ araştırmalarının inceleme alanı, genel olarak iki ana kısma ayrılabilir. Birinci kısım, hukuk sisteminin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bunlar; mülkiyet hukuku, sözleşme hukuku, haksız fiil hukuku, dava hukuku ve hukukun kamusal yaptırımıdır. İkinci kısım ise şirketler hukuku, iflas hukuku, anti-tröşt hukuku, regülasyon (dışsalılıkların, doğal tekellerin ve ağ ekonomilerinin düzenlenmesi), iş hukuku, fikri-mülkiyet hakları hukuku, çevre hukuku ve uluslararası hukuktan oluşmaktadır (Polinsky ve Shavell, 2007).

Hukuk, yerel bir olgudur. Chicago Üniversitesi'nde hukuk ve iktisat disiplinleri bir araya getirilince, önce Hİ disiplinine dair teori, sonra da teoriye dair yerel incelemeler ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, teori ve yerel incelemelerin büyük kısmı ABD hukuk sisteminin temel belirleyicileri olan anayasacılık ve federalizm kavramları üzerinde gelişmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da Hİ alanındaki ilerlemeler, ABD'ye göre geriden gelmektedir. Bunun en önemli nedenleri: 1970'li ve 1980'li yıllarda, bu alandaki çalışmaların üniversiteler tarafından yeteri kadar desteklenmemesi ve Avrupa ülkelerinin farklı hukuk sistemlerine ve siyasi yapılaraya sahip olmasıdır. Sosyal ve kültürel yapı, siyasi ve iktisadi kurumlar, modernizasyon aşamaları, iktisadi performans ve birey davranışları düzlemlerinde ortaya çıkan farklar, Hİ teorisinin gelişimi önündeki en önemli engellerdir (Gelter ve Grechenig, 2014:4). Ancak, 2000'li yıllardan sonra Hİ alanındaki ampirik çalışmalar farklı ülkeler için de yaygınlaşarak literatürün genişlemesine yol açmıştır.

1.2. Hukuk ve İktisat Disiplininin Diğer Disiplinlerle İlişkisi

İnceleme yöntemleri ve bakış açıları farklı olsa da yaklaşımları bakımından hukuk ile iktisat arasında kurulan bağı destekleyen ve geliştiren nitelikleri nedeniyle Yeni Kurumsal İktisat (YKİ), Kamu Tercih (KT) ve Anayasal Politik İktisat (APİ), Hİ disiplini ile yakın bir ilişki içerisindedir. Neticede, kurumsal düzeyde ele alınan anayasa ve anayasanın uygulanma süreci; anayasa tasarımı, anayasadaki hükümlerin değişikliği, anayasa hükümlerinden sapmalara neden olan güdüler ve erk ilişkileri gibi farklı etkenler dikkate alınarak değerlendirilmekte, bunların ekonomiye ve iktisadi birimlere verdiği sinyaller belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda, takip eden bölümlerde Hİ disiplininin YKİ, KT ve APİ ile ilişkisi açıklanmaktadır.

1.2.1. Yeni Kurumsal İktisat

Kurumlar, insanlar arasındaki etkileşimi şekillendirmekte ve insanlar tarafından oluşturulmuş kısıtları ifade etmektedir. "Takım oyunu" niteliği atfedilebilen kurumlar; rekabet ortamında belirsizliği azaltmakta, dolayısıyla bireylerin tercih kümelerini tanımlamakta ve bu kümelerin kısıtlarını tespit etmektedir. Belirli amaçlar edinip hedeflerine ulaşabilmek için yaptıkları faaliyetler ile kurumsal davranışın/değişimin temel araçları haline gelen kurumlar, değişim ve üretim maliyetlerini etkileyerek, ekonomik performansın belirleyicisi haline almaktadır (North, 1990:3-4).

Eski Kurumsal İktisat, ekonomiyi kurumsallaşmış bir süreç olarak tanımlamakta ve ekonomik yapıyı piyasa düzeyinin dışında da analiz etmektedir (Özveren, 2007:16-18). Thorstein Veblen (1857-1929), John R. Commons (1862-1945), Wesley C. Mitchell (1874-1948) ve Clarence Ayres (1891-1972), bu akımın öncüleri arasında sayılmaktadır (Çetin, 2016). Bahsi geçen araştırmacılar bazı noktalarda farklı görüşlere sahip olmakla beraber yerleşik iktisada dair eleştirileri ve önerileri ortak özellikler taşımaktadır: bireysel faaliyetler yerine kolektif faaliyetlere odaklanılması, iktisattaki değişimin mekanik bir bakış açısı ile değil, evrimci bir yaklaşımla incelenmesi ve tümdengelim yöntemi yerine ampirik gözlemlerin tercih edilmesi, bunlar arasında sayılabilmektedir (Klein, 1999:456-457).

YKİ ifadesi, ilk defa Williamson (1975) çalışmasında kullanılmıştır. YKİ, sosyal, siyasi ve kültürel hayata ait kurumları anlayabilmek için iktisat, hukuk, işletme, siyaset, sosyoloji ve antropoloji gibi çeşitli bilimlere disiplinlerarası bir yaklaşım ile bir araya getirmektedir. Her ne kadar sosyal bilimlerin farklı alanlarından destek alsa da yaklaşımın anadili iktisattır. YKİ; kurumların neyi ifade ettiklerini, nasıl ortaya çıktıklarını, hangi amaçlara hizmet ettiklerini, nasıl değişime uğradıklarını ve ne şekilde reforma tabi tutulmaları gerektiğini anlamaya gayret etmektedir (Klein, 1999:456).

Kurumsal çevre, birey faaliyetlerinin gerçekleştiği çerçeveyi belirlemekte ve resmi kuralları ortaya koymaktadır. Bu kurallardan en fazla dikkati çekenler, hukuki altyapıyı oluşturanlardır. İktisatçılar, uzun zamandır hukukun iktisadi etkilerini incelemektedirler; ancak yakın zamanda, sadece hukuk kurallarının olası etkilerini değil, kuralların değişimi ile ortaya çıkacak yeni kurumsal yapılanmaları da iktisadi açıdan araştırmaya başlamışlardır. Bu bakımdan, Hİ disiplini, YKİ'nin bir parçası olarak değerlendirilebilmektedir (Klein, 1999:459).

YKİ, kurumsal çevreyi analiz ederken, daha çok sözleşme hukuku⁵ ve mülkiyet hukuku⁶ ile ilgilenmekte, ekonomilerin zaman içerisindeki değişimini iktisat tarihine getirdikleri yeni bir bakış açısı ile analiz etmektedir (North ve Thomas, 1973; North, 1990; Drobak ve Nye, 1997). Bugün gelinen noktada, Hİ alanındaki gelişmeler, YKİ yaklaşımı ile sağlanan ortaklık ile güçlenmiş; temel dayanak noktası olarak sözleşme hukukunu ve özel mülkiyet güvenliğini esas almıştır. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, sözleşmelerin eksik kalması nedeniyle sözleşmelerde tanımlanamayan bazı hakların kontrol altında tutulması isteğidir. İkincisi ise ekonomik performans ve uzun dönemli yatırımlar için önem arz eden güvenilir ve öngörülebilir mülkiyet haklarının devamlılığını sağlamaya yönelik çabalar (Bardhan, 2005:70-72).

1.2.2. Kamu Tercih

Rasyonel seçim modellerinin piyasa dışı karar verme süreçlerine uygulanması olarak ifade edilebilen KT, kısaca iktisadın araçlarının siyaset

⁵ Öncü çalışmalar için bkz. Llewellyn (1931), Macneil (1974, 1978) ve Langbein (1987).

⁶ Öncü çalışmalar için bkz. Alchian (1961), Demsetz (1967), ve Furubotn ve Pejovich (1972, 1974).

bilimine tatbik edilmesi olarak özetlenmektedir. KT'nin temel inceleme alanları siyaset bilimine benzerdir: devlet teorisi, anayasa tasarımı, seçim kuralları, oy davranışları, parti politikaları ve bürokrasi gibi. Ancak KT, yöntem olarak iktisat biliminin yöntemini kullanmaktadır. Buna göre yaklaşımın temel önermesi şudur: siyasi süreç içerisinde bireyler, kurumsal ve bütçe kısıtları mevcut iken faydalarını en çoklaştırmayı hedefleyen birimlerdir. Ayrıca, piyasada işlem yapan bireylerin güdülleri ile siyasi alanda faaliyette bulunan bireylerin güdülleri arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır (Mueller, 2003:1).

Siyasi partilerin ve siyasi aktörlerin çıkarı, seçimlerde en çok oyu alarak siyasi makam ve güç elde etmektir. Ancak, siyasetçi bahsedilen çıkar takibi yanında, kendi bütçesini en çoklaştıracak şekilde çeşitli iktisadi iş birliklerine de girebilmektedir. Çıkar grupları ise bu süreçte, belirli alanlarda öncelik ve imtiyaz elde edebilmek adına ayrı bir zaman ve bütçe ayırdıkları lobi faaliyetleri ile siyasi ilişkiler örgütleyerek özel çıkarlarını kollamaktadırlar. Bu takip, “rant kollama (rent seeking)” olarak isimlendirilmektedir. Rant kollama, hükümeti etkileyerek tekel veya tekelleştirilmiş rantları elde etmeye çabalama anlamında kullanılmaktadır. Tullock (1967) tarafından geliştirilen bu kavram, rant peşinde koşarken harcanan reel kaynaklar nedeniyle etkinsizliğe neden olmaktadır. Rant kollama faaliyeti ile birlikte “siyasi yandaşlık (logrolling)” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Siyasi yandaşlık, çıkar grupları ile siyasi aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerinin çıkarlarını gözetmeleri olarak tanımlanabilmektedir. Buna göre, siyasetçiler, kendilerine finansman ve oy desteği sözü veren çıkar gruplarının talep ve ihtiyaçları doğrultusunda kanunlar çıkartabilmektedirler. Ancak, bu davranış şekli, bazı siyasetçilere ve çıkar gruplarına fayda sağlarken, bahsi geçen siyasetçilere oy vermeyen bireylere de bir maliyet yüklemektedir. Kolektif karar, bu fayda ile maliyet arasındaki seçimi ifade etmektedir. Bu seçim sırasında, lobi gücü olmayan ve/veya güç sahibi siyasi partileri desteklemeyen azınlıkların sömürülmesi olasılık dahilindedir (Butler, 2012:15-29).

Hİ disiplini, KT analizlerini, yasama faaliyetlerinin ana güdülerini anlayabilmek için kullanmıştır. Bu bakımdan KT, bir araçtan ziyade bir bakış açıdır. Böylece Hİ araştırmacıları, soyut düzeydeki kavramlar yerine, çıkar gruplarının davranış şekilleri gibi somut kavramlara yönelmişler; yasama sürecindeki güdülleri ve hangi grupların, ne gibi getiriler elde edeceğini, bu getirilerin hangi gruplara maliyet yükleyeceğini inceleme fırsatını yakalamışlardır. KT, anayasal kurallar veri iken kolektif kararın analizinde Hİ disiplinine yardımcı olmuştur. Bu kapsamda, anayasal denetimi gerçekleştiren mahkemelerin davranış şekilleri, kolektif karara yön vermeleri nedeniyle KT'nin ilgi alanına girmektedir. İktisat bilimini yakından ilgilendiren bir diğer alan olan anayasa tasarımı tercihi ve anayasal kuralların seçimi konusunda ise Anayasal Politik İktisat devreye girmekte ve Hİ araştırmacılarına yol göstermektedir.

1.2.3. Anayasal Politik İktisat

Anayasa tasarımı; devlet, hükümet, çıkar grupları ve bireyler açısından barındırdığı hak ve yükümlülükler bakımından KT'nin ana inceleme alanlarından. Ancak KT, anayasa hükümlerini veri kabul etmekte ve bunların kolektif karar alma sürecinde toplam tercihleri yönlendirme etkisini incelemektedir. Anayasal Politik İktisat (APİ) ise anayasa aracılığı ile kararların yapısını belirleyen ve sınırlandıran kurallara daha yakından bakmakta, bunların neden tercih edildiğine odaklanmaktadır. North (1981)'un da belirttiği gibi eğer anayasanın bir fonksiyonu da gönüllü olarak yapılan sözleşmelerin işlem maliyetlerinin azaltması ise iktisat bilimi, çeşitli anayasa biçimlerinin ve anayasa tasarım şekillerinin etkinliklerini analiz etmeli ve karşılaştırmalar yapmalıdır. APİ bu görevi yerine getirmektedir.

Anayasa, ekonomideki mülkiyet haklarını tanımlaması ve çıkar grupları arasında refah dağılımını organize etmesi nedeniyle iktisadi açıdan önemli anlamlar barındırmaktadır. Toplumsal bir sözleşme olarak uzun süreli olması anayasayı kolay değiştirilmeyen bir hukuki metin haline getirmektedir. Bu durum, anayasa yapım sürecinde çıkar gruplarının siyasetçileri etkilemeye çalışmasına yol açmaktadır (Çetin, 2010:102). Ayrıca, anayasa, kamu malı üretim süreçlerini de yönlendirmektedir. Bu nedenle, farklı tasarlanmış anayasalar, çeşitli güdülere, kamu malı üretim süreçlerine tesir etme imkânı tanımaktadırlar. Bahsedilen güdüler, farklı çıkar gruplarının ve bireylerin faydasına hizmet ederken, diğerlerine zarar verici etkilerin doğmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, en uygun anayasa tasarımının gerçekleştirilmesi, aynı zamanda iktisadi bir konudur ve iktisatçılar tarafından uzun zamandır incelenmektedir (Gingsburg, 2009:2).

Buchanan (1987)'a göre; kurumların bireyler için karşılıklı fayda yaratabilecek bir niteliğe doğru nasıl gelişme göstereceğine dair duyduğu özel merak nedeniyle farklı bir yapı sergileyen APİ, disiplinler arası bir uğraştır ve KT, Hİ, YKİ, özel mülkiyet hakları ekonomisi, regülasyonun politik ekonomisi ve Yeni İktisat Tarihi ile yakından ilgilidir (Vanberg, 2005:25). Kural veya kurum odaklı APİ bakış açısı, modern iktisatta benzer kaynaklardan türeyen yakın disiplinlerle sıkı ilişkiler kurmaktadır. Bunların başında da Hİ ve YKİ gelmektedir. Hİ, hukukun iktisadi analizidir ve APİ ile ortak inceleme alanı barındırmaktadır.

2. MAHKEMELERİN İKTİSADİ ANALİZİ

YKİ kapsamında yapılan birçok çalışma, kurumların iktisadi büyüme için önemli rollere sahip olduğunu ortaya koymaktadır (North, 1990; Knack ve Keefer, 1995; Zak ve Knack, 2001; Acemoglu vd., 2001, 2005). Bu çalışmalardan bazıları, devletin ekonomideki rolünü sınırlandıran veya denetleyen kimi kurumların, kaynakların etkisiz kullanımını engelledikleri için ekonomiye dolaylı katkı yaptıklarını belirtmektedir. Hİ disiplini ise özel mülkiyet hukukunu ve sözleşme hukukunu veri olarak kabul ederek, mevcut ve alternatif hukuk kurallarının, bu kurallardaki değişikliklerin ve bu

kuralların uygulanması esnasında geçerli olan güdülerin iktisadi birimler üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Ancak, işler bir piyasa mekanizması için hukuk kurallarının varlığı yeterli değildir. Özel mülkiyetin teminat altında olmasına ve sözleşme yaptırımlarının devlet gücüyle zorla yerine getirilmesine imkân tanıyan yargı sistemine de ihtiyaç duyulmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne göre başarılı bir yargı, sadece iyi düzenlenmiş maddi kuralları ve bunlara dair usulleri temin etmemeli; ayrıca bireylerde güven ve saygı da uyandırmalıdır. Hİ araştırmacıları, yargıya duyulan kamuoyu güveninin yargının başarılı olarak değerlendirilmesinde en önemli etken olduğunu bilmelerine rağmen, bugüne kadar yargıya güven ile ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma sayısı yeterli değildir (Roussey ve Deffains, 2012:351). Yargıya güvenin, teoride, etkinlik ve bağımsızlık kavramlarına dayanması nedeniyle bu kavramların analizi, iktisadi çıkarımlar açısından önem arz etmektedir.

Mahkemelerin, belirsizliği azaltan bir kurum yapısına kavuşabilmesi için öncelikle kendi içinde etkin bir organizasyon tesis etmiş olması ve devamında da tarafsız bir şekilde çalışması gerekmektedir. Bu ihtiyaçtan hareketle, literatürde yargı sistemi ve mahkemeler; temel olarak yargı bağımsızlığı ve yargı etkinliği kavramları üzerinden analiz edilmektedir (Staats vd., 2005). Yargı bağımsızlığı, mahkeme kararlarının, kişilerin ve grupların çıkarlarından bağımsız bir şekilde verilmesini; yargı etkinliği ise ihtilafla ilgili yapılan başvuru ile mahkeme kararı arasındaki sürenin en kısa, kararın ise kaliteli olmasını ifade etmektedir. Netice itibarıyla genelde yargı sistemi, özde ise mahkemeler, bağımsız ve etkin oldukları ölçüde iktisadi birimlere güven vermektedirler. Bu nedenle, Hİ literatüründe kurum olarak ele alınan mahkemeler, bağımsızlık düzeyinde hâkim oy davranışlarına etki eden etkenler bakımından, etkinlik düzeyinde ise performansları bakımından incelenmektedirler.

2.1. Yargı Bağımsızlığı

Herhangi bir kurum; faaliyetlerini gerçekleştirirken belirli kişilerin veya grupların çıkarlarını gözeterek hareket etmiyor ve kendi çalışanlarının da içerisinde yer aldığı grupların faydalarını öncelikle gayretinde bulunmuyor ise “bağımsız” olarak addedilmektedir. Bahsi geçen çıkarlar ve faydalar daha çok ayni ve nakdi teşvikleri içermekle beraber, gelecekte vaat edilen pozisyonlar da bu çıkarlar ve faydalar kapsamında değerlendirilmektedir. Bu tanımdan hareket ile mahkemelerin hüküm süren mevcut politikalara ve önceliklere belirli bir dereceye kadar hassasiyet gösterdikleri söylenebilmektedir. Mahkeme bağımsızlığı, hipotetik olarak 0 ile 1 arasında derecelendirilebilen bir ölçüm olarak düşünülürse; bağımsızlık derecesi 1'e eşit olduğu zaman tam bağımsızlıktan, 0'a eşit olduğu zaman ise tam bağımlılıktan bahsedilmektedir. Gerçek dünyada “tam bağımsızlık” veya “tam bağımlılık” olasılıklarının varlığı şüphelidir. Bu durum, bağımsızlığın belirli şartlara bağlı olduğunu ve bu şartlar değiştiğinde bağımsızlık derecesinin de farklılaştığını ifade etmektedir (Breton ve

Fraschini, 2003:320). Dolayısıyla yargı bağımsızlığı, zamana, mekâna ve koşullara bağlı olarak değişebilmekte; yargı bağımsızlığının önemi ise her zaman korunmaktadır.

Yargı bağımsızlığından bahsederken, yapısal bağımsızlık ve davranışsal bağımsızlık kavramlarına değinmek de faydalıdır. Yapısal bağımsızlık; mahkemenin anayasada tanımlanan ve kanunlarla açıklanan devlet içerisindeki konumunun, diğer erklerle ilişkilerinin ve idari yapılanmasının bağımsızlığa etkisini ifade etmektedir. Bu noktada, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ülkeden ülkeye değişen uygulama şekillerine göre yapısal bağımsızlığın da değişikliğe uğradığını belirtmek gerekmektedir. Davranışsal bağımsızlık ise hâkimlerin bireysel kararlarını oluştururken, hâkim bazlı değişkenlerden (kişisel özelliklerden) ne kadar etkilendiklerini anlamaya çalışmaktadır (Dam, 2006:16, 21, 22). Literatürde, genellikle yapısal ve davranışsal bağımsızlık faktörleri bir arada değerlendirilerek analizler yapılmaktadır.

Hukuk ve siyaset bilimi araştırmacılarına göre; yürütme erki üzerinde yargı bağımsızlığı aracılığı ile temin edilen denetim, hukukun üstünlüğü ilkesinin tamamlayıcısıdır. Böyle bir “denetim ve denge (checks and balances)” iktisadi olarak, klasik zaman tutarsızlığı sorunu (Kyddland, Prescott, 1977) bakımından önem taşımaktadır. Bu sorun, hükümetin sadece verdiği taahhütlerden cayma gücüne sahip olmasını değil, cayma eğiliminde olduğunu da ifade etmektedir. Sonuç olarak, hukukun üstünlüğü ile kâğıt üzerinde temin edilen mülkiyet hakları ve sözleşme yaptırımlarının teminat altına alınması, yürütmenin takdir yetkisi üzerinde etkili sınırlamalar ve denetlemeler olmadığı durumda güvenilir değildir (Haggard ve Tiede, 2011:674). Bu güvensizlik, kurumsal çıktılar nezdinde belirsizlik ve öngörülemezlik etkisi doğurmaktadır. Oysaki yargı bağımsızlığının derecesi ile iktisadi büyüme yakından ilişkilidir⁷ (Feld ve Voigt, 2004) ve bağımsızlık lehine gerçekleşen her gelişme iktisadi büyümeye de olumlu katkı sunacaktır.

2.2. Yargı Etkinliği

Devletin temel görevleri arasında sayılan adalet hizmeti, “tam” ve “yarı” sıfatları tartışmalı olmakla beraber, sahip olduğu nitelikler nedeniyle kamusal bir hizmettir. İktisadi bakış açısı ile adalet hizmeti devlet tarafından arz edilirken, bu hizmet ihtilafın taraflarına göre kamu otoritesi ve/veya kamu otoritesi olmayanlar tarafından talep edilmektedir. Birçok ülkede adalet hizmeti talebinin, arzını aşması nedeniyle davalar sayısal olarak birikmekte, davaların hükme bağlanma süreleri uzamaktadır. Dava sürelerinin uzaması, iktisadi birimler açısından “maliyet” anlamına gelmektedir. Bu maliyet sadece zaman maliyetine işaret etmemekte; aynı zamanda, geçen süre ile hükmün barındırdığı iktisadi değerdeki azalmayı da kapsamaktadır. Yargı sisteminin etkinliğini zayıflatarak negatif dışsallığa

⁷ Örneğin, Peru ve Filipinler gibi ülkelerde, yatırımcılar, yargı sisteminin daha sağlıklı olması durumunda bu ülkelere daha fazla yatırım yapacaklarını belirtmişlerdir (Worldbank, 2004:86).

neden olan bu durum, iktisadi olarak analiz edilmeli ve mahkemelerin performansını artırıcı tedbirler alınmalıdır⁸ (Lindsay ve Feigenbaum, 1984; Vereeck ve Mühl, 2000).

Hadfield (2008), yargı etkinliğini belirleyen arz yanlı değişkenleri, bunların iyileştirilme sürelerine göre üç gruba ayırmaktadır. Yargı sisteminin altyapısını oluşturan “yasal köken” uzun vadede; “sisteminin idari/organizasyon yapısı” orta vadede; sisteme ayrılan bütçe gibi etkenler ise kısa vadede iyileştirilebilmektedir. Orta ve kısa vadede iyileştirilebilecek değişkenler, dava kararını (çıktıyı) yakından ilgilendirmektedir. Karar, hâkim davranışları neticesinde ortaya çıkan çözümü (hüküm) ifade etmektedir. Hâkim davranışları ise bireysel güdüler (karakter, deneyim, hukuk bilgisi gibi) ve mahkemelerin idari yapılanmasına bağlı bulunmaktadır.

Bireysel güdülerin etkileşimini; yargı sisteminin bütçesi, performansa bağlı olarak ödenen ikramiye, maaş harici ek ödemeler (bireysel emeklilik sigortası, hayat sigortası, makam aracı tahsisi gibi), ceza (kusurlu davranışların cezalandırılması) ve hizmet içi eğitim faktörleri teşvik etmektedir. Organizasyon yapısı; üst mahkemenin varlığı (Yargıtay, Danıştay gibi), kariyer hâkimliği sisteminin varlığı, mahkeme heyeti üye sayısı, uzmanlaşma derecesi, hükümleri zorla uygulatan mekanizmaların varlığı (icra müdürlüğü gibi), mahkemenin farklı görevlerinin olması (ticaret sicili veya tapu sicili görevlerinin varlığı gibi) gibi durumları kastetmektedir⁹ (Voigt ve El-Bialy, 2013).

Yargı etkinliğine dair gerçekleştirilen çalışmalar genellikle adalet hizmetinin arz tarafına odaklanmaktadır ve bu çalışmalar çoğunlukla belirli bir ülke incelemesini içermektedir. Son yıllarda, Avrupa Adalet Etkinliği Komisyonu (The European Commission for the Efficiency of Justice-CEPEJ) hazırladığı rapor ile ülkelerin yargı sistemleri karşılaştırılabilir hale gelmiştir. Bu raporun temin ettiği veri seti ile gerçekleştirilen üç çalışma bulunmaktadır. Merkezi bütçeden yargıya ayrılan payın ve mahkeme sayısının artırılmasını etkisiz bir yöntem olarak belirten Cross, Donelson (2010), yargı etkinliğinin artması için hâkim maaşlarının arttırılmasını önermektedir. Deyneli (2012), hâkim maaşlarının arttırılmasını anlamlı bir politika olarak tespit etmiş ancak bu uygulamanın yargı hizmetleri kalitesini

⁸ Adalet hizmetini etkileyen bazı arz yanlı değişkenler: yasal köken, merkezi bütçeden yargıya ayrılan pay, mahkemelerin idari yapılanması, mahkemelerin uzmanlaşması, hâkim, mahkeme ve destek personeli sayısı, mevcut bilgi ve iletişim teknolojileri, davanın zorluk derecesi gibidir. Adalet hizmetini etkileyen bazı talep yanlı değişkenler: mahkemeye erişirken yüklenen maliyetler (dava gideri gibi), dolaylı maliyetler (dava süresinde yüklenen maliyetler), mahkeme başına dava sayısı, talep edilen tazminat miktarı, alternatif çözüm yollarının varlığı, davalarda görev alan hukuk bürolarının ölçüğü, hâkim başına dava sayısı gibidir.

⁹ Konuya ilişkin literatür oldukça geniştir. Örneğin; yargı performansı ile mahkeme bütçesi ilişkisi (Buscaglia ve Dakolias, 1999; Cross ve Donelson, 2010), hâkim ve avukatların saygınlık ve yüksek getiri elde etme istekleri ile davaların çözümlene sıklığı (Dewatripont ve Tirole, 1999; Djankov vd., 2003), çözülen dava sayısındaki değişimin talep yanlı nedenleri (Gravelle, 1990, 1995; Grajzl vd., 2012), performans ile idari prosedür ilişkisi (Djankov vd., 2003; Hayo ve Voigt, 2010), uzmanlaşma (Chu, 2001; Baye ve Wright, 2011), hâkimlerin akademik başarıları (Choi vd., 2010; Ramseyer, 2010; Christensen ve Szmer, 2012) gibi konular araştırmaların çalışma alanlarını oluşturmaktadır.

yükseltmek için tek yol olmadığının da altını çizmiştir. Voigt, El-Bialy (2013) ise karara bağlanan dava sayısı ile kişi başı gelirin ve yargı sistemine ayrılan bütçenin ilişkisiz olduğunu göstermiştir.

3. ANAYASA MAHKEMELERİNİN İKTİSADİ ANALİZİ

Anayasa mahkemeleri, barındırdıkları siyasi karakter nedeniyle hâkimler ile yasama-yürütme erkleri arasında kimi zaman uyumlu çalışmaya, kimi zaman çatışmalara sahne olmaktadır. Bu uyumun veya çatışmanın nedeni, siyasetçilerin politika uygulama aracı olan hukuki normların, itiraz üzerine anayasa mahkemesi üyelerinin önüne gelmesi¹⁰ ve hâkimlerin vereceği karar doğrultusunda bu normların anayasaya uygunluklarının onaylanması veya onaylanmaması gerçeğidir. Süreç hem içerdiği hukuki prosedürler hem de taraflar arasındaki çıkar ilişkileri nedeniyle karmaşık bir yapıdadır. Özellikle hâkimlerin karar davranışlarını etkileyebilecek birçok değişkenin varlığı ve bahsi geçen süreçleri yönlendirmesi beklenen ülkelere özgü kurumsal düzenlemelerdeki farklılıklar, çeşitli kurumsal sinyallerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sinyallerin iktisadın araçlarıyla analiz edilmesi ve iktisadi birimlerin kararlarını verirken kullanabilecekleri veriler haline getirilmesi Hİ ve YKİ disiplinleri çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Aşağıda, bu kapsamda, anayasa mahkemelerinin iktisadi analizi teorik olarak açıklandıktan sonra çeşitli ampirik çalışmalar gösterilmektedir.

3.1. Anayasaya Uygunluk Denetimi

Hukuki normların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi ilk defa ABD’de ortaya çıkmıştır. ABD Anayasası’nda, kanunların anayasaya uygunluk denetimine dair mahkemelere verilen herhangi bir yetki olmamasına rağmen, 1803 tarihli Marbury v. Medison davasında, Anayasa Mahkemesi kendisinin böyle bir denetimi yapabileceğine hükmetmiştir. Mahkeme Başkanı John Marshall’a göre; anayasa, kanunlar gibi değiştirilememe ve üstün olma özelliklerine sahip ise yasama erkinin anayasaya aykırı olarak yürürlüğe soktuğu kanunlar, kanun değildir. Bu nedenle, anayasa ve kanunun çatışması durumunda, Anayasa Mahkemesi ihtilafı anayasaya göre çözmekle yetkilidir (Özbudun, 2005:368-369).

Hukuki normların anayasaya uygunluğunun denetlenebilmesi için ilk gerekli şart, yazılı ve katı bir anayasasının varlığıdır. Ancak, bu varlık, anayasa yargısının ortaya çıkması için tek şart değildir. Çünkü bazı ülkelerde, anayasaya uygunluk denetimi, bu denetimi yapması muhtemel

¹⁰ Genellikle anayasa mahkemeleri nezdinde, anayasaya uygunluk denetimi iki yol aracılığı ile yapılmaktadır: soyut norm denetimi (iptal davası yolu) ve somut norm denetimi (itiraz davası yolu). Soyut norm denetimi, önceden belirlenmiş bazı siyasi aktörlere, belirli bir süre içerisinde, belirlenen hukuki normların anayasaya aykırılık iddiası ile dava açma hakkı tanımaktadır (Gönenç, 2010:9). Somut norm denetimi, bir mahkemede görülen dava sırasında, kendisine uygulanacak kanun hükmünün anayasaya aykırı olduğunu iddia eden taraflardan birinin başvurusu üzerine açılmaktadır (Aliefendioğlu, 1984:115). Anayasa mahkemesi hâkimleri ve siyasetçiler, daha çok iptal davaları nedeniyle karşı karşıya gelmekte ve aralarındaki açık veya örtük ilişkilerin varlığı nedeniyle hâkimlerin kararları çoğunlukla “yargı bağımsızlığı” kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

mahkemenin, milli iradenin üzerindeymiş gibi algılanmaması için siyasi denetim şeklinde gerçekleştirilmektedir. Siyasal denetimi; devlet başkanı, ikinci meclis, yasama meclisinin bir komisyonu veya yasama meclisi tarafından seçilmiş özel bir kurul yerine getirmektedir (Özbudun, 2008:382). Aliefendioğlu (1984:101, 102)'na göre parlamentonun, politik tercihlerin, hukuk bilgisi yetersizliğinin, üyelerinin kişisel hesaplarının etkisi ile kendi yaptığı kanunların anayasaya aykırı olduğunu kabul etmesi çok zordur. Bu nedenle, anayasaya uygunluk denetimi, en etkin şekilde anayasa yargısı ile temin edilmekte ve anayasa denetiminin anayasa mahkemeleri tarafından yapılması, denetimde ve uygulamada birlik sağlamaktadır.

Anayasal denetimin mevcut olduğu ülkelerin bir kısmında anayasaya uygunluk denetimi normal mahkemeler tarafından yapılırken, bir kısmında bu inceleme için özel mahkemeler kurulmuştur¹¹. Anayasa yargısı, birçok ülkede kabul edilen bir denetim şekli olsa da bu denetimin zamanı, denetim yolları, kapsamı ve sonucu, ülkeler arasında farklılık gösterebilmektedir (Gönenç, 2010:8). ABD, Almanya, Japonya ve Brezilya gibi ülkelerde anayasa denetimini gerçekleştiren kurumlar tam denetim yapmaktadırlar. Örneğin, Japonya Anayasa Mahkemesi, herhangi bir hukuki norm için son karar verme merciidir. Diğer ülkelerde, anayasal denetimin bazı sınırları vardır. Bu sınırlar denetim yetkisinin belirli bir kişiye veya organa verilmesini veya denetimin belirli bir anayasal hüküm çerçevesinde yapılmasını içermektedir. Fransa'da, Anayasa Konseyi, yürürlüğe koyulmadan önce kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. Kanun yürürlüğe girdikten sonra Konsey'in kanunu iptal etme hakkı yoktur. Çin, Finlandiya, İran, K. Kore ve İngiltere gibi ülkelerde ise anayasal denetim bulunmamaktadır (La Porta vd, 2004: 454).

3.2. Teorik Yaklaşım

Landes ve Posner (1975), anayasa yargısı bağımsızlığının işlevi için iktisadi bir model önerisinde bulunarak yargı, yasama ve çıkar grupları arasındaki ilişkilerin sözleşmeler üzerindeki etkisini ortaya koyan ilk çalışma olmuştur. Bu çalışmada dikkat çekilen konu şudur: Mahkemenin aleyhine karar verdiği hükümetler, geri çevrilen hukuki normu değiştirip tekrar yürürlüğe sokabilmekte veya hukuki normu onaylatmak için mahkemenin organizasyon yapısını değiştirme yolunu tercih edebilmektedirler. Hâkimleri üyelikten almanın en yaygın yolu, görevi kötüye kullanma suçlaması ile hâkimi devre dışı bırakmaktır. Bu nedenle, mahkeme ile yürütme arasındaki olası çatışmalara rağmen mahkemenin, nihai kararlarını uygulatabilmek için hükümet ve hükümetin diğer birimleri ile uyumlu bir çalışma sergilemesi gerekmektedir. Mahkemenin kamuoyunda sahip olduğu saygınlık ve destek

¹¹ Temel olarak iki çeşit anayasa yargısı modeli bulunmaktadır: Amerikan modeli ve Avrupa modeli. Amerikan modelinde kanunların anayasaya uygunluğunu normal mahkemeler denetlemektedir. Avrupa modeli ise kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme görevini "anayasa mahkemesi" olarak isimlendirilen özel mahkemelere vermektedir. Anayasa yargısının Avrupa modeli, bu modeli temel alan Avusturya Anayasası ve bu modelin ilk örneği olan Avusturya Anayasa Mahkemesi Hans Kelsen'in fikirlerine dayanmaktadır (Gözler, 2009:31-37).

ne kadar çoksa, mahkemenin kararlarına duyulan güven ve kararların uygulanma olasılığı o kadar çok artacaktır (Tridimas, 2010). Dolayısıyla, siyasetçilerin ve onları destekleyen çıkar gruplarının arasındaki ilişkiler, anayasa mahkemelerinin üzerinde bir baskı unsuru oluşturabilmektedir. Neticede, iptal başvurusu halinde, hukuki normların hayata geçirilebilmesi anayasa mahkemelerinin onayına tabidir. Bu durum da yasama-yürütme erklerinin anayasa mahkemesi hâkimlerini kendi düşünceleri doğrultusunda seçmelerine veya mevcut hâkimler üzerinde çeşitli kanallar aracılığıyla etki etmek istemelerine yol açmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan ve mahkeme kararlarını etkileyen önemli unsur hâkimlerin siyasi tercihleridir¹².

Anayasa mahkemesi hâkimlerinin siyasi tercihlerine (ideolojilerine) dair çıkarım yapmaya çalışmak zorlu bir uğraştır. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, birçok siyasetçinin aksine, hâkimlerin siyasi tercihleri seçmen ve siyasi yapı tarafından uyarılmış/yönlendirilmiş tercihler değildir; karakterleri tarafından şekillendirilmiş, samimi fikirlerin neticeleridir. İkincisi ise hâkimlerin, siyasi tercihleri konusunda genellikle konuşmamayı tercih etmeleri nedeniyle tercihlerine dair çıkarım yapmayı amaçlayan sorulara cevap vermemeleridir (Zorn ve Caldeira, 2008). Oysaki hâkimlerin siyasi tercihlerinin hüküm anında kararlarını nasıl etkilediği konusu, yıllardır birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir.

Hâkimlerin siyasi tercihlerini ölçmeyi amaçlayan birkaç yaklaşımdan bahsedilebilmektedir (Brace vd., 2000). Bunlardan birincisi, belirli davalarda hâkimlerin siyasi tercihlerine göre karar verdiklerini varsayan ve bu davalardaki tutumlarına göre siyasi tercihleri belirleyen yaklaşımdır¹³. İkinci yaklaşım hâkimin parti üyeliği veya hâkimin atamasını yapan yürütme erkinin parti üyeliği ile tercihlerin belirlenmesini öngörür¹⁴. Üçüncü yaklaşım ise gazetecilerin çeşitli haberlere dayanan algılarına göre hâkimlerin tercihlerinin belirlenmesidir¹⁵. Bir diğer yaklaşım ise hâkimlerin karakterlerinden hareketle siyasi tercihlerini belirlemeyi amaçlamaktadır¹⁶.

Posner (1993)'e göre; hâkim atamalarında siyaset, kişisel arkadaşlık ilişkisi, ideoloji, tesadüf, liyakat gibi faktörlerin etkili olduğu iddia edilebilmektedir. Atanma şekli nasıl olursa olsun, her hâkim rasyoneldir ve herhangi bir kişi gibi benzer araçlarla faydasını en çoklaştırmaya çalışmaktadır. Bu süreç, hâkimin kişisel görüşlerini ve siyasi tercihlerini kararlarına yansıtma imkânı tanımaktadır. Bu bakımdan, yargı bağımsızlığı, siyasal bir gelişme sorunudur; kamu otoritesinin kanuni bir meşruiyet çerçevesinde örgütlenmesini ve bireyi merkeze alan çoğulcu bir siyasal yapılanmayı gerekli kılmaktadır (Oktay, 1984). Hâkimlerin siyasi

¹² Siyasi aktörler tarafından anayasa mahkemesi üyeliğine atanan hâkimler, kanunları iptal etme iradesine sahip olmaları nedeniyle siyasi sonuçlara yol açabilmektedirler. Bu durum, hâkimlerin siyasi aktör olarak algılanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla anayasa mahkemeleri kaçınılmaz biçimde siyasi kurumlardır (Garoupa ve Ginsburg, 2011:4).

¹³ Bkz. Pritchett (1941), Schubert (1959), Danelski (1964, 1966), Schubert (1965), Rohde ve Spaeth (1976), Ducat ve Dudley (1987), Hagle ve Spaeth (1992), Bussiere (1999), Martin ve Quinn, 2002.

¹⁴ Bkz. Carp ve Rowland (1983), Songer ve Davis (1990), Hall ve Brace (1992).

¹⁵ Bkz. Segal ve Cover (1989), Emmert ve Traut (1994), Segal vd. (1995).

¹⁶ Bkz. Tate ve Handberg (1991).

tercihlerine dair çıkarım yapabilme yöntemleri, hâkimlerin mahkeme üyeliğine atanma nedenleri ve ülkelerin siyasi gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak hâkimlerin karar davranışları çeşitli yapılarda gerçekleşebilmektedir. Bu yapılar, genel olarak üç yaklaşım altında toplanmaktadır. Takip eden bölümde bu yaklaşımlar açıklanmaktadır.

3.3. Hâkimlerin Karar Davranışları

Hâkim davranışlarına ilişkin çalışmalar C. Herman Pritchett (1948)'in "Roosevelt Mahkemesi" çalışması ile başlamıştır. Çalışma, 1937-1947 yılları arasındaki ABD Anayasa Mahkemesi davranışlarını; sistematik bir şekilde, oyçokluğu ve oybirliği ile çıkan kararları, oy bloklarını ve kararlardaki ideolojik farklılaşmayı konu edinmektedir. Ancak, çalışma Anayasa Mahkemesi karar sürecini teori haline getirmemektedir (Segal ve Cover, 1989).

Hâkimler; siyasetçiler, iş insanları veya yatırımcılar gibi davranışları modellenebilir kişilerdir. Davalarda nihai kararlarını oluştururken, birçok faktör tarafından etkilenmektedirler. Bu etkiler neticesinde ortaya çıkan davranış şekli, yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü, özellikle 2000'li yıllardan sonra birçok araştırmacı tarafından ilgiyle incelenmektedir (Spiller ve Gely, 2007). Hâkimlerin karar davranışlarına ilişkin üç tür yaklaşım bulunmaktadır: stratejik yaklaşım, davranışsal yaklaşım ve içsel stratejik yaklaşım.

Stratejik yaklaşım, yargısal kararlarda siyasetin rolünü araştırmaktadır. Stratejik yaklaşımın kökeni, ABD Anayasa Mahkemesi üyelerinin davranışlarını analiz eden Pritchett (1942, 1948)'in çalışmalarına dayanmaktadır. Pritchett (1942)'e göre Anayasa Mahkemesi hâkimleri ile yasama erki üyelerinin davranış şekilleri, tarafların üstlendikleri görevler nedeniyle birbirinden farklıdır. Stratejik yaklaşım, rasyonelliği ve stratejik davranışı ön plana çıkartan Mayhew (1974), Shepsle ve Weingast (1987), Weingast ve Marshall (1988) çalışmaları ile gelişim göstermiştir. Rasyonellik, tarafların kendi çıkarlarını takip etme güdüsü ile hareket ettiğini belirtmektedir. Stratejik davranış ise rasyonel güdülerle beraber, bireylerin, dolayısıyla yasama-yürütme-yargı erklerinin birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olduklarını ifade etmektedir.

Davranışsal modeli benimseyenlerden Segal ve Spaeth (2002:86), hakimlerin içsel veya dışsal kurumsal sınırlamalarla karar vermediklerini, tamamen samimi ideolojik tercihleri ve değerleri ile davrandıklarını ileri sürmektedirler. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, dava bazında hâkim tutumlarının önemli olduğunu göstermişlerdir. Örneğin Segal ve Cover (1989), hâkim tutumu ölçütü ile oylama eğilimi ölçütü arasında %80 korelasyon tespit etmişlerdir.

Yukarıdaki her iki yaklaşımda da mahkeme siyasi akımların etkisinde kalmaktadır. Ancak mahkeme kararları etkin siyasi akımdan farklılaştığı zaman stratejik yaklaşım daha makul bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır (Spiller ve Gely, 2007:10). Bu açıklama; davranışsal yaklaşımda hâkimlerin

sadece samimi olarak ideolojik tercihlerine göre davrandıklarını, stratejik yaklaşımda ise hâkimlerin ideolojik tercihleri yanında, konjonktürel olarak (yasama ve yürütme erkleri gibi) diğer kurumların tercihlerini de dikkate aldıklarını ifade etmektedir. İki yaklaşım arasındaki fark, ikincisinin kurumsal etkileşimi de dikkate alması olarak belirtilebilmektedir.

Hâkim davranışlarını açıklamaya çalışan bir diğer yaklaşım ise içsel stratejik yaklaşımdır. Bu yaklaşım, mahkeme içerisindeki karar verme sürecine odaklanmaktadır. İlgili araştırmaların bir kolunda, mahkeme organizasyonundaki hiyerarşik yapılanmanın karara etkileri incelenmektedir (Spiller vd., 1992; Songer vd., 1994).

3.4. Ampirik Çalışmalar

Anayasa mahkemelerinin kurumsal olarak verdiği sinyalleri iktisadın araçları ile analiz etmeye gayret eden ampirik çalışmalar, her ülkede farklı kurumsal düzenlemelerin mevcut bulunması nedeniyle birbirine benzer sonuçlar elde edememektedirler. Bu çalışmalar, genellikle hâkimlerin siyasi karakterlerine dikkat çekmekle beraber birçok diğer değişkenin de süreçte etkili olduğunu ortaya koymaktadırlar. Yukarıda açıklanan teorik gelişmeler ve tartışmalar ile uyumlu bir şekilde, karar süreçlerinde hâkimlerin ideolojik yaklaşımlarının ve parti üyeliklerinin etkili olduğu ancak tek başına baskın bir gerekçe olmadığı gösterilmektedir. Dolayısıyla iktisadi birimler için sinyal olarak algılanan anayasa mahkemesi kararları, sadece sağ-sol siyasi çatışmasına indirgenemeyecek kadar oldukça karmaşık bir sürecin çıktılarınıdır.

Anayasa mahkemelerinin karar süreçleri ile ekonomi arasındaki ilişki, Landes ve Posner (1975) çalışması ile ilk defa teorik bir yapı kazanmıştır. Bu çalışmayı takip eden araştırmacılar genellikle ABD Anayasa Mahkemesini incelemişlerdir¹⁷. 2000 yılından sonra bu alandaki ülke uygulamaları daha fazla gerçekleştirilir olmuştur¹⁸.

Iaryczower vd. (2002) Arjantin için yaptıkları kapsamlı çalışmada; yasama erki yapısının, hakkında dava açılan hukuki normun türünün, hâkimleri hangi siyasi aktörlerin atadığının ve mahkeme üyeliği sonrasında olası üste göreve atanma ihtimalinin varlığının kararları etkilediği sonucuna varılmıştır. Maitra ve Smyth (2004) çalışmasında ise Yeni Zelanda'da siyasi iradenin mahkeme bağımsızlığına önem verdiği ve atamaların liyakate dayandığı sonuçları elde edilmiştir. İtalyan Anayasa Mahkemesi için gerçekleştirilen farklı çalışmalarda (Fiorino vd., 2007; Padovano, 2009; Fiorino vd., 2015); hâkimin yaşı, hâkimi atayan irade, kariyer hâkimliği gibi farklı açılardan mahkeme bağımsızlığı incelenmiştir. Bu çalışmaların ortak noktası; hâkimlerin yaşlarının ilerlemesi ve mahkeme üyeliğine yüksek yargı organları tarafından atanmaları ile anayasaya uygunluk oylamasında iptal

¹⁷ Brenner ve Spaeth (1988), Segal ve Cover (1989), George ve Epstein (1992), Epstein ve Knight (1998), Segal ve Spaeth (2002), Goff (2006), Hansford ve Springgs (2006), Lax ve Cameron (2007) gibi.

¹⁸ Almanya için Vanberg (2005) ve Hönnige (2009); Arjantin için Bertomeu vd. (2016); Brezilya için Arlota ve Garoupa (2014); Bulgaristan için Hanretty (2014); İsrail için Eisenberg vd. (2013); İtalya için Santoni ve Zucchini (2003); Peru için Tiede ve Ponce (2014); Tayland için Ginsburg (2009) incelenebilir.

kararı verme, yani hukuki normu geçersiz kılma eğiliminde oldukları yönündedir. Amaral-Garcia vd. (2009)'ye göre Portekiz'de siyasi partilerin politikaları Anayasa Mahkemesi'nin kararlarını etkilemektedir. Sol partiler ile ilişkisi bulunan hâkimlerin anayasaya uygunluk oylamasında iptal kararı vermeleri olasılığı daha kuvvetli iken sağ partiler ile ilişkisi olan hâkimler için aynı çıkarım ret oyu için yapılamamıştır. Ayrıca, hükümetin hâkim seçimi ile mahkeme kararları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu da siyasi iradenin hâkim ataması yaparken kendi düşüncesine yakın hâkimleri mahkeme üyeliğine getirdiğini göstermektedir. Brennan vd. (2009), hâkimlerin ekonomideki gidişata göre hükümet yanlısı veya karşıtı tepki koyduklarını belirlemişlerdir. Franck (2009), yasama-yürütme erklerindeki parçalı yapının Fransız Anayasa Konseyi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Buna göre, belirli bir etki mevcuttur ve erk yapısının parçalı ve hükümetin zayıf olduğu dönemlerde, sağ ideoloji sahibi siyasetçilerin atadığı hâkimler daha fazla bağımsız karar vermektedirler.

Tayvan Anayasa Mahkemesini inceleyen Garoupa vd. (2010), kapsamlı sonuçlar ortaya koymuşlardır. Çalışma iki farklı yaklaşımdan oluşmaktadır: birinci yaklaşımda mahkemenin nihai kararları üzerinden hareket edilirken, ikinci yaklaşımda hâkimlerin bireysel bazdaki oy davranışları incelenmektedir. Birinci yaklaşımda, mahkemenin nihai kararını etkilemesi beklenen; mahkemeye başvuranın siyasi kimliği, parlamentodaki muhalefet oranı, zaman kontrol değişkenleri, hâkimlerin kişisel özelliklerine ait kontrol değişkenleri, davanın özelliklerine bağlı kontrol değişkenleri kullanılmıştır. İkinci yaklaşımda ise benzer bağımsız değişkenlerin hâkim kararları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuçlar, davranışsal modelin ve hâkim sadakati beklentisinin aleyhinedir. Ancak, dönemsel olarak ülkenin kurucu partisinin lehine veya aleyhine kararların çıktığı tespit edilmiştir. İspanyol Anayasa Mahkemesini inceleyen Garoupa vd. (2013), hâkim davranışları ile parti destekçiliği arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Buna göre; ideoloji, mahkeme kararlarını etkilemektedir. Hâkimler – özellikle sol ideolojiyi destekleyen hâkimler-, kendilerini mahkeme üyeliğine atayan siyasi partilerin politikalarını destekler nitelikte kararlar verme eğilimindedirler. Bu bakımdan, ideoloji ve parti üyeliği anayasa mahkemesi hâkimlerinin kararlarını etkileyen bir unsurdur.

Literatürde, yargı bağımsızlığı kapsamında anayasa mahkemesinin ekonomiye etkisi incelenirken, öncelikle mahkemenin çıktı kaynağı olan anayasa mahkemesi hâkimleri ve onların karar davranışları analiz edilmekte; ayrıca hâkimlerin tutumları ve gözlemlenen davranışları, mahkemenin idari yapısı ve hâkimin kişisel özellikleri veri iken, karar öncesinde tahmin edilebilmektedir. Hâkimlerin verdikleri kararlar ile bahsedilen idari yapı ve kişisel özellikler arasında ilişki kurulabilmektedir. Bu şekilde, mahkemenin kurumsal olarak idari yapılanmasına ve erk ilişkilerine göre olası çıktıları hakkında öngörülerde bulunulabilmekte, iktisadi birimler için çeşitli sinyaller üretilebilmektedir.

Sonuç

Normlar hiyerarşisinin tepesinde yer alan anayasa, hukuk sistemi içerisinde en önemli unsurdur. Çağdaş anlamda, ilk defa Amerika Birleşik Devletleri'nde 1787 yılında ortaya çıkan yazılı anayasa, içerdiği hükümler ile toplumun tüm kesimlerine uzun vadeli planlar yapabilme imkânı tanımaktadır. İktisadi birimler ise anayasanın özel mülkiyet güvenliği ve sözleşme güvenliğini sağlaması ile öngörülebilir ve istikrarlı ekonomilerde iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler. Ancak anayasanın yürürlükte olması hak ve sorumluluklar bakımından yeterli teminatı sağlamamaktadır. Bunun en önemli nedeni asimetrik bilgi ve özel çıkar problemi sorunlarının yol açtığı istikrarsız siyaset kurumlarının varlığıdır.

Anayasa mahkemeleri, siyaset kurumlarındaki istikrarsızlığı giderici bir rol üstlenmektedir. Buna göre, mahkeme yasama faaliyetlerini onama veya iptal etme gücüne sahiptir. Ancak hâkimlerin davranışlarının ve hâkim-siyasetçi ilişkilerinin karmaşık yapısı, mahkemenin bu gücü ne zaman, nasıl kullanacağı konusunda bir belirsizlik doğmasına neden olmaktadır. Hukuk ve İktisat disiplini, farklı yaklaşımlardan beslenerek geliştirdiği teori ve araçlar ile bahsi geçen belirsizliği azaltmaya ve iktisadi birimleri için anlamlı sinyaller elde etmeye çalışmaktadır. Böylece daha güvenilir ve yatırım yapılabilir ekonomilerin kurumsal özellikleri, yargı bağımsızlığı ve yargı etkinliği çerçevesinden ortaya koyulabilecektir.

Literatür incelendiğinde görülmektedir ki her ülkenin sahip olduğu farklı kurumsal düzenlemeler, birçok farklı değişkenin ilgili süreçlere etki etmesine neden olmaktadır. Ampirik çalışmaların çoğu ülke için hiç olmaması veya yetersiz düzeyde olması, bu alanın daha da derinleşebileceği gerçeğini yansıtmaktadır. Özellikle ülkelere özgü karakteristik yapıların dikkate alınarak, hukuki ve kurumsal farklılıkların veri haline getirilmesi ve modellenmesi bu alandaki araştırmaların çeşitlenmesine, böylece konunun daha fazla aydınlanmasına neden olacaktır.

Kaynakça

Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review*. 91(5). ss.1369-1401.

Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A. (2005). *Institutions as a Fundamental Cause of Long-run Growth*. Handbook of Economic Growth 1A. (Ed. Philippe Aghion, Steven N. Durlauf). Amsterdam: Elsevier: 385-472.

Aliefendioğlu, Y. (1984). Türk Anayasa Yargısında İptal Davası ve İtiraz Yolu. *Anayasa Yargısı Dergisi*. 1. ss.101-137.

- Amaral-Garcia, S., Garoupa, N., Grembi, V. (2009). Judicial Independence and Party Politics in the Kelsenian Constitutional Courts: The Case of Portugal. *Journal of Empirical Legal Studies*. 6(2). ss.381-404.
- Arlota, Carlota, Garoupa, N. (2014). Addressing Federal Conflicts: An Empirical Analysis of the Brazilian Supreme Court, 1988-2010. *Review of Law and Economics*. 10. ss.137-168.
- Bardhan, P. (2005). Law and Economics in the Topics: Some Reflections. *International Review of Law and Economics*. 25(1). ss.65-74.
- Barton, J. H. (1972). The Economic Basis of Damages for Breach of Contract. *Journal of Legal Studies*. 1. ss.277-304.
- Baye, M. R., Wright, J. (2011). Is Antitrust Too Complicated for Generalist Judges? The Impact of Economic Complexity and Judicial Training on Appeals. *The Journal of Law and Economics*. 54(1). ss.1-24.
- Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*. 76. ss.169-217.
- Bertomeu, J. G., Dalla Pellegrina, L., Garoupa, N. (2016). Estimating Judicial Ideal Points in Latin America: The Case of Argentina. *Review of Law and Economics*. 13(1). ss.1-35.
- Brace, P., Langer, L., Hall, M. G. (2000). Measuring the Preferences of State Supreme Court Judges. *The Journal of Politics*. 62(2). ss.387-413.
- Brennan, T., Epstein, L., Staudt, N. (2009). Economic Trends and Judicial Outcomes: A Macrotheory of the Court. *Duke Law Journal*. 58(7). ss.1191-1230.
- Brenner, S., Spaeth, H.J. (1988). Ideological Position as a Variable in the Authoring of Dissenting Opinions on the Warren and Burger Courts. *American Politics Quarterly*. 16(3). ss.317-328.
- Breton, A., Fraschini, A. (2003). The Independence of the Italian Constitutional Court. *Constitutional Political Economy*. 14. ss.319-333.
- Brown, J. P. (1973). Toward an Economic Theory of Liability. *Journal of Legal Studies*. 2. ss.323-349.
- Buchanan, J. M. (1987). *Constitutional Economics*. The New Palgrave: A Dictionary of Economics, Vol. I. (Ed. J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman). London: Macmillan: ss.585-588.

- Buscaglia, E., Dakolias, M. (1999). *Comparative International Study of Court Performance Indicators*. Legal and Judicial Reform Series. World Bank Publications and Research on Law and Justice Institutions.
- Bussiere, E. (1999). *The Supreme Court and the Development of the Welfare State: Judicial Liberalism and the Problem of Welfare Rights*. Supreme Court Decision Making: New Institutional Approaches. (Ed. C. W. Clayton, H. Gillman). Chicago: University of Chicago Press: ss.155-174.
- Butler, E. (2012). *Public Choice – A Primer*. London: The Institute of Economic Affairs.
- Calabresi, G. (1961). Some Thoughts on Risk Distributions and the Law of Torts. *The Yale Law Journal*. 70(4). ss.499-553.
- Calabresi, G. (1970). *The Costs of Accidents: A Legal and Economic Analysis*. New Haven: Yale University Press.
- Carp, R. A., Rowland, C.K. (1983). *Policymaking and Politics in the Federal District Courts*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Choi, S. J., Gulati, G. M., Posner, E. A. (2010). What Do Federal District Judges Want? An Analysis of Publications, Citations, and Reversals. University of Chicago Law School, *Law & Economics Working Paper*. ss.508.
- Christensen, R. K., Szmer, J. (2012). Examining the Efficiency of the U.S. Court of Appeals: Pathologies and Prescriptions. *International Review of Law and Economics*. 32(1). ss.30-37.
- Chu, C. A. 2001. Empirical Analysis of the Federal Circuit's Claim Construction Trends. *Berkeley Technology Law Journal*. 16. ss.1075–1080.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. 3. ss.1–44.
- Cross, F. B., Donelson, D. (2010). Creating Quality Courts. *Journal of Empirical Legal Studies*. 7(3). ss.490-510.
- Çetin, T. (2010). Anayasanın Ekonomik Analizi: Bir Oyun Teorisi Yaklaşımı. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(11). ss.101-122.

- Çetin, T. (2016). Kurumsal ve Organizasyonel İktisat Üzerine. *İktisat ve Toplum Dergisi*. 64. ss.10-19.
- Dam, K. W. (2006). The Judiciary and Economic Development. *John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper*. 287. ss.1-40.
- Danelski, D. J. (1964). *A Supreme Court Justice Is Appointed*. New York: Random House.
- Danelski, D. J. (1966). Values as Variables in Judicial Decision-Making: Notes Toward a Theory. *Vanderbilt Law Review*. 19. ss.721-740.
- Demsetz, H. (1967). Toward A Theory of Property Rights. *American Economic Review: Papers and Proceedings*. 57. ss.347-359.
- Dewatripont, M., Tirole, J. (1999). Advocates. *Journal of Political Economy*. 107(1). ss.1-39.
- Deyneli F. (2012). Analysis of Relationship Between Efficiency of Justice Services and Salaries of Judges with Two-Stage DEA Method. *European Journal of Law and Economics*. 34. ss.477- 493.
- Diamond, P. A. (1974). Single Activity Accidents. *Journal of Legal Studies*. 3. ss.107-164.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Shleifer, A. (2003). Courts. *Quarterly Journal of Economics*. 118(2). ss.453-517.
- Drobak, J. N., Nye, J. V. C. (1997). *The Frontiers of the New Institutional Economics*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Ducat, C. R., Dudley, R. L. (1987). Dimensions Underlying Economic Policymaking in the Early and Later Burger Courts. *Journal of Politics*. 49(2). ss.521-539.
- Eisenberg, T., Fisher, T., Rosen-Zvi, I. (2013). Group Decision Making on Appellate Panels: Presiding Justice and Opinion Justice Influence in the Israel Supreme Court. *Psychology, Public Policy, and Law*. 19. ss.282-296.
- Emmert, C. F., Traut, C. A. (1994). The California Supreme Court and the Death Penalty. *American Politics Quarterly*. 22(1). ss. 41-61.
- Epstein, L., Knight, J. (1998). *The Choices Justices Make*. Washington, DC: CQ Press.

- Feld, P. L., Voigt, S. (2003). Economic Growth and Judicial Independence: Cross-Country Evidence Using A New Set of Indicators. *European Journal of Political Economy*. 19. ss.497-527.
- Fiorino, N., Padovano, F., Sgarra, G. (2007). The Determinants of Judicial Independence: Evidence from the Italian Constitutional Court (1956-2002). *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 163(4). ss.683-705.
- Fiorino, N., Gavoille, N., Padovano, F. (2015). Rewarding Judicial Independence: Evidence from the Italian Constitutional Court. *International Review of Law and Economics*. 43. ss.56-66.
- Franck, R. (2009). Judicial Independence Under a Divided Polity: A Study of the Ruling of the French Constitutional Court, 1959-2006. *Journal of Law, Economics, and Organization*. 25(1). ss.262-284.
- Furubotn, E., Pejovich, S. (1972). Property Rights and Economic Theory: Survey of Recent Literature. *Journal of Economic Literature*. 10. ss.1137-1162.
- Furubotn, E., Pejovich, S. (1974). *The Economics of Property Rights*. Cambridge: Ballinger.
- Garoupa, N., Ginsburg, T. (2011). Building Reputation in Constitutional Courts: Party and Judicial Politics. *Illinois Law, Behavior and Social Science Research Paper Series*. 11-15. ss.1-37.
- Garoupa, N., Gomez-Pomar, F., Grembi, V. (2013). Judging under Political Pressure: An Empirical Analysis of Constitutional Review Voting in the Spanish Constitutional Court. *Journal of Law, Economics, and Organization*. 29(3). ss.513-534.
- Garoupa, N., Grembi, V., Lin, S. C. (2010). Explaining Constitutional Review in New Democracies: The Case of Taiwan. *Illinois Law and Economics Research Papers Series*. 10-014.
- Gelter, M., Grechenig, K. (2014). History of Law and Economics. *Preprints of the Max Planck Institute for Research on Collective Goods*. 5. ss.1-10.
- George, T. E., Epstein, L. (1992). On the Nature of Supreme Court Decision Making. *American Political Science Review*. 86(2). ss.323-337.

- Ginsburg, T. (2009). Constitutional Afterlife? The Continuing Impact of Thailand's Post-political Constitution. *International Journal of Constitutional Law*. 7. ss.83-105.
- Goff, B. 2006. Supreme Court Consensus and Dissent: Estimating the Role of the Selection Screen. *Public Choice*. 127. ss.367–383.
- Gould, J. P. (1973). The Economics of Legal Conflicts. *Journal of Legal Studies*. 2. ss.279–300.
- Gönenç, L. (2010). *Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi ve Anayasa Yargısı*. Ankara: TEPAV.
- Gözler, K. (2009). *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*. 4. bs. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Grajzl, V. D., Grajzl, P., Sustersic, J., Zajc, K. (2012). Court Output, Judicial Staffing, and the Demand for Court Services: Evidence from Slovenian Courts of First Instance. *International Review of Law and Economics*. 32. ss.19-29.
- Gravelle, H. (1990). Rationing Trials by Waiting: Welfare Implications. *International Review of Law and Economics*. 10. ss.255-270.
- Gravelle, H. (1995). *Regulating the Market for Civil Justice: Reform of Civil Procedure*. Oxford: Oxford University Press.
- Hadfield, G. (2008). The Levers of Legal Design: Institutional Determinants of the Quality of Law. *Journal of Comparative Economics*. 26 ss.43–73.
- Haggard, S., Tiede, L. (2011). The Rule of Law and Economic Growth: Where are We?. *World Development*. 39(5). ss.673-685.
- Hagle, T. M., Spaeth, H. J. (1992). The Emergence of a New Ideology: The Business Decisions of the Burger Court. *Journal of Politics*. 54(1). ss.120–134.
- Hall, M. G., Brace, P. (1992). Toward an Integrated Model of Judicial Voting Behavior. *American Politics Quarterly*. 20(2). ss.147–168.
- Hanretty, C. (2014). The Bulgarian Constitutional Court as an Additional Legislative Chamber. *East European Politics and Societies*. 28. ss.540-558.

- Hansford, T. G., Spriggs, J. F. (2006). *The Politics of Precedent on the U.S. Supreme Court*. New Jersey: Princeton University Press.
- Harris, R. (2003). The Uses of History in Law and Economics. *Boalt Working Papers in Public Law*. 4. ss.659-696.
- Hayo, B., Voigt, S. (2010). Determinants of Constitutional Change: Why do Countries Change Their Form of Government? *Journal of Comparative Economics*. 38(3). ss.283-305.
- Hicks, J. R. (1939). The Foundations of Welfare Economics. *Economic Journal*. 49(196). ss.696–712.
- Hönnige, C. (2009). The Electoral Connection: How the Pivotal Judge affects Oppositional Success at European Constitutional Courts. *West European Politics*. 35. ss.963-984.
- Iaryczower, M., Spiller, P. T., Tommasi, M. (2002). Judicial Independence in Unstable Environments, Argentina 1935-1998. *American Journal of Political Science*. 46(4). ss.699-716.
- Kaldor, N. (1939). Welfare Propositions in Economics and Interpersonal Comparisons of Utility. *Economic Journal*. 49(145). ss.549–552.
- Klein, P. G. (1999). *New Institutional Economics*. Encyclopedia of Law and Economics. (Ed. B. Bouckaert, G. De Geest). UK: Edward Elgar: ss.456-489.
- Knack, S, Keefer, P. (1995). Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics & Politics*. 7(3). ss.207-227.
- Kydland, F. E., Prescott, E.C. (1977). Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans. *Journal of Political Economy*. 85(3). ss. 473-493.
- La Porta, R., de Silanes, F. L., Pop-Eleches, C., Shleifer, A. (2004). Judicial Checks and Balances. *Journal of Political Economy*. 112(2). ss.445-470.
- Landes, W. M. (1971). An Economic Analysis of the Courts. *Journal of Law and Economics*. 14. ss.61–107.

- Landes, W. M, Posner, R. A. (1975). The Independent Judiciary in an Interest-Group Perspective. *Journal of Law and Economics*. 18(3). ss.875-901.
- Langbein, J. H. (1987). Comparative Civil Procedure and the Style of Complex Contracts. *American Journal of Comparative Law*. 35. ss.381-394.
- Lax, J. R., Cameron, C. M. (2007). Bargaining and Opinion Assignment on the US Supreme Court. *Journal of Law, Economics, & Organization*. 23(2). ss.276-302.
- Lindsay, C., Feigenbaum, B. (1984). Rationing by Waiting Lists. *American Economic Review*. 74(3). ss.404-417.
- Llewellyn, K. N. (1931). What Price Contract? An Essay in Perspective. *Yale Law Review*. 40. ss.704-751.
- Macneil, I. R. (1974). The Many Futures of Contracts. *Southern California Law Review*. 47. ss.691-816.
- Macneil, I. R. (1978). Contracts: Adjustments of Long-Term Economic Relations under Classical, Neoclassical, and Relational Contract Law. *Northwestern University Law Review*. 72. ss.854-906.
- Maitra, P., Smyth, R. (2004). Judicial Independence, Judicial Promotion and the Enforcement of Legislative Wealth Transfers—An Empirical Study of the New Zealand High Court. *European Journal of Law and Economics*. 17. ss.209-235.
- Martin, A. D., Quinn, K M. (2002). Dynamic Ideal Point Estimation via Markov Chain Monte Carlo for the U.S. Supreme Court, 1953-1999. *Political Analysis*. 10. ss.134-153.
- Mayhew, D. R. (1974). *Congress: The Electoral Connection*. New Haven: Yale University Press.
- Mueller, D. C. (2003). *Public Choice III*. New York: Cambridge University Press.
- North, D. C. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York: Norton.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.

- North, D. C., Thomas, R. P. (1973). *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oktay, C. (1984). Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği. *Anayasa Yargısı Dergisi*. 1. ss.215-242.
- Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*. 8. bs. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2008). *Türk Anayasa Hukuku*. 9. bs. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özveren, E. (2007). *Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu*. Kurumsal İktisat. (Ed. E. Özveren). Ankara: İmge Kitapevi: 15-43.
- Padovano, F. (2009). The Time-Varying Independence of Italian Peak Judicial Institutions. *Constitutional Political Economy*. 20(3). ss.230-250.
- Polinsky, A. M. (1979). Controlling Externalities and Protecting Entitlements: Property Right, Liability Rule, and Tax Subsidy Approaches. *Journal of Legal Studies*. 8. ss.1-48.
- Polinsky, A. M., Shavell, S. (1979). The Optimal Tradeoff between the Probability and Magnitude of Fines. *American Economic Review*. 69. ss.880-891.
- Polinsky, A. M., Shavell, S. (2007). *The Theory of Public Enforcement of Law*. Handbook of Law and Economics-I. (Ed. A. M. Polinsky, S. Shavell). Amsterdam: Elsevier: ss.403-454.
- Posner, R. A. (1972). *Economic Analysis of Law*. Boston: Little, Brown and Company.
- Posner, R. A. (1974). Theories of Economic Regulation. *Bell Journal of Economics*. 5(2). ss.335-358.
- Posner, R. A. (1975). The Social Costs of Monopoly and Regulation. *Journal of Political Economy*. 83(4). ss.807-827.
- Posner, R. A. (1981). *The Economics of Justice*. Massachusetts, ABD: Harvard University Press.
- Posner, R. A. (1993). What Do Judges and Justices Maximize? *Supreme Court Economic Review*. 3. ss.1-41.

- Posner, R. A. (1997). Rational Choice, Behavioral Economics, and the Law. *Stanford Law Review*. 50. ss.1551-1575.
- Posner, R. A. (1998). Social Norms, Social Meaning, and Economic Analysis of Law: A Comment. *The Journal of Legal Studies*. 27(2). ss.553-565.
- Pritchett, C. H. (1941). Division of Opinion Among Justices on the U.S. Supreme Court, 1939-1941. *American Political Science Review*. 25(5). ss.890-898.
- Pritchett, C. H. (1942). The Voting Behavior of The Supreme Court, 1941-42. *Journal of Politics*. 4. ss.491-506.
- Pritchett, C. H. (1948). *The Roosevelt Court: A Study in Judicial Politics and Values, 1937-1947*. New York: The Macmillan Co.
- Ramseyer, J. M. (2010). Talent Matters: Judicial Productivity and Speed in Japan. *Harvard Law and Economics Discussion Paper*. ss. 663.
- Rohde, D., Spaeth, H. (1976). *Supreme Court Decision Making*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Roussey, L., Deffains, B. (2012). Trust in Judicial Institutions: An Empirical Approach. *Journal of Institutional Economics*. 8(3). ss.351-369.
- Santoni, M., Zucchini, F. (2003). Legislative Output and the Constitutional Court in Italy. *Constitutional Political Economy*. 17. ss.165-187.
- Schubert, G. (1959). *Quantitative Analysis of Judicial Behavior*. Glencoe IL: The Free Press.
- Schubert, G. (1965). *The Judicial Mind: The Attitudes and Ideologies of Supreme Court Justices, 1946-1963*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Segal, J. A., Cover, A. D. (1989). Ideological Values and the Votes of U.S. Supreme Court Justices. *American Political Science Review*. 83. ss.557-565.
- Segal, J. A., Spaeth, H. J. (2002). *The Supreme Court and the Attitudinal Model Revisited*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Segal, J. A., Epstein, L., Cameron, C. M., Spaeth, H. J. (1995). Ideological Values and the Votes of U.S. Supreme Court Justices Revisited. *Journal of Politics*. 57. ss.812-823.
- Shavell, S. (1980a). Strict Liability versus Negligence. *Journal of Legal Studies*. 9. ss.1–25.
- Shavell, S. (1980b). Damage Measures for Breach of Contract. *Bell Journal of Economics*. 11. ss.466–490.
- Shepsle, K. A., Weingast, B. R. (1987). The Institutional Foundations of Committee Power. *American Political Science Review*. 8. ss.85-104.
- Songer, D. R., Segal, J. A., Cameron, C. M. (1994). The Hierarchy of Justice: Testing a Principal-Agent Model of Supreme Court-Circuit Court Interactions. *American Journal of Political Sciences*, 38(3). ss.673-696.
- Songer, D. R., Davis, S. (1990). The Impact of Party and Region on Voting Decision in the United States Courts of Appeals, 1955–1986. *Western Political Quarterly*. 43(2). ss.317-334.
- Spence, A. M. (1977). Consumer Misperceptions, Product Failure and Producer Liability. *Review of Economic Studies*. 44. ss.561–572.
- Spiller, P. T., Spitzer, M.L. (1992). Judicial Choice of Legal Doctrine. *Journal of Law, Economics, and Organization*. 8(1). ss.8-46.
- Spiller, P. T., Gely, R. (2007). *Strategic Judicial Decision Making*. <http://www.nber.org/papers/w13321>, (Erişim Tarihi: 17.06.2014)
- Staats, J. L., Bowler, S., Hiskey, J. (2005). Measuring Judicial Performance in Latin America. *Latin American Politics and Societies*. 47(4). ss.77-106.
- Tate, C. N., Handberg, R. (1991). Time-Binding and Theory-Building in Personal Attribute Models of Supreme Court Voting Behavior, 1916-88. *American Journal of Political Science*. 35. ss.460-480.
- Tiede, L. B., Ponce, A. F. (2014). Evaluating Theories of Decision Making on the Peruvian Constitutional Court. *Journal of Politics in Latin America*. 6. ss.134-164.
- Tridimas, G. (2010). Constitutional Judicial Review and Political Insurance. *European Journal of Law and Economics*. 29(1). ss.81-101.

- Tullock, G. (1967). The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft. *Western Economic Journal*. 5(3). ss.224-232.
- Uzun, E. (2004). *Amerikan Hukukî Realizmi. Çağdaş Hukuk Felsefesine Giriş*. (Ed. A. H. Atalay). İstanbul: Teknik Yayıncılık: ss.61-73.
- Vanberg, G. (2005). *The Politics of Constitutional Review in Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vanberg, V. J. (2005). Market and State: The Perspective of Constitutional Political Economy. *Journal of Institutional Economics*. 1(1). ss.23-49.
- Vereeck, L., Mühl, M. (2000). An Economic Theory of Court Delay. *European Journal of Law and Economics*. 10(3). ss.243-268.
- Voigt, S., El-Bialy, N. (2013). Identifying the Determinants of Judicial Performance: Taxpayers' Money Well Spent? *European Journal of Law and Economics*. 41(2). ss.283-319.
- Weingast, B. R., Marshall, W. J. (1988). The Industrial Organization of Congress; or, Why Legislatures, Like Firms, Are Not Organized as Markets. *Journal of Political Economy*. 96(1). ss.132-163.
- Williamson, O. E. (1975). *Markets and Hierarchies: Analysis and Anti-trust Implication*. New York: Free Press.
- Worldbank. (2004). *World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone*. New York: Oxford University Press.
- Zak, P. J, Knack, S. (2001). Trust and Growth. *Economic Journal*. 111(470). ss.295-321.
- Zorn, C., Caldeira, G. A. (2008). *Measuring Supreme Court Ideology*. <http://www.adm.wustl.edu/media/courses/supct/ZC2.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.06.2013)

Extended Abstract

For economies, legal system of the countries is one of the crucial components that is closely related to the investment capacity, trade volume, consumption patterns, and financial capacity. The legal system is involved in the decision process by affecting the basic motives that direct the attitudes and behaviors of the individuals. Therefore, economics is interested in those motives driven by laws. "Law and Economics" depends on this interest. In

the United States, at the beginning of the twentieth century, legal realism, which claimed that laws should keep pace with the dynamics of society, gained victory over legal formalism after the conflict between the President and the Supreme Court judges stem from the New Deal. This development raised law and economics as a separate discipline. Law and economics became an interdisciplinary field with the application of price theory to law, the introduction of methods and tools of economics in legal analysis, and the expansion of the discipline towards New Institutional Economics, Public Choice and Constitutional Political Economy.

Laws shape economic activities of individuals and their decisions as they form the institutional environment. Institutions that produce steady and predictable outputs lead to sustainable development of economies. Therefore, laws must clearly specify the rights and responsibilities, and ensure that everyone obeys these rules. Thus, institutions can produce reliable and binding commitments. This is the only way that ensures the superiority of law.

The collective decision-making activities of societies are a kind of political process. The collective decisions stemming from different values and judgments do not always serve the best results for everyone. This leads to conflicts of interest. Rent-seeking and logrolling are two sources of conflicts. These two concepts imply that political actors who try to maximize votes and interest groups that try to maximize their returns will exploit the rights of ordinary person without lobbying powers. Thus, in the process of transforming individual interests into collective interests, the state fails. This failure undermines the aim of the constitutions to defend the rights of citizens against unfair actions of the state. Therefore, an independent review mechanism is required to control the exercises of the state in accordance with the constitution. In this context, the judiciary solves the disputed situations between various parties and examines the legal norms, which are the form of policy implementation of political actors, by checking the constitutionality and trying to prevent the state failure that may arise due to unconstitutionality.

Constitution review is carried out by constitutional courts. The constitutional court provides legal protection for all individuals and institutions by examining legal norms for compliance with the constitution. This protection enforces private property and contract security through judicial security and enables agents to allocate resources efficiently. At this point, the degree of independence of the constitutional courts is very crucial.

The constitution has essentially a political character. That is why constitutional courts' agenda often includes cases involving political conflicts, and they produce decisions that have political consequences. Also, from an economic point of view, the constitutional review eliminates political instability caused by problems such as corruption, bribery and the resources to be transferred to special solution mechanisms and rent-seeking activities which hinder economic growth. Thus, economics is closely

interested in the capacity of constitutional courts to produce predictable and steady outputs. The important point is that this capacity varies according to the legal systems and legal structures of the countries.

Economic analysis of the court researches for the decision-making processes of judges in terms of independence and effectiveness in order to avoid the above-mentioned problems. The degree of independence of the judiciary differs depending on time, place and institutional regulations within the constitutional court. The most important reason for this differentiation is process in which constitutional court judges are appointed as the members of the court. Particularly in countries where political actors designate constitutional court members, it is inevitable that the constitutional review, i.e. the voting behavior of judges, is influenced by various factors. Therefore, it is important to model the voting behavior of judges of the constitutional court.

The discipline of Law and Economics analyzes the legal processes and decisions produced by the constitutional courts with the tools of economics. The fundamental issue of these analyses is to try to determine the degree of independence of the constitutional courts of the countries. Although there is no apparent index for independence level, there are some methods that enable to inference about the independence degree of the courts. There are certain studies in the literature that analyze the factors that influence the independence level for countries, especially for the US. The empirical researches are relatively new even the studies for different countries have been already carried out after the 2000s. The most important reasons for this rareness are the difficulties in systematic data collection and compilation, and non-market regulations that cannot be easily differentiated from other parameters. However, researchers overcome these difficulties and deal with the issue from different perspectives and contribute to the development of the literature.

This study aims to explain how the economic analysis of constitutional courts is carried out within the scope of Law and Economics discipline by presenting the relevant theory and empirical studies. We take the historical development path of the discipline into consideration as the method, therefore theoretical background is explained at first and then the empirical studies are demonstrated. The economic analysis of the constitutional courts is still open to development, as it requires an interdisciplinary effort and institutional approach differs in every country.

THE EFFECT OF GLOBALIZATION ON MIGRATION-SECURITY RELATIONSHIP

Emre ÇITAK*

Abstract

The migration is a process that has created a long and lasting effects which have been sustained since the existence of humanity. However, it has started to be examined under a “security” issue especially in the post-Cold War period. The relevant concern, which started with the increase in the immigrant population within the countries and the number of individuals participating in the migration process, has become a security threat with the illegal and irregular migration. Security problems that lead to migration, stems from migration and affect immigrants are considered in this context. Migration affects individual, societal, state, regional and international security areas and thus the immigration-security relationship becomes comprehensive. Globalization, with its positive and negative outcomes, has serious impacts on migration and security as it has done in almost all other fields. With its political, economic, cultural and social dimensions, globalization has a bi-directional effect on security with its problem-forming and problem-solving characteristic while it plays a particularly encouraging, compelling and triggering role in international migration. The aim of this paper is to systematically address the process the migration-security relationship, whose foundations were laid immediately after the Cold War, has gone through within the scope of the outputs and effects of globalization. The problems at different levels of security analysis arising from migration and the impact of globalization on their occurrence, exacerbation, spread or prevention have been tried to be examined in this study.

Keywords: Migration, Security, Globalization, International Migration, Illegal Migration

KÜRESELLEŞMENİN GÖÇ-GÜVENLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Öz

Göç hareketi insanlığın var oluşundan beri devamlılığı olan olağan ve köklü sonuçlar doğuran bir süreçtir; fakat özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin bir alt başlığı olarak incelenmeye başlanmıştır. Ülkelerin içerisindeki göçmen nüfusunun ve göç sürecine katılan birey sayısının artış göstermesi üzerinden başlayan ilgili endişe, göçün yasa dışı ve düzensiz şekilde gerçekleşmesiyle birlikte bir güvenlik tehdidi haline gelmiştir. Göçe neden olan, göçün neden olduğu ve göçmenleri etkileyen güvenlik sorunları bu bağlamda düşünülmektedir. Göç; birey,

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, emrecitak@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8704-6495>

toplum, devlet, bölge ve uluslararası güvenlik alanlarını etkilemekte ve böylece göç-güvenlik ilişkisi kapsamlı bir hal almaktadır. Küreselleşme ise olumlu ve olumsuz çıktlarıyla birlikte hemen her alanda olduğu gibi göç ve güvenlik üzerinde de ciddi etkiler doğurmaktadır. Siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal boyutlarıyla küreselleşme güvenlik üzerinde sorun oluşturu ve sorunların çözülmesine yönelik kolaylaştırıcı yönüyle çift yönlü bir etki yaratırken özellikle uluslararası göçü özendirici, zorlayıcı ve tetikleyici bir rol oynamaktadır. Bu makalenin amacını; özellikle Soğuk Savaş'ın hemen sonrasındaki dönemde temelleri atılan göç-güvenlik ilişkisinin küreselleşmenin çıktıkları ve etkileri bağlamında tecrübe ettiği sürecin sistematik bir şekilde ele alınması oluşturmaktadır. Güvenliğin farklı analiz seviyelerinde göç nedeniyle oluşan sorunlar ve küreselleşmenin bu sorunların oluşmalarında, şiddetlenmelerinde, yayılmalarında veya önlenmelerindeki etkisi çalışmada irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Göç, Güvenlik, Küreselleşme, Uluslararası Göç, Yasa Dışı Göç

Introduction

Migration movements have taken place in various parts of the world in almost every period of the history and it is not difficult to predict that this process will continue in the future. Official data show that the number of international migrants is increasing rapidly. The number of international migrants, which was 173 million in 2000, increased by 2.4% year-on-year to 191 million in 2005, 220 million in 2010, 248 million in 2015 (UN: 2017:4) and reached 258 million in 2017 (UN DESA, 2017). This interest towards migration and concentration in the field brought about security debates, undoubtedly. The security problems caused by migration and causing migration have become increasingly high-pitched debates. One of the most important factors triggers and scales up these discussions is globalization. Although globalization emerges on the basis of economy, it has attained a structure which is decisive on every area of life. In this respect, globalization has many effects that force migration, encourage and facilitate the process. Although the presence of people on move is not perceived as essentially a negative development defined through interaction, the concentration and disorganization of the process fuel security concerns.

Although there is cross-border human mobility in many parts of the world, today security debates are intensified especially on three migration issues. The first is the situation created by the people who had to flee from Syria, which was dragged into civil war after the so-called “Arab Spring”. The second is the efforts of people from various African countries to cross the Mediterranean into European countries. The third is the “immigration caravan” activity created by the citizens of Central American countries to cross the United States border. These three immigration situations are at the highest level of the security agenda due to the undesired concentration and illegal methods. While states take measures to prevent the crowds appearing beyond their borders, international NGOs and media draw attention to the loss of lives in the process and an unwanted situation arises in the context of

the peace of the international arena. It is possible to state that the reasons of these three migration situations are directly related to globalization. Many situations such as rapid dissemination of ideologies, ideas and information through mass media and especially social media, growing awareness of events around the world, increased social disturbances due to inequalities in income and injustice in societies, a growing body of civil wars and thus failed states because of several reasons especially identity discussions, the deepening of the influence of terrorist organizations and the intensification of individuals seeking a life similar to the standard of living in other countries are directly related to globalization.

The subject of this study is to discuss the impact of globalization on migration-security relationship. How the problems caused by the increasingly intensifying migration waves threaten the security of individuals, states and the international arena will also be discussed. The security problems caused by migration and cause the necessity to migrate are the issues that need to be examined in this context. In this article, firstly, concepts such as globalization, migration and security will be briefly expressed and a conceptual framework will be drawn. Afterwards, the relationship between migration and security, and international migration as a current security agenda topic will be discussed. Finally, the role of the globalization process in the migration-security relationship will be handled. This study, as a beginning, aims to reveal the different dimensions of the migration-security relationship starting from the inclusion of the immigration situation into security studies immediately after the Cold War, especially from the period in which it is associated with the security of society and the state. The main objective of the article is to systematically express the impact of the globalization process on the different dimensions of the migration-security relationship.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1. Globalization

Globalization in its simplest form expresses the process of expansion, deepening and acceleration of interdependence networks around the world (McGrew, 2006: 20). It should be noted that this interdependence has a multidimensional and distinct economic, cultural and political processes (Heywood, 2011:10). Giddens defines globalization as intense social relations where local developments shape the sphere and global developments form local ones (Giddens 1996: 64). Similarly, globalization can be defined as the process of expansion, deepening and intensification of all kinds of relationships all over the world.

Globalization, as a general perception, is defined as a phenomenon that emerged in the economic context in the 20th century. Although the terms “global” and “globalize” (the root of the word globalization) has been used since the middle of the century, citations are heavily referred to

Theodore Levitt's "The Globalization of Markets" article, which makes the word known (Levitt, 1983). Although the twentieth century, when economic relations turn into interdependence, is seen as the emergence of the phenomenon of globalization, a deeper historical framework is drawn due to the existence of dense networks of relations between societies in different periods of history (Grinin and Korotayev, 2013; Temin, 1999; Stearns, 2010, Robertson, 1992). The existence of close relations and interactions between societies with varying dimensions and qualifications hampers the establishment of a specific starting point for globalization. In this context, the World Bank takes globalization into three waves and expresses them as the period of intense economic relations from 1870 to the First World War, the period covered by the economic rapprochements in the sphere from 1914 to 1980s and the period from 1980s to the present. (World Bank, 2002:23-31).

Although defined and recognized through economic terms, the fact that different fields from the process can be deeply affected and that the economy is closely related to institutions such as politics, society and culture has expanded the scope of globalization (Dicken, 2007:3-5). It is necessary to think of globalization as a multidimensional, interdisciplinary, integrated structure, multi-process phenomenon rather than a situation that addresses a single field and expresses a uniform process (Hay and Marsh, 200:3). Globalization constitutes a chain of changes by extending social, political and economic activities beyond political borders, regions and continents, making people more interdependent with the increasing flow of trade, culture and migration, causing the world to be "smaller" with the increase in the speed of movement and communication of thoughts, information, products, capital, people thanks to new means of transportation and communication; increasingly distorting the distinction between local issues and global issues; reflecting global events in the lives of individuals and local developments to the international level (Held et al., 1999:484). While Dator expresses the wide coverage of globalization, he draws attention to a wide list from jet aircraft to container ships, from migrant labor to human rights, from electronic communication technologies to traditional-new media, from popular culture to sports, from global climate change to democracy practices, from belief systems to epidemics (Dator, 2006:13).

The spread of the affecting and affected areas to a wide range from economy to society, from politics to environment, from art to education brings globalization to the focus of various debates. The first discussion that emerged in this context is whether globalization exists, which is directly related to the essence. The main claim of globalization is to create comprehensive changes on a global scale and to reach all humanity with its effects in many areas. However, it should be noted that a significant portion of the world's population is unaware of the reflections of globalization in economic, cultural, technological and social fields. This is a factor that undermines the nature of globalization to be "global". When the debate on

whether globalization exists or not is overcome, the most important issue that emerges is the positive and negative aspects of the phenomenon. Globalization essentially reflects a process of convergence, interaction and concentration that cannot be defined by negativity or positivity; but the benefits and losses of this process can have undesirable as well as desirable consequences. While globalization has positive effects such as cultural interaction, ease of access to information, effective trade partnerships throughout the globe, it has negative aspects such as decrease in employment, spread of cross-border threats, and increasing environmental problems due to production-consumption frenzy (Burlacu, Gutu & Matei, 2018:124 -125). In this context, there is a period of increasing supporters of globalization as well as opponents of it. Despite the many advantages obtained, there are intense criticisms towards globalization due to the weakening of the state authorities, negatively affecting the poor, and cultural losses (Osland, 2003:139-148). Free movement, which is an outcome of the globalization process, is welcomed by terrorist or smuggling groups as well as by business people, athletes and artists.

Although not a new process, globalization is experiencing its most intense period today. It is not surprising to see a debate on globalization in all aspects of life any day. The increase in human population, developments in the world of science and technology, intensive interaction and communication networks make the globalization process faster, wider and more effective. Globalization is also accepted as a phenomenon that continues its motion by strengthening its own effects.

1.2. Security

Security is one of the phenomena whose conceptual approach has changed the most from past to present and has experienced high level of meaning expansion and structural turbidity. Wolfers explained security in the 1950s by making an overarching definition of security as "... in an objective sense, measures the absence of threats to acquired values, in a subjective sense, the absence of fear that such values will be attacked" (Wolfers, 1952:485). Security can thus simply be described as the absence or protection of threats and hazards to the valuable ones. Although that simple definition has been validated over time, the type and source of threats and the values that need to be protected have changed considerably. On the classical basis, security was defined as a survival struggle that states sought for in line with their powers and national interests (Morgenthau, 1948:12-17). Security studies carried out to date were performed out on such concepts as state, military strategy, natural sciences and status quo (Williams, 2008: 3). The questioning of the understanding that the state was centered as a reference object, main threats were defined in the military context and national security was the main subject of discussion required a new perspective on security. As Baldwin draws the frame the subjects such as whose security against what threats, for which values, by what means, when

and to what extent should be provided necessitate redefining of the concept (Baldwin, 1997:13-17).

It is possible to express security through different target areas and thus see its expanding agenda. Although it is an area that has been traditionally read on military and political bases for centuries, economic, environmental, social, cultural and demographic issues have been included in the scope of security, especially in the end of the Cold War and the aftermath. Academic studies in this period (Buzan, 1991; Booth, 1991; Buzan and Hansen; Ayoob, 1995; Krause and Williams, 1997; Buzan, Wæver and De Wilde, 1997; Jones, 1999; Booth, 2005) have been important in determining the need for required horizon of the security. With the new understanding in security, the process of bringing the security of individuals and society to the forefront and opening up issues such as migration, poverty, smuggling, epidemics and global warming have been experienced.

Security includes the situation of absence or process of elimination of threats, hazards, risks to the value under the protection umbrella. Security is important to everyone as there are threats that create different kinds of problems and problems in every aspect of daily life or in the international arena. Although there is no consensus on the definition, maintaining of security is seen as the most serious subject of the discussion (Williams, 2008:1). Security can be examined at the individual, societal, state, regional and international levels and has been expanding, deepening and intensifying in the context of different subject areas ranging from terrorism to environmental problems (Buzan, Wæver and De Wilde, 1997). Smith sees security not as a subject or concept, but as a problem that humanity tries to control (Smith, 2010:2-5). This definition is quite striking in terms of demonstrating the sensitivity and importance of the related issue.

1.3. Migration

Migration generally refers to the mobility of people leaving their homes due to various reasons (Segal, Mayadas and Elliott, 2006:2-4). Migration is the situation where people cross spatial boundaries in order to find a new residence (Kok, 1999:20). The problems that migrants experience in their home countries, their inability to access the opportunities they want, attractive economic, social and demographic elements at the target points are defined as the reasons behind migration. In this context, migration refers to a phenomenon that comes with opportunities or appears as a response to crises and, not with the arrival of migrants, but before the journey begins (Segal, Mayadas and Elliott, 2010:3). History is mostly based on the results of the mobility of humanity, and migration movements have existed in every period and in every region, varying in number, reasons and distance.

Although migration is easily explained as the change in the habitual residence of the individual, the process is not simple and uniform. People can leave and return to their countries and the migration status can be short or long term (Skeldon, 2017:7). Migration becomes quite complex when

factors such as the reasons that push individuals to migrate, the expectations of immigrants, the migration routes, the drama in the migration process and the atmosphere in the target country are included. There are many economic, security, social, cultural, demographic and subjective reasons behind migration. The factors that force and encourage individuals to act individually or as a community within the country or across borders reflect a situation that should be read along with the concentration in the migration movement.

In addition to economic concerns, individuals assess their place of living with needs such as the safety and health of themselves and their relatives. Beyond compelling or encouraging ones, one of the most important factors that determine how, where and on what basis to migrate and affect the decisions of migrant candidates is the legal rights they can access. In general, migrants tend to go either to the countries closest to them or to countries where policies for migrants are most advantageous (McKay, 2009:15). This situation creates waves of migration, which are gradually increasing towards economic, social and legally developed countries. For example; half of all immigrants around the world are directed to 36 member states of the OECD (OECD, 2018).

Migration constitutes a topic that stands at the top of the agenda as a reflection of the search for a new life caused by compelling reasons or limited opportunities. Basically it can be said that migration is in contradiction with the facts that people cannot easily break away from the ancestral land they bond with (Ekici and Tuncel, 2015:9) and going beyond the boundaries of the states they created causes security problems (Poku and Graham, 2000:1-3). But this activity has become an activity that attracts more and more people. This situation has serious impacts on the sending and receiving regions in social, cultural, demographic, economic and political terms. These effects have positive and negative aspects; however, especially with the new century, many countries state that the number of immigrants is higher than desired and that the disadvantages of the process have become dominant (Elliott, Mayadas and Segal, 2010:19-20).

2. GLOBALIZATION-MIGRATION-SECURITY TRIANGLE

2.1. The Relation of Migration and Security

In general terms, to say that migration is a security issue will not be the right definition for this common tradition that is similar to the history of humanity. What makes the phenomenon of migration a matter of security is that the mobility is irregular and illegal. Until the post-Cold War period, immigration has been largely regulated and controlled by country borders and related legislation, but under the influence of the new international order and globalization, it has begun to be used with negative adjectives including “illegal” and “irregular” (Gök: 2016:66). When taking place outside the desired or preferred boundaries, migration brings with various problems. The

diversification of the areas where these problems are seen and the intensification of the threat perception intensify the security aspect of migration. Commemorating the insecurity situation with the immigration, associating the threat discourse with the immigrants and the necessity for securing the migration mobility has been the constitutive elements of this discussion (Huysmans and Squire, 2009:3-4).

In general terms, it is thought that there are compelling reasons behind people leaving their countries and trying to cross the borders in search of a new life. Many compelling reasons have been associated with security issues. In this context, the various threats to which immigrants are directly or indirectly affected are very decisive. Civil war, terrorism and environmental problems can be given as examples. According to the Internal Displacement Monitoring Center (IDMC), the number of internally displaced persons in 2017 was around 40 million due to violence and environmental problems worldwide (IDMC, 2018:1-8). People who feel that their lives, values and futures are in danger and who think that the authority to provide security is weak are searching for a place to be protected. In addition to the security reasons that trigger the migration, the security problems caused by the migration should also be mentioned. The political, economic, social and public-related issues associated with immigrants in the countries of destination constitute the areas of concern directly related to security. In addition, the security problems that individuals are exposed to on the migration route are another dimension of the relationship in this context. Such situations as the attacks against migrants on the way, problems of not reaching their basic needs, the abuse of illegal groups, epidemics and the loss of lives come out forefront.

The changing view of security at the end of the Cold War and immediately after it emerged as a product of both theoretical debates and practical events. With the analysis of security at different levels of analysis rather than being state-based and bringing the issues behind the primary policies to the agenda, a new understanding of security began to be felt. Migration has become an important topic of the agenda of security, which extends from economic struggle to energy, environmental problems and terrorist acts (Waever et al., 1993; Huysman, 2000; Choucri, 2002; Şener, 2017). In a long period of history, while the main threat perception was military, other problems were pushed behind the scenes of the security agenda, but study on the migration from different perspectives created a new field of study. Expression of migration as a threat posing problem especially on the security of society (Waever, 2008:584-585) has created an impact in this context. Defined from the perspective of “protection of human, individual” and draws a collaborative security framework (Dean, 2008:3-4) changing security perception put migration very top of the list.

Considering migration within the scope of security does not mean that this mobility is a direct security problem and immigrants are a threat. It is necessary to say that one of the factors in the emergence of the current

civilization is the displacement movements of humanity throughout history. However, especially after the Cold War, migration has been subjected to a tendency of “securitization” when it is associated with crime rate, unemployment, security problems, border violations, strengthening of smuggling groups and cultural deterioration (Bigo, 2002:63-66). According to Ole Waever, who introduced the concept to literature, securitization refers to the process of making a subject a security threat through discourse. The state authorities have the right to take all kinds of measures and to take the necessary action on the subject included in the field of security via speech act; because now the issue is built directly as a threat to the essence of individuals and the state (Waever, 1995). Since the end of the Cold War, migration has also become one of the issues securitized. Migration process, which is referred to as illegal, irregular, insecure, uncontrolled definitions and immigrants considered as threat, danger and risk are also included in the scope of security studies (Huysman, 2000; Bourbeau, 2011:11-28; Castelli Gattinara and Morales, 2017:280- 284; Türkeş-Kılıç; 2018:9-11).

The situation that can be defined as a security problem arises from the irregular and illegal part of migration. On the other hand, mobility is not an undesirable situation with the continuity of regular migration, the acceptance of the sending and receiving states and the provision of legal conditions. For example, according to the International Organization for Migration, despite the disadvantages that emerge, immigrants make up 3% of the world's population and 9% of the total national income, offer opportunities for intercultural interaction, contribute to economic mobility both on the road and in the target countries, create new line of business and diversify employment, carry various skills with them (IOM, 2018). When considered in this context, the migration movement is not a direct security problem, but it is necessary to focus on the idea that the negative situations associated with the process can be related to security.

Migration is closely related to individual, societal, state, regional and international analysis schemes in which security is handled. With deepening of security, in other words, within the scope of the understanding that different reference objects were taken to the center as well as the state illegal immigration has been one of the types of threats opened to discussion. The security problems that make migration compulsory, which occur during mobility and that occur at the destination of migration, also affect different areas closely.

While the physical, psychological and economic threats to which immigrants are exposed are directly related to individual security, demographic, economic and cultural problems that occur in societies where immigrants leave and participate have effects in the field of societal security. The situation of cross-border illegal migration poses a serious danger to the state security since it undermines sovereignty. Forced migration movements in the Middle East, North and Central Africa, Central America, etc., endanger regional security by shaking dynamics and stability. In the broadest

context, international security debates intensify as a combination of all negative processes related to migration. The people acting on the globe, illegal strategies applied like human smuggling, problems experienced by the states and the precautions to be taken on the global scale constitute an important security issue in this context.

Migration has increasingly become one of the most important areas of struggle for the state. Due to the ineffectiveness of discouraging or dissuasive policies, harsh interventions, strict measures and controversial deportation movements come into prominence against people who illegally push the borders of the country. States that do not want to experience the problems posed by illegal aliens, while taking preventive measures to prevent border violations, there are also initiatives for those entering the country from strict surveillance to sanctions (Broeders and Engbersen, 2007:1592-1595). National security measures have been used throughout history to stop foreigners; but in this process, they were considered as hostile armies and illegal crime groups. Nowadays, many countries are allocating increasing budgets in order to prevent the migration waves towards borders and are trying to take harsh measures. For example, while the US strengthens the wall on the border with Mexico, Jordan says that it will not accept more migrants to the country, and then, under the “Mare Nostrum Project”, which is also owned by the European Union, Italy tries to prevent immigration from the Mediterranean crossings while active anti-illegal rhetoric rises from many OECD countries. When migration is seen as a security threat, especially when considered as a serious danger to political and cultural integrity, it brings about the necessary answers such as border controls and monitoring of people moving across borders. In this context, all kinds of mobility and normal transitions are also covered by security surveillance (Shepherd and Weldes, 2008:530).

The illegal and irregular dimension of immigration is increasingly challenging against security and order. As this challenge evolves into security issues in different areas, the migration process and migrants are referred to with a negative label in the relevant context. Examining migration as a security issue will, as a general attitude, create differences in the view of existing migrants in all states and societies, and will raise objections to future migrations, also. The intense association of insecurity shows that as much as illegal, legal migration may be considered an undesirable process.

2.2. Impact of Globalization on Migration-Security Relationship

Today, many discussions are based on taking into account the positive and negative aspects of the globalization process. The relationship between migration and security is also dealt with by examining the various dimensions of globalization. The analysis of the effects of globalization on encouraging, compelling or facilitating immigration as well as the consequences of this situation on security constitute the basis of the

discussion. The relationship between globalization and both concepts / phenomena plays a decisive role in the security assessments of migration.

In order to examine the impact of globalization on the migration-security relationship, it will be useful to consider the connection of the process with both facts, firstly. In the aftermath of the Cold War, security has experienced process of transformation in the international system, whose structure, struggle areas and centers of interest have changed greatly. There are views and a comprehensive literature in this context that the role of globalization in economic, social, cultural and political fields has positive and negative effects on security (Cha, 2000:392-396; Ayoob, 2005:6-15; Kirshner, 2006:6-35 Brauch, 2008:26-29; Scholar, 2012:62-64). From a general point of view, it is believed that the outcomes of globalization increase threats to the physical and psychological integrity, material and moral values of individuals, create traumatic situations for states' sovereignty and border security, trigger social crises and disintegrations, and bump up the capabilities and capacities of terror and crime groups, affect international security through global threats, invalidate existing security measures and defenses, afflict the dynamics of societies and nations with global economic and social crises, and intensify inequality and injustice throughout the world. On the other hand, new methods for taking measures against the increasing number and types of threats with technological developments, declining tendency of hot conflicts due to intensified cooperation in the international arena, more effective preventive activities with the development of intelligence structures' impact areas, fast reactions to crimes and security problems with the development in transportation and communication fields can be thought globalization's positive sides on security. Through the process of globalization, a security understanding has emerged in which subject areas, analysis evaluations, structures of threats and central objects have changed.

It is possible to examine the effect of globalization on migration, which is the second pillar, in different dimensions. It should be noted that especially international migration is an important dimension of globalization and is directly related to social, economic and political developments at global level. Globalization accelerates migration by facilitating the process and sometimes makes it obligatory in many parts of the world (Koser, 2007:28-31). With the effect of globalization, the existing migration process has accelerated. Because of the inequality that globalization is responsible for the global economic distribution, the migration process becomes an economic necessity rather than a choice for immigrants (Ciarniene and Kumpikaite, 2008:43). The problems caused by the increasing effectiveness of multinational corporations, transportation facilities, developments in communication and the desire for a better quality life just like in developed countries have attracted an increasing number of people to migration mobility and globalization to the debates within this process (Graham, 2000:186-188). Both positive and negative outcomes of globalization

constitute a factor that determines the dimensions, intensity, route, duration, and permanence of human mobility. It is possible to see similar effects of globalization in the processes of a person who takes illegal actions to cross the country of his relatives live with the intention of escaping the civil war in his hometown and of an entrepreneur who moves his technology company and employees to another country in order to reach a wider range of opportunities.

The threat of migration, which is seen as an expression of an irregular, unorganized and compulsory process, (Abiri, 2000:71-72) comes to the fore as a current debate on globalization. Particularly towards the end of the twentieth century, the shortage of workers in developed economies and the immigration movement that has been intensifying in this context have left states in a very difficult issue to intervene (Hardwick, 2014:208-210). Such developments as problems in state sovereignty, inadequate immigration policies, increasing illegal immigration, intensification of identity problems, and imbalances of sectors and economies are associated with globalization (Hollifield and Wong, 2015:250-253). In the migration-security debate, globalization is involved in the context of increasing migration waves due to the occurrence or intensification of security problems and ineffective measures to prevent unwanted migration.

“Mobility and free movement” are among the most emphasized features when defining globalization. While short-term or long-term human mobility in this context is seen as a blessing of globalization, migration has become a major problem. The migration movement, which occurs in the case of illegal and opposing target states, constitutes an undesirable aspect of globalization due to the security problems it creates. It is necessary to state that the population, which is one of the components of the state structure, is under great threat with the migration process in terms of both the receiving and sending states. The communities where immigrant caravans have left and reached are increasingly faced with demographic challenges. The point that should be mentioned as a footnote is that the decrease in the need of foreign workers and the slowdown in the growth rates of the economies that grew at a great speed up to the 90s played an important role in the reconciliation of migration with security (Temin, 1999:85). Countries that pursued policies of attracting migrants to meet the growing demand for workers also appear to be the most severe anti-immigrant policies in the 90s that have argued that migrants are a security problem.

It is possible to express the impact of globalization on the migration-security relationship primarily in the context of the negative and coercive situations in the countries of origin of migrants. The global economy does not provide the same positive financial benefits to all humanity and economic inequalities between states, societies and individuals are increasing rapidly (Cohen, 1996; Reinert, 2004; Mills, 2008:3-6). It is possible to state that the globalization process causes the accumulation of almost all the wealth of the world in certain countries, similar to the period

of geographical discoveries. Economic problems can also bring about serious problems such as health, food and education. Many people who cannot raise their living standards in their own countries, find jobs or earn enough wages tend to leave their homes. On the other hand, the fact that globalization fosters and intensifies the debates such as identity and sect within the state and nation structure creates polarization and conflict environments leading to civil wars. Today, Syria, Afghanistan, Sudan, South Sudan, Somalia, Myanmar, Democratic Republic of Congo, Eritrea and Burundi are among the countries with the highest number of immigrant origins (UN: 2018:4-21). In addition, the threat posed by the terrorist organizations, whose capabilities, action capacities, spheres of influence, weapons and tools they possess, and the level of interaction with other groups increased through globalization process, are among the forces of migration. Up to the present millions of people have been forced to leave their homes with the fear and actions of terrorist organizations such as DAESH, Al-Qaeda and Boko Haram. Especially in countries where state structures have difficulty in struggling against and are unable to protect their citizens, individuals seek alternative alternatives for short-term escapees without the danger of terrorism.

Being among the most important reasons of global climate change and the decrease in natural resources, the excessive consumption and consequently the race of production at the level of frenzy, the greedy policies of states and multinational companies, and the danger of depletion of above ground and underground resources poses serious security threats for people. It should be noted that people in countries that are particularly targeted by hurricanes and floods have to leave their homes. That compulsory abandoning evolves from a temporary situation and becomes a migration process to find safer habitats against environmental threats. Furthermore, it is not difficult to predict that future immigrants will consist of people living in countries where sufficient natural resources such as water, forest, vital minerals, fertile soil are exhausted. In this context, it should be noted that the number of international migrants will increase each year and the population in the land with scarce resources will decrease gradually. It is not difficult to imagine a world where environmental threats will pose a problem that drives people from place to place.

As the demand and tendency towards migration on a global scale has shifted to illegal ways, human trafficking has become one of the current agenda of international security. Although it is not possible to reach certain numbers, the report prepared by the United Nations on the subject shows that in 2016, approximately 2.5 million people are in an illegal process with the dream of immigration (UN, 2018b:5). The illegal means used by the people who do not have the right to immigration in the context of the legal regulations of the countries create a serious economy for the smuggling groups while many immigrants die or disappear in the process, fall into the

networks of harmful people, and damage to the immigration policies and border security of the states (IOM, 2016:5-19).

A period is being experienced in which state sovereignty is increasingly questioned with open economic policies, effectiveness of international organizations and companies, increasing capacity of crime groups, cultural interaction between societies, identity awareness and discussions, developments in information and technology that are closely related to globalization. According to international law, the state is the only authority over the country, only control mechanism at the border crossing, and the only permissive mechanism for foreigners entering and exiting the country (Pazarıcı, 2008:152-161; Sur, 2017:114-122; Reçber, 2016:113-116). Illegal immigration is thus seen as a direct attack on the sovereign rights of the state. This kind of movement, which pushes the land and sea borders, challenges the established order, and poses a danger to the state of public order and stability within the country, is seen as one of the biggest security problems of the states in the modern period. This is because states are expected to be the sole authority over borders, land, sea and air countries and to control mobility. The mobility created by immigration and the violation of boundaries which are thought to be intact and immutable structures, the attempts of migrants in the context of their individual security to undermine the safety of others and the emergence of public order problems in areas where irregular human movement is concentrated are at the center of the discussion (Choucri, 2005:47-50). In this context, states are taking harsher measures in order to prevent illegal immigration, implementing strict security measures especially at border points, increasing border walls and intensifying their patrols, and hiring technological surveillance (Broeders and Engbersen, 2007; Koslowski, 2011; Sheryazdonava, 2015). It is inevitable that states that are unable to regulate the passage at their borders and cannot identify the people who are illegal in their countries are at the center of discussions of sovereignty, security and public order. The increasing demands of modern age individuals in almost all countries, not meeting these demands under the roof of the states they live in, and the high standard of living in developed countries trigger the increase in migration globally. People who can gather news about the rest of the world with the opportunities provided by technology, observe different living conditions through social media, have almost all kinds of communication opportunities, use different transportation routes and vehicles, learn about the gaps in the regulations in international and national law, and get in touch with smuggling groups may constitute aggravating conditions on national and international securities.

An important dimension of this issue is xenophobia and advanced racism initiatives in the society in which migrants participate. Marginalization in the receiving societies and tendency to set direct connection of immigrants to various crimes have become widespread. The fact that societies in some countries where extreme prejudices against

immigrants exist is composed of immigrants or children of immigrants expresses an interesting contrast (Ciarniene and Kumpikaite, 2008:44). With increment of the immigrant population, in some countries, anti-foreigner movements have been considered as a matter of domestic politics, and especially radical parties have started to gather supporters on this issue. In Europe, the securitization policies of radical parties, especially through discourse, has triggered racist approaches in this context (Mandacı & Özerim, 2013:106-110). Especially in societies where there is a high concern about the protection of homogeneous nation-state structure, negative attitudes towards foreigners and immigrants are observed more intensely. It is possible to observe the increasing tension between the masses who claim the responsibility of immigrants in the deterioration of the peace of the society, the shaking of the economic balances and the degeneration of cultural values and the people who are seeking for a future in a different country. The figures in the “International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia Report” prepared under the guidance of the United Nations High Commissioner for Human Rights show that one in 50 people in the world has the status of migrant workers, refugees, asylum seekers or immigrants; this situation creates a multi-faced structure with different beliefs, languages, cultures and ethnic origins in the receiving societies. In some countries this is positively addressed as a cultural richness, while a growing number of people think that migration is a problem that brings about identity debates. Negative feelings towards immigration may be manifested as physical or psychological violence that occurs through racism or xenophobia in both the transition and destination countries (ILO, IOM and OHCHR, 2001). It will not be wrong to state that the increasing influx of immigration under the influence of globalization, the spread of thought currents against this and the dynamics within the already shaking nation-states will be a subject of greater debate and problematic.

The changing character of struggle and war with globalization constitutes a different dimension of the subject. Instead of hot conflicts between states, new types of wars bring immigrants to the agenda. Adamson draws attention to the suspicion that immigrants may be used for the “fifth column activities” in the country (Adamson, 2006:36-37). The possibility of using foreigners as a means of propaganda, psychological warfare, sources of intelligence and espionage constitutes the main concern for the receiving state. Migrants' open and secret ties with their origin countries, rather than integration with the receiving society, constitute the undesirable situation in this context and they are considered as a potential internal threat by the states concerned.

Conclusion

People who are dissatisfied with their living conditions for any reason or even deprived of their basic needs are knocking on the countries where they can find “a new life”. The concentration of this quest rather than the

formal-legal application process is manifested as illegal international migration. The phenomenon of migration composes one of the most serious issues in the current security debates, thus. It is worth noting that some of the developments that have emerged as the products of the globalization process have a triggering effect on international migration. As stated in the related section, almost 4% of the world's population is moving across borders because of compelling reasons as well as encouraging ones. Globalization constitutes both compelling and encouraging-facilitating factors of migration.

Especially after the Cold War, migration has become one of the sub-headings of security and “securitization of migration” has become an increasingly common tendency. Individual security in the context of the dangers faced by migrants, national security in the scope of violation of borders and sovereign rights, regional security with the shaking the dynamics in the region of mobility, societal security due to questions of different dimensions in the receiving society, and international security with the emergence of many problems in the global arena come to the fore. Security problems forcing migration and caused by it have become a serious issue that has echoed throughout the world.

As mentioned in some places in the study, there are both positive and negative aspects of globalization and there are various results depending on them. It is possible to state that general security problems are intense in the regions where the negative outcomes of globalization are observed more. For example; it should be noted that individual, societal and national security are also threatened in African countries where income inequality and unemployment are more prevalent. On the other side, it is a natural situation that the citizens of countries that are able to follow technological developments closely and use such opportunities to ensure public order feel more secure. The target points of people in the countries where the security problems arise dramatically are the regions where a modern and safe civilization is established by benefiting from the “blessings of globalization”. The states where the security umbrella is inclusive are becoming increasingly attractive for many people around the world for the purposes of a decent life, economic security, psychological integrity, quality education and self-realization.

Many assessments on globalization point increase in “fierceness” in near future. It is not difficult to predict this situation will cause environmental threats, economic crises and identity conflicts more intensely in many different parts of the world. It would not be wrong to point out that such developments would lead to an increasing number of people seeking to live away from their homes and countries, and accordingly, the destination states of migration would be stricter in border and internal security policies.

It is not realistic to draw a positive atmosphere when projecting the future at a time when drought, hurricanes and floods are gradually increasing, the number of states having lost the character of being the state

and being unable to meet the essential security needs of citizens is rising, the masses having no access to the basic needs like water, food and shelter is multiplying, terrorist acts and civil wars are becoming more fierce day by day in many countries, hundreds of millions of people are subjected to political pressure and torture and trying to get along with a dollar per day. It should be noted that these conditions will add new waves of migration to the number of migrants over 250 million. It should also be added that as long as the social, economic and cultural positive dimensions of globalization do not affect fairness to all humanity, every person will be a candidate for forced migration with security concerns.

Prevention of new migration waves is closely linked to ensuring national, regional and international security and stability. Where only a small part of the world can benefit from the positive outcomes of globalization, the troubles experienced by the remaining population will take time, but will be detrimental to everyone. The struggle for seeking a new life of millions of people who have security concerns in extreme terms or who cannot find what they are expecting from the global economic distribution is considered in this context. The most important part of the prevention of illegal and irregular migration is the elimination of the reasons that make people leave their homes and the creation of opportunities to connect migrants to the countries of their birth.

Bibliography

- Abiri, E. (2000). "Migration and Security from a North-South Perspectives: Sweden and Malawi". N. K. Poku, D. T. Graham (Eds.), *Migration, Globalization, and Human Security*. Londra ve New York: Routledge. ss. 70-91.
- Adamson, F. B. (2006). "International Migration in a Globalizing World: Assessing Impacts on National Security". J. Kirshner (Ed.), *Globalization and National Security*. New York: Routledge, ss.35-74.
- Ayoob, M. (1995). *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict, and the International System*. Boulder: Lynne Rienner.
- Ayoob, M. (2005). "Security in the Age of Globalization: Separating Appearances from Reality", J. N. Rosenau, E. Aydınli (Ed.), *Globalization, Security, and the Nation State: Paragims in Transition*. New York: State University of New York Press. ss. 9-26.
- Baldwin, D. A. (1997). The Concept of Security. *Review of International Studies*. 23. ss.5-26.

- Bigo, D. (2002). "Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease". *Alternatives: Global, Local and Political*. 27(1). ss. 63-92.
- Bilgin, P. (2012), "Globalization and In/Security: Middle Eastern Encounters with International Society and the Case of Turkey". S. Stetter (Ed.). *The Middle East and Globalization: Encounters and Horizons*. New York: Palgrave Macmillan. ss. 59-75.
- United Nations (UN). (2017). "International Migration Report". United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York.
- United Nations. (UN). (2017). "Trends in International Migrant Stock: The 2017 Revision", United Nations, Department of Economic and Social Affairs. United Nations Database.
- United Nations. (UN). (2018). "Global Study on Smuggling of Migrants". Office of Drugs and Crimes. New York: United States Publications.
- United Nations. (UN). (2018). "World Migration Report 2018". International Organization for Migration. Geneva: International Organization for Migration.
- Booth, K. (1991). "Security and Emancipation", *Review of International Studies*. 17(4). ss. 313-326.
- Booth, K. (2005). *Critical Security Studies and World Politics*. Boulder: Lynne Rienner.
- Bourbeau, P. (2011). *The Securization of Migration: A Study of Movement and Order*. Londra: Routledge.
- Brauch, H. G. (2008). "Introduction: Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing in the 21st Century", H. G. Brauch (Ed.). *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*. Berlin: Springer, 27-44.
- Broeders, D., Engbersen, G. (2007). "The Fight Against Illegal Migration", *American Behavioral Scientist*. 50. ss. 1592-1609.
- Burlacu, S., Gutu, C., Matei F. O. (2018). "Globalization-Pros and Cons", *Quality- Access to Success*, 19 (S1). ss. 122-125.

- Buzan, B. (1991). *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the post-Cold War Era*. Colchester: The ECPR Press.
- Buzan, B., Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O., De Wilde, J. (1997). *Security: A New Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Castelli Gattinara, P., Morales, L. (2017). "The Politicization and Securitization of Migration in Europe: Public Opinion, Political Parties and The Immigration Issue", P. Bourbeau (Ed.). *Handbook on Migration and Security*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. ss.273-295.
- Choucri, N. (2002). "Migration and Security: Some Key Linkages", *Journal of International Relations*. 56 (1). ss.97-122.
- Choucri, N. (2005). "Cross-border Movements of Populations in a 'Fair Globalization'", *Development*, 48 (1). ss. 44-51.
- Ciarniene, R., Kumpikaite, V. (2008). "The Impact of Globalization on Migration Process", *Social Research*. 3 (13). ss. 42-48.
- Ciarniene, R., Kumpikaite, V. (2008). "The Impact of Globalization on Migration Process". *Social Research*. 3(13). ss. 42-48.
- Cohen, R. (Ed.). (1996). *Sociology of Migration*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Dator, J. (2006). "What is Globalization", J. Dator, D. Pratt, Y. Seo (Eds). *Fairness, Globalization and Public Institutions*. Hawaii: University of Hawaii Press.
- Dean, J. (2008). "Rethinking Security in the New Century- Return to the Grotean Pattern", H. G. Brauch (Ed.). *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*. Berlin: Springer, 3-7.
- Dicken, P. (2007). *Global Shift: Mapping The Changing Contours of the World Economy*. London: SAGE Publications.
- Ekici, S., Tuncel, G. (2015). "Göç ve İnsan", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1). ss. 9-22.

- Elliott, D., Mayadas, N. S., Segal, U. A. (2010). "Immigration Worldwide: Trends and Analysis", U. A. Segal, N. S. Mayadas, D. Elliott (Eds.). *Immigration Worldwide: Policies, Practices and Trends*. Oxford: Oxford: University Press. ss. 17-27.
- Giddens, A. (1996). *The Consequencies of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Gök, G. O. (2016). "Kimin Güvenliği?: Uluslararası Göç-Güvenlik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31. ss. 65-82.
- Graham, D. T. (2000). "The People Paradox: Human Movements and Human Security in a Globalizing World". N. K. Poku, D. T. Graham (Eds.). *Migration, Globalization, and Human Security*. London and New York: Routledge. ss.185-214.
- Grinin, L.E., Koratayev, A. V. (2013). "Globalization in Historical Retrospective", *Globalistics and Globalization Studies*. ss. 8-35.
- Hardwick, S. W. (2015). "Coming of Age: Migration Theory in Geography", C. B. Brettell, J. F. Hollifield (Eds.). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge, ss. 198-226.
- Hay, C., Marsh, D. (2000). "Introduction". C. Hay, D. Marsh (Eds.). *Demystifying Globalization*. Hampshire: Macmillian Press.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. (1999). "Globalization". *Global Governance*. 5 (4). ss. 483-496.
- Heywood, A. (2011). *Global Politics*. New York: Palgrave Macmillian.
- Hollifield, J.F., Wong, T. K. (2015). "Politics of International Migration". C. R. Brettell, J. F. Hollifield (Eds.), *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge. ss. 227-268.
- Huysman, J. (2000)." The European Union and the Securitization of Migration". *Journal of Comon Market Studies*. 38(5). ss. 751-777.
- Internal Displacement Monitoring Centre. (2018). "Global Report on Internal Displacement". Geneva: IDMC.
- International Labour Office (ILO), International Organization for Migration (IOM) ve Office of the United Nations High Commissioner for

- Human Rights (OHCHR). (2001). "International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia", Inter-Agency.
- International Organization for Migration (IOM). (2018). "Migration and the 2030 Agenda". Geneva: International Organization for Migration.
- International Organization for Migration (IOM). (2016). "Migrant Smuggling Data and Research: A Global Review of the Emerging Evidence Base", Geneva: International Organization for Migration.
- Jones, R. W. (1999). *Security, Strategy, and Critical Theory*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Kirshner, J. (2006). "Globalization and National Security". J. Kirshner (Ed.), *Globalization and National Security*. New York: Routledge. ss. 1-35.
- Kok, P. (1999). "The Definition of Migration and Its Applications: Making Sense of Recent South African Census and Survey Data". *SA Journal of Demography*. 7(1). ss.19-30.
- Koser, K. (2007). *International Migration: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Koslowski, R. (2011). *The Evolution of Borders Controls as a Mechanism to Prevent Illegal Immigration*. Washington: Migration Policy Institute.
- Krause, K., Williams, M. C. (1997). *Critical Security Studies: Concepts and Cases*. Minnesota: University of Minnesota.
- Lewitt, T. (1983). "The Globalization of Markets". *Harvard Business Review*. 61 (3). ss. 92-102.
- Mandacı, N., Özerim, G. (2013). "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi". *Uluslararası İlişkiler*, 10 (39). ss.105-130.
- McGrew, A. (2006). "The Evolution of International Society". J. Baylis, S. Smith (Eds). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press. ss. 45-63.
- McKay, S. (2009). "The Commonalities of Experience: Refugees and Recent Migrants". S. McKay (Ed.). *Refugees, Recent Migrants and Employment: Challenging Barriers and Exploring Pathways*. New York: Routledge.

- Mills, M. (2008). "Globalization and Inequality". *European Sociological Review*. 25(1). ss. 1-8.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations*. New York: Alfred A. Knopf.
- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). (2018). "International Migration Outlook 2018", Paris: OECD Publishing.
- Osland, J. S. (2003). "Broadening the Debate: The Pros and Cons of Globalization". *Journal of Management Inquiry*. 12(2). ss. 137-154.
- Pazarcı, H. (2008). *Uluslararası Hukuk*. 6th Edition. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Poku, N. K., Graham, D. T. (2000). "Introduction". N. K. Poku, D. T. Graham (Eds.). *Migration, Globalization, and Human Security*. London and New York: Routledge.
- Reçber, K. (2016). *Uluslararası Hukuk*, 2th Edition, Bursa: Dora.
- Reinert, E. S. (Ed.). (2004). *Globalization, Economic Development and Inequality: An Alternative Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. California: Sage Publications Ltd.
- Segal, U. A., Mayadas, N. S., Elliott, D. (2006). "A Framework for Migration". *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. 4(1). ss. 3-24.
- Segal, U.A, Mayadas, N. S., Elliott, D. (2010). "The Immigration Process", U. A. Segal, N. S. Mayadas, D. Elliott (Eds.). *Immigration Worldwide: Policies, Practices and Trends*. Oxford: Oxford University Press. ss. 3-17.
- Shepherd, L., Weldes, J. (2008). "Security: The State (of) Being Free From Danger". H. G. Brauch (Ed.). *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*. Berlin: Springer. ss.529-536.
- Sheryazdanova, K. (2015). "Illegal Immigration and Fight Against Illegal Migration in Member States of the European Union". *European and Regional Studies*. 8. ss. 89-102.

- Skeldon, R. (2017). "International Migration, Internal Migration, Mobility and Urbanization: Towards More Integrated Approaches". United Nation Secretariat Department of Economic and Social Affairs.
- Smith, M. E. (2010). *International Security: Politics, Policy, Prospects*, Basingstoke: Palgrave Macmillian.
- Stearns, P. N. (2010). *Globalization in World History*. Oxon: Routledge.
- Sur, M. (2017). *Uluslararası Hukukun Esasları*. 11th Edition. İstanbul: BETA.
- Şener, B. (2017). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (1). ss. 1-31.
- Temin, P. (1999). "Globalization". *Oxford Review of Economic Policy*. 15(4). ss. 76-89.
- Türkeş Kılıç, S. (2018). "Avrupa Komşuluk Politikasında Uluslararası Göçün Güvenikleştirilmesi". *Mukaddime*. 9(1). ss. 1-20.
- Waever, O. (1995). "Securization and Desurization". R. D. Lipschutz (Ed.). *On Security*. New York: Columbia University Press.
- Waever, O. (2008). "The Changing Agenda of Societal Security". H. G. Brauch (Ed.). *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*. Berlin: Springer. ss. 581-594.
- Waever, O. vd. (Ed.). (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Williams, P. D. (2008). "Security Studies: An Introduction". P. D. Williams (Ed.). *Security Studies: An Introduction*. London: Routledge.
- Williams, P. D. (2008). "Security Studies: An Introduction", P. D. Williams (Ed.). *Security Studies: An Introduction*. Oxon: Routledge. ss. 1-10.
- Wolfers, A. (December 1952). "National Security: As an Ambiguous Symbol". *Political Science Quarterly*. 67 (4). ss. 481-502.

HALK TARAFINDAN SEÇİLEN DEVLET BAŞKANLARININ YÜRÜTME YETKİLERİ (KARŞILAŞTIRMALI ANAYASA İNCELEMESİ)*

M.Fatih ÇINAR**

Öz

Devletin yasama, yürütme ve yargıdan oluşan üç fonksiyonu bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz devlet yönetiminin ulusal ve uluslararası zeminde en aktif ögesini yürütme organı oluşturmaktadır. Çağdaş devlet yapılanmalarında devlet başkanları ya halk tarafından seçilmekte ya da parlamentolar bu yetkiyi kullanmaktadır. Halk tarafından seçilen devlet başkanlarının yürütmeye ilişkin yetkilerinin, parlamentolar tarafından seçilen devlet başkanlarına nazaran daha geniş olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren meclis tarafından seçilen devlet başkanı modelini uygulanmaktayken, 2014 yılında “çok adaylı halk tarafından seçilen devlet başkanı modeline” geçiş yapmıştır. Devlet başkanlarının halk tarafından seçilmeleri beraberinde hukuki ve de facto olarak daha geniş görev, yetki, sorumluluklar getirmektedir. Dünya genelinde uygulanmakta olan benzer modellerin incelenmesi, Türkiye'nin devlet başkanının karşılaştırmalı anayasa hukukuna göre konumunun belirlenmesi açısından faydalı olacaktır. Başkanlık ve Yarı Başkanlık hükümet sistemlerinin ayırt edici özelliği devlet başkanlarının halk tarafından seçilmesidir. Dünya genelinde oldukça fazla uygulaması olan bahse konu modelin tüm örneklerinin incelenmesi çalışmanın kapsamını aşacaktır. Konunun yeterli seviyede anlaşılması için emsal modeller olarak belirginleşen ABD, Fransa ve Rusya Devlet Başkanlarının görev ve yetkilerinin incelenmesi karşılaştırmalı anayasa incelememizin çerçevesini oluşturmaktadır. Anılan devletlerin anayasalarında mevcut olan devlet başkanına daha geniş çerçevede yürütme organına ilişkin düzenlemeler temel inceleme konumuzu oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı olarak devlet başkanlarının seçilme süre ve yöntemleri, tarafsızlıkları, görev ve yetkileri, hukuki sorumlulukları ele alınarak modellerin olumlu özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Yapılan tespitler ışığında Türkiye için anayasal yönden bir değerlendirme yapılması araştırmanın nihai amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD-Rusya-Fransa Devlet Başkanları, Halk Tarafından Seçilen Başkan, Yürütme Organı, Yürütme Sistemi Sorunları.

EXECUTIVE POWERS OF THE PRESIDENTS ELECTED BY THE PUBLIC (COMPARATIVE CONSTITUTIONAL REVIEW)

Abstract

* Bu makalenin özeti, 04-06 Nisan 2019 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirilen “III. International Applied Social Sciences (C-Iasos) Congress” kapsamında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr.Öğr.Üyesi, İstinye Üniversitesi, mfcinar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1849-7161>

The state has three functions, namely legislative, executive and judicial.

Undoubtedly, the most active element of a state administration on national and international grounds is the executive body. In contemporary State structures, the heads of states are elected by the public or the parliaments use this authority. It is seen that the powers of the head of state elected by the public are quite wider than the presidents elected by the parliaments. The Republic of Turkey had been implementing the president model chosen by parliament since its establishment, and for the first time in 2014, it switched to the “multi-candidate presidential model chosen by the public”. The election of heads of state by the public results in broader duties, powers and responsibilities in the legal and de facto context. An Investigation of similar models being implemented all over the world will be useful for determining the position of the president of Turkey according to comparative constitutional law. The distinguishing feature of the Presidential and Semi-Presidential government systems is the election of heads of state by the people. Since the examination of all these models having a large number of applications in the world is beyond the scope and purpose of the study, this study aims to investigate three equal models for a sufficient understanding of the subject. Therefore, the duties and powers of the Presidents of the United States, France and Russia, which are identified as the precedent models, forms the framework of our comparative constitutional review. The main subject of this study is the legal arrangements related to the executive body and the presidents in the constitutions of the mentioned states. The positive aspects of the executive models will be determined by taking the duration and methods of the election of presidents, their impartiality, duties and powers, their legal responsibilities into consideration. The final objective of this study is to make a constitutional assessment for Turkey within the lights of the findings.

Keywords: *Presidents of US-Russia-France, Popularly Elected President, Executive Body, Execution System Issues.*

Giriş

İnsanlar, topluluk halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren toplumu yöneten bir başkana ihtiyaç duydular. İlkel dönemlerde başkanlar, kural koyuyor, bu kuralları uyguluyor aynı zamanda kurallara aykırı davranışları cezalandırıyorlardı. Böylece yasama, yürütme ve yargı yetkileri “han, hakan, kral, padişah vs.” adlarla anılan başkanlarda tekerk halinde birleşmiş bir vaziyette bulunuyordu. Modern çağlara yaklaşıldıkça birey hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıyla, demokratik devlet modelinin uygulamaya geçmesiyle birlikte yargı yetkisi ve yasama gücü başkanlardan alınarak diğer iktidar odaklarına aktarılmaya başlandı. Yürütme güç ve yetkisi başkanlarda kaldı.

Devletlerin ulusal ve uluslararası siyasetini belirleyen ve uygulayan organlar genel olarak yürütme organlarıdır. Ulusal ve uluslararası politikayı belirleyici olmanın verdiği güçlü statü sayesinde yürütme organları devlet organizması içinde uygulayıcı ve etkin kuvvet olarak ön plana çıkmaktadır. Yürütme gücünün etki alanının genişliği diyalektik bir süreç ile onun yetki alanının da genişlemesine olanak vermiştir. Başkanların güçlü ve etkili

konumları tarihsel gelenekten beslenerek günümüzde çağdaş hükümet modeli olarak kabul edilen başkanlık ve yarı başkanlık hükümet sistemlerini şekillendirmiştir.

Devlet başkanlarının etkinliği mümkün olan en üst seviyede tutulurken, hukuk devleti ve demokratik devlet yönetiminin gerçekleştirilebilmesi, yürütmeye tahsis edilen pozisyonun kuvvetler ayrılığı prensipleri ile sınırlandırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bunu başarmış çağdaş demokratik devletlerden bazı örnek yürütme sistemlerinin incelenmesi, Türkiye'nin 2018 yılından itibaren geçiş yaptığı yürütme sisteminin karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulmasını sağlayacaktır.

Çalışmamızın ilk bölümünde karşılaştırmaya yeterli ve konuyu aydınlatıcı veri temin edilebilmesi amacıyla bazı devlet başkanlığı modelleri, tipolojilerinde emsal ve Türkiye'ye benzerlik niteliği taşıma özellikleri ön planda tutularak belirlenmiştir. Devlet başkanlarının halk tarafından seçilmesinin en eski düzenlemesini içeren ve en belirgin örnek model olan ABD Anayasası üzerinde çalışılması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun yanı sıra Kıta Avrupası Hukuk Sistemi içinde yer alması ve üniter devlet modeli olması nedeniyle Türkiye ile benzeşen Fransa Devlet Başkanlığının ele alınması gerekli görülmüştür. Nihai olarak geniş yetkiler ile donatılmış olması boyutuyla yeni Türk Anayasal Modeline dikkat çekici benzerlikler gösteren Rusya Devlet Başkanının görev ve yetkilerinin incelenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye'nin gelinen döneme kadar uyguladığı devlet başkanlığı modeline kısaca değinilerek yeni geçtiği devlet başkanlığı modelinin anayasal düzenlemeleri ortaya koyulmuştur. Böylece karşılaştırma bilgileri sunulan devletler ile Türkiye'nin yürütmeye ilişkin anayasal sistem farklılıkları madde başlıkları halinde belirginleşmiştir. Son aşama, önceki bölümlerden temin edilen tüm bilgiler ışığında, halk tarafından seçilen devlet başkanlığı sistemlerine yönelik beklentilerin analiziyle, sistemin güçlü ve zayıf yönlerinin tahliline ayrılmıştır.

1. YÜRÜTME SİSTEMLERİ (FRANSA, RUSYA, ABD)

Hükümet sistemi, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirleri ile olan münasebet biçimlerine göre belirlenmektedir. Her ne kadar farklı unsurlar ön plana çıkarılarak çeşitli gruplandırmalar yapılmakta ise de genel kabul gören klasik tasnife göre hükümet modelleri Başkanlık, Yarı Başkanlık ve Parlamenter sistemler olarak ayrılmaktadır. Bu üç sistemin ortak özelliği kuvvetler ayrılığına dayanmaları ve çağdaş demokrasinin uygulanmasına olanak tanımlarıdır (Cheibub, 2009:203-205).

Parlamenter sistemde devlet başkanlarını parlamentolar seçmektedir. Bu sistemlerde yürütme organının etkin unsurunu başbakan ve kabinesi oluşturmaktadır. Devlet başkanları karşı imza kuralı gereği siyaseten sorumsuz oldukları ve herhangi bir siyasi partiye bağlılıkları bulunmadığı için tüm toplum nezdinde tarafsız bir konumdadırlar. Başkanlık ve yarı başkanlık modellerinde ise halk tarafından seçilen devlet başkanları yürütme

organının etkin unsuru oluşturmaktadırlar. Siyaseten bizzat sorumluluk taşıdıkları için ön plana çıkarlar. Tarafsızlık konumları ise sistemsel düzenlemelere göre değişiklik gösterebilmektedir.

Halk tarafından seçilen devlet başkanlarına sahip başkanlık veya yarı başkanlık hükümet sistemi uygulayan, ABD, Fransa ve Rusya'nın anayasal düzenlemeleri konumuzun incelenme alanı açısından uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu devletler, BM Güvenlik Konseyinin veto hakkına sahip daimî üyeleri oldukları için dünya konjonktürde son sözü söyleme hakkına sahiptirler ve milli güç unsurları ile BM İnsani Gelişmişlik Endeksi benzeri indikatörler yönünden en üst seviyelerde bulunmaktadır. Bu göstergeler “modern-çağdaş-gelişmiş” devletler olarak vasıflandırılmalarını mümkün kılmaktadır. Gelişmiş devletlerin yürütme modelleri, özellikle anayasal uygulamaları halk tarafından seçilen devlet başkanlarının karşılaştırılmasını sağlayacak çokça veri barındırmaktadır.

1.1. Fransa Cumhuriyeti

Fransa tarihsel süreç içerisinde çok çeşitli yürütme sistemi modellerini denemiştir. Mutlak monarşiler dönemini bir tarafa bırakırsak, meşruti monarşi, başkanlık, klasik parlamentarizm ve yarı başkanlık yönetim modelleri, denediği sistemler arasındadır. Halen yarı başkanlık hükümet sistemi ile yönetilmektedir. Yarı başkanlık hükümet sisteminin klasik özelliklerini Fransa'nın yürütme sisteminde görmek mümkündür. Yürütme gücü, halk tarafından seçilen ve önemli yetkiler ile donatılmış bir devlet başkanı ile başbakan ve onun kabinesinden oluşmaktadır. Yürütme kuvvetinin yasama faaliyetleri üzerinde etkin olma olanağı bulunmaktadır (Durgun, 2015: 98).

Fransız Anayasası (conseil-constitutionnel.fr, erişim 26.04.2019) yürütme kuvvetini 5 ile 23'üncü maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu bölümün 5 ila 19'uncü maddeleri cumhurbaşkanına, 20 ila 23'üncü maddeleri ise hükümete ayrılmıştır. Toplam 18 maddenin 14'ü cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenlerken sadece 4 madde hükümete ilişkindir. Bu tablo bize cumhurbaşkanının yürütme kuvveti içindeki önemli ve etkin konumuna işaret etmektedir.

Fransa Cumhurbaşkanı'nın (*Présidence de la République*) öncelikle temsili görevleri bulunmaktadır. Bunlar, ulusal bağımsızlığın, ülkenin bütünlüğünün ve devletin devamlılığının temini, anayasaya saygı duyulmasını gözetmek, kamu güçlerinin düzenli çalışmasında hakemlik olarak sayılmıştır. Ayrıca cumhurbaşkanı silahlı kuvvetlerin başıdır.

Cumhurbaşkanlığının boşalması ya da Anayasa Konseyi tarafından belirlenen bir engelinin ortaya çıkması halinde, senato başkanı cumhurbaşkanlığına vekâlet etmektedir (elysee.fr, Erişim Tarihi 26.04.2019).

Cumhurbaşkanı beş yıl için, tek dereceli genel seçimle seçilir ve bir kişi en fazla iki dönem için seçilebilmektedir. Seçimlerin yürütülmesinde yetkili olan Ulusal Seçim Denetim Komisyonu (*Commission Nationale de*

Contrôle de la Campagne Électorale en vue de l'Élection Présidentielle) adayların eşit koşullarda yarışabilmelerini gözetmekle görevlidir. Komisyon, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay'dan birer üye ve iki yüksek yargıç ile toplam beş kişiden oluşmaktadır. Aday olabilmek için 18 yaşını doldurmuş olmak ve parlamento, bölge genel meclisleri, il genel meclisi, belediye meclisi gibi seçimle oluşmuş kurumlardan en az 500 kişinin imzasıyla aday gösterilmiş olmak gerekmektedir. Adayların mal beyanında bulunmaları zorunluluğu vardır ve cumhurbaşkanı olarak seçilen adayın bu mal beyanı Resmî Gazetede yayınlanmaktadır (cncccep.fr/index.html, erişim 26.04.2019).

Seçimlerin icrası Türkiye'de uygulanan sisteme çok benzemektedir. İlk turda seçilebilmek için kullanılan oyların salt çoğunluğunun sağlanması gerekmektedir. Bu mümkün olmadığı takdirde seçimleri izleyen on dört gün sonra ikinci tur oylama yapılmaktadır. İkinci tur, ilk turda en çok oy alan iki aday arasında yapılmakta ve en çok oy alan aday cumhurbaşkanı seçilmektedir.

Başbakanlı sistemlerin bir yansıması olarak karşı imza ile yapılan işlemlerde cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca görevde bulunduğu süre içinde hakkında yargısal işlem yapılması da mümkün değildir. Görevden ayrıldıktan sonra hakkında soruşturma ve kovuşturma yapılabilir ayrıca görevde bulunduğu süre zarfı içinde zaman aşımı işlememektedir.

Cumhurbaşkanının, görevini sürdürmesiyle açıkça bağdaşmayacak şekilde görevlerini ihlal etmesi halinde görevinden uzaklaştırılması mümkündür. Görevden alma önerisi parlamentonun herhangi bir kanadından (Millet Meclisi veya Senato) verilebilmektedir. Öneri, üye tam sayısının en az 2/3 oranında oy ile kabul edilmesi durumunda diğer meclise gönderilmekte ve orada da aynı oy oranı ile kabul edilmesi durumunda parlamento bütünlük şeklinde Yüce Divan olarak toplanmaktadır. Cumhurbaşkanının görevden alınmasına karar verilebilmesi için Yüce Divan'da üye tam sayısının en az 2/3 oy oranı ile görevden alma önerisinin kabul edilmesi gerekmektedir.

Cumhurbaşkanının yetkileri, iki boyutlu olup birincisi doğrudan doğruya tek imza ile yapabildiği ve uygulamaya geçirebildiği işlemler, ikincisi ise hükümet ile beraber bir başka deyişle karşı imza kuralı ile yapabildiği ve yürürlüğe koyabildiği işlemlerdir. Cumhurbaşkanının tek başına yapabileceği işlemler Anayasa'nın 19'uncu maddesinde sayılmıştır. Bunların dışındaki işlemleri başbakan veya ilgili bakanın karşı imzası ile yapabilmektedir. Cumhurbaşkanının tek imza ile yapabildiği işlemlerin başında başbakanı ve başbakanın önerisi üzerine bakanları ataması ve hükümetin istifasını sunması üzerine hükümetin görevine son vermesi gelmektedir. Bir diğer önemli yetkisi, Bakanlar Kuruluna Başkanlık etmektir. Cumhurbaşkanının, yasalara ilişkin yetkisi, Türkiye'deki uygulamaya benzer şekilde düzenlemiştir. Gelen yasayı ya onaylar ya da yeniden görüşülmek üzere parlamentoya geri gönderir. Kamuyu yakından ilgilendiren, kamusal hizmetlere dair yasayı veya uluslararası bir antlaşmaya

ilişkin yasayı gerekli görürse halk oylamasına sunma yetkisi; ayrıca parlamento üyelerinin 1/5'inin seçmenlerin 1/10'unun desteğini almaları halinde sunulacak yasa önerilerini halkoyuna sunma görevi bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın, başbakanın ve meclis başkanının görüşünü aldıktan sonra meclisi fesih yetkisi bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâllere ilişkin yetkileri yine Anayasa'da düzenlenmiştir. Cumhuriyetin kurumları, milletin bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü veya uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi ciddi ve ani biçimde tehdit edildiği ve anayasal kamu gücünün düzenli işleyişi bozulduğu zaman cumhurbaşkanı, başbakan ile meclis başkanlarının ve Anayasa Konseyi'nin resmi görüşlerini aldıktan sonra, bu şartların gerektirdiği önlemleri almakla yetkili kılınmıştır. Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâl ilanı ve bunun devamına ilişkin yetkilerine önemli bir kontrol mekanizması getirilmiştir. Buna göre, Millet Meclisi Başkanı, Senato Başkanı, Millet Meclisinin altmış üyesi, ya da altmış senatör tarafından olağanüstü hâlin şartlarının hâlâ devam edip etmediğinin belirlenmesi, Anayasa Konseyinden istenebilmektedirler. Ayrıca olağanüstü hâl yetkilerinin kullanılmaya başlamasından itibaren 60 gün geçmiş ise Anayasa Konseyinin de resen inceleme yetkisi bulunmaktadır. Bunlara ek olarak Cumhurbaşkanı'nın, parlamentonun her iki kanadına mesaj gönderme, Anayasa Konseyinin üç üyesi ile başkanın atanması, yasa ve uluslararası antlaşmaların denetlenmesi için Anayasa Konseyine başvurmak tarzında yetkileri mevcuttur.

Cumhurbaşkanı'nın karşı imza kuralına bağlı olarak hükümet (*Gouvernement de la France*) ile beraber yapabileceği işlemler, bireysel af yetkisini kullanmak, parlamentoyu olağanüstü toplantıya çağırarak, Bakanlar Kurulunda görüşülen kararname ve kararları imzalamaktır. Anayasa'da cumhurbaşkanı'nın atama yetkisini kısıtlayan ve denetim altına alan bir düzenleme bulunmaktadır. Düzenlemeye göre kurumsal bir yasa ile belirlenmiş olan, örneğin Anayasa Konseyi üyeliği, Kamu Baş Denetçiliği, Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeliği gibi önemli görevlere yapılacak atamalara, ilgili meclis komisyonlarının, kullanılan oyların 3/5'i oranında bir çoğunluk ile karşı koyma hakları bulunmaktadır. Bir başka anlatımla her iki komisyonun atamanın aleyhinde kullandıkları oy toplamı iki komisyonun kullandığı toplam oy sayısının 3/5'i oranına ulaşması durumunda, cumhurbaşkanı tarafından atama yapılamamaktadır (gouvernement.fr, Erişim Tarihi 26.04.2019).

1958 Anayasası ile kabul edilen sisteme göre cumhurbaşkanı'nın etkinliği ve yetkileri artırılırken Hükümetin yetkileri ise daraltılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kuruluna, başkanlık ediyor olması nedeniyle, Başbakan (*Prime Minister*) olarak adlandırılmamakta, onun yerine Bakanlar Kurulu Başkanı olarak (*President du Conseil des Ministres*) veya Birinci Bakan (*Premier Ministre*) olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın hükümetin son derece önemli anayasal yetkileri bulunduğu gözlerden kaçmamaktadır. Her şeyden önce meclis çoğunluğu ve yasa yapma gücü hükümet tarafından kontrol edilmektedir.

Cumhurbaşkanı ile başbakanın aynı siyasal eğilimde olduklarında sistemin sorunsuz işleyeceği kuşkusuzdur. Ancak anlayış farklılıklarının olduğu dönemlerde (*période de cohabitation*) hükûmetin (*Conseil de Cabinet*) yetkileri ile cumhurbaşkanının yetkilerinin çatışması sistemde tikanıklıklara yol açmaya müsait görünmektedir. Örneğin Anayasa'nın 20'inci maddesi "*milli politikayı belirleme ve yürütme*" yetkisini Hükûmete bırakmış olmasına karşın cumhurbaşkanının geniş yetkileriyle bu alana müdahil olması ve yetki çatışması çıkması olasılık dâhilindedir (Eroğul, 2016: 94).

1.2. Rusya Federasyonu

Rusya'nın devlet anlayışı, güçlü bir yürütme kuvveti ile yönetilmeyi tercih etmektedir. Bunun temelinde güçlü ve merkezîleşmiş bir iktidarın bulunmaması durumunda "*büyük devletin*" parçalanacağı korkusunun yattığı söylenebilir. Rusya Federasyonu Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesine açıkça yer vermiş ve iki başlı bir yürütme, çift meclisli bir yasama organı (*Devlet Duma'sı ve Federasyon Konseyi*) bağımsızlık ilkesine göre düzenlenen bir yargı sistemi öngörmüştür. Fiili duruma bakıldığında ise güçlü liderlerin genel bir üstünlük kurdukları söylenebilir. Çok uluslu ve federe/konfedere devletli yapılarda güçlü bir başkan/liderin/kraliçenin yapıyı muhafaza eden ve bütünleştirici bir unsur olarak kabul edildiği gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Rusya Federasyonu'nu kuran Anayasa bu anlayış paralelinde, güçlü bir yürütme ve bu yürütme içinde devlet başkanını ön plana çıkaran düzenlemeler getirmiştir (ksrf.ru/en, Erişim Tarihi 26.04.2019).

Rusya Federasyonu Başkanının (*President of Russia*) öncelikle sembolik ve temsili görevleri bulunmaktadır. Başkan devletin başı ve Anayasa'nın, insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin güvencesi Silahlı Kuvvetlerin Yüksek Başkomutanıdır. Rusya Federasyonu Anayasası'nın belirlediği şekilde Rusya Federasyonu egemenliğinin, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması için önlemler alır, devlet organlarının uyumlu işleyişini ve karşılıklı iş birliğini sağlar. Başkan devletin iç ve dış politikasını belirlemekte, askeri stratejisini onaylamakta ve uluslararası ilişkilerde devleti temsil etmektedir. Bu yapılanmadan anlaşıldığı üzere devletin ve hükûmetin genel politikalarının belirleyicisi başkandır (en.kremlin.ru, Erişim Tarihi 26.04.2019).

Rusya Anayasası m.81'e göre Başkan, genel, eşit, doğrudan ve gizli oylamayla, Rusya Federasyonu vatandaşları tarafından altı yıllığına seçilir. Adaylık için vatandaşlık, ülkede en az 10 yıl ikamet ve 35 yaşından büyük olmak şartları vardır. En fazla iki dönem üst üste seçilmek mümkündür.

Başkan'ın görev, yetki ve sorumlulukları Anayasanın 4'üncü bölümünde, madde 80 ila 93 arasında düzenlenmiştir. Federasyon Konseyi temsilcilerini, yüksek komuta heyetini, dış temsilcileri atamak ve görevden almak; başbakanın önerisiyle bakanları atamak ve görevden almak; Bakanlar Kuruluna Başkanlık yapmak; Merkez Bankası Başkanının, Anayasa

Mahkemesinin, Yüksek Mahkemenin, Federasyon Başsavcısının ve sair yargısal üst düzey görevlilerin atanmaları için Federasyon Konseyi'ne teklifte bulunmak, federasyon yargıçlarını atamak tarzında devletin üst düzey teşkilatını doğrudan düzenleme yetkileri bulunmaktadır.

Gerekli durumlarda Duma'nın seçimlerini ve referandum yapılmasını uygulamaya koymak, uluslararası antlaşmaları imzalamak, Duma'ya kanun tasarıları sunmak ve meclisten kabul edilerek gelen kanunları imzalamak ve yayınlamak yasamaya ilişkin yetkileri arasında sayılabilir. Ayrıca önerdiği başbakanın kabul edilmemesi, ya da başbakanın gensoru ile düşürülmesi durumlarına bağlantılı olarak ortaya çıkacak şartlara göre Devlet Duma'sını feshetme yetkisine sahiptir.

Başkan federasyon organları ile federe unsurların organları arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözmek için uzlaşma prosedürlerini kullanabileceği gibi konuyu Anayasa Mahkemesine de sevk edebilir. Ayrıca federe unsurların düzenlemelerini Anayasa'ya, federal kanunlara, uluslararası yükümlülüklerle ya da temel hak ve özgürlüklere aykırı görür ise uygulanmalarını durdurabilme yetkisine sahiptir. Bu yetkiler başkanın tüm ülkede otoritesini güçlendiren etki yapmaktadır.

Başkan tarafından yürütülebilen özel yetkilere bakıldığında: Tüm ülke genelinde bağlayıcılığı olan kararnameler çıkarma, Rusya Federasyonu'na saldırı halinde, Federasyon Konseyini ve Devlet Duma'sını bilgilendirerek sıkıyönetim veya şartlarına göre olağanüstü hâl ilan etme, suçluları affetme yetkileri göze çarpmaktadır.

Başkanın hastalanması ve benzeri görevini yerine getiremediği durumlarda başbakan göreve vekâlet etmektedir. Göreve vekâlet döneminde, yerine bakan kişinin Devlet Duma'sını feshetme, referandum belirleme, Anayasa'da değişiklikler yapılmasını teklif etme yetkileri bulunmamaktadır.

Başkanın dokunulmazlık hakkı oldukça geniştir. Anayasa madde 92'ye göre Başkan, Devlet Duma'sı milletvekillerinin en az üçte birinin önerisi ile ve inceleme komisyonunun görüşü alındıktan sonra, her meclisin üye tam sayısının üçte iki oyu ile kabul edilmesi durumunda vatana ihanet gibi ağır suçlar işlediği iddiasıyla itham edilebilir. Bir tür *impeachment* olarak düzenlenen bu suçlama yöntemine göre ithama dayanarak ve Federasyon Yüksek Mahkemesinin ve Federasyon Anayasa Mahkemesinin görüşüne istinaden, Federasyon Konseyince görevinden uzaklaştırılabilir.

Başkanın yetkilerinin son derece geniş olduğu, yürütme içerisinde de gücünün başbakana ve hükûmete nazaran daha ön plana çıktığı açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra, Anayasa ile tanınan kural işlem yapma yetkisi ile çeşitli entitelerin yasa ve hükûmet uygulamalarını durdurma yetkisine sahip olması, tüm ülke üzerinde etkin bir yürütme gücünün tesisini sağlamaktadır.

Rusya Başkanının, Anayasa'da düzenlenmiş olan son derece açık yetkilerine karşın Anayasa'nın 110'uncu maddesi: "*Rusya Federasyonu'nda yürütme hâkimiyeti Rusya Federasyonu Hükûmeti tarafından kullanılır ve Hükûmet, Başbakan, Başbakan yardımcıları ve Federal Bakanlardan*

oluşur...” şeklinde düzenleme getirmektedir. Başkana ait anayasal yetkiler hatırlandığında, yürütme hâkimiyeti konusunda sistemsel bir tezat bulunduğu söylenebilir (government.ru/en, Erişim Tarihi 26.04.2019).

Başbakanın atanması Devlet Duma’sının kabulüne bağlı olarak başkanın yetkisindedir. Başbakan adayının Duma tarafından üç kez reddedilmesi durumunda başkan, başbakanı yine de atama yetkisine sahiptir ancak eş zamanlı olarak, Duma’yı feshedip seçimlerin yenilenmesine karar vermek zorundadır.

Hükûmet ile başkanın anayasal yetkilerinin bazı noktalarda çatışması olasılığı gözlerden kaçmamaktadır. Hükûmetin anayasal yetkileri arasında sayılan bütçenin hazırlanması, para politikasının gerçekleştirilmesi, kültür, bilim, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ekoloji alanlarında uygulanacak devlet politikalarının yürütülmesi, ülke savunması, devlet güvenliği, Rusya Federasyonu’nun dış politikasının yürütülmesi, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin sağlanması, mülkiyetin ve kamu düzeninin korunması, suçlulukla mücadele bağlamındaki konularda, başkanın da anayasal görev ve yetkileri bulunduğu görülmektedir.

Hükûmetin denetim ve kontrol yöntemleri arasında başkanın doğrudan doğruya hükûmetin istifasını isteme yetkisi bulunmaktadır. Hükûmetin kendiliğinden istifa etmesi halinde başkan Hükûmetin istifasını ister kabul eder isterse reddeder. Devlet Duma’sı Hükûmeti güven oylaması yöntemiyle denetleyebilmektedir. Güvensizlik oyu ile Hükûmetin düşürülmesi için üye tam sayısının çoğunluğunun oyu gereklidir. Hükûmet ile Devlet Duma’sı arasında güven sorunlarının ortaya çıkması durumunda başkan bir hakem gibi karar mekanizmasında görev yapmaktadır. Hükûmete güvensizlik oyu verilmesi halinde burada da başkanın seçimlik yetkileri bulunmaktadır. Hükûmetin istifasını onaylayabileceği gibi uygun görmez ise istifa kararını onaylamayabilir. Şayet aynı Hükûmet üç ay içinde Devlet Duma’sından tekrar güvensizlik oyu alır ise başkan Hükûmetin istifasını ilan eder ve Devlet Duma’sını fesheder. Hükûmetin kendisinin de güvenoyu talep etmesi mümkündür. Güven oylamasına giden Hükûmetin, güvenoyu alamadığı durumlarda başkan yedi gün içinde Hükûmetin istifasını veya Devlet Duma’sının feshini ve seçimlerin yapılmasını, karara bağlamak durumundadır.

Anayasal düzenlemelere bütüncül bakıldığında yarı başkanlık hükûmet sistemlerinin normatif klasik sorun alanına burada da rastlamaktayız. Başkanın ve Hükûmetin aynı siyasal eğilimden gelmeleri durumunda sorun çıkmaksızın devlet yönetiminin düzenli işleyeceği varsayılabilir. Buna karşın başkan ile başbakan arasında siyasal görüş ayrılıkları bulunması durumunda, bu modelin devlet fonksiyonlarının tıkanmasına yol açma ihtimali her zaman mevcuttur. Fransa örneğinde “*cohabitation*” dönemlerinde olduğu şekilde siyasal ayrışma yaşanması halinde, yürütme fonksiyonlarının tıkanması ve Devlet Duma’sının genel çoğunluğunu elinde bulduran başbakanın etkisiyle yasama fonksiyonlarının sorunlu işleme ihtimal dâhilindedir.

1.3. Amerika Birleşik Devletleri

ABD’de yürütme parlamenter sistemden ve yarı başkanlık sisteminden farklı olarak tek başlıdır. Parlamenter ve yarı başkanlık sisteminde karşımıza çıkan başbakan ve onun bakanlar kurulu bu modelde bulunmamaktadır. Başkan tek başına hem devletin başı hem de yürütmenin tek egemen kudretidir. Bunun doğal sonucu olarak siyaseten de seçmene karşı tek başına sorumluluk üstlenmektedir. Anayasa, başkana siyaseten sorumluluk yüklerken yetki ve sorumluluğun eş dengede tutulabilmesi ve bahse konu ağır sorumluluklarını yerine getirebilmesi için yürütme üzerinde mutlak bir yetkilendirme yoluna gitmiştir (archives.gov/founding-docs, Erişim Tarihi 26.04.2019).

Ülke yönetimine ilişkin politikaların belirleyicisi olan başkan öngördüğü politikaları uygulayabilmek için birlikte çalışacağı kişileri de seçebilmektedir. Bu istikamette başkan yardımcılarının, bakanların belirlenmesi ve atanması, görevden alınmaları başkanın yetkisindedir. Yine üst düzey bürokratların göreve getirilmeleri ve değiştirilmeleri başkanın seçimiyle gerçekleşmektedir. Kısaca başkan, yürütme ve yönetsel kurumlar üzerinde belirleyici bir otoriteye sahiptir.

ABD Anayasası’nın II. maddesi dört bölüm halinde başkanın seçimi ve yetkilerini düzenlemiştir. Anayasa’da iki yüz yılı aşan süreç içinde sadece yirmiyedi değişiklik yapılmış olup bunların bir bölümü başkana ilişkin konuları düzenlemektedir. Anayasa Madde II, Bölüm 1, ilk cümle “*Yürütme yetkisi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanına (President of The United States) verilecektir*” ifadesiyle başlamaktadır. Başkan olabilmek için adayların, Amerika doğumlu ve ABD vatandaşı olmaları, 14 yıldır ABD’de ikamet ediyor ve 35 yaşından büyük olmaları gereklidir. 1971 yılında yapılan 26’ncı Değişiklik ile başkanlık seçimlerinde 18 yaşından büyük olan seçmenler oy kullanabilmektedir.

Seçimlerde en çok oy alanın başkan ikinci en çok oy alanın başkan yardımcısı olması uygulamasına 1804 yılında yapılan 12’nci Değişiklik ile son verilmiştir. Başkan ile başkan yardımcısı adaylarının önceden belirlenerek seçilmesi uygulamasına geçilmiştir. Aynı bölümde başkanın ve başkan yardımcısının halk tarafından dört yıllığına seçileceği belirtilmiştir. Başkanın en fazla iki defa seçilebileceğine ilişkin düzenleme 22’inci Değişiklik ile 1951 yılında kabul edilmiştir. Başkanın görevden uzaklaştırılması, ölümü, istifası veya görevinin yetki ve işlevlerini yerine getirmede yetersiz olduğu hallerde 1967 yılında yapılan 25’inci Değişikliğe göre, başkanın görev ve yetkileri başkan yardımcısına geçecektir.

Başkanın seçimi üç aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada partiler başkan ve başkan yardımcısı adaylarını belirlerler. İkinci aşamada başkan seçimine katılacak delegeler her federe devlet tarafından ayrı ayrı belirlenir. Bu delegelere “*Electoral Collage*” veya ikinci seçmen denmektedir. Bu delegelerin sayısı o eyaletin Temsilciler Meclisine göndereceği üye sayısı ile Senatoya göndereceği üye sayısı toplamı kadardır.

Üçüncü aşamada, ikinci seçmenler başkanı seçerler. İkinci seçmenler kendilerini seçtiren partilerin adalarına oy vermek zorundadırlar. Yüksek Mahkeme 1952 yılında vermiş olduğu bir karar ile ikinci seçmenlerin “*emredici vekâlet*” ile oy kullanmalarını hukuken geçerli kabul etmiştir. Başkan seçilebilmek için ikinci seçmenlerin salt çoğunluğunun oyunun temin edilmesi gerekmektedir.

Başkan ve başkan yardımcısının görevlerini yapamaz hale gelmelerine ilişkin bir örnek durum mevcuttur. 1973 yılında Başkan Yardımcısı Spiro Agnew görevden çekilmek zorunda kalınca Başkan Richard Nixon onun yerine Gerald Ford’u atadı. 1974 yılında Watergate skandalı ortaya çıkınca Nixon istifa etmek zorunda kaldı. Gerald Ford Başkan oldu ve Nelson Rockefeller’i Başkan Yardımcılığına atadı. Bu dönemde olağan dışı olarak, ilk defa bir ABD başkanı görev süresini tamamlamadan istifa etmişti, bununla birlikte başkan ve başkan yardımcısı aynı anda atamayla göreve gelmişti (whitehouse.gov, Erişim Tarihi 26.04.2019).

Başkanlık hükümet sisteminin en dikkat çeken özelliği devlet organlarını oluşturan kuvvetler arasında etkileşimin düşük seviyede tutulmuş olmasıdır. Bu durumu sert kuvvetler ayrılığı olarak ifade etmek de mümkündür. Başkanın, Kongreyi feshetme ve yasa tasarısı önerme yetkisinin bulunmamasının karşılığında, Kongrenin de başkanı siyasi nedenler ile görevden alma yetkisinin olmaması, ABD’de sert bir kuvvetler ayrımı bulunduğu göstergesidir.

ABD başkanının anayasadan kaynağını alan genel yetkileri şunlardır:

“Başkan, Birleşik Devletler Kara ve Deniz Kuvvetleri ve Birleşik Devletler için faal hizmete çağırıldıkları takdirde eyaletlerin milis kuvvetlerinin başkomutanlığı yetkilerine sahiptir. Ayrıca yürütme organının her bölümünün en üst görevlisinden, kendi bölümünün işlevleri ile ilgili herhangi bir konuda görüşünü yazılı olarak isteyebilecektir. Bunlara ek olarak ağır suç ihlalleri dışında, Birleşik Devletlere karşı işlenmiş suçlarda infazı erteleme ve affetme yetkisine sahiptir. Senato’nun tavsiye ve rızası ile ve mevcut senatörlerin üçte ikisinin onayı ile antlaşmalar yapma yetkisine sahiptir.” (Madde II, Bölüm 2)

Başkanın atamaya ilişkin anayasal yetkileri aynı bölümde düzenlenmiştir. Büyükelçileri, diğer diplomatik kişi ve konsolosları, Yüksek Mahkeme yargıçları ile Anayasa’nın öngörmediği ve yasalarla kurulacak örneğin Bağımsız Düzenleme/Denetleme Komisyonları üyelerini (*Independent Regulatory Commissions*) önerme yetkisi bulunmaktadır (foreffectivegov.org/node/2593, Erişim Tarihi 26.04.2019). Bu atamalar ancak Senatonun uygun bulması durumunda gerçekleşebilmektedir. Daha alt düzey görevlileri atama yetkisi, Kongre tarafından bir yasa ile yalnızca başkana veya yönetim bölümlerinin başkanlarına verilebilmektedir. Başkan, Senatonun tatilde olduğu dönemde boşalacak bütün görevlere atama yapma yetkisine sahiptir. Görüldüğü gibi başkanın atama yetkisi Senato tarafından denetlenmektedir.

Başkanın önemli bir diğer yetkisi yasaları onaylamak veya veto etmektir. Başkan yasa taslağını onaylamadığı takdirde on gün içinde itirazları ile birlikte geldiği meclise geri gönderir. Göndermediği takdirde öneri yasalaşmış olur. Bu mecliste ve diğer mecliste en az 2/3 oy çoğunluğu ile yasa önerisi aynen kabul edilirse başkan yasayı imzalamak zorundadır.

Başkan yürütme yetkilerini, Hükümet Ofisi (*The Administration*) ve Yönetim Ofisi (*Executive Offices*) kullanarak uygulamaktadır (*United States Government*). Başkan, idari işlemler-emirnameler (*executive orders*), idari sözleşmeler (*executive agreements*), bildiri, açıklama, tebliğname (*proclamations*) şeklinde kural işlem içeren düzenlemeler yapabilmektedir. Bakanların da bu yönde başkanın yetkisine dayanarak kural koyma (*rules*), düzenlemeler (*regulations*) yapma olanağı bulunmaktadır (usa.gov, Erişim Tarihi 26.04.2019).

Anayasaya göre, başkan ve başkan yardımcısı vatana ihanet, irtikâp gibi ağır suçlardan dolayı suçlama (*impeachment*) altına alınabilmekte ve Temsilciler Meclisinin salt çoğunlukla suçlamayı kabul etmesi durumunda, yargılama Senatoda yapılmaktadır. Bu durumda Senatoya Yüksek Mahkeme Başkanı, başkanlık etmektedir. Bir başkanın azledilmesi için Senato'da en az üçte iki çoğunluk gerekmektedir.

Başkan ile parlamento arasında görev ve yetkilerin kuvvetler ayrılığı bağlamında sert çizgiler ile ayrılmış olması ABD modelini yegâne ve emsal kılan bir özelliktir. Kuvvetlerin bu derece katı çizgiler ile ayrılmadığı modellerde başkanlık modelinin önemli bir sorun alanı olan çifte meşruluk problemi ile karşılaşılmaktadır.

2. T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ

Asli kurucu iktidarlar tarafından tesis edilen sistemler uzun yıllar yürürlükte kalmaktadır. Çeşitli değişiklikler yapılmış olsa da temel kurgusuyla 1876 Kanuni Esasisi yaklaşık yarım yüzyıl, 1924 Anayasası yaklaşık bir asır yürürlükte kalmıştır. Her ne kadar tali kurucu iktidar tarafından tesis edilmiş olsa da 2017 Anayasa değişiklikleri ile oluşturulan yeni sistemin de kurguladığı temel yapısıyla uzun bir süre Türkiye'nin yönetim modeli olacağını öngörmek hatalı olmayacaktır.

1923 yılında Cumhuriyeti kuran irade meclis tarafından seçilen cumhurbaşkanlığı modelini uygulamaya koymuştur. Bu tarihte, ABD'nin uygulamakta olduğu halk tarafından seçilen devlet başkanlığı modelinin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından bilindiği, üzerinde görüşmeler yapıldığı gözlerden uzak tutulmamalıdır. T.C.'nin kuruluş felsefesinin mimarı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün meclis tarafından seçilen devlet başkanlığı modelini benimsemesinin sebebini bir üye şu şekilde nakletmektedir:

“Efendiler, Cumhurreisinin halk tarafından seçilmesi mahzurludur, vekillerin seçmesi daha iyidir. Nedenine gelince, yarın birisi çıkar, 'Beni halk seçti.' diyerek krallığını ya da diktatörlüğünü ilan etmeye kalkar, bu da demokrasiyi katleder”

(www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=22781&P5=H&page1=73&page2=73, Erişim Tarihi 07.05.2019).

2017 Anayasa referandumunu ile kabul edilen ve 2018 yılında uygulamaya geçilen anayasal düzenlemelere göre cumhurbaşkanı yürütmenin başıdır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olarak anılmaya başlayan modelin kapsamı Anayasa'nın Üçüncü Kısım, İkinci Bölümünde hüküm altına alınmıştır (T.C. Anayasası, goo.gl/PeHYsD, Erişim Tarihi 26.04.2019).

2.1. Cumhurbaşkanına İlişkin Anayasal Düzenlemeler

Cumhurbaşkanı, 40 yaşını doldurmuş, yükseköğrenim yapmış, milletvekili seçilme yeterliliğine sahip, Türk vatandaşları arasından doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Görev süresi beş yıl olup en fazla iki defa seçilebilir. Cumhurbaşkanı adayını hem siyasi parti grupları hem de yüzbin seçmen gösterebilir. Yapılan seçimin ilk turunda geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilir. İlk turdaki seçimde bu oran sağlanamaz ise ikinci tura en çok oy alan iki aday katılır ve oyların en çoğunu alan aday cumhurbaşkanı seçilmiş olur (m.101 vd.).

Cumhurbaşkanı devletin başıdır ve yürütme yetkisi tamamen cumhurbaşkanına aittir. Kanunları meclise geri gönderebilir, anayasa mahkemesine kanunların iptali için dava açabilir, cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanları atar ve görevlerine son verir. Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır, Meclis adına Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanlığını temsil eder, hastalık sebebiyle kişilerin cezalarını affedebilir, cumhurbaşkanlığı kararname ve yönetmelikler çıkarabilir.

Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu cumhurbaşkanı yardımcılarının ve bakanların cezai sorumluluğu aynı yöntem tabi olarak düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanının görevleriyle ilgili suç işledikleri iddia edilmesi durumunda Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir, beşte üçünün oyuyla soruşturma açılabilir. Soruşturma açılması halinde teşkil edilen komisyon bir rapor hazırlar. Meclis yapacağı oylamada üye tam sayısının üçte ikisinin oyuyla Yüce Divana sevk kararı alabilir. Yargılama Anayasa Mahkemesinde yapılır. (m.105-106)

Yeni sistemde cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılması, Başbakanlık makamının bulunmaması, cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanların seçilmeleri ve azillerinde tek yetkinin cumhurbaşkanında bulunması ile görev süreleri boyunca TBMM'ye karşı değil sadece cumhurbaşkanına karşı sorumlu olmaları; cumhurbaşkanının cezai sorumluluğuna (*impeachment* benzeri) ilişkin düzenlemeler, ABD tipi Başkanlık Hükümet sistemine benzeyen yönleri oluşturmaktadır. Buna karşın hem meclisin hem de cumhurbaşkanının seçimleri yenileme yani birinin diğerini feshetme yetkisinin bulunması, ağırlıklı olarak Almanya ve İngiltere örneğinde olduğu gibi parlamenter hükümet sisteminin, bazı özel durumlar bağlamında ise

Fransa ve Rusya'nın yarı başkanlık hükümet sisteminin düzenlemelerine benzemektedir.

Türk Devlet geleneğine bakıldığında Başbakanlık Makamının (*vezirlik, sadrazamlık, başvekillik* vs. isimler altında) bin yılın üzerinde bir kurumsal geçmişi bulunduğu söylenebilir (Türe, 1999:82). Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulması sonrasında 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları da başbakanlı bir devlet sistemini kurgulamıştır. Cumhurbaşkanlarının, eski Türk hanları, hakanları, padişahları gibi siyaset üstü ve ulvi bir mevkide konumlandırılması tercih edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte başbakanlık makamı kaldırılmış ve adeta başbakanlık ile cumhurbaşkanlığı tek kişide birleştirilmiştir. Bununla beraber devlet başkanının tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkesi terk edilmiş ve partili hatta parti başkanı olabilen cumhurbaşkanı modeli uygulamaya koyulmuştur.

2.2. T.C. Cumhurbaşkanının Fransa, Rusya, ABD Devlet Başkanlarından Ayırışığı Temel Noktalar

Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, klasik modeller olan başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter hükümet sistemleri ile uyumlu değildir. Tüm sistemlerden çeşitli öğeler barındırması nedeniyle "kendine özgü" bir hükümet sistem haline gelmiştir. Bu model T.C.'nin cumhurbaşkanını dünya devlet başkanları arasında başbakan ile cumhurbaşkanı arasında bütünleşik bir statüye yerleştirmiş olmaktadır.

Seçim Süre ve Dönemleri: ABD, Rusya ve Fransa devlet başkanları için en fazla iki dönem üst üste seçilmek mümkündür. Başkanların seçilme periyotları ABD için 4 yıl, Fransa için 5 yıl ve Rusya için 6 yıl olarak belirlenmiştir. Türkiye Anayasası cumhurbaşkanının seçilme periyodu 5 yıl olarak belirlenmiştir ve olağan olarak iki defa seçilebilir. Ancak, Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde, mevcut Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir (m.116). Bu düzenleme, bir kişinin üç dönem cumhurbaşkanı olmasına olanak sağlamaktadır.

Devlet Başkanlarının Tarafsızlığı: Hükümet sistemleri karşılaştırması yapıldığında Türk Anayasal sisteminde devlet başkanının hukuki statüsü açısından en önemli farkın Cumhurbaşkanının partili olabilmesi ve hatta fiilen aktif olarak parti başkanlığı yapabiliyor olması noktasında belirginleştiği söylenebilir. Parlamenter hükümet modelini uygulamakta olan İngiltere'de ve Almanya'da devlet başkanlarına yetki, görev ve sorumluluk verilmemek suretiyle tarafsızlıkları ve bağımsızlıkları güçlendirilmeye çalışılmıştır. Yürütmenin içinde bir ayrıma ve güç paylaşımına gidilmesi yerine devletin bütünlüğünü temsil eden makamın manevi birleştirici yönünün kuvvetlendirilmesi tercih edilmiştir. Almanya Anayasası'nda cumhurbaşkanının siyasi parti üyeliği yasaklanmamış olmasına karşın makamın tarafsızlığını sağlamak amacıyla seçilen tüm cumhurbaşkanlarının siyasi parti üyeliklerini sonlandırmaları bir gelenek halini almıştır. Fransa'da 2017 yılında Başkan Seçilen Emmanuel Macron,

parti başkanlığı görevini Christophe Castaner'e bırakmış ve Putin ise 2018 yılında yapılan başkanlık seçimlerine bağımsız/partisiz aday olarak girmiştir. 2016 yılında ABD Başkanı seçilen Donald John Trump parti başkanı olmadığı gibi ABD'de siyasi partiler disiplinli bir yapıda bulunmamaktadır.

Devlet Başkanlığına Vekalet: Fransa'da devlet başkanına vekalet meclis başkanı tarafından yerine getirilmektedir. Rusya'da ise başkanın hastalanması ve benzeri görevini yerine getiremediği durumlarda başbakan göreve vekâlet etmektedir. ABD'de 1804 yılında yapılan 12'nci Değişiklik ile başkan ve başkan yardımcısı ayrı ayrı seçilerek göreve gelmekte başkanın olmadığı zamanlarda başkan yardımcısı göreve vekalet etmektedir. Genel uygulamada devlet başkanlığına vekâlet edecek kişi seçimle belirlenirken, cumhurbaşkanlığı modelinde bunların tamamen tersi bir yaklaşım ile kendisine vekâlet edecek kişiyi bir başka ifadeyle devleti yönetecek şahsı Cumhurbaşkanı belirlemekte ve doğrudan atamaktadır.

OHAL Yetkilerinin Denetimi: Fransa'da devlet başkanının OHAL yetkilerine önemli bir kontrol mekanizması getirilmiştir. Millet Meclisi Başkanı, Senato Başkanı, Millet Meclisinin altmış üyesi, ya da altmış senatör tarafından olağanüstü halin şartlarının hâlâ devam edip etmediğinin belirlenmesi amacıyla, Anayasa Konseyinden konunun incelenmesi istenebilmektedirler. Ayrıca bu yetkilerin kullanılmaya başlamasından itibaren 60 gün geçmiş ise Anayasa Konseyinin resen inceleme yetkisi de bulunmaktadır. Türk Anayasal Sisteminde (madde 121 ve 148) OHAL KHK'ları yargı denetimi dışında bırakılmış olup Anayasa Mahkemesi, bu düzenlemeleri denetleme konusunda kendisini yetkisiz görmektedir (Anayasa Mahkemesinin 12.10.2016 tarih ve E. 2016/167, K. 2016/160 sayılı kararı için bkz. 4 Kasım 2016 Tarihli ve 29878 Sayılı Resmî Gazete).

Atama Yetkilerinin Denetimi: Fransa'da cumhurbaşkanının atama yetkisini kısıtlayan ve denetim altına alan bir düzenleme bulunmaktadır. Düzenlemeye göre kurumsal bir yasa ile belirlenmiş olan, örneğin Anayasa Konseyi üyeliği, Kamu Baş Denetçiliği, Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeliği gibi önemli görevlere yapılacak atamalara, ilgili meclis komisyonlarının, kullanılan oyların 3/5'i oranında bir çoğunluk ile karşı koyma hakları bulunmaktadır. Bir başka anlatımla her iki komisyonun atamanın aleyhinde kullandıkları oy toplamı iki komisyonun kullandığı toplam oy sayısının 3/5'i oranına ulaşması durumunda, cumhurbaşkanı tarafından atama yapılamamaktadır. Rusya Başkanı'nın, Federasyon Konseyi temsilcilerini, yüksek komuta heyetini, dış temsilcileri, federasyon yargıçlarını atamak ve görevden almak yetkileri mevcutken; bakanları başbakanın önerisiyle, Merkez Bankası Başkanını, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Federasyon Başsavcısı gibi yargısal üst düzey görevlileri ancak Federasyon Konseyi'nin kabulüyle atayabilmektedir. Başkanın atama yetkilerinin sınırlandırılmasına ilişkin bir diğer örneği ABD sisteminde görmekteyiz. Başkanın, büyükelçi, diplomatik kişi ve konsolos, yüksek mahkeme yargıcı atamaları Senato tarafından denetlenmekte, uygun

görülme yenilerin atamaları iptal edilmektedir. Türkiye'deki sistemde cumhurbaşkanının yaptığı atamalara ilişkin yasama denetim ve önleme mekanizması kurulmamıştır.

Meclisi Fesih Yetkisi: Fransa'da Cumhurbaşkanı, başbakanın ve meclis başkanının görüşünü aldıktan sonra meclisi fesih yetkisini kullanabilmektedir. Rusya Devlet Başkanı, belirlediği Başbakanın gensoru ile düşürülmesi durumlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkacak şartlara göre Devlet Duma'sını feshetme yetkisine sahiptir. ABD Başkanının ise Temsilciler Meclisini veya Senatoryu feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Türk Anayasal sistemi cumhurbaşkanı tarafından seçimlerin yenilenmesi konusunda kıstas, şart öngörmemiştir (m.116).

Cezai Sorumluluğu (Impeachment): Türkiye'de cumhurbaşkanı ile diğer üst düzey kamu görevlileri (yardımcıları, bakanlar, Genel Kurmay başkanları, üst düzey hâkim ve savcılar vs.) görev suçlarından dolayı yöneltilecek suçlamalarda, Yüce Divan Sifatını alan Anayasa Mahkemesinde yargılanmaktadırlar. Cumhurbaşkanının nasıl suçlanacağı ve yargılamanın nasıl yapılacağı Anayasa'nın 105'inci maddesinde, Yardımcıları ve Bakanları ise 106'ncı maddesinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre meclisin üye tam sayısının en az beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verilebilmektedir. Konu Fransa Anayasası'nda farklı şekilde düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanının yargılanma şekli ile bakanların yargılanma şekilleri ayrıştırılmıştır. Hatta yargı yerleri, mahkemeleri dahi farklıdır. Cumhurbaşkanı sadece görevini sürdürmesiyle açıkça bağdaşmayacak şekilde görevlerini ihlal etmesi durumunda görevinden alınabilmektedir. Cumhurbaşkanının görevden alınma kararı Yüce Divan (*The High Court*) olarak toplanan Millet Meclisi tarafından yapılabilmektedir. Buna karşın Hükümet üyelerinin görevlerini icra ederlerken ortaya koydukları eylemlerinden ve işledikleri suç ve kabahat niteliğindeki fiillerinden dolayı ceza yargılaması Cumhuriyet Adalet Divanında (*Court of Justice of the Republic*) yapılmaktadır. Fransa Anayasası'na göre hükümet üyelerinden birinin, görevlerini yaparken işledikleri suç ya da kabahatten dolayı zarar gördüğünü ileri süren herkes şikâyetini dilekçe ile bildirebilmektedir. Cumhuriyet Adalet Divanı suç ve kabahatlerin tanımlanması ve cezaların tespiti konusunda görevli ve yetkili kılınmıştır. Fransız Anayasal düzenlemesinin, siyasal konumları ve hukuki statüleri farklı olan üst düzey kamu görevlilerini farklı mahkemelerin yargı yetkisine tabi kılmasının hukuksal yönden mantıklı bir tercih olduğu söylenebilir.

2.3. HALK TARAFINDAN SEÇİLEN DEVLET BAŞKANLARININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Egemenliğin kaynağını halktan alan yönetim modelleri demokratik sistemlerdir. Egemenliğin devlet erkine yansması yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları şeklinde olmaktadır. Halkın seçimler ile sadece tek bir kuvveti belirlediği daha spesifik bir ifade ile halkın seçimlerle sadece yasama

organını oluşturduğu ve yürütme organının yasama organının içinden çıktığı sistemler ile halkın hem yasama hem de yürütme organını oluşturduğu sistemler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Halk tarafından seçilen devlet başkanlarının bulunduğu modeller, halkın hem yasama organını hem de yürütme organını oluşturduğu sistemlerdir. İncelenen devlet anayasaları bağlamında konu ele alındığında bu sistemlerin yönetimde istikrar sağlayan bir yönü bulunmasına karşıt olarak temsilde adalet sorunu ve çifte meşruluk sorunu gibi iki temel sorun alanını beraberinde getirdiği gözlemlenmektedir.

2.4. Yönetimde İstikrar

İncelenen anayasalara bakıldığında halk devlet başkanını belirli ve kesin bir süre için seçmekte ve bu süre içinde devlet başkanının yeniden bir güven oylamasına ihtiyacı bulunmamaktadır. Devlet başkanı bakanlarını/yardımcılarını kendisi belirlemekte gerekli gördüğü takdirde değiştirebilmektedir. Yasama organının, yürütme organı oluşumu üzerinde bir etkisi ve yetkisi bulunmamaktadır. Oysa devlet başkanlarının yasama organlarının içinden çıktığı sistemlerde genel olarak devlet başkanları bağımsız ve tarafsız bir statüde konuşlanmaktadırlar. Aynı zamanda devlet başkanlarının yürütmeye ilişkin yetkileri oldukça kısıtlıdır. Bu tip sistemlerin “protagonist” kişisi başbakan olarak karşımıza çıkmaktadır. Başbakan göreve başlarken ve devam ederken, halkın egemenlik iradesini temsil eden yasama organının onay ve desteğine ihtiyaç duyar. Yasama organı her zaman yürütme organının görevine son verebilmektedir. Karşılaştırıldığında halk tarafından seçilen devlet başkanlığı sistemlerinin istikrarlı yönetimler sunduğu söylenebilir. Buna karşın koalisyon sistemlerine olanak vermemesi, halk desteğini kaybeden devlet başkanlarının sabit süre nedeniyle değiştirilememesi gibi olumsuzluklar eleştiri noktalarını oluşturmaktadır (Çınar, 2018: 76).

2.5. Temsilde Adalet Sorunu

Halk iradesinin yasama ve yürütme organlarına nasıl yansıtacağı seçim sistemleri ile belirlenmektedir. Seçim sistemleri genel olarak, orantısız olarak temsilci sayısının belirlenmesini düzenleyen “nispi temsil sistemi” ile saltık/muayyen oy alınmasına bağlı olarak temsilcinin belirlenmesini öngören “çoğunluk sistemi” olmak üzere iki çeşittir. Halk tarafından seçilen devlet başkanları tek kişi olması nedeniyle orantısız bir seçime uygun değildir. Bu nedenle halkın önemli bir bölümünün örneğin %49,9’unun istemediği bir kişi bir oy farkıyla bile devlet başkanı olarak seçilebilmektedir. Bu nedenle halkın iradesinin sadece bir kısmının yürütme organına yansıdığı önemli bir seçmen kitlesinin yürütme organında temsil edilmediği söylenebilir. Buna karşın devlet başkanının halk tarafından seçilmediği sistemlerde halk iradesi öncelikle yasama organında tecelli etmektedir. Bu sistemler koalisyonlara olanak tanıdığı için yürütme organı dolayısıyla bakanlar kurulu belirlenirken seçmen iradesinin daha geniş bir platformda yürütme organına yansıtılması çok daha mümkün olabilmektedir.

2.6. Çifte Meşruluk Sorunu

Halk tarafından seçilen devlet başkanlarının bulunduğu sisteminin en temel sorunu çifte meşruluk sorunudur (Linz, 1990:52-55;62;68). Başkanlık sisteminde yasama organı ile başkanın ayrı ayrı seçilmesi her ikisinin de halk desteğine sahip olması başkan ile parlamento arasında çifte meşruluk sorununu doğururken; yarı başkanlık sistemlerinde başkan ve parlamento arasındaki klasik çifte meşruluk sorununa başbakanda eklenmektedir. Yarı başkanlık sisteminde parlamento desteğine ve/veya hakimiyetine sahip başbakan ile başkan arasında da yürütme yetkilerinin kullanılması aşamasında çatışmalar olması mümkündür. Gözler, başbakan ve devlet başkanı arasında çıkabilecek yürütme organını bloke eden bu durumu “iki-başlılık sorunu” olarak adlandırmaktadır (Gözler, 2001: 272). Böylece üçlü meşruluk sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu sorun başkan ile parlamento arasında çeşitli çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Arkasında halkın desteği olan ve aynı zamanda devlet yönetimine ilişkin yetkileri bulunan otoritelerin siyasi eğilimlerinin farklı şekillerde ortaya çıkması, sistem tıkanıklıklarına yol açabilecek seviyelere ulaşabilmektedir.

Sonuç

Devletlerin ilkel şekillerinden günümüze değin uzanan süreçte hep var olagelen devlet başkanları tarihsel süreçte sınırsız yönetim gücünden sınırlı yetkilere doğru bir daralma içinde olmuşlardır. Buna karşın halk tarafından seçilen devlet başkanlarında bu durum tersine dönmüştür. Halk tarafından seçilen devlet başkanlarının parlamentolar tarafından seçilen devlet başkanlarına nazaran çok daha fazla yürütmeye ilişkin yetkilere sahip oldukları görülmektedir. Bunu gücü sağlayan temel etken, hiç kuşkusuz doğrudan doğruya egemenliğin kaynağını oluşturan halkın iradesine dayanıyor olmalarıdır.

Tüm devlet başkanlarında, devlet başkanlığı/başkomutanlık makamını ulusal ve uluslararası zeminde temsil, elçi kabul etme gönderme, af yetkisi, onursal payeler vermek, karşı imza ile yürütme belgelerini tevsik, devletin uyumlu işleyişini gözetme şeklinde sembolik görevleri bulunduğu görülmektedir. Buna karşın halk tarafından seçilen devlet başkanlarında sembolik görevlere ek olarak idari, siyasi, yargısal ve yasamaya ilişkin başkaca görevlerinde eklendiği görülmektedir. Görev çeşitliliğine paralel olarak karar alma ve uygulama yetkilerinin de artması halk tarafından seçilen devlet başkanlarını güçlü kılan bir unsurdur. Genel bir tasnif yapmak gerekirse, doğrudan veya dolaylı yollarla kanun teklifi-kanunları veto, üst düzey askeri-sivil bürokratları ve yargıçları atama, Anayasa Mahkemesine dava açma, ABD tipi başkanlık sistemi hariç olmak üzere diğerlerinde yasama organını feshetme, başbakanı ve/veya bakanları atama ve vazifeden alma gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır.

Halk tarafından oluşturulan yasama organı ile yine halk tarafından seçilen devlet başkanlarının doğrudan halkın egemenlik hakkından güç almaları her ikisi açısından bir meşruluk temeli oluşturmakta ve “çifte

meşruluk” olarak ifade edilen sistemsel sorunu yaratmaktadır. Yasama organının kural işlem yetkileri ile devlet başkanlarının düzenleyici ve icrai yetkileri devlet yönetim alanında karşı karşıya gelebilmektedir. Bu olgu iktidarın bölünmezliği teorisiyle de açıklanabilir. Kuramsal olarak her birinin ayrı fonksiyonel alanları bulanmasına karşın pratikte devlet başkanlarının yasamanın alanına daha çok müdahil oldukları inkâr edilemez bir gerçekliktir. Aynı siyasi eğilimler yan yana geldiğinde sorunsuz çalışan devlet çarkı, farklı siyasi görüşlerin karşı karşıya gelmeleri halinde tıkanmalara neden olabilmektedir. Çifte meşruluk problemine ek olarak kazananın her şeyi aldığı kaybedenin ise hiçbir yönetsel katılımının olmadığı, temsilde adaletin sağlanamadığı bu modelin bütünleşik toplumsal yönetim oluşumuna katkı sağlayamaması diğer bir sorun alanı olarak karşımızda durmaktadır.

Çağdaş demokratik devlet yapılanmasında, kuvvetler ayrılığı ile yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığını temel değer kabul ederek işe başlamak gerektiği hususunda tereddüt yoktur. Yasama ve yürütme organlarının nasıl yapılandırılması gerektiği sorunsalının çözümünde, çifte meşruluk problemi başta olmak üzere halk tarafından seçilen devlet başkanlığı metodolojisinin yarattığı problemlerin çözümü için tek meşruluk kaynağından beslenen bir yasama organı oluşturulması ve ondan güç/yetki alan yürütme erki kurgusu sistemsel öneri olarak ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

Cheibub, J.A. ve Chernykh, S., (2009), “Are Semi-Presidential Constitutions Bad for Democratic Performance?”, *Constitutional Political Economy*, Volume 20, Number 3-4, s.202-229. Ayrıca bkz: <https://www.doi.org/10.1007/s10602-008-9072-2>, (Erişim Tarihi 25.04.2019).

Commission Nationale de Contrôle de la Campagne Électorale (Ulusal Seçim Denetim Komisyonu) için bkz.: <http://www.cncep.fr/index.html>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

Constitution of France, 4 October 1958 (Fransa Anayasası) için bkz.: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

Constitution of Russian Federation (Rusya Federasyonu Anayasası) için bkz.: <http://www.ksrf.ru/en/Info/LegalBases/ConstitutionRF/Pages/default.aspx>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

Çınar, M.F., (2018), “Hükümet Sistemlerinin Tarihsel Gelişimleri Işığında Türkiye İçin Anayasal Önermeler” *Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir.

Durgun, Ş. ve Aykaç, B. (2015), *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Alter Yayıncılık, Ankara.

Eroğul, C. (2016), *Çağdaş Devlet Düzenleri*, 10'uncu Basım, İmaj Yayınevi, Ankara.

Gouvernement de la France (Fransız Hükümeti) için bkz.:<http://www.gouvernement.fr/en/news>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

Government of the Russian Federation (Rusya Federasyonu Hükümeti) için bkz.: <http://government.ru/en/structure/>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

Gözler, K. (2001), *Devlet Başkanları*, 1.Baskı, Hünkar Ofset, Bursa.

Independent Regulatory Commissions (Bağımsız Düzenleme/Denetleme Komisyonları) için bkz.: <https://www.foreffectivegov.org/node/2593>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

Linz, J.J. (1990), "The Perils of Presidentialism", *Journal of Democracy*, Volume 1, Number 1. İnternet erişimi için bkz.: <https://scholar.harvard.edu/levitsky/files/1.1linz.pdf>, (Erişim Tarihi 14.03.2019).

Présidence de la République Française (Fransa Cumhurbaşkanlığı) için bkz.: <http://www.elysee.fr>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

President of Russia, (Rusya Federasyonu Başkanı) için bkz.: <http://en.kremlin.ru>, (Erişim Tarihi 15.03.2019).

Resmî Gazete, 4 Kasım 2016 Tarihli ve 29878 Sayılı, Anayasa Mahkemesinin 12.10.2016 tarih ve E. 2016/167, K. 2016/160 sayılı kararı.

The Constitution-Articles (Amerika Birleşik Devletleri'nin Anayasası Maddeleri) için bkz.: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

The White House (Beyaz Ev [Saray] ve ABD Başkanı) için bkz.: <https://www.whitehouse.gov>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

Türe, İlknur (1999), "Türk Kamu Yönetiminde Başbakanlık Kurumu", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları,
www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P
4=22781&P5=H&page1=73&page2=73, (Erişim Tarihi 07.05.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası için bkz.: <https://goo.gl/PeHYsD>, (Erişim Tarihi 26.04.2019).

United States Government (ABD Hükümeti-Yönetimi) için bkz.:
<https://www.usa.gov>, (Erişim Tarihi, 26.04.2019).

Extended Abstract

Institutions that determine and implement national and international politics of States are generally executive organs. In government system, legislative, executive and judicial powers are determined according to the forms of their relationship with each other. According to the classical classification, the government models are divided into presidential, semi-presidential and parliamentary systems. The common feature of the three systems is that they rely on separation of powers and allow the implementation of contemporary democracy. The strong and influential position of the head of State supported by the historical tradition have shaped the presidential and semi-presidential government systems that are now considered as contemporary government models.

In the parliamentary system, the parliaments elect the head of State. In this system, the prime minister and cabinet constitute the effective element of the executive body. In the presidential and semi-presidential models in which the head of state is elected by the public, the presidents constitute the effective element of the executive body. In these systems, the realization of democratic state management can be achieved by limiting the position allocated to execution with the principles of separation of powers. The constitutional arrangements of the United States, France and Russia, which implement the popularly elected presidential model for a comparative evaluation of the executive system that Turkey started to implement since 2018, contain appropriate data.

France has experienced all government systems throughout her history. It is possible to see the classical features of the semi-presidential government system that is currently being implemented in the French executive system. According to the system adopted by the Constitution of 1958, the effectiveness and powers of the president were increased, and the powers of the prime minister and his cabinet were reduced. The government has significant constitutional powers. There is no doubt that when the president and the prime minister are in the same political trend, the system will operate smoothly. But in opposite case “période de cohabitation” would be faced.

The Russian Federation prefers to be governed by a strong executive power. If there is not a strong and centralised power, the “great state” will be shattered which is the basic fear. The Constitution of the Russian Federation clearly adopted the principle of separation of powers. Both the president and prime minister have important constitutional executive powers. If the president and the government come from the same political trend, the state administration will be operated regularly without any problems.

United States executive system has no prime minister. The President is the sole sovereign power of both the state and the executive. The second Article of the US Constitution regulates the president's election and authority in four chapters. Powers between the President and the Parliament are separated by harsh lines in the context of separation of forces is a feature that makes the US model unique and precedent.

In Turkey, according to the constitutional regulations adopted with the referendum in 2017 and implemented in 2018, the president is the head of the executive. In the new system, the powers of the president increased, prime minister's office was cancelled. Therefore, the president has the authority to appoint the proxy and ministers who are responsible to the president during their term of office not to parliament. In addition, the president's penal responsibility is similar to the US-type government system. In contrast, both parliament and the president's renewal of elections, such as the right to dissolve the other, resembles those of the parliamentary government system. Turkey's new system is not compatible with classic governmental models, it has become a “different distinctive” government system because it contains various elements from all systems.

In some points, differences are evident: Presidents of the United States, Russia and France may be elected for a maximum of two consecutive terms. The election period of the President has determined in TR Constitution as 5 years and can be selected twice as normally. However, if the parliament decides to renew the elections in the second term of the president, then the president may be a candidate for further elections (Article 116). This arrangement allows a person to become president for three terms.

The president of TR can become a political party member and even be actively the chairman of the political party. In general world practice, the person who is the proxy of the president is elected by public or parliamentary elections. In the TR presidential model, the president himself identifies and appoints the proxy of presidency. It is observed that, control of the state of emergency powers are legally impossible, the control of the criminal responsibility is de facto difficult, the authority of the assignment is excluded from legislative supervision, the authority to renew the assembly and the renewal of the elections is not bound to any legal condition.

Presidents elected by public, offers stable administrations because there are definite and certain time elections. On the other hand, not allowing the coalition systems, not being able to change the head of State who lost popular support due to a fixed period of time constitute criticizing points. In

addition, a candidate can be elected as the head of state even with one vote difference. Sometimes vast majority of voters are not represented in the executive body.

Who represents the will of people, called "dual legitimacy" is a problem between legislative body and presidents in such systems. The classic double legitimacy problem between the president and parliament, prime ministers is added in semi presidential systems.

In the contemporary democratic state structure, the separation of powers and the independence of the judiciary should be regarded as the fundamental value. While the executive body is being configured, it is necessary to avoid the problems created by the methodologies of the presidents elected by the people, especially the double legitimacy problem. For this purpose, the creation of a legislative body fed from the sole source of legitimacy and the structure of the executive body, which receives power/authority from it, become evident as the proposal of the study.

TÜRKİYE'DE SİYASETİN KONSOLİDASYONU: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ

Ömer BAYKAL*

Öz

Türk siyaseti çok partili hayata geri dönüş sonrasında, kentleşme olgusunun ortaya çıkardığı yeni dinamikler etrafında ideolojik yelpazesini genişletti. 1980 öncesinde siyasi bölünmenin yer altına inmesi ve şiddet dozajının artması neticesinde cari rejimin taşıyıcısı olan ordu, yönetime el koymak suretiyle siyasal çatışmayı sonlandırdı. Darbe sonrası, otorite dozu yüksek yeni bir hukuk ve siyaset arayışına giren ara rejimin temel kabulü, ideolojik ayrışmanın de-politize edilmesiydi. Askeri idarenin iktisadi olarak devam ettirdiği kapitalist ekonomi modeli, darbe öncesi 24 Ocak 1980 tarihinde bürokrat Turgut Özal tarafından hayata geçirildi. İçe kapalı ekonomiyi uluslararası bir modele dönüştüren Özal, ara rejimin ekonomi yöneticisi olarak asker ile işbirliği içerisinde girdi ve görece uyumlu bir siyaset izledi. Çok partili düzen sonrası, partisi Anavatan ile iktidar olan Özal, ortaya koyduğu ideoloji, ekonomi politikası, siyasi ilişkileri ve uluslararası bağlantıları ile siyasetin merkezi aktörü haline geldi. Belirleyici bir aktör olarak gücünü Çankaya Köşkü'nde de devam ettiren Özal'ın vefatı sonrası, Türk siyaseti yeni bir çatışma sarmalına girdi. Çalışma, toplumsal, ideolojik ve politik açıdan öncesi ve sonrası ile parçalı ve çatışmacı bir siyasi görüntü veren Türk siyasetinin seksenli yıllarda Özal'ın takip ettiği siyaset üzerinden nasıl konsolide edildiğini, uyumlu ve toparlayıcı bir deneyim yaşadığını ortaya koyma amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Anavatan Partisi, Konsolidasyon

CONSOLIDATION OF POLITICS IN TURKEY: THE TURGUT ÖZAL PERIOD

Abstract

In the aftermath of the multi-party period, the Turkish politics expanded its ideological range according to the new dynamics that were resulted by the "urbanization" reality. In the pre-1980 period, when the political division turned to be an underground battle and the violent acts peaked, the military, which was seen as the representative of the regime, put an end to the political conflict through seizing the governance. Following the coup, the de-politicization of the ideological discrepancy became the main acceptance of the interim regime, which looked for more authoritarian legal and political system. Before the coup, on January 24, 1980, the capitalist economic model, which remained as the economic system by the military administration, was put in action by bureaucrat Turgut Özal. Özal managed to transform the isolated and protectionist economic model to a wider and

* Dr. Öğr. Üyesi, Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, obaykal@bartin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7182-4793>

international model, and as being responsible for the economy of the interim regime, he started cooperating with the military and relatively followed a coherent policy. When the multi-party order was over, Özal came to power with his own political party, the Anavatan (Motherland) Party, and became the center of Turkish politics thanks to his ideology, economic road map, political ties and international relations. Following the death of Özal, who was a game changer actor in power including during his terms in Çankaya Palace, the Turkish politics entered into another tumultuous period. The primary goal of this study is to reveal how the Turkish politics, after witnessing a large number of social, ideological and political divisions and conflicts, was consolidated in the 1980s by Özal's policies and how it underwent conformist and recovery changes.

Keywords: *Turgut Özal, Motherland Party, Consolidation*

Giriş

Karizmatik liderlerin egemen olduğu Türk siyasetinde önce bürokrat, ara rejim döneminde Başbakan Yardımcısı daha sonra Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı ve Başbakan, 1989 yılından itibaren ülkenin 8. Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Turgut Özal, sahip olduğu üslup, ideoloji, icraat ve iş kültürü bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Türkiye’de, mevcut siyasal düzende var olan uygulama ve kurumsal yapının büyük kısmı, seksenli yıllarda onun tarafından hayata geçirilmiş ya da kurgulanmıştır. Dünyada esen politik rüzgârın yönünü erkenden tespit ederek var olan dönüşümü ülkeye tatbik etme noktasında ısrarlı bir tutum geliştiren Özal, radikal sayılabilecek bir eylem adamı, lider ve politikacı profili ortaya koymuştur.

Çok partili hayata geri dönüşten yaklaşık yirmi sene sonra ülke içinde ve dünyada yaşanan politik dönüşümün etkisiyle Türk siyasal yelpazesi alabildiğince genişledi. 1946 sonrasında somutlaşan iki bloklu parlamenter siyaset, yetmişli yıllara gelindiğinde ideolojik, sınıfsal, mezhepsel, etnik ve dinsel damarların beslediği yeni ve çok karakterli bir siyasete dönüştü ve artan şiddet olaylarının etkisiyle parçalandı. Seksenli yıllara bakıldığında, önceki döneme kıyasla siyasetin bu kadar yoğun geçmediği, siyasal alanın kamu otoritesi tarafından bastırıldığı, de-politize edildiği hem de iktidar ilişkilerinin hegemonik lider ve parti aracılığıyla derlendiği, konsolide edildiği görülecektir. Doksanlı yıllara gelindiğinde ise siyasal hayat, Türkiye’de seksen öncesine benzer bir şekilde tekrardan çatışmacı ve parçalı bir yapı arz edecektir.

Çalışma, öncesi ve sonrası ile parçalı görüntü veren Türk siyasetinin seksenli yıllarda hangi düzlemde konsolide edildiğini Özal’ın geliştirdiği siyaset üzerinden çözümlenmeye çalışacaktır. Bu bağlamda, üç ana bölümden oluşan çalışma, öncelikle, Türk siyasetinde oluşan politizasyon ile siyasi çatışmayı sonlandıran askeri darbeyi ve devamında ara rejime renk veren siyasal perspektifi ele alacak; ikinci bölümde, asker ile işbirliği içerisine girdikten sonra özerk bir siyaset arayışına yönelen Özal’ın ideolojik damarları ile siyasi üslubuna odaklanarak konsolidasyonun hangi bağlamda

gerçekleştirdiği sorusunu irdeleyecektir. Son bölümde ise ara rejimden Çankaya’ya, Özal siyasetini üç kısımda siyasal pratikler üzerinden tahlil ederek seksenli yıllarda Türk siyasetinin nasıl toparlandığı tetkik edilecektir.

1. TÜRK SİYASETİNDE POLİTİZASYON VE KIRILMA

Üç alt başlıktan oluşan bu bölümde öncelikle çok partili hayata geçişten 12 Eylül’e kadar var olan parlamenter bölünme ele alındıktan sonra diğer iki alt başlıkta askeri darbe ve müdahalenin sahip olduğu politik ideoloji ile ürettiği siyasal rejim tetkik edilecektir. Ara rejimin temel kabullerinin yanında merkez sağ siyasetin bir aktörü olarak mücadele edecek ANAP’ın oturduğu zeminin tespit edilmesi Özal siyasetinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

1.1. Çok Partili Hayattan 12 Eylül’e Siyasi Bölünme

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni politik düzen, Türk siyasetini de derinden etkiledi; cari rejimi dönüştürecek içeride bir hükümet darbesi, iç savaş ya da işgal olmaksızın ve devamında kayda değer bir yasal düzenleme yapılmadan karar alıcıların sistemi demokratik düzen lehine dönüştürmesiyle ara verilen çok partili hayata geri dönmüş oldu (Özbudun, 2011:117). Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere kapitalist Batı dünyasının kurduğu yeni dünya düzeni içerisinde Türkiye, bir tarım ekonomisi olarak Komünist rejim karşısında demokratik düzenin ileri uç karakolu olarak tasarlandı. Kemalist rejim tarafından kapalı, statik ve köylü toplumu olarak kurgulanan, çelişik bir şekilde köyde modernleştirilmeye çalışılan geniş kitleler (Türk siyasetinde köycü tezlerin eleştirisi için bkz. Karaömerlioğlu, 2006:64-77), demokrasiye geçilmesi, uygulanan maddi yardımlar ve tarım sektöründe yaygınlaşan makineleşmeye bağlı olarak kırdan kente doğru göç etmeye başladılar. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının hazırladığı, öz itibari ile ekonomik dağıtım ve paylaşım dayalı Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısının tetiklediği parti içi muhalefet (Ahmad, 1985:1995), Türk siyasetinin ikinci ana bloğunu oluşturması bakımından tarihsel öneme haizdir. Toplumsal ve siyasal anlamda Türkiye’de yaşanan çifte değişim, günümüze kadar farklı şekillerde sürecektir olan siyasal gelişimin en önemli kırılmasını teşkil etmektedir. Adnan Menderes önderliğinde, CHP içerisinden çıkarak toplum ile gerçek bir temsil ilişkisi kuran Demokrat Parti (DP) (Küçükömer, 2002:73), on yıl sürecektir uzun iktidar döneminden sonra ordu tarafından düzenin dışına itilecektir.

Alternatif siyaset imkânı 27 Mayıs darbesi ile inkıtaa uğratılmakla beraber DP’nin açtığı siyasal kulvar ve burada biriken politik miras, kendinden sonra merkez sağ siyaset başta olmak üzere birçok siyasal oluşum için birincil kaynak, sahiplenilmesi gereken bir değer olarak görülecektir. 1961 Anayasasının oluşturduğu “görece” politik özgürlükler, kentleşme olgusuna bağlı alan bulan yeni sınıfsal dinamikler, mezhepsel ayrışma, etnik kimlikler, sendikal hareketlerin gelişmesi, dini hareketlerin siyasete tahvil

edilmesi, dünyada yükselen politik hareket ve ideolojilerin ülkeye sirayeti ve bölüşüm problemleri CHP ile DP arasında var olan siyasi mücadeleyi çeşitlendirdi. DP mirasına yaslanan ve 1964 yılında genel başkanlığına Süleyman Demirel'in seçildiği Adalet Partisi (AP), 1965 seçimlerinde aldığı % 52,9 oy oranı ile Türk politikasının ana akım partisi haline geldi (Kabasakal, 2016:233). 1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye/artık oy sistemi, sosyalist Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) de parlamentoda 15 milletvekili ile temsil edilmesini sağladı. TİP'in Türk siyasetine dahil, sosyalist bir partinin meclis aritmetiğine katılmasından öte ideolojik yelpazenin şekillenmesi açısından dikkat çekicidir. 1960 yılına kadar sağ ve sol kavramlarının kullanılmadığı, partilerin kendilerini ideolojik bir yelpazeye konumlandırmadığı Türk siyaseti, rekabetin artmasına bağlı olarak yeni bir arayış içerisine girdi (Demirel, 2009:422). Çok partili hayata geçiş sonrası büyük oranda DP'yi taklit ederek siyasi var oluş göstermeye çalışan, toplum ile gerçek bir ilişki kurmaya girişen CHP, 1959 yılındaki "İlk Hedefler Beyannamesi"nden başlayarak değişim söylemi ortaya koymaya başladı (Kömürcü, 2006: 300). İsmet İnönü tarafından, klasik Kemalist söylemin dışına çıkmamak şartıyla "ortanın solu" kavramı üzerinden inşa edilen "siyasi konumlandırma" çabası, başarılı olamadı ve 1965 yılında iktidarı AP'ye devretti. CHP'nin ideolojik arayışı geleneksel parti unsurları tarafından reaksiyon gördü ve Turhan Feyzioğlu önderliğinde CHP'den ayrılarak Güven Partisi (GP) kuruldu. Ortanın solu kavramının taşıdığı doğal sınırlar nedeniyle, parti içindeki genç isimlerle birlikte "demokratik sol" kavramına yönelen Ecevit, bütün bütün bir sosyal demokrasi arayışına girmemekle birlikte resmî ideolojinin "elitist" tavrını bir kenara iterek parti ile toplum arasında var olan tarihsel kopukluğu giderme çabasına girişti ve parti genel başkanı olarak büyük oranda başarılı oldu. Ecevit'in 1972 yılında CHP Genel Başkanı olması ile resmî ideolojinin partisi bir başka kopuş yaşadı. Parti eski genel sekreteri Kemal Satır, CHP'den ayrılarak 58 milletvekili ve 4 senatör ile Cumhuriyetçi Parti'yi (CP) kurdu. Parti, kuruluşundan altı ay sonra Milli Güven Partisi (MGP) ile birleşti ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ismini aldı (Aydın, Yüksel, 2015: 241-242).

Resmî ideolojinin tarihsel anlamda ortaya koyduğu Batılılaşma iddiası, CHP'nin sol düşünce ile kurduğu ilişki ve TİP deneyimi, altmışlara kadar görülmeyen bir siyasal muhalefeti İslamcılık ve milliyetçilik terkinde netice verecektir. Merkez sağ siyaset üzerinden kendisine alan bulan Türk sağ, ortaya koyduğu iki yeni damar üzerinden siyasi bölünmeyi çeşitlendirdi. Bu bölüşümün ilki, "cumhuriyetçi" gelenekten görece ayrışarak ismini Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştiren milliyetçiler diğeri ise, muhafazakâr sağdan özerkleşmeye çalışan İslamcı Milli Nizam Partisi'dir (MNP). MNP'nin, 12 Mart Muhtırası sonrasında kapatılması ile Milli Görüş, siyasi yolculuğuna ilk partinin devamı olarak Milli Selamet Partisi (MSP) ile devam etti (Baykal, Çaha, 2017:804).

27 Mayıs ile başlayıp 12 Eylül’e kadar sürecek olan siyasi çeşitlenmenin dikkat çekici örneklerinden birisi de mezhepsel bölünmedir. Türk sağına damgasını vuran Sünni damarın aksine kentleşme olgusuna bağlı olarak geleneksel unsurlarını terk ederek sol ideolojilerin ekseninde siyaset yapmaya başlayan Alevi hareketi, 17 Eylül 1966 tarihinde kurdukları Türkiye Birlik Partisi (TBP) (Ertan, 2017:37) ile kamusallaşmanın yanında sosyalist soldan ve çelişik bir şekilde bünyesinde yer aldığı CHP’den sıyrılarak kurumsal bir kimlik kazandı.

Altmışlı yıllardan itibaren Türk siyaseti ideolojik, etnik ve mezhepsel bir çeşitlenme içerisine girerek hiç olmadığı kadar zengin bir siyasi ayrışma yaşadı. Siyasi bölünmenin şiddet dozajının artması ve politik mücadelenin para-militer bir nitelik kazanması parlamenter mücadeleyi gölgeledi. Siyasi istikrarsızlık ve şiddet olaylarının yaygınlaşması neticesinde, Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 tarihinde emir-komuta zinciri içerisinde demokratik düzene müdahale etti ve darbe öncesi yaşanan yoğun siyasallaşma, kurulan ara rejim ve uygulanan de-politizasyon araçlarıyla bastırıldı. 1983 yılında gerçekleşen seçimler neticesinde iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP), ara rejimi sona erdirmekle beraber seksen öncesi siyasetin önemli liderlerinin yasaklı olması ve bünyesinde barındırdığı terkipçi siyaset sayesinde altmışlı yıllara ait politizasyonu sönmümlendirerek ülkeyi yeni bir konsolidasyon dönemine dahil etti.

1.2. 12 Eylül Askeri Müdahalesi ve Ara Rejimin İnşası

Planlı ekonomi doğrultusunda ortaya konulan ithal ikameci modelin sürdürülebilir olmaktan çıkması ve iktisadi krizin derinleşmesi ile siyasal şiddetin günlük yaşamı etkilemesi, orduyu müdahale noktasında harekete geçirdi. Diğer yandan siyasi aktörlerin uzlaşamaması, pamuk ipliğine bağlı azınlık hükümetleri üzerinden ülkenin yönetilmesi ve uzunca süre yeni Cumhurbaşkanı’nın seçilememesi neticesinde ordu, 12 Eylül 1980 tarihinde emir-komuta zinciri içerisinde yönetime el koydu. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adı altında ülke yönetimini üstlenen askerlerin, ilk işi parlamento ve hükümetin feshedilmesiydi. Devlet ve MGK Başkanlığı’nı üstlenen Kenan Evren, bildirinin yayınlandığı gün yaptığı açıklamada parti liderlerinin TSK gözetiminde zorunlu ikamete tabi tutulduklarını, durumun elverişli olduğunda serbest bırakılacaklarını bildirmiştir. Devrik Başbakan Demirel ve CHP Genel Başkanı Ecevit Hamzakoy’a, Erbakan ise İzmir Uzunada’ya götürüldü; MHP lideri Türkeş de iki gün ortamı gözlemledikten sonra teslim oldu. Demirel ve Ecevit bir ay sonra serbest bırakılmakla birlikte Erbakan bir yıl, Türkeş dört buçuk yıl tutuklu kaldı (Akın, 2015:412).

MGK, yayınladığı birçok bildiri ile güvenlik, kamu düzeni, yargı, bürokratik işleyiş ve çalışma hayatına dair düzenlemeler gerçekleştirdi. İlginç bir şekilde hukuk düzenini ve mevcut anayasayı ortadan kaldıran askerler, darbeden altı gün sonra mecliste, millet egemenliğine ve demokratik düzene dair yemin ettiler; komutanları ilk tebrik eden ise

Anayasa Mahkemesi Başkanı Şevket Müftügil'di (Tanör, 2000:30). Karar alma süreçlerinin askeri emir komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilmesi mümkün olmadığından, Bakanlar Kurulu'nun kurulmasına dair karar alındı ve emekli Oramiral Bülend Ulusu Başbakan olarak atandı.

Kurulacak olan ara rejimin temel metinleriydi, MGK'nın yetki ve görevlerini düzenleyen "Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü" ile "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun"du. Askerler, bu iki metne istinaden, asli kurucu iktidar vasfıyla herhangi bir yasal düzenlemenin tahdidi altına girmeden düzenleme yapmaya, sistemi şekillendirmeye gittiler (Tanör, 2000:30-32).

Müdahaleye meşru bir zemin arayan askerlerin temel söylemi siyasetin itibarsızlığı üzerineydi; askeri müdahale öncesinde yaşananların tüm maliyetini geçmiş siyasilere kesme ve siyasi kanalların kapatılması adına yoğun bir de-politizasyon oluşturuldu. (Aydın, Taşkın, 2015:391). Siyasi partileri kapatmayan, daha çok parti liderlerine yönelen askeri rejim, 16 Ekim 1981 tarihli 1533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun ile 11 Eylül 1980'de faaliyet gösteren siyasi partilerin feshi, para dâhil taşınmaz taşınmaz tüm mallarının hazineye devri kararını aldı.

MGK, yeni bir hukuki düzen ve siyasi yapılandırma için 29 Haziran 1981 tarihinde Kurucu Meclis Hakkında Kanun'u çıkardı; bu düzenleme ile ara rejimin yasa koyucu iktidarı, daha ayrıntılı ve yetkili olarak düzenleniyordu. Kurucu meclis, MGK ve Danışma Meclisi (DM) olarak iki kanattan oluşmaktaydı (Tanör, 2000: 38). Kurucu meclisin temel misyonu yeni bir anayasa, siyasi partiler ve seçim yasasının hazırlanmasıdır (Akın, 2015:415). 160 üyesi olan Danışma Meclisi, Kurucu Meclis'in sivil kanadını oluşturmakta olup 120 üyesi Danışma Meclisi'nce önerilen adaylar arasından, 40 üye ise doğrudan MGK tarafından seçilmektedir (Özbudun, 2005:51-52).

Kurucu Meclis'in sivil kanadını oluşturan DM, başkanlığını Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın yaptığı 15 kişiden müteşekkil bir anayasa komisyonu ihdas etti. Komisyonun hazırladığı taslak metin, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunuldu ve % 91,37 evet oyu ile kabul edildi. Tasarının büyük bir oy oranı ile geçmesinde, anayasa hakkında sadece Kenan Evren'in başını çektiği lehte propagandanın yapılmış olması, sivil toplumun ara rejim sürecinde bastırılması, seçime katılmama halinde para cezası ve bir sonraki seçimlerde oy kullanma hakkının mahrum edileceği müeyyidesi, farklı bir adayın olmaması, MGK Başkanı Evren'in tek başına yarıştığı Cumhurbaşkanlığı seçimi ile anayasa referandumunun birleştirilmesi ve her şeyden öte kabul edilmeme durumunda askeri idarenin devam edecek olması önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda, yapılan referandum, sahip olduğu anti-demokratik nitelik ve kişi merkezlilik bakımından "kurucu plebisit" resmi vermektedir.

1.3. 12 Eylül ve İdeolojik Dönüşüm

Bayrak hareketi adı altında emir-konuta zinciri içerisinde ordu tarafından başlatılan süreç, sadece mevcut sivil hükümetin iktidardan düşürülmesi ile sınırlı değildi; otorite dozu yüksek yasa ve düzenleyici işlemlerin yanı sıra 24 Ocak 1980 tarihinde alınan neo-liberal kararların istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi, diğer taraftan seksen öncesi yaşanan şiddet olaylarında etkin olan sol fraksiyonlar karşısında terkip edilen Türk-İslam-Batı sentezi bu tarihten itibaren gelişecek siyasetin ana aksını oluşturmaktadır. Ara rejimin ekonomiden sorumlu bakanı Özal da 1983 yılında partisi ANAP ile iktidara geldiğinde, yeni-sağ siyaset üzerinden görece sistemi törpüleyerek askeri idarenin inşa ettiği siyaset doğrultusunda politika yürütmüştür.

Seksen öncesinde yükselen sol karşısında pozisyon almak, sola doğru kayan resmî ideolojiye çekidüzen vermek ve bölünmüş toplumsal yapıyı bütünleştirmek amacıyla Türk-İslam-Batı sentezi olarak ifade edilebilecek bir siyasi söylem, 12 Eylülcü askerler tarafından benimsendi. Türk-İslam sentezi başta Aydınlar Ocağı olmak üzere milliyetçi-muhafazakâr çevreler tarafından soğuk savaş atmosferi içerisinde ortaya konulan, özü çok daha gerilere kadar götürülebilecek bir terkipti (bkz. Ögün, 1995:177-194). Doksanlı yıllarda, militarist kimliğin ön plana çıktığı ve resmî ideolojinin sağcı motiflerini üzerinden attığı döneme kadar Türk-İslam-Batı sentezi, ideolojik bir söylem ve insan kaynağı olmaya devam edecektir.

Kemalizm'in dalgalı halinin bir sureti olarak seksen öncesinde solda konumlanan resmî ideoloji, 12 Eylül ile birlikte sağa doğru meyil etmenin yanında yerini Atatürkçülük ifadesine bırakarak bir tür restorasyon amaçlamıştır. Resmî ideolojinin yaşadığı kayış, egemen fikirlerin taşıyıcısı ordu ile cari rejimin partisi ve entelektüel unsurları arasında da bir çekişmeyi tetikledi ve bu durum doksanlı yıllara kadar sürdü. Kamu kudretini kullanmadaki yetkisini ve maharetini yitiren sosyal demokrat menşeli Atatürkçü unsurlar, ara formül olarak çözümü toplumsal ve popüler alana kaymada buldular (Bora, 1995:777). Doksanlı yıllarda özellikle parlamenter düzeyde İslamcı ve Kürt kimliğinin göstereceği çıkış, resmî ideolojinin tarihsel köklerine dönmesini ve seküler unsurlar ile buluşmasını kolaylaştırdı.

1960 askeri darbesi sonrası ortaya konulan ithal ikameci sanayileşme politikası, iç çelişkileri kadar patlak veren petrol krizi ve dış borcun etkisiyle sürdürülebilir olmaktan çıkmış; işçi hareketinin militanlaşmasıyla birlikte ekonomik kriz, siyasal ve toplumsal bir niteliğe bürünmüştür (Bekmen, 2018:73). Özellikle TÜSİAD'ın başını çektiği İstanbul sermayesinin yeni ekonomik model arayışı ve bu durumun siyaset yapıcılar üzerindeki baskısı 24 Ocak Kararları'nı hızlandırdı. Siyasetin kırılğanlığının en üst seviyede olduğu bu dönemde, ekonomiye ait yapısal dönüşümün temel aktörü ülke içindeki siyasetçilerden çok IMF ve Dünya Bankası gibi küresel karar alıcılardı. Uluslararası ekonomi ve iş çevreleri ile yakın ilişkisi bulunan

dönemin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak Kararları, AP döneminde deklare edilmekle birlikte uygulaması 12 Eylül ara rejimine ve devamındaki ANAP dönemine denk düşmektedir.

Özetle, çok partili hayata geçiş sonrası Kemalizm içerisinde konumlanan parlamenter siyaset, 1960 sonrası kentleşme olgusu, bölüşüm sorunları ve dünya konjonktüründe yaşanan ideolojik ve toplumsal gelişmeler ışığında ilk kez modern bir yelpaze içerisinde çeşitlendi ve yetmişli yılların ortasından itibaren güçlenerek ülke sathına yayıldı. Fakat siyasi bölünmenin derinleşerek yer altına inmesi ile parlamenter siyaset, paramiliter güçler tarafından kontrol edilmeye başladı ve şiddet sarmalı tüm ülkeyi tesiri altına aldı. Şiddet olaylarına eşlik eden ekonomik krizin bir “yönetim sorununa” dönüşmesi askeri müdahaleye alan açtı ve Türk siyaseti çeşitlilikten konsolidasyona doğru yol aldı. Bu dönüşümün merkezinde rol alan, sürece şekil veren en önemli isimlerden birisi de önce bürokrat daha sonra siyasetçi nihai olarak da Cumhurbaşkanı olarak görev yapacak olan Turgut Özal’dı.

2. ÖZAL’IN SİYASAL PERSPEKTİFİ

Çalışmanın ikinci bölümü spesifik olarak Özal’a odaklanmaktadır. Dört alt bölümden oluşan ikinci bölümde ilk olarak Özal’ın biyografisi ele alındıktan sonra sırasıyla liberal, muhafazakâr ve milliyetçi yönleri ortaya konulacak, son bölümde ise politik üslup bakımından değerlendirilecektir.

2.1. Özal Biyografisi

Turgut Özal, 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya’da Mehmed Sıddık Bey ve Hafize Hanım’ın ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. Turgut Özal’ın diğer iki küçük kardeşinden Korkut, 29 Mayıs 1929, Yusuf ise 21 Ocak 1940 doğumludur (Özdemir, 2014:21). Babası Sıddık Bey uzunca süre medrese talimi görmüş, Osmanlıca, Arapça ve Farsçaya hâkim bir kimsedir; önce öğretmenlik daha sonra banka memurluğu, eşi Hafize Hanım ise ilkokulda öğretmenlik yapmıştır. Eğitimli bir aileden geliyor olmaları çocuklar üzerinde büyük rol oynayacaktır. Aile, tayin sebebiyle Malatya’dan ayrıldığında Turgut Özal oldukça küçük yaşta. Özal ailesinin yeni adresi, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulduğu Söğüt olacak; burayı sırasıyla Silifke, Mardin ve Kayseri takip edecek ve Turgut Özal liseyi son yerleştikleri şehirde bitirecektir. Özal, üniversite eğitimine 1945 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nde başlamış ve beş yıl sonra elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur. Siyasi alanda işbirliği ya da rekabet edeceği birçok ismi üniversite döneminde tanıdı. İş hayatına Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nde (EİEİ) başlayan Özal, hükümet tarafından 1952 yılında yabancı dilini geliştirmesi ve ekonomi eğitimi alması için bir yıllığına Amerika Birleşik Devletleri’ne gönderildi. Özal’ın Amerika’da aldığı eğitim ve edindiği tecrübe iş ve siyaset yaşamı üzerinde muazzam bir etki bırakmıştır (Acar, 2008:185). 1954 yılında kendisi ile aynı kurumda sekreter olarak çalışan Semra Hanım

ile evlendi ve bu birliktelikten üç çocukları oldu. Özal, askerlik vazifesini 1959 yılında yedek subay olarak Ankara’da Ordonat Okulu’nda yapmış ve ilerleyen süreçte Genelkurmay Araştırma Geliştirme Dairesi’nin emrine verilmiştir. Özal’ın dönem itibariyle en yakın asker arkadaşlarından birisi de Süleyman Demirel’dir. Her ikisi de askerlik süresince yeni kurulan Devlet Planlama Teşkilatı’nda (DPT) planlamacı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde de öğretim görevlisi olarak çalışmışlardır (Doğan, 1994: 28). Askerlik sonrası kurumuna dönen Özal, teknik ve ilerleyen dönemlerde de idari görevlerde bulundu ve siyasi kariyerinde önemli rol oynayacak kişisel ilişkileri tesis etmeye başladı. 1966 yılında EİEİ Genel Müdür Vekilliği’ne yükselecek olan Özal, Rağıp Gümüşpala’nın vefatı sonrası Adalet Partisi (AP) Genel Başkanlığı’na, 1965 seçimleri ile Başbakanlık koltuğuna oturacak olan Demirel’in inisiyatifiyle önce Başbakanlık Müşavirliği’ne, 1967 yılının başında da DPT Müsteşarlığı’na atandı. 12 Mart askeri muhtırası ile kurulan ara rejim tarafından görevinden alınan Özal’ın yeni adresi Dünya Bankası olacaktır. İkinci Amerika hayatı 1 Temmuz 1971- 20 Ağustos 1973 yılları arasında sürdü ve Türkiye’ye dönüşü ile birlikte Özal, özel sektörde, Sabancı Holding’de koordinatör olarak görev aldı (Özdemir, 2014: 83). Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekili olacağı 3 Aralık 1979 tarihine kadar özel sektörde çeşitli şirketlerde çalıştı. Özal’ın başarısızlık ile sonuçlanacak ilk siyasi deneyimi 1977 yılında İzmir’de Milli Selamet Partisi (MSP) adına gireceği milletvekili seçimleridir. Seçim sonrası ticarete yönelen Özal, Çelik Endüstri Şirketi’ni kurdu ve sanayicilerin ihtiyaç duyduğu düz rulo tedariki yaptı ve kayda değer bir kazanç elde etti. Bu şirketi temsilen Madeni Eşya İşverenleri Sendikası’na (MESS) girdi ve daha sonra aynı sendikanın başkanı seçildi.

Özal’ın Türk siyasetinde derinlemesine rol oynayacağı dönem, III. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak da bilinen, Erbakan ve Türkeş’in dışarıdan destek verdiği, 12 Eylül askeri müdahalesi öncesinde Demirel tarafından kurulan 43. Türkiye Cumhuriyeti kabinesidir. Azınlık kabinesinin Başbakan Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili olarak 24 Ocak Kararları’nı hayata geçiren Özal, oynadığı rol neticesinde 12 Eylül askeri yönetimi tarafından ekonomik süreçlerin devam ettirilmesi amacıyla Başbakan Yardımcılığı görevine getirildi. 13 Temmuz 1982 tarihine kadar bu görevini sürdüren Özal, “Banker Kastelli” hadisesinde askerlerin, kendisine yakın olan dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem’in istifasını istemeleri neticesinde görevinden rızasıyla ayrılmış ve eşiyile beraber ABD’ye gitmiştir (Bora, 2005:589). Türkiye’ye döndükten sonra önce gayri resmi, Siyasi Partiler Kanunu’nun 24 Nisan 1983 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanması ile açıktan partileşme sürecini yürüten Özal, 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan Partisi’ni kurdu ve bürokratik görevlerden sonra parti genel başkanı sıfatıyla aktif siyasete girdi (Doğan, 1994: 79). 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerden birinci çıkan ANAP, lideri Özal’ı rekabetçi siyasetin bir numaralı ismi haline getirdi. Benzer başarısını 1987 seçimlerinde de

tekrarlayan Özal, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresinin 1989 yılında son bulması ile birlikte Çankaya Köşkü'ne çıktı ve vefat edeceği 17 Nisan 1993 tarihine kadar bu görevini sürdürdü.

2.2. Liberal Bir Siyasetçi Olarak Özal

Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere yurt dışında geçirdiği zamanlar Özal'ın entelektüel varoluşunu derinden biçimlendirecektir. Oğlu Ahmet Özal, babası ile yaptıkları Amerika seyahatlerinde kendisine “biz niye bunlara Türkiye’de sahip olmayalım?” dediğini ve babasının üzerinde, gördükleri maddi kalkınmanın tesirli olduğunu ifade etmektedir. (Birand ve Yalçın, 2001:44).

Maddi uygarlık öykünmesinin ötesinde Amerika ve Avrupa’da edindiği siyasal kültür ve ilişkiler, Özal’ın inşa edeceği görece liberal siyasetin temellerini oluşturacaktır. Partisi ANAP, Türk siyasetinde merkez sağın önemli bir temsilcisi olmakla birlikte siyaset yapma biçimi ve söylemi itibarıyla Özal, halef ve seleflerinden ciddi şekilde ayrılmaktadır. Özal döneminde, dünya konjonktüründe esen yeni-sağ politik rüzgârın da etkisiyle, iktisadi açıdan kapitalist, toplumsal anlamda bireyci bir deneyim gerçekleşmiş ve bürokratik geleneksel yapılar önemli ölçüde sarsılmıştır.

Özal’ın liberalizminin inceltilmiş, damıtılmış teorik bir perspektiften çok mühendislik ile meczedilmiş, politik kimliği gereği pratik ve pragmatik bir karakter taşımaktadır (Fedayi, 1999:470). Başta planlama tecrübesi ve neticesinde gerçekleştirilen 24 Ocak Kararları ve ara rejim döneminin ekonomi üzerindeki tekelci konumu, onu iktisadiyat üzerinden konuşmaya itti. Özal, ekonomi ve ticaretin sağlayacağı “medenileştirici” etkiyi de hesaba katarak, içeride kamu ve özel sektör arasında, sınırlı sayıdaki kişi ve grupların elinde işleyen ekonomiyi, uluslararası ve rekabetçi bir konuma taşımayı hedefledi. Bu durum, mahdut, kalitesiz ve pahalı malları, yüksek gümrük duvarları aracılığıyla ülke içerisinde, kendi vatandaşlarına satan oligarşik düzeni rahatsız edeceğinden, siyasi kariyeri boyunca, düzeni bozulan iktisadi odakların ve onların hamisi siyasi merkezlerin eleştirilerine maruz kalmaktan kurtulamayacaktır (Erdoğan, 2001:22).

24 Ocak Kararları siyaset yapıcılar tarafından alınan sert bir ekonomik tedbir olmanın ötesinde, sürdürülebilir olmaktan çıkan “ithal ikameci” modelin sonlandırılması ve ülke ekonomisini “serbestlik” etrafında küresel ekonomiye entegre etme çabasıdır (Bora, 2005:597). Özal da Erbakan ve Demirel gibi teknokratik bir geçmişe sahip olmakla birlikte, onların aksine planlama ve sanayileşme yerine özelleştirmeden, serbest piyasa ekonomisinden ve dünyaya açılmaktan bahsetmiştir. Maddi dönüşüm ve onun tezahürleri Özal için adeta büyüleyici niteliktedir; tüm geleneksel kodlarına rağmen ilerleme kavramının göbeğine öncelikle somut, elle tutulur başarıları koymuştur:

Şimdi televizyon 5 kanala çıktı. Haftada 236 saat yayın yapıyor. 32 Saatle mukayese edilmez. Renkli. Çok güzel programlar var... O kafı değilse, uydular var. Şimdi 10 kanal izleyebilirsiniz. Geçenlerde Singapur Başbakanı gelmişti. Singapur

elektronikte ve bazı konularda ileri bir ülke. Ben de ona bir gösteri yaptım. Televizyonda PTT'nin kanallarında 10 tane kanal var... uzaktan kumandalı televizyonu açtım. 1. Kanal, 2. Kanal, 3. Kanal, 4. Kanal 10 Kadar saydık şaşırıldı. "Sizde bu kadar var mı? Dedi. Var tabii dedik. Siz ne zannediyorsunuz Türkiye'yi. (Özal,1990:16).

12 Mart muhtırası ile projeleri akim kalmasına rağmen hem iktisadi bir zorunluluk hem de yeni sağın etkisiyle on yıl sonra, 24 Ocak 1980 tarihinde piyasa yanlısı küresel bir düzenin hayata geçirilmesi çok zor olmayacaktı. Bu kararın alınması, uygulanması ve 12 Eylül askeri darbesi sonrası sürdürülmesinde Özal'ın liberal ideoloji ile olan fikri rabıtası kadar, uluslararası karar alıcı kurumlar ve iş piyasaları ile tesis ettiği şahsi yakınlığın önemli rolü bulunmaktadır. Başta IMF ve Dünya Bankası ile kurduğu kişisel ilişkiler, Özal'ı Türkiye ve Dünya finans çevrelerinde kilit bir konuma oturturken, darbe öncesi kurulan düzenin devam ettirilmesi noktasında asker nezdinde -kerhen- tek isim haline getirdi.

Liberal Özal portresinin en dikkat çekici yönü, Türk siyasi kültüründe devlete atfedilen transandantal anlamın aksine yönetim mekanizmasının araçsal, sınırlı, toplumu ve hürriyetleri önceleyen bir mahiyette tasavvur edilmesidir. Özal, Erdoğan'ın da ifade ettiği üzere, kutsal devlet anlayışının aksine kamu otoritesini vatandaşa hizmet mekanizması olarak görmüş ve devletin özgürlükler lehine sınırlandırılmasını savunmuştur (Erdoğan, 2001: 20). 1979 yılı nisan ayında Milliyetçiler Kurultayı'nda sunduğu "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" adlı tebliği, sınırlı devlet anlayışı ve özgürlükler telakkisi hakkında önemli ipuçları vermektedir (Özal, 1993:17-19). . Türk sağının önemli simalarından Celal Bayar, Süleyman Demirel ve İhsan Sabri Çağlayangil'in de dinleyiciler arasında bulunduğu tebliğde, Türk sağına eleştiriler getiren Özal, planlı kalkınma anlayışının solun hakiki gücünün üzerinde ürettiği propaganda sayesinde sağı da tesir altına aldığını, parti yöneticilerinin de Türkiye'ye fayda sağlamayacak işler yaptığını öne sürmüştür. Bu görüşler, yaklaşan 24 Ocak Kararlarının öncüsü niteliğindedir ve Özal'ın sınırlı devlet anlayışının bir yansımasıdır (Yayman, 2018:76). Özal'ın en istikrarlı tutumu devletin minimize edilmesi görüşüdür. Yetmişli yılların sonunda devletin ekonomiden el çekmesi, sınırlandırılması görüşünü tüm siyasi kariyeri boyunca muhafaza etmiştir. 1990 Yılında Cumhurbaşkanı olarak yaptığı konuşmada 2000'li yıllara varmanın merkezi kavramını devletin sınırlanması olarak açıklayacaktır:

Yapılacak işlerin başında, serbest sistemde, insanlara değer vermek, insanları daha fazla teşvik etmek geliyor. Ama siz siz olun, devleti her şeye sokmayın. Devlet bir çok yerde yaptığı işleri ekonomik yapmaz. Birçok politika karışır, istesek de istemesek de karışır. Yanlış kararlar verilir. İnsanlar bu işi daha iyi götüreceklerdir. Devlet bu işin geniş bir çerçevesidir (Özal, 1990:18).

Özal'ın ekonomi anlayışı, kendisinden önce Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de iktidara gelen D. Reagan ve M. Thatcher'ın devletçilik karşıtı, serbest rekabet taraftarlığı ve muhafazakâr toplum idealine dayalı yeni sağ siyaset anlayışı üzerine kuruludur. Yeni sağ siyaset,

modernitenin tarihsel anlamda taşımış olduğu ırk veya kanın ürettiği şiddet ya da emperyal öğelerin değil kültürel öğelerin merkeziliğini ön plana çıkarmaktadır (Belge, 1990:13). Kültürel unsurların yanında liberalizmin birey düşüncesi ve piyasa fetişizmi yeni sağ düşüncenin omurgasını oluşturmaktadır. Piyasa güçlerinin ekonomiye hâkim olmasının temel koşulu ise devlet-baba figüründen bürokrasinin azaltılmasına ve buna bağlı olarak asgari devlete doğru kayılması, adem-i merkeziyetçi bir yapıyı tesis edilmesidir (Köker, 2008:310). Yeni-sağ düşüncenin diğer yüzü olan muhafazakârlık ise devlet karşısında toplumsal güçlerin alan kazanmasını içermektedir.

Yeni sağ siyasetin neo-liberalizm ile birlikte ihtiva ettiği neo-muhafazakârlık, Özal'ın ortaya koyduğu bireyci toplum ve sınırlı devlet anlayışı ile yaşadığı gerginliği taşıyamamış ve doksanlı yılların başında kimlik hareketlerine tahvil olmak suretiyle büyük oranda çatırdamıştır.

Özal'ın fikir dünyasının merkezinde yukarıda ifade edildiği üzere, devlet değil devlete de zenginlik veren, meşruiyetin kaynağı olarak “insan” unsuru yer almaktadır. Özal'ın kamusal bir figür olduğu günden ömrü vefa edeceği süreye kadar sıkça zikrettiği din ve vicdan hürriyeti, fikir ve düşünce hürriyeti ile teşebbüs hürriyeti liberalizmin metodolojik bireyciliğinin bir tezahürüdür (Aktan, 1996:17).

Teşebbüs hürriyeti, Özal'ın ürettiği devletçilik ve bürokrasi eleştirisinin merkezinde yer almaktadır. Kendi vatandaşlarının önünü tıkayan değil onlara yol gösteren bir anlayış ile girişimciliği teşvik eden Özal, çalışmayı, devletle ilişki kurmadan kazanmayı, refah arayışında bulunmanın meşru bir iş olduğunu topluma yerleştirmiştir (Yayla, 2005: 587). Fikir ve düşünce hürriyeti, Özal için cari rejiminin demokrasi lehine dönüşmesinde en temel değerdir. Resmî ideolojinin farklılıkları boğan hakikatler dünyası karşısında ideolojik renkliliğin sağlanması, ifade hürriyetinin sınırlarını alabildiğine genişletilmesi, farklı ideolojileri sentezleyerek birbirleriyle konuşan ve bir araya gelen insanların mevcudiyeti, 12 Eylül öncesinin sebep olduğu kargaşa ortamı yerine farklılıkları yumuşatarak birbirleriyle konuşabilen insanları ortaya çıkarması bakımından önem arz etmektedir. Dini değerleri vicdani bir mesele olarak yaşayan ve geleneksel toplum kesimlerini temsil eden Özal için, din ve vicdan hürriyeti liberal siyasal varoluşun vazgeçilmez bir değeridir (Özal, 1991:65).

Tüm liberal söylemine rağmen, Özal bir siyasetçi olarak kendisini asla liberal olarak tanımlamamıştır. Bunun gerisinde, siyasi bir etiketin toplumda karşılık bulamayacağı ve dört eğilimi meczedecek bir aktörün tek kimlik üzerinden siyasal söylem üretmesinin riskleri yer almaktadır. Özal, iktisadi, siyasi ve toplumsal anlamda ortaya koyduğu liberal argümanlar vasıtasıyla Kemalist rejimin inşa ettiği devlet-toplum ilişkisini tersine çevirmek suretiyle, cari rejimin temellerini bozmadan (Köker, 1995:204) tarihsel olarak var olan yapıyı restore etmeyi hedeflemiş ve bunu görece kendi dönemi açısından başarmıştır.

2.3. Muhafazakâr bir Portre Olarak Özal

Modern, liberal ve reformist karakterine rağmen sahip olduğu muhafazakâr suret Özal’ı, düşüncesi, giyimi, ilişkileri, bıyıkları, bakışları, jest ve mimikleri ile halktan uzak siyasetçi ve bürokrat tipinin oldukça dışında, toplumsal anlamda “bizden” duygusunu oluşturan, yerli ve sempatik bir siyasetçi ve devlet adamı haline getirmiştir (Ayvazoğlu, 1996:16). Muhafazakârlık, geçmişinin, hayat tarzının, siyaset yaptığı yıllarda parti içi ilişkiler ağının ya da toplumsal anlamda temsil ettiği kitlelerin bir niteliği olmakla beraber Özal, “hibrit” bir siyasetçi olarak Türk sağının erken dönemlerde başlayan alternatif modernleşmesinin önemli bir kırılmasını temsil etmiştir. Özal, modern eğitimi, bürokrasi tecrübesi, yurt dışı görgüsü ve orada edindiği ilişkileri, iktisadi ve siyasi açıdan takip ettiği liberal çizgisi, ailesi ile birlikte kamuoyuna verdiği seküler görüntü ve sistem karşısında takındığı tutum ile siyasi bir muhafazakârlığa indirgenemeyecek bir portre ortaya koymuştur.

Özal’ın muhafazakâr bir siyasetçi olarak kabul görmesinin temelinde, bireysel hayatında dine, dindara ve dini inanca hürmet eden bir kişi olması yer almaktadır. Özal’ın liberalizm etiketi altında, iktisadi ve siyasi olarak cari rejim karşısında kat ettiği mesafe üzerinden Türk muhafazakârlığında mündemiç olan “İslamî” varoluşa alan açması ve bunu siyasete tahvil ederek geniş kesimler nezdinde “dindar cumhurbaşkanı” imajını kazanması yatmaktadır. 12 Eylül askeri rejiminin uyguladığı veto müessesinden -tüm şüphelere rağmen- sahip olduğu birtakım seküler kodlar sayesinde sıyrılan Özal, İslamcı siyasetin bastırıldığı ve boğulduğu bir dönemde ürettiği dört eğilim aracılığıyla dindar kesimleri siyasi havuzuna dâhil etmeyi bilmiştir.

Özal’ın İslam kimliğini hayata tatbik etmesindeki asıl kırılma, yukarıda ifade edildiği üzere, İTÜ’de dâhil olduğu bir kısmı Nakşibendi Tarikatı ile irtibatlı, mühendis kökenli gençler ile kurduğu ilişkidir. Arkadaş çevresinin desteği olmakla birlikte, dini arayışın bizatihi Özal’ın kendisinden geldiği belirtilmelidir (Barlas, 1996:84).

Özal’ın muhafazakâr kimliğinin kamusallaşması, 1967-1971 yılları arasında DPT Müsteşarlığı görevini yürüttüğü AP iktidarına denk gelmektedir. Özal, dönemin şartları açısından dikkat çekici bir şekilde uzunca bir süre solun hâkim olduğu bir kurumda, üst düzey bürokrat olarak günlük namazlarını kıldığı gibi oruçlarını tutmaktan da geri durmamıştır. Yakın tanıklarının aktardığı üzere Müsteşar Özal, şahsi inancını ve ibadetlerini oldukça gizli yapmaktaydı; inanç ve ibadetini de maiyetindekiler üzerinde bir baskı unsuru haline getirmede. Tüm bunlara rağmen Özal ve onunla yakın çalışan muhafazakâr genç bürokratlar, kendilerine takılan “takunyalılar” etiketinden kurtulamayacaktır (Özdemir, 2014:66).

Özal’ın ilk siyasi deneyimi, kardeşi Korkut Özal’ın da yönetici olduğu Milli Selamet Partisi’nden, 1977 yılında Nakşibendi Tarikatı lideri M. Zahid Kotku’nun teşvikiyle İzmir milletvekili adayı olmasıdır. Her ne kadar eşi

Semra Özal, bu girişime karşı çıksa da adaylık, Özal'ın geniş dindar kesimler ile rabita kurması bakımından sembolik öneme haizdir. Özal'ın seçimi kaybetmesi, 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin yasaklılar listesine girmemesi gibi önemli bir neticeyi doğurmuştur (Birand, Yalçın, 2001:50-51).

Cari rejim tarafından icra edilen laisist uygulamalar karşısında cesur bir tutum geliştirmekten çekinmeyen Özal, yapısal sorunların çözümünde öncü rol oynamıştı. Kürt meselesinde İslami kimliği, etnik kimliğin üzerinde birleştirici bir tutkal olarak kabul eden Özal, başörtü yasağına karşı çıktığı gibi hukuki düzenlemeler üzerinden sorunun çözümünde inisiyatif kullanmaktan çekinmemişti (Yıldız, 2018: 52). Celal Bayar hariç asker kökenli cumhurbaşkanları tarafından temsil edilen, Kemalist rejimin sembol makamı olan Çankaya Köşkü, Özal ile birlikte “sivil” ve İslami bir kimlik kazanacaktır. Sait Yazıcıoğlu'nun tespitiyle, samimi bir Müslüman olarak Özal'ın din bilgisi yeterince derin değildi, dini konularda tafsilatlı bir araştırması yoktu fakat dini alanda yaşanan tıkanmanın farkındaydı ve bunun aşılması anlamında bir siyasetçi ve devlet adamı olarak önyak olmuştu (Yazıcıoğlu, 2001:209).

Muhafazakâr kimliği içerisinde var olan İslam inancı Özal için sadece şahsi bir inanış değil siyaset başta olmak üzere kamusal işleyişin temel bir tetikleyicisidir:

Bu bir ibadet gibidir. Hizmet ibadettir. Hakka hizmettir. Netice itibariyle halka yapılan hizmet hakka yapılan ibadet gibidir. Onu öyle kabul ettikten sonra kim ne söylesse söylesin hiç aldırmayınız. Önemli olan işin doğru yapılmasıdır (Özal, 1988:117).

Muhafazakârlık, Özal ile sınırlı kalmayarak partisi ANAP'ın da önemli bir parçası, ideolojik kaynağı ve toplumsal tabanı haline gelmiştir. Dört eğilimi kendi içerisinde barındıran ANAP'ın hayati damarlarından birisi olan muhafazakârlık, Milli Güvenlik Konseyi tarafından siyaset kurumu üzerinde uygulanan veto neticesinde büyük oranda tırpanlanmış, bu kimliği taşıyan kurucuların isimleri reddedilmiş, 1983 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde parti adına aday gösterilmelerine de izin verilmemiştir.

Muhafazakârlık ve Özal siyaseti bakımından dikkat çekici olan husus, yeni-sağ siyaseti oluşturan kapitalist, bireyci ve değişim konusundaki şevkli liberalizm ile geleneksel değerleri korumak isteyen, otoriteye sadık muhafazakârlığın tarihsel anlamda yaşadıkları gerilimin ANAP dönemine de sirayet etmiş olmasıdır. Yukarıda açıklandığı üzere liberal Özal çözümlemesinde “devlet” kendinden menkul, aşkın, baba formundan sınırlı, teknik ve girişimci bireylerin kontrolü ve hizmetinde bir aygıtı doğru evirilmek zorundadır. Devletin ve onun cisimleşmiş hali olan bürokrasinin “asgarileştirilmesi” üzerinden piyasa güçlerine ve nihayetinde demokrasiye alan açılacağı kabulü, neo-liberal düşüncenin temel varsayımıdır (Heper, 1989:46). Fakat 12 Eylül darbesi sonrasında askerler ve gölgelerindeki sivil aktörlerin tatbik ettikleri de-politizasyon ve onlara eşlik eden Türk-İslam-

Batı sentezi şeklindeki “amorf” uygulamalar, siyasetin çoğulculuğunu boğduğu gibi amaçlanan minimal otoriteyi paradoksal bir şekilde güçlendirmiştir (Köker, 2008:311). Özal liderliğindeki ANAP iktidarı da siyasetin monolitik karakterine uygun olarak, neo-liberalizm gereği kapitalizm ile demokrasi arasında kurulan doğrusal ilişkiye rağmen, uyguladıkları neo-muhafazakâr siyasetin neticesi “adı var kendi yok” bir sivil toplumun taşıyıcısı olmuştur. Özal döneminde yeni sağ siyaset içinde cereyan eden gerginlik, tek taraflı olarak sadece siyasi liberalizm aleyhine değil muhafazakâr değeri de aşındırmak suretiyle işlemiştir. Özal’ın şahsında alternatif modernleşme sürecinin yeni bir ivme kazandığı 1980 sonrası siyaset ve onun ürettiği toplumsal ve ekonomik dönüşüm, ANAP iktidarının içindeki geleneksel damarı ve onların temsil ettiği toplumsal kesimleri ciddi bir şekilde tehdit etmiş ve bu durum parti içinde olduğu gibi merkez sağ, milliyetçi ve İslamcı kesimlerden de tepki toplamıştır.

2.4. Özal’ın Milliyetçilik Damarı

Anti-komünizmin kesifleştiği seksen öncesi Türk siyasetinin ana bileşenlerinden milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı siyaseti birbirinden ayırmak hayli zordur; üçü arasında ideoloji, kültür ve toplumsal köken bakımından yoğun bir geçişme mevcuttur. Sağ ve sol kutuplaşmanın arttığı “Soğuk Savaş” atmosferinde önce DPT Müsteşarlığı, daha sonra özel sektörde yöneticilik yapan Özal, dönemin koşulları bakımından milliyetçilik semsiyesi içerisinde yer alan sağcı bir aktör olarak okunabilir. Özal’ın tüm iddiasına rağmen, Türk sağından kopamayan “Milli Görüş Hareketi”nin seksen öncesindeki temsilcisi Milli Selamet Partisi’nden milletvekili aday olması, MESS sendikası yöneticiliğinde ürettiği sol karşıtlığı ve Türk-İslam sentezinin entelektüel taşıyıcısı Aydınlar Ocağı’nın bir mensubu olarak 1979 yılında Milliyetçiler Kurultayı’nda ortaya koyduğu fikirleri, onu milliyetçi düşünce içerisinde konumlandırmak adına zengin bir malzeme vermektedir (Bora, 2005: 593). Üçüncü Milliyetçi Cephe olarak bilinen Demirel’in azınlık hükümetinde Başbakan Müsteşarlığı görevine gelen Özal’ın, 12 Eylül sonrasında ANAP liderliğinde ürettiği siyasi söyleminin önemli bileşenlerinden birisi de milliyetçiliktir. Bu bağlamda, Murat Belge, ANAP’ın kuruluşu sonrasında Özal’ın sağa yönelik yaptığı “birleşme” çağrısının gerisinde, seksen öncesinin sol karşıtlığının bulunduğunu ve bu seslenişin bir tekrardan ibaret olduğunu ileri sürmektedir (Belge, 1992:216). Buna karşın Özal için etnik kimlik, ne 12 Eylül öncesinde ne de sonrasında salt bir politika aracı olmamıştır; bu yönüyle sağın Türkçü damarından sert bir şekilde ayrılmaktadır. Özal’ın sahip olduğu liberal söylem, milliyetçilik düşüncesinde de devreye girerek iktisadi kalkınmayı ve buradan edinilecek toplumsal refahı birinci derecede önemsemektedir. Özal, ekonominin gerçekliğinden uzak, haması, tarihsel milliyetçi söylemleri sert bir dille eleştirmekten geri durmamıştır:

... 'Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu yaptı' diye geçmişle övünmek, milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünemesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı? (Barlas, 1994:123).

Özal milliyetçiliğinin reel politik açısından önemli tezahürlerinden birisi de “ülkücü” hareketin, ANAP siyasetinin belirleyici politik damarlarından birisi olmasıdır. Askerler tarafından Turgut Sunalp'e kurdurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) “resmi” sureti nedeniyle birçok “ülkücü” ANAP uhdesinde siyasete girmiş ve iktidar partisinin özellikle taşra teşkilatlarında etkili olmuştur. “Hareketçi” tanımlaması ile Mustafa Taşar liderliğinde ANAP içerisinde konum alan ülkücüler (Gürpınar, 2013:102), zaman zaman partinin diğer ideolojik fraksiyonları ile mücadeleye girmekle birlikte özellikle 1986 sonrasında “ehlileşerek” partinin ana omurgasına uyum sağlamışlardır.

Özal'ın milliyetçilik düşüncesi sadece iç politikada değil Körfez Krizi, Sovyet rejiminin çökmesi ve Yugoslavya'nın parçalanması sonrasında Balkan coğrafyasında Müslüman kimliğinin yaşadığı kimlik sorunlarında, insani olduğu kadar bir diplomasi “meselesi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçi ve muhafazakâr değerler ile teçhiz edilmiş bir siyasetçi olarak Osmanlı belleğini merkeze alan Özal, İmparatorluk düzeninin belirtilen coğrafyalarda kurduğu barışı yeniden tesis etmek amacıyla -cari rejimin mevcut reflekslerini zorlama pahasına- sınır ötesi bir dil geliştirmiştir. Yaşanan dönüşümleri ve krizleri imkâna çevirmek isteyen Özal, Türkiye'nin etrafında cereyan eden hadiseleri 400 senede ancak bir kez milletin eline geçecek fırsatlar olarak görmüş ve Türkiye'nin önünde açılan hacet kapılarının değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Özal, 1992: 12-13).

2.5. Özal'ın Siyasi Üslubu

Özal, cenaze töreninde ön plana çıktığı üzere kamuoyunda “sivil cumhurbaşkanı” olarak bilinmektedir. Siyasetin, bürokrasinin ve devletin en tepesindeki ismin sivil olarak ifade edilmesi temel düzeyde bir çelişkiyi barındırmakla birlikte bu kavramsallaştırmanın gerisinde, Özal'ın devlet kavramına yüklediği araçsal ve hizmetkâr anlam yatmaktadır. Özal, siyasetçiliği döneminde bir felsefe ve kurumsal işleyiş bakımından devlet etrafında örülen “kültü” büyük oranda kaldırdığı gibi siyasetin resmîyetini gücü oranında zayıflatma çabası içerisinde de girmiştir. Bürokrasi tecrübesinde insanlar ile kurduğu samimi ilişki sayesinde, devletin resmi yüzünü en azından kendi maiyetinde kırmayı başarmıştır. Makam odası yerine farklı kurumlardaki çalışma odalarını kullanan, makamda bulunduğu ise masasında değil yuvarlak toplantı masasında çalışan Özal, resmi bir görüntü yerine ceketsiz, kolları kıvrık gömleği ve insanları kucaklayan, karşılaştığı kişileri sık sık yanaklarından öpen tavırla bürokrasinin sert ve kuralcı yüzünü adeta parçalamaktaydı. Cumhurbaşkanı ve 12 Eylül rejiminin cisimleşmiş hali olan Evren'i medya önünde kendisine çekerek

yanaklarından öpmesi, askeri kıtayı yazlık günlük kıyafeti ile selamlaması belirtilen siyasi üslubun örnekleriydi. Benzer şekilde, resmi işlerini ev hayatına ve özeline taşıyan Özal, bürokrasinin makamlara sıkışmış dünyasını bir bakıma kırmaya çalışmaktaydı fakat bu durum klasik bürokrasi mensupları için alışılmışın dışında, yadırgatıcı zaman zaman da nezaketsizdi (Özdemir, 2014:120-121, Birand, Yalçın, 2001:72-73).

Özal, Türk siyasetinin “deve dişi” politikacıları karşısında görece acemi bir aktördü (Türk siyasetindeki liderlik deneyimleri için bkz. Heper, Sayarı, 2008). Rekabetçi bir düzende mücadeleye başladıktan kısa bir süre sonra Çankaya Köşkü’ne çıkması nedeniyle olgunluk meyvelerini toplamadan politika sahnesinden çekildi. Diğer taraftan, Özal, kendisini hiçbir zaman bir siyasetçi olarak görmedi, sahip olduğu teknokrat tarafı her daim muhafaza etti: “Siyasetçi mikrofonu eline alınca uzun uzun konuşmuş. Ama ben kendimi pek fazla siyasetçi gibi görmüyorum. Hala teknisyen olarak görüyorum” (Türk, 2014:124). Özal, siyasetin günlük, derinliği olmayan meselelerini konuşmaktan ve rakipleri ile politik mücadeleye girmekten hoşlanmazdı; siyasete mühendislik kesinliği ve üslubu içerisinde bakardı: “Bizim mühendislerin olduğu yerde iki kere iki dört eder ama siyasetçilerin olduğu yerde iki kere ikinin sonucu her zaman dört etmiyor” (Gönültaş, 2014:157). Siyasete olan mesafesi ve klasik bürokrasiye olan eleştirel tutumu nedeniyle geleneksel bürokrasinin kalıpları içinde değil, kendi etrafında kurduğu sınırlı sayıdaki genç isim üzerinden çalışmayı tercih etmiştir. Kendisini merkeze koyan Özal, Demirel’in ifadesiyle çalışma üslubu bakımından, “horon çekmez zeybek oynardı” (Özdemir, 2014:120). Özal’ın dikkat çekici “ilişki inşası” sadece maiyetindeki genç insanlar ile değil, ulusal ve uluslararası siyaset bakımından da dikkat çekiciydi. Bu ağın içerisinde askerler, iş insanları, küresel ekonomik aktörler, sivil toplum liderleri, dünya liderleri, dini önderler gibi alabildiğine geniş ve farklı simalar kendilerine yer bulmaktaydı.

Seksen öncesinde yaşanan sert politik mücadele, Türkiye’de toplumsal ve bireysel anlamda telafisi güç bir ayrışmayı tetikledi. Özal, ortaya koyduğu dört eğilim ile sadece siyasi arenada değil kişisel ilişkiler düzeyinde de yeni bir dil kurarak bölünmüşlüğü ortadan kaldırma çabasında oldu; bu hususun gerisinde kişisel olarak kin tutmayan, uzlaşmacı, sempatik, esprili, protokole yüz vermeyen, kendisine yapılan kötülükleri unutabilen tavır yer almaktadır (Demirel, 2018:67). Örneğin Özal, ikinci kez DPT Müsteşarlığı’na geldiğinde, 12 Mart muhtırası sonrası kendisine yapılanlara karşılık sol eğilimli bürokratlardan intikam alacağı endişesi karşısında, Hz. Ali’nin Uhud Savaşı örneğinden yola çıkarak “Siz de kinci olmayın. Sağcı-solcu dediğiniz insanlar da esen rüzgâr yönünde eğilen ağaçlar gibidir. Bunlar geçici şeylerdir, uğraşmayın” diyerek maiyetindeki herkesi sükûnete davet etmiştir (Kansu, 2004:514). Özal’ın hoşgörülü siyasi üslubunun bir diğer örneği de kendisiyle ilgili çizilen, eleştiri dozu yüksek karikatürlerdir.

Karikatüristleri arayıp, çerçevesi, büyük örneğini kendilerinden isteyen Özal, bunları Başbakanlık binasına asacak kadar toleranslı ve özgüvenlidir (Gönültaş, 2014:126). Diğer taraftan, siyasi rakiplerine karşı zaman zaman kullandığı ve kamuoyunun tepkisini çektiği “bel altı” ifadeler de özgüvenin diğer bir boyutu olarak okunabilir.

Özal’ın siyasi üslup açısından dikkat çeken bir başka niteliği realist yönüydü. Bir tarafta mühendislik mesleğinin kesinliği diğer yanda kapitalist perspektifinin rasyonalitesi, Özal’ı siyasette olabildiğince gerçekçiliğe sürüklemişti. Solun entelektüel ve politik mecralarda yaygın olduğu, reel sosyalizmin hemen yanı başımızda var olduğu bir dönemde Sovyet rejiminin yıkılacağı hususundaki öngörüsü, realizm ile beslenmiş siyasi bir üsluba işaret etmektedir. Benzer şekilde Milliyetçiler Kurultayı’nda ortaya koyduğu ekonomi modelinin, kısa süre sonra ülkede tatbik edilmesi ve kalıcı hale gelmesi Özal’ın gerçekçiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir (Özdemir, 2014:92-94).

Özal’ı hem bürokrat hem de siyasetçi olarak başarılı kılan husus sahip olduğu siyasi üslubudur. Toplumun geniş kesimleri ile buluşabilen, devletin en sert yüzünü suhuletle idare edebilen diğer yandan farklı ideolojileri kendi içerisinde terkip edip çevresi ile sıcak ilişkiler kurabilen Özal, hayatın gerçeklerinden asla kopmamıştır.

3. ÖZALLI YILLAR VE POLİTİKA

Üç alt bölümden oluşan üçüncü kısımda ara rejim bürokratu, parti genel başkanı/Başbakan ve nihai olarak Cumhurbaşkanı olarak Özal’ın reel siyaset deneyimi ele alınacak olup, yukarıda açıklanmaya çalışılan ideolojik müktesebatin pratik yansıması tetkik edilecektir.

3.1. Ara Rejim Bürokratu Olarak Özal

“Özallı yıllar” olarak adlandırılacak dönem, Özal’ın başbakanlık yaptığı 1983-1989 yılları ile Çankaya’ya, Cumhurbaşkanlığı makamına çıkıp vefat edeceği 1989-1993 yılları arasını kapsamaktadır. Özal’ın ara rejim döneminde başbakan yardımcısı olarak görev aldığı ve 24 Ocak Kararları’nı hayata geçirdiği zaman dilimi (1980-1982) ise, “Özallı yılların” dibcesi niteliğindedir. Özal, askeri idarenin gölgesinde çalışmakla beraber, uluslararası dinamikler etrafında başlatmış olduğu ekonomik dönüşümün tamamlanması adına askerler için “vazgeçilmez adamdı”; teknik bir mesele olarak ekonomi alanında tek yetkili olduğu, askerlerin bu alanı ona tahsis ettiği ifade edilebilir. Liberal-muhafazakâr bir siyasetin taşıyıcısı olarak partisi ANAP ile iktidara gelen Özal’ın, darbe yönetimi ile işbirliği yapması, siyasi kariyeri boyunca ona karşı yapılan en önemli eleştirilerden birisidir. 12 Eylül askeri darbesinin NATO konsepti içerisindeki yeri ve 24 Ocak Kararları’nın küresel ilişkileri hesaba katıldığında, darbeden önce başlamış olan ekonomik dönüşümün askeri idare için bir zorunluluk olduğu görülecektir. Özal, Başbakanlık Müsteşarı olarak 12 Eylül 1980 müdahalesi

sonrasında MGK’ya sunduğu “Türkiye’nin Son Ekonomik Durumu ve Alınacak Tedbirler” başlıklı raporunda, mevcut ekonomik dönüşümün başarıya ulaşması için asgari 4-5 seneye ihtiyaç olduğunu iletmişti (Özdemir, 2014:138). Muhafazakâr bir aktör olarak Özal, taşıdığı tüm “şüphelere” rağmen küresel bir sistemin Türkiye’ye tatbikatı konusunda askerler için tek isimdi; ara rejimin Özal’ı gözden çıkarma ya da ona alternatif sunma lüksü yoktu. Durumun farkında olan Özal, kendisine sunulan dış ilişkilerden sorumlu bakanlık yerine Maliye ve Ticaret bakanlıklarını uhdesine alarak ekonominin tek patronu olmayı talep etti (Barlas, 1994:14).

Özal, kendisini, doğruları söylemek zorunda olan, acı reçeteyi tatbik etmesi gereken bir teknokrat olarak tanımlayacaktır; ona göre çalışmasının özü de gerçekçilik ve pragmatizmdir (Ulagay, 1983:47-48). Ekonominin gereklerini yerine getirmeyen yönetim ile sorun yaşayan Özal, istifa dilekçesi yazarak Başbakana sunmasına karşın, Evren’in araya girmesi ile dilekçesini geri çekmek zorunda kalacaktır. Şüphe ile baktıkları mesleki bilgisi, tecrübesi ve ilişkileri gereği iş emanet ettikleri Özal hakkında, askerlerin kafasındaki esas soru, “teknokrat” Özal’ın siyasete girip girmeyeceğiydi. İstifa olayı sonrasında Evren’in konuyla ilgili sorusuna “böyle bir fikri olmadığı” yönünde cevap veren Özal’ın, siyasi bir arayışı olduğu yakın çevresi tarafından bilinmekteydi. Askerler “Banker Kastelli” hadisesinde, kendisine yakın Maliye Bakanı Kaya Erdem’in istifasını istediler; Özal bu talebi gerekçe göstererek, Maliye Bakanı’nın istifasından bir gün sonra 13 Temmuz 1982 tarihinde Başbakan Yardımcılığı görevinden ayrıldı. 1982 yılının geri kalanını büyük oranda yurtdışında geçiren Özal, 1983 yılının başında aktif siyasete dâhil oldu.

3.2. Anavatan Partisi ve Özal Liderliğinde Politika

Siyasi partilerin serbest bırakılması ve seçim kararı alınması ile birlikte uzunca süredir bastırılan siyasal alan, yeni kurulan partilerin akınına uğradı fakat MGK politik alanı fazla genişletme niyetinde değildi. Birçok parti, kuruluş aşamasında laikliğe aykırı ya da eski partilerin devamı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatıldı, çok sayıdaki kurucu isim MGK tarafından veto edildi. Askeri idare, 1980 öncesinde yaşanan zaafları merkeze alarak bir siyasi topoğrafya tasarısı başlattı. Öncelikle sağın uç kesimi olarak görülen seçim sistemi sayesinde, büyük temsil olanakları üzerinden siyaseti kutuplaştırdığına inanılan MHP ve MSP’nin sistem dışı kalması hedeflendi. Merkezin her iki yakasında yer alan ve salt “iktidar merkezlilik” üzerinden toplumu “sorumsuzca” siyasallaştırdığı iddia edilen AP ve CHP’nin devamı niteliğindeki partilerin önü kesilmeye çalışıldı. Amaç, ideolojik olarak bölünmüş, parçalı, toplumsal anlamda politize bir mücadele yerine sağda ve solda ılımlı iki parti etrafında örülü “sakinleştirilmiş” bir siyasetti (Sakallıoğlu, 1995:1248). Askeri idare için hedef görece kalkış noktası için tutturulmuş gözükmeyle birlikte, uygulanan veto neticesinde 1983 yılındaki seçime sadece Başbakanlık

Müşaviri Necdet Calp'ın Halkçı Parti'si (HP), emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile çok şans verilmeyen Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) katılabilirdi. Kurulan Refah Partisi (RP), Doğruyol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Parti'nin (SODEP) seçime girmesine izin verilmedi.

ANAP, 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçe ile kuruldu (Konuyla ilgili bkz. Ergüder, 1991:155-156). ANAP'ın kuruluş süreci Özal'ın Başbakan Yardımcılığı'ndan istifa etmesi ile başlamış, yurt dışından dönüşü ile hızlanmış. Özal, 6 Şubat 1983 tarihinde basına yaptığı açıklamada, ikinci-üçüncü adam olarak belirli işleri yapamayacağını, bürokrat olmasının mümkün olmadığını ve kendi programını uygulayabilirse partisini kuracağını ifade ederek gizli olarak yürüttüğü faaliyetini kamusal bir niteliğe büründürdü (Milliyet, 1983). Özal'ın kafasındaki soru işareti, askeri idarenin ne düzeyde partisine olur vereceği, programı tatbik etme imkânı olup olmayacağıydı. Sonucu belirsiz bir yolculuğa çıkmadan evvel Özal, Evren ile görüşerek parti konusunda askeri idarenin olurlarını alma yolunu takip etti. Evren, partinin kuruluşu öncesinde Özal ile yaptığı farklı görüşmelerde, MHP ve MSP tandanslı kimselerin partiye dâhil edilmemesi, aksi durumda bu isimlerin MGK tarafından veto edileceği hususunda uyarıda bulundu (Barlas, 1994:28).

Özal, kişisel ilişkileri ve asker nezdindeki itimadı ile kendi liderliğinde müstakil bir parti ile siyasete dâhil oldu. Özal'a göre, askerlerin özerk bir parti olarak ANAP'ı yarışa dâhil etmelerinin gerisinde, partisine kazanma şansı verilmemesinin yanında kurulmak istenen iki partili "demokrasi oyununda" ANAP'ın bir garnitür olarak görülmesi yer almaktadır (Özdemir, 2014: 160). Özal'ın asker nezdindeki icazetine rağmen veto mekanizması ANAP için de çalıştı; parti kuruluşunda yer alan, Özal'ın iki yakın ismi Hüsnü Doğan ve Mehmet Keçeciler MGK tarafından veto edildi (Yavuz, 2013:103).

Askeri idare, Evren'in ifadesiyle, 1983 seçimleri öncesinde biri sağda (MDP) iktidarı temsil eden diğeri solda (HP) ona muhalefet edecek bir siyasi oluşumu hedeflemişti (Barlas, 1994: 29). Öz itibariyle ortaya konulmak istenen sistem, kurgusal olup, gerçek bir mücadelenin, toplumsal temsil ilişkilerinin uzağında, demokratik varoluşun karşısında bir parti düzeniydi. Bu açıklama, Özal'ın siyasi partiler üzerinden ANAP'ı konumlandığı tarihsel çözümleme ile büyük oranda örtüşmektedir:

Türk demokratik siyasi hayatında iki ekol var... Biri Cumhuriyet Halk Partisi, diğeri Demokrat Parti... İkisi de İttihat ve Terakki kaynaklı... Biri sağ, biri de sol kanadı İttihat-Terakki'nin. Biri liberal, biri devletçi... Bu iki partinin veya ekolün arasına giren kimse çok yaşayamamış... Marjinal kalmış. Kısa sürede yok olmuş... Oysa biz Anavatan'la bu iki ekolün dışında, yeni bir çizgi koyduk. Başarı da kazandık (Barlas, 1994:43).

Muhalef siyasi odakların bastırıldığı, ara rejim liderinin seçim öncesi reyini belli ettiği siyasi bir atmosferde, Özal'ın ifadesiyle ana akım siyasetin dışındaki bir partinin girdiği ilk seçimde başarılı olmasının en önemli

nedenlerinden birisi, teknolojiyi, yeniliği ve uzmanlaşmayı savunan Özal’ın oluşturduğu, alan açtığı yenilikçi seçim kampanyasıdır. Bu kampanyanın aktif kullanılmasında rol oynayan husus, 7 Temmuz 1983 tarihinde MGK’nın siyasi partilere gazetelerde paralı yayım yapmasına izin veren kararıdır.

ANAP’ın 1983 yılındaki kampanya sorumlusu, daha önce Time Dergisi’nin Türkiye ekini yapan Manajans’dır. Ara rejim döneminde ajansın faaliyetlerini yakından takip eden Özal, ANAP’ın 1983 kampanyasını aynı ajanstan talep etti. Beş ana başlık belirleyen ajans her gün Özal’ın yaptığı televizyon, radyo ve mitinglerde bunlardan birisini ön plana çıkartarak toplumsal odaklanmayı kolaylaştırmıştır. Seçim kampanyasını geliştiren stratejiler ekseninde Özal’a odaklayan ajans, iş bilen, gerçeklerden kopmayan, sempatik bir kişilik olarak elinde kalemi ile parti liderini ön plana çıkartmaya çalışmıştır. Medya mensupları ile parti yöneticileri sık sık yemekli toplantılar düzenleyerek, medya üzerinden partinin ve liderin servis edilmesini sağlamış; Özal’ın konuşmalarından elde edilen videolar parti teşkilatına dağıtılarak, kahvehaneler başta olmak üzere vatandaşların toplu olarak bulunduğu yerlerde izlettirilerek propaganda faaliyetleri aralıksız sürdürülmüştür (Özkan, 2007:65-66).

ANAP’ın seçimden kısa süre önce gazetelere verdiği reklamlarda, parti ile Özal arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta, Özal ile parti özdeşleştirilmekte, yaşanan çözüm adına Özal tek adres olarak gösterilmektedir: “Ekonomi mimarı Özal’ın Partisi”, “Sana destek değil köstek olacak bürokrasi zihniyetini devlet kapısından kovacak Özal’ın Partisi”, “Hayat pahalılığının belini kırmış ekonomiyi kontrol altına almış Özal’ın Partisi”, “Başını sokacak bir yuvanın özlemini çekiyorsan, konut yapımını planlamış, parasını pulunu nereden sağlayacağını hesaplamış Özal’ın Partisi” (Tokgöz, 2010:185). ANAP’ın 1983 seçimlerinde gazete reklamlarında kullandığı “ortadirek” ve “iş bitiricilik” kavramları da, kapitalist düzen içinde statü kazandırmak istediği orta sınıf açısından dikkat çekicidir.

ANAP girdiği ilk seçimde aldığı %45,1 oy oranı, kazandığı 211 milletvekili ve mecliste elde ettiği %53 temsil oranı ile seksen sonrası çok partili hayatı konsolide etmeyi başaracaktır.

Özal’ın Başbakanlık dönemi iki kabineden oluşmaktadır. I. Özal hükümeti, 13 Aralık 1983 tarihinde başladı ve 1987 yılı milletvekili seçimlerinin yapılacağı aralık ayına kadar sürdü. I. Özal hükümeti döneminde icra edilen 1984 mahalli idareler seçimi, 1986 ara seçimi, 1987 referandumu ile görece 1987 yılında yapılan milletvekili seçimleri, ANAP’ın gücünü koruduğunu göstermektedir.

Özal, ara rejim döneminde askerlerin bazen bilgisizlikten bazen politik sebeplerle engel olduğu kararları tek parti yönetimi altında Başbakan sıfatıyla büyük bir kararlılık içerisinde ve taviz vermeden uyguladı. İşbaşına gelen Özal, görece model değişikliğine gitti ve 1980-82 yılları arasında

enflasyon ve cari açığın düşürülmesine odaklanırken, 1983 sonrasında ekonominin yapısal niteliğini değiştirmeyi hedefledi fakat bu tercih ilerleyen dönemde telafisi mümkün olmayan enflasyonist baskılara neden oldu. Yapısal dönüşümün en önemli ayağı, liberalizasyon ve dış ticaret rejimi üzerine kuruluydu; temel düzeyde Türkiye ekonomisinin dünya ile entegre edilmesi amaçlandı. (Kazdağlı, 2001:461-462).

Özal'ın uzunca süredir ifade ettiği devletin ekonomiden çıkartılması, devletin minimize edilmesi sözleri doğrultusunda, KİT'lerin özelleştirilmesi gündeme getirildi; var olan KİT'lerin piyasa koşullarına uygun olarak çalıştırılması noktasında çalışmalar yürütüldü (Kazdağlı, 2001:465).

Özal'ın siyasi olarak odaklandığı, dayanmak istediği ve güçlendirdiği toplumsal tabaka, orta sınıftır. Özal hükümeti, sendikal hareketlerin kısıtlanmasından istifade ederek reel ücretlerin düşürülmesini, faizlerin ve sermaye yatırımlarının arttırılmasını buna karşın yerli paranın değerinin azaltılarak ithal girdi maliyetlerinin düşürülmesini ve ihracatın arttırılmasını hedeflemiştir (Kirmanoğlu, 1995:540). Bu politika, 1983-1989 yılları arasında büyük oranda başarılı olmakla birlikte, 1989 yılından itibaren sendikal hareketlerin yeniden güç kazanması ve ANAP'ın mahalli idare seçimi yenilgisiyle görece gevşetilmek zorunda kaldı (Özen, 2011:153). Orta direğin geliştirilmesi adına yapılan en önemli hamlelerden birisi de Toplu Konut İdaresi aracılığıyla sağlanan krediler üzerinden kooperatifçiliğin geliştirilmesi ve konut ihtiyacının karşılanmasıdır. Fakat Özal döneminin tüm vaatlerine ve orta direği geliştirme iddiasına rağmen en çok kaybeden, reel gücü azalan sınıflar bu gruplardır. Oluşan mağduriyetin telafi edilmesi adına, büyükşehirlerin periferisinde gecekondularda yaşayanlara tapu tahsis belgelerinin dağıtılması ve yoksullar için verilen fak-fuk-fon şeklinde kısıtlanan kaynaklar aracılığıyla ekonomik destek sağlanmıştır (Özen, 2011:155).

ANAP dönemi parti ve hükümet programlarında temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi, geniş ve derinlemesine ele alınmasına karşın, döneme damgasını vuran “yeni sağ” düşüncenin sahip olduğu “siyaset karşıtı siyaset”, örgütlü ve ideolojik toplumun gelişmesinin önünü kesmiştir. Bu dönem için başta Özal olmak üzere, parti ya da kamu otoritelerinin sivil toplumu teşvik ettiğini söylemek bir hayli zordur. Demokrasi ve temel hakların geliştirilmesi noktasında Özal'a yönelen özellikle medyada çıkan haberleri “demokrasi havarisi” ve “sol amigo” olmakla itham etmiştir (Özal, 1987:5).

Siyasi yasakların kaldırılması hususundaki menfi tavrı, seçim yasasındaki değişiklikler üzerinden temsil oranının arttırılması ve parti içi demokrasinin eksikliği ANAP'ın ilk dönem karnesinin kırıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk dönem ANAP iktidarının demokrasi ve sivilleşme yolundaki en önemli hamlesi, 14 Nisan 1987 tarihinde gerçekleşen Avrupa Topluluğu “tam üyelik” başvurusudur (Dağı, 2001:266). İlk dönem ANAP

iktidarının aldığı en dikkat çekici karar ise, 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesi ile siyasetçilere verilen politika yasağının kaldırılması hakkındaki referandumdur. İlginç bir şekilde, muhalefet partilerinin “evet” propagandasına rağmen Özal, referandum sürecinde “hayır” kampanyası yürütecektir. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandumda %50,16 evet, %49,84 hayır oyu çıktı ve siyasi yasakların kalkması ile eski siyasiler partilerinin başına geçti. Özal, yakın çevresine yaptığı açıklamada siyasi kariyeri boyunca yaptığı üç hatadan biri olarak, yasakların kalkmasının Meclis’te değil referandum yoluyla çözülmesi olduğunu söylemiştir (Birand, Yalçın, 2001:545). Referandumun ANAP aleyhine sonuçlanması ve eski siyasilerin politik arenaya dönmesi neticesinde Özal, erken seçim kararı aldı. 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan milletvekili genel seçiminde yüzde onluk “genel baraj” ve “seçim çevresi barajının” yanında güçlü parti lehine işleyecek seçim çevresi düzenlemesi ile ANAP, 1983 seçimlerine göre daha fazla milletvekili ve yüksek temsil elde etti.

II. Özal Hükümeti, 21 Aralık 1987 tarihinde kuruldu ve Özal’ın Çankaya Köşkü’ne çıkıp yerini Yıldırım Akbulut’a devredeceği 9 Kasım 1989 tarihine kadar sürdü. İlk dönem Özal iktidarının, meşruiyet kaygıları nedeniyle cepheden yüzleşemediği askeri vesayet, ikinci dönem için çözülmesi gereken bir sorun olarak karşısında durmaktaydı. Merkez sağda ANAP ile kıyasıya rekabete giren Süleyman Demirel’in bu dönem için en dikkat çekici muhalefeti, Özal’ın sistemi karşısına almadığı ve demokratikleşme bağlamında askeri vesayeti geriletmediği aksine oluşan tekelsiz siyasetten istifade ettiği yönündeydi (Alptekin, 2018:151). 1980-1987 yılları arasında ordu ile zoraki bir uyum süreci geçiren Özal, darbelere sebep olan ekonomik sorunların iktidarlarının ilk döneminde çözülmesini, askeri rejim karşısında elde edilmiş bir kazanç olarak okumaktadır (Barlas, 1994:148). 1987 sonrasında Özal’ın savunma bütçesini ve fonlarını mecliste tartışmaya açması ve Sayıştay incelemesine tabi tutan yasal düzenlemeleri geçirmesi ile bakanlıklardaki askeri danışmanlar yerine sivil isimlere yer vermesi kurumsal düzeyde yapılan önemli hamlelerdir. Özal’ın 1987 yılı temmuz ayında emekli olan Genel Kurmay Başkanı Necdet Üruğ yerine, TSK’nın tavsiye ettiği Necdet Öztoran’u değil Necip Torumtay’ı ataması, sivil siyaset lehine alınmış bir başka önemli aksiyondur. Sivillerin kullandığı inisiyatif, ordu üzerinde giderek tedirginlik oluşturmaktadır. Genel Kurmay Başkanı Torumtay, Körfez Savaşı zamanında Özal’ın orduya danışmadan karar aldığı gerekçesiyle istifa ederken bu durumu “devletin karar mekanizmasının raydan çıkması” olarak açıklamaktadır (bkz. Torumtay, 1993:117). Böylece, uyumlu, düşük yoğunluklu, cepheden mücadelenin olmadığı ilk dönemin aksine temsil oranını arttıran, meşruiyetini güçlendiren ve siyasal alanda inisiyatif kullanan ANAP iktidarı, ikinci döneminde, ordunun kendi üzerinde oynadığı gücü büyük oranda örseleyerek siyaseti kendi lehine konsolide etmeyi başaracaktır.

Temsil açısından siyasi rakipleri karşısında güç kazanan ve askeri idarenin üzerindeki etkisini geriletken ANAP iktidarı, dış politikada daha aktif ve dönüştürücü bir rol oynamaya başladı. Geleneksel dış politika refleksleri içerisinde Batı perspektifinde kendisine alan bulan Arap-İsrail sorunu, Özal'ın İslam dünyası nezdinde arayışlarına uygun olarak İsrail'e karşı düşük yoğunluklu bir seviyede sürdürüldü. Ayrıca Türkiye, sürgünde Filistin Devleti'ni, bürokrasinin karşı tutumuna rağmen tanıyan ilk ülke oldu. Mamafih, bu tutum İsrail'e karşı cepheden, düşmanca bir tavır içermiyordu. Özal, Arap ve İsrail devletleri arasında arabulucu olmayı teklif etti; su sıkıntısı çeken iki tarafa Türkiye'nin suyunu aktarmayı ve buradan kaynaklı bir barış inşa etmeyi önerdi fakat bu teklif Araplar nezdinde kabul görmedi (Ataman, 2001: 364-365). İran-İrak arasında 1979 yılında başlayan ihtilafın bir savaşa dönüşmesi karşısında da Türkiye tarafsız bir politika geliştirdi; iki ülke ile var olan dış ticaret sebebiyle temkinli bir dış politika yürüttü. Başta Irak olmak üzere iki ülkede yuvalanan PKK militanlarına karşı Türkiye, bu süreçte bir güvenlik arayışı içerisine girdi ve savaşın doğuracağı krizin etkilerini yumuşattı (Akdevelioğlu, Kürkçüoğlu, 2010:156). Özal, liderliğinde İslam ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi de önemli bir gelişim gösterdi; Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri Türkiye'nin gözde dış ticaret pazarları haline geldi. Ayrıca, Özal dönemine kadar bir derece alt statüde iştirak edilen İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) Özal döneminde eşit statüde katılım gerçekleşti ve Türkiye örgütün en faal üyesi haline geldi (Konuyla ilgili bkz. Ataman, 2001:372-375).

1989 mahalli idareler seçimi öncesi tüm kırılğanlığına rağmen Özal için ANAP, siyaseti toparlayan, merkezi ve yeri doldurulamaz bir partidir; ülkenin kaderi ile ANAP'ın kaderi adeta çakışmaktadır, partinin yaşayacağı olası kazalar ülke siyasetini de telafisi mümkün olmayacak şekilde yaralayacaktır:

Anavatan, diğer partilerin düştüğü akıbeta hiçbir şekilde düşmesin. Çünkü şunu unutmayınız. Anavatan'ın yerine ikame olacak alternatif yoktur bugün Türkiye'de. Bakın Allah göstermesin diyorum, Anavatan'a bir şey olduğu takdirde, herhangi bir şekilde şu veya bu zorluğa düştüğü takdirde Türkiye'nin başına gelecek şeyleri şu günden görür gibi oluyorum. Ben bu hesapları hep yaptım. Çünkü karşımuздakilerin durumunu biliyorum. Nereden nereye geldiklerini, nasıl fikirleri olduğunu, ne kadar tutarsız olduklarını çok yakından takip ettim. Bunlar için bu güne bakmaya lüzum yok. Şöyle 1970 ve 1980 arasına bakın kâfidir (Özal, 1989:113).

Yapısal sorunları çözüme kavuşturmasına karşın yüksek enflasyon enflasyon ve buna bağlı olarak reel ücretlerde baş gösteren erime, güçlendirilmek istenen sınıflar nezdinde ciddi toplumsal hoşnutsuzluklara neden oldu. Bu bağlamda, ANAP'da başlayan siyasal gerileme, 26 Mart 1989 tarihinde yapılan mahalli idareler seçiminde üst seviyeye çıktı ve iktidar partisi yarışı SHP ve DYP'nin gerisinde % 21,8 oy oranı ile üçüncü sırada tamamladı ve sadece 2 il belediyesi kazanabildi. Partinin yaşadığı yıpranma, iktidar yorgunluğu, yolsuzluk iddiaları, parti içi ideolojik gruplaşmalar, kırgınlıklar ve istifalar kadar yürütülen “negatif kampanya”

(Turan, 2008:224) iktidar partisinin toplum nezdindeki inandırıcılığını yitirmesine sebep oldu ve ANAP’ın siyaset üzerinde ürettiği konsolidasyon büyük oranda zayıfladı. Özal önderliğinde tasarlanan ve ANAP iktidarında uygulama imkânı bulan kapitalist düzenin ürettiği bölüşüm problemleri, oyların adalet talebini dillendiren SHP’ye kaymasına neden oldu. 1989 seçimi öncesi olası bir yenilgi karşısında zımnî olarak partisini bırakıp Cumhurbaşkanlığına çıkma “tehdidinde” bulunan Özal için Çankaya Köşkü, yönetmek adına zorunlu ve bir o kadar güvenli bir makam olarak görüldü.

3.3. Çankaya Gölgesinde Politika

Özal, SHP ve DYP’nin gösterdiği sert reaksiyona ve sine-i millete dönme tehdidine karşı, partisinin verdiği destek ile 31 Ekim 1989 tarihinde TBMM’de yapılan ve sadece ANAP’lı milletvekillerinin iştirak ettiği seçimin üçüncü turunda aldığı 263 oy ile Türkiye Cumhuriyeti’nin 8. Cumhurbaşkanı oldu. Özal’ın partisinin güç kaybına uğradığı bir dönemde, Çankaya Köşkü’nü siyaseten bir kaçış olarak görmesi, muhalefet nezdinde meşruiyet tartışmalarının başlamasına neden oldu (Akın, 2015:435).

Türk siyasal hayatında, parlamenter düzlemde “partili” Cumhurbaşkanlarının yaşadığı klasik sorun, kurup büyüttükleri, yönettikleri partileri ile olan ilişkilerini yeni dönemde, Çankaya Köşkü’nde “ne şekil” sürdürecekleridir. Özal’ın Cumhurbaşkanlığı dönemi, bu problemin ilk ve derin yaşandığı önemli dönemeçlerden birisidir. Özal, partisi ile olan ilişkisini ilk dönem için yakından ve aktif, aldığı eleştiriler neticesinde ilerleyen süreçte görece örtük ve derinden sürdürmüştür. Vefatından hemen önce, partiye nüfuz etme noktasında yaşadığı sorun nedeniyle alternatif ve yeni kurumsal arayışlar içerisinde girmiş olmasına karşın ömrü vefa etmeyecek ve başlayan girişimler akim kalacaktır. Bu bağlamda, Özal’ın partisi ile olan ilişkisini sürdürdüğü Cumhurbaşkanlığı dönemi (1989-1993), “Çankaya gölgesinde politika” olarak tanımlanabilir.

Başbakanlık görevinden ayrılacak olan Özal’ın, çoğunluk partisi genel başkanı olmamasına karşın “düşük profilli” Akbulut’u başbakanlık için görevlendirmesi, parti ile olan ilişkisi açısından dikkat çekicidir. Özal, bu hamlesi ile kurup, iktidara taşıdığı, aldığı destek ile Cumhurbaşkanlığı makamına çıktığı partisini kendi haline bırakmayacağını diğer yandan, Çankaya Köşkü ile sınırlı kalmayarak partisi üzerinden iktidar ilişkilerine müdahale edeceği mesajını partisi kadar kamuoyu ile paylaşmaktaydı. Özal, Cumhurbaşkanlığının yanında parti ve Başbakanlık makamları üzerinden kurduğu *de facto* irade ile bir çeşit yarı-başkanlık rejimi sürdürmüştür. İç ve dış politika, ekonomi ile milli güvenlik konularındaki aktif tutumu, bakanlar ve Genelkurmay üzerindeki etkisi, OHAL kanun hükmünde kararnamelelerinin kullanımı ve Anayasadan kaynaklı hakların ifası birlikte düşünüldüğünde, siyasetin genel yönetiminden sorumlu Bakanlar Kurulu’nun ya da meclisin oldukça pasif, Cumhurbaşkanının ise aktif bir siyaset yürüttüğü görülecektir (Tanör, 2000:82-83). Bu bağlamda Özal’ın

müdahaleci ve etkin tavrı, Türk siyasetinde seksen sonrası oluşturulan konsolidasyonun devamı şeklinde okunabilir.

Başbakanlık görevlendirmesinden bir hafta sonra Akbulut'un genel başkan seçildiği kurultayda tek rakibi, Özal'ın yakın isimlerinden H. Celal Güzel'di; diğer isimler bu ilk kongrede Özal'ın otoritesi karşısında atak bir siyaset izlemekten özenle kaçındı. Fakat ilerleyen süreçte muhafazakâr-liberal ayrışması üzerinden parti içi iktidar mücadelesi baş gösterirken Özal, geliştirdiği muhtelif tercihler aracılığıyla bu bölünmeyi kendisine tahvil etti. İdeolojik çatallaşmanın ötesinde karizmatik lider Özal'ın şahsına duyulan itimat, parti içi ihtilafın en önemli kaynaklarından birisidir (Gürpınar, 2013: 102). Fakat Özal'ın partisini bırakarak Çankaya Köşkü'ne çıkması diğer yandan kalkan yasaklar ile ideolojik partilerin kendi güçlerini tahkim etmeleri, Özal'ın şahsında konsolide olan siyaseti akamete uğratmaya başladı ve bu süreçte ANAP içerisinde var olan ideolojik dengelerin sürdürülmesi gündemden güne zorlaştırdı. Özal'ın Akbulut ismini seçmesinin gerisinde, “yönetilebilir” bir başbakan kadar liberal-muhafazakâr çatışmasının partiye yapacağı tahribatın önünü kesmek olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Keçeciler, Yusuf Bozkurt Özal, Hüsnü Doğan, Ekrem Pakdemirli gibi gelenekçi isimler Hasan Celal Güzel'in adaylığında muhafazakâr kanadı; dönemin ANAP İstanbul İl başkanı Semra Özal'ın “hamiliğinde” Mesut Yılmaz ise liberal kanadı temsil etmekteydi. Namık Kemal Zeybek ve Mustafa Taşar'ın temsil ettiği milliyetçiler ise, iki kanat arasında bölünmüş bir resim sergiledi (Yavuz, 2013:199). Güzel'in özel hayatı ile ilgili patlayan komplo (T. Özal - G. Bush görüşmesini basına sızdırdığı öne sürülen kişi ile olan ilişki iddiası), sadece onu değil muhafazakâr grubun da devre dışı kalmasına neden oldu ve parti içi ilişkiler girift bir hale büründü. Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa eden Mesut Yılmaz'ın, parti içerisindeki konumu ön plana çıktı. Tarafsızlık iddiası altında muhafazakâr kanadın aktivizmini sınırlama amacı güden Cumhurbaşkanı Özal, bu dönemden sonra eleştirel yüzünü büyük oranda liberal kanadın temsilcisi Yılmaz'a çevirdi. Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa eden Mesut Yılmaz, ilk turda 20 oy alan Güzel'in ikinci turda Akbulut lehine çekilmesine rağmen 15 Haziran 1991 tarihinde yapılan seçimde ANAP Genel Başkanlığı'na oturdu ve partide yeni bir dönem başladı. Yılmaz'ın dikkat çekici ve beklenen hamlesi, parti içerisindeki muhafazakâr kanadın tasfiye edilmesiydi (Gönültaş, 2014:161). Liberal isimlerin partiyi ele geçirmesi, başta Aydınlar Ocağı olmak üzere birçok muhafazakâr odakta rahatsızlık oluşturdu; doksan sonrasında merkez sağın geleneksel kitleler ile olan ilişkisi zayıflarken, Türk siyaseti bu tarihten itibaren RP'nin güçlü şekilde yer aldığı bir düzlemde yeniden konumlandı (Çakır, 1994:48).

1991 yılında gerçekleşen milletvekili seçiminde, ANAP'ın DYP'nin gerisinde yarışı ikinci sırada tamamlaması ve akabinde DYP-SHP koalisyonunun kurulması, ekonomi başta olmak üzere Özal'ın kurguladığı ve sürdürdüğü ana akım siyasetin sekteye uğrayacağı sinyallerini verdi. Özal,

Demirel’in Başbakanlık koltuğuna oturması sonrasında daha önceleri düşük dozda ifade ettiği başkanlık sistemini yüksek sesle dile getirmeye başladı. Cumhurbaşkanı, parti içerisindeki güç kaybı ve seçim yenilgisi sonrasında “II. Değişim Programını” hayata geçireceğini ve bunun için öncelikle yeni bir siyasi parti kurmanın gerekliliğini yakın çevresi ile paylaştı. Bu bağlamda Özal, demokrasinin parlamenter sisteme indirgenmesine karşı çıkmış ve bölünmüş toplumların istikrarlı yönetimi adına ısrarla başkanlık rejimini önermiştir (Barlas, 1994:141, İçener, 2015:322).

Özal, yeni dönemde, önceleri önemsemez görüldüğü siyasi liberalleşme konusunda Türk Ceza Kanunu 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılması ve Kürtçe’nin yasaklanmasını hedefleyen 2932 sayılı yasanın ilga edilmesi ile önemli mesafe kat etti. Diğer taraftan, siyasette yeni bir arayışın eseri olarak farklı entelektüel ve politik damarlardan gelen aydınlar ile yakın temas kurdu, onlardan istifade etti, fikirlerinin politik mecraya akmasını sağladı (Erdoğan, 2000:234). Demokratikleşme noktasında, Özal’ın Cumhurbaşkanlığı süresince tartışmaya açtığı en önemli mesele Kürt Sorunuydu. Başbakanlığı döneminde konuyu öncelikle bir terör ve buna bağlı güvenlik sorunu olarak telakki eden Özal, geliştirdiği ekonomi politikaları üzerinden konunun sosyal boyutunu aşmaya çalışmıştır. Ekonomik ve toplumsal entegrasyonu “Güneydoğu Sorunu” olarak kavramsallaştıran Başbakan Özal için konu, sadece güvenlik ve asker eliyle çözülecek bir mesele değildir. Fakat konunun siyasi olduğu ve merkezinde “devlet aklının” yer aldığına dile getirilmesi için vakit hayli erkendi. Cumhurbaşkanlığı dönemine gelindiğinde, Özal’ın bir devlet adamı olarak konuyu “Kürt sorunu” olarak ele alması, federasyon dâhil her türlü fikri savunulabileceğini ifade etmesi, devlet aklının dönüşmesi noktasında psikolojik bir kırılmayı ifade etmektedir. Özal, sorunun sadece terör ya da geri kalmışlık meselesine indirgenemeyeceğinin farkındadır, devlet aklından neşet eden siyasi reflekslerle ilgili olduğunun bilincindedir; bunun aşılması için ısrarla asgari demokratik bir zemine işaret etmektedir. Demokratik zeminin kurucu unsuru ise, bu zamana kadar tabu olarak görülen konuların dahi “korkusuzca” tartışılmasına imkân verecek olan fikir hürriyetidir (Gençkaya, 1996: 59). Özal’ın konuyla ilgili en kritik hamlesi, 1990 yılına kadar kamu otoritelerinin zımni ret ya da politik çarpıtma yoluyla kullanmaktan özenle kaçındığı, “Kürt” kelimesini cesurca ifade etmesidir. Özal, Kürtler dâhil farklı etnik, dini ve mezhepsel hususiyetlere sahip insanların ülke sınırları içerisinde olabileceğini, bunların vatandaşlık bağı ile bağlı olduğunu ifade ederek demokratik yaşamın formülasyonuna işaret etmiştir. Özal’a göre, göç olgusu ve oluşturacağı entegrasyon, çözümün en önemli bileşenlerinden birisidir; süreç içerisinde Batı’ya doğru seyir, sorunun önemli bir kısmını kendi mecrası içerisinde hal yoluna koyacaktır (Gençkaya, 2001:131). Cumhurbaşkanı Özal, federasyonun tartışılması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, valilerin seçim ile gelmesi ve Kürtçe yayınların geliştirilmesi şeklinde dönemin koşulları için “cesur” önerilerde

bulunarak konunun psikolojik boyutunu inşa etmeye çalıştıktan sonra devamında siyasi arayış içerisine girdi. Özal, kamuoyu nezdinde yönettiği açık siyaset kadar “aracılarla diyalog” stratejisi yürütmüş ve doğrudan muhatap almadan Kürt aktörleri ile iletişime geçerek siyasi arayış içerisinde bulunmuştur. Fakat müzakerelerin sürdüğü bir sırada, Cumhurbaşkanı Özal’ın vefatı doksanlı yıllarda Türkiye’yi bambaşka bir alana sürükleyecek ve çözümün konuşulması ancak iki binli yıllarda mümkün olacaktır.

Kürt sorunun görünürlük kazanmasının ve Özal tarafından çözüm aranmasının en önemli nedeni, Türkiye’nin yanı başında cereyan eden Körfez Krizi’dir. 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi ile başlayan süreç, bölge dengeleri açısından oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Türkiye, Özal’ın kullandığı inisiyatif doğrultusunda Batılı güçlerin yanında savaşta yer alacağını göstermişti. Özal’ın siyaseti ve orduyu by-pass eden tavrı neticesinde Milli Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı istifa ederek görevlerinden ayrıldı (Çemrek, Uluer, 2018:223). Özal’ın hareketli tutumunun gerisinde, PKK’nın aktif olduğu Irak’ın savaş sonrasında yeniden yapılandırılacak olması yatmaktaydı. Fakat beklenenin aksine, savaşla birlikte oluşan iktidar boşluğu, komşu ülke topraklarını PKK için mümbit bir arazi haline getirirken Türkiye-Irak sınır hattı güvenlik açısından büyük bir zaaf teşkil etmeye başlamıştır. Ayrıca, Kurulan Çekiç Güç’ün Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde terörü hareketlendirmesi, bölge ülkeleri ile olan dış ticaretin sekteye uğraması ve ilerleyen dönemde yaşanan ekonomik krizler ile ABD başta olmak üzere Batı’ya olan bağımlılığın artması, “bir koyup üç almak” şeklinde Özal’a atfedilen fayda maksimizasyonunun boşa çıktığını göstermekteydi.

Sonuç

Özal’ın asker nezaretinde ve işbirliğinde, siyaseti “idare” etmesinin altında, yetmişli yılların sonuna gelindiğinde sürdürülebilir olmaktan çıkan ithal ikameci ekonomi modelini, rekabetçi ve uluslararası bir modele dönüştürmesi yatmaktadır. Sahip olduğu ekonomi perspektifi ve sınır ötesi ilişkiler ağı, asker nezdinde Özal’ı bir zorunluluk haline getirdi ve ekonominin dümeni onun kontrolüne bırakıldı. NATO konsepti içerisinde gerçekleştirilen darbenin, kapitalist ekonomi modeli haricinde bir yönelimi gerçekleştirme kapasitesinin olmadığı hesaba katıldığında, asker için tek ve zorunlu tercih Özal olacaktır. Otoriter bir ara rejimde muhafazakâr değerlere sahip liberal bir aktörün, geçiş döneminde sürece dâhil olması Türk siyaseti için bir imkân olarak okunabilir. Bununla birlikte, iktisadi açıdan merkezi bir aktör olan Özal’ın ara rejimin genel siyasetine yön vermedeki sınırlılığının altı çizilmelidir. Vurgulanması gereken bir diğer husus, politik alanın boğulduğu bir dönemde, Özal’ın, oluşan boşluğu ve saha hâkimiyetini fırsata dönüştürmedeki tutumudur. Özal, siyasetin askeri idare tarafından kısıtlandığı, politik aktörlerin yasaklandığı bir konjonktürde demokratik bir

aktör olarak siyaset sahnesinde bulunmayı asla “etik” bir sorun olarak okumamış, mühendis mekânı içerisinde siyaseti inşa etmiştir.

Seksenli yıllarda siyasetin konsolidasyonunda Özal’ın sahip olduğu politik kişiliğin, üslubun ve ideolojik bagajının önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Askeri idarenin gölgesine rağmen Özal, tertip ettiği “tek kişilik oyun” ile büyük oranda seksenli yılları politik açıdan şekillendirmiştir. Dünya’da hüküm süren yeni-sağ siyaseti Türk politikasına tatbik eden Özal ile seksen öncesi sola kayan resmi ideolojiyi Atatürkçülük adı altında restore eden ve Türk-İslam-Batı konseptinde sağa çeken askerlerin uyumlu bir siyasete doğru kaydığı, tarihsel çekişmeyi dindirdikleri söylenebilir. Özal, sahip olduğu iktisadi dil ve perspektif aracılığıyla resmi ideolojinin can damarı olan devletçi siyaseti zayıflatmasına karşın cari rejimin ideolojik unsurları olan milliyetçilik ve laiklik düşüncesi ile cepheden ve açık bir mücadeleye girmekten kaçınmıştır. İktisadi dilin işlevselliği içerisinde, devletin küçültülmesi üzerinden siyasi arenada cereyan eden politik tartışmaların kendiliğinden sönmüneceği kanaatini ısrarla muhafaza etti. Özal tarafından, sistem ile yüzleşmede, sorun olarak addedilen yapı ve uygulamaların büyük oranda Atatürk sonrası İsmet İnönü’ye fatura edilmesi de cepheden mücadelenin dozajı hakkında fikir vermektedir.

Özal, muhafazakârlığı, İslamcı siyaseti ve milliyetçiliği sahip olduğu eklektik söylem aracılığıyla uhdesine almıştır. Adalet vurgusu üzerinden “dört eğilimi” parti propagandası haline getiren Özal, sahip olduğu kapsayıcı ideolojik yelpaze, ilişkiler ağı, üslup ve iş yapma biçimi sayesinde, bastırılan, de-politize edilen siyaseti şahsı ve parti nezdinde merkezileştirmek suretiyle seksenli yıllarda iktidara yürümüş ve siyaseti konsolide etmiştir. Fakat bu dört eğilim, ideoloji arasındaki en zayıf halka, adalet ve modern siyaset açısından onu ihtiva eden sol ideolojidir. Daha önce sol partilerde siyaset yapan aktörlerin ANAP vitrinine dâhil edilmesinin ötesinde sol politik argümanların uygulanan yeni-sağ içerisinde bulunduğunu söylemek bir hayli zordur. Diğer taraftan geliştirilen kapitalist siyasetin ürettiği maliyetlerinin toplumsal eşitlik tartışmaları açısından Özal siyasetinin yumuşak karnı olduğu ifade edilebilir. Oluşan adalet taleplerinin karşılanamaması neticesinde kitlelerin önce sola doksan sonrasında da İslamcı siyasete kayması ile ANAP’ın çöküşe geçtiğinin altı çizilmelidir.

Seksenlerde, ara rejimin kurgusal partileri karşısında toplumla gerçek, kitlesel ve uzun erimli ilişki kuran en önemli tüzel kişilik Özal liderliğindeki ANAP’tır. Özal’ın “üçüncü yol” iddiasının aksine ANAP, büyük oranda iki bloklu siyasetin seksenli yıllardaki temsilcilerinden birisidir. Kemalist siyaset karşısında toplumla gerçek bir ilişki kurmayı başaran ANAP, DP iktidarının açtığı kulvarı başta liberal öğeler olmak üzere diğer ideolojiler ile donatmayı başaran siyasi bir deneyimdir. Cari rejimi dönüştürme, demokratikleştirme iddiasında olmakla beraber büyük oranda diğer partiler gibi bunu sistemin içinden yürütecektir. ANAP’ın kapitalizmi

yaygınlaştırması ve kentleşme olgusunu güçlendirmesine bağlı olarak dinamizm kattığı “orta sınıflaşma” olgusu, kendisinden başlamak üzere “çevre” güçlerin siyasette etkinliğini arttırması bakımından radikal bir hamle olarak okunabilir. Başta İslamcı ve Kürt siyaseti olmak üzere gerçekleşen toplumsal dinamizm, doksanlı yılların siyasetini şekillendirecek ve aşağıdan yukarıya doğru mesafe almaya başlayan kesimler, siyasetin önemli aktörü haline gelecektir. Buna karşın, siyasi yasakların kalkmasına karşı çıkması, seçim yasasında sık sık değişiklikler yaparak sonuçlar üzerinde etkin olmaya çalışması ve ara rejimin dizayn ettiği düzen başta olmak üzere Kemalist sisteme cepheden tutum takınmaktan kaçınması, Özal siyasetinin nakıs demokratikleşmesinin tezahürleri olarak okunabilir.

Özal’ın Çankaya köşküne çıkma eğilimi ve deneyimi Türk siyasetinin kurumsal kimliği açısından oldukça öğreticidir. Türkiye’de sembolik ve tarihsel olarak Cumhurbaşkanlığı makamı, tüm siyasetçiler ve siyaset adayları için bir hedef olarak görülmüştür. Karizmatik ve merkezi bir lider olarak Özal da bu sürecin dışında kalamamıştır. Fakat parlamenter sistemin taşıdığı kısıtlar özellikle siyaset kurumundan gelen liderler için yeterli görülmeyecek ve başkanlık rejimi merkezli hükümet sistemi tartışmaları açılacaktır. Diğer bir husus partili bir kimliğe sahip Cumhurbaşkanlarının partileri olan ilişkileri ve partilerinin lider gölgesinde siyaseti idare etme kapasiteleridir. Özal ve devamındaki “partili” Cumhurbaşkanları benzer sorunları parlamenter sistem içerisinde yaşayacaklardır. Özal’ın Çankaya Köşküden partisi ile olan ilişkisini açık ve örtük şekilde yürütme eğilimi, siyasi açıdan partisi lehine bir başarı getirmediği gibi demokratik teamüller ve parlamenter sistemin ruhu açısından kırık bir karne olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkat çekici diğer bir husus -Özal’ın Genel Başkanlığında başlamış olmakla beraber- kurucu liderini yitiren ANAP’ın Türk siyasetinin belirleyici figürü olmaktan uzaklaşmasıdır. Merkezi bir aktör olarak toplumun ve aynı zamanda partinin içerisinde farklı unsurları uhdesine alan, birleştirici bir kimlik taşıyan Özal’ın yokluğu, partinin zayıflamasını hızlandırmıştır. Kurucu liderin yokluğunda emanet edilen ve uzaktan yönetilmek istenen genel başkanlar, partinin ve siyasetin toparlanmasını sağlayamamışlardır. Bu durum karizmatik ve merkezi liderler üzerinden yürüyen Türk siyasetinin kurucu örneklerinden birisidir.

1982 Anayasasının kendisine sağladığı hukuki yollardan faydalanmak suretiyle fiili bir yarı-başkanlık rejimini işleten Özal’ın ani ölümü ile boşluğa düşen Türk siyaseti, doksanlı yılları ekonomik kriz, koalisyonlar, faili meçhul cinayetler, askeri vesayet, terörizm, derin devlet ilişkileri ve toplumsal çatışma eşliğinde bölünmüş bir yapıda geçirmek zorunda kaldıktan sonra ancak iki binli yıllarında başında toparlanarak konsolide bir görüntü verecektir.

Kaynakça

- Acar, F. (2008). Turgut Özal. (Der. M. Heper, S. Sayarı). *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*. İstanbul: Kitap Yayınevi. ss.185-206.
- Ahmad, F. (1985). Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri. *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt:7, ss.1991-1998.
- Akın, R. (2015). *Türk Siyasal Tarihi, 1908-2000*. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Aktan, C. C. (1996). “Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili”. *Türkiye Günlüğü Dergisi*. 40. Sayı. ss.15-31.
- Aktan, C. C. (1999). “Turgut Özal: Liberal Reformist miydi?”. *Yeni Türkiye*. 25. Sayı. ss.459-461.
- Alptekin, H. (2018). “Türkiye’de Sivil Asker İlişkilerinde Özallı Yıllara Kurumsalcı Bir Yaklaşım: 1983-1993”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 55. Sayı. ss.141-156.
- Ataman, M. (2001). Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm. (Ed. İ. Sezal, İ. Dağı). *Özal* İstanbul: Boyut Kitapları. ss.351-385.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2015). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1996). Turgut Özal İçin Port Denemesi (Ed. İ. Sezal). *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*. İstanbul: 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı. ss.16-19.
- Baykal, Ö. ve Çaha, Ö. (2017). “Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19. Sayı. ss.788-806.
- Belge, M. (1990). “Yeni Sağ’ın Yükselişi ve Türkiye’de Sol”. *Birikim Dergisi*. 13. Sayı. ss.13-18.
- Belge, M. (1992). *12 Yıl Sonra 12 Eylül*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Berkmen, A. (2018). Neo Liberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sınıf. (Der. İ. Akça, A. Berkmen, B. A. Özden). *Yeni Türkiye’ye Varan Yol*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.69-102.

- Birand, M. A. ve Yalçın, S. (2001). *The Özal*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bora, T. (2005). Turgut Özal. (Ed. Murat Yılmaz). *Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.589-601.
- Bora, T. ve Can, K. (1991). *Devlet, Ocak, Dergâh 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (1994). *Ne Şeriat Ne Demokrasi, Refah Partisi’ni Anlamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çemrek, M. ve Uluer, A. G. (2018). Turgut Özal Dönemi Türkiye’nin Dış Politikası. (Ed. A. Çaylak, S. A. Avcu). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Dış Politikası kitabı* içinde, Ankara: Savaş Yayınevi. ss.211-232.
- Dağı, İ. (2001). İnsan hakları, Demokratikleşme Tartışmaları ve Avrupa Birliği. (Ed. İ. Sezal, İ. Dağı). *Özal*. İstanbul: Boyut Kitapları. ss.247-284.
- Demirel, A. (2009). 1946-1980 Döneminde “Sol” ve Sağ”. (Ed. Ö. Laçiner). *Dönemler ve Zihniyetler, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.413-540.
- Demirel, T. (2018). “Turgut Özal: Reformcu Bir Siyasetçi Hakkında Bazı Notlar”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 55. Sayı. ss.39-56.
- Doğan, K. (1994). *Turgut Özal Belgeseli*. Ankara: Türk haberler Ajansı.
- Doğan, Y. (1985). *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2000). *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, M. (2001). Türk Politikasında Bir Reformist. (Ed. İ. Sezal, İ. Dağı). *Özal*. İstanbul: Boyut Kitapları. ss.15-32.
- Ergüder, Ü. (1991). The Motherland Party, 1983-1989. (Ed. Metin Heper ve Jacob M. Landau). *Political Parties and Democracy in Turkey kitabı* içinde. London: I.B. Tauris & Co Ltd.
- Ertan, M. (2017). *Aleviliğin Politikleşme Süreci*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fedayi, C. (1999). “Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm”. *Yeni Türkiye Dergisi*. 25. Sayı. ss.462-475.
- Gençkaya, Ö. F. (1996). Özal ve Güneydoğu Sorunu: Demokrasi ve Entegrasyon. (Ed. İ. Sezal). *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*. İstanbul: 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı. ss.56-66.
- Gençkaya, Ö. F. (2001). Turgut Özal’ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı. (Ed. İ. Sezal, İ. Dağı). *Özal*. İstanbul: Boyut Kitapları. ss.103-150.
- Gönültaş, H. (2014). *Mehmet Keçeciler Merkez Siyasetin Perde Arkası*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Gürpınar, D. (2013). *Dünya Veda Türkiye’de Liberalizm ve Demokratlık (1980-2010)*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Heper, M. (1989). Motherland Party Governments and Bureaucracy in Turkey, 1983-1988. *Governance*, C.2, S.4, s.460-471.
- Heper, M. Sayarı, S. (2008). Türkiye’de Liderler ve Demokrasi, (Çev. Zuhâl Bilgin). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İçener, Z.Ç. (2015), “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Siyasi Mülâhazaları”, *Bilgi Dergisi*, s.313-340.
- Kabasakal, M. (2016). Türkiye’de Siyasal Partiler. (Mehmet Kabasakal). *Türkiye’de Siyasal Yaşam kitabı* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. ss.221-252.
- Kansu, G. (2004). *Planlı Yıllar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazdağlı, H. (2001). Özal’ın İktisadi Reformları. (Ed. İ. Sezal, İ. Dağı). *Özal kitabı* içinde. İstanbul: Boyut Kitapları. ss.443-470.
- Kirmanoglu, H. (1995). Türkiye’de Fonksiyonel Gelir Bölüşümü, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. C.12. ss.540-548.

- Köker, L. (1995). Turgut Özal: Siyasi İdeolojik Bir Portre. *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt:11, ss.1253-1257.
- Köker, L. (2008). *Kimlik, Meşruluk ve Demokrasi: Türkiye’de Yeni Muhafazakâr Kültür Politikasının Eleştirisi*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kömürcü, D. (2006). Sosyal Demokrasi, Devlet ve Türkiye Merkez Solu, (Yay. Haz. Burak Ülman, İsmet Akça). *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar*. İstanbul: Bağlam Yayınları. ss.293-312.
- Küçükömer, İ. (2002). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. ve Akdevelioğlu, A. (2010). Ortadoğu’yla ilişkiler. (Ed. B. Oran). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. C II: 1980-2001 kitabı* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları ss.124-157.
- Milliyet Gazetesi. 6.2.1983.
- Öğün, S. S. (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Özal, T. (1988). Başbakan Turgut Özal’ın Tesis Açılışları, Çeşitli Toplantılarda Yaptığı Konuşmaları 13.12.1987-12.12 1988. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özal, T. (1989). Başbakan Turgut Özal’ın TBMM Grup- MKYK ve Siyasi Konuşmaları 13.12.1988-31.10.1989. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özal, T. Başbakan Turgut Özal’ın TBMM’de ANAP Grup Toplantı Konuşması 20 Ocak 1987. (Yayın yeri ve Yayıncı yok)
- Özal, T. (1990). Cumhurbaşkanı Özal’ın “Türkiye’imiz, Dünya ve Gelecek Konulu Konuşmaları”. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özal, T. (1990). Cumhurbaşkanı Özal’ın “2000’li Yıllara Doğru Konulu Konuşmaları”. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özal, T. (1991). Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Bazı Konuşmaları. Ankara: Başbakanlık Basımevi
- Özal, T. (1992). “Türkiye’nin Önünde Hacet Kapıları Açılacak, Konuşan: Mustafa Çalık”. *Türkiye Günlüğü Dergisi*. 19. Sayı. ss.5-23.

- Özal, T. (1993). *Değişim Belgeleri*. İstanbul: Yayıncı yok
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özen, H. (2011). Turgut Özal. (Ed. E. Toros). *Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, N. (2014). *Seçim Kazandıran Kampanyalar*. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1995). 1983-1994: Siyasal parti Topoğrafyası, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt:15, ss.1253-1257.
- Tanör, B. (2000). Siyasal Tarih (1980-1995). (Yay. Yön. Sina Ekşin). *Bugünkü Türkiye 1980-1995*. İstanbul: Cem Yayınevi. ss.23-158.
- Tokgöz, O. (2010). *Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Torumtay, N. (1993). *Orgeneral Torumtay’ın Anıları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Turan, A. E. (2008). *Türkiye’de Yerel Seçimler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk, H.B. (2014). *Muktedir*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, T. (2013). *Anılarıyla Ekrem Pakdemirli, Özal’ın Mirası*. İstanbul: Ufuk Kitap.
- Yayla, A. (2005). Özal, Özal Reformları ve Liberalizm. (Ed. M. Yılmaz). *Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.584-588.
- Yayman, H. (2018). *Türkiye’ye Yön Veren Konuşmalar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yazıcıoğlu, M. S. (2001). Özal’ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler. (Ed. İ. Sezal, İ. Dağı). *Özal*. İstanbul: Boyut Kitapları. ss.197-210.

Yıldız, A. (2018). “Liberalizm-Muhafazakârlık Sarkacında “İnformel” Bir Demokrat: Turgut Özal’dan Kalan”. Muhafazakâr Düşünce Dergisi. 55. Sayı. ss.39-56.

Extended Abstract

In the Cold War era, new non-central, political divisions appeared to be formed in the light of ideological divisions due to the rapid urbanization, sectarian conflicts and politicization of the religion. The nationalist and Islamist tendency in the rightists, the Kemalists inclusion to the central left politics, the formation of sectarian parties, the Kurdish politics' finding position in the leftist circles, and the socialists increasing the level of violence based on their first parliamentary and then underground organizations were the crucial milestones for the pre-1980 Turkish politics. As a result of the increase in political division and violence in the pre-1980 period, the Turkish Armed Forces (TSK), the representative of then regime, put an end to the political conflicts by seizing the power in line with the chain of command. In the aftermath of the coup, the interim regime, who was seeking more authorization, legal and political authority, was mainly accepted by the de-politization of the ideological discrepancies.

The economic transformation decisions taken on Jan. 24, 1980 during the AP rule under the prime ministry of Süleyman Demirel, was similarly implemented by the September 12 regime. The military chose to cooperate with Turgut Özal, a former MP candidate from an Islamist political party and a conservative politician, and appointed him as the official responsible for the economy. Özal, meanwhile, agreed to cooperate with the military as the economy manager of the interim regime and followed a relatively coherent politics. In particular, the Jan. 24 decisions being in line with the NATO and U.S. concepts played a big role behind the military's decision to work with Özal. There is another factor that the military didn't have so many choices in the economic policies, and therefore, Özal inevitably became an active actor in the new system. Our study examines how the political conflicts paved the way for Özal's politics and the dynamics of the interim regime established in that period. The primary target of our study is to reveal which political experience paved the way for Özal's politics.

Having come to power with his Anavatan Party (ANAP) after the multi-party period, Turgut Özal became the center of politics with his ideology, economic policies, political relations and international ties. In a period, when the system suppressed the political diversity, Özal was known as an Islamist politician due to his Nakşibendi background and networks, a conservative figure due to the legacy left by the Adalet Party and a nationalist actor when Alparslan Türkeş, the prominent symbol for nationalist politics, was banned from politics. On top of that, he also adopted some leftist discourses and cooperated with few leading leftists and thus

managed to represent a very comprehensive rhetoric. However, the most critical component for his difference against all other politicians in the central-right bloc or his other contemporaries in the Turkish politics was that he in a way managed to transform a military-formed authoritarian regime first economically, and then politically by adopting a relatively more liberal ideology. In a period when ideologies were under a high pressure, Özal, with his diverse political backgrounds and ideologies, managed to firstly ideologically consolidate the Turkish politics. Therefore, our study aims to examine Özal’s discourses according to liberal, conservative and nationalist doctrines. In the following chapters, by discussing Özal’s discourses according to realpolitik norms, his game-changer role in government relations are examined. By analyzing his experience in power in three separate headlines, “The Interim Regime Bureaucrat”, “The Chairman of The Anavatan Party”, and “The President” under the chapter of “The Özal Years”, his success and tactics to consolidate the politics with different political discourses are discussed

In the aftermath of the death of Özal, the Turkish politics entered into another vicious circle. Since the demands for justice were not met, the central politics collapsed both by the right and left blocs and the circles in government started seeking for new alternatives, particularly in non-central groups, while the identity politics started escalating across the country. When the military’s interventionist stance and the non-legal relations in the state mechanism increased after the economic crisis, the terror attacks and reactionary discourses deepened, the state-public relations found itself again in conflicts. In this context, it is safe to conclude that the political and ideological conflicts in the pre-1980 period re-emerged in a different form but with similar structures at similar levels in this period. Our study aims to analyze the ideological, political and institutional effects of Özal’s comprehensive role in Turkish politics as a bureaucrat, party chairman, prime minister and president. Essentially, this study intends to examine how Turkish politics turned from conflicts to a more civil politics and was then consolidated by which ideological and political tools through examining Özal’s political experience.

İBN HALDUN DÜŞÜNÇESİNDE EGEMENLİK OLAYI**Hasan YAYLI* & Onur YILDIRIM******Öz**

Egemenlik kavramı ve düşüncesi Kıta Avrupası siyaset geleneğinin en önemli parçalarından birisini oluşturmaktadır. Bu gelenek içerisinde egemenlik kavramı, siyasal topluluk içerisinde en üstün emretme-buyurma yetkisi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu haliyle egemenliğin, mutlak, sürekli, bölünemez ve devredilemez tarzında niteliklere sahip olduğunu düşünülmektedir. Fransız düşünür Jean Bodin tarafından Devletin Altı Kitabı adlı eserinde ilk olarak bu şekilde tanımlandığı bilinen egemenlik kavramının, ondan yaklaşık iki yüz yıl önce yaşamış olan İbn Haldun tarafından nasıl ele alındığı bu çalışmanın konusudur. Bu çalışmanın amacı, İbn Haldun'un Mukkadime adlı eserindeki görüşlerinden hareketle bir egemenlik teorisi çıkarılıp çıkarılamayacağını tartışmaktadır. Dahası, her ne kadar İbn Haldun açık bir şekilde egemenlik kavramını kullanmayı tercih etmese dahi, düşünürün adıyla özdeşleşen Mukkadime'de egemenlik konusıyla ilgili temel bir bakış açısının elde edilip edilemeyeceği tartışılacaktır. Bu tartışmaya bağlı kalarak çalışma, beş başlık altında incelenmiştir. Birinci başlık, egemenlik kavramının tanımı ve tarihsel gelişimini genel hatlarıyla özetlemeye çalışırken; diğer dört başlıkta İbn Haldun'un Mukaddime adlı eseri ve bu eser üzerine yapılan çalışmalardan hareketle egemenlik tartışması yapılmıştır. Çalışmanın argümanı, Mukkadime'de kullandığı anahtar kavramlar yardımıyla İbn Haldun'un egemenlik çalışmalarını yeniden düşünmemizi sağlayacak bir fırsat sunduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: *İbn Haldun, Umran İlmi, Asabiyet, Mülk, Egemenlik.*

THE SOVEREIGNTY IN THE THOUGHT OF IBN HALDUN**Abstract**

One of the most important part of political tradition of Continental European is the concept and thought of sovereignty. In this tradition, the concept of sovereignty is defined as the supreme commandment authority in the political community. In this case, sovereignty is considered to have absolute, continuous, indivisible and non-transferable attributes. The aim of this study is to investigate how the concept of sovereignty, which was first defined by the French thinker Jean Bodin in Six Books of the Commonwealth, was dealt with by Ibn Khaldun that lived about two hundred years ago. This study presents a discussion whether a theory of sovereignty can be derived from the views of Ibn Khaldun in Muqaddima. Moreover, although Ibn Khaldun does not explicitly prefer to use the concept of sovereignty, it

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyayli@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0761-8949>.

** Arş. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, onur20082008@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3946-338X>.

will be discussed whether a fundamental perspective on the issue of sovereignty can be obtained in Muqaddima that is identified with the name of the thinker. Adhering to this discussion, the topic was examined under five headings. Under the first title, while the definition and historical development of the concept of sovereignty was tried to be summarized in general terms; in the other four titles sovereignty was discussed in terms of Muqaddima and the studies based on Muqaddima. The argument of the study is that it provides an opportunity to rethink sovereignty thought in the work of Ibn Khaldun's key concepts used in the Muqaddima.

Keywords: *Ibn Haldun, Umran Science, Asabiyyah, Kingship, Sovereignty.*

Giriş

İslam dünyasında düşünsel-felsefi etkinliğin düşüğe geçtiği 14. yüzyılda ortaya çıkarak, toplumsal ve siyasal sorunlara özgün bir yaklaşım sunan İbn Haldun'un entelektüel-bilimsel değeri günümüzde zirve noktasına ulaşmıştır. Öyle ki, İbn Haldun, Müslüman entelektüeller arasında eseri en çok okunan ve hakkında en fazla araştırma yapılan düşünce insanıdır. Siyasetten sosyolojiye, antropolojiden tarih bilimine, felsefeden din bilimlerine kadar akademi dünyasının farklı disiplinleri tarafından İbn Haldun'un ortaya attığı görüş ve tezler etraflı bir şekilde tahlil ve tahkik edilmektedir (Ahmad, 2003: 1). Bu durum, İbn Haldun'un üzerinde en çok tartışılan ve en ünlü eseri olan Mukaddime¹'den kaynaklanmaktadır. Biz de, Mukaddime üzerine yaptığımız özenli okumalardan sonra, İbn Haldun'un egemenlik kavramının teorisyeni olarak kabul edilen Jean Bodin'den aşağı yukarı 200 yıl önce, egemenlik olayının² çerçevesini çizdiğini fark ettik. Bu yüzden, Mukaddime'de ele aldığı şekliyle, İbn Haldun'un egemenlik olayını nasıl anladığı ve tahlil ettiğini çalışma konusu olarak tercih ettik.

İbn Haldun, egemenin varlığından bağımsız olarak, egemenliği doğal kabul eden bir anlatıya sahiptir. Ona göre, tarihin herhangi bir anında ve bu anın içinde yaşayan herhangi bir toplulukta egemenlik olayına rastlamak kaçınılmazdır. Bu yönüyle İbn Haldun, egemenliği ne "mutlak bir kötülük" ne de "bir amaç uğruna katlanılabilecek bir araç" olarak görür (Bozarslan, 2016: 81). Ona göre egemenlik, insani-toplumsal hayatın ortaya çıkardığı doğal bir olaydır. Çünkü insanın doğası gereği işbirliği ve yardımlaşmaya ihtiyaç duyması, onun bir toplum içinde yaşamasını zarurî kılmaktadır (İbn Haldun, 2018: 213-215). İnsanın toplumsal hayata mecbur olması, mülkü

¹ Black, İbn Haldun'un bu eseri kaleme alırken ilham aldığı kişinin Aristoteles olduğu konusunda çok kesin ifadeler kullanmaktadır. Bu konuda yazar, Mukaddime'nin neo-Aristotelesçi bir girişim olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu iddia için bkz. (Black, 2010). Gerçekten de, İbn Haldun'un toplumsal ve siyasal olaylara teleolojik yaklaşımı, doğal ve organik toplumsal-siyasal tasavvurları onun Aristoteles'in sadık bir izleyicisi olduğu izlenimini vermektedir. Ancak bu konu hakkında yine de ihtiyatlı yorum yapmak gereklidir. Çünkü İbn Haldun, her şeyden evvel bir Müslüman olarak, düşünsel hayatını İslami çerçeve içerisinde şekillendirmiştir. Belki de, Black'in iddiasından hareketle İbn Haldun'un Aristoteles'in düşünceleri ile İslam'ın dünya görüşünü massetmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

² Egemenlik olayı diyoruz; çünkü İbn Haldun diğer insani-toplumsal konularda olduğu gibi devlet, dolayısıyla da egemenlik konusunda da doğal bir anlatıyı benimsemektedir. Lambton'un belirttiği üzere, İbn Haldun, iktidar ve devletin varoluş konusunu bu anlatı içerisinde sürdüren az sayıda İslam düşünürlerinden birisidir. Lambton'un iddiaları için bkz. (Lambton, 1981).

(devlet) de zorunlu hale getirmektedir (İbn Haldun, 2018: 350). Ancak, topluluk halinde yaşayan insanın “hayvani” tarafı, onu başkalarının malını, mülkünü ve canını tehdit etmeye de itmektedir. Çünkü İbn Haldun, insanın zalim bir varlık olduğunu, her an için başkalarını ortadan kaldırmayı amaçladığını düşünmektedir (İbn Haldun, 2018: 333). Dolayısıyla, beslenme, barınma ve savunma amacıyla başkalarıyla işbirliği ve yardımlaşma içerisinde olan insan için toplumsal hayat ne denli kaçınılmaz ise, mülkte o denli kaçınılmazdır. İnsan ancak, zor kullanma tekeli elinde bulunduran mülk sayesinde topluluk hayatını paylaştığını insanların malını, mülkünü ve canını tehdit etmekten vazgeçer (İbn Haldun, 2018: 350). Bu durumda, mülkün gereği olan egemenlik de kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır.

Öte yandan İbn Haldun, egemenliği sadece mülk içerisinde buyurma-emretme gücüne sahip en üstün otorite olarak konumlandırmakla yetinmemekte, ama aynı zamanda onu dışarıya karşı mülkün bağımsızlığını sağlayan bir olay ya da uygulama olarak da düşünmektedir. Bu yönüyle, İbn Haldun’un egemenlik olayına, modern siyaset biliminin beklentisine uygun olarak çift yönlü bir işlev yüklediğini söyleyebiliriz. Her ne kadar İbn Haldun egemenlik olayını net ifadeler kullanmak suretiyle Mukkadime’de tartışmamış ve ona teorik bir çerçeve oluşturmamış olsa da, özellikle yeni bir ilim olarak kendisi tarafından bulunduğunu ileri sürdüğü umran ilmi vasıtasıyla bu olayın anlaşılır kılınmasının anahtarını takdim etmiştir. Çünkü İbn Haldun’a göre, insani, toplumsal, siyasal vb. konuları anlamının yolu umran ilmini bilmekten, onun kendine özgü işleyiş ve yapısını kavramaktan geçmektedir. Öyleyse, umran ilminin ana konularından birini egemenlik olayı ya da konusunun oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada umran ilminin konusu, umranın meydana getirdiği bir olay olarak egemenlik merkeze alınarak, bir inceleme yapılacaktır. Çalışmanın cevap aradığı soruyu basitçe şu şekilde ifade edebiliriz: İbn Haldun’un insan, toplum ve siyaset hakkındaki görüşlerinden hareketle egemenlik teorisi inşa edilebilir mi? Bu soruyla bağlantılı olarak çalışmanın amacı, İbn Haldun’un kılavuzluğunda egemenlik teorisini yeniden düşünmeye çalışmak olacaktır. Söz konusu amaç doğrultusunda çalışma beş alt başlıktan oluşacaktır. İlk başlık altında, Batı siyasal deneyiminin mührünü taşıyan egemenlik anlayışının genel hatları itibarıyla tasvir edici olan panoramasına yer verilecektir. İkinci başlık altında, İbn Haldun’un tarih ilmi ile umran ilmi arasında değiştiği temel farklılıklar belirtilecek; buradan hareketle de egemenlik olayının umran ilmi vasıtasıyla anlaşılır kılınabileceği gösterilecektir. Üçüncü başlık altında, insanın toplumsallığı ile egemenliğin doğuşu arasındaki ilişki ele alınacaktır. Dördüncü başlık altında, İbn Haldun denilince ilk akla gelen anahtar kavramlardan birisi olan asabiyetin, egemenlikle olan ilişkisine değinilecektir. Son başlık altında ise, umranın farklı toplumsal aşamalarına tekabül eden siyasal örgütlenme biçimleri açısından egemenlik olayı tartışmaya açılacaktır.

1. EGEMENLİĞİN GENEL ÇERÇEVESİ

Modern devletin, kendinden önceki toplumlara özgü siyasal yapılanmalardan (kent-devleti, feodal devlet ve imparatorluk) farkını ortaya koyan ana unsur olarak egemenlik gösterilmektedir (Beriş, 2008: 56). O halde soralım: Modern devleti, kendinden önceki siyasal yapılanmalardan farklı kılan egemenlik ne anlama gelmektedir? Egemenliği, iktidarın laikleşmesi aşamasında onun ilkesiyle kullanımının, yani “taht ile mihrabın”, “asa ile kılıcın” bir araya getirilmesi (Akal, 1991: 117); ve bu birliktelik sonucunda da bir anlaşmazlık ya da “olağanüstü hal”³ durumunda kamusal selametinin ne olduğuna nihai kertede karar veren güç olarak tanımlayabiliriz (Schmitt, 2014: 14). Bu açıdan egemenlik, siyasal toplumda otorite (auctoritas) ile gücün (potestas) tek elde toplanarak, en üstün buyurma-emretme erki olarak ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Onun buyurma-emretme erkini sınırlayabilecek hiçbir dünyevi ya da dinsel güç bulunmamaktadır. Bu güç bir monarkta, bir mecliste ya da herhangi bir siyasal bütünde bulunabilir (Braud, 2014: 368).

Tarihsel açıdan egemenliği ele alacak olursak, kavramın Batı menşeli olduğu genel kabul gören görüştür. Kavramın doğuşunu, Batı dünyasının Ortaçağ’dan çıkıp yeni bir çağa adım atmaya hazırlandığı zaman diliminde cereyan eden tarihsel olaylarda aramak gerekir. Bu yönüyle kavramı, soylular, ruhban sınıfı ve monark arasında yüzyıllar boyunca sürdürülen üstünlük mücadelesinin bir sonucu olarak kabul etmek gerekir (Kapani, 2016: 64-65). Ancak, günümüzde sosyal bilimcilerin, birbiriyle doğrudan ilişkisi olmasına rağmen Batı dünyasını Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası şeklinde iki farklı dünya ve deneyim olarak adlandırmayı sürdürmeleri, kavramın hangi dünya ve deneyim tarafından daha yoğun bir şekilde tartışıldığı sorusunu akla getirmektedir. Buradan hareketle, tarihsel açıdan egemenlik kavramına ilişkin tartışmaların Kıta Avrupası’nda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bunun nedenlerinden birisi, Fransız Devrimi’nden sonra ulus-devlet ile özdeşleşen “devlet” ya da “modern devlet” düşüncesinin kendinden önceki siyasal yapılanmalar ile farkını göstermek amacıyla egemenlik kavramını ana unsur olarak tayin etmesindedir (Beriş, 2008: 56).

Ancak bu, Anglo-Sakson dünyada egemenlik kavramı üzerine kafa yoran düşünürlerin ortaya çıkmadığı anlamına gelmemektedir. Elbette, Thomas Hobbes gibi bir düşünürün egemenlik kavramıyla ilişkili eser kaleme alarak, bu alana önemli bir katkı yaptığını yadsımak mümkün değildir. Ne var ki, onun katkılarıyla, Kıta Avrupalı düşünürlerin katkıları mukayese edildiğinde, ikincilerin bu kavram hakkında daha derin tartışmalar yürüttüklerini belirtmek gerekir. Bunun nedeni ise, egemenlik kavramı üzerine yapılan tartışmalarda iktidarın bölük-pörçük olma durumuna son

³ Egemenlik kavramını tanımlamak amacıyla “olağanüstü hal” deyişini kullanan Schmitt, bu deyişin olağanüstü hal kararnamesi ya da tüm sıkıyönetim halleriyle karıştırılmaması gerektiğini ifade eder. O, bu deyişle devlet kuramına özgü genel bir kavramı kullandığını belirtir. Schmitt’in bu kavram üzerindeki görüşleri için bkz. (Schmitt, 2014).

verip, onu bir merkezde toplama ihtiyacının ağır basmasıdır. Bilindiği üzere, Anglo-Sakson dünyada iktidarın merkezileşmesi süreci 12.-13. yüzyıllar arasında büyük ölçüde tamamlanmıştır (Poggi, 2014: 76). Dolayısıyla, bu dünyada tartışmalar egemenlik kavramının muhtevası üzerinden değil onun kaynağının ne olduğu, hangi kişi ya da kurum tarafından temsil edilmesi gerektiği üzerinden yürütülmekteydi. Başta Fransa ve Almanya olmak üzere Kıta Avrupası'nda ise, iktidarın merkezileşmesi Anglo-Sakson dünyaya nazaran daha sancılı olduğu için egemenlik kavramı üzerine yapılan tartışmalar daha geniş bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden, Schmitt, egemen devlet tasarısının mekân düzeni açısından karaya bağlı, kıta devletine ilişkin bir kavram olduğunu ileri sürmektedir (Schmitt, 2013: 250). Zaten kavramı ortaya atan bir Fransız olduğu gibi (Jean Bodin) ona nihai şeklini verme teşebbüsün de bulunan da bir Fransızdır (Jean-Jacques Rousseau).

Her ne kadar Rousseau egemenliğin temelini ulusu yerleştirmek suretiyle kavrama nihai şeklini kazandırma yolunda önemli bir adım atmış olsa da, Batı siyasal düşünce geleneği içerisinde yaklaşık üç yüzyıl aşkın bir süredir, bu kavram hakkında bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar yapılmaktadır. Duguit'e (2013: 379). göre, bunun en önemli nedenlerinden birisi terminoloji belirsizliğidir. Kavramın ne anlama geldiği, kamusal güç, devlet gücü, siyasal otorite gibi deyimlerle eşanlamlı olarak kullanıp kullanılmayacağı sorunu hala güncelliğini korumaktadır. Ancak, söz konusu terminolojik belirsizliğe rağmen, egemenliğin tanımlanması noktasında bir dizi ortak özelliğinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu özellikler, 1791 Fransız Anayasası'nın Üçüncü Fasal Birinci Maddesi'nde yer aldığı şekliyle, egemenliğin en üstün oluşu, yani mutlak, bölünmez, devredilemez ve zaman aşımına uğramaz olmasıdır. Kavramı tanımlamanın yolu bu ortak özelliklerin açıklanmasına bağlıdır.

Bu ortak özelliklerden ilki, egemenliğin belli bir toprak parçası üzerindeki en üstün güç olmasıyla ilgilidir. Ancak egemenlik kavramının mucidi Bodin'e göre, bu toprak parçası sıradan, herhangi bir toprak parçası üzerindeki en üstün gücü değil, siyasal bir yapılanmanın mevcut olduğu toprak parçası üzerindeki en üstün gücü ifade eder. Bu yüzden, egemenlik siyasal topluma içkindir. O, en üstün buyurma erki olarak, bir başka güç tarafından sınırlandırılmaz (Ağaoğulları, 2018: 26-27). Onda, iktidarın ilkesi (auctoritas) ile kullanımı (potestas), otorite ile güç, yasayı söyleyen ile uygulayan siyasal toplumda bir araya gelir (Akal, 1991: 19). Egemenliğin bu özelliğini birbirinden farklı sözcükler kullanmak suretiyle tanımlayan iki 20. yüzyıl düşünürden hareketle ele almak yerinde olacaktır. Bu düşünürlerden birisi olan Troper, egemenliği "her zaman ulus içerisinde gerçek anlamda var olan bir üstün iktidar iddiası" olarak tanımlarken (Troper, 2013: 346), Duguit (2013: 385), onun "belli bir toprak üzerindeki bütün öteki iradelere üstün olan bir irade" olduğunu belirtmektedir. Duguit'in söz konusu ettiği irade, bir nedene bağlı olarak potansiyel olanı bir hedefe yönlendirmek amacıyla eyleme yönelen unsurdur. Bu bağlamda, bir irade olarak

egemenliğin de kendisini eyleme yönelten bir nedeni ve hedefi olduğunu ifade etmek gerekir. Duguit'e göre, egemenliği eyleme yönelten tek neden, kendisinden kaynaklanan bir nedendir. Yani eylemini belirleyen nedenleri "kendisi, kendisi için yaratır" (Duguit, 2013: 381-383). Aynı minvalde, Mairret'in de belirttiği üzere, egemenlik "kendi, kendisinin nedeni olduğu için kendi kendini meşrulaştırır" (Mairret, 2014: 218). Bu yüzden de egemen mutlaktır.

İkinci ortak özellik, egemenliğin bölünemez oluşudur. Onun bölünemez olması gerektiğiyle ilgili savın tarihsel gerekçesi iktidarın ilkesi ile kullanımını bir araya getirme uğraşından kaynaklanmaktadır. Çünkü Ortaçağ Batı dünyasında iktidarı tek bir merkezde toplanmak mümkün olmamıştı. Bir tarafta dinsel alanda otorite olduğunu iddia etmekle birlikte, dünyevi alana yönelik taleplerinden vazgeçmeyen "asa" sahibinin, diğer tarafta da "kılıç" aracılığıyla hem dünyevi alanı hem de dinsel alanı düzenleme uğraşında olan imparatorun ya da Fransa örneğinde olduğu gibi kralın iktidarından söz etmek mümkündür. Doğal olarak, bu durum, iki iktidarın potansiyel olarak çatışma ihtimaline gebeydi. İşte, klasik egemenlik teorisi iktidarın söz konusu ikili yapısına karşı çıkararak, onun tek elde toplanmasını; bu elin de "kılıç" sahibine verilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Tabii burada "kılıç" sahibi olarak ifade edilen güç, dünyevi güce tekabül etmektedir. Bu yüzden de, dünyevi güç bir kralda, azınlıkta ya da toplumun tümünde olabilir. Önemli olan, egemenliğin parçalanmaması ve bir elde toplanmasıdır (Ağaoğulları, 2018: 31).

Üçüncüsü, egemenliğin devredilemez nitelikte olmasıdır. Bodin, egemenin bir kişi, azınlık ya da topluluk dahi olsa, egemenliğini başka bir kişiye ya da kuruma devredemeyeceğini ifade etmektedir (Ağaoğulları, 2018: 32). Başka bir deyişle, siyasal bir topluluk üzerinde ancak tek bir egemen güç olabilir ve bu egemen güç bölünemeyeceği gibi başkasına da devredilemez (Kapani, 2016: 66).

Son ortak özellik, egemenliğin süreklilik arz etmesidir. Bodin, egemenliğin süreklilik arz etmesini, egemen ile yönetici arasındaki farkı belirtmek suretiyle açıklamaktadır. Ona göre, belirli bir süreliğine verilen ve istenildiği zaman geri alınabilen bir iktidar egemenlik değil, yetkidir. Bu yetkiyi de kullanan kişi egemen değil, yöneticidir. Egemen ise, egemenlik hakkını ömür boyu kullanmakta, daha sonra da bu hakkı kendinden sonra gelene aktarmaktadır (Ağaoğulları, 2018: 29-30).

2. TARİH VE UMRAN İLMİ

İbn Haldun'un egemenlik olayına yönelik anlayış ve kavrayışını ele alırken, ilk elden onun tarih ve umran ilmi ile ilgili düşüncelerini anlamamız gerekmektedir. Öncelikle İbn Haldun'un tarihi onun konusunu ve amaçlarını nasıl tanımladığına bakalım. Ona göre, tarih, "âlemin durumunu, halinin nasıl değiştiği, dünyada kurulan devletlerin sınırlarının ve hâkimiyet alanlarının nasıl genişlediğini, insanların arzı nasıl mamur hale getirdiklerini, göçüp gitme dönemlerinin geldiğini bildiren tehlike çanları ikaz edinceye

kadar, yıkılma ve yok olma vakti gelip çatıncaya dek insanların dünyayı imar etme işi ile nasıl uğraştıklarını bize bildirir” (İbn Haldun, 2018: 158). Öte yandan, tarihin yukarıdaki tanımını yetersiz bulan İbn Haldun, tarihin, düşünmek, olayların kaynaklarına inmek, onların nasıl ve niçin ortaya çıktıklarını araştırmak ve onlarla ilgili nedensel açıklamalar getirmek zorunda olduğunu düşünmektedir (İbn Haldun, 2018: 158). İbn Haldun, bu ikinci tanımla, tarihin, mazide yaşanan olaylar hakkında haberleri toplamak, derlemek ve nakletmekten ibaret olamayacağına işaret etmektedir. Aslında İbn Haldun, tarihin konusu bakımından birinci tanımın yeterli olabileceğini, ancak onun gerçek amacını ortaya çıkarmak için birinci tanıma ek olarak, ikinci bir tanımın kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmektedir.

Öte yandan İbn Haldun, tarih ilminin edebiyat ve eğlendirici anlatı olmadığını düşünmektedir (Lacoste, 2012: 164). Ona göre tarih ilmi, şerefli ve saygı değer bir fendir (İbn Haldun, 2018: 165). Bu yüzdendir ki, söz konusu ilim her çağda toplulukları peşinden sürüklemeye gücüne sahip olmuştur. Müslüman aydınının da, tüm topluluklar tarafından tarih ilmine gösterilen genel ilgi karşısında duyarsız kalmadığı bilinmektedir (Câbirî, 2018: 107-110). Ancak İbn Haldun, Müslümanlar arasında gerçek anlamda tarihçi olarak anılmaya değer çok az kişi olduğunu düşünmektedir (İbn Haldun, 2018: 159). O, bu noktada Müslümanlar arasında tarih ilmiyle meşgul olanları, iki kategoriye ayırmaktadır. Ona göre, ilk kategoride eski çağlara ait haberleri geniş ölçüde derleyip, toplayan büyük tarihçiler; diğer kategoride de büyük tarihçilerin söz konusu çalışmalarına sahte ve uydurma haberler karıştıran asalak tarihçiler⁴ bulunmaktadır (İbn Haldun, 2018: 158). İslam tarihçilerinin bu şekilde panoramasını sunan İbn Haldun, kendisine kadar olan tarihçilerin genelde bireysel olayları tasvir etmekle yetindiklerini, olaylar arasında nedensel bağlantılar kurmayı denemediklerini belirtmektedir (Çilingir, 2009: 92). Ancak o yine de, ilk kategoride yer alan Mesudi ve Makdisi gibi tarihçilerin özgün bir tarih metodolojisi ortaya koymaktan uzak olduklarını düşünse de, çalışmalarını takdir etmektedir. Onun gerçek anlamda eleştiri oklarını üzerlerine yönelttiği ikinci kategorideki tarihçilerdir. İbn Haldun, bu ikinci kategorideki tarihçilerin, tarihsel olayların sebeplerini düşünmediklerini, bu yüzden de eserlerini asılsız rivayetlerle doldurduklarını ifade etmektedir (İbn Haldun, 2018: 165).⁵

O halde, soralım: Asalak tarihçilerin, asılsız rivayetlerle harmanladıkları tarihsel olay ve haberlerle ilgili olarak, doğruları yanlışlardan ayırmayı sağlayacak ilmî bir ölçüt yok mudur? İbn Haldun, yukarıdaki soruya olumlu cevap vermekle kalmaz; kendisinin söz konusu ilmî ölçütü icat ettiğini ileri sürer. Bu ölçüt, tarihsel haberlerin içine asılsız rivayetlerin sızmasını engelleyecek olan umran ilmidir (İbn Haldun, 2018: 207). Söz konusu ilim sayesinde tarihsel haberlerin doğru olup olmadıkları

⁴ İbn Haldun’un gerek akıl gerekse karakter bakımından zayıf olan asalak tarihçilerle, 12. yüzyıldan sonra yetişen tarihçileri kastettiğini ileri süren bir varsayım için bkz. (Arslan, 2018).

⁵ Bu hususla ilgili olarak Alatas, İbn Haldun’un otobiyografi tarzında kaleme aldığı eserinde kendi soy ağacının doğruluğundan bile şüphe ettiğini not etmektedir (Alatas, 2014).

ya da tarihsel olayların rivayet edenler tarafından aktarıldığı şekliyle gerçekleşip gerçekleşmedikleri ortaya çıkacaktır (Mahdi, 1966: 893). Ancak İbn Haldun, umran ilminin konu ve amacını, sadece tarihsel haberlerle ilgili olarak doğruyu yanlıştan ayırmaya yarayan bir ölçüt olarak sınırlanamamaktadır. Ona göre, en geniş anlamda umran ilminin konusunu, insanın toplumsal hayatı ve bundan çıkan her türlü toplumsal birim, kurum ve olay grupları oluşturmaktadır. Bu çerçevede umran ilmi, bir tür “toplum metafiziği” olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin ve Yaylı, 2019: 191). Öyleyse, umran ilminin insani-toplumsal organizasyonun ya da insan topluluğunun ilmi olduğunu söylemek mümkündür (Alatas, 2014: 20). Bu ilmin amacına gelince, insani-toplumsal hayatın içerisinde ortaya çıkan her türden varlık, kurum ve olay gruplarını bir bütün olarak kabul edip, onlar arasında bir dizi nedensel ilişkiler keşfetmeye yönelmiş olmasıdır (Arslan, 2017: 56-57; Korkut, 2017: 170).

Görüldüğü üzere, İbn Haldun, insani-toplumsal alanı kendisine konu olarak alacak iki ilmî faaliyetin varlığından söz etmektedir. Bunlardan birisi tarih, diğeri umran ilmîdir (Arslan, 2017: 60). Buraya kadar söylediklerimizden hareketle tarihin konu ve amacı ile umran ilminin konu ve amacı arasında benzerlikler olduğu ortadadır. O halde, neden İbn Haldun, yeni bir ilim olarak umran ilmini icat ettiğini ileri sürmektedir? Yukarıdaki soruya tatmin edici bir cevap veren Arslan, umran ilmiyle meşgul olanların, tarihsel olayları tarihçiler gibi somut ve bireysel özelliklerinde değil, gösterdikleri benzerliklerde yakalamaya çalışacaklarını ileri sürmektedir. Ona göre, umran ilmi bilginleri, farklı zaman ve mekânlarda, farklı insan gruplarında ortaya çıkan aynı tarihsel olaylar arasında birtakım düzenlilikler, tekrarlar ve değişmezlikler olduğunu kavramak isteyeceklerdir. Tarihsel olaylar bu biçimde ele alındığında, söz konusu olaylarda birtakım süreklilikler ve devamlılıklar olduğu fark edilecek, belli olay grupları arasında zaman ve mekân farklılıklarını aşan içkin, yapısal bağlantılar olduğu ortaya çıkacaktır (Arslan, 2017: 63).⁶ İbn Haldun’un kılavuzluğuna başvurmak suretiyle bir örnek vermek gerekirse, A yılında B mekânında ortaya çıkan T olayı ile X yılında Y mekânında ortaya çıkan T olayı arasında, farklı zaman ve mekânlar söz konusu olsa bile, aynı olayın ortaya çıkmasından ötürü birtakım yapısal benzerlikler olduğu ortadadır. Zaman ve mekân farklılığına rağmen, aynı olayın ortaya çıkması, söz konusu olayın bir dizi benzer dinamik tarafından oluşturulduğuna işaret etmektedir. Buna bağlı

⁶ Aristoteles’in felsefeyi esas alarak oluşturduğu kuramsal ilimler (fizik, felsefe, teoloji) ve pratik ilimler (ekonomi, ahlak, siyaset) şeklindeki ilimler sınıflandırmasının İslam düşüncesine akli-şer’i veya akli-dini türünden ikili bir ayrımla aktarıldığı bilinmektedir. Buna göre, umran ilmi hangi ilim sınıfı (kategorisi) içerisinde yer almaktadır? Bu soruya cevap verme uğraşı içerisinde olan Çilingir, umran ilminin akli ilimler içerisinde yer aldığını ileri sürmektedir. Bilindiği üzere, İbn Haldun, akli ilimlerin toplumsal ve siyasal hayatla; dini bilimlerin ise insanın ölümden sonraki hayatı ve hakiki mutluluğuyla ilgilendiğini ifade etmektedir. Dahası, akli ilimler zaman ve mekândan bağımsız, yani genel geçer olmakla birlikte, dini bilimler her şeriat sahibine göre değişmektedir. Bu yüzden, dini bilimler zaman ve mekânla kayıtlıdır. Buradan hareketle Çilingir, umran ilminin -her ne kadar İbn Haldun açık bir şekilde belirtmese de- akli ilimler içerisinde yer aldığını düşünmektedir. Çünkü İbn Haldun, umran ilmini toplumunu gerçekte olduğu gibi inceleyen akli bir ilim olarak ortaya koymaktadır. Bu konu hakkında bkz. (Çilingir, 2009).

olarak İbn Haldun'un tarihsel, toplumsal ve siyasal olayları determinist bir anlayış içerisinde değerlendirdiği realitesi ortaya çıkar. Çünkü "suyun suya benzemesinden çok geçmiş geleceğe benzer" (İbn Haldun, 2018: 166) deyişini, Mukaddime'nin satır arasına serpiştiren İbn Haldun'un söz konusu deyişle amacının tarihsel olayların temelindeki değişmez, zorunlu, zamandan ve mekândan bağımsız sürekliliklere dikkat çekmek istediği anlaşılmaktadır (Arslan, 2017: 45).

Öyleyse, İbn Haldun, egemenliği insani-toplumsal varlık alanına içkin bir olay olarak umran ilminin ana konularından birisi olarak görmektedir (Mahdi, 1966: 963). Hele ki, onun tarih ve toplum incelemeleriyle asıl amacının tarih yazıcılığı değil, belli bir siyasal kuram geliştirmek suretiyle devletin kuruluş, değişim ve yıkılışına ilişkin genel kurallar ortaya koymak olduğu bilinince (Hassan, 2015: 168), umran ilminin mahiyeti de ortaya çıkmaktadır. İbn Haldun, umran ilminin farklı zaman ve mekânlardaki aynı tarihsel olayların illet ve sebeplerini ortaya çıkarmak suretiyle onları gerçek anlamda çözümlendiği yönündeki görüşünü egemenlik olayı üzerine de uygulamaktadır. Hatırlanacağı üzere, insani-toplumsal varlık alanına ait olan birim, kurum ve olayları kapsayan umran ilminin ana konularından birisi olan egemenliği doğal ve zarurî gören bir anlatıya sahip olan İbn Haldun, aynı tarihsel olaylarda olduğu gibi, egemenlik olayının da birtakım düzenlilikler içinde ortaya çıktığını düşünmektedir. Diğer bir ifadeyle, egemenlik olayının temelinde onu meydana getiren birbiriyle bağlantılı bir dizi nedensel ilişkiler bulunmaktadır. Şimdi İbn Haldun'a göre, her toplumda egemenlik olayını ortaya çıkaran nedensel ilişkileri ele alabiliriz.

3. İNSANIN TOPLUMSALLIĞI

İbn Haldun, insanın doğası gereği bir toplum içinde yaşamasının zarurî olduğunu düşünmektedir. Filozoflar da "insan tabiatı icabı medenidir" deyişiyile, insan için toplumsal hayatın kaçınılmaz oluşuna işaret etmişlerdir (İbn Haldun, 2018: 213). O halde, İbn Haldun açısından insani faaliyetlerin temel kaynağı toplumsal hayattır. İnsanın meramını ve muradını anlamak için de toplumsal hayata bakmak gerekir (Arslan, 2017: 76).

Peki, insanın bir toplum içinde yaşamasını zarurî kılan nedenler nelerdir? İbn Haldun, sanki bu soruyu kendine sormuşçasına, hemen Mukaddime'nin birinci bölümünde insanı toplumsal hayata iten başlıca iki neden grubunu zikretmektedir. Bunlardan ilki, tek bir insanın hayatını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu gerekli besin maddelerini üretmesinin imkânsız olmasıdır. Diğer neden ise, yine tek bir insanın, diğer insanların yardımı olmaksızın, kendisinden daha kuvvetli olan yırtıcı hayvanların saldırılarına karşı koyamamasıdır. İşte İbn Haldun, birisi beslenme, diğeri de savunma ihtiyacından kaynaklanan nedenlerden ötürü insanın diğer insanlarla bir arada yaşamasının kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir (İbn Haldun, 2018: 213-214). Öyleyse, başta iktisadi ve savunmaya yönelik ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla insanın, diğer insanlara ihtiyacı bulunmaktadır. Çünkü insan, toplumsal hayat sayesinde biyolojik varlığını

sürdürebilir ve koruyabilir (Kurtoğlu, 2013: 251). Görüldüğü üzere, İbn Haldun, insanın diğer insanlarla yardımlaşma ve işbirliği olmaksızın, hayatını sürdüremeyeceğini, eğer onun bir hayata sahip olacaksa, bu hayatın ancak toplum içinde var olabileceğini ifade etmektedir. Bu durumda, İbn Haldun'un insanın toplumsallığı konusuna yaklaşımında doğal, organik ve fonksiyonel unsurlara atıf yaptığını söylemek mümkün hale gelir (Mücahid, 1995: 195).

Fark edildiği üzere, yukarıda zikredilen iki ihtiyaç, insan için toplumsal hayatı zarurî kılan itici unsurlardır. Öte yandan, bu iki ihtiyaç toplumun ortaya çıkışını temin etmekle birlikte, onun istikrarlı ve güvenli bir biçimde sürdürülmesini garanti etmemektedirler (Arslan, 2017: 80). Başka bir deyişle, insan doğası gereği beslenme ve savunma ihtiyacını karşılamak ister. Bu ihtiyaçların karşılanması ise, bu iki alan üzerinde işbirliği ve dayanışmayı gerektirmektedir. İşbirliği ve dayanışmanın insanlar arasında belirmesiyle de toplumsal hayat ortaya çıkmaktadır. Ancak, toplumsal düzen ve istikrarın sağlanması adına insanlar arasındaki işbirliği ve dayanışma yeterli değildir. Çünkü insan, hayvani doğası gereği kendi başına bırakıldığı zaman diğer insanların malına, mülküne ve canına zarar verebilir (İbn Haldun, 2018: 333). Buna bağlı olarak insanların topluluk halinde bir arada hayat sürme ihtimali ortadan kalkar. Zira toplumsal düzen ve istikrarın ortadan kalkmasıyla birlikte topluluk hayatı da sona ermiş olur. Hobbes'un ifade ettiği şekliyle “insanın, bir diğerinin kurdu olduğu” ve “herkesin, herkesle savaştığı” doğa durumu hayat bulmuş olur.

Dolayısıyla, toplumun varlığını sürdürebilmesini garanti eden başka bir unsura ihtiyaç olduğu ortadadır. İbn Haldun'a göre bu unsur, bir toplum içinde yaşayan insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek, onları birbirlerine karşı koruyacak, kötülük yapmaktan caydıracak ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı onları güvende tutacak güce sahip olan egemendir. Çünkü İbn Haldun, insanın doğasında saldırmak ve haksızlık yapmak türünden, yani kötülüğe yatkın olan “hayvani” bir tarafı olduğunu düşünmektedir.⁷ Buradan hareketle İbn Haldun, toplumsal hayata geçişle birlikte yırtıcı hayvanların saldırılarını savuşturmak amacıyla insanlar tarafından imal edilmiş olan silahların, insanların birbirlerine karşı tecavüzlerini önlemeye yeterli olmadığını düşünmektedir. Zira söz konusu silahlar, toplumun tüm üyelerinde mevcuttur. Öyleyse, insanları birbirlerine karşı koruyacak olan silahlar değil, diğer insanlar üzerinde engelleyici ve yasaklayıcı gücü olan egemendir (İbn Haldun, 2018: 215).

Burada İbn Haldun, insanı toplumsal hayata iten unsurlar ile egemenlik olayı arasında nedensel bir ilişki kurmak suretiyle umran ilmini devreye sokmaktadır. İbn Haldun, insanların, tarihte belli bir zamanda ve mekânda, hangi şartlar altında, nasıl toplumsal hayata zorunlu olarak geçtiklerinin tarihsel bir tasvirini sunmamakta, sadece onların neden

⁷ İbn Haldun'un insanın “hayvani” tarafı belirtmek amacıyla zikrettiği en önemli deyişlerden birisi şudur: Zulüm, insan nefsinin huyundan ve karakterindedir. Şayet dürüst bir kimse görürsen, bil ki, bir sebebi var da onun için zulmetmiyor. Bu bilgi için bkz. (İbn Haldun, 2018).

toplumsal hayata ihtiyaç duyduklarının akılsal bir açıklamasını vermektedir (Arslan, 2017: 82). Öyleyse tikel, somut bir toplumsal hayatın ve buna bağlı olarak egemen olanın araştırılması söz konusu değildir. Tam aksine İbn Haldun, egemenliğin doğal ve zarurî oluşuna ilişkin olarak gözlem ve deneyimlerden hareket etmekte, insan doğasını veri olarak kabul etmek suretiyle bir dizi akılsal çıkarımlarda bulunmaktadır. İbn Haldun, söz konusu akılsal çıkarımlar aracılığıyla insan için hem toplumsal hayatı hem de egemenliği zorunlu olarak gören bir anlatıya ulaşmaktadır.

Bununla birlikte, İbn Haldun egemenlik olayını ele alırken, sadece insanın toplumsal hayatı ile egemenlik arasında zorunlu bir ilişki kurmakla yetinmemektedir. Egemenlik olayını açıklarken, egemenlik ile başka bir unsur arasında da bir dizi nedensel ilişkiler kurmaktadır. Bu unsur, birazdan ele alacağımız ve İbn Haldun'un mülk teorisinin omurgasını oluşturan asabiyettir.

4. ASABİYET

Yukarıda zikrettiği nedenlerden ötürü insanın toplum içinde yaşamasının zorunlu olduğunu ifade eden İbn Haldun, söz konusu toplumsal hayatın da belli aşamalardan geçtiğini düşünmektedir. Ona göre, insani-toplumsal hayat temel olarak iki aşamadan geçmektedir. Bunlardan birisi bedevî umran, diğeri ise hadarî umrandır (İbn Haldun, 2018: 209). İbn Haldun açısından bedevî umran çöl ve sahra hayatı anlamına gelmekteyken; hadarî umran şehir hayatına, yani yerleşik kültürün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Burada, çalışmanın konusundan sapmamak amacıyla ne bedevî umran ne de hadarî umranla ilgili olarak ayrıntılı bilgilere yer vereceğiz. Sadece asabiyet ile egemenlik olayı arasındaki ilişkiyi anlamak adına, İbn Haldun'un doğal olarak kabul ettiği her iki umran aşamasına birden, ihtiyaç hâsıl oldukça değineceğiz.

Hatırlanacağı üzere, İbn Haldun toplumsal hayatın güvenli ve istikrarlı bir biçimde sürdürülebilmesi için insanların karşılıklı dayanışma ve işbirliği temelinde gerekli besin maddelerini üretmesini yeterli görmemekteydi. Toplumsal hayatın gerçekleşmesi için toplum üyelerinin birbirlerine zarar vermelerini önleyecek ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı onları savunacak bir güce ve bu gücün temeli olan egemenlik olayına ihtiyaç olduğu ortadaydı (Arslan, 2017: 91). Ancak İbn Haldun'un toplumsal hayat için egemenlik olayına yüklediği hayatî rol, bir dizi soruyu da beraberinde getirmekteydi. Eğer toplumsal hayatın varlığı için egemenlik zorunlu ise, ortaya çıkan siyasal-toplumsal örgütlenmenin lideri kim olacak ve nasıl belirlenecektir? Siyasal-toplumsal örgütlenme içinde egemenlik, hangi unsur sayesinde ve ne tür bir süreç sonunda ortaya çıkacaktır? İbn Haldun, bu ve benzeri soruları, kendi adıyla özdeşleşen asabiyet teorisine dayanarak cevaplamaktadır.

Biz burada hangi kelime ya da kelime öbeği ile karşılanması gerektiği konusunda ihtilaf söz konusu olan asabiyeti,⁸ en genel anlamda kader birliği, maslahat ortaklığı yapan ve aralarında kan bağı olduğuna, yani aynı soydan geldiklerine inanılan bir grubun, birlik ve dayanışması olarak tanımlamayacağız. Çünkü amacımız, asabiyetin tanımdan ziyade, onun egemenlik ile arasında var olduğunu düşündüğümüz nedensel ilişkiyi ortaya koymaktır.⁹ En genel hatlarıyla İbn Haldun'un asabiyet ile egemenlik arasında kurduğu ilişkinin ontolojik olduğunu söylemek gerekir. Zira İbn Haldun açısından toplumsal hayatın garanti altına alınması için diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kurma kudreti olan asabiyet sahibi bir egemenin varlığı zorunludur (Kurtuluş, 2013: 254). Her ne kadar İbn Haldun, verili bir yönetim örneğinden, yani pratikten hareketle egemenin “kırılgan ve daima ipin ucunda” olduğunu düşünse de (Bozarslan, 2016: 83), onun organ olarak değil, ilke olarak kalıcı olduğunu belirtmektedir. Dememiz o ki, iktidarı kontrol eden organ olarak egemenin ömrü sınırlı olmakla birlikte, egemenlik olayının kendisi ebedidir.

Öte yandan İbn Haldun, asabiyeti dışarıdan gelen saldırıları önleyecek bir savunma ilkesi olarak da kabul ettiği için onu bedevîlere özgü bir fenomen olarak düşünmektedir (İbn Haldun, 2018: 334).¹⁰ Bilindiği üzere, mülkün kurucusu unsuru olan asabiyet ilk olarak bedevîler arasında ortaya çıkmaktadır. Hatta asabiyetin en kuvvetli olduğu yerler, insanların birbirlerine (kabilelerine) en çok ihtiyaç duydukları, dayanışma ve işbirliğine şiddetle bağımlı oldukları coğrafyalardır. Çöl ve sahraları mesken olarak tutan bedevîlerin ne denli zor bir hayat tarzına sahip oldukları da bilinmektedir (Apak, 2017: 43). Bu yönüyle bedevînin tüm hayatını, tercihlerini mesken olarak belirlediği çöl veya sahranın kaynak ve şartları tayin etmektedir.

Bununla birlikte bedevîlerin, çöl ve sahralarda yerleşmiş olmaları, onları çöl hayatının ortaya çıkardığı bir toplumsal model olan kabile sistemine de mecbur bırakmıştır. Öyle ki, çöl ve sahralarda insanın tek başına ya da çekirdek bir aile içerisinde hayatını sürdürmesi mümkün olmadığı için, küçük aileler bir araya gelmek zorunda kalmışlardır (Demircan, 2018: 41). Bu birlikteliği ise, kan bağına dayalı kabile olarak adlandırılan birlikler meydana getirerek sağlamışlardır (Apak, 2017: 13,16). İşte, bedevîlerin bir araya gelmelerini sağlayan, kan bağına dayalı unsur asabiyettir. O halde asabiyet kavramını kabile olgusundan ayırmak mümkün değildir (Lacoste, 2012: 118). Daha doğru bir ifadeyle, İbn Haldun'un asabiyet teorisi bağlamında tasvir ettiği Arapları anlamının yolu, Arap-kabile-bedevî arasında kurduğu organik ilişkiyi çözümlenmekten

⁸ Asabiyet kavramının birden çok kelime ile karşılanması, dolayısıyla da onda çok anlamlılığın ortaya çıkmasının nedeni, İbn Haldun'un onu farklı bağlam ve anlamlarda kullanmasından kaynaklanmaktadır. bkz. (Çilingir, 2009).

⁹ Asabiyet kavramı için tercih edilen kelime ve kelime öbekleri için bkz. (Uludağ, 2018).

¹⁰ Korkut, İbn Haldun'un insanı toplumsal hayata iten beslenme, barınma, işbirliği, akli olarak tekamül etme ve güvelik gibi gerekçeler içinde, onun diğerlerine de önem vermekle birlikte, öne çıkardığı temel unsurun güvenlik olduğunu düşünmektedir. bkz. (Korkut, 2017).

geçmektedir. Demircan'ın (2018: 7) ifade ettiği üzere, “Arab'ı anlamak için kabileyi, kabileyi anlamak için de bedeviliği bilmek gerekir”. Bu yüzdendir ki, bedevî umranda insanın kişiliğini, kimliğini ve konumunu sayesinde ve aracılığıyla kazandığı kabileye bağlılık, yakınlık duygusuna dayalı asabiyet ile gerçekleşir (Câbirî, 2001: 123). Hatta her ne kadar kabile üyesi saf bir ferdiyetçi ve kendi menfaatine aşırı düşkün biri olarak bilinse de, kabile sistemi gereğince topluluğun selameti ve istikrarı için kendi menfaatini terk etmeye hazırdır. Zira kabile üyesi, başta hayat hakkı olmak üzere sahip olduğu tüm hakları kuvvetli bir asabiyet sayesinde ayakta duran kabilesi sayesinde elde ettiğinin farkındadır (Apak, 2016: 26).

Öyleyse bir güç ilkesi olarak asabiyet, hadarî umrana özgü siyasal örgütlenme biçimi olan mülkün kendisi, surları ve askerleri aracılığıyla üstlendiği bireysel ilişkileri düzenleme ve savunma rolünü oynamaktadır (Câbirî, 2018: 215). Başka bir deyişle, asabiyet, hadarî umranda insanı koruyan ve kollayan mülkün eş değeridir. Dolayısıyla da, bedevî umranda egemenin, topluluk içinde asabiyeti en kuvvetli olan kişi olması gerekmektedir. Çünkü bu asabiyet, topluluk üyelerini dışarıdan gelecek bir tehlike karşısında dayanışma ve işbirliğinde bulunmaya, onları egemene itaat etmeye itmektir.

O halde asabiyetin temelde birbiriyle bağlantılı iki görev ve işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, bedevî topluluklar arasında dayanışma ve işbirliği duygusunu ortaya çıkaran toplumsallık işlevidir. Başka bir deyişle bedevî umranda ortaya çıktığı şekliyle asabiyet, kabile birliğini sağlayan ve toplumsal nizamı ayakta tutan ana unsurdur (Apak, 2017: 46). Asabiyetin ikinci işlevine gelince, İbn Haldun egemenliğin sağlayıcı ilkesi olarak onun siyasal yönüne atıfta bulunmaktadır.¹¹ Aslında asabiyetin, bedevî umranda toplumsal-siyasal hayatın istikrarlı ve güvenli bir biçimde sürdürülmesiyle hadarî umranda mülkün tesis edilmesi ve yok oluşuna kadar devam eden süreç boyunca, kutup yıldızı rolünü oynadığını söyleyebiliriz. Zira asabiyet, hem bedevî umranda insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı onların savunulmasını sağlayan (İbn Haldun, 2018: 334) hem de mülkün tesis edilmesini ve sürdürülmesini garanti altına alan ana unsurdur (İbn Haldun, 2018: 350-351). Dolayısıyla, coğrafyanın ve toplumsal hayatın kendine özgü yapısından ötürü asabiyetin bedevî umranda daha etkin bir unsur olduğu ortada olsa da, hadarî umranda onun var olmadığını söylemek mümkün değildir. Gerçek şu ki, asabiyet açısından umranın birbirinden farklı iki tezahürü arasında mahiyet değil, derece farklılığı bulunmaktadır (Apak, 2016: 52).

Özellikle, mülkün tesis edilmesi için asabiyetin varlığını şart koşan İbn Haldun, böylelikle asabiyeti sadece bedevî umrana özgü bir fenomen şeklinde niteleyip, onu statik bir mahiyete büründürmemektedir. Tam aksine İbn Haldun, asabiyetin gayesinin mülk olduğunu net bir şekilde vurgulamak suretiyle bedevî umrandan hadarî umrana geçişin anahtarını da takdim etmektedir. Bu yönüyle İbn Haldun asabiyeti, umranın her bakımdan en alt

¹¹ Asabiyetin bütünüyle siyasal bir kavram olduğunu ileri süren iddia için bkz. (Lacoste, 2012).

aşaması olan bedevilikte de, en üst aşaması olan hadarîlikte de, egemenliğin temeli olarak görmektedir. Öyleyse, şimdi umranın siyasal örgütlenme biçimleri olan riyaset, mülk ve özel bir kategori olan hilafet bağlamında egemenlik olayını ele alabiliriz.

5. RİYASET-MÜLK-HİLAFET BAĞLAMINDA EGEMENLİK

Görüldüğü üzere, İbn Haldun'un toplumsal hayatın güven ve istikrarının teminatı olarak telakki ettiği egemenlik olayı hakkındaki düşüncesinin hareket noktasını asabiyet teorisi oluşturmaktadır. Çünkü asabiyet, her türden egemenlik ilişkisinde ortaya çıkan ve gerçek anlamda belirleyici olan güç ilkesidir (Kurtoğlu, 2013: 256). Bununla birlikte, toplumsal hayatın doğal aşamaları olan bedevî umran ile hadarî umran (İbn Haldun, 2018: 324) arasında geçim kazanım yollarının ve buna bağlı olarak hayat tarzlarının farklı olmasından dolayı yasaklayıcı ve engelleyici gücün, yani egemenliğin bir diğerinden farklı olması gerekecektir (Câbirî, 2018: 203). Öyleyse, bedevî umran, toplumsal hayatın en alt aşaması olduğu için, onun siyasal görünümü, ekonomik ve kültürel bakımdan gelişmişliğin en üst aşaması olan hadarî umrandan farklı olacaktır (Kurtoğlu, 2013: 257).

Bilindiği üzere İbn Haldun, umran ilmi aracılığıyla çerçevesini oluşturduğu reel siyaset ile felsefi siyaset arasında esaslı bir ayırım yapmaktadır. O, felsefi siyaseti gereksiz görüp, bir kenara koymaktayken,¹² reel siyaset tarzlarını kendi içinde “akli siyaset” ve “dini siyaset” olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Mülkün veya devletin kanunları bizzat akıl ve tecrübe sahibi insanlar tarafından konulursa buna akli siyaset denir. Akli siyaset de kendi içerisinde iki alt gruba ayrılmaktadır. Eğer yöneticiler, halkın çıkarını ön plana alıp, onların refahı ve huzuru için siyaset yaparlarsa buna halkın menfaatini gözeten akli siyaset denilir. Bu tür siyasetin örneklerinden birisini İslam öncesi Sasani İmparatorluğu'nda görmek mümkündür. Tam tersine, yöneticiler, halkın çıkarı için değil kendi çıkarları ve iktidarlarının selameti için siyaset yapıyorlarsa, buna da yöneticinin menfaatini gözeten akli siyaset denilmektedir.¹³ İbn Haldun, kendi döneminde hem İslam dünyasında hem de öteki toplumalarda çoğunlukla uygulanan akli siyaset türünün yöneticinin menfaatini gözettiğini düşünmektedir. Dini siyasete gelince, siyaseti yön veren kanunların vahiy temelli olması ve bir peygamber aracılığıyla oluşturulmuş olması gerekir (İbn Haldun, 2018: 420).

Her ne kadar İbn Haldun, reel siyasetin alt gruplarında egemenlik olayını açık bir şekilde tartışmamış olsa da, akli siyaset türünün iki farklı

¹² İbn Haldun'un kuramsal ve hayali bir tasavvur olarak kabul ettiği felsefi siyaseti dışlamasının nedenlerinden birisi, filozofların egemen bir yöneticisi olmayan ideal bir toplum tasarılarında bulduklarını düşünmesidir. Ancak Çilingir'in belirttiği üzere, eğer İbn Haldun felsefi siyaset taraftarları derken Fârâbî ve İbn Sina'yı kastediyorsa, onların yöneticisiz bir toplum-siyasal hayat öngördüklerini söylemek mümkün değildir. Hele ki, Fârâbî merkezli İslam siyaset felsefesi geleneği açısından yöneticinin varlığı zorunludur. Çünkü erdemli bir yönetici olmaksızın, insanların temel ereği olan mutluluğa erişecek yolları bilmeleri ve buna uygun davranışlarda bulunmaları mümkün değildir. bkz. (Çilingir, 2009).

¹³ Black, akli siyasetin bu ikinci türünü “doğal egemenlik” olarak adlandırmaktadır. bkz. (Black, 2010).

siyasal örgütlenme biçimiyle somut hale geldiğini ileri sürebiliriz. O, toplumsallığın en alt aşaması olan bedevî umrandaki siyasal örgütlenme biçimini riyaset, ekonomik ve kültürel gelişmişliğin en üst aşaması olan hadarî umrana özgü siyasal örgütlenme biçimini ise mülk olarak adlandırmaktadır. İbn Haldun, riyaset ile mülk arasında otoritenin yoğunluğuna ve kuvvetine dayalı olan egemenlik bakımından fark olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre, riyasette, reis in aldığı kararları kendisine tabi olanlara zorla tatbik etme ya da baskı yaparak kabul ettirme durumu söz konusu değilken, mülkün başında bulunan melik aldığı kararları, kendisine tabi olanlara zorla kabul ettirmektedir (İbn Haldun, 2018: 350). Çünkü reis in hükümlerine itaat kabilenin ortak onayının ürünüdür (Çilingir, 2009: 117). Riyasette, dışsal bir dayatmadan, fiziksel güç kullanmak suretiyle rıza devşirmekten ziyade içsel bir kabullenme söz konusudur. Bu yüzden riyaset yönteminin lideri olan reis, üstün veya kutsal özellikleri olan birisi değil, “eşitler arasında birinci” olandır (Hassan, 2015: 220). Söz konusu özelliğinden ötürü reis in asıl görevi, kendi kabilesinden olanlara emretmek değil, onları diğer kabilelere karşı savunmak ve temsil etmektir. Öyleyse, reis in kabilesi üzerindeki yetkisinden çok, kabileye karşı sorumlulukları olduğunu söylememiz gerekir (Apak, 2017: 18).

Bu yüzden, bedevî umranda ortaya çıktığı haliyle asabiyet, kabile reisine duyulan büyük saygı ve hürmetten kaynaklanan, dolayısıyla da siyasal olmaktan çok “ahlaki” olarak adlandırılabilir bir otoritedir (Arslan, 2017: 96; Hassan, 2015: 179). Çünkü riyasette, egemenlik olayının ilkesi, diğer kabile üyelerinin nezdinde saygın bir konumu olan ve bu sayede kabile üyelerine söz geçirebilen kabile şeyhlerine dayanmaktadır (Câbirî, 2018: 204). Bu yüzden ki, bazı durumlarda kabile şeyhi arzuladığı kararları alamamakta ya da kabile içi ihtilaflarda kendi istediği çözümü uygulamaya koyamamaktadır (Demircan, 2018: 64). Mülk ise, tagallübe, tahakküme, kahra, baskıya ve zor kullanma gücüne dayanan mutlak monarşi tarzında bir örgütlenme biçimidir. Bu örgütlenme biçimi içerisinde siyasal otoritenin merkezileşmesi tam anlamıyla gerçekleşmektedir. Öyleyse, asabiyetin ilk olarak ortaya çıktığı bedevî umranda egemenlik, bir otorite ilkesi durumundadır. Mülkün ortaya çıktığı hadarî umran aşamasındaysa, egemenlik, otorite ilkesi olmaktan çıkıp, iktidar ilkesi haline gelmektedir (Kurtoğlu, 2013: 257).

Öte yandan, her ne kadar riyaset ile mülk arasında egemenlik gücü bakımından farklılıklar söz konusu olsa bile, egemenliğin varlığı daimidir. Bedevî umranda, topluluk üyelerinin birbiriyle ilişkisini düzenleyen ve onları diğer topluluklardan gelecek saldırılardan korumayı amaçlayan riyaset, hadarî umranda ortaya çıkacak olan mülkün ilk ve en ilkel formudur. Kan bağından kaynaklanan yakınlık duygusuna dayalı asabiyet ve reis in bu asabiyete dayalı ahlaki otoritesi, egemenliğin iktidar ilkesine geçişinin temelini oluşturmaktadır. Zira bedevî topluluğu bir arada tutan asabiyetten doğan yakınlık duygusu ve ahlaki otorite, içeriği ahlaki ama formu siyasal olan bir örgütlenme biçimine işaret etmektedir. (Kurtoğlu, 2013: 259).

Şimdi egemenlik olayını, umranın en özel siyasal kategorisini oluşturan hilafet bağlamında ele alalım. Aslında umranın en özel siyasal kategorisinin hilafet olmasının nedeni, Arapların, umranın en özel kategorisini oluşturmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü umrandaki diğer toplulukların geçtiği doğal aşamalardan geçerek mülkü elde etmeleri mümkün olmayan tek topluluk Araplardır (Kurtoğlu, 2013: 269). O halde soralım: Neden İbn Haldun umranın diğer topluluklarında olduğu gibi, Arapların doğal aşamalardan geçerek mülke ulaşmalarının mümkün olduğunu düşünmemektedir?

Ona göre, Arapların mülk siyasetine, daha yalın bir ifadeyle mülkü ele geçirmeye uzak olmalarının bir dizi nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında ekonomik diyebileceğimiz maişetlerini (geçim) temin etme yöntemleri ile yine maişetlerini temin etme yöntemlerinden kaynaklanan, bu yüzden de adet ve alışkanlık haline getirdikleri psikolojik yönler ağır basmaktadır (Arslan, 2017: 164). Öyle ki, İbn Haldun'a göre, belli başlı ekonomik uğraş olarak deve yetiştiriciliği ile meşgul olan (İbn Haldun, 2018: 325), ancak bu uğraş ile yetinmeyerek yağma ve talan sayesinde rızıklarını ve gıdalarını temin eden Araplar, “iş ve emek sahibi olan sanatkârın ve zanaat erbabının işini telef eder” ve “kazancın aslı ve hakikati olan emeğe” ne bir değer tanır ne de onun bir ücreti olabileceğini düşünürler. Çünkü badiyede ikamet eden Arapların temel gayeleri, yağma, talan ve ağır vergiler aracılığıyla halkın elinden malını almaktır. Söz konusu Arapların, yolsuzlukların önüne geçilmesi ve hak ihlallerinin ortadan kaldırılması yönünde herhangi bir gaye ve girişimleri olmadığından, onların hükümranlılığı altında halk, herhangi bir kanuna ve hükme tabi olmaksızın bir keşmekeş içerisinde yaşamaktadır (İbn Haldun, 2018: 365). Görüldüğü üzere, İbn Haldun, Arapların her bakımdan hadarî umrana karşıt bir hayat tarzı içinde olduklarını; adeta bir “anarşi” durumunda bulduklarını ifade etmektedir (Arslan, 2017: 163).

Dahası, İbn Haldun'un mülk nazariyesinin özünü oluşturan, mülkün kurucu ve itici gücü olan asabiyet açısından meseleyi ele alacak olursak, müellifin Araplar için müdafaa amacı taşıyan asabiyetin varlığını kabul ettiğini söylemek mümkündür. Ancak, İbn Haldun, bir kabile grubunun başka bir kabile grubu üzerinde hâkimiyet kurmasını mümkün kılan; böylelikle de kademeli bir şekilde mülkün elde edilmesini temin eden taarruza dönük asabiyetin varlığının Araplar arasında mümkün olmadığını düşünmektedir. Çünkü İbn Haldun'a göre, mülkün temeli olan asabiyetin karakteri müdafaaaya dönük değil, taarruza dönük olmalıdır. Bu yüzden, İbn Haldun, vahşi bir millet olarak telakki ettiği bedevî Arapların, mülk siyasetine en uzak millet olduğunu düşünmektedir (İbn Haldun, 2018: 364).

Yukarıda zikredilen gerekçelerden ötürü İbn Haldun Arapların mülke ulaşmalarını mümkün görmemekteydi. Ancak tarih İbn Haldun'a Arapların mülke ulaştıklarını göstermektedir. İşte tam bu noktada İbn Haldun, Arapların mülke ulaşmaları için başka bir unsura ihtiyaç duyduklarını ileri sürmektedir. Söz konusu unsur dindir. İbn Haldun, nübüvvet, velayet ya da

dinsel bir renk olmadan, Araplar için mülkün hâsıl olmayacağını ifade etmektedir (İbn Haldun, 2018: 366). O, İslam'ın doğuşuyla birlikte Arapların mülkten farklı olarak, hem dünya hem de ahiret hayatının menfaatlerini gözetken hilafet kurumuna sahip olduklarını (İbn Haldun, 2018: 420), ancak ilk dört halifenin idaresinin sona ermesiyle birlikte, bu kurumun ortadan kalktığını belirtmektedir (İbn Haldun, 2018: 446). Bu çalışmanın konusu açısından önemli olan husus, egemenliğin insanın toplumsal hayatı için zorunluluğunu göstermek olduğu için hilafet ile mülk arasındaki ayrıma girilmeyecektir. İbn Haldun, dini siyaset olarak telakki ettiği, halkın dünyevi ve uhrevî maslahatlarını aynı anda gözettiği için hilafet yönetiminin ideal oluşunun altını çizmiş olmakla birlikte, onda da egemenlik olayının kaçınılmaz olarak ortaya çıktığına işaret etmektedir. Hilafette, aklî siyasetin tezahürleri olan riyaset ve mülkten farklı olarak, kanunlar, devlet büyükleri ve devlet işlerinde ehil olan grup tarafından değil, Allah tarafından vaz edilmiştir. Her ne kadar kanunlar Allah tarafından vaz edilmiş olsa da, söz konusu kanunların tatbik edilmesi amacıyla egemenlik olayı kaçınılmazdır.

Egemenlik olayının kaçınılmaz oluşu, onun söz konusu siyasal örgütlenme biçimleri içerisinde hangi unsura dayandığı sorusunu da akla getirmektedir. Riyaset ve mülkte egemenlik olayının var oluşunda asabiyetin belirleyici rol oynuyor olması, egemenliğin din-dışı (seküler) bir ilkeye dayandığı yönünde çıkarım yapmamızı mümkün kılmaktadır. Hele ki, asabiyetin ister riyasette olduğu gibi içsel kabullenme isterse de mülkte ortaya çıktığı şekliyle dışsal dayatma sonucunda kolektif rızanın devşirilme aracı olarak onaylanması, egemenliğin sürekliliğine işaret etmesi açısından önemlidir.

Sonuç

Bu çalışma, İslam dünyasında düşünsel-felsefi etkinliğin kötürümleşmeye yönelik ilk belirtilerinin hissedilmeye başlandığı bir dönemde tarih sahnesinde yerini alan İbn Haldun'un, diğer insani olaylar (etkinlikler) gibi egemenlik olayını da doğal gören bir anlatıya sahip olduğunu savlamıştır. Bilindiği üzere İbn Haldun'un yaklaşımı, toplum, toplumsal grup ve kurumlar, siyasal örgütlenme biçimleri gibi olayları, "değer" yargılarından bağımsız olarak olanı/olmuş olanı incelemek üzerinedir. Bu yüzden o, egemenlik olayı üzerinde herhangi bir spekülatif incelemeye başvurmadan ya da doğa-üstü, tanrısal-teolojik açıklamaları işin içerisine karıştırmadan, "olay"ın kendisini açıklamak için empirik şekilde nitelendirebileceğimiz bir yöntemi tercih etmektedir. Zaten bu nedenle, çalışmanın başlığı olarak İbn Haldun'da egemenlik "kavram"ı değil "olay"ı ifadesi tercih edilmiştir. Bu yüzden ki, İbn Haldun egemenlik olayını sistematik bir egemenlik teorisi çerçevesinde değil, kurumlar ve olaylar arasında var olduğunu iddia ettiği illiyet ilişkisi ve yasalar içerisinde, formüle etmeye çalışmaktadır. Egemenlik olayını meydana getiren bir dizi "doğal" süreci anlatmamızın nedeni de bundan kaynaklanmaktadır. İnsan için toplumsal hayatın, asabiyetin, siyasal örgütlenme biçimlerinin "doğal"

oluşu, belirli nedensel ilişkiler ve süreklilikler sonucunda egemenlik olayını da “doğal” kılmıştır. Burada altı çizilmesi gereken husus, İbn Haldun’un herhangi bir tarihsel egemenlik olayını değil, “egemenlik olayının kendisini” ele almaya çalışmış olmasıdır. Dememiz o ki, İbn Haldun şahıs ya da devletin egemenliğini ele alma amacıyla değildir. Daha somut bir ifadeyle ne Mütevekkil’in ne de Abbasilerin egemenlik olayını inceleme amacı gütmektedir. O, Mütevekkil ile ondan yaklaşık 200 sene önce egemen olmuş olan Muaviye’nin egemenlikleri arasında benzer olan, tekrarlanan ve süreklilik arz eden nitelikler üzerinde durmaktadır.

Öte yandan, günümüzde hem Batı hem de Doğu dünyası tarafından düşünsel özgünlüğü teslim edilen İbn Haldun’un egemenlik kavramının “hakiki” teorisyeni olduğunu iddia etmek suretiyle Doğu dünyasına mensup pek çok akademisyen ya da araştırmacı arasında var olan, naif anti-oryantalist bakış açısını devam ettirme niyetinde değiliz. Ancak, egemenlik olayının İbn Haldun’un umran ilmi vasıtasıyla çerçevesini çizerek, sağlam bir teorik temel üzerine inşa edilebileceği ortadadır. Onun özellikle farklı zaman ve mekânlarda, farklı insan grupları arasında aynı olayların ortaya çıkmasını umran ilmi vasıtasıyla çözümlene ve anlama isteği, buradan hareketle de asabiyetin derecesinden, toplumsal aşamalardan ve siyasal örgütlenme biçimlerinden bağımsız olarak egemenliğin bizatihi kendisini doğal gören bir anlatıyı benimsemesi son derece önemlidir. Zira Batı’da modern devlet teorisinin inşa edilmesine kadar geçen süre boyunca, devlet ile egemen (kral, sultan, hükümdar, padişah vb.) bir ve aynı olarak görülmekteydi. Hatta devletin yaşam süresi, egemenin yaşam süresine endekslenmiş durumdaydı. Böylelikle, devlet ile egemen arasında ontolojik bir ilişki olduğu düşüncesinden hareketle XIV. Louis örneğinde olduğu gibi, egemen olan daha sonra bir aforizma halini alan “Devlet işte o benim” tarzında bir ifadeyi rahatlıkla kullanabilmekteydi. İbn Haldun ise, egemenliği bir olay olarak ele alıp, her ne kadar Bodin’in anladığı tarzda onun bedevî umran aşamasında ortaya çıktığı haliyle mutlak olduğunu ifade etmese de, sürekliliğini vurgulaması, Bodin’i en azından bu hususta önceleğine kanıt olarak sunulabilir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2018). *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ahmad, Z. (2003). *The Epistemology of Ibn Khaldun*. London and New York: RoutledgeCurzon.
- Akal, C.B. (1991). *Yasa ve Kılıç*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Alatas, S. F. (2014). *Applying Ibn Khaldun*. New York: Routledge.

- Apak, A. (2016). *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Apak, A (2017). *Kabile*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Arslan, A. (2018). *İbni Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Beriş, H. E. (2008). “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-1, ss. 55-80.
- Black, A. (2010). *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne*. (Çev. S. Çalışkan ve H. Çalışkan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Braud, P. (2013). “Devlet: Hukuki Öğretinin İkilemleri”. *Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi.
- Bozarıslan, H. (2016). *Lüks ve Şiddet: İbn Haldun'da Tahakküm ve Direniş*. (çev. M. I. Durmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Câbirî, M. A (2001). *Arap-İslâm Siyasal Aklı*. (Çev. V. Akyüz). İstanbul: Kitabevi.
- Câbirî, M. A. (2018). *İbn Haldun Düşüncesi: Asabiyet ve Devlet*. (Çev. M. Çelik). İstanbul: Mana Yayınları.
- Çilingir, L. (2009). *Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Demircan, A. (2018). *Bedevi*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Duguit, L. (2013). “Egemenlik ve Özgürlük”, *Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İbn Haldun (2018). *Mukaddime*. (Haz. S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kapani, M. (2016). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.

- Korkut, Ş (2017). “İbn Haldun’un “es-Siyâsetü’l-Medeniyye” Teorisini Eleştirisi”. *İbn Haldun: Güncel Okumalar*. (Ed. R. Şentürk). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kurtoğlu, Z. (2013). *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lacoste, Y. (2012). *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*. (Çev. M. Sert). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lambton, A. K. S. (1981). *State and Governmen in Medieval Islam*. London and New York: RoutledgeCurzon
- Mairet, G. (2013). “Padovalı Marsilius’dan Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu”. *Devlet Kuramı*, (Der. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi, Ankara.
- Mahdi, M. (1966). “İbn Khaldun”. *A History of Muslim Philosophy: Volume Two*. (Ed. and Int. M. M. Sharif). Kempton: Allgauer Heimatverlag GmbH.
- Mücahid, H.T. (1995). *Fârâbi’den Abduh’a Siyasi Düşünce*. (Çev. V. Akyüz). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Poggi, G. (2014). *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Çev. Ş. Kut ve B. Toprak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schmitt, C. (2013). “Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet”. *Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi.
- Schmitt, C. (2014). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. (Çev. A. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi.
- Şahin, K. ve Yaylı, G. (2019). “İbn Haldun”. *Türk-İslam Tarihinde Yönetim Belgeleri*. (Ed. M. Akçakaya). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Uludağ, S. (2018). “Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime”. *Mukaddime*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Extended Abstract

Similar to most of social concepts, sovereignty is considered as a Western concept in the political science. Indeed, as a concept, it is thought to take root in the political thought of Continental European tradition. Thus, especially from historical perspective, each study on sovereignty begins with Continental European tradition. Although it is accepted that Continental

European tradition is normative to examine sovereignty, it may be possible to think it from a different perspective. In general, this study tries to deal with this concept from a Muslim scholar's perspective. This study examines the possibility of sovereignty case in the thought of Ibn Khaldun. Thus, it tries to answer the following questions: "Is it possible to think sovereignty from a different perspective? If it does, how it can be dealt with? These questions reveal this study. The aim of this study is to discuss whether a theory of sovereignty can be derived from the views of Ibn Khaldun in Muqaddima. In this study, the specific theories of Ibn Khaldun such as umran science, social life, asabiyyah, kingship help us in the analysis of the sovereignty concept.

It is not easy to answer whether a theory of sovereignty can be built on the views of Ibn Khaldun. Although his masterpiece does not directly handle sovereignty itself, one certainly can argue that Ibn Khaldun provides some clues regarding the concept of sovereignty. Hence, the views of Ibn Khaldun in Muqaddima does not attempt to define sovereignty as a concept. His own concepts such as umran science, asabiyyah and kingship pave the way to dealing with sovereignty concept.

For many scholars, umran science is a method to distinguish true historical facts from the false ones. Therefore, umran science is generally employed as a scientific criterion that helps to find out true historical facts. However, through an attentive and a careful reading of Muqaddima, one can argue that Ibn Khaldun also employs this criterion on many things. Consequently, it can be claimed that umran is not only the science of history, but also a scientific method to examine humanitarian and social cases. According to Ibn Khaldun, umran science is helpful to understand the internal dynamics, structural connections and cause-effect relationships of humanitarian and social cases. Related to this argument, it can also be claimed that Ibn Khaldun regards sovereignty as a humanitarian and social case. Therefore, it is possible to say that umran science also implements on sovereignty. Thus, the internal dynamics of sovereignty can be analyzed by umran science. It can also answer why sovereignty is necessary for social life as Ibn Khaldun thinks that one cannot survive by oneself. In order to have a good and proper life, social life is inevitable. From this point of view, Ibn Khaldun, is aware of the necessity of the ruler and ruled distinction in social-political life. In other words, the political relation is by its essence one of commandment of rule and being ruled.

In order to analyze Ibn Khaldun's view on sovereignty, the second theory should be asabiyyah. Actually, Ibn Khaldun regards asabiyyah as the political fact *par excellence*. In the light of this, the following questions arise: What is asabiyyah? How can it be related to sovereignty? It is difficult to find a thorough answer for the first question. However, in the simplest form, Ibn Khaldun regards it as the relation that binds individuals into effective groups. Such a bond is achieved through subjective identification of the individual with the group. In this sense, the individual subordinates his

atomic interests, rights, advantage, privileges, power, wealth, honor etc. to the group. By subordinating these, the individual becomes a part of the group and *asabiyyah*. The second question is clearly answered by Ibn Khaldun. According to him “kingship is the aim of *asabiyyah*.” Once *asabiyyah* appears, it aims to get kingship with its usual strength.

On the other hand, Ibn Khaldun separates politics and the way of political thinking into two different groups: Rational politics and Religious Politics. The former is related to the primitive regime, which is special to the Arabs, is called as chairmanship (*riyaset*) and kingship. The latter is caliphate that is not as old as chairmanship and kingship. The latter becomes part of politics and political life through Islam. Through attentive and careful readings of *Muqaddima*, it can be said that sovereignty is inevitable for all of them. Because, all of these regimes are based on social life. As we said earlier, according to Ibn Khaldun, it is natural to have ruler and ruled in social-political life. Otherwise, there would be atomistic individuals that cause anarchy and chaos.

Consequently, this study does not deny that sovereignty is a Western concept, especially part of Continental European political tradition. But it offers that it is possible to grab some clues about sovereignty through the views of Ibn Khaldun in *Muqaddima*. Thus, an opportunity does come to light to think of sovereignty in a different way. Because each reading on *Muqaddima* can shed light on different aspects of politics and political life.

SENDİKA VE GREV HAKKININ MÜNDEMİÇLİĞİ SORUNU- KAVALA GREVİ ÖRNEĞİ

Mehtap YÜCEL BODUR*

Öz

Osmanlı'da 1908 öncesi çok sayıda grev gerçekleşmiş olsa da bunların çok azı başarı ile sonuçlanmıştır. Kavala tütün işçileri için bir başarı hikâyesi olan 1905 grevi, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti tarafından organize edilmiş olup, Osmanlı'da bir sendika öncülüğünde gerçekleştirilen ilk grevdir. Bu Cemiyet Osmanlı grevler tarihinin en büyük grevi olan 1905 Kavala grevinde çok yüksek bir işçi kitlesi ile grev organize etmiş ve tamamıyla başarıya ulaşmıştır. Yalnızca sendikalar grev hakkının kullanılmasını organize edip, kolaylaştırmaz; Kavala örneğinde olduğu gibi, grevler de bir dayanışma bilinci oluşturup işçi örgütlenmesini destekler. Bir diğer ifadeyle sendika hakkı grev hakkını, grevler de sendika hakkını büyütür ve geliştirir. Bu nedenledir ki bu haklar mündemiçtir. Kavala grevini döneminin diğer grevlerinden ayırıp tam anlamıyla başarıya ulaşmasını ve geniş kitlelere hitap edebilmesini sağlayan, bu grevin örgütlü bir yapı içerisinde gerçekleşmesidir. Grev hakkının önkoşulu sendika, sendika hakkının içeriğini anlamlı hale getiren de grev hakkıdır. Kavala grevi bu hipotezi destekleyen dikkat çekici bir örnek olması bakımından seçilmiştir. Çalışma tarihi bir örnekten yola çıksa da, amacı tarihi bilgi vermek değil, çalışma hayatına dair iki hakkın bütünlüğünü örneklendirmektir.

Anahtar Kelimeler: 1905 Kavala Grevi, Sendikal Haklar, İş Hukuku.

THE PROBLEM OF INTERWINED OF RIGHT TO UNION AND STRIKE- EXAMPLE OF KAVALA STRIKE

Abstract

Although many strikes had taken place in the Ottoman Empire before 1908, very few of them had been successful. The 1905 strike, which is a success story for the Kavala tobacco workers, was organized by Association for the Prosperity of Kavala Tobacco Workers and the first organized strike in the Ottoman Empire. This association organized a strike with a very high mass of workers in the strike of 1905 Kavala which is the biggest strike in the history of Ottoman strikes. Unions do not only organize or facilitate the exercise of the right to strike; As in the case of Kavala, strikes also create a consciousness of solidarity and support workers' organization. In other words, the right of the union increases the right to strike and the strike increases and improves the right of the union. That is why these rights are intertwined. Its organized structure allowing it to reach full success and appeal to a wide audience separates the Kavala strike from the other strikes of the period. The precondition for the right to strike is union and it is the right to strike that makes the content of the union right meaningful. The Kavala strike was chosen as a

* Dr. Arş.Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku ABD, yucel_mehtap@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9761-7765>

remarkable example in support of this hypothesis. Although the study starts from a historical example, its aim is not to give historical information, but to illustrate the integrity of the two rights of working life.

Keywords: 1905 Kavala strike, Trade union rights, Labor law.

Giriş

Bugünü anlamak ve analiz etmek için tarihe bakmak beyhude bir çaba gibi görülebilir. Ancak tarih tekerrür etmese dahi bir spiral gibi benzer olayları etrafında döndürmektedir. Tartışılan hususların usulü ve içeriği değişse de özü değişmemektedir. Tarihsel boyutta çalışma ilişkileri ile alakalı bir meselenin analizinde de bugünün sorunlarını çözmek bakımından fevkalade bir fayda vardır. Bu nedenle Osmanlı'da örgütlenme ve grev konuları incelenmiş ve günümüzde epey yol alınsa da özü itibarıyla arzu edilen noktaya gelinemediği görülmüştür. Bu vesile ile belirtilmelidir ki bu çalışma Osmanlı emek tarihi ile ilgili bilgiler içerse de bir tarih çalışması değildir. Sendika ve grev haklarının geçmişten günümüze gelişimini izleyen, çalışma sosyolojisi anlamında bugünü analiz etmek için geçmişten yardım alan bir çalışmadır. Sendika ve grev haklarının birbirini nasıl beslediğini iş hukukunun teorik bakış açısı ile değil, tarihten bir örnekle göstermeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle özgün olup, ikincil kaynaklardan yararlanılarak yazılmış olması da yazarın tarihçi değil, hukukçu olması hasebiyledir. Çalışmaya yaklaşım bu bakış açısı ile olmalıdır.

Ünlü tarihçi Carr, “Geçmiş bizim için bugünün ışığında anlaşılabilir ve bugünü tümüyle ancak geçmişin ışığında anlayabiliriz. İnsanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamak, tarihin çifte işlevidir.” (Carr, 1987:74) ifadeleri ile maksadımızı ve derdimizi veciz bir biçimde anlatmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye'si toplumu arasındaki geçişte var olan süreklilik, günümüz çalışma ilişkilerini daha doğru okuyabilmek için Osmanlı çalışma ilişkileri mirasını da değerlendirmeyi (Makal, 1997:128) *sine qua non* hale getirmektedir.

Elbette Osmanlıdaki işçi örgütlenmeleri ve hareketleri bugünle özdeş değildir (Makal, 1997:240). Özdeş olmasının beklenmesi bir mantık hatası olurdu. Örneğin Osmanlı'da Tütün İşçileri Saadet Cemiyeti kuruluşunun ilk yıllarında kadın işçiler bakımından ayrımcı bir tavır içinde olup sadece tütün demetlerini ağaç veya kanaviçe ile denk hale getiren denkçileri üye kaydetmektedir ve bunların tamamı erkektir. Dernek yönetiminde denkçi olarak çalışan kadın varsa bu kimselerin de tütünün iyi ve kötüsünü ayırarak denk tahtası üstünde tütünleri demet haline getiren pastalacı olarak çalışmaları talep edilmektedir (Vardağlı, 2009:42; Yıldırım, 2017:138; Nacar, 2014:545). Oysa bugün artık sendikaya üyelik bakımından kadın- erkek ayrımcılığı yapmak hukuk sınırları içerisinde düşünülemez.

Her ne kadar özdeşlik olmasa da neden sonuç ilişkisi içerisinde ulaşılan dersler oldukça benzerdir. Bu nedenle çalışmada öncelikle 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süreçteki sendikal faaliyetler ve

grevlerden ikincil kaynaklar vasıtasıyla ulaşılanlardan bahsedilecek, ardından 1905 Kavala grevini oluşturan süreç incelenecektir. Daha sonra Tatil-i Eşgal Kanununun konu ile ilgili kısmı değerlendirilecek ve son olarak buradan çıkarılan dersler bağlamında sendika ve grev hakkının bağlantısı tartışılacaktır.

1. 1908 YILINA KADAR OSMANLI'DA SENDİKAL FAALİYETLER

Günümüzde alışma ilişkileri incelenirken işçi, işveren ve devlet, örgütleri ile yani sendikaları ile bir bütün olarak düşünölmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde özellikle işçi örgütlerinin, işverenler ve devlet bakımından tanınması sancılı zamanlardan sonra mümkün olabilmifitir (Makal, 1997:89). İngiltere'de sendika yasağının kaldırılması 1824 'te, İsviçre'de 1848'de, Fransa'da 1864'te, Almanya'da Saksonya'da 1861'de, Kuzey Almanya'da 1869'da, İtalya'da 1899'da gerçekleşmiştir (Makal, 1997:89-90).

Osmanlı'da ise işçi sınıfının doğuşu, sanayinin gelişmesi ile birlikte ancak 19. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır (Erişçi, 1997:3). 1870-1908 dönemi Osmanlı işçi tarihinde uyanış dönemi olarak adlandırılmaktadır (Sencer, 1969:162). Ancak bu dönemde dahi bir uyumsuzluk veya eylem olmadıkça, Osmanlı vesikaları Osmanlı işçileri hakkında sessiz kaldığından (Karakışla, 1998a:204) Osmanlı işçi hareketleri ve örgütleri hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmak mümkün olamamaktadır.

İlk olarak Sanayi Devriminin başladığı İngiltere'de ortaya çıkan, kapitalist üretim ilişkilerinde ağır şartlarda çalışan işçilerin yardımlaşma ve dayanışma örgütü olan sendikalar, zamanla işçilerin güç birlikteliği haline gelmiştir (Tütöncü, 2015:495). Osmanlı sosyoekonomik yapısı itibariyle ise insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını ekonominin temel amacı olarak gören; üreticinin değil, tüketicinin ihtiyaçlarını önceleyen; ekonomiyi bu anlamda denetleyip müdahale eden, gelenekselliği ile bu dengeyi korumayı hedefleyen ve harcamaları kısıtlayarak hazine gelirlerini sürekli yükseltmeye çalışan bir anlayış etrafında şekillenmiştir. Bu sebeptendir ki Osmanlı'da kapitalist ekonomiye de, kapitalist ekonominin bir ürünü olan sendikaya da geçiş ve ayak uydurmak zor olmuştur (Tütöncü, 2015:516; Türkdoğan, 1981:21). Ekonomi anlayışı dışında sanayideki gelişmelerin geç oluşu ve Devletin içinde bulunduğu karmaşık dönem itibariyle bu oluşumlara olumsuz tavrı Osmanlı'da sendikal anlamda işçi örgütlenmesini epey geciktirmiştir (Yıldırım, 2017:99; elik vd., 2018:768; Yazgan, 1982:5).

20. yüzyılın başına kadar işçi örgütleri işçiye yönelik hayırseverlik, yardımlaşma, ticari vb. amaçlar gütmüşler, işçilerin çalışma şartlarını iyileştirmeyi hedeflememişlerdir (Yıldırım, 2017:100). Örneğin uzunca bir zaman Osmanlı'da 1871 yılında kurulduğu ve ilk işçi örgütlenmesi olduğu düşünölen (Esener, 1972:23; Sülker, 1998:71; Türkdoğan, 1981:14; Narmanlıoğlu, 1990:36) 1866 kuruluşlu Amelperver Cemiyeti (yanlış bir biçimde Ameleperver olarak da kullanılmıştır) bir işçi örgütü değil, işsiz ve

fakirlere iş bulmak, yardım etmek, fakir ailelerin çocuklarına meslek eğitimi vermek ve esnafa kredi vermek için Rum hayırseverlerce kurulan bir yardım- hayırseverlik cemiyetidir (Sencer, 1969:156-157; Gülmez, 1991:408; Makal, 1997:243; Yazıcı, 2004:84; Yıldırım, 2017:101; Koç, 2003:18; Karakışla, 1998a:198; Çelik vd., 2018:768).

1866 yılı içinde Amelperver Cemiyetine oldukça benzer oluşumlar da görülmüştür. İtalyan Operaaja Derneği, Emek Dostları Derneği (yine İtalyan kökenli), Omonia Derneği (Yunan kökenli) bu dönemin işçilere yönelik hayır dernekleri, yardımlaşma ve tekaüt sandıkları olarak ortaya çıkmıştır (Sencer, 1969:104; Karakışla, 1998b:38; Güzel, 1985:809,827). 1880’li yıllarda madenler, tersaneler, demir ve deniz yolları ile dokuma imalathane ve fabrikalarında, bir sosyal güvenlik kurumu biçiminde kurulan yardımlaşma ve tekaüt sandıkları işçilere 25-30 yıl çalışmaları ve prim ödemelerinin ardından emeklilik imkânı yaratan ve işçiler arasında yardımlaşmayı sağlayan örgütler olarak kurulmuş ancak amacını gerçekleştirilmede çok başarılı olamamıştır (Güzel,1985:810).

Öğretinin çoğunluğu tarafından Osmanlı’da ilk işçi örgütü olarak 1894 yılında İstanbul’da gizlice kurulmuş olan Amele-i Osmanlı Cemiyeti gösterilmektedir. Bu Cemiyetin Tophane-i Amire fabrikaları işçilerince kurulduğu ve kurulduktan kısa bir süre sonra mensuplarının yakalanıp sürgüne gönderildiği belirtilmektedir (Sencer, 1969:158; Yazgan, 1982:65; Güzel, 1985:810; Makal, 1997:244; Sülker, 1998:60; Çelik, 1999:106; Kırpık, 2004:200; Gülmez, 1991:408; Erişçi, 1997:8; Karakışla, 1998a:198; Koç, 2003:18; Mahiroğulları, 2015:12; Çelik vd., 2018:768). Bu Cemiyetin işçilerin sıkıntılarını dile getirmenin yanı sıra Paris’teki fikir hareketlerini takip etmek ve padişahlığa karşı söylemlerde bulunup, halkı ayaklanmaya çağırmak gibi gizli ve yarı siyasal çalışmalar da yaptıkları kabul edilmektedir (Güzel, 1985:810; Sülker, 1998:60; Gülmez, 1991:408; Erişçi, 1997:8).

1921 yılında İşçi Dernekleri Kongresi “Agâh”ın konferansının Aydınlik dergisinde yayınlanan metninden çıkan ifadelere dayanan (Sencer, 1969:157) yazarlar tarafından Amele-i Osmanlı Cemiyeti her ne kadar pek çok eserde ilk işçi örgütü olarak nitelendirilse de öğretilerde bu görüşlerin belgelendirilememiş olmasından da hareketle yola çıkan bir başka görüş; bu örgütün siyasal karakteri ağır basan, “Abdülhamid rejimini yıkıp, halkı aydınlatma” amacına yönelmiş olan, işçilerce kurulmuş ya da üyeleri arasında işçiler olan siyasal bir örgüt olarak tanımlanması gerektiği, hatta varlığının dahi şüpheli olduğu, bu örgüte ilişkin bilginin dönemin Osmanlı gazete arşivinde, eserlerinde hiç yer almadığı, varlığına dair birincil kaynaklardan bir bilginin tespit edilemediği yönündedir (Yıldırım, 2017:108-109).

O halde Osmanlı’da sendikal nitelikte faaliyet gösteren ilk işçi cemiyeti 1901 yılında Kavala’da kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti’dir. Bu Cemiyet, 1901 yılından 1916 yılına kadar faaliyet göstermiş ve gerek 1905 grevinde gerek 1908 sonrası grevlerde çok yüksek

bir işçi kitlesi ile grev organize edip, grevleri başarı ile yönetmiştir (Yıldırım, 2017:111).

1908 sonrasında siyasi olarak ortamın uygun oluşu, özgürlüklere yönelik bir rüzgârın esmesi sayesinde bu tarihten sonra pek çok işçi örgütü kurulabilmiştir. 1908 sonrası dönem ise çalışma alanımızın kapsamını açacağından bu dönemdeki diğer sendikalar ve öncülük ettikleri grevler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Meşrutiyet öncesi kurulabilen işçi örgütleri Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti dışında 1903 yılında Cebel-i Lübnan'da kurulan bir sendika, 1907 yılında Şark Demiryolları Şirketi Filibe İstasyonunda çalışan işçilerin kurduğu bir sendika ve Ocak 1908'de fırıncılar tarafından İstanbul'da kurulan Hamurkâr Cemiyetidir (Yıldırım, 2017:112-114; Mahiroğulları, 2015:12). Osmanlı'da işçi cemiyetleri, işçilerin ücretlerinin artırılması amacının yanı sıra hasta ve sakatlara yardım, ölüm durumunda geride kalanlara yardım, kooperatif kurmak yoluyla günlük ihtiyaçları daha ucuza temin etmek gibi ideallere de sahiptir (Kırpık, 2004:211).

Osmanlı'da 1908 öncesi işçi örgütlenmeleri genellikle grevler sırasında gezici birlikler ve grev komiteleri şeklinde bir araya gelen işçilerin oluşturduğu kısa ömürlü birlikler olmuştur (Güzel, 1985:804; Yıldırım,2017:137). Zira örgütler greve bağlı olarak kurulmakta, ücretler düşük olduğundan aidat sıkıntısı yaşamakta, maddi güçleri zayıf kalmakta ve toplu direnişlerin ardından güçlerini kaybedip dağılmaktaydılar (Esener, 1971:24; Yıldırım, 2017:137; Güzel, 1985:809).

Ancak kısa ömürlü sendikaların birkaç istisnası da olmuştur. Bu istisnalardan biri de Tütün Amelesi Saadet Cemiyetidir (Güzel, 1985:809; Yıldırım, 2017:137). Bu cemiyetin daha uzun ömürlü olabilmesini sağlayan koşullardan biri de baskı, jurnal ve istibdadın İstanbul'a görece daha gevşek olduğu Kavala'da kurulmuş olmasıdır (Güzel, 1985:810). Ayrıca Kavala Tütün Rejisi işçilerinin taleplerinden de anlaşıldığı kadarıyla, bu işçiler diğer bölge işçilerine nazaran ekonomik bilinç yanında siyasal bilinci de daha yüksek işçilerdir (Güzel,1985:812). Bu nedenlerle Osmanlı'da ilk örgütlü grevi gerçekleştirebilmiş ve büyük bir başarı elde edebilmiştir.

2. 1908 YILINA KADAR OSMANLI'DA GREVLER

Elbette antik çağlardan beri tarihin her döneminde çalışan insanlar memnun olmadıkları iş koşullarına itiraz etmiş ve hatta iş bırakmışlardır (Sencer, 1969:131; Sur, 1987:30; Çelik, 1999:23). Örneğin 1885 yılında bulunmuş bir papirüste III. Ramses döneminde iş bırakan işçilerin eyleminden bahsedildiği görülmüştür. Ancak işçilerin grevi bir silah olarak kullanması görece yeni bir eylem biçimi olup, ilk olarak 18. yüzyıl İngiltere'sinde görülmüştür (Sencer, 1969:131; Yazgan, 1982:93; Sur, 1987:30).

Osmanlı'da bir eylem biçimi olarak iş bırakmayı ifade eden grev kelimesi de kullanılmakla beraber daha sıklıkla ta'til-i eşgal, terk-i eşgal, terk-i hizmet kelimeleri kullanılmıştır (Yıldırım, 2017:208; Türkdoğan,

1981:15). Erken dönem tespit edilen ilk iş bırakma eylemi 1473 yılında seramik işçilerinin ücretlerinin ödenmesi için, 1587 yılında ise Mehmet Paşa tarafından İstanbul'da yaptırılan cami inşaatında çalışan duvarcı, marangoz ve taşçı ustası işçilerin 12 akçe olan günlük ücretlerine istedikleri zam sonrası iş durdurmalarıdır (Çelik, 1999:105; Koç, 2003:19; Yıldırım, 2017:208; Güzel, 1993:41). 1600'lü yıllarda neccar işçilerinin ücretlerine zam talebiyle greve gitmeleri, 1620 yılında İzmir limanı hamallarının ücretlerine zam talebiyle greve gitmeleri ile yine erken dönemde karşılaşmıştır (Yıldırım, 2017:208).

Osmanlı toplumunda modern anlamda ilk işçi hareketleri ise 1838-1839 yılında ülkeye yeni giren teknoloji ve makinelerin kendilerini işlerinden edeceğine duydukları endişe sebebiyle işçiler tarafından işyeri ve işverene ait her türlü alet ve edevatı kapsayan makineleri kırma ve tahrip etmek şeklinde olmuştur (Sencer, 1969:69 ve 89; Karakışla, 1998b:29; Çelik, 1999:23; Gülmez, 1991:426; Yıldırım, 2017:191).

Makine kırıcılığı ayrı bir eylem biçimi olarak değerlendirilecek olursa çalışma konumuzu oluşturan 1905 Kavalı grevine kadar Osmanlı'da modern anlamda iş bırakma olarak sayılabilecek grevler kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

1826'da Kal'a-yı Tis'a inşaat işçilerinin ücretlerinin artırılması amacıyla iş bırakma eylemi, 1830'larda dokuma işçilerinin grevi, 1861'de 6 aylık ödenmeyen ücretleri için Tersane-i Âmire işçilerinin grevi, 1862'de Elbisehane-i Askeri işçilerinin ödenmeyen ücretleri için beş ay süren grevi, 1863 Zonguldak kömür madenlerindeki işçilerin çalışma şartlarının düzeltilmesi için yaptıkları grev, Ocak 1872 İstanbul Hasköy tersanesi işçileri grevi, Şubat 1872 Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri grevi (Öğretide bu grevi ilk grev sayanlar da bulunmaktadır, bkz. Sencer, 1969:133; Gülmez, 1985:792), Mart 1872 Rumeli Demiryolu İstanbul Yarımburgaz-Ömerli inşaatı işçileri grevi, Temmuz 1872 Beykoz deri ve kundura fabrikası işçileri grevi, Ocak 1873'te 11 aydır ücret alamama gerekçesi ile İstanbul tersane çalışanları grevi, Haziran 1875 1200 işçinin katıldığı Tersane işçileri grevi, Ekim 1875 Müslüman inşaat işçileri, Sirkeci hamalları grevleri, ödenmeyen ücretleri için 1876'da Araba Şirketi işçileri, Haydarpaşa Demiryolu işçileri, Darphane işçileri ve Fişekhane işçileri grevi; Şubat 1876 İngiliz makinist ve işçilerin yerli işçilerden ayrı olarak gerçekleştirdikleri Hasköy Tersane işçileri grevi, Mart ve Mayıs 1876 Tersane işçileri grevi, Mart 1876 İzmir terzi işçileri grevi, Ağustos 1876 Feshane işçileri grevi, 1878 duvarcılar, terzi işçileri ve ayakkabıcıların ücretlerinde yüzde 70 zam istedikleri grevleri, 1879 Şubat kağıt paranın değeri azaldığı için kaime değil sikkeyle (mecidiye) ödeme isteyen pek çok işçi grubundan Şirket-i Hayriye vapur kaptanları ve işçileri grevi, Mart 1879 ücret zammı ve çalışma sürelerinin azaltılması talebiyle inşaat işçileri grevi, Temmuz 1879 Selanik muhasebe bürosu işçileri grevi, ve yine Temmuz 1879 Tersane işçileri grevi, 1879 Şam tekstil kalfaları grevi, 1879 Selanik Kavalı tütün işçileri grevi; 1880 yılında 15 aydır ücret alamayan Tersane-i Âmire işçileri grevi, Haydarpaşa

demiryolu işçileri, İdare-i Mahsusa işçileri grevi, Ekim 1882 Tatavla ayakkabı işçileri grevi, 1884 İdare-i Mahsusa işçileri grevi, Nisan 1885 Odunkapı bıçkı işçileri grevi, 1889 Beyoğlu mağazaları işçileri ve Tersane-i Âmire işçileri grevleri, 1890 Hasköy fırın işçileri, Foça tuz taşıma işçileri grevleri, 1891 İdare-i Mahsusa Gazapkapı işçileri grevi, Mayıs 1891 İstanbul harmanları tuğla işçileri grevi, Temmuz 1891 İskeçe tütün işçileri grevi, 1892 Tersane-i Âmire işçileri grevi, 1893 Nisan Cibali tütün işçileri grevi, 1893 Karaağaç tuğlalık çamurcu işçileri grevi ve Dedeağaç Limanı hamalları grevleri, 1895 Çubuklu mum fabrikası işçileri, Ereğli maden işçileri, Tersane-i Âmire işçileri, Tamirhane işçileri grevleri, 1896 Tersane-i Âmire işçileri, Kavala tütün işçileri grevleri, 1898 Tuz Memlehaları Kayıkçı işçileri grevi, 1900 Mekteb-i Tıbbiye inşaatı işçileri grevi, 1901 Baruthane işçileri grevi, 1902 İdare-i Mahsusa işçileri grevi, 1903 Paşabahçe Şişe Fabrikası işçileri grevi, 1903 ve 1904 Tersane-i Âmire işçileri grevleri, 1904 İskeçe tütün işçileri grevi, 1904 Manastır fırın işçileri grevi, 1904 Manastır ve Selanik ayakkabıcı işçileri grevleri, 1904 Cibali tütün işçileri grevi, 1904 Bitlis karakol inşaatı işçileri grevi, 1905 Balya Karaaydın maden işçileri grevleri 1905 Kavala grevine kadar yapılan grevlerdir (Yıldırım, 2017:209-220; Koç, 2003:19; Kırpık, 2004:234-236 ve 250-253; Çelik, 1999:112; Siyasal ve Toplumsal Olaylar Kronolojisi, 1985:1454-1472; Gülmez, 1985:792 vd; Sencer, 1969:138-146; Karakışla, 1998a:188; Karakışla, 1998b:30-31; Erişçi, 1997:4; Yazgan, 1982:93-94).

1908 öncesi grevlerin ortak özelliği, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı'da dış borçlanmanın yarattığı ekonomik bunalımdan etkilenen işçilerin daha iyi ücret almak ya da ödenmemiş ücretlerinin ödenmesi amaçlı ekonomik nedenle greve gitmiş olmalarıdır (Sencer, 1969:137; Güzel, 1985:808; Kırpık, 2004:233; Karakışla, 1998b:32; Karakışla, 1998a:193; Gülmez, 1991:426; Çelik, 1999:25,107; Yıldırım, 2017:114; Makal, 1997:260)

1905 Kavala grevine kadar gerçekleşen grevlerin hiçbirisi bir örgütlenme ya da sendikal hareketin ürünü olmayıp, kendiliğinden gerçekleşen grevlerdir (Sencer, 1969:137; Güzel, 1985:808; Gülmez, 1991:436; Karakışla, 1998b:43; Yıldırım, 2017:228; Çelik, 1999:107). Esasında daha doğru bir ifade ile bir sendika olmaksızın doğal bir liderlikçe yönetildiklerinden bahsedilmektedir (Makal, 1997:253; Güzel, 1985:808). Eylemlerin örgütsüz olması grevlerin süresini de etkilemiştir. Birkaç istisna dışında grevlerin tamamı çok kısa süreli olmuştur. Zira işçilerin grev süresince maddi ihtiyaçlarını karşılayacak bir örgüt gücünü arkalarında hissetmemeleri nedeniyle grevler birkaç saat ya da bir gün sürebilmiştir (Yıldırım, 2017:228). Bunu destekleyen bir biçimde o dönemde İzmir Amerikan konsolosluğundan Osmanlı'daki grevler hakkında "işçiler günöbirlik davranıyorlar, sebat göstermiyorlar, bu yüzden Avrupa ve Amerika'da benzer durumlarda göröldüğü gibi grev sırasında geçimlerini sağlayacak bir fon oluşturulamıyor" minvalinde bir rapor yazılmıştır (Karakışla, 1998b:44).

1908 öncesi dönemin grevlerinin bir başka ortak özelliği de başlama süreçleridir. Bu dönemin grevlerinde işçiler, Cuma Divanı alışkanlığının da bir devamı olarak, işi bırakmadan önce şikâyetlerini valiye, Sadrazam'a, Padişah'a ve ilgili nazırlara dilekçe ile bildirmekte, uyuşmazlıkların önce barışçıl yoldan çözülmesi için devletten yardım istemektedirler. Daha sonra cevap gelmez ya da sorunlar çözülmez ise greve gitmektedirler (Ağralı, 1967:22; Sencer, 1969:139; Güzel, 1985:808 ve 812; Gülmez, 1985:792 ve 794; Gülmez, 1991:426; Çelik, 1999:14; Yıldırım, 2017:228; Karakışla, 1998a:200; Karakışla, 1998b:45). “Arabulucu iktidar” esasında örgütlerin çok yetkin olmaması, yasal düzenleme eksikliği, grevlere bir güvenlik sorunu olarak bakılması gibi nedenlerle (Vardağlı, 2009:40) işçiler tarafından öncelikli yol olarak görülmektedir.

Greve bakış, tutum ve davranışlar da bu dönemde benzer bir biçimde gerçekleşmektedir. İşverenlerin gerçekleşen grevlere tepkisi; hükümete bilgi verip, önlem alınmasını istemek ve grevci işçileri işten çıkararak yerine daha düşük ücretle işçi almak şeklinde olmuştur (Sencer, 1969:139; Güzel, 1985:815; Gülmez, 1985:798). Yönetim tarafından grev yapan işçilerin zam istemek için ayaklanmaları “edepsiz” bir davranış olarak görülmektedir (Çelik, 1999:14). Hükümet özellikle yabancı sermaye elindeki özel sektörde gerçekleşen grevlere karşı daha sert bir biçimde asker ve polisler aracılığıyla müdahale etmekte, grevci işçileri tutuklamakta ve grevi dağıtmaktadır (Güzel, 1985:808; Gülmez, 1985:798; Kırpık, 2004:269; Yıldırım, 2017:229).

1908 öncesi grevlerin başarı yahut başarısızlık anlamında her birinin nasıl sonuçlandığı konusunda kesin ve ayrıntılı bilgiler bulunmasa da pek çok grevin kısmen ya da tamamen başarısızlıkla sonuçlandığını, çok az sayıda grevin ise kısmen ya da tamamen başarı ile sonuçlandığı öğretide bildirilmektedir (Güzel, 1985:809 ve 815; Kırpık, 2004:271; Karakışla, 1998a:199; Yıldırım, 2017:229). Başarı oranının düşük olmasının altında, devletin olumsuz tutumu kadar işçi örgütlerinin ve liderlerinin yetersizliği ve profesyonel örgütlerin bulunmaması da yatmaktadır (Karakışla, 1998a:199; Karakışla, 1998b:44). 1908 sonrası ise hem grev sayısı hem de grevlerin başarı oranı artmıştır. Zira bu dönemde işçi örgütlenmesinde büyük bir ivme olmuş ve profesyonel örgütler daha başarılı grevler gerçekleştirebilmiştir. Bu nedenledir ki özgürlük havasının yakalandığı 1908 II. Meşrutiyetle birlikte 5 ayda daha önceki 600 yıldan daha fazla sayıda grev yapılmıştır (Yıldırım, 2017:190).

Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı'da sendikal nitelikte faaliyet gösteren ilk işçi cemiyeti 1901 yılında Kavala'da kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet Osmanlı grevler tarihinin en büyük grevi olan 1905 Kavala grevinde çok yüksek bir işçi kitlesi ile grev organize etmiş ve tamamıyla başarıya ulaşmıştır. Bu grevin, 1908 öncesi örgütlü ve bilinçli ilk hareket olduğu öğretide belirtilmektedir. (Yıldırım, 2017:111; Makal, 1997:254'ten naklen Baydar:76).

3. OSMANLI'DA İLK ÖRGÜTLÜ GREV- KAVALA (1905)

Osmanlı'da tütün sanayisinin merkezi ve Avrupa'da tütün ihracatındaki en büyük pay sahibi Bölge, Kavala olmuştur (Quataert, 1998:108; Nacar, 2010:20-21). 19. yy sonu 20. yy başında Osmanlı tütün ihracatında Selanik vilayetinde %250'lik bir artış olmuştur. 1896-1909 yılları arasında Kavala kazasında tütün tüccarlarının sayısı 5 kat artmıştır (Vardağlı, 2009:37). Bu bölgede tütün tasnif ve işleme işinde yarı yarıya erkek ve kadın oranına sahip en az 15.000 işçinin çalıştığı tespit edilmiştir (Quataert, 1998:116; Nacar, 2010:23).

Kavala tütün üretim ve ihracatına dayalı ekonomisi ile tütün işçilerinin Avrupa'daki muadillerine benzer yardımlaşma ve dayanışma derneklerinin de kurulduğu bir yer olarak Osmanlı örgütlenme tarihinde önemli bir yere sahiptir (Vardağlı, 2009:37; Tütüncü, 2015:518). Kavala'nın Osmanlı'da görülen geleneksel meslek örgütlerinden farklı olarak birbirinden ayrı ve birbirine muhalif bir şekilde tütün sektöründe işçi ve işveren örgütlerine ev sahipliği yaptığı belirtilmektedir (Vardağlı, 2009:37). 1908'den önce, tütün işçileri, grev ve diğer protesto biçimleri düzenlemede Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en aktif emek gruplarından biri olmuştur (Nacar, 2014:533; Yıldırım, 2017:121). Bu özelliklerinden dolayı 1905 Kavala grevi Osmanlı sendika ve grev tarihinin en önemlisi olarak görülmektedir.

1883 yılında Osmanlı'da mevcut tüm tütün fabrikaları kapatılmış ve Regie (Reji) Şirketi; Die Österreichische Kreditanstalt - Viyana, Banker S. Bleichröder - Berlin ve Bank-ı Osmani-i Şahane - İstanbul banka gruplarının bir konsorsiyumu olarak kurulmuştur. Osmanlı hükümeti Reji'ye iç pazarda bir tekel sağlamıştır (Nacar, 2014:535; Vardağlı, 2009:36). Tütün yaprağının Osmanlı'da en önemli ihracat merkezleri Kavala, İskeçe, Selanik, Samsun ve İzmir olup, Kavala bu ilçelerden ilk sırada yer alan, en fazla sayıda tütün deposu ve işçiye sahip olan bölge olmuştur. 20. yüzyılın başında Kavala'da çalışan tütün işçilerinin sayısı 10,000 ila 15.000 arasında seyretmiştir. 200'den fazla ambarda istihdam edilen bu işçiler, şehrin nüfusunun yüzde 40 ila 60'ını oluşturmuştur (Nacar, 2014:536; Dığıroğlu, 2014:252).

Mevzu bahis dönemde tütün sektöründe işgücü ise üç gruba ayrılmaktadır. Birincisi sigara fabrikalarında çalışan tütün işçileri; ikincisi, konumuz bakımından en önemli kesimi oluşturan, çeşitli tüccar ve ihracat şirketlerinin mağaza adı verilen tütün işleme atölyelerinde çalışan işçiler ve üçüncüsü tütün çiftliklerinde çalışan tarım işçileridir. Tütün işçilerinin grevlerini gerçekleştirenlerin %90'ından fazlası mağaza işçisidir. Yalnızca Kavala kazasında 1905 yılında greve giden mağaza işçilerinin sayısı 10.000 civarındadır (Vardağlı, 2009:36). Yunan Konsolosluğunun raporlarına göre Kavala'da ilk grev 1879 yılında gerçekleşmiştir (Vardağlı, 2009:38). Kavala'da tütün işçilerinin ikinci grevi 1896 yılında ücretlerinde artış talep eden işçilerin, işyerlerinin camlarını kırması, ardından çok etnili bir yapıda (Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi cemaatlerinden) işçilerin şehir merkezinde protesto yürüyüşü yapmaları ile iş bırakmaları sonucu gerçekleşmiştir. Bu grev, arabuluculuk yapan Kavala Kaymakamı'nın müdahalesi ve işçilerin

birkaç kuruluşluk ücret artışı elde etmeleri ile son bulmuştur (Vardağlı, 2009:39).

Reji'nin raporlarına göre, 1903 yılında Kavala bölgesinde tütün hasadı on milyon kilogramdan fazla olmuştur. Ancak tütün piyasasında yaşanan daralma nedeniyle Haziran 1904'e kadar, bu miktarın yaklaşık yüzde altmış tütün yetiştiricilerinin elinde kalmıştır. Pazardaki durgunluğa tepki olarak, ilçedeki tütün yetiştiricileri daha az tütün ekmiş ve bu durum 1905'te Kavala tütün depolarındaki iş yükünün azalmasına neden olmuştur. Bu düşüşün bir işgücü fazlalığı yarattığını savunan tütün tüccarları işçi talebini azaltıp, işçileri işten çıkarmak ve işçilerin ücretlerini azaltmak yoluna gitmiştir (Nacar, 2010:118; Nacar, 2014:542).

Bu kesintiyi protesto etmek için işçiler 20 Mart 1905 sabahı grev ilan etmişler ve bu kararı takiben bir yürüyüş düzenlemişlerdir. Bu yürüyüşte şehirdeki 200'den fazla tütün deposunun 1000'i aşkın camını kırmışlardır. Allatini ailesi tarafından işletilen tanınmış bir tütün şirketinin ofisine saldırmışlardır. Buna karşılık şirket güvenliklerinden biri grevcilere ateş açmış ve bunun üzerine grevciler, gazla şirket binasını ateşe vermeye çalışmışlardır. Bir jandarma subayı ve bir dini temsilciler heyeti eşliğinde grevcilere, dağılmaları ve mağduriyetlerinin giderileceği söylene de grevciler, ancak öğlen saatlerinde ek askeri güçler geldikten sonra dağıtılabilmıştır (Nacar, 2010:119; Nacar, 2014:543; Mahiroğulları, 2015:14; Vardağlı, 2009:39; Yıldırım, 2017:220; Kırpık, 2004:236 ve 282; Dıñoğlu, 2014:250). Osmanlı askeri yetkilileri açısından grevler ve şiddetli gösteriler, tütün işçilerinin cehalet ve mahrumiyetinin belirtiydi. “İşsiz ve açgözlü” serseri işçiler için protesto gösterileri, tütün satıcılarına karşı hissettikleri öfkenin bir ifadesiydi. Ancak öğretilerde tespit edildiği gibi esasında işçiler cahil düşüncelerle değil, bilinçli bir seçimin ürünü olarak saldırmıştır. 20 Mart sabahı grevcilerin çoğu, asker ve polis güçlerinin çok geçmeden tehditle ya da güç kullanımıyla onları dağıtacağını bildiğinden ilk önce grev kırıclarını hızlı bir şekilde ortadan kaldırmak için depoların pencerelerini hedef almışlardır. Zira temiz havaya maruz kalan tütün yaprakları düzgün işlenemediğinden, az sayıda grev kırıcının, camlar açılana kadar işyerlerinden ayrılmaktan başka seçeneği kalmayacaktır. İşçiler pencereleri kırarak, tüccarlar ücret kesintilerinde ısrar ettikleri takdirde tütün işlemlerini kolayca felç edebileceklerini göstermiş oldular. Allatini Şirketi'nin ofisine yapılan saldırı bile keyfi bir eylem değildir. Zira İngiliz Albay Fair Holme, 23 Mart 1905'te Kavala'ya vardığında, grevden önce şehirdeki tütün işçilerinin, ücret gününe kadar haftalık ücretlerinin miktarını bilmediğini rapor etmiştir ve grevciler beklentileri ile yapılan ödemeler arasındaki eşitsizliğe vurgu yapmak için en önemli tütün şirketlerinden birinin ücret hesaplaması yapan ofisine saldırmışlardır (Nacar, 2010:120; Nacar, 2014:543). 21 Mart'ta Drama mutasarrıfı Kavala'ya çağırılmış ve grevcilerle tütün tüccarlarının temsilcileri arasında bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda, tütün tüccarları geri adım atmış ve işçi ücretlerinden kesinti yapmamayı kabul etmişlerdir, işçiler de kırık camların masraflarını bir

günlük maaşlarından topluca ödeme sözü vermiştir. Bu anlaşma ilan edildiğinde çok sayıda işçi “Çok yaşa sultan!” nidalarıyla hükümet binasının önünde toplanmıştır (Nacar, 2010:121; Nacar, 2014:543; Yıldırım, 2017:220; Vardağlı, 2009:39).

Kavala grevinin mağduru göçmen işçiler olmuştur. Esasında işçiler grevi 20 Mart'ta ilan ettiğinde göçmen işçilerin çoğu henüz şehre gelmemişti. Ancak Kavala'ya gelen ve greve katılan bazı göçmen işçiler, dışlayıcı ve baskıcı hükümet politikalarıyla karşılaşmıştır. Hem sivil hem de askeri yetkililer onları grev başlatıcısı olmakla suçlamıştır. Kavala kaymakamı yerel olmayan işçilerden oluşan bir kalabalığın grevi kıskırttığını iddia etmiş; 9. Piyade Tümeni Komutanı Mareşal İbrahim Paşa da göçmen işçileri hedef alıp, bu tür olayların tekrarını önlemek için, hükümetin Kavala'ya çalışmaya gelen serserileri kendi ülkelerine geri göndereceğini ve yerel işçilerin, tütün tüccarlarının tiranlığından kurtarılması gerektiğini rapor etmiştir. 21-24 Mart tarihleri arasında polis, göçmen işçilere karşı baskıcı politikalar başlatmış ve memleketlerine geri göndermiştir (Nacar, 2010:123). Keyfi bir süreç sonunda, sağlam kanıtlara dahi dayanmadan grev lideri olarak belirledikleri sekiz işçiyi de tutuklayıp, Selanik'e göndermişlerdir (Nacar, 2010:122-124; Nacar, 2014:544; Yıldırım, 2017:220).

Kavala tütün işçileri için bir başarı hikâyesi olan 1905 grevi (Nacar, 2010:124), Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti tarafından organize edilmiş olup, yakın tarihli araştırmalarla belirlendiği üzere Osmanlı'da bir sendika öncülüğünde gerçekleştirilen ilk grevdir (Yıldırım, 2017:220; Mahiroğulları, 2015:14). Kavala'da en güçlü örgüt ve en önemli işçi örgütü, “Saadet” isimli, Osmanlı arşiv kayıtlarında Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti olarak geçen, 1901 yılında kurulmuş olan çok etnili bir cemiyettir. 10.000 civarında işçinin katıldığı 1905 Kavala grevinin örgütleyicisi de bu cemiyettir (Vardağlı, 2009:39; Yıldırım, 2017:220; Mahiroğulları, 2015:13). Tütün Amelesi Saadet Cemiyetinin kuruluş nizamnamesinde amaç; üyelerinin bilgi ve mesaisi ile tütün ticareti ve üretiminin artırılması ve Amerika'ya göç etmek isteyen tütün işçilerinin vazgeçirilmesi olarak belirtilmiş olup, 32 kişilik yönetim kurulunun 15'i Müslüman, 15'i Hıristiyan, 2'si Yahudi, farklı din ve ırklardan üyeleri olan hoşgörülü bir örgüttür. Üyelik aidatı da ayda 6 kuruştur (Kırpık, 2004:207; Yıldırım, 2017:122 ve 138; Nacar, 2014:545; Mahiroğulları, 2015:17). Üyelerden toplanan aidatların biriktirilerek cemiyetin feshi durumunda üyeler arasında paylaşılacağı ve üyelerden vefat edenler olursa, birikmiş aidatın mirasçılara verileceği nizamname hükümlerinden biridir (Mahiroğulları, 2015:17).Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, II. Meşrutiyet öncesinden kapandığı 1916 yılına dek işçi hareketleri içinde katılım ve sonuç alma bakımından önemli grevleri başarıyla yönetmiştir (Mahiroğulları, 2015:20).

1872 yılının başından 1908 yılı II. Meşrutiyetin ilanına kadar yapılan araştırmalarda tespit edilen 92 grevden 23'ünde greve katılan işçi sayısı 23.389 olarak tespit edilmiş olup, bunların da yarısı Kavala grevine katılan işçilerdir (Yıldırım, 2017:225). Kavala'da işçi örgütü planlı bir şekilde

hareket ettiği için daha fazla sayıda işçiyi organize edebilmekte ve böylece greve katılan işçi sayısı hızla artabilmektedir (Yıldırım, 2017:278). Bu nedenle Kavala grevi döneminin en çok işçiye ev sahipliği yapan grevi olarak da tarihe geçmiştir.

Tütün işçilerinin çalışma koşullarını belirleme konusunda Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti 1905'ten çok daha güçlü bir şekilde çıkmış ve ilerleyen yıllarda da mücadelesine devam etmiştir. Örneğin, 1908 grevlerinde Tütün İşçileri Saadet Cemiyeti önderliğinde Kavala işçileri tekrar grev kararı almış ve bu grevde yevmiyelerin 2-3 kuruş artırılması, çalışma saatlerinin kışın sekiz saat, yazın dokuz saat olması, işyerinde daha iyi bir havalandırma düzeneği, temiz içme suyu, tükürük hokkaları olması, tuvaletlerin temiz olması, atölyede çalışan işçi sayısına sınır getirilmesi gibi çok daha bilinçli taleplerde bulunmuş ve grevlerini başarı ile sonuçlandırmıştır (Nacar, 2014:544; Karakışla, 1998b:35; Vardağlı, 2009:40).

4. SENDİKA İLE GREVİ AYIRAN BİR DÜZENLEME OLARAK TAT'İL-İ EŞGAL KANUNU

1908 yılında özgürlük ortamından da faydalanan çok sayıda işçinin gerçekleştirdiği çok sayıda greve tepki olarak 9 Ağustos 1909'da Ta'til-i Eşgal Kanunu çıkarılmıştır (Gülmez, 1985:793; Çelik, vd. 2018:768). Bu kanun metnini Polonya kökenli Fransız uyruklu Kont Leon Ostrorog hazırlamıştır (Güzel, 1985:816).

Bu Kanun ile grev ve sendika olgularına birbirinden farklı bakıldığı anlaşılmaktadır. Zira sendika zaman içinde tamamen yasaklanmakta ancak grev zorunlu uzlaşma sonucunda serbest görülmektedir. Nitekim Kanun görüşmelerinde Ticaret ve Nafia Nazır vekili Ali Bey; “Zaten biz[im] sendika teşkilinin yasaklanması hakkında kanun çıkarılmasını teklif etmemiz sadece amele-i himaye maksadıyladır. Sermayedarı himaye maksadıyla değildir. Çünkü sendikanın elinde amele, emin olunuz ki, esir olacaktır. Sendikalar esnaf loncalarından başka bir şey değildir.” şeklindeki konuşması ile dönem zihniyetine bir örnek oluşturmaktadır (Ökçün, 1982:67; Gülmez, 1991:340-346; Karakışla, 1998b:47; Karakışla, 1998a:201).

1909 yılında çıkarılan Ta'til-i Eşgal Kanunu ile devlet, kamuya yönelik hizmet sunan alanlarda (Hükümetten ruhsat veya imtiyaz olarak demiryolu, tramvay, liman, aydınlatma gibi kamuya yönelik hizmetle yükümlü şirketler) grev yapılmasını zorunlu bir uzlaşma sürecine bağlamış, diğer alanlarda uzlaşma zorunluluğu öngörmemiş; işçi-işveren uyuşmazlıklarının çözümünde temsilcilik kurumu getirmiştir. İşçiler uyuşmazlık halinde seçecekleri üç temsilci ile sorunlarını çözümlenmeye çalışacaklardır. Ancak kamuya yönelik hizmet sunan alanlarda sendika kurulmasını yasaklamış ve var olan sendikaları da kapatmıştır (Yıldırım, 2017:116; Çelik vd., 2018:768; Yazgan, 1982:67).

Tat'il-i Eşgal Kanunu ile umuma yönelik işlerde örgütlenme yasaklandığında, tütün üretimi umuma yönelik olmadığından Tütün Amelesi

Saadet Cemiyeti kapatılamamıştır (Kırpık, 2004:208). Dahiliye Nezareti'nden Selanik Valiliği'ne gönderilen yazıda, söz konusu Cemiyet sendika dahi olsa, tütün ticarethaneleri kamu hizmeti veren müesseselerden olmağı için teşkillerinde bir sakınca görülmediği belirtilmiş; Şura-yı Devlet de bu konuya ilişkin olarak söz konusu işçi cemiyetlerinin kurulmasında hukuksuzluk olmadığını hükme bağlamıştır (Mahiroğulları, 2015:15-17).

O halde Ta'til-i Eşgal Kanunu ile ilk önce umuma yönelik işlerde örgütlenme yasaklanmıştır, ancak 1913 yılında Kanuna eklenen şerh sonrası bu Kanunla sendikalar tamamen yasaklanmıştır (Kırpık, 2004:217; Yıldırım, 2017:322). Ta'til-i Eşgal Kanunu ile grev ise yasaklanmamış yalnızca grev öncesi uzlaşma süreci zorunluluğu getirilmiştir. Ancak belirtilmelidir ki bu Kanunun yorumlanmasında 1910 yılında dahi sendika ve grev hakkının ayrı ayrı değerlendirilip, grev yapmanın mümkün sayılıp, sendikaların yasaklanmasının abes olduğu görüşü dile getirilmiştir (Yıldırım, 2017:322 Babanzade İsmail Hakkı'nın yazısına ithafen).

5. SENDİKA VE GREV HAKKININ MÜNDEMİÇLİĞİ

Günümüzde grev hakkının kanuna uygun olarak kullanılabilmesi için yetkili sendika tarafından ilan edilmiş olması aranmaktadır. Bir diğer ifadeyle sendikaların grevi organize etmesi gerekmektedir. Zira grev yapmak bir amaç değil, bir araçtır (Ağralı, 1967:227). Ancak yalnızca sendikalar grev hakkının kullanılmasını organize edip, kolaylaştırılmaz. 1908 öncesi Osmanlı döneminde yukarıda da izah edildiği üzere grevler sendikalara duyulan ihtiyacı göstermiş ve grev, dayanışmayı artırıp işçi örgütlenmesine giden yolları açmıştır (Güzel, 1985:813).

Kavala örneğinde de olduğu gibi, grevler de bir dayanışma bilinci oluşturup işçi örgütlenmesini destekler. Bir diğer ifadeyle sendika hakkı grev hakkını, grevler de sendika hakkını büyütür ve geliştirir. Bu nedenledir ki bu haklar mündemiçtir. TDK, mündemiç kelimesini içkin sözcüğü ile açıklamakta, içkini de “Varlığın içinde bulunan, varlığın yapısına karışmış olan” şeklinde tanımlamaktadır (www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi:10.11.2018). Tam anlamıyla ifade etmeye çalıştığımız husus da mevzubahis iki sosyal hakkın birbirine karşı olan bu durumudur. Yalnızca sendika hakkının tanınması, ancak grev hakkının tanınmaması yahut 1909 Ta'til-i Eşgal Kanununda olduğu gibi grev hakkının engellenmeyip sendika hakkının yasaklanması tek kanatlı bir kuşun uçmasını beklemek gibidir.

İşçi örgütlenmesi yani bir sosyal kuruluş olarak sendikalar (Ağralı, 1967:9), tarihsel açıdan işçi hareketlerinin olmazsa olmaz bir unsuru değildir, ancak bu hareketlerin başarıya ulaşması için olmazsa olmaz bir niteliktedir (Makal, 1997:253; Yazıcı, 2004:87-88). 1905 Kavala grevini döneminin diğer grevlerinden ayırıp tam anlamıyla başarıya ulaşmasını ve geniş kitlelere hitap edebilmesini sağlayan, bu grevin örgütlü bir yapı içerisinde gerçekleşmesidir. Nitekim dönemin grevlerinin başarısızlık nedenleri sıralanırken grevlerin iyi örgütlenip yönetilememesi gösterilmiştir (Güzel, 1985:815). Grevler işçi örgütlerini doğurmuştur, işçi örgütleri de

grevlerin nicelik ve niteliğine etki etmiştir. Bunun açık örneğini, 1908 sonrası özgürlük ortamı ile işçi örgütü sayısı arttıkça grevlerin de sayısının da artmasında ve işçi taleplerinin derinleşmesinde görmekteyiz (Yıldırım, 2017:354).

Grev hakkının önkoşulunun sendika olduğunda bir şüphe yoktur. Peki, sendikalar grev silahını kullanamaz halde ise ne derece etkili olabileceklerdir? Bir diğer ifadeyle sendikasız grev olmaz, ancak grevsiz sendika olur mu? Grev hakkından yoksun bir sendika özgürlüğü, sendika hakkının içeriğini anlamsız hale getirmeyi mi?

Çalışanlara sendika ve toplu pazarlık hakkı tanırken grev hakkı tanımamak, bu gayeye ulaşmayı engelleyecek ve müesseselerin gerçek anlamını yitirmesine neden olacaktır. Zira bu haklar birbirinin ayrılmaz cüz'üdür (Narmanlıoğlu, 1990:19). ILO'nun örgütlenme özgürlüğüne ilişkin ilkelerine göre nasıl ki sendika hakkı devletlerin kendi alanlarına münhasır konulardan olmaktan çıkmış ve insan hakkı olarak kabul ediliyorsa grev hakkı da sendikal hakların esaslı yönlerindedir (Başbuğ, 2012:43; Gülmez, 2008:137 vd). Bu anlamda grev hakkı yalnızca zorunlu hizmetlerde veya şiddetli ulusal kriz durumlarında sınırlanabilecektir. Zorunlu hizmetler nüfusun tamamının ya da bir kısmının yaşamını, kişisel güvenliğini ya da sağlığını tehlikeye atabilecek olan hizmetlerle sınırlı görülmelidir. Grev hakkı sadece devlet adına yetki kullanan kamu görevlileri için kamu hizmetinde veya zorunlu hizmetlerde kısıtlanabilir ya da yasaklanabilir. Kamu görevlileri açısından örgütlenme özgürlüğü ilkesinin tanınması grev hakkının da doğrudan tanındığı anlamına gelmemektedir. Özellikle kamuya ait ticari ve sanayi işyerlerinde kamu görevlilerinin greve gitmesi nüfusun tamamının ya da bir kısmının yaşamını, düzenini ve sağlığını tehlikeye attığı durumlarda kamu görevlileri grev hakkından uzak tutulabilir. Bu bakımdan grev hakkı zorunlu haller ve devlet adına yetki kullanan kamu görevlileri için sınırlama ve yasaklamaya tabi tutulur. Ancak belirtilmelidir ki kamu görevlisi kavramı dar tanımlanmalıdır. Yalnızca devlet adına yetki kullanan kamu görevlileriyle sınırlı olarak grev yasağı getirilebilecektir. (Başbuğ, 2012:60). Bunun dışında sendika hakkını tanıyıp grev hakkını tanımamak için olan bu iki hakkın ikisini de anlamsızlaştırmaktadır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye'si toplumu arasındaki geçişte var olan süreklilik, günümüz çalışma ilişkilerini daha doğru okuyabilmek için Osmanlı çalışma ilişkilerini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Ekonomi anlayışı dışında sanayideki gelişmelerin geç oluşu ve Devletin sendikalara olumsuz tavrı Osmanlı'da sendikal anlamda işçi örgütlenmesini epey geciktirmiştir. Uzunca bir zaman Osmanlı'da ilk işçi örgütlenmesi olarak Amelperver Cemiyeti düşünülse de, bu bir işçi örgütü değil bir yardım-hayırseverlik cemiyeti idi. Öğretinin çoğunluğu tarafından ise Osmanlı'da ilk işçi örgütü olarak 1894 yılında İstanbul'da gizlice

kurulmuş olan Amele-i Osmanlı Cemiyeti gösterilmektedir. Yapılan son araştırmalar ise göstermiştir ki Osmanlı'da sendikal nitelikte faaliyet gösteren ilk işçi cemiyeti 1901 yılında Kavala'da kurulan Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet, 1901 yılından 1916 yılına kadar faaliyet göstermiş ve gerek 1905 grevinde gerek 1908 sonrası grevlerde çok yüksek bir işçi kitlesi ile grev organize edip, grevleri başarı ile yönetmiştir.

Osmanlı'da çok sayıda grev de gerçekteşmiştir. 1908 öncesi grevlerin ortak özelliği; işçilerin daha iyi ücret almak ya da ödenmemiş ücretlerinin ödenmesi amaçlı ekonomik nedenle greve gitmiş olmasıdır. 1905 Kavala grevine kadar gerçekteşen grevlerin hiçbiri bir örgütlenme ya da sendikal hareketin ürünü olmayıp, kendiliğinden gerçekteşen grevlerdir. Eylemlerin örgütsüz olması grevlerin süresini de etkilemiştir. Birkaç istisna dışında grevlerin tamamı çok kısa süreli olmuştur.

1908 öncesi çok az sayıda grev başarı ile sonuçlanmıştır. Bunlardan en önemlisi de çalışma konumuza dâhil 1905 Kavala grevidir. Tütün piyasasında yaşanan daralma nedeniyle tütün tüccarları işçi talebini azaltıp, işçileri işten çikarmış ve işçilerin ücretlerini azaltmıştır. Ücretlerindeki kesintiyi protesto etmek için işçiler 20 Mart 1905 sabahı grev ilan etmişler, şehirdeki 200'den fazla tütün deposunun camlarını kırmışlardır. Allatini ailesi tarafından işletilen tanınmış bir tütün şirketinin ofisine saldırmış ve böylece tütün işlemesini felce uğratmışlardır. Sonuçta tütün tüccarları geri adım atmış ve işçi ücretlerinden kesinti yapmamayı kabul etmişler, işçiler de kırık camların masraflarını ödemişlerdir. Kavala tütün işçileri için bir başarı hikâyesi olan 1905 grevi, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti tarafından organize edilmiş olup, Osmanlı'da bir sendika öncülüğünde gerçekteştirilen ilk grevidir.

Kavala örneğinde de olduğu gibi, grevler bir dayanışma bilinci oluşturup işçi örgütlenmesini destekler. Bir diğer ifadeyle sendika hakkı grev hakkını, grevler de sendika hakkını büyütür ve geliştirir. Bu nedenledir ki bu haklar mündemliçtir. Yalnızca sendika hakkının tanınması, ancak grev hakkının tanınmaması yahut 1909 Ta'til-i Eşgal Kanununda olduğu gibi grev hakkının engellenmeyip sendika hakkının yasaklanması tek kanatlı bir kuşun uçmasını beklemek gibidir. Grev hakkından yoksun bir sendika özgürlüğü, sendika hakkının içeriğini anlamsız hale getirecektir.

Kaynakça

Ağralı, S. (1967). *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*. İstanbul: Son Telgraf Matbaası.

Başbuğ, A. (2012). *Toplu İş İlişkileri ve Hukuk*. Ankara: şeker-İş Yayını.

Carr, E. H. (1987). *Tarih Nedir?*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çelik, B. (1999). *Türkiye’de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800-1870)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çelik, N. vd. (2018). *İş Hukuku Dersleri*. 31. Bası, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*. XLIII. Ss.227-272.
- Erişçi, L. (1997). *Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*. Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Esener, T. (1972). *İş Hukuku Cilt 3 Sendika Hukuku*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gülmez, M. (1985). Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul, ss.792-802.
- Gülmez, M. (1991). *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*. 2. Bası, Ankara: Türkiye Orta Doğu ve Amme İdaresi Enstitüsü.
- Gülmez, M. (2008). Sendika Hakkı, Toplu Sözleşme ve Grevi de İçeren Toplu Eylem Haklarını Kapsar mı?. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 3. ss.137-169.
- Güzel, Ş. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul. ss.803-827.
- Güzel, Ş. (1993). İlk Grev. *Tarih ve Toplum*. Sayı 119, Cilt 20, Kasım. ss.40-41.
- Karakışla, Y. S. (1998a). Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri. *Toplum ve Bilim*. Sayı 78, Güz. ss.187-209.
- Karakışla, Y. S. (1998b). Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923. *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*. İstanbul. ss.27-54.
- Kırpık, C. (2004). *Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Koç, Y. (2003). *Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*. 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2015). Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti (Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti). *Çalışma ve Toplum Dergisi*. Sayı 46. ss.11-24.
- Makal, A. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850: 1920*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Nacar, C. (2010). *Tobacco Workers In The Late Ottoman Empire: Fragmentation, Conflict and Collective Struggle*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA: Binghamton University.
- Nacar, C. (2014). Labor Activism And The State In The Ottoman Tobacco Industry. *Int. J. Middle East Stud.* 46. ss.533–551.
- Narmanlıoğlu, Ü. (1990). *Grev*. Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi.
- Ökçün, A.G. (1982). *Ta'til-İ Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Quataert, D. (1998). Selanik’teki İşçiler, 1850-1912. *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*. İstanbul. ss.97-153.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye’de İşçi Sınıfı*. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Siyasal ve Toplumsal Olaylar Kronolojisi. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 6, İstanbul. ss.1454-1472.
- Sülker, K. (1998). *Dünyada ve Türkiye’de İşçi Sınıfının Doğuşu*. İstanbul: Memet Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1981). 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. Yıl 2, Cilt 2, Sayı 11, Nisan. ss.5-22.
- Tütüncü, G. (2015). İngiltere ve Türkiye’de Erken Dönem Sendikacılık Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. Eylül, Yıl 8, Sayı XXIII. ss.493-539.
- Vardağlı, T. (2009). 1908’e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilâyeti Tütün İşçileri. *2008’den 1908’e Bakmak*. İstanbul. ss.33-45.

Yazgan, T. (1982). Türkiye’de Sendikal Hareketler (Kısa Tarihçe). *Türk Dünyası Araştırmaları*. Ekim. ss.5-104.

Yazıcı, E. (2004). *Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*. Ankara: İlke Emek Yayınları.

Yıldırım, K. (2017). *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*. 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 10.11.2018).

Extended Abstract

Looking at history to solve today's problems is one of the methods of scientific interpretation. In this study, an example from history is examined to support the thesis that today's union and strike right are intertwined rights. Kavala strike which is the most important workers' movement in the history of Ottoman labor has been emphasized. However, although this study contains information about the history of Ottoman labor, it is not a study of history. It is a study that follows the development of trade union and strike rights from past to present and receives assistance from the past to analyze the present. Instead of examining how union rights and strike rights nourish each other from the theoretical point of view of labor law, we chose to show an example from history. The study is original in this aspect. Since the researcher is not a historian and this study is not a study of history secondary sources were used in the present study.

The transition to the capitalist economy and to the trade union, which was a product of the former, was difficult in the Ottoman Empire. The understanding of economy, the late development of industry, the complex period of the State and the negative attitude of the State towards the trade unions delayed the existence of trade union organization in the Ottoman Empire. The majority of the doctrine indicated the Ottoman Workers 'Association as the first workers' organization in the Ottoman Empire. However, recent history studies show that this organization should be defined as a political organization with workers among its members. The first union of workers in the Ottoman trade union was the Tobacco Workers Felicity Association, which was established in 1901 in Kavala. This Society was active from 1901 to 1916.

In the Ottoman Empire, none of the strikes that took place until the 1905 Kavala strike was the product of an organization or trade union movement, but rather they were spontaneous strikes. The common feature of the pre-1908 strikes was that they were economic. The workers were on strike for better salaries, getting paid or unpaid wages. Another common feature of the strikes of the pre-1908 period was the initiation process. Before leaving the job, the workers petitioned their complaints to the governor, the Grand Vizier, the Sultan and the relevant ministers, and first

asked the state for help in settling the disputes peacefully. If they were not answered or the problems were not solved they went on strike. There was no precise and detailed information as to how each of the strikes before 1908 resulted in success or failure. However, it is reported in the doctrine that very few strikes were partially or completely successful. The reason for this was the negative attitude of the state, the inadequacy of workers' organizations and leaders, and the absence of professional organizations.

The first union of workers in the Ottoman trade union was founded in 1901 in Kavala. This organization organized the 1905 Kavala strike which is the biggest strike in the history of the Ottoman strikes and it was totally successful. This strike was the first unionized and conscious strike before 1908. The reason for the Kavala strike is that tobacco merchants remained in the hands of their tobacco, thus dismissed workers and reduced workers' wages. To protest the wage cut, the workers declared a strike on the morning of 20 March 1905 and organized a march. In this march, workers broke more than 1000 windows of more than 200 tobacco depots in the city. They attacked the office of a well-known tobacco company run by the Allatini family. These were not arbitrary acts, they were planned. In this way, workers showed that they could easily paralyze tobacco processing. On March 21, Drama Governor was called to Kavala. He held a meeting between the strikers and the representatives of tobacco merchants. At the meeting, tobacco traders stepped back and agreed not to deduct workers' wages. The workers also pledged to collect the costs of broken glass from their daily salary. The workers' organization in Kavala was able to organize a large number of workers because it was planned. Therefore, it was successful.

With the constitution in 1908, it became an environment of freedom. The large number of workers who benefited from it carried out many strikes. In response to these strikes, the Ta'til-i Eşgal Law was enacted on 9 August 1909. This Law separated the strike and the union. With this Law, the union was completely banned in time. The strike was not banned. Only the pre-strike reconciliation process was imposed.

As in the case of Kavala, strikes create a sense of solidarity and support workers' organization. The right to trade union enlarges and improves the right to strike and strikes increase the right to union. Therefore, these rights are intertwined. It is meaningless to recognize only the right to trade union, but not to grant the right to strike, or to prohibit the right to strike, as in the 1909 Act, to prevent the right to strike.

Unions are historically not an essential element of workers' movements. However, it is essential for these movements to succeed. It is in the union structure that distinguishes the 1905 Kavala strike from other strikes of its period. It would be pointless to give workers the right to trade unions and collective bargaining, but not to strike. These rights are inseparable. The ILO's principles on freedom of association are the same. The right to trade union and the right to strike are both human rights. In this

sense, the right to strike can be restricted only in compulsory services or in cases of severe national crisis. The right to strike may be prohibited only for public officials exercising authority on behalf of the state or in compulsory services. In addition, recognizing the right to trade union and not recognizing the right to strike renders both of these intertwined rights meaningless.

VEGAN KİMLİĞİN OLUŞUMU: VEGAN OLMAK VE VEGAN KALMAK

Zeynep Serap TEK TEN AKSÜR MELİ* & Hayati BEŞİRLİ**

Öz

Veganlık günümüzde yemek kültürü ve toplumsal hareketler açısından önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Veganlık yalnızca bir beslenme biçimi değil ayrıca hayvansal hiçbir ürünün kullanılmaması etrafında şekillenen bir yaşam biçimidir. Veganlık, yemeğin anlamı, yemeğin toplumsal boyutu ve insan-doğa ilişkisi konusunda farklı bir bakış açısını yansıttığı için yemek sosyolojisi açısından zengin bir olgudur. Bunun yanında veganlık, kişilerin ve grupların aidiyetlerini şekillendiren bir kimlik unsuru olarak da sosyolojinin farklı alt disiplinlerinin ilgisini çekmektedir. Bu çalışma, veganlığın bir kimlik unsuru olarak şekillenmesi sürecini betimlemeyi amaçlamaktadır. Bu betimleme çabasında, vegan olma kararının alınması ve vegan olmanın sürdürülmesi süreçlerinde kişilerin kurdukları anlatılara ve dikkat ettikleri unsurlara odaklanılmıştır. Ayrıca katılımcıların vegan olmayan diğer kişilerle kurdukları iletişim ve literatürde kimlik kurulumunda önemli olduğu belirtilen 'öteki' kurgusunun nasıl oluşturulduğu da çalışmanın dikkat ettiği unsurlar arasındadır. Saha araştırmasında elde edilen veriler, veganlığın tek ve homojen bir kimlik olmadığına, veganlığın farklı görünümünün ve kişiler için farklı tanımlarının olduğuna işaret etmektedir. Bu çeşitliliğe rağmen, vegan olma kararının alınmasında ve veganlık pratiklerinde birkaç ana hat üzerinden benzerliklerin yakalanabildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Veganlık, Veganizm, Beslenme, Kimlik, Kesişimsellik

FORMATION OF VEGAN IDENTITY: BECOMING VEGAN, STAYING VEGAN

Abstract

Veganism has an important place in today's food culture and it is important in terms of a social movement. Veganism is not only a form of nutrition but also a way of life that is shaped around avoiding animal products. Veganism is a phenomenon elaborated by the field of sociology of food as it reflects a perspective about the meaning of food, the social dimension of the dish and the relationship between humanity and nature. Veganism attracts the attention of different sub-disciplines of sociology as an element of identity shaping the belonging of individuals and groups. This study aims to describe the process of vegan identity

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, zeynep.tekten@hbv.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3840-0056>

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, hayati.besirli@hbv.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-2051-2471>

formation. In this descriptive effort, the focus has been on the narratives of participants and their decision-making processes to become vegan and maintaining vegan lifestyle. In addition, the ways participants formulate 'the other', which is deemed important in constructing the identity, are among the issues analyzed in this study. The data obtained from the field research reveal that veganism is not a single and homogeneous identity. There are various definitions of veganism for different individuals. Different interpretations of veganism reflect on the daily life and change some patterns in the daily practices of participants. Despite of this diversity in vegan experiences, similar motivations for becoming vegan and following veganism have been observed during the field research.

Keywords: *Vegan, Veganism, Nutrition, Identity, Intersectionality*

Giriş

Dünyada bitkisel beslenmeye ve vegan yaşam tarzına ilginin arttığı görülmektedir¹. Türkiye nüfusunun ne kadarının vegan olduğuna dair bir veriye ulaşılamamakla birlikte özellikle büyük şehirlerde vegan kişi sayısının arttığı iddia edilebilir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Diyarbakır'da yalnızca vegan/vejetaryen menülerin sunulduğu restoranların açılması bu anlamda dikkat çeken bir husustur. Ayrıca büyük şehirlerde vegan yemek seçenekleri sunan mekanların sayısının hızla arttığı görülmektedir.

Veganlık ve buna bağlı deneyimler felsefe, sosyoloji, gastronomi ve turizm gibi disiplinlerin çalışma alanlarına giren konuları içerir. Yemek sosyolojisi alanı daha çok kültürel farklar ve toplumsal ilişkilerin yemek ve mutfak üzerinden incelenmesine odaklanırken gastronomi ve turizm ise farklı lezzetlerin deneyimlenmesine odaklanmıştır. Sosyoloji içerisinde yemek sosyolojisi yeni bir disiplin olarak gelişim göstermektedir. Ancak bu yeni disipline artan ilgiye rağmen veganlık ve vegan beslenmenin toplumsal boyutları sosyoloji literatüründe az yer bulmaktadır.

Bu çalışma veganlığın bir beslenme ve tüketim seçimi olması dolayısıyla bir kimlik unsuru da olduğu iddiasıyla yola çıkmıştır. Bu nedenle çalışma, veganlığın bir toplumsal olgu olarak ele alınmasına ve vegan kimliğin şekillenişini anlama çabasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada vegan bireylerin yaşamlarının na-vegan yaşam ve beslenme biçimlerinden ayrılan yönlerine ve vegan olmalarından kaynaklanan deneyimlerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda araştırma betimsel niteliktedir.

Araştırmanın veri toplama sürecinde kendini vegan olarak tanımlayan on katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ulaşabilmek için Türkiye'de veganların paylaşım yaptıkları sosyal medya hesaplarından bazılarında, çalışmanın amacı ve kapsamını belirten araştırmaya katılım çağrısı yayınlanmıştır. Bu çağrıda katılım için gönüllü olan kişilerin araştırmacılara ulaşabilecekleri iletişim bilgileri de yer almıştır. Bu yolla gönüllü katılımcıların araştırmacılara ulaşması sağlanmış ve yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen

¹ Örnek olarak 2019 yılı itibarıyla İngiltere'de kendini vegan olarak tanımlayanların oranının İngiltere nüfusunun %7'sine ulaştığı (Euronews, 2019) iddia edilmektedir.

veriler, bir süre başka şehirlerde yaşamış olsalar da veganlığı Ankara'da deneyimlemiş kişiler ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. On katılımcıdan beşi vegan oldukları sürede yalnızca Ankara'da yaşamış iken diğer beş katılımcı İstanbul, İzmir, Mersin, Londra ve Berlin kentlerinde de bir süre yaşamış bireylerdir.

1. BİR KİMLİK UNSURU OLARAK BESLENME

Sosyoloji literatüründe kimlik, bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar karşısında konumlaması olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın birinci kısmı, kişi veya grubun kendi gözündeki görüntüsüne, ikinci kısmı ise diğer kişiler veya gruplar arasındaki yerine işaret etmektedir. Bu görüntü bir yandan bizim olduğumuza inandığımız kişiye (veya gruba), diğer yandan diğerlerinin bize yüklediği kişiye (veya gruba) ait imajlar arasındaki gerilimin ürünüdür. Yani diğerleriyle etkileşim içerisinde oluşan bir resimdir. Kişi veya grubun adresi, kendisini kimlere yakın veya uzak gördüğü ile ilgilidir (Bilgin, 2007:11).

Veganlığa artan ilgi nedeniyle ele alınması gereken konulardan biri yiyeceğin kimlik nesnesine dönüşümüdür. Organizmanın canlılığını sürdürmesi için gerekli olan enerjiyi sağlamaya yarayan ürünler ve bunları tüketim biçimleri nasıl ve hangi süreçte kimliğin belirleyicisi olmaktadır? sorusu yemek sosyolojisi alanının temel merakları arasındadır. Bu soru iki ana çizgi üzerinden ele alınabilir: İlki, insan-doğa ilişkisindeki zorunlulukların toplulukların beslenme şekillerini etkilemesi, ikincisi ise insanın yaşam tarzı üzerinde belirleyici olan ideolojilerin beslenmeyi iktidar aracına dönüştürmesidir. Bu iki açıklama düzeyi birbirinden bağımsız değildir ve birbirlerini etkiler.

İnsanların yaşadıkları fiziksel çevre ile olan etkileşimi, besinlerini veya genel anlamda beslenme kültürlerini belirler. Bu belirlemede toplumun fiziksel coğrafyayı en iyi şekilde değerlendirmesi ve bu coğrafyanın ürünlerini yiyeceğe dönüştürmesi söz konusudur. Fiziksel coğrafyanın belirleyiciliği yemek kültürünün ana unsurlarını ortaya çıkarsa da tüketim seçimleri yadsınamaz öneme sahiptir. Beslenme alışkanlıkları veya tüketilen besinler kişileri veya grupları tanımlayan unsurlar haline gelir. Bu kapsamda, farklı beslenme alışkanlıklarına sahip olanların kendilerine özgü beslenme pratikleri ile ifade edildikleri görülebilir. Bu durum ne yediğinizle tanınmanızdır. Bu tanınma bazen ulusların ve coğrafyaların belli yiyeceklerle ve yeme alışkanlıklarıyla anılmasını ortaya çıkartır. Beslenme birçok topluluğu birbirinden ayıran ve topluluk kimliğini belirlemede önemli bir unsurdur².

² Papa III. Gregor tarafından Hıristiyanlara, Kuzey Avrupa Vandallarına benzeyecekler kaygısı ile at etini yemeleri yasaklamıştır. Kuzey Avrupa'nın Hıristiyanlaştırılmasında atın kurban ve yiyecek olarak kullanılması, yeni dinin yayılmasına bir engel olarak görülmüştür. Papa III. Gregor bunu "bazılarına yaban atı, daha birçoklarına da evcil at yeme izni vermişsiniz. Aziz Kardeşim Bonifacius bundan böyle, bu konuda, hiç kimseye bir biçimde izin vermeyiniz" şeklinde ifade etmiştir (Isenbügel, 1984: 40- 44, Fieldhouse, 1996: 124). Başka bir örnekte ise, Kafkasya'da İslam dininin yayılmasını engellemek için birtakım önlemlerin alınması ihtiyacını duyan Hıristiyan din adamları heyeti, bir toplantı yaparak,

Beslenme biçimleri ve tercihleri üzerinden kurulan ulus-ötesi bağlar ve hareketler, kimliği yine beslenme üzerinden fakat farklı dinamikler ile şekillendirmektedir. Bu dinamikler beslenme tercihlerini geleneksel bir kimlik-kültür-yemek tartışmasının dışına çıkartan unsurlara sahiptirler. Bu durum, ulus-ötesi kimlik oluşumu ve yeni toplumsal hareketler üzerinden bir kimlik algısı ortaya çıkmasıdır. Yiyecekler, ülke sınırlarını aşan toplumsal hareketler ve ideolojiler ile kimlik unsuruna dönüşmekte veya kimliğin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Veganlık ve vejetaryenlik, ulusal, etnik ve coğrafi sınırların ötesinde yeme alışkanlıkları ile başka bir topluluk oluşturmanın en iyi örnekleridir. Bu anlamda veganlık ve vejetaryenlik ulus-ötesi kimlikler oluşturan toplumsal hareketler olarak da ele alınabilir.

Et ve tüketimine ilişkin bakış açıları farklı kabullerden hareket etmektedir: Et elde etmek için hayvanların acı çekmesine ilişkin ahlaki kaygılar, gıda olarak et tüketmenin doğal kaynakların yersiz ve ölçsüz bir şekilde kullanılması olduğunu ifade eden eleştiriler, bazı dinler ve dini hareketler, sağlık ve estetik bakış açısıyla eti hastalık bulaştırıcı ve tiksinc olarak gören bakış açıları ve tüm bu kabullerin kesişimi, bu kapsamda sayılabilir (Beardsworth ve Keil, 2011:378-384). İnsan ve doğa arasında kurulan ilişkinin beslenmeye yansması yalnızca et tüketimiyle sınırlı değildir, insan ve doğa arasındaki bağın sorgulanması hayvansal ürünlerin tüketimine dair daha geniş kararlar almayı da gerektirir. Veganlığı ele alırken insan ve doğa ilişkisinin sorgulanmasına ve etik kaygılar nedeniyle yeme biçimlerinin şekillenmesine dair açıklamalar önem kazanmaktadır.

Kişilerin ve toplulukların doğayı ve hayvanları nasıl tanımladıkları beslenme alışkanlıklarını doğrudan etkiler. Beslenme biçimlerinin ve gündelik hayat pratiklerinin belirlenmesinde insan, canlı ve çevre merkezli yaklaşımların kabulü ve bunların ideolojik çerçeveler içinde konumlanmaları söz konusudur. Diğer çevre unsurlarının insan için var olduğu fikrine dayanan insan merkezci (antroposentrik) etik anlayış çevre sorunlarının artmasının altında yatan neden olarak kabul edilmektedir. İnsan merkezci yaklaşımın önemli bir varsayımı, insanın genetik özelliklerine ek olarak kültürel bir mirasa sahip olması ve bu nedenle, diğer bütün hayvan türlerinden oldukça farklı olduğu fikridir (Özerkmen, 2002:167-170). Bu yaklaşım insanoğlunun “efendiliği” ve çevrenin “insanın malı” olarak insanın tasarrufunda olduğu kabulünden hareket eder. İnsan merkezci yaklaşımda, doğaya hükmetme hakkını dini unsurlara dayandıran görüşler ağırlıktadır. İnsan merkezli yaklaşıma ilişkin eleştiriler, insanın sınırsız değerde olduğunun varsayılmasına ve her ne pahasına olursa olsun insanın mutluluğunun hedeflenmesinin yanlışlığına odaklanmaktadır. Bu kabuller

Kafkasya’da Hristiyanlığı yayma işini yürüten Gürcü misyonerlerin başarısız olduklarını, bundan sonra onların yerine Rus misyonerlerin bu işi yürütmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Bu konuda Gürcü vakanüvis Vahuşti, 1745 yılında şunları yazar: “Basianların [Malkarlılar], komşuları Osetlerde olduğu gibi yönetici ve asilleri Müslüman, köylüleri Hristiyan’dır. Ancak Basianlarda ve Osetlerdeki Hristiyanlık inancı yarım yamalakdır. Sözelimi, bunlar yalnızca domuz eti yiyenleri Hristiyan, at eti yiyenleri de Müslüman olarak kabul ederler.” (Beşirli, 2017 :63).

nedeniyle doğayı sınırsızca ve sorumsuzca tüketen medeniyetler kurulduğu ifade edilmektedir.

İnsanı belirleyici gören yaklaşıma tepki olarak diğer canlıların da haklarının olduğu düşüncesine dayanan canlı merkezci (biosentrik) yaklaşım ise “sadece insan” tezine karşı çıkar. Bu yaklaşıma göre canlıların değeri insanın ihtiyaçlarını karşılamasından gelmez. Canlı merkezci yaklaşım diğer canlı formlarının da “insanlarla aynı ve eşit haklara sahip” oldukları tezini ortaya koyar. Üçüncü yaklaşım olan çevre merkezci (ekosentrik) yaklaşım ise canlı merkezci bakış açısına “cansız çevre” unsurlarını da ekler. Dolayısıyla çevrecilik açısından göz ardı edilmiş olan ekosistemdeki canlı olmayan fiziksel ve kimyasal unsurların da etik olarak bir değerinin olduğu gösterilmeye çalışılmıştır (Özerkmen, 2002:167-170; Kayaer, 2013: 64-69). İnsan merkezli bakış açısının ötesine geçilmesi beslenme ve tüketim alışkanlıklarına da yansır. Vegan beslenme ve tüketim seçimleri insan merkezli bakış açısının dışına çıkılmasının bir sonucudur.

2. VEGAN KİMLİK VE DİĞER KİMLİKLERLE KESİŞİMSELLİĞİ

Kesişimsellik (intersectionality) kavramı ilk olarak 1989 yılında Crenshaw tarafından feminist tartışmaların içerisinde siyahi kadınların deneyimlerinin göz ardı edildiğine dair eleştiri ile ortaya çıkmıştır. Bu bakış açısı, siyahi kadınların deneyimlerinin sadece siyahi ve sadece kadın olmaktan daha farklı olduğunu iddia ederek sosyal bilim literatürü için farklı bir bakış açısının temelini atmıştır. Toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite ve sınıfsal pozisyonun etkilerinin farklı kimlikler yarattığı tartışmaları gelişmiş, sadece dezavantajlı kimliklerin değil her türlü politik, etnik, ırksal, sınıfsal ve kültürel unsurun birbirleriyle kesişerek yarattığı kimlik inşası analiz edilmeye başlanmıştır.

Kesişimsellik tartışmalarının hayvan hakları ile bulunduğu nokta, hayvan bedeni ile kadın bedeninin benzer şekillerde sömürüye maruz kaldığına dikkat çekilmesidir. Adams’ın vejetaryenlik, cinsiyetçilik ve feminizm arasındaki ilişkiye işaret etmesi türcülük ve cinsiyetçiliğin paralel kurgular olduğunu ortaya koymuştur. Adams’ın “İhtiyacımız olan şey, kadınların ve hayvanların maruz kaldığı tahakkümün birliği ile metafor ve kayıp gönderge etrafında dönen sorunların paralel yolunun izini sürecek bir teoridir. Benim önerim kültürümüzdeki kesimi ve cinsel şiddeti bağlantılandıran bir nesneleştirme, bölümlere ayırma ve tüketim döngüsüdür” açıklaması ön plana çıkmıştır.

Et tüketimi erkeksi, sebze tüketimi ise kadınlara yakışan bir davranış olarak görülmektedir. Etin güç ve iktidarı ifade etmesi gibi, bitki ve sebze kelimesi kadınların edilgenliğiyle eşanlamlıymış gibi kullanılmaktadır. Çünkü kadınların erkeklere göre daha uysal olduğu düşünülmektedir. Besinleri, uysal duygusal dişilik, güçlü otoriter erillik ilişkisinde kategorize eden (Adams, 2013: 92, 109; Tunçay Son, ve Bulut, 2016:838) bakış açısı bu

kesişimselliği taşımaktadır. İnsanın çevre ile olan ilişkisinin nasıl olacağına ilişkin yaklaşımı kimlik kesişiminde belirleyici olmaktadır.

Toplulukların çevreyle kurdukları ilişkinin, topluluk içindeki güç ilişkilerini etkilediği tespiti (Sanday, 1994: 64-69) Adams tarafından da vurgulanan bir husus olmuştur. Sanday, gücün hangi sembollere atfedildiği ve topluluk için güç kaynaklarının hangi unsurlar olarak görüldüğünün, hayvan ve bitki temelli beslenme biçimlerinin etkisi altında olduğunu ifade etmektedir. Sanday, hayvansal kaynaklara dayanmış ekonomilerin, temel yaratıcı güç olarak kadınları görmelerinin çok az rastlanır olduğunu belirtir. Toplulukların çevrelerini algılama biçimleri, topluluk içindeki ritüelleri ve ideolojileri de etkiler. Kıyafet, günlük kullanım için eşyalar ve yiyecek için büyük avlar yapmak zorunda olunan topluluklarda, avlayan ve avlanan, yani hayvan ve avlanan erkek, birbirlerini alt etmek için bir yarış içindedir. Her ikisinin de birbirini yenebilme ihtimali olduğu bu durumda, güç erkekler için hazır olarak gelmez. Güç, “kazanılması, kontrol edilmesi ve insanların yararına manipüle edilmesi” gereken bir unsurdur (Sanday, 1994: 65).

Sanday’ın çalışmasında ele aldığı topluluklarda erkekler ve hayvanlar arasındaki şiddet içeren ilişkinin erkekler ve kadınlar arasındaki güç ilişkilerine yansımaları gözlemlenmektedir. Bu çalışma, erkeklerin kadınlara gösterdiği şiddetin, doğa ve hayvanlar ile kurulan ilişki ile bağlantılı olduğuna dair tespitler içerir: Erkeklerin hayvanlara uyguladığı şiddet bu alanda sınırlı kalmamakta ve kadınlarla olan toplumsal ilişkilerine yansımaktadır. Erkeklerin avlanma yoluyla elde ettiklerinin azaldığı durumlarda, yeniden ‘doğayı verimli kılmak/bereketlendirmek’ için kadınlara cinsel saldırıda buldukları ve kadınları ritüellerden dışladıkları görülmüştür. Bu topluluklarda, bu şekilde gerçekleşen ve ‘hayvansal enerjiyi sürdürdüğü ve biriktirdiği’ düşünülen cinsel baskının hem toplulukta doğumların olmasını sağladığı hem de ‘hayal edilen cinsel enerji miktarını’ muhafaza ettiği belirtilmektedir (Sanday, 1994: 192-194). Bu örnekte görüldüğü gibi, erkeklerin doğa ve hayvanlar üzerinde kurmaya çalıştıkları tahakküm, bu alanda sınırlı kalmamakta ve insanlar arasındaki güç ilişkilerine de yansımaktadır.

Adams’a (2013:161) göre vejetaryenlik ile hayvanların öldürülmesine karşı yüzyıllardır süregelen itirazlar ile kadınlara uygulanan tahakküme karşı çıkışlar kesişmektedir. Bu itirazlar hayvanlara, kadınlara ve toplumsal düzene ilişkin bakış açılarının farklı biçimlerde kesişmelerini ortaya koyar. Adams, hayvanların ve kadınların bedenlerinin sömürsünün et tüketimine dair varsayımlar ve pratiklerle sınırlı kalmadığına, et dışındaki hayvansal ürünlerin de dişi bedenine sömürsüne bağlantılı olduğuna dikkat çekmektedir. Adams, süt ve yumurta için ‘feminize edilmiş protein’ kavramını kullanarak dişi hayvanların üreme döngülerinin istismarını analiz etmiştir. Hayvanları kullanan endüstriler, dişi hayvanların bedenlerini yalnızca et ve deri için değil, süt ve yumurta için de manipüle etmektedirler. Bu nedenle Adams, inekler ve tavuklar gibi evcilleştirilmiş dişi hayvanların

bir çeşit ‘cinsel kölelik’ içerisinde bulunduğuna dikkat çekmiştir (2010: 305). Bu nedenle güncel tartışmalarda, erkek egemenliğine karşı feminist ve vegan hareketlerin bir arada yürümesi gerekliliği vurgulanmaktadır.

Et yemenin ve hayvansal ürünleri tüketmenin yalnızca kadın ve erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkisini yansıtmakla kalmadığı, ırkçılık, cinsiyetçilik, heteroseksizm ve insanlara yönelik ayrımcılığın diğer biçimlerine de yansıdığı, bu nedenle veganizm ile diğer ideolojik duruşlar arasında bir ilişki olduğu savunulmaktadır. Abolisyonist vegan hareket, kesişimsellik konusunda vegan hareket içerisinde en gelişkin cevapları sunan fraksiyon olarak nitelendirilebilir. Tüm kölelik biçimlerine karşı çıkmak şeklinde temellendirilen bu hareketin türçülüğün yanında “ırkçılık, cinsiyetçilik, heteroseksizm, engellilere yönelik ayrımcılık, yaşa dayalı ayrımcılık ve sınıfsal ayrımcılık dâhil olmak üzere insanlara yönelik tüm ayrımcılık biçimlerini” (<http://abolisyonistveganhareket.org>, 2018) reddettikleri ifade edilmektedir. Bu nedenle kesişimsellik kavramı vegan hareket içerisinde özellikle abolistyonist fraksiyonda oldukça önemlidir. Bu durumda veganlık ve cinsel kimlik, veganlık ve politik kimlik veya başka kolektif kimliklerin veganlık ile birlikte ortaya konulduğunu görmek mümkündür.

3. BESLENMENİN YENİDEN OKUMASI: NASIL VEGAN OLDUM?

İnsanın çevreyle olan ilişkisini kuruş biçimi, veganlık kararının verilmesinde çok büyük yer tutar. Vegan bakış, farklı canlı türlerinin eşitliliğine inanmakta ve hayvanların yenmesinin yanında, hayvansal ürünlerin kullanımının da bir sömürü ilişkisi olduğunu ifade eder. Bu bilgilerle uyumlu olarak çalışmanın katılımcıları, veganlığı türler arasındaki eşitliği anlamak açısından bir bilince erişme sürecinin ürünü olarak tanımlamaktadırlar. Katılımcıların et yemenin ve hayvansal ürünleri kullanmanın bir zorunluluk olmadığını anladıkları, hayvanların yenmek ve yararlanmak için var olduğunun düşünülmesinin kültürel bir öğrenmenin sonucu geliştiğini ve sosyalleşmenin bir ürünü olduğunun farkına vardıkları görülmektedir.

Katılımcıların nasıl vegan olduklarına ilişkin değişen anlatıları vardır. Bazı katılımcılar yıllar süren bir vegan olma sürecinden bahsederken bazıları bir anda vegan olma kararı aldıklarını aktarmışlardır. Bunların yanında, bir süre vejetaryenliğin deneyimlenmesinden sonra vegan olan katılımcılar da bulunmaktadır. Veganlığa geçiş süreci, bazı katılımcılar için doğrusal ilerleyen bir süreç değildir. Bazen et yemedikleri bir dönemden geçtikten sonra tekrar et tüketmeye başladıklarını fakat daha sonrasında veganlığa geçiş yaptıklarını ileten katılımcılar vardır.

Gerçekten de hani derler ya, çoğu bir gecede olur diye. Gerçekten öyle oldu. Bir sabah kalktım dedim ki bugün başlıyorum. Başlarken şöyle demedim: “Bugünden itibaren. Bugün başlıyorum ve bozmayacağım”. “Belirli bir süre en azından emin olmadığım konularda emin olana kadar da devam edeceğim” dedim. Şu anki 4 aylık süredeki görüşüm, kesinlikle ne olursa olsun bu...Şu an söylemek istediğim bu (Katılımcı 6).

Ayrıca beslenme alanında başlayan dönüşümün daha sonra diğer alanlara yayıldığı görülmektedir. Tüm katılımcıların et ve diğer hayvansal ürünleri yememe ile başlayan pratikleri, vegan ürün kullanımına ve vegan olmayan ürünlerin kullanılmamasına doğru evrilmiştir. Bu evrilme sürecini tüm katılımcıların bir öğrenme süreci olarak algıladıklarını görmek mümkündür. Katılımcılar, hangi ürünün vegan olduğunun ya da olmadığına öğrenilmesinin yanı sıra neden et yememenin hayvan sömürsünü bitirmediğini, veganlığın sadece beslenme ile sınırlı olmadığını görülmesi gibi konularda zamanla vegan bilincin arttığını ifade etmiştir. Bu öğrenmenin temel araçları, Youtube, Facebook, Instagram ve Twitter gibi mecralardır. Aktivist bir yanı olsun ya da olmasın tüm vegan katılımcılar, bu mecraları kullanmakta ve vegan pratiklerini buradan edindikleri bilgiler ile şekillendirmektedirler. ‘Vegan lahmacun’, ‘vegan burger’, ‘vegan midye dolma’ ve bunun gibi alternatif ürünleri hazırlamayı öğrenme süreci de yine internet aracılığı ile öğrenmeye dayalıdır. Bu anlamda internetin ve sosyal medyanın vegan olma kararına ve veganlığı sürdürmeye etkisi büyüktür.

Veganlık, bu karar alındıktan sonra tümüyle bir kimliğe bürünme ve bunun pratiklerini tamamen yerine getirme olarak karşımıza çıkmamıştır. Vegan olma kararı aldıktan sonra bir sürece girdikleri ve hangi gıda, temizlik ve kozmetik ürünlerinin hayvansal madde içermediğini öğrendikleri görülmüştür. Bu süreçte ellerinde bulunan ve vegan olmadığını öğrendikleri ürünleri tüketmeye devam etmeyi tercih eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak, henüz son kullanma tarihi geçmemiş kozmetik ürünleri bitene kadar kullanmak, giyilebilir durumdaki ayakkabı ve giyecekleri kullanmaya devam etmek, evlerindeki yün yorganları kullanımda tutmak verilebilir.

Katılımcıların, belgeseller, hayvan kullanılan deneylerin ve mezbahane fotoğrafları ve videoları, yumurta ve süt tesislerinde çekilmiş görüntüler neticesinde kendi tabirleriyle ‘bir anda’ vegan olma kararı alabildikleri görülmüştür. Bu geçiş sürecinde görselin gücü dikkat çekicidir. Örnek olarak bir katılımcı (katılımcı 8), köpek yemeyi kültürel olarak kabul edilebilir bulmazken ineğin yenilmesinin normal karşılanmasının sorgulamasını bir grup görsel ile tetiklendiğini ifade etmiştir. Söz konusu görsellerden bazıları aşağıda sunulmaktadır.

Kaynak: Vegan Outreach, 2019

Farklı mecralarda kullanılan görseller ve görsellerde yer alan sloganlar, kültür ve öğrenme ilişkisi üzerine göndermelerde bulunmaktadır: “Birini severken ötekini yeme, vegan ol!” sloganlarıyla yayınlanan bu görseller, neyin yenilip neyin yenilmeyeceğinin öğrenilmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Katılımcıların çoğu da yedikleri ve yemediklerini belirlemede kültürün ve öğrenmenin belirleyici olduğunu çeşitli fotoğraflar ve görseller aracılığı ile fark ettiklerini belirtmişlerdir. Özellikle belgesellerin vegan olma kararı almada oldukça etkili olduğu görülmüştür. Tüm katılımcılar, veganlığa geçiş süreçlerinde hayvan sömürsünün farklı boyutlarını konu edinen görsel ve işitsel ürünlerden etkilenmişlerdir. Katılımcı 3, hayvan sömürsünü konu eden bir belgesel ile hızlı bir şekilde veganlığa geçişini şu şekilde açıklamıştır:

İlk bir 5-6 ay kadar vejetaryen oldum. Ama onun bile felsefesini tam kavrayamamıştım, hani araştırmayıp, üzerine çok düşünmemiştim. Rahatsız olduğum birşeyler vardı. Mesela balık tüketiyordum, bilinçsizce, sanki o da hayvan değilmiş gibi. Sonra bir gün bir belgesel izledim, Earthlings diye, Dünyalı. Bu belgeselde şey var, insanların tüm hayvan kullanımlarını göstermişler. Sadece yiyecek değil, deri, kozmetik, ne bileyim, eğlence sektörü, bütün sektörlerdeki hayvan kullanımlarını videoya çekmişler. Ama tabi ki, bütün acı ve gerçek yüzünü, gizli çekimler. İşte mezbaa çekimleri, deney çekimleri, vesaire. Böyle bölüm bölüm bir belgesel. Eski de bir belgesel. Veganlığa geçişte çok popüler olan bir belgesel. Bunu izledikten sonra ertesi gün direk vegan oldum. Yani hiçbir bilgim olmadan, dedim ben ne olursa olsun asla kullanmayacağım, tüketmeyeceğim. (Katılımcı 3)

Katılımcılardan bir kısmı beslenme ve tüketim alışkanlıklarını değiştirmenin zorlayıcı bir süreç olduğunu aktarırken diğerleri bu sürecin sandıkları kadar sancılı geçmediğini ifade etmiştir. Bu süreçte zorlandıklarını ifade edenlerin bir kısmı kırmızı et ve ürünlerini hayatlarından çıkarmakta zorlanırken birçoğu peynirin bağımlılık yapıcı etkisi nedeniyle³ peynir çeşitlerini tüketmeme konusunda bir süre güçlük çektiklerini belirtmişlerdir.

4. VEGAN KALMAK

Vegan ‘olmak’ katılımcıların bazen bir anda bazen de süreç içinde aldıkları bir karar iken, vegan kalmak günlük hayattaki birçok pratiği devam ettirmeyi ve bazı alışkanlıklardan kurtulmayı gerektirmektedir. Gündelik hayat beslenme, giyinme ve insan ilişkileri gibi tüm insan eylemleriyle derinden ilişkilidir. Bu özelliği ile insanı insan yapan ilişkilerin toplamı gündelik hayatı oluşturmaktadır (Esgin, 2018 :19). Katılımcılar, vegan yiyecek, kıyafet, ayakkabı ve medikal ürün çeşitliliğinin kısıtlı olduğu bir ortamda, gündelik hayatlarının bütününde ‘yüzdeyüz’ vegan olarak yaşamının zorluklarına ve zaman zaman da imkansızlığına dikkat çekmişlerdir.

Veganlık sadece beslenme pratiklerini değil, genel olarak yaşam tarzını belirlediği için na-vegan olarak şekillenmiş bir çevrede hayvanlara

³ Tüm katılımcılar, peynirin bağımlılık yapıcı bir ürün olduğu konusunda hem fikirdirler. Katılımcıların bu iddiaya yönelik işaret ettikleri temel kaynak ise Neal D. Barnand’ın ‘Peynir Tuzağı’ isimli kitabıdır.

zarar veren tüm eylemlerden tamamen uzak durmak mümkün görülmemektedir. Fakat katılımcılar, hayvan sömürsünü azaltmaya yönelik olarak hayatlarını şekillendirme devam etmektedirler.

Vegansanız aslında şey değil, yemekte mercimek çorbası salata istiyorum, bundan ibaret bir şey değil. Tüketmeyi azaltmanız gerekiyor. Paketli gıda almasam diyorum. Mesela kumaş torba olayına çok çok önce girdim. Yasayı beklemedim, 25 kuruş. Yani bu değil olayı. Dikkat etmeye çalışıyorum. Bir şeyleri cam kapta tutmaya çalışıyorum. (Katılımcı 2)

Veganlık sadece hayvansal ürün kullanmamak anlamına gelmiyor benim için. Benim aldığım iki gereksiz bardağın bir çöpe gidecek. O da ne olacak, okyanusa gidecek, oradan balığa da geliyor. Çok daha bütünsel bakıyorum. Vegan olduğumdan beri de doğru düzgün alışveriş yapmıyorum zaten, eşya olarak çok az tüketiyorum. (Katılımcı 8)

Ama şu an baktığım zaman, en büyük problemlerden birini şöyle görüyorum. Ben mesela şu an veganım demiyorum. Değilim. Ben et, süt vesaire yemiyorum. Bu kadar. Ve veganlığın diğer şeyleri gerçekten mantıklı geldiği için, hayvansal, kürk giyinmemek, deterjandan şampuana herşeyi... Veganlıkla ilgili. Veganlıkla ilgili derken de tekrar tekrar, nefret ediyorum ama “veganım” demek zorunda kalıyorum gibi hissediyorum. Biz isim koymak için söylüyoruz. Yüzde yüz uymuyorum, Yüzde yüz hiçbir zaman uyacağımı zannetmiyorum. (Katılımcı 6)

Katılımcılar, veganlığın hayvan deneyleri yapılmış olan ürünleri ve ilaçları kullanmamayı da içermesi nedeniyle zaman zaman zorluklar yaşamaktadırlar. Örnek olarak piyasada bulunan antibiyotiklerin hiçbirinin vegan olmaması nedeniyle kişiler antibiyotik kullanmak zorunda kaldıklarında vegan olmayan bir ürün kullanılmış olmaktadır. Katılımcılar antibiyotik kullanımından kaçınarak bu sorunu aşmaya çalışsalar da durumun ciddileşmesi durumunda ne yapacakları konusunda tereddüt yaşamaktadırlar. B12 ve D vitamini takviyelerinin vegan seçeneklerinin bulunması ise veganlar açısından önemli bir gelişmedir. Katılımcıların, ilaç kullanımı, medikal takviyeler ve tıbbi müdahalelerle ilgili yaşanan sorunlara rağmen vegan seçimlere bağlı kalmaya özen gösterdikleri görülmüştür.

Yaygın kanının aksine, katılımcıların vegan olduklarında mali yüklerinin arttığını iddia etmek güçtür⁴. Vegan kalmanın mutfak maliyetini arttırdığı ve ancak belli bir gelir seviyesinin üzerindeki vegan olmanın maddi külfetini kaldırabildiği iddiasını katılımcılardan hiçbiri doğru bulmamaktadır. Hatta et ve süt ürünlerinin Türkiye’de pahalı ürünler olmaları nedeniyle bunları tüketmedikleri andan itibaren yiyecek masraflarının azaldığını belirten katılımcılar bulunmaktadır. Tofu ve soya sütü gibi Türkiye piyasasında pahalı sayılabilecek ürünlerin sıklıkla tüketilmediği ifade edilmiştir⁵. Restoran ve kafe gibi işletmelerde vegan gıda bulmanın zorluğu ve soya ürünlerinin maliyeti nedeniyle kişiler, bu ürünlerin ikamelerini kendileri bulmaya yönelmektedirler. Yulaf, buğday, hindistan

⁴ Vegan aktivistlerin, “fakir veganlar vardır” pankartları ile veganlığın sadece üst sosyo-ekonomik tabakaya hitap eden bir yaşam tercihi olduğu kanısını kırmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Düşük maliyetle bitkisel beslenmenin mümkün olduğu, katılımcıların tümü tarafından ifade edilmiştir.

⁵ Türkiye’de soya kıymasının kilosu kırmızı etten daha ucuzdur. Sadece soya sütü ve tofuda yüksek fiyatların mevcut olduğu ifade edilmiştir.

cevizi, badem ve kaju gibi gıdalardan süt alternatifleri yaratmak ve bekletilmiş nohut suyunun (aqua faba) yumurta akı yerine kullanılması sıklıkla rastlanan pratiklerdir. Vegan olma kararıyla birlikte kişilerin kendi yiyeceklerini hazırlamaya yönelmeleri ve hayvansal ürünlerinin alternatiflerini kendileri üretmeleri mutfak harcamalarını azaltmaktadır. Bu durumda veganlık kararıyla mutfak harcamalarının azalabildiği fakat mutfakta geçirilen zamanın arttığı görülmektedir.

Veganlar için iş yeri ve okul yemekhanelerini kullanamamak da kendi yiyeceğini taşıma gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Yemekhanelerde vejetaryen yemek seçiminin bulunabilmesinin mümkün olduğu fakat bunun veganlar için mümkün olmadığı sıklıkla ifade edilmiştir. Yemekhanelerde sıklıkla çıkarılan çorbaların⁶, pilavların ve etsiz yemeklerin vejetaryenler için uygun olmasına rağmen bu yemeklerde tereyağı, yoğurt ve yumurta kullanılmasının veganların bu yemekleri tüketememelerine neden olduğu görülmektedir. Bu nedenle katılımcılar yemekhanelerden yararlanamamalarını bir tür ayrımcılık olarak değerlendirmektedirler. Kamusal mekânlarda sıklıkla yaşanan bir diğer sorunun, ellerini yıkayabileceği sabunların restoran, kafe ve diğer ortak alanların tuvaletlerinde bulunmaması olduğu belirtilmiştir.

Vegan kalmanın zorlayıcı yönleri yiyecek ve diğer alanlarda tüketilecek ürünlere ulaşımın yanı sıra günlük hayatta alınan tepkileri de içermektedir. Katılımcılar, günlük hayatta karşılaştıkları olumsuz tavırların, veganlığa politik bir hareket, etik bir duruş veya diğer beslenme şekilleri kadar geçerli bir seçim olarak bakılmamasından kaynaklandığını aktarmışlardır. Katılımcılar arasında günlük hayatta beslenme şekilleri nedeniyle dalga geçildiklerini ifade edenler de bulunmaktadır. Herhangi bir şekilde hastalandıklarında ya da bitkin gördüklerinde bu durumun ilk olarak beslenme şekilleri ile ilişkilendirilmesinin karşılaştıkları ve rahatsız oldukları bir tavır olduğu da ifade edilmiştir.

Katılımcılar, hayvansal ürün tüketmeme kararlarına çevreden gelen tepkilerde özellikle ailelerinin ilk tepkisinin şaşkınlık ve endişe dolu olduğunu sıklıkla belirtmişlerdir. Fakat ailelerden ve yakın çevreden gelen tepkilerde zamanla bir azalma olduğu aktarılmıştır. Aile üyelerinin veganlığın sağlıksız olduğu önyargısı ile başlayan tepkisel duruşlarının, zamanla bu duruma 'alışma' ve kabullenmeye doğru evrilmesini deneyimleyen katılımcılar bulunmaktadır. Evli olan ve eşleri vegan olmayan iki katılımcı, eşlerinin de bu duruma zaman içinde 'alıştıklarını' ve şu anda ayrı yemekler yaparak yeme pratiklerindeki farklılıkları çatışma unsuru haline dönüştürmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların çevreden aldıkları tepkiler örneklemek için açıklayıcı olan iki alıntı şu şekildedir:

Aslında herkes aşırı derecede şaşırды. Hiç kimse konduramadı. Bu da şeyden değil. Zaten sabah akşam et yiyordun, nasıl geçtin falan değil de. Bilmiyorum. Genelde öyle anlatmayı, konuşmayı çok sevmem böyle. Yediğim içtiğimden vesaire. İnsanlar onun

⁶ Terbiyeli çorbalarda yumurta ve yoğurt bulunmaktadır.

için hiç böyle bir şey tahmin etmiyorlardı. Bir de ne ailede ne arkadaşlarda böyle bir şey olmadığı için (şaşırdılar). (Katılımcı 6)

Benim etrafımda hiç vegan arkadaşım yok. Her gün birebir görüştüğüm. Mesela ailemden hiç vegan yok. Vejetaryen amcam vardı. Bir kere babam onu aramış ben vegan olduğum zaman, demiş ki... “Eyvah bizim başımıza bir şey geldi abi.” “Ne oldu?” “Bizim kız vegan oldu.” “A, öyle mi? Ben de vejetaryenim,” demiş, “Çok iyi yapmış,” falan demiş yani. Kendilerine destek aramışlar, ama bulamamışlar. Şimdi artık kabullendiler. Mesela annem ben ne zaman onlara gitsem bana muhakkak ayrı yemek yapıyor. Artık yapıyor çünkü anne yüreği yani. (Katılımcı 4)

Katılımcıların vegan olma kararına aile ve yakınlarının verdikleri tepkilerden sonra, çevrelerini de bir miktar dönüştürebildiklerine rastlanmıştır. Bir katılımcı (katılımcı 7), vegan olma kararı aldıktan bir süre sonra kardeşine de bu konuda bilgiler aktarmaya başladığını ve yine görsel materyaller sayesinde kardeşinin de vegan olma kararı aldığını belirtmiştir. Veganlığa geçiş kararı almasalar bile, daha az hayvansal ürün tüketmeye doğru bir değişimin ailelerinde gerçekleştiğini aktaran katılımcılar da bulunmaktadır. Özellikle anne ve babalarına, et ve süt ürünleri tüketmenin sağlıksız olduğu konusunda telkinlerde bulunmak, katılımcılar arasında sıklıkla rastlanan bir pratiktir. Bu yolla, ebeveynlerinin ve yakın çevrelerinin daha az hayvansal gıda tüketmelerini sağladıklarını aktaran katılımcılar, hayvansal temelli beslenmenin sağlıksız olduğunu vurgulayarak çevrelerinde bir miktar dönüşümü tetiklediklerine dikkat çekmişlerdir.

(Aile üyeleri) Çok garipsediler. ... Sonuçta oğlum sağlıksız olmasın diye düşünüyor ama onlar detayını araştırmadıkları için. Anlatmaya çalışıyorum. Aslında son bir hafta, 10 gündür diyeyim. Ufak bir başarı yakaladım. Yavaş yavaş bırakmaya başladılar. Muhtemelen sütü, peyniri bırakmaları çok uzun bir zaman alır ama eti çok azaltılar. (Katılımcı 6)

Mesela eşimden pay biçerseniz, eşim daha çok salataya düşmeye başladı. Eskiden çok salata aramayan adam şimdi salataya güvenip, yemek istemiyor. Mesela farklı şeylere açık olmaya başladı. (Katılımcı 4)

5. FARKLI KİMLİKLERİN BİRLİKTELİĞİ: VEGAN OLMAK VE ...

Bireylerin kimlik süreçleri tek bir çizgiden ilerlemez. Kültür, toplumsal cinsiyet, etnisite ve yaş gibi unsurlar kişilerin kimlik süreçlerinin farklı şekillenmesine ya da aynı kimlik unsurlarının farklı pratik edilmesine neden olur. Katılımcılar arasında vegan kimlik kuruluşu ve pratikleri konusunda farklılık yaratan bir unsur olarak toplumsal cinsiyet ön plana çıkmaktadır. Her ne kadar etik gerekçelerle ve sağlık kaygılarıyla hem kadın hem de erkeklerin vegan pratiklere ve bitkisel beslenmeye yöneldiği bilirse de bazı pratiklerin ve söylemlerin, toplumsal cinsiyet olgusu ile şekillendiği dikkat çekmektedir.

Katılımcıların toplumsal cinsiyetin vegan olma kararını alma da etkili olup olmadığı konusunda ikiye ayrıldıkları görülmüştür. Özellikle aktivist katılımcıların erkeklerin de vegan olma kararı aldıklarını, erkeklerin de harekette görünür olduklarını ve Türkiye’de vegan hareketin, kadınların

baskın olduğu bir hareket olmadığını vurguladıkları belirtilmelidir. Öte yandan katılımcıların birçoğunun veganlığa yönelik toplumsal algının, veganlığın ‘kadınısı bir seçim’ olduğunu gözlemledikleri söylenebilir. Örnek olarak vegan aktivist hareketle bağlantısı olmayan ve Türkiye’de tanıdığı veganların hiçbirinin erkek olmadığını aktaran katılımcı 6 bu durumu şöyle açıklıyor: “Şöyle söyleyeyim, mesela kadınlar. Muhtemelen kadınlar ya da kızlar bunu yaptığı zaman daha az garip karşılanıyor. Muhtemelen erkeklere, benim hiç umurumda değil ama, ne işin var ya gibi bir tepki oluyor. Niye vegan, saçmalama falan gibi.”

İşyerinde kendisinin vegan olduğunu bilen bir kişinin kendisine erkek veganların da olup olmadığı sorusunu sorduğunu ifade eden katılımcı 3 ise toplumun veganlığın erkeklikle bağlantısını zayıf görmesine rağmen kendisinin birçok vegan erkek tanıdığını belirtmiştir. Aynı katılımcı, vegan hareketin yalnızca kadınlar ile ilişkilendirilmesinin yanlış olduğunu ve veganlığın etik bir duruş olmasından kaynaklı olarak erkek ya da kadın olmanın bu kararı almada etkisi olmaması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir.

Etik veganlığın kadın ve erkekler arasında eşit şekilde yayıldığı düşünülse bile, vegan katılımcıların toplumsal cinsiyet ile şekillenen bazı pratikleri dikkat çekmektedir. Vegan olduktan sonra et, süt, yumurta ürünlerinin yerine geçebilecek alternatifler yaratmak, yedikleri ürün çeşitliliğini arttırmak için farklı tarifler bulmak ve vegan tarifleri denemek isteyen kadın katılımcıların mutfakta geçirdikleri zamanı arttırdıkları görülmüştür. Fakat gastronomi ve mutfak sanatları öğrencisi olan bir erkek katılımcı haricindeki diğer iki erkek katılımcının bu pratikleri kadın katılımcılar kadar gerçekleştiremedikleri anlaşılmaktadır.

Kadınların kendi yiyeceklerini hazırlama pratiklerinin erkeklerden fazla olması şeklinde görülen toplumsal eğilime araştırmanın katılımcıları arasında da rastlanmıştır. Tüm veganların restoran ve kafelerde vegan yiyecek ve içeceklerle ulaşamadıklarında başvurdukları bazı yöntemler⁷ bulunmaktadır fakat iki erkek katılımcının daha sıklıkla dışarı yemek yedikleri anlaşılmıştır. Kadın katılımcıların vegan olduktan sonra dışarıda yedikleri öğünlerin sayısının çok ciddi şekilde azaldığını, bazı kadın katılımcılar ise vegan olduktan sonra dışarıda yedikleri öğünlerin neredeyse sıfıra indiğini belirtmelerine rağmen iki erkek katılımcı vegan olduktan sonra da dışarıda yemek yemeği neredeyse aynı miktarda sürdürdüklerini, yalnızca yediklerinin hayvansal ürün içermediğini belirtmiştir. Bahsedilen iki erkek katılımcı da işe gittiklerinde veya dışarıda olduklarında evde kendilerinin hazırladıkları ürünleri taşımadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum veganlık

⁷ Pizzanın içerisinden peynir ve etin çıkartılmasını isteme ve çorbanın içerisine tereyağı karıştırılmamasını konusunda önceden uyarıda bulunma gibi pratiklerle yiyecekler veganize edilerek tüketilebilmektedir. Vegan olduğunun bilindiği gözleme, zeytinyağlılar, falafel gibi yiyeceklerin bulunduğu restoran ve kafelere sıklıkla gidilerek öğünler dışarıda yenilebilmektedir.

pratiklerinin de toplumsal cinsiyet dinamiklerinden etkilendiğinin ip ucunu vermektedir.

Araştırmanın bazı kadın katılımcıları da erkek veganların, vegan pratikleri sürdürdükleri halde mutfakla ilişkilerinin kadın veganlara kıyasla daha sınırlı kaldığına dikkat çekmiştir. Erkek veganların küçük bir kısmının kendi yiyeceklerini hazırladıkları ve mutfakta vegan alternatifler hazırlamaya çalıştıkları, kadın katılımcıların belirttiği bir unsurdur. Katılımcılar, takip ettikleri vegan yemek bloglarının ve kanallarının çok büyük bir kısmının da kadınlar tarafından hazırlandığını belirtmiştir. Bir katılımcı bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Bu kadar mutfakla ilgilenen erkek vegan henüz tanımadım. Bir tek “veganteacher” var işte, o okula da yemek götürüyor yanında. Yemekten kastım, yulaflı bir şeyler yapıyor. Evde de sürekli yemek yapıyor. Birebir tanışmadım ama en çok tanık olduğum, gördüğüm o var. (Katılımcı 8).

(Vegan kanalların, blogların vs.) Genelde kadın. Yüzde 98’i kadın. Hiç erkekte denk gelmedim. Biraz doğası gereği erkek her zaman yapıcı değildir. Doğa ana diyoruz ya hani. Kadın üretici çünkü. Çok nadir üretmeyi sevmeyen kadın vardır. Yüzde 90’ı bir şeylerden bir şeyler yapmayı, yiyeceklerle mutlu olmayı. ...

Kadın yemeyi de seviyor. Erkek daha hazıra konmayı seviyor. Genellemenin yapmak istemiyorum ama. İstisnalar hariç genelde öyle. (Katılımcı 8)

Toplumsal cinsiyete ilişkin unsurların veganlık pratiği üzerinde birtakım etkileri olan bir başka durum evli olan ve çocuk sahibi olmayı isteyen iki kadın katılımcı ile yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Katılımcı 4 ve Katılımcı 7 evli olan ve anne olmayı planlayan iki kadın katılımcıdır. Bu katılımcılarla hamilelikte vegan beslenmek ve çocuğunu vegan büyütmek konuları konuşulduğunda kendi kendilerine yaptıkları muhasebeleri ve çevreden görececeklerini bildikleri tepkileri aktarmışlardır. Her iki katılımcı da vegan bir hamileliğin mümkün ve sağlıklı olduğunu düşünmektedirler. Bu düşünce çocuklarını vegan olarak büyütmenin de sağlıklı olduğu yönündeydi. Fakat bu katılımcıların çekindikleri durum, vegan bir hamilelik geçirdiklerinde ve çocuklarını vegan olarak büyütme çalıştıklarında görececekleri tepkilerdi.

Bu iki kadın katılımcı, hamilelik, annelik ve veganlık konusuna değinmişlerdir. Hamilelik dönemlerinde beslenme şekillerinin bebekleri etkileyecek olması, toplumda emzirme ve anneliğin, yedirme-içirme ile kurulan ilişkisi çocuk sahibi olmayı planlayan bu katılımcıları vegan pratiklerini hayatlarında her dönemde devam ettirme konusunda olan tereddütlerinde diğer katılımcılardan ayırmaktaydılar. Bu bulgular, toplumsal cinsiyet rollerinin, veganlığın deneyimlenmesinde ve pratik edilmesinde farklılık yarattığına işaret etmektedir:

Bir de mesela beni şey çok düşündürüyor. Hamile kalma durumumu düşünüyorum. İstiyorum. O süreçte ben çok baskıya maruz kalmak istemiyorum çevremden, eşimden. Vicdanen bunun sorgulamasını çok yaptım.

Çünkü ben dediğim gibi olabildiğince bilinçli ve sağlıklı beslenmeye çalışıyorum zaten kendim için. Bebek için de veganlığın çok daha sağlıklı, çok daha zülumsuz, daha mutlu olacağını düşünüyorum. Ama işte mesela eşimle o noktalarda çok

çatışacağız gibi geliyor. En azından yoğurt yesin mesela, diyor. Ona yoğurdun yine ne kadar zulüm içerdiği, ne kadar aslında sağlıksız olduğu falan filan anlatmak benim için çok yorucu. ...Bunun ben şeyde de devam edeceğini düşünüyorum, gebelik, sonrasında bebeğin doğumu, bebeğin büyümesi, beslenmesi gibi süreçlerde devam edeceğini... Bir de sonrası var. Bebeğin en ufak bir rahatsızlığı anneye atfedilecek falan. Bu çok daha sorumluluk isteyen bir süreç. (Katılımcı 7)

6. VEGANLIK VE FARKLI TOPLUMSAL HAREKETLER İLE BİRLİKTELİĞİ

Saha araştırması sırasında türcülük, cinsiyetçilik ve heteroseksizm arasında kurulan teorik bağlantıların vegan hareketteki yansımaları görüldüğü gibi bir yandan da bu hareketlerin birlikteliğinin güçlüğü görülmüştür. Bu hareketler arasında teoride kurulan paralelliğin, kişilerin veganlık kurgularına ve pratiklerine yansımaları farklılaşmaktadır.

Katılımcıların tümü, farklılaşan derecelerde de olsa kesişimsellik konusunu yansıtan deneyimler ve düşünceler aktarmışlardır. Fakat tüm katılımcıların türcülük ile diğer baskı biçimlerini bağlantılı ve aynı önemde gördükleri söylenemez. Baskı biçimlerinin birbirleri ile olan ilişkiselliğine dair bakışın ‘abolisyonist vegan hareket’ olarak tanımlanan harekete dair farkındalığa ve bu harekete olan yakınlığa göre değişebildiği de dikkat çekmektedir.

Vegan olmakla, cinsiyetçi, homofobik ve yaşçı tutumlardan uzak olma arasındaki bağlantının zayıf olduğunu düşünen bir katılımcı, türcü tutumdan uzaklaşmaya çalışmanın her zaman diğer ayrımcılık biçimlerinden uzaklaşmaya doğrudan neden olmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

Hiçbir bağlantısının olduğunu düşünmüyorum. Bir de şuna da çok katılmıyorum açıkçası. Ben çok yaşlı değilim ama yaşadığım zamanda dediğiniz gibi zaman zaman dönüp baktığımda ırkçılık da yapmışım. Yani yapmışım dediğim kimseye bir zarar vererek değil ama konuşurken. Veya işte televizyonda birine bir şey söylerken, sinirlenince, homofobik olduğum durumlar da olmuş ama tam tersini savunduğum durumlar da olmuş. İnsanın gelişim süreci. (Katılımcı 6)

Katılımcı 2 ise farklı ayrımcılık türlerinin veganlar arasında da görülebildiğini ifade etmiştir. Fakat bu katılımcı vegan hareket içerisinde, türcülük dışında kalan alanlarda da ayrımcılık yapılmamasını sağlamaya yönelik bir çabanın varlığından bahsetmiştir: “Sonra bakıyorsunuz pratikte var. Müslüman veganlar var. Cinsiyetçi veganlar da var, fobik veganlar da vardır. Ama bunu törpülemeye çalışıyoruz. Mesela, diyorum ya vegan grubumuz var konuştuğumuz, iletişim anında ya da toplantılarda cinsiyetçi söylem yasaktır. Yapamazsınız.”

Kadın katılımcıların ise özellikle feminist harekete yine farklılaşan derecelerde de olsa gönderme yaptıkları ve vegan hareket ile feminizm arasında bazı bağlantılar kurdukları dikkat çekmektedir.

Kendi davalarına daha çok yönelmiş durumlar (feministler) ama veganlık aslında ikisini de tutmaya çalışıyor. Feminizmde şey olabilir, hiç vegan değilsiniz, ya da vegan yok, kadın hareketi. Ama veganlıkta kadın hareketi de olmalı diyorsunuz. Hani şey vardır, etin cinsel politikası, duygusu yoktur... Şey değil tabi ki, kadınları,

hayvanları bir görüp aşağılamak değil, çok çok başka boyutları da var şu anda topluma yansıyan, politikaya yansıyan, dünya görüşlerine yansıyan. Bir özgürleşme hareketini tek bir alanda tutamazsınız. Veganlık burada aslında kapsayıcı. Ekolojide de olmalı, doğanın içinde olmalı, hayvanlarda olmalı, kadınlarda olmalı, işçilerde olmalı, emek sömürüsünün olduğu yerlerde, LGBT’de olmalı. Yani toplumun baskıya maruz kalmış tüm kesiminde olmalı. Şu an mesela hayvanlar en fazla baskı (gören), en fazla kullanılan, sömürülen grup çünkü farklı türdeler, konuşamıyorlar, anlatamıyorlar dertlerini. Acılarını dillendiremiyorlar vesaire. Dediğim gibi tek bir açıdan bu yüzden bakamıyoruz. Özgürleşme, bir hak arayışı olduğu için etik açıdan bu felsefi sorgulamalar da dahil olduğu zaman bunun içine birçok hareket giriyor, o yüzden ben mesela çok rahatım, vicdanen de çok rahatım. (Katılımcı 3)

Vegan aktivizminin içerisinde olan bazı katılımcılar, LGBTQİ + ve feminist aktivistler ile birlikte bazı etkinlikler yaptıklarını ve bunun veganlığın diğer kişilere ve hareketlere duyurulması için önemli olduğu düşündüklerini belirtmiştir. Birlikte eyleme geçebilecekleri grupların çeşitlenmesini olumlu bulan katılımcılar, bu birlikteliklerin hareketleri güçlendireceğini ifade etmektedirler.

Katılımcılar arasında vegan aktivizmi başka bir aktivizm hareketi ile birlikte yürüten yalnızca bir katılımcı bulunmaktadır (katılımcı 5). Bu katılımcı, LGBTQİ+ hareketi ile vegan hareketin iç içe gitmesi ve bu kimliklerin toplumda baskı görmesi nedeniyle dayanışması gerektiğini düşünmektedir. Vegan hareketin farklı hareketler ile birlikteliğinde daha da küçük grupların kendi içlerinde bir araya gelebildiğini “queer vegan”lar örneğinden anlatan bu katılımcı, çeşitliliğin ve bu aktivizm hareketlerinin bir aradalığının her bir hareketi hem entelektüel olarak hem de sayısal güç olarak daha kuvvetli kıldığını düşünmektedir.

Diğer yandan katılımcıların önemli bir kısmı farklı aktivizm hareketlerinden grupların vegan hareketi yeterince anlamadığı durumların olduğuna ve bu hareketlerle bir arada bulunmalarının her zaman mümkün olmadığını dikkat çekmişlerdir. Türkiye’de azınlık olarak görülen diğer bazı grupların da veganlara yaklaşımının her zaman olumlu olmadığını belirten katılımcılar bulunmaktadır. Veganlara diğer hareketler ve ideolojik gruplar tarafından da yeterince destek verilmediğini örnekleyen bir katılımcı, dışlanmaya maruz kaldıklarını düşündüğü bir süreci şu şekilde ifade etmiştir:

İzmit’te vegan birlik gücü diye futbol takımı kuruldu. Eşit Lig kuralım dediler. ... LGBTQİ+ takımı vardı. Tiyatrocular vardı. Halkevlerinin takımı vardı. Üniversiteden hocalar vardı. İlerde sorun yaşadık biz ligi terk ettik. Ligi bıraktık tepki olarak. “Et yemiyorsunuz, siz oynayamazsınız” falan (denildi). Ve bunu kim yaptı? Ve bunu yapan solcu bir kadındı. Bunu yaptığı için ceza aldı. İki maç oynatmadılar. Özellikle oradaki bir solcu grupla çok atıştık. ... Bize orada sürekli dışlayıcı söylemler uygulandı; “Siz vitaminsizsiniz, siz çok yaşamayacaksınız” falan. İnanılmaz bir baskı vardı. (Katılımcı 8)

Bazı katılımcılar, diğer aktivist hareketlerin ve ideolojilerin veganlığı araçsallaştırarak kendi politik mesajları için kullanmalarını doğru bulmadıklarını da ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar hayvan haklarının önüne geçen bir söylemi kabul etmeyeceklerini ve diğer gruplarla birlikte hareket edildiğinde de vegan hareketin ikincil değil birincil pozisyonda olması

gerektiğini belirtmişlerdir. Örnek olarak Katılımcı 10, diğer politik hareketlerle birlikteliğin mümkün olduğunu fakat veganlığın diğer politik grupların söylemlerinin ardında kalmaması gerektiği görüşünü şu şekilde açıklamaktadır:

Hayvan sömürüsüne son vermek isteyen veganlar homojen bir kitle değil, aksine sosyo-politik ve kültürel açıdan oldukça çeşitlilik gösteren bir kesim. Bu nedenle veganlık savunusu yapanların ortak bir dil ve söylem içinde olduklarını söylemek oldukça zor. Bazı veganlar, veganlık anlatımında farkında olarak ya da olmayarak kendi ideolojik söylemlerini hayvan özgürleşmesinin önüne geçirebilmekte. Bu durumda veganlık bir anlamda araçsallaştırılarak politik söylemin bir kaldırıcısı, enstrümanı durumuna geriletiliyor. Bu durum, geniş kitlelere hayvan sömürüsünü izah etme imkânını sınırlıyor. İdeolojik söylemin baskınlığı veganlığı gölgeleyebiliyor. Bu nedenle veganlık anlatımı sürecinde vegan olmayanların dikkatlerini politik duruşumuzdan ziyade hayvan sömürüsüne yoğunlaştırmaya çalışmamız gerektiğine inanıyorum. (Katılımcı 10)

Zaman zaman deneyimlenen ayrışmalara rağmen, vegan hareketin LGBTQI+ ve feminist hareket gibi farklı toplumsal hareketlerle dayanışmasının ve bu hareketlerin en azından sembolik alanlarda karşılıklı olarak birbirlerine destek vermelerinin Türkiye’de önemli görüldüğü söylenebilir. Bu önem, bu hareketlerin Türkiye’de marjinal hareketler olarak algılanmasından ve sayısal azlığından kaynaklanmaktadır. Berlin’de yaşayan katılımcı 9, bu birlikteliğin Türkiye’deki görünürlüğünün Almanya’ya kıyasla daha fazla olmasını şu şekilde açıklamaktadır:

Ek olarak Tr’deki hareket (Almanya’ya kıyasla) vegan/ LGBTQ hareketle daha iç içe. Pembe hayat vs.nin vegan olun çağrısı yaptığını görebiliyorsun örneğin. Ya da Ankara’ın ilk vegan mekânlarından Vegissonun sahibinin LGBTQI+ bir birey olması bana tesadüf gibi gelmiyor. Burada bu bağı (Almanya’da) hiçbir yerde göremedim diyebilirim. (Katılımcı 9)

7. VEGANLAR ARASINDAKİ ÇEŞİTLİLİĞİ ANLAMAK

Araştırma sürecinde tek tip bir veganlığın tanımlanamayacağı görülmüştür. Veganların kendi aralarında aktivizme dâhil olup olmama ve na-veganlarla nasıl bir iletişim içerisinde olacaklarına dair verdikleri cevaplarda önemli farklılıklar vardır. Veganlığı seçmiş olan ve bu yönde beslenme ve tüketim kalıplarını değiştiren katılımcıların cinsiyet ve yaş gibi özellikleri de kimlik kurulumlarında ve gündelik hayat pratiklerinde rol oynamaktadır.

Onlarda (diğer vegan bireylerle) büyük bir farklılık gözlemediğim söylenemez. Zaten bir araya gelme amacımız, aktivizmde bulunmak, planlar yapmak, eylemler, organizasyonlar düzenlemek, vesaire. Toplanma amacı bir yerde o oluyor. Çok büyük farklılık olduğunu söyleyemem. Ama tabii bireysel olarak farklılıkları illa ki var. İşte hayat tarzı vesaire. Çünkü sonuçta veganlık, etik olarak kabul edenler için söyleyeyim, içselleştirilmiş bir şey tabii ki, ama insanın kişiliği, karakteri çok farklı oluyor. Veganlık kimliğinde, bakış açısında birleşebiliyoruz ama farklı şeylerde de ayrışabiliyoruz. (Katılımcı 3)

Yeni bir ortam benim için. Vegan da olsalar, şey olmuyor sen vegansın her şeyinde sana katılıyorum. Nasıl sol görüşlüyüm, sol görüşlüsün, ikimiz de aynıyız aynı şeylere

inanıyoruz gibi olmuyor. Temelde evet aynı olabilir ama farklı, fikir ayrılıkları oluyor illaki. (Katılımcı 1)

Vegan aktivizmi içerisinde yer alıp almama kararı veganlar arasında bir farklılığa işaret etmektedir. Bazı katılımcılar vegan oldukları ve Ankara'daki vegan aktivizminden haberdar oldukları halde harekete dahil olmayı tercih etmediklerini vurgulamışlardır. Fakat bunun aksine vegan olma kararı aldıktan sonra toplumsal harekete ve aktivizme dâhil olma kararı alan katılımcılar da bulunmaktadır. Aktivizme dahil olma kararının genellikle vegan bilincin yayılmasını isteme üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Örnek olarak katılımcı 2, vegan olma kararı aldıktan sonra aktivizme yönelme sürecini "Ben hiçbir zaman hayatım boyunca aidiyet kurayım ve şunların arasında olayım diyen biri değildim. Ama vegan olduktan sonra dayanışmanın önemini daha iyi anlıyorum" şeklinde açıklamıştır.

Aktivist hareket içerisinde olanların vegan olmayanlara karşı sert bir tutum içerisinde olduğunu düşünen katılımcılar bulunmaktadır. Sert olduğunu düşündükleri bu tutumların vegan hayat tarzının yayılmasında olumsuz etki yarattığını düşünen bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

(Sert aktivizm yapanlar) Böyle davranarak veganlığı insanlara empoze edemezler. Zaten empoze etmememiz lazım. Biz anlatırız, onlar kendi süzgeçlerinden geçirirler, onlara uyar ya da uymaz. Zaten bu dünyaki herkes vegan olabilecek kapasiteye sahip değil bence. İrade giriyor işin içine, işlem giriyor, adalet giriyor, özgürlük giriyor, hak hukuk giriyor. Bir sürü şey var. Bence her insan bunu sağlayamaz. Ben şundan geçtim, kaldı ki, hırsıza, ahlaksıza, yolsuza yaptırمام ki. Hayatıyla ideası ters düşer. Bunu yemek için yapar, ama hayat felsefesi olarak... Aktivistliği bir kenara koyuyorum, benim için onlar çok uç noktalar yani, uç noktalar benim için... Ben bilmiyorum herhalde aktivist olamam muhtemelen. (Katılımcı 4)

Katılımcılar, veganlar arasında veganlığın günlük hayatta sürdürülmesinde karşılaşılan birçok konuda farklı tepkiler geliştirildiğine ve bu tutumların veganlar arasındaki çeşitliliği yansıttığına dikkat çekmişlerdir.

(Veganlar) Çok ayrılıyorlar. Mesela şunu fark ettik, kimileri diyor ki, 'kesinlikle na-vegan ürünlerin satıldığı herhangi bir yerde hiçbir şey yiyip içmem.' Kimisi de diyor ki, çok büyük bir çoğunluk...

Çok büyük bir çoğunluk da diyor ki, 'Yeter ki bana alternatif sunabilsin.' Çünkü diyor, 'Bütün dünyanın vegan olmasını beklemek hiç gerçekçi değil, na-vegan bir dünyada yaşıyorum. Gittiğim restoran yüzde yüz vegan olmayabilir, sadece bana gerçekten vegan alternatif sunabilmesi benim için yeterli' diyor. (Katılımcı 7)

Bu ayrımların veganlar arasında yarattığı çeşitlilik veganlığın sağlıklı bir beslenme pratiği olup olmadığı konusunda üretilen bilgilerin ve bilimsel yayınların işaret ettiği unsurlara verilen tepkileri de yansıtmaktadır. Öncelikle belirtilmesi gereken husus, tüm katılımcıların böyle bir bilimsel kanıt olmadığına ve olamayacağına dair inançlarıdır. Katılımcıların tümü veganlığın sağlıklı olduğunu düşünmekle birlikte, eğer veganlığın sağlıksız olduğuna dair tartışmasız bilimsel kanıtlar sunulduğu takdirde veganlık pratiklerinden uzaklaşıp uzaklaşmayacakları konusunda bir katılımcı

diğerlerinden ayrıışmaktadır. Sağlık nedenleri ile bitkisel beslenmeye geçiş yapan ve daha sonrasında veganlığın etik kurallarını benimsemeye başladığını aktaran bu katılımcı (katılımcı 4), veganlığın sağlıksız bir yeme pratiği olduğuna ikna olursa bitkisel temelli beslenmeyi bırakacağını ifade etmiştir. Bu istisna haricinde diğer katılımcılar sağlıklarına zarar geleceğine ikna olduklarında diyetlerine daha fazla özen göstereceklerini fakat yine de hayvansal ürün tüketmekten kaçınacaklarını belirtmiştir.

Etik (veganım). Açıkçası tam başlarken de araştırmaya başladığım zaman, kesin karar verdiğim zamanda şeyden de emin değildim; gerçekten sağlıklı olup olmayacağından. Bir şeyler yazılıyor, ama gerçekten öyle mi değil mi, ancak yaşayınca görüyoruz... (Veganlık) Ne kadar sağlıksız olmama sebep olsa da bırakmam bu saatten sonra ki tam tersi her şey daha çok yoluna girmiş gibi duruyor şu an. (Katılımcı 6)

Şu anda deseler ki, "Veganlık çok sağlıksız bir şey," olabildiğince sağlıklı hale getirmeye çalışırım ama veganlıktan vazgeçemem. Çünkü o zulmü artık gördüm, tamam, bunun geri dönüşü yok benim için. (Katılımcı 7)

Şu an nasıl diyeyim çok sağlıksız bir şey, ki öyle değil yani, milyonlarca artık sağlık kuruluşu da onaylıyor (deseler). "Veganlık çok sağlıksız bir şey, hepiniz öleceksiniz," deseler ben yine de gerçekten yiyemem...

Ben ne kendim için, kendi sağlığım için, diyabet olmayayım diye, kolesterolüm olmasın diye veganım ne de... Bunlar tabii etkileri. Yani beraber getirileri oluyor, ekoloji, dünya için veganım, sadece hayvanlar için veganım. Ne kendi vicdanımı rahatlatmak için veganım. Gerçekten sadece hayvanlar için. Ve herkesin böyle olmasını umuyorum. Zaten yoksa dediğim gibi diyet olur (veganlık). (Katılımcı 5)

Katılımcılar, günlük hayatlarında hayvansal ürün tüketmeseler de yeme-içme biçimlerinin daha sağlıklı olup olmaması konusunda da farklı davranışlar sergilemektedirler. Bu ayrım 'sağlıklı veganlık', 'abur-cubur veganlık' (junk vegan) olarak yapılan ayrımdır. Sağlık nedenleri ile vegan olan ya da veganlığı bu nedenlerle destekleyenlerin 'sağlıklı veganlık' pratiklerini sürdürebilmek için tükettikleri ürünlerin yalnızca vegan olmasının yeterli olmadığına işaret ettikleri görülmektedir. Bazı katılımcılar ise sağlıklı bir bitkisel diyete çok önem verdiklerini ve bu dikkatin bitkisel beslenmeye verdikleri önem kadar büyük olduğunu belirtirken, diğer katılımcılar, genel olarak sağlıklı olup olmamaya önem verdiklerini belirtse de günlük yeme-içme pratiklerinde sağlık gerekçesini veganlık kadar ön plana koymadıklarını ifade etmişlerdir. Örnek olarak, katılımcı 8 ise ilk vegan olduğu ilk zamanlarda hayvansal ürünler tüketmemek için günlerce patates kızartması ve kola tükettiğini belirtmiştir. Öte yandan katılımcı 7 hayvansal ürün tüketmemeye gösterdiği dikkati sağlıksız ürünler tüketmemeye de sarf ettiği şu şekilde anlatmıştır:

Şeyin çok önemi olduğunu gördüm, junk-vegan mı, health-vegan mı? Çünkü health vegansan, ister İstanbul, ister Mars, hiç önemli değil. Ben sağlığımı çok önemsiyorsam ve sağlıklı vegan yaşamaya çalışıyorsam çantamda daima kuruyemişim var. Ya da hemen şuradan alabileceğimi biliyorum. Ama yok, bunun bilincinde değilse, sadece vegan etiketlerle yaşıyorsa burada biraz sıkıntıya

düşüyoruz. Mesela o kişiye her gün patates kızartması ve salatayı yedirebilirsin, bana yediremezsin mesela. (Katılımcı 7)

Dünyada veganlığa artan ilginin yalnızca gençler arasında olmadığı, orta yaş üzerindeki kişilerin de sağlık nedenlerini gerekçe göstererek bitkisel beslenmeye yöneldikleri katılımcılar tarafından işaret edilmiştir. Bu durum, hayvansal ürünlerin tüketiminin sağlığa zararlı olduğu fikrinin yaygınlaşmasından dolayı vegan olan değil fakat bitki temelli beslenmeyi tercih eden kişilerin sayısının artması olarak ifade edilebilir. Daha ileri yaştaki insanların sağlık sorunları nedeniyle bitkisel temelli beslenmeye geçtikleri ve bu değişim nedeniyle vegan olmasalar bile hayvansal ürün yemeyi bırakan kişilerin yaş ortalamasının yükselmeye başladığına katılımcılar tarafından dikkat çekilmiştir.

Yaş ve veganlık ilişkisine dair katılımcıların belirttikleri husus her yaşta veganlar ile tanıştıkları yönündedir. Fakat daha fazla yaşa sahip olan kişilerin veganlığın “bitkisel beslenme” yönüne vurgu yaptıkları ve veganlığın diğer yönlerini gözden kaçırabildikleri yönünde bir eğilim olduğu belirtilmiştir. Bu durum etik nedenlerle vegan olanlar için rahatsız edici bir unsur olarak algılandığı gibi bazı katılımcılar ise her ne motivasyonla olursa olsun hayvansal ürünlerin tüketilmemesinin daha az hayvanın acı çekmesi anlamına geleceği için eleştirilmemesi gerektiğini düşünmektedir.

Sağlık açısından mesela orta yaş ya da ileri yaş insanlar vegan oluyor öncelikle. Daha sonra etik sebepleri oturuyorlar. ...

Sağlık açısından dediğim gibi ileri yaş grubu belki doktor tavsiyesi, tavsiyeleri o yönde olmuş olabilir. Genelde bu veganlığın felsefesinin altında yatan psikolojiyi içselleştirmemiş insanlarda bu olabilir. Şeyden dolayı, özentilik, akımdan dolayı. Akım olarak görüp. (Katılımcı 3)

Bana göre sağlık için vegan olunmuyor. Sağlık için bitkisel besleniliyor. ... (Bir diyetisyen) geçen gün şunu yazmış: Vegan diyet. Sinirlendim. Ben de mesaj attım. Veganlık kelimesinin anlamını boşaltıyorlar. Bu bitkisel beslenme. Veganlık değil. Vegan diyet... Benim için vegan diyet diyemezsin. Çünkü veganlıkta ilk önemli olan şey hayvan tüketimini sıfıra indirmek. (Katılımcı 8)

Bitkisel beslenmenin daha sağlıklı olduğunu vurgulayarak veganlığın yayılmasına katkıda bulunma çabasına farklı tepkiler gözlemlenmiştir. Aktivist olmayan ve aktivist olmayı düşünmeyen katılımcı 4, etik veganlığın anlatılmasını yararlı bulurken, daha fazla kişinin vegan bir hayat yaşamaya ikna edilebilmesi için sağlık argümanlarının öne çıkartılmasının yararlı olduğunu düşünmektedir. Söz konusu katılımcı bu görüşünü şöyle gerekçelendirmektedir:

İnsanlara bir şeyleri nedenleriyle açıklarsanız o zaman ikna olur. Çünkü 1 artı 1, 2. Ben sana derim ki, “Hayvan yeme hayvanlar onları yeme biz de yemiyoruz,” ama bugün yemem yarın yerim. Ama ben sana derim ki, “Yediğin hayvansal kolesterol senin damar duvarında birikiyor ve seni yıllar içinde kalp hastası yapıyor çünkü damarların sağlam değil. Diyabet hastası yapıyor çünkü damarların sağlam değil. Tansiyon hastası yapıyor çünkü damarların sağlam değil.” derim. Sen dersin ki, “Evet ya, belki biraz azaltsam biraz daha sağlıklı olurum.” “En kötü, işlenmemiş et yerim, sağlıklı bulduğum eti yerim, haşlama yerim, ızgara yemem,” dersiniz. (Katılımcı 4)

8. 'ÖTEKİ'Yİ TANIMLAMAK, 'ÖTEKİ' İLE İLİŞKİ KURMAK

Kimlik inşası, sosyoloji literatüründe büyük ölçüde, azınlıklar, marjinal kesimler, çeşitli türden topluluklar yanı sıra birey-grup, birey-toplum ve gruplar arası ilişkilerde gözlenen kimlik süreçleri, yaşantıları ve çatışmalarla (Bilgin,2007:6) ele alınmaktadır. Her ne kadar kimlik literatürü, 'öteki'nin tanımlanmasının kimlik oluşumunda önemli olduğuna dikkat çekse de bu çalışmanın saha araştırması veganlar arasında 'öteki'ye farklılaşan derecede referans olduğunu göstermektedir. Veganlar için öteki 'hayvan sömürsüne karşı çıkmayan' ve 'hayvansal ürünler kullanmak veya hayvanlar üzerinde denenmiş ürünleri kullanmak yoluyla hayvanları sömürenler' olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama baskın olarak etik veganlar arasında yapılan bir tanımdır. Sağlık gerekçeleri ile bitkisel beslenen kişilerin ise dikkatlerini 'öteki' kurgusundan ziyade kendi sağlıklarına ve bedenlerine yöneltmiş oldukları iddia edilebilir.

'Öteki' kurgusunun daha belirgin olarak karşımıza çıktığı durumlarda kişilerin aktivizme daha yakın olduğu göze çarpmaktadır. Diğerlerinin de vegan bir yaşam hakkında bilgilendirilmesi ve bir anlamda etik veganlığa davet edilmesi, grup içi kimliğin pekişmesine de katkıda bulunmaktadır. Fakat aktivizmin grup içi kimliği pekiştirirken, na-vegan kişilerin veganizmden uzaklaştırdığını düşünen katılımcılar da bulunmaktadır. Bu anlamda bazı katılımcılar aktivizmin, 'öteki'ni na-veganlık çevresinde birleştiren olumsuz bir güce dönüşme potansiyeli olduğunu iddia etmişlerdir. Bu çerçevede, bir katılımcı vegan aktivist harekete dahil olmamasını şu şekilde açıklamaktadır:

Karşı taraf sizi anlamıyor, anlamak da istemiyor. Anlamak istemeyen kişinin kafasına vurmaya çalışırsanız, o bu sefer sizi daha çok ezmeye ve kendi tarafına daha çok adam toplamaya çalışıyor. Daha çok adam toplamaya çalışıyor derken hadi anti-vegan, anti bilmem ne bir şey yapalım demiyor ama, ne bileyim bir yere yorum atıyor, destekçisini arttırmaya çalışıyor. Bak işte bu ne demiş, haha ha diyor, arkadaşımı yanına çekiyor. Dolayısıyla sizin karşınızda daha da büyük bir grup oluşuyor. (Karşınızda bir grup) Zaten var, daha büyük bir grup oluşuyor. Yani bunun faydasını değerlendirmek lazım. Daha faydalı bir şey bulabiliriz mesela. Diyebiliriz ki, bu insanların anlayabileceği şekilde mesela, bu adamlar anlayışsız değil de, başka bir görüşü var, onu nasıl yıkabiliriz, orayı düşünmek lazım. O insanlar yapıyorsa, o şekilde yıkabileceğini düşünmüş, yapıyordur. Ben mesela çok faydalı olacağını düşünmüyorum. Başka yaklaşımlar denenebilir. Örneğini verdim, ben daha bireysel olarak, benim gibi düşündüğüne inandığım bir arkadaşıma uyguladım. En ufak etkisi olmadı. Ailem gibi asla yapamaz dediğim insanlar yavaş yavaş düşünmeye başladı ve ailem uygulamaya da başladı yavaş yavaş. Vegan olmayacak belki hiçbir zaman ama çok yaklaşacak. ...

Çok yaklaşacak belki. Belki de gerçekten olacak. Bilemiyorsunuz, onun için hangi yaklaşımın işe yaradığını görüp, belki de birey birey, grup grup, ona göre davranmak lazım. Sokağa çıkıp eylem yapmak her zaman faydalı olmayabilir. Faydalı olacağını düşündüğüm zaman kesinlikle çekinmem. (Katılımcı 6)

'Ceset yiyorsun' demek yerine bence biraz daha ılımlı (olmalı)... Çünkü insanın savunma mekanizması (var). Aslında çok bilimsel şeyler bunlar. Psikolojik olarak da çok bilimsel şeyler. Karşı tarafı eleştirdiğinde karşı taraf bilinçaltında gayri ihtiyari

direk savunma mekanizmalarını koyuyor ve oraya ulaşmak mümkün değil. Ama eleştirmediğinde, sadece tavsiye verincesine ya da bilinçlendirme gibi anlattığın zaman, onu yargılamadan, ondan bağımsız bir şekilde, ona saldırmadan, o zaman algılarını açıyor ve “Bir dakika,” diyor, “Benim için sağlıklıymış ya,” diyor, “Hayvanları koruyacaktım,” diyor, “Bir dakika ya, daha iyi beslenebilirim, doğaya da zarar vermem, daha sürdürülebilir,” gibi olumlu algılar geliştiriyor. Ama diğer türlü sadece savunma mekanizmaları, duvarlar. (Katılımcı 7)

(Et) Herkese kokuyor, bana da kokuyor. Ama ben öyle bulmuyorum, herhalde ben bunda aktivist değilim. Sonuçta şöyle, bu dünyanın yüzde 10'u vegansa, yüzde 90'ı na-vegan. Onlarda birşeylere saygı duyuyoruz, güzel dille anlatabilelim ki onlar bir şeyleri anlayabilsinler. Ben şimdi burada çata pata çata konuşsam, asla benim yanımda tavuk yenmez desem benimle ne kadar samimi olmak istersiniz? Bir kere dersiniz, iki kere dersiniz, sonra dersiniz bu bir çıkıntı, bununla uğraşılmaz. “Ben bu yola girmişsem benim gibi olanlarla takılırım.” Ben böyle biri değilim. (Katılımcı 4)

Kendisini vegan olarak tanımlamak istemediklerini belirten ve günlük hayatlarında kendilerini vegan olarak tanıtmaktan kaçınan katılımcıların bulunması hem veganlar arasındaki çeşitliliğe hem de vegan bireylerin na-veganlarla kurdukları ilişkinin farklılığına işaret etmektedir. Kendilerini çalışma esnasında vegan olarak gördüklerini ifade eden fakat bunu günlük hayattaki etkileşimlerinde ve ilişkilerinde vurgulamaktan kaçınan katılımcıların bu davranışlarında birkaç temel neden tespit edilmiştir. Bu vurgudan kaçınmanın nedenleri na-vegan kurullarla şekillenmiş bir toplumda ‘vegan’ kelimesine yüklenen aşırı anlamların yanı sıra kendisini vegan olarak tanımlamanın sonrasında toplumsal olarak alınan tepkilerden kaçınmaya çalışmak da olabilmektedir. Bazı katılımcılar ise son yıllarda veganlığın bir “sağlık trendi” olarak ele alınmasından rahatsızlık duymakta ve bu nedenle veganlık kelimesini günlük ilişkilerinde sıklıkla dile getirmekten kaçınmaktadırlar.

Öncelikle her ne kadar vegan kelimesi harekettten biri tarafından icat edilmiş olsa da kelimeye yüklenen anlam hareketi çok aştı. Özellikle son yıllarda veganlığın yükselişi ve ana akım medyada daha tartışılır hale gelmesiyle taşıyabileceğinden çok daha fazla anlam, çağrışım, iyileri de var ama çoğunlukla kötü çağrışımlar bunlar, yüklenir oldu. Kendime vegan deyince bütün bunların başkalarının gözünde beni tanımlamasına izin vermiş gibi hissediyorum ve bundan kaçınıyorum. O yüzden örneğin yeni birisiyle tanıştığında ya da zaten tanıdığım ama hayat tarzımı bilmeyen birisine kendimi anlatacağımda 'hayvansal ürün tüketmemeye çalışıyorum, tüketmemeyi tercih ediyorum' demeyi 'ben veganım' demekten çok daha açıklayıcı buluyorum. Böylece vegan kelimesini kullanarak yaşanabilecek anlam kaymasının kendimce bir nebze de olsa önüne geçmiş oluyorum. (Katılımcı 9)

Yine aynı şeylere geliyor, yani yüzde yüz vegan olmanın çok mümkün olduğunu ben de düşünmüyorum. Hatta ben kendimi tam vegan olarak nitelendirmek de istemiyorum çünkü çok büyük bir kalıba sokuyor ve çok büyük bir önyargı oluşturuyor insanlarda. Olabildiğince bitkisel beslenmeye çalışıyorum, olabildiğince doğaya ve insanlara ve hayvanlara zarar vermemeye çalışıyorum, demeye çalışıyorum. Mesela eşim bazen şey yapıyor böyle, yok yemez benim eşim, vegan falan diyor. Bu çok yorucu oluyor... Çünkü vegan dediğim zaman insanlar sanki ben onları yargılayacakmışım gibi, ben onlara saldıracakmışım, onları aşağılayacakmışım gibi bir algıya kapılıyorlar. Oysaki “tüketmiyor hayvansal gıdalar” dediğinde sadece, hiç bunlarla karşılaşmıyorum. Direk “Neden ki?” falan diyor. Sonra ben anlatınca çok mantıklı geliyor. “Çok haklısın,” diyor. Ama veganın kimliği altında böyle bir girince

beni sanki bir düşman gibi böyle, sürekli kendini savunma ihtiyacı, “Ama protein alamayız, ama şu şöyle şu böyle,” diye böyle bir savunma argümanlarına kendini sokuyor ama aslında bunu bilinçli olarak yapmadıklarını farkediyorum ben. (Katılımcı 7)

Veganizm, ya da farketmiyor, feminizm, humanizm, ırkçılık karşıtlığı, ırkçılık başka birşey...yani insanların ne olursa olsun kendini illa bir grupta tanımlamak zorunda gördüğü zaman karşısına da bir grup alıyor otomatikman. Kendimiz olarak gördüğümüz şeyi bir grup olarak bir isim verdiğimiz zaman otomatikman karşınızda bir grup oluşuyor.

(Sadece) Veganım değil, hiçbir şeyim demek istemiyorum. Dediğim gibi ben Türk müyüm Türk'üm, öyle yazıyor kimliğimde vesaire. Ama demek zorunda değilim. Demek zorunda değilim yanlış oldu aslında...demiyorum, tercih de etmiyorum. Niye diyeyim ki, kime ne faydası var böyle bir şey söylemenin, ifade etmenin. Faydaları olabilir ama ben zararlarının daha çok olduğunu biliyorum. İlla bir şey olmak zorunda değiliz. (Katılımcı 6)

Sonuç

Beslenme enerji kazanımından öte bir kimlik edinimi unsurudur. Kimlik ve beslenme ilişkisine klasik bakış açısı, özellikle topluluk ve ulusal kimlik inşasının sofrası kültürü ve bazı yemeklerin o topluluğun ve/veya ulusun ayırt edici bir özelliği olması üzerine odaklanmıştır. Fakat veganizm, beslenme ve kimlik arasındaki ilişkinin klasik tanımlamaların ötesine geçen bazı boyutlarının olduğunu ortaya koyan bir harekettir. Veganlık, hem beslenmeyi hem de kozmetik, kıyafet, temizlik ürünlerinin tüketimini ve bunların yanında medikal ürünlerin ve ilaçların kullanımına dair prensipler içeren ve kimlik kuruluşu bu alanlardaki tüketim ve eylemlere uzanan bir olgudur. Hayvansal ürünleri yememenin veganlığın yalnızca bir yönünü oluşturduğu özellikle belirtilmektedir.

Bu çalışmanın verileri, veganların bazı noktalarda birleşen fakat bazı konularda ayrı deneyimlere ve fikirlere sahip olan bir topluluk olduğuna işaret etmektedir. Katılımcıların veganlık kararı alma motivasyonları, vegan olmayan kişilerle ilişkileri ve veganlığı deneyimleme biçimleri bazı alanlarda benzeşmekte bazı alanlarda ise farklılaşmaktadır. Bu çeşitlilik iki ana hat üzerinden incelenebilir: İlk olarak hayvansal ürün tüketmeme kararının sağlık nedenleri ile mi yoksa etik kaygılarla mı alındığı, veganlar arasındaki çeşitliliği etkilemektedir. Hayvansal ürünleri tüketmemek yalnızca yeme-içme ile sınırlı kaldığında bu durumda veganlıktan değil ‘bitkisel beslenme’den söz edilebileceği etik veganlar tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Her ne kadar başta sağlık motivasyonu hareket eden katılımcıların da etik unsurları zamanla benimsemiş oldukları anlaşılabilir, başlangıçtaki bu motivasyonun na-vegan çevreyle kurulan ilişkiyi etkilediği görülmüştür. Veganlık kararının alınmasındaki ilk motivasyonun ve aktivizme karşı tutumun etkileşerek oluşturduğu bir başka etki, ‘öteki’nin nasıl inşa edildiği ve ne kadar belirgin bir öteki tanımı yapıldığıdır. Sağlık motivasyonlarıyla bitkisel beslenme kararı alan kişilerin dikkatlerinin kendi sağlıklarına ve bedenlerine yöneldiği ve bu durumda na-vegan öteki kurgusunun daha gevşek olduğu göze çarpmaktadır.

Veganlar arasındaki çeşitliliği şekillendiren bir diğer unsur ise kişilerin aktivizme bakış açılarıdır. Bazı katılımcıların vegan aktivist hareketle ilişkilerini mesafeli tutmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu katılımcılar, aktivistlerin na-veganlara karşı “sert” tutumlarının veganlığın toplumda daha da marjinalleşmesine sebep olabileceği endişesini taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Fakat vegan aktivist hareket içerisinde de farklılaşan tavırların olduğu ve tüm aktivistlerin vegan olmayanlarla çatışmalı bir ilişkileri olmadığı belirtilmelidir.

Kaynakça

- Abolisyonist Vegan Hareket. (2018). Erişim adresi: <https://abolisyonistveganhareket.org/>.
- Adams, C. J. (2010). Why feminist-vegan now?. *Feminism & Psychology*, 20(3), ss. 302-317.
- Adams, C. J. (2013). *Etin Cinsel Politikası: Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram* (Çev. G. Tezcan ve M. E. Boyacıoğlu). İstanbul: Ayrıntı.
- Barnard, N. D. (2018). *Peynir Tuzağı* (Çev. S. Ç. Mellor). İstanbul: Yabancı.
- Beardsworth, A. ve Keil, T. (2011). *Yemek Sosyolojisi: Yemek ve Toplum Çalışmasına bir Davet* (Çev. A. Dede). Ankara: Phoenix.
- Beşirli, H. (2017). *Yemek Sosyolojisi: Yiyeceklere ve Mutfığa Sosyolojik Bakış*. Ankara: Phoenix.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989/1(8), 139-167.
- Esgin, A. (2018). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve Temel İlkeler*. A. Esgin ve G. Çeğin (Editörler), *Gündelik Hayat Sosyolojisi içinde* (13-34). Ankara: Phoenix.
- Euronews. (2019). İngiltere’de vegan sayısı 3,5 milyona yükseldi: Nüfusun yüzde 7’si artık hayvansal ürün tüketmiyor. Euronews, 18 Şubat 2019. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/02/18/ingiltere-de-vegan-sayisi-yukseldi-nufusun-yuzde-7-si-artik-hayvansal-urun-tuketmiyor>.

Fieldhouse, P. (1996). Food and Nutrition, Customs and Culture. London Chapman and Hall.

Isenbugel, E. ve Sieferle, E. (1984). Atın Tarihi (Çev. M. Boynudelik). Tarih ve Toplum, 1(6), 40-58.

Kayaer, M. (2013). Çevre ve Etik Yaklaşımlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), ss.62-76.

Özerkmen, N. (2002). İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42(1-2), ss.167-185.

Sanday, P. R. (1994). Female Power and Male Dominance: On the Origins of Sexual Inequality. Cambridge: Cambridge University Press.

Tunçay Son, G. Y. ve Bulut, M. (2016). Yaşam Tarzı olarak Vegan ve Vejetaryenlik. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), ss. 830-843.

Vegan Outreach. (2019). 18 Şubat 2019, Erişim adresi: <https://veganoutreach.org/why-vegan/>.

Ekler

Ek 1: Katılımcı Tablosu

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Yaşadığı Şehir	Veganlık Süresi
Katılımcı 1	25	Kadın	Ankara	1 yıl
Katılımcı 2	27	Kadın	Ankara	2 yıl
Katılımcı 3	26	Kadın	Ankara	5 yıl
Katılımcı 4	30	Kadın	Ankara	1 yıl 4 ay
Katılımcı 5	23	Erkek	İstanbul	2 yıl 7 ay
Katılımcı 6	35	Erkek	Ankara	5 ay
Katılımcı 7	29	Kadın	Ankara	1 yıl 8 ay
Katılımcı 8	26	Kadın	Mersin	1,5 yıl
Katılımcı 9	30	Kadın	Berlin	2 yıl 10 ay
Katılımcı 10	42	Erkek	Ankara	1,5 yıl

Extended Abstract

Analyzing veganism takes the discussion of food out of a traditional national identity- culture debate. Veganism can be analyzed as a

transnational identity as well as an ethical stand and a social movement. Therefore, veganism is a very striking issue in terms of sociology. For this study, semi-structured in-depth interviews have been conducted with 10 self-identified vegans. A call for participation of study stating the purpose and scope of the study has been announced and these interviews have been conducted with those individuals who are willing to participate in the study.

One of the most important findings of the study is the heterogeneity among vegan participants. There are various reasons for becoming vegan for the participants. Although ethical reasons are mentioned by all of the participants, health reasons, compassion and love for pets are among the motivation reasons of some participants to become vegan. Some participants stated that they took the decision of being vegan in a very short period of time. This decision may be triggered with a photo showing cruelty or a documentary about the unhealthiness of consuming animal products.

While some participants' transition to veganism is fast, other participants talked about a process that lasted for years for adapting to a vegan lifestyle. There are also participants who have been vegan after experiencing vegetarianism for a while. The transition to veganism is not a linear process for some participants. There are some participants who stated that after being a vegetarian for a while then they started consuming meat again, but then they switch to veganism.

In addition, the transformation started in the field of nutrition and then spread to other areas. The process starting with not eating meat and other animal products for the participants is evolving towards using only vegan products. It is observed that all participants perceived this transition as a learning process. In this process, they internalize why veganism is necessary to end any kind of animal exploitation. Participants also state that vegan awareness is not only limited to the nutrition sphere, animal exploitation also covers any use of animals such as experiments on animals.

When we relate this learning process with identity formation, it is possible to state that vegan identity is shaped in time. The main tools of this learning are media platforms such as Youtube, Facebook, Instagram, and Twitter. All vegan participants, whether they are activist or not, use these channels and shape their vegan practices with the information they get from here. In addition to finding out which products are vegan, the participants stated that they mostly learned alternative products and recipes for animal products from these channels.

Another important finding of the study is that although some participants follow a vegan lifestyle, they refrain from stating themselves as a vegan in their daily interactions. Some basic reasons are identified why they avoid emphasizing their veganism in daily interactions. The reasons for avoiding this emphasis may be the excessive meanings imposed on the word 'vegan' in the society formed by non-vegan rules, as well as trying to avoid social reactions after defining themselves as a vegan. Participants report that reactions to vegan individuals may vary from being harassed to being

ridiculed. It has also been stated that when they become ill or look exhausted in any way, non-vegan people may directly attach this to their vegan diet. Moreover, there are some participants who stated that they were mocked in their daily lives because of their diet.

Findings related to effect of gender on practicing veganism are also important contributions of the study. Participants were divided into two groups as to whether gender has an impact on the decision to be vegan. In particular, participants who are a part of the vegan activist movement, state that men also are a part of the vegan movement in Turkey. However, most of the participants state that the social perception of veganism is ‘feminine’.

Even though ethical veganism is thought to spread equally between men and women, some gender-based practices of vegan participants are noteworthy. After being vegan, it was seen that women increase the time spent in the kitchen to find different recipes without meat, dairy products, and egg, and to increase the variety of products they eat. It is seen in the field research that male participants do not increase the time spent in the kitchen as much as female participants after being vegan. It is also mentioned by female participants that only a small number of male vegans prepare their own food and try to prepare vegan alternatives in the kitchen. The participants also stated that the majority of vegan food blogs and channels are prepared by women.

Another effect of gender is that the number of meals eaten out by female participants after being vegan decreased very seriously, while some female participants stated that the meals eaten outside went down to almost zero after being vegan. Female participants usually carry their vegan food with them. However, two male participants stated that that they continued to eat out after being vegan, and they do not prepare their own food at home and carry this for eating at work.

The study includes findings related to participant views and interpretations on the intersectionality of identities and collaboration of different social movements. Some participants in vegan activism stated that they were doing some activities together with LGBTQI + and feminist activists and they thought that it is important to announce veganism to other people and movements. These participants state that acting together and communicating with other movements will strengthen each movement. Despite occasionally experienced conflicts, the vegan movement, LGBTQI+, and feminist movements at least symbolically may act together to support each other. Mutual support of these movements is considered important in Turkey because these movements are considered as marginal and these groups have few activist members.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI KOSOVA'DA YÜKSELEN ETNİK MİLLİYETÇİLİK VE BALKAN GÜVENLİĞİ

Şeyma KALYONCU* & Gökberk YÜCEL**

Öz

Bu çalışmada, etnik milliyetçiliklerin yükselişi bağlamında Kosova'da yaşanan etnik çatışma ve bu çatışmanın bölge güvenliğine etkisi incelenecektir. Çalışmada metodolojik olarak, "tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemi" kullanılacaktır. Kosova sorununun turmanmasında ve savaş halini almasında etnik milliyetçiliğin rolünün ne olduğu ve çatışma sürecini ve Balkan coğrafyasının güvenliğini nasıl etkilediği çalışmanın temel problematiğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, etnik çatışmalar küresel aktörlerin aldığı pozisyon ve sürece ilişkin politik tavırları da çalışmanın kapsamı dâhilindedir. Kosova'da çatışmayı arttıran en önemli etken birbirine alternatif ve tenakuzunu içeren iki tarih yazımı ve coğrafya tasavvurunun bölge üzerindeki egemenlik iddiasıdır. Bu noktada, saldırgan ve etnik temizliğe yönelik Sırp milliyetçiliği ile Makedonya'nın kuzeyiyle birlikte Kosova'yla bütünleşme arzusu içerisinde olan Arnavut milliyetçiliği, Yugoslavya egemenliğinde görece çatışmasızlık durumunu ihtiva eden Balkanların politik atmosferinin değişmesine sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte, Balkanların güvenlik ikliminde değişen hava, ABD merkezli NATO ile Rusya arasında da politik gerilimi tetiklemiştir. Özellikle Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte sorun farklı bir merhale kazanarak, hem bölgesel hem de küresel boyutlarda Balkan güvenliğini etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnik Milliyetçilik, Kosova, Balkan Güvenliği

RISING OF ETHNIC NATIONALISM IN KOSOVO AND BALKAN SECURITY AFTER THE COLD WAR

Abstract

This study examines the ethnic conflict in Kosovo in the context of the rise of ethnic nationalism and its impact on regional security, using historical comparative research method. What constitutes the role of ethnic nationalism in the escalation of the problem and its transformation into war and how it affects the conflict process and the security of the Balkan geography constitutes the main problematic of the study. In this context, the position of the global actors in the face of ethnic conflicts and their political attitudes towards the process are also within the scope of the

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, seymakly@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6260-2072>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: gokberk.yucel@yobu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0299-1722>.

study. The most important factor that increases the conflict in Kosovo is the claim of sovereignty over the region by two historiography and imagination of geography, which are alternative and contradictory to each other. Serbian nationalism, with the aim of aggressive and ethnic cleansing of the Albanian nationalism, which aims to integrate both northern Macedonia and Kosovo, affected the Balkan's political process under sovereignty of Yugoslavia before. However, the changing perception of security of the Balkans triggered political tensions between the US-based NATO and Russia. Particularly with the declaration of independence of Kosovo, the problem gained a different importance and affected the Balkan security in both regional and global dimensions.

Keywords: *Ethnic Nationalism, Kosovo, Balkan Security*

Giriş

Fransız İhtilali'nden sonra zuhur eden milliyetçilik fikri, her coğrafyada farklı dinamiklerde ortaya çıkarak istiklal ve istikbal mücadelelerinin lokomotifi işlevi görmüştür. Bu bağlamda, milliyetçilik, müesses milletlerde reformcu, birleştirici ve kapsayıcı bir rol oynarken; çok uluslu yapıların egemenliğindeki etnik unsurlarda ayrılıkçı, parçalayıcı ve çözücü bir mahiyete sahip olmuştur. Bunun yanı sıra, milliyetçilik, batılı-toprağa bağlı formuyla teritoryal bir coğrafi tasavvur ortaya koyarken; sebep asabiyetine haiz iradi ve sivil yapısıyla milli vatandaşlık ve ulus devlet çatısı altında konumlanmıştır. Buna mukabil, etnik unsurların ayrılıkçı hareketleri, iradi bir tabiiyetten ziyade doğal, organik ve nesep asabiyetine dayalı toplum yapısının oluşmasına ve milliyetçilik hareketlerinin seçkin tekelinde yürütülmesine sebebiyet verir. Bu husus, aynı zamanda, etnik motivasyonun milliyetçiliğin merkezinde yer almasıyla sonuçlanır.

Etnik milliyetçiliklerin hummalı bir süreç olarak izlendiği bölgelerden biri de Balkanlardır. Balkanlar, özellikle 19. yy'den itibaren Devlet-i Aliyye'ye karşı başlayan etnik uyanış neticesinde, pek çok etnik kimliğin çatışma alanı olmuştur. 1912 Balkan Harbi sürecinde, Devlet-i Aliyye karşı kendi devletlerini kuran etnik kimlikler, daha sonrasında Balkan coğrafyasının taksimatı hususunda kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu noktada, devam eden süreçte ve iki savaş arası dönemde, Balkanlar istikrarsızlığın, sınır çatışmalarının ve güvenlik buhranlarının merkezi olmuştur.¹

Etnik milliyetçilikler, ulus inşa süreçlerinde kökensel ve yayılcı bir politikanın ürünü olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu noktada etnik kimlikler, kitlelerin mobilizasyonunda ve konsolidasyonunda politik bir enstrüman olarak kullanılmaktadır. Bağımsızlık gayesi, ulusların kendi kaderlerini tayin etme prensibini araçsallaştırırken, ulusların tarihi ve coğrafi sınırlarının ne olduğuna ilişkin sorunsal bağlamında tarih yazımını, nerede olduğuyla ilintili olarak da coğrafya tasavvurunu ön plana çıkarmaktadır. Çeşitli etnik

¹ Y.N.: Balkanlar'daki istikrarsızlık aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin parçalanma süreciyle birlikte Şark Meselesinin bir parçası olarak görülebilir.

unsurların bileşkesinden oluşan Balkan coğrafyasında ise, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrasında ortaya çıkan çatışmanın ve şiddetin temelinde de bu husus ön plana çıkmaktadır. Bosna ve Kosova Savaşları bunun örneklerindedir.

Bu çalışmada, etnik milliyetçiliklerin yükselişi bağlamında Kosova'da yaşanan etnik çatışma ve bu çatışmanın bölge güvenliğine etkisi incelenecektir. Kosova'nın özellikle post-Sovyet döneminde Balkanlar'da ortaya çıkan çatışma dönemindeki hassas konumu, devlet olarak ulusal güvenliğini tesis etmede bölgesel ve küresel aktör ve konjonktür arasında dengeyi gözetmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde bölgenin ve uluslararası yapının güvenlik telakkisi ile post-Sovyet dönemdeki güvenlik algıları arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıkların belirginleşmesinde, bölgede ivme kazanan Arnavut ve Sırp milliyetçiliklerinin yayılcı anlayışı ve bu anlayışın birbirleriyle çatışma halinde olması etkilidir. Bu çerçeveden hareketle, Soğuk Savaş döneminde Yugoslavya egemenliğinde görece çatışmasızlık hali², post-Sovyet döneminde etnik kimliklerin egemenlik iddialarının çarpıştığı bir alan olarak Balkanların politik iklimini oluşturmuştur. Çalışmada metodolojik olarak, "tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemi" kullanılacaktır.

1. TEORİK ÇERÇEVE: ETNİK MİLLİYETÇİLİK VE GÜVENLİK SORUNU

Etnik kimlik, umumiyetle etnik bir aidiyete dayanan kapalı ve sınırlı bir toplum yapısının olduğu ve nesnel ölçütlerle belirlenmiş grup kimliği olarak tanımlanabilir. Grup kimliğinin, bireyin kimliğinde ve kolektif hafızada nasıl bir işleve sahip olduğuyla ilgili en temel problem odak sorudur. Diğer bir tabirle, etnik aidiyetlerin, hangi kavramın odağında ya da merkezinde şekilleneceği, etnik kimliğin de kavramsallaştırılması problemini beraberinde getirmektedir. Bu noktada, dil, kültür, ırk, renk, din/mezhep gibi kavramlardan bir tanesi ya da bir kaçını merkeze alınarak etnik yapı izah edilmeye çalışılmaktadır. Etnik kimliğe ilişkin kavramsal odak noktası, etnik kimliğin teorik ve kimliğe sahip olan grubun da pratik izdüşümünün görülmesi ve anlaşılması bağlamında önem taşımaktadır. Bu noktada, etnik kimlik ile millet sosyolojisi arasındaki ilişki, milliyetçiliğin de tanım, kapsam, sınırlılıkları ve kategorizasyonu tayin ve tespit etmekte önem arz etmektedir. Mamafih, milliyet sosyolojisinin terkipteki etnik doz ve yaklaşım, milliyetçiliğin de hangi zemin üzerinde fikri ve fiili bir yapıya bürüneceği sorusuna cevap vermektedir.

Bu noktada, etnik kimliğin kavramsal odağı, teorik çerçevesi ve pratik tezahürü noktasında iki temel teorik çerçeveden bahsedebilir. Bunlardan bir tanesi; milliyetçiliğin klasik ve hegemonik kuramlarının ortaya koyduğu teorik zemindir. Milliyetçilik kuramlarından ilköçilik (primordialism), etnik

² Yugoslavya'daki çatışmasızlık hali, Balkanların Osmanlı'daki egemenliği sürecinde yaşanan "Pax-Ottoman" dönemine benzemektedir. Lakin, Osmanlı dönemindeki Balkan barışı, çatışmasızlığın yanında Balkan unsurları arasındaki uyum ve ahengi de ihtiva etmektedir.

kimliklerin doğal, verili ve tarihselliğine vurgu yapmaktadır. İlkçilere göre, etnik üyelikler doğuştan kazanılan ve diğer etnik gruplardan ayırt edici hususları barındıran, değişmez bir öz kimlik çerçevesinde teşkil eder (Weinreich v.d., 2003: 121). Bu bağlamda milliyet sosyolojisi, etnik kimliğin verili unsur ve araçları üzerinden kavramsallaştırılır ve siyasal bir yapıya bürünür (Motyl, 2001: 422). İlkçiler, etnik kimlik asabiyetini, toplumun kaos ve buhranlı dönemlerden kurtuluş formülü olarak telakki etmektedirler. Diğer bir tabirle etnisite, savaş, sürgün, göç gibi toplumun zor dönemlerinde birleştirici bir rol üstlenir, öne çıkar. Modernist/araçsalcı teoriye göre, etnik kimlikler, millet inşası sürecinde icat ya da tahayyül edilmiştir. Bu noktada, Benedict Anderson (2006: 6), millet inşasında etnik üyelerin muhayyel bir kimlik etrafından müşterek mukeddaratını ifade ederken; Eric Hobsbawn (2004: 1-3), etnik kimliklerin, tarih yazımı ve geleneklerle icat edildiğini belirtmiştir. Araçsalcı yaklaşıma göre, etnik vurgu, topluma köklülük hissini kazandırılması, tarih şuurunun yerleştirilmesi ve bu düsturdan hareketle bağımsızlık motivasyonunun kazandırılması açısından siyaset veya seçkinler eliyle formüle edilen bir kurgudur. Etnik kimliklerin tanım ve kapsamına ilişkin ilkçi ve modernist/araçsalcı yaklaşıma alternatif olarak üçüncü bir yol olarak ortaya çıkan etno-semboлизм, millet kavramını modern bir olgu olarak kabul ederken, milletlerin etnik uzantılarının önemine dikkat çekmektedir. Anthony Smith'e göre, milletler kim olduğuna, nerede, ne zaman ve nasıl var olduğuna ilişkin sorulara, etnik uzantıları veçhesiyle cevap bulur. Dolayısıyla, modern dönem öncesi mit ve sembollere dayalı hafıza ve kültürel birikim, milliyet sosyolojisinin belirleyici terkipleri arasında yer almaktadır. Diğer bir tabirle, ortak tarihi hafızası ve ritüelleri üzerinden yapılan şecerecilik veya muhayyel soy bağları, behemehâl etnik aidiyetlerin milliyet sosyolojisinde iz düşümü olarak görülmektedir (Smith, 2010: 25, 30-32).

Etnik kimlik ile milliyet arasında kurulan bağlantı aynı zamanda, coğrafya üzerinde egemenlik iddiasını da ihtiva etmektedir. Örneğin, etnik aidiyetlerin doğallığına ve verili olduğu kabulüne dayanan ilkçilik, coğrafyayı da bu unsurların tecessüm ettiği alan olarak kodlamaktadır. Dolayısıyla, organik coğrafya, etnik kimliklerin kök saldığı yer aynı zamanda etnik kimliklerin habitatu ya da endemik alanı olarak kabul edilmiştir (Smith, 1999: 4). Modernist/araçsalcı yaklaşım, politik karar alıcıların dâhiliyle homojenleştirilen kültür ve tarih yazımını üzerinden ortaya koyulan muhayyel kimliğin, bir arada yaşama iradesinin sözleşmesi olan vatandaşlık zeminde coğrafyayı siyasallaştırdığını ve bu siyasalın üzerinden egemenlik iddia ettiğini vurgular. Coğrafyaya ilişkin siyasal egemenlik iddiası, etnik uzantıların sembolik coğrafyası (Atayurt/anayurt) ile siyasal coğrafya arasında kurulan bağ üzerinden de tesis edilebilir. Nitekim, Etno semboлизмın milliyetçilik terminolojisi, bu varsayımı güçlendirmektedir.

Etnik kimliklerin kavramsal odağının ikinci noktasını ise, retorik veya söylem oluşturmaktadır. Milliyetçiliğin söylem gücüne bağlı olarak kitlelerin konsolidasyonu ve mobilizasyonu, kimlik ile coğrafya arasında bir tür el çabukluğuyla ilgi ve ilintinin kurulmasını sağlar. Bu noktada, milliyetçiliğin söylem gücü, etnik aidiyetin doğal/verili ya da icat edilmiş/muhayyel veyahut etnik sembollerini aşarak, yeni bir dilin geliştirmesine zemin hazırlar. Burada, tarihi hadiselerin ya da coğrafyaya ilişkin hak iddialarının sahiciliğinden ya da suniliğinden ziyade söylemin politik mecrada karşılık bulup bulmadığına bakılır. Bu bağlamda, retorik, kimliğe ilişkin teorik önermeleri aşarak fiile/pratiğe yönelik yansımalarıyla ilgilenir. Örneğin, coğrafyaya ilişkin “yuva” söylemi, coğrafyanın samimiyeti ve sıcaklığı üzerinden grup kimliği üzerinde pozitif etki yaratırken; “yuvanın korunması” yine coğrafyanın müdafaa ve muhafaza edilmesi bağlamında “yuvanın evlatlarının” harekete geçirilmesini sağlar (Calhoun, 2012).

Bu noktada etnik aidiyetlerin milletleşme süreci, bağlı buldukları ülkelerdeki siyasal otoriteye ve coğrafi bütünlüğe karşı tehdit olarak gelişir. Salt etnik aidiyetler üzerinden gelişen milliyetçilik refleksi, bu yönüyle yıkıcı ve bölücü bir nitelik taşımakta olup aynı zamanda saldırgandır. Bu saldırganlık, etnik uyanışın milletleşme sürecinde bağımsızlığını elde etme ve kendi ülkesini kurma arzusunun yansımasıdır. Bu bağlamda, etnik uyanışların bağımsızlık mücadelesi, müesses nizama ve hâkim millete karşı bir başkaldırının ürünüdür. Bu noktada milliyetçilik, etnik asabiyetten beslenirken diğer taraftan söylemin gücüyle kitleleri harekete geçirir. Etnik milletlerin saldırganlığı, aynı zamanda coğrafya üzerindeki “panist” hareketleri de tetikler. Diğer bir tabirle, etnik uyanış, farklı ülkelerin yaşayan aynı etnik grupların birleşmesi ve kendi ülkesini kurması teşebbüsüyle sonuçlanır. Bu durum, etnik milliyetçiliğin bölgesel ve uluslararası bir güvenlik krizi yaratması neticesini de beraberinde getirir.

2. TARİHİ ARKAPLAN: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ VE BALKAN İSTİKRARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Yugoslavya sosyalizm düzenini benimsemiştir. Akabinde Yugoslavya Sosyalist Federasyonu olarak adını değiştirmiş ve kurucusu Josip Broz Tito olan Yugoslavya'da, “Titoist Sistem” olarak anılan bir devlet düzeni geliştirmiştir. 1945 yılının Kasım ayında yapılan seçimler oyların %90'ını Komünist Parti yönetiminde olan Halk Cephesi Koalisyonu almış ve Tito Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Tito başlangıçta büyük Slav ırkını bir araya getirerek Yugoslavya Federasyonunu kurmuştur. Akabinde Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Karadağ ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerini de tanıyan bir anayasa kabul etmiştir (Radan, 2002:147). Temelde kendi kendini yönetme, etnik bağlamda hoşgörü ve dış ilişkiler açısından bağlantısızlık üzerine oturması öngörülen bu sistemin amacı refah ve gelişmişlik düzeyi yüksek bir toplum yaratmak olmuştur (Ramet, 1992:82). Sovyet komünizmi ve batı kapitalizmi dışında bağımsız ve farklı bir yapıyı temsil eden Yugoslavya, Soğuk Savaş dönemi

içerisinde oldukça önemli bir başarı sağlayan, sosyalist sistemin örnek modeli haline gelmiştir (Lendvai, 1991:251). Nitekim dönemin iki kutuplu sistem etrafında şekillenmesi, çatışmanın kaçınılmaz olması ve uluslararası sistemin anarşik olarak nitelendirilmesi bağlamında değerlendirildiğinde sistem içerisindeki istikrar, Yugoslavya'nın çatışma ortamında tezat bir biçimde barış tesis etmesi ve güvenliğini sağlamasına sebebiyet vermiştir. Bu çerçeveden bakıldığında Avrupalılar Yugoslavya'yı sosyalist sistemin örnek ve özgürlükçü bir modeli olarak değerlendirirken, Sosyalist yapılar ise Yugoslavya'nın batı içerisindeki en liberal, en özgürlükçü ve etnik farklılıklara en hoşgörülü ülke olarak değerlendirmişlerdir. Buna karşın Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya, Sırbistan ve Slovenya cumhuriyetlerden oluşan Yugoslavya, her federe birime tanınan geniş özerklik nedeniyle ortak bir ulusal-bilinçaltında bütünleşmesini sağlayamamıştır. Federe birimlere tanınan özerk haklar özellikle Soğuk Savaş döneminin bitmesi ile Federe cumhuriyetlerin kendi bağımsızlık süreçlerinin başlamasına temel oluşturmuş, bu durum da doğal olarak Yugoslavya'nın parçalanmasına sebebiyet vermiştir.

Soğuk Savaş dönemi süresince Batı ve Sovyetler arasında dengede kalmayı başaran Yugoslavya kendi içerisinde özerk yönetim ve dışarıya karşı bağlantısız politikalar izlemesi ile sergilediği tutum bağlamında iki kutuplu sistemde içerisinde kendine özgü ontolojik varlığını sürdürmüştür. Sosyalizme alternatif olarak değerlendirilen bu yapı, Sovyetler tarafından da meydan okuma olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda konuya ilişkin araştırma yapan pek çok analizci tarafından Sovyetlerin Yugoslavya'yı kendi kutbuna çekme çabalarının ideolojik yönüne ek olarak Adriyatik limanlarını kullanma arzusunun yattığı düşünülmektedir (Larrabee, 1997:392). 1980'li yılların sonunda ise Yugoslavya'da ulusal hareketlerin ivme kazanması ve etnik farklılıklara duyulan hoşgörü çerçevesinde oluşturulan devlet düzeninin giderek bozulması söz konusu olmuştur. Bunun yanında Yugoslavya'nın dağılmasına sebebiyet verecek olan siyasi sistem içerisinde kutuplaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. Sovyetlerin çöküşü bu duruma sebebiyet verirken aynı zamanda sosyalist ideolojinin de çöküşü anlamına gelmesi, Yugoslavya içerisindeki ideolojik boşluğa neden olmuştur. Öte yandan ortaya çıkan bu ideolojik boşluğa milliyetçilik ideolojisinin yerleşmeye başlaması Tito'nun oluşturduğu sistemin çatırdamaya başlamasına, siyasi yapının zamanla farklı ve sorun yaratan yönlerinin görünür kılınmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Slovenya ve Hırvatistan'ın kendilerini Batı'ya yakın görmesi ve Yugoslavya'nın bu durumun önüne geçme isteği neticesinde geliştirdiği uygulamaları federasyonun parçalanmasına öncülük eden gelişmeler olmuştur. Yugoslavya Federasyonu ulusları arasında birliği sağlayan Tito'nun 1980 yılında ölümü dağılma sürecinin ilk adımı olmuştur. Etnik farklılıklar ile Cumhuriyetler arası önceleri üstü kapalı süren çatışma ve mücadeleler net bir şekilde görünür hale gelmiştir. Yugoslavya'nın Katolik unsurları

Hırvatlar ve Slovenler Federasyondan ayrılmak istemiş, akabinde Sırbistan ise ülke genelinde otoritesini sağlamak istemiştir.³

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI YÜKSELEN ETNİK MİLLİYETÇİLİĞİN MERKEZİ: KOSOVA

Soğuk Savaşın sona ermesi, beraberinde uluslararası sistem içerisinde daha olumlu ve yeni bir yapılanmayı getireceği düşünülmüştür. Doğu ve Batı Bloğunun mücadelesini Batı Bloğunun kazanması, Doğu bloğunun ve Varşova Paketi'nin çökmesi sistem içerisinde daha istikrarlı bir süreci beraberinde getireceği öngörülmüştür. BM'in uluslararası ilişkilerde başat rol üstleneceği beklentileri geniş kabul görmüştür. Fakat 1990'lı yıllarda Balkanlarda yaşanan olaylar ve çıkan çatışmalar neticesinde bu öngörülerin fazla iyimser olduğunu ve hatta mevcut düzene gelecek istikrar düşüncesinin yanlıgı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Fukuyama'nın "Tarih'in Sonu" adlı tezinin öngördüğü liberalizmin nihai zaferi ve sistem içerisindeki pozitif yapılanma öngörüsünün yanıldığını ifade etmek mümkündür (Fukuyama, 1992) .

İki kutuplu sistemin sona ermesi uluslararası bağlamda pek çok sorun ve kaygıyı da beraberinde getirmiştir. Yugoslavya'nın dağılışı Soğuk Savaş döneminin bitişı akabinde çok sayıda etki ve sonuç doğururken, pek çok kaygı unsurunu da beraberinde getirmiştir. Ağır kriz ortamına sebebiyet veren bu durum önceleri Slovenya'da başlayan orta ölçekli çatışmaların Hırvatistan'a sıçraması ile devam etmiştir. Söz konusu durumun en ağır faturası ise Bosna Savaşı olmuştur. Bosna Savaşı küçük çatışmalar ile Slovenya'da başlamış, daha sonra Hırvatistan'a sıçrayarak büyümüştür. Bosna Savaşı'nın neticesinde ortaya çıkardığı sonuçlar Sovyet sonrası Rusya Federasyonu'nun Batı ile yakınlaşması, geliştirdiği Batı yanlısı politikaları ve dış politikada bağlamında geliştirdiği dönüşümleri oldukça mühim ölçüde etkilemiştir. Kosova Krizi'nin ortaya çıkardığı süreç ve NATO'nun krize yönelik müdahalesi Sovyet sonrası Rusya'sının kriz sonrası değişen uluslararası sistem içerisindeki yerini yansıtması bakımından oldukça mühimdir. Söz konusu süreçte Yugoslavya'nın sorun arz eden yönlerinin ortaya çıkararak dağılması ve bu süreçte yaşanan anlaşmazlıkların sorumlusu olarak Belgrad yönetimi işaret edilmiştir. Belgrad yönetiminin liberal demokratik değerleri benimsemesi konusundaki isteksizliği, ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek için güç kullanma girişiminde bulunması bu durumun sebepleri olarak değerlendirilmiştir.

3.1. Kosova'da Çatışan İki Unsur: Sırlar ve Arnavutlar

Soğuk Savaş sonrasında Balkanlarda zuhur eden sıcak çatışmaların temelinde etnik kimliklerin panist eğilimler taşıyan milliyetçilikleri vardır. Kosova, bu panist ve irredentist etnik milliyetçi eğilimlerin mücadele alanlarından biri olmuştur. Özellikle Arnavut ve Sırp unsurları, Kosova

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kut, 2005.

üzerinde egemenlik iddiası taşıyarak, tarihi, kültürel ve siyasi alanda haklılık mücadelesi içerisine girmişlerdir. Bu bağlamda, Arnavutluk, Balkanlarda yaşayan bütün Arnavut unsurların hamisi ve merkez ülkesi rolünü üstlenmiştir. Arnavutlar, Makedonya, Karadağ v.b. komşu ülkelerde yaşayan Arnavutlarla birleşme gayesi taşıyan irredentizm politikasını, uluslararası arenada “Arnavut Sorunu” olarak ifade etmişlerdir (Tuncer, 2019: 129-130). Bu husus, Arnavut asabiyetini öteki üzerinden tahkim ederken aynı zamanda Arnavut diasporasının da güçlenmesine mahal vermiştir. Bu noktada Arnavut milliyetçiliği, birbirini besleyen ve tamamlayan üç temel unsur üzerinde şekillenmiştir. Bunlardan birincisi, Arnavutluk’un, diğer ülkelerdeki Arnavutların hamiliğini üstlenmek mecburiyetinde olması ve bu yönüyle “ana vatan” konumunda merkez ülke haline gelmesidir. İkincisi, ana vatan ile dayanışma motivasyonu içerisinde olan azınlık Arnavutların asabiyet duygusunun siyasi bir eylem biçimine dönüşmesidir (Progonati, 2013: 161). Üçüncüsü ise, Arnavutluk’un Büyük Arnavutluk idealiyle irredentist ve yayılmacı bir dış politik reflekse sahip olmasıdır. (Emin, 2014: 38)

Anavatanla birleşme motivasyonunu ile, Arnavut milliyetçiliğini güçlendiren diğer unsurlar ise, dil ve tarih yazımıdır. Arnavutluk dışında yaşayan etnik Arnavutların dillerini muhafaza etmesi, aynı zamanda etnik asabiyetlerinin de tahkim edilmesinde büyük rol oynamışlardır. Diğer bir faktör ise, Arnavut kimliğinin inşasında kilit bir rol üstlenen tarih yazımıdır. Arnavut kimliği, retorik olarak “İskender Bey” figürü üzerinde şekillenmektedir.⁴ İskender Bey, ulusal kahraman olarak ilan edilirken başkent Tiran’ın merkezinde devasa heykeli olmak üzere, gündelik yaşamın, edebiyat ve sanatın her alanında öne çıkan bir tarihi figürdür. (Tuncer, 2019: 135). Bu noktada, Kosova, tarihi ve etnik yapısı itibariyle Arnavutların kadim coğrafyasının içerisinde yer almaktadır. Çünkü Kosova’da Slav gruplarından önce, Arnavutların atası olan İliryalılar yaşamıştır. Buna göre, Slav grupların asli vatanları olan Polonya ve Ukrayna topraklarından güneye doğru inerek Kosova ve civarına göçleri, 7. yüzyıla tekabül etmektedir (Tılıç, 1999: 73). Bu süreçten sonra, Çekya ve çevresinde yaşadığı varsayımıyla Kosova hiçbir zaman Sırların kadim yurdu olmamıştır (Malcolm, 1999: 68). Dolayısıyla, Kosova ve Arnavutluk, Arnavutlar için iki devlet bir millet şeklinde formüle edilmiştir. Bununla beraber, Cumhurbaşkanı Haşim Taçi’nin “Kosova’nın Arnavutluk ile birleşmesinin hayali içinde büyüdüm” ifadesi, Büyük Arnavutluk idealini destekler mahiyettedir (Emin, 2014: 37). Arnavutların gerekçeleri değerlendirildiğinde, Arnavutlar, Kosova’nın en eski yerli halkı olduklarını ve Sırların bölgeye sonradan geldiklerini, dolayısıyla bölgedeki kendi kaderini tayin haklarına sahip olduklarını ileri sürmektedirler (Yılmaz, 2005:

⁴ İskender Bey, Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’ne karşı göstermiş olduğu mücadele münasebetiyle Arnavutların babası olarak tanımlanmakta olup gerek Arnavut eğitim müfredatında gerekse de milli tarih yazımında mitsel bir kahraman olarak addedilmektedir. Geniş bilgi için bkz. (Tuncer, 2019: 134-135).

28). Söz konusu durum hasebiyle Arnavutlar bölgeye ilişkin haklarını bu zeminde temellendirerek Kosova'nın bağımsızlığından yana tavır sergilemişlerdir.

1912 Balkan Muharebeleriyle Sırların egemenliğine geçen Kosova, Sırp kimliğinin de inşasında güçlü bir motivasyon kaynağı olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'ne karşı mağlubiyetle sonuçlanan Kosova Meydan Muharebesinin yıl dönümü olan 28 Haziran, Sırlar tarafından "Sırbistan Ulusal Günü" olarak anılmaktadır. Mamafih, Sırlar, Kosova yenilgisinden kahramanlık hikâyeleri yaratarak bir nevi "Kosova Mitosu" oluşturmuşlardır (Tuncer, 2019: 133; Malcolm, 1999: 87). Bununla beraber Sırp lider Miloseviç'in Kosova'nın Sırp anavatanı olduğu ve Arnavutlar tarafından gerçekleştirilen planlı bir işgalle Sırların azınlığa düştüğü ifadeleri ise söz konusu iddiaları bu bağlamda ortaya koymaya çalışmıştır. Konuya ilişkin 1986 yılında Sırp milliyetçiliğinin bir manifestosu yayınlanmıştır. Söz konusu manifesto ile Yugoslavya içerisindeki Sırların baskı altında olduğu ve Yugoslavya'nın gerçek sahiplerinin aslında Sırlar olduğu, ülke yönetiminde Sırların söz sahibi olması gerektiği belirtilmiştir. Açık bir şekilde belirtilmemiş olsa da Miloseviç'in söz konusu manifestoyu kendi siyasi faaliyetlerinde kullandığı ve Sırları iktidarda olduğu süre zarfında kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kullandığı görülmektedir (Cohen, 1999: 8-13).

Her ne kadar Tito döneminde geniş bir özerkliğe sahip olsa da Kosova, Yugoslavya'da cumhuriyet statüsü kazanamamıştır. Tito'dan sonra Arnavutların cumhuriyet taleplerinin yoğunlaşması Sırların tepkisine yol açmıştır ve iki milliyetçilik karşı karşıya gelmiştir. Bu bağlamda Kosova özelinde Balkanlarda iki milliyetçiliğin yayılmacı refleksleri harekete geçmiş oldu: Büyük Arnavutluk ve Büyük Sırbistan (Progonati, 2013: 163). Dolayısıyla Sloban Miloseviç'in 1989 yılında Kosova'nın özerkliğini feshetmesi, Kosova'yı iki etnik unsurun çatışma alanı haline getirmiştir (Rehn, 2007: 117). Miloseviç'in saldırgan politikaları bağlamında 1963-1964 yılları arasında Arnavutlara verilen tüm haklar geri alınmış ve Kosova 1946'daki mevcut durumundan daha kötü bir hale getirilmiştir. Öte yandan 1989 yılında Arnavut aydınların hazırlanmış olduğu ve Kosova'nın özerk yapısının korunması gerektiğinin ifade edildiği bir belge hazırlanmıştır. Nitekim bu belgeyi hazırlayan yaklaşık 500 aydın sorgulanmıştır. Akabinde Kosova'da gerçekleştirilen gösteriler giderek artan bir hal alarak 23 Ocak'ta yeniden başlamıştır. Gösterilere katılanların talepleri serbest seçimlerin yapılması, tutukluların serbest bırakılması ve olağanüstü hal'in durdurulması üzerine olmuştur. Akabinde gösterilere katılan ve yaklaşık 30 bine yakın olan Arnavutlar Arnavutluk'a göçmen olarak gönderilmesi kararı alınmıştır. 1984 yılından beri Yugoslavya'da yaşayan Arnavutların 30 gün içerisinde ülkeyi terk etmeleri istenmiştir (Yürür, 1999: 69). Öte yandan Arnavutlar da bölgece yeni partiler kurmuş, bunlardan en önemlisi Kosova Demokratik Birliği olmuştur. 2 Temmuz 1989'da meclis binasının önüne gelen Arnavutlar Sırp anayasasını protesto ederek Yugoslavya çerçevesinde eşit,

adil ve bağımsız bir bütün kararlarını ilan eden bir belge çıkarmışlardır (Ünal, 1998: 136; Daskalovski, 1999: 498). Akabinde Kosovalı delegeler 1990 yılının temmuz ayında Kosova'nın meclisinde Arnavutların bağımsız ve eşit haklara sahip oldukları kararı alınmıştır. Takip eden süreçte Sırpaların aldığı kararlar askıya alınmıştır (Sellis, 2000: 1195). Böylelikle 1990 yılı 28 Eylül'de Sırp anayasası Kosova otonomisi kaldırılmıştır. Arnavut Siyasetleri tarafından 22 Kasım'da Sırbistan'da 9 Aralıkta yapılacak olan seçimler için boykot çağrısı yapılmış ve oldukça da başarılı olmuştur (Cohen, 1999: 14-15). 1991 yılında Kosova Cumhuriyeti'nin ilan etmiş ve 1992'de uluslararası kuruluşların gözleminde yapılan referandumda %87 katılımı bağımsızlık yönünde karar çıkmıştır. Referandum doğrultusunda Kosova, devlet düzenini teşkil etmeye çalışmıştır. Lakin kriz demokratik yollarla aşılamayınca, 1998 yılında Kosovalı Arnavutlar, Kosova Kurtuluş Ordusunu (UÇK) kurmuşlar ve Sırplarla silahlı mücadeleye girmişlerdir (Progonati, 2013: 164).

Kosova'da yaşanan Arnavut-Sırp savaşı, Sırpaların sivil Arnavutları hedef almasıyla uluslararası kamuoyunun da meseleye müdahale etmesini hızlandırmıştır. 1998'in sonlarına doğru, Sırpaların etnik temizlik içeren şiddeti üzerine Kosova'da Arnavut göç dalgası yaşanmıştır. Bu bağlamda, 1999 yılının bahar ayında NATO öncülüğünde başlatılan müdahale sonucu Kosova BM denetimine alınmıştır (Progonati, 2013: 164).

3.2. Bağımsızlık: İstikrar mı Kaos mu?

Kosova sorununun ortaya çıkışının temelinde, demografik yapı içerisindeki etnik farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların uyum politikası yerine süreç dahilinde çatışmaya dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Başka bir deyişle, genellikle çoğunluğu oluşturan Arnavutlara kendi kaderini tayin hakkının tanınmaması ve Kosova topraklarında azınlık olan Sırpaların Kosova'da egemenlik iddia etmeleri sorunun ana kaynağı olmuştur. Bunun yanı sıra Sırp lider Miloseviç'in soykırıma varacak derecede sergilediği kanlı ve saldırgan politikalar sorunun daha da büyümesine sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan, Soğuk Savaş atmosferinde Yugoslavya bünyesinde zuhur eden çatışmasızlık durumu, iki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte yerini, güvensiz ve ayrılıkçı iklimine bırakmıştır. Bununla beraber, Kosova meselesinde NATO üyesi olan Arnavutluk, ABD ve AB ülkelerince desteklenirken; Soğuk Savaş'tan sonra Balkan politikalarında görece mevzi kaybeden Rusya, Sırpaları desteklemiştir. Bu bağlamda Rus desteği, Sırpaların uluslararası sistem içerisinde destek bulunmamasıyla neticelenmiştir. 1999 gerçekleşen NATO müdahalesi⁵, bölgede çatışmayı durdursa da soruna siyasi bir çözüm getirememiştir. Sırbistan'da yapılan referandum sonrasında Kosova Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olarak görülse de BM'nin Kosova temsilcisi, Kosova'ya 2007 yılında "uluslararası toplumun gözetimi altında

⁵ NATO müdahalesiyle birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararından iki gün sonra, içinde Türk askeri birliğinin de bulunduğu Kosova Barış Gücü (KFOR) 12 Haziran 1999'da Kosova'ya girdi (Kut, 2005: 233).

bağımsızlık” verilmesi gerektiğini öngören planını açıklamıştır. Akabinde Rusya aynı yıl toplanan BM Güvenlik Konseyi’nde bu kararı reddetmiştir. Amerikan Başkanı Bush’un Kosova’nın kısa sürede bağımsız olması gereğini ifade etmesinden cesaret alan Kosova Meclisi Temmuz ayında BM’nin yürüttüğü Kosova sürecinin başarısız olduğunu ifade ederek yılsonuna kadar tek taraflı bağımsızlığını ilan etme kararı almıştır. Akabinde 2008 yılı Şubat ayında Kosova Meclisi Sırbistan’dan ayrıldığını ve bağımsız Kosova Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmiştir (Tuncer, 2019: 139)

Kosova’nın bağımsızlık süreci iki temel noktada ele alınabilir. Bunlardan birincisi, Kosova küresel aktörlerin birbirleriyle mücadele alanına dönüşmüştür. Bu noktada, NATO müdahalesi ve akabinde gelen bağımsızlık sürecinde ABD, Avrupa ile olan ilişkilerde hala etkin bir pozisyonda konumlandığını göstermek istemiştir. Bu husus, Bosna Savaşında gerek diplomatik gerekse de askeri olarak yetersiz kalan AB ülkelerinin, Balkan güvenliğini tesis edebilecek mental ve konsolide bir güce erişemediğinin de göstergesi olarak kabul edilmiştir. Mamafih, ABD’nin NATO aracılığıyla Balkanlara müdahalesi, Soğuk Savaş sonrasında bölgenin önemli bir küresel aktörü olduğunu ortaya koymuştur. ABD’nin müdahalede diğer bir saiki ise, hızla artan askeri harcamalarını meşrulaştırmak olmuştur (Levent, 2013: 863). Kosova’nın bağımsızlığını tanımayan ve tepki gösteren bir diğer küresel güç ise Rusya’dır. Rus-Sırp birlikteliği, Balkanlarda Slav-Ortodoks bütünleşmesinin hamiliğini Rusya’nın üstlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Sırpların dış politik reflekslerinde Ortodoks dayanışmacılığının izleri görülmektedir (Levent, 2013: 867).

Kosova’nın bağımsızlık sürecinde ikinci temel nokta bölgenin bağımsızlıktan sonra nasıl şekilleneceği sorunsalı üzerinedir. Bu noktada, Arnavut milliyetçiliği, bütün Arnavutların bir bayrak altında toplanması motivasyonu Kosova’nın bağımsızlığıyla beraber daha güçlü hale gelmiştir. Arnavut diasporası, Arnavutların ontolojik güvenliğini behemehâl bölgenin ve Avrupa’nın güvenliğinin bir parçası olarak görmektedir. Diğer bir husus, Arnavutluk ile Kosova’nın tek pan-Arnavutluk pazarını oluşturması, AB entegrasyon süreci dahilinde ekonomik ve sosyal meselelerde ortak mevzuatın teşkil edilmesi, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması, eğitim ve kültür politikalarında yekpareliğin sağlanması ve son olarak ortak dış politika davranışlarında bulunulması, Arnavutluk ile Kosova arasındaki bütünleşmenin tesis edilmesi açısından öneriler arasındadır (Progonati, 2013: 166).

Ayrıca, ortak soy miti ve coğrafi entegrasyon bağlamında “Doğal Arnavutluk” kavramı, Arnavut milliyetçiliğinin merkezine oturtulmuştur. Buna göre, Makedonya’nın Tetova, Kumanova, Gostivar, Struga şehirleri ve başkent Üsküp’ün de bir kısmını içinde barındıran topraklar ile birlikte Kosova’nın tamamı ve Sırbistan’ın bir kısmının da içinde olduğu coğrafyada Arnavutların tek egemen güç olma ideali (Progonati, 2013: 165) bölgede güvenliğin ve istikrarın tesis edilmesi açısından risk oluşturmaktadır.

Sonuç

Kosova'nın bağımsızlığına giden süreçte Balkanlar'da ortaya çıkan güvenlik buhranı, esasında dondurulmuş bir sorunun çözülmesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle, gerek Birinci Dünya Savaşına giden süreçte gerekse de iki savaş arası dönemde Balkan toplumları arasındaki egemenlik mücadelesi uluslararası güvenliği doğrudan etkiler bir mahiyet taşımıştır. Soğuk Savaş dönemi ise, Yugoslavya çatısı altındaki pamuk ipliğine bağlı çatışmazlık halini ve coğrafyadaki sorunların hasıraltı edilmesi hakikatini ön plana çıkarmıştır. Zira Yugoslav kimliği, bütün etnik unsurları kuşatıcı bir üst kimlik olmaktan ziyade, Soğuk Savaş'ın gerilimi yüksek hatlarındaki sıcak çatışmanın iki kutupta yaratacağı maliyetten kaçışın pragmatik yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Yugoslavya dönemi Balkanlardaki güvenlik hali, hesapların o dönem için kaldırılması manasını ihtiva etmiştir. Bu husus, küresel sistemdeki güvensizliğin ama istikrarın bölgesel izdüşümü olarak da ifade edilebilir. Dolayısıyla küresel istikrarın ve dehşet dengesinin devamı için, balkanlarda sıcak bir çatışma ve Yugoslavya'nın parçalanması ne ABD'nin ne de SSCB'nin istediği bir durumdu.

Buna mukabil, post-Sovyet dönemi, 100 yıl önce başlayan hesapların mahiyet değiştirerek yeniden görülme sürecine tekabül etmiştir. Bu bağlamda, dehşet dengesinin güvensiz yapısı Sovyetlerin yıkılmasıyla güven haline dönüşse de bölgesel istikrarsızlık kısa sürede küresel ve bölgesel aktörleri etkileyecek yeni bir güvensizlik ortamı yaratmıştır. Bu bağlamda, etnik ayrışmaların yeniden alevlendiği Balkan bölgesi, pek çok devletin doğrudan müdahaleden kaçındığı sıcak çatışma alanına dönüşmüştür.

Bu noktada Kosova'nın konumu, sıcak çatışmaların seyrettiği ve güvensizleştirme bağlamında etki düzeyinin arttığı bir soruna dönüşmüştür. Söz konusu bağlamda bölgeye ilişkin NATO müdahalesi, Kosova sorununu uluslararası bir güvenlik sorununa dönüşmüştür. Özellikle Yeltsin dönemi sonrası, kendi hinterlandında tekrar etkin bir konuma yükselen Rusya'nın Slav halklarını hamiliğini yeniden üstlenmesi, bölgedeki etnik çatışmaları uluslararası aktörlerin güç mücadelesine dönüşmüştür. Kosova'nın bağımsızlığıyla bu güç mücadelesi çok daha farklı bir safhaya taşımıştır. Kosova'nın bağımsızlığı, Putin döneminde Rusya'nın ontolojik güvenliğine bir tehdit olarak telakki edilmiştir. Dolayısıyla Kosova ABD ile Rusya arasındaki gerilimin artmasıyla sonuçlanmıştır ki Rusya Kosova'nın bağımsızlığının rövanşını, Abhazya ve Osetya müdahalesiyle almıştır.

20. Yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda ağırlığını sağlayan ve Ortodoks Slav ırkının koruyuculuğunu üstlenen Sovyetlerin dağılması Yugoslavya'da uyguladığı politikaların sona ermesi anlamına gelmektedir. Bu durum ideolojik açıdan boşluğa düşen Yugoslavya'nın dağılma sürecinde önemli bir yere sahiptir. Sovyetlerin dağılması aynı zamanda Rusya'nın süper güç konumunu kaybetmesi uluslararası sistem içerisindeki etkin rolünü kaybetmesine neden olmuştur. Bunun yanında Sosyalist rejim ve sosyalist ekonominin buna bağlı olarak çökmesi Rusya'nın yeni yapılanması

açısından daha dışa kapalı bir tutum sergilemesine sebebiyet vermiştir. Söz konusu durum hasebiyle Rusya Federasyonu'nu Yugoslavya'nın dağılması neticesinde ortaya çıkan sorunlara yaklaşımı sınırlı olabilmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki kutuplu sistemin çökmesi ile Rusya Federasyonu'nun batı yanlısı ve tutarsız tavırları Balkanlarda yaşanan sorunların büyük güçler tarafından yönlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Küresel sistem içerisinde olayların dünyaya objektif olarak aktarılmaması, sorun kapsamında önemli ölçüde bir tarafın sorumlu tutulması, diğer taraf açısından insanlık dışı uygulamaların üzerinin örtülmesine fırsat ve zaman yaratmıştır. Kosova sorununda Rusya'nın etkin politikalar geliştirip uygulamak yerine, Batı tarafından meselenin dışında tutulmasını önlemeye yönelik girişimlerde bulunduğu görülmüştür. Etkin politikalar geliştirmek yerine, sistem içerisinde varlığını korumaya ve karar mekanizmasının dışında kalmamaya çalışılmıştır. Rusya'nın, NATO'nun Kosova olaylarına müdahalesini önleyememesi Sırp'lar açısından başarısızlık olarak değerlendirilmiştir. Rusya BM nezdinde yürütülen diplomasi içerisinde de yer edinemeyince, Sırp'lar kendi görüş ve düşüncelerini ifade etme bağlamında dünya önünde yalnız kalmıştır.

Kaynakça

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York: Verso.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cohen, L. J. (1999). *The Politics of Despair: Radical Nationalism and Regime Crisis in Serbia*, Simon Fraser University, British Columbia.
- Daskalovski, Z. (1999). Towards an Integral Theory of Nationalism? Case-Study Kosovo. *International Journal on Minority and Group Rights*, 6(4).
- Emin, N. (2014). *Arnavutluk Siyasetini Anlama Klavuzu*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*, New York: The Free Press.
- Hobsbawn, E. (2004). Inventing Traditions, ed. E. Hobsbawn and R. Ranger. *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge Press, pp.1-14.
- Kut, Ş. (2005). *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Larrabee, F. S. (1997). Russia and the Balkans: Old Themes and New Challenges, der. Vladimir Baranovsky, *Russia and Europe The emerging Security Agenda*, Oxford: Oxford University Press.
- Lendvai, P. (1991). Yugoslavia without Yugoslavs: the Root of the Crisis, *International Affairs*, 67(1).
- Levent, Z. (2013). Tarihi Süreçte Kosova. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 52, ss. 853-874.
- Mazlum, İ. (2003). Çevre ve Güvenlik İlişisine Tanımsal Bir Yaklaşım, Ayhan Kaya ve G. Göksu Özdoğan (der), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Malcolm, N. (1999). *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*. Çev. Özden Arıkan, 1. Baskı, İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Motyl, A. (2001). *Encyclopedia of Nationalism: Leaders, Movements and Concepts V.2*, London: Academic Press.
- Progonat, E. (2013). Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. S.37, ss.159-182
- Radan, P. (2002). The National Question and Internal Administrative Borders in Yugoslavia, *The Break up of Yugoslavia and International Law*, New York.
- Ramet, S. P. (1992). War in the Balkans. *Foreign Affairs*, 71(4). pp. 79-98
- Rehn, O. (2007). *Avrupa'nın Gelecek Sınırları*, çev. Onur Şen ve Hasan Kaya, 1. Baskı, İstanbul, 1001 Kitap.
- Sellis, M. S. (2000). The Consequences of the Kosovo conflict on Southeastern Europe. *The International Lawyer*, 34(4), pp. 1193-1221.
- Smith, A. D. (1999). *Myths and Memories of the Nation*. New York: Oxford University Press.
- Smith, A. D. (2010). *Milli Kimlik* (Altıncı Baskı). (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1991 yılında yayımlandı).

- Tılıç, D. L. (1999). *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal: Kosova*, 1. Baskı, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Tuncer, F. F. (2019). Discussion About The Ottoman Image In Kosovo's History Writing: Kosovo War And Skanderbeg. *Akademik Hassasiyetler*. (6)11, ss.127-145.
- Ünal, H. (1998). Balkanlarda Geniş Arnavut Meselesi ve Türkiye. *Avrasya Dosyası*. Ankara, 4, S. 1-2.
- Weinreich, P., Bacova V. ve Rouger N. (2003). Basic Primordialism in Ethnic and National Identity, ed. P. Weinreich ve W. Saunderson, *Analyzing Identity*, London ve Newyork: Routledge, pp. 115-169.
- Yürür, P., (1999). Geçmişten Günümüze Kosova Sorunu, *Gazi Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi*, Ankara.
- Yılmaz, M. (2005). *Kosova*, İstanbul: İlke Yayıncılık.

Extended Abstract

The idea of nationalism, which developed after the French Revolution, emerged in different dynamics in each geography and served as the locomotive of independence and future struggles. In this context, while nationalism plays a reformist, unifying and inclusive role in the established nations; ethnic elements under the sovereignty of multinational structures have had a separatist and aggressive nature. In addition, while nationalism, with its western-territorial form, presents a territorial geographic imagination; it is located under the roof of national citizenship and nation-state with its voluntary and civilized structure which has the cause of relationship. On the other hand, the separatist movements of ethnic groups lead to the formation of a natural, organic and generational belonging rather than a voluntary nationality, and to the conduct of nationalist movements in a distinguished monopoly, which results in ethnic motivation at the center of nationalism.

The connection between ethnic identity and nationality includes the claim of sovereignty over geography. For example, primordialism, which is based on the naturalness and acceptance of ethnic affiliation, encodes geography as the area in which these elements are embodied. Therefore, organic geography, where ethnic identities take root, is regarded as the habitat or endemic area of ethnic identities. The modernist / instrumentalist approach emphasizes that the imaginary identity put forward through the writing of culture and history, homogenized by the political decision-makers, politicizes geography on the ground of citizenship, the contract of the will to live together, and claims sovereignty over this policy. Moreover, the claim of political sovereignty regarding geography can be established through the

connection between the symbolic geography of ethnic extensions (Fatherland/motherland) and political geography. Thus, the terminology of nationalism of Ethno symbolism reinforces this assumption.

The second point of the conceptual focus of ethnic identities is rhetoric or discourse. Consolidation and mobilization of the masses, depending on the discursive power of nationalism, provides a connection and relationship between identity and geography with a kind of sleight of hand. At this point, the discursive power of nationalism paves the way for the development of a new language, transcending the natural/given or invented/imagined or ethnic symbols of ethnic affiliation. Here, rather than the authenticity or artificiality of historical events or claims related to geography, it is examined whether the discourse is found in the political environment. In this context, rhetoric is concerned with its reflections on action and practice, transcending theoretical propositions of identity.

At this point, the nationalization process of ethnic affiliation develops as a threat to the political authority and geographical integrity in the countries to which they belong. The reflex of nationalism, which develops solely on the basis of ethnic affiliation, is destructive and divisive in this respect and is also aggressive. This aggression is the reflection of the desire of ethnic awakening to gain independence in the process of nationalization and to establish its own country. In this context, the struggle for independence of ethnic awakening is the product of a rebellion against the established order and the dominant nation. At this point, while nationalism feeds on ethnic relationship, on the other hand, it mobilizes the masses with the power of discourse. The aggression of ethnic nations triggers panist movements on geography.

Ethnic nationalisms emerge as the product of an original and expansionist policy in nation-building processes. At this point, ethnic identities are used as a political instrument for the mobilization and consolidation of the masses. While the aim of independence instrumentalizes the principle of self-determination of nations, it emphasizes the historiography of the nations in terms of their historical and geographical boundaries and the imagination of geography in relation to where they are. In the Balkan geography, which is composed of various ethnic elements, this issue comes to the fore especially on the basis of the conflict and violence that emerged after the Cold War period. The Bosnian and Kosovo Wars are examples of this.

The security crisis in the Balkans during the process leading to Kosovo's independence can be considered as the solution of a frozen problem. In particular, the struggle for sovereignty between the Balkan societies, both during the period leading to the First World War and between the two wars, had a direct impact on international security. The Cold War period, on the other hand, highlighted the state of non-conflict which was on a knife-edge under the roof of Yugoslavia and the fact that the problems in the geography were shelved.

On the other hand, the post-Soviet period corresponded to the process of reorganizing the claims that initially occurred 100 years ago. In this context, although the insecure nature of the balance of terror turned into security with the collapse of the Soviets, regional instability soon created a new environment of insecurity that would affect global and regional actors. In this context, the Balkan region, where ethnic divisions are re-flaring, has become a hot conflict zone where many states avoid direct intervention.

This study examines the ethnic conflict in Kosovo in the context of the rise of ethnic nationalism and its impact on regional security, using historical comparative research method. Kosovo's delicate position, especially in the post-Soviet period of conflict in the Balkans, is important in maintaining the balance between regional and global actor and conjuncture in establishing national security as a state. In this context, there are differences between the security perceptions of the region and the international structure during the Cold War and the perceptions of security in the post-Soviet period. The spreading of Albanian and Serbian nationalisms, which have gained momentum in the region, and their conflict with each other are effective in clarifying these differences. From this point of view, the relative non-conflict in the sovereignty of Yugoslavia during the Cold War constituted the political climate of the Balkans as an area where the claims of sovereignty of ethnic identities collided in the post-Soviet period.

KAMU YÖNETİMİNDE LİYAKAT DIŞI UYGULAMALAR: KAMU ETİĞİ KURAMLARINA GÖRE BİR DEĞERLENDİRME

Osman Gökhan HATIPOĞLU*

Öz

Kamu yönetiminde yağma sistemi dâhil liyakat dışı uygulamaların yanlış ve etik dışı, liyakat sisteminin ise etik, doğru ve adil bir personel rejimi olarak değerlendirilmesi yaygın olarak kabul gören bir ilkedir. Bu çalışmada bu yaygın kabulün kamu etiği açısından bir analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bunun için yağma sistemi ve liyakat dışı diğer uygulama tipleri bu konudaki terimler karmaşası da analiz edilerek açıklanmış ve bu terimler tekrar sınıflandırılmıştır. Daha sonra kayırmacılık, yağma sistemi ve liyakatin kamu etiği ana akım kuramlarında nasıl ele alındığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. ASPA Kodunda liyakat ilkelerinin öne çıktığı, bürokratik etik yaklaşımında ise kayırmacılığın en düşük etik nokta olarak ele alındığı görülmüştür. Ayrıca “iyi nedenler etiği” ve “kamu profesyoneli etiği” gibi çağdaş yaklaşımlarda da liyakat ilkesinin koşullu veya koşulsuz savunulduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda göreceliği ve değişkenliği savunan etik kuramlarının kayırmacılık ve yağma sistemini doğrudan etik dışı olarak yaftalama konusunda temkinli olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte küreselleşme ve standartlaştırma yolunda olan kamu etiğinin normatif yapısının liyakati tek etik doğru olarak kodladığı nihai sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Etiği, Kayırmacılık, Kayırmacılık Türleri, Patronaj, Liyakat, Profesyonel Etik

NON-MERIT PRACTICES IN PUBLIC ADMINISTRATION: AN EVALUATION ACCORDING TO THE PUBLIC ETHICS THEORIES

Abstract

Assessing non-merit practices, including the spoils system, as wrong and non-ethical, while the merit system as ethical, correct and fair personnel regime, is a widely accepted principle in public administration. This study aims to conduct an analysis of this wide acceptance according to the public ethics. Hence, the spoils system and types of non-merit practices are described by analyzing the confusion of the terms about this subject and terms are reclassified. Then favoritism, the spoils system and merit are evaluated in a comparative manner according to the way they are handled by mainstream public ethics. It appears that in the ASPA Code the principles of merit come forward and in the bureaucratic ethics approach favoritism is handled as the lowest ethical point. Moreover, the merit principle is advocated either conditionally or unconditionally in modern approaches of public ethics like

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokhanhat@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-9048-3090>

“good reasons ethics” and “professional ethics”. At the end of the study, it is concluded that, ethical theories defending relativity and volatility are cautious on labeling the favoritism and the spoils system directly as non-ethical. However, it is further concluded that the normative structure of public ethics on the way to globalization and standardization codes the merit as the only ethical truth.

Keywords: Public Ethics, Favoritism, Types of Favoritism, Patronage, Merit, Professional Ethics

Giriş

Kamu yönetimi personel rejimlerinde doğru ve adil olan işe alım ve terfi düzeninin liyakat sistemi olduğu yaygın olarak kabul gören bir ilkedir. Ancak hemen her ülkede tartışılan önemli bir konu da, liyakat sisteminin bu yaygın kabulüne rağmen, liyakat dışı atama ve terfi pratiklerinin halen kamu personeli uygulamalarında önemli bir yer tutmasıdır. Bu tür uygulamalar ülkeden ülkeye, hatta ülke içerisindeki alt yönetim kademelerinde farklılıklar göstermekte, kayırma yönteminin biçimi ve nedeni değişebilmektedir. Özellikle 1980’lerden itibaren etik kavramının yeniden şekillendirildiği ve standardize edilmeye çalışıldığı Kamu yönetimi alanyazınında, kamu etiği çalışmalarının nesnelereinden biri de personel uygulamalarındaki her türlü liyakat dışı uygulamalardır. Bu çalışmanın temel amacı liyakat dışı uygulamaların kuramsal ve anlamsal olarak tanıtılarak, etik olarak nerede durduğunun ve nasıl değerlendirildiğinin çözümlenmesidir.

Kamu yönetiminde etik konusu yurtdışında disiplin olma sürecinde önemli bir yol kat etmiş olmakla beraber Türk Kamu Yönetimi alanyazınında oldukça yeni ve sınırlıdır. Bu nedenle etik disiplinin bir yönetim uygulamasını nasıl ele aldığı çözümlenmesinin alanyazınıımız için yeni ve tanıtıcı bir çalışma olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın ilk aşamasında liyakat dışı uygulamaların tanıtımında da ayrıntılı ve açıklayıcı olunması hedeflenmiştir. Bunun için alanyazınında kayırmacılık ile ilgili terimlerin çokluğu, doğru olmadığı düşünülen eşanlamlı kullanımlar ve çeviri farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmış ve özgün bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır. Çalışmadaki bu denemenin de kapsam ve bakış açısı olarak, daha ileri araştırmalar için yararlı olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Kamu Etiği disiplinindeki ana akım görüşler ele alınarak kayırmacılık ve liyakatin etik olarak nasıl değerlendirdiği incelenmiş ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. LİYAKAT DIŞI UYGULAMALAR: TERİMLER VE SINIFLANDIRMA

Bu bölümde liyakat dışı atama sistemleri için öncelikle Türkçe alanyazınında kullanılan farklı terimler incelenerek, birbirinin yerine de kullanılan, ancak farklı anlamları olan sistemli kayırmacılık (yağma sistemi) ve patronaj kavramlarının kökenleri ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Daha sonra elde edilen çıkar ve kayırılanla kayıranın çıkar ilişkileri açısından farklılık gösteren diğer kayırma uygulamaları, yağma sistemi ve

patronaj kavramları ile bir arada sınıflandırmaya tabi tutularak bütüncül bir çözümleme yapılmaya çalışılmıştır.

1.1. Sistemli Kayırmacılık (Yağma Sistemi)

Kamuda hizmet verenlerin liyakat dışında kriterlere göre atanması, terfi ettirilmesi ve işten alınması uygulamaları, Ortaçağ Avrupa'sındaki kraliyet egemenliği altındaki toplumlardan, Aydınlanma döneminde siyasi parti sistemine taşınmıştır. Kamu işleri için liyakat sisteminin tartışılıp kurulması, 19. yüzyıl sonlarında başlayan bir süreçle 20. yüzyılda kısmen gerçekleştirilebilmiştir. Kamu görevlerinin çıkar karşılığında dağıtılması uygulamaları alanyazında bazıları birbirlerinin yerine kullanılabilen farklı terimlerle ifade edilmektedir. Bu terimlerden en yaygınları patronaj ve yağma sistemidir.

Yağma sistemi (spoils system) terimi eski New York Senatörü William Learned Marcy'nin 1828 yılındaki bir konuşmasından türetilmiştir. Marcy, dönemin ABD Başkanı Jackson'un kamu hizmetleri için parti taraftarlarını işe alması uygulamasını savunurken kullandığı *"To the victor belong the spoils"* (ganimetler zaferi kazanana aittir) anlamına gelen cümlesi sonradan bir deyim haline gelmiştir. Bu deyimdeki spoils kelimesi, bu şekilde yapılan atama ve bu atamalara yer açmak için önceki iktidar tarafından atanmış olan memurların görevden alma sürecini ifade eden "spoils system" tamlaması içinde kullanılmaya başlanmıştır. Tortop'un tanımına göre *"kariyer ve eğitime önem vermeyen spoils system, yeni gelen hükümetlerle beraber eski memurların görevden alınarak, yeni hükümet yanlısı memurların işe alınmasını ifade etmektedir"* (1992:23). Becker ise tanımında sistemle birlikte el değiştiren çıkarları ayrıntılı olarak sıralamaktadır: *"...politikacı çalışanları politik bağlılığına göre işe alır ve ödeme yapar. Politikacılar seçimleri kazanmak için genellikle sendikalar gibi büyük oy gücü olan özel çıkar gruplarına çıkar sağlarlar. Sistem politikacılara oy ve kampanya fonu, çalışanlara işe iş sağlamaktadır. Politikacının arz işlevi politik destek üzerinde temellendirilmiştir"*(1983:371-372).

Spoils system kavramının Türkçe alanyazında ganimet sistemi, yağma sistemi, kayırmacılık gibi farklı terimlerle, bazen İngilizce haliyle olduğu gibi, bazen de bir kaç terimin bir arada kullanılarak ifade edildiği görülmektedir. Örneğin, Tortop vd. yağma sistemi ve ganimet sistemi tamlamalarını bir arada kullanırken (2006:108); Tortop bir başka eserinde ise yağma sistemi ve spoils system terimlerinin beraber kullanmıştır (1992:23). Liyakatla ilgili öncül çalışmalardan biri olan Güran'ın eserinde "kayıрма sistemi" terimi kullanılmış (1980:85-113), Canman ise kayırma kelimesini siyasal sıfatı ile betimleyerek "siyasal kayırmacılık" terimini kullanmayı yeğlemiştir (1995:17).

Ancak terimin kaynağını oluşturan ünlü cümle incelendiğinde, zaferi kazananlara ait olan şeyin yağma değil “ganimet” olduğu söylenebilir. Bu alanda Türkçe’de yapılmış çalışmaların bir terim üzerinde uzlaşmak için yeterli sayıda olmadığı ve uluslararası alanyazında bile spoils/patronaj terimlerinin eş anlamlı ikiliği sürdüğü düşünüldüğünde ortak bir terim kullanılmasının zor olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmada spoils kelimesinin açık kaynağı olan konuşma metnine ve günümüz Türkçesine daha uygun olan yağma sistemi tamlaması tercih edilmiştir.

Yağma sistemini önemi kamu yönetiminde liyakat dışılığın ve kayırmacılığın kurumsallaştığı ve savunulduğu bir kuruma dönüşmesidir. ABD’de demokratikleşme adına bürokrasinin halka açılmasını savunan bu sistem ABD Başkanı Andrew Jackson¹ ile özdeşleştirilmekte ve sistemin hem kuramsal hem de pratik olarak Jackson’un Başkanlık döneminde kurulduğu belirtilmektedir. Başkan Jackson 1829 yılında seçimi kazanmasından sonra idarede yer kapmak isteyen partizanlara iş bulmak için, kendisine karşı olan memurları görevden almış ve ganimet sistemi kurumsallaştırılmıştır (Tortop vd. 2006:108). Remini’ye göre Jackson’la başlayan bu sistem tamamen demokrasinin bir delilidir: “İşler insanlara hizmet için vardır ve kimsenin özel hakkı değildir. Bu ilkeye göre elitler ve özel sınıflar yok sayılmaktadır, dolayısıyla (her seçimle birlikte önceki dönem kamu görevlileri için) işten çıkarma esasında yanlış değildir”(1989:26-27). Böylece kurumsallaşan yağma sisteminin Jackson’u izleyen Başkanlar döneminde aşırı artması ABD’de devlet işlerini aksatmaya başlamıştır. Öyle ki, 18. yüzyılın ikinci yarısında ABD kamu yönetiminin temel sorunu, kamu görevlerinin dağıtılması hatta alınıp satılmaya başlaması olmuştur (Güran, 1980:91-93). Kayırma sisteminin vardığı son noktada senatörler, milletvekilleri ve valiler dahil kamu işleri için Washington ve eyalet merkezlerinde komisyoncular türemiştir (Güran, 1980:95). Sonunda ABD 1883 yılında kabul ettiği Pendleton yasası ile yağma sistemini sonlandırıp aşamalı olarak liyakat sistemine geçmek durumunda kalmıştır.

1.2. Patronaj/Yağma Sistemi İkiliği

Yağma Sistemi için kullanılan bir başka terim ise patronaj (patronaj) kelimesidir. *Patronaj* kelimesi Türkçe’ye farklı bir anlamda geçmiştir ve yönetim bilimlerindeki anlamıyla bir karşılığı bulunmamaktadır². Roma İmparatorluğu’nda ortaya çıkmış bir politik uygulama olan patronaj, yağma sisteminden daha geniş bir anlamı içermektedir. Patronaj kelimesinin geniş anlamı kökeninde saklıdır. Patronaj sistemi Roma toplumundaki karşılıklı çıkar ilişkisi üzerine kurulmuş bir düzeni ifade eder. *Patroni* olarak bilinen üst sınıftaki kişilerin *clien* olarak bilinen özgürleştirmiş köleleri parasal, aynı ve yasal yardımlarla koruma altına aldığı bu sistemde, eski köleler karşılık olarak patronlarına saygı ve politik destek sağlarlar (Freeman, 2010:530-532

¹ Andrew Jackson ABD’nin 7. Başkanı olup, 1829-1837 yılları arasında sekiz yıl boyunca Başkanlık yapmıştır.

² TDK’na göre patronaj, serbest bırakılan suçluların topluma uyumları için yapılan yardım çalışmaları ile gözetim ve denetim olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2019)

ve PBS, 2019). Bu kelime zamanla özellikle yönetimdeki kişiler ile destekçileri arasındaki çıkar ilişkilerinin tümü için kullanılmaya başlanmıştır.

Bu uygulamanın Ortaçağ feodal düzeninde krallar ve soylular tarafından dönüştürülerek yaygınlaştığı görülmektedir. Özellikle Avrupa’da feodal düzende merkezîyetçi güçlerini sürdürmek isteyen krallar toprak, para, mevki ve kamu işlerini, politik destek ve güç karşılığında, bazen de keyfi nedenlerle hükümler altındaki diğer aktörlere, savaçılara, kiliseye, derebeylerine dağıtmak yoluna gitmişlerdir. Patronaj sisteminin bu dönemdeki en yaygın ve çarpıcı örneği İngiltere’dir. Uygulamalar mutlak monarşiden yarı parlamenter sisteme geçen İngiliz Parti sistemine de taşınmıştır. Eaton bu dönemdeki patronaj sistemini, önceki tiranlık sistemindeki uygulamalara benzeterek, *despotic spoils system* (despotic yağma sistemi) olarak adlandırmaktadır (1880:385). Güncel çalışmalarda bile patronaj terimi kullanılırken, Eaton’un 1880 yılında yayımlanan eserinde, ABD’deki spoils system terimine gönderme yaparak, ABD’nin kuruluşundan önceki İngiliz parti sistemindeki liyakat dışı uygulamalar için *despotic spoils* terimini tercih etmesi ilginçtir.³

Marshall, patronaj kavramını, kamu personel sistemi tarafından korunmayan kamu görevlilerinin işten çıkarılıp, yerlerine yönetime gelen partinin saygın ve etkin üyelerinin geçirilmesi olarak tanımlamaktadır (1977:165). Cutting, ise patronaj’i “işlerin siyasi taraftarları tazmin etmek için kullanılması” olarak tanımlamakta ve patronaj yerine *political patronaj* terimini kullanmayı tercih etmektedir (Cutting, 1900:içinde Waldo, 1948:25). Aslında yağma sistemi ve patronaj kavramları yönetim bilimi ve politika alanyazınında genellikle birbirlerinin yerine kullanılmaktaysa da, iki terim ilgili ancak özdeş değildir. Cutting’in, patronaj kavramını *political patronaj* olarak daraltması anlamlıdır. Benzer bir şekilde Rosenbloom, yukarıdaki tanıma uygun olarak yağma sisteminden bahsederken parti patronajı (partisan patronaj) tamlamasını tercih etmektedir (2008:57-60). Bu daraltmaların nedeni, patronaj kavramının daha geniş bir evreni ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Stahl Patronaj kelimesinin ikili anlamından ve bunun ayırımından bahsetmektedir. Yazar 20.yüzyıldaki uygulamalarda, yani anahtar durumdaki politik liderler ve bunların üst düzey yöneticileri tarafından devlet makinesini kontrol etmek ve yönetmek için yapılan atamaları, patronaj tanımının altından ayırır ve kastettiği anlamın kamu maaşının politik bir partiye verilen hizmetin bir ödülü olarak kullanılmasını tanımlar (Stahl, 1962:18). Son olarak Stahl, patronaj teriminin yağma sisteminden daha geniş bir terimi ifade ettiğini belirterek, terimi liyakat yerine ve liyakata ek olarak yapılan atamaların bütünü için genelleştirmiştir (1962:26).

³ Eaton 1877’de ABD Başkanı Hayes’in talimatıyla İngiliz Kamu Personel rejimini inceleyerek kitaplaştırmış ve 1883 yılında kamu yönetiminde liyakat sistemini kuran Pendleton Civil Service Act sözleşmesini kaleme almıştır.

Kayırmacılık üzerinde araştırma yapılırken, yağma sistemi ve patronaj terimlerinin yakın ikiliğinden başka, liyakat dışı atamaları açıklayan favoritizm, cronysm, nepotism gibi başka kavramların olması da kayırmacılık ile ilgili kavramların ayrıştırılmasını gerektirmektedir. Aykaç'a göre yağma sistemi kamu görevlilerinin tamamının değiştirilmesi fikrine dayanırken, favoritizm ve patronaj daha sınırlı sayıda personel değişikliğini öngörmektedir (1990:91-92). Ancak alanyazındaki tanımlarda, Yazarın kullandığı terimle "yağma sistemi"nde kamu görevlerinin el değiştirmesinin nicel büyüklüğünden çok karşılığında iktidarın elde ettiği çıkarın niteliğinin öne çıktığı görülmektedir. Nitekim Güran bu kavramlar arasında belirgin bir ayırım yapmamakta, bütün tanımları 'kayırmacılık sistemi' terimi başlığında özdeşleşmekte ve ortak tanımda kullandığı 'siyasal kayırma' ifadesi ile sağlanan çıkarın niteliğine vurgu yapmaktadır: "*'Kayırma sistemi' Türkçeye, siyasal kayırmacılık veya siyasal yağmacılık sistemi şeklinde çevrilen 'Spoils System' i yahut 'Patronaj' i, 'Favoritizm' i ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Uygulamada bu sistem, memurluğa girişte ve ilerleyişte, hem siyasal kayırmanın, hem memuriyetlerin bir savaş ganimeti gibi yağmalanmasınınteorik bazını teşkil etmiştir*" (1980:85).

Öztek'in ise kaynak göstermemekle beraber, spoils system'i kastederek, 19. yüzyılda ABD'de uygulanan sistemi yağma, İngiltere'deki sistemi ise ganimet sistemi olarak farklı adlandırmaktadır (1998:65). Patronaj ise yukarıda açıklandığı gibi daha geniş kapsamlı bir kavram olup, Aykaç'ın savunduğu sınırlı nicel bir yağma sistemi alt türü olduğu önermesinin tersine, Eaton'ın eserinde detaylı olarak açıkladığı İngiltere'de uygulandığı haliyle bütün kamu işlerini kapsadığı bilinmektedir (1880:12-39). Diğer yaygın bir yaklaşım ise patronaj tanımının yağma sistemi ile özdeş olarak kullanılmasıdır. Başkan Theodore Roosevelt bile bu özdeşliği kullanmaktadır (Roosevelt, 2019). Bir başka örnek ise Dunn ve Slann'ın "hükümetteki pozisyonların partiye sadık olanlara ödül olarak verilmesidir" olarak yaptıkları patronaj tanımıdır (1994:251). Yazarlar yağma sistemi tanımını patronaj terimi için birebir kullanmaktadır.

Oysa patronaj uygulamaları tarihsel kökeni de dikkate alındığında, sadece personel işleri ve kamu görevleri ile ilgili olmayıp, arazi, tarım alanı, soyluluk unvanı, askeri pozisyonlar dâhil her türlü maddi ve manevi unsurun, yöneticiler tarafından çıkar karşılığı dağıtılmasını kapsayan bir kavramdır. Özetle, patronaj terimi kökeni itibarıyla çıkar karşılığında kamuya ait olan herhangi bir varlığın el değiştirmesini ifade eden genel bir evreni temsil etmekte iken, bugün daralan anlamıyla ve eşanlamlısı olan spoils systemle birlikte "kamuya ait olan görev ve pozisyonlara politik destek karşılığında atama yapılması" olarak tanımlanabilir. Bu tanımdaki politik desteğin konusu oy, para, mal veya diğer bir çıkar olabilir. İki terim arasındaki farklılık spoils system'de politikacı olmayan tarafa, yani seçmenlere sağlanan çıkarların kamu personel uygulamalarıyla sınırlı olmasında belirginleşmektedir.

1.3. Diğer Kayırmacılık Türleri ve Bir Sınıflandırma Denemesi

Spoils system dışında alanyazında karşılaşılan diğer liyakat karşıtı kavramlarda ise kamu görevinin tahsisi, devamı ve terfi gibi uygulamalarda maddi ve politik olmayan çıkarların da el değiştirdiği görülmektedir. Yöneticilerin aidiyet veya sevgi duydukları grupları kayırarak bir tür tinsel doyum/çıkar elde etmek için liyakat sistemini keyfi olarak dışlamaları, liyakat dışı sistemlerin özel bir türünü ortaya çıkarmaktadır. Favoritizm veya Türkçe'deki yakın karşılığı ile kişisel kayırmacılık, işini iyi yaptığı için değil de, kişisel tercihler, tercih edilen gruplara üye olma gibi taraflı ve dışsal etkenlere göre bir kişinin kayırılmasıdır. Bu kayırılma işe alma, iş içerisinde onurlandırma veya ödüllendirme gibi tutumlarla ortaya çıkabilir (Nadler ve Schulman, 2012:1). Nadler ve Schulman'a göre kayırmacılık geniş bir üst terim olup, cronyism (arkadaşçılık/ahbapçılık) ve nepotism (akrabacılık) kayırmacılığın alt türleridir (2012:1).

Favoritizm (kişisel kayırmacılık),⁴ kamu görevlerinde işini iyi yaptığı için değil de, kişisel tercihler, tercih edilen gruplara üye olma gibi taraflı ve dışsal etkenlere göre bir kişinin kayırılmasıdır. Bu kayırılma işe alma, iş içerisinde onurlandırma veya ödüllendirme gibi tutumlarla ortaya çıkabilir. Nadler ve Schulman'a göre kayırmacılık geniş bir üst terim olup, cronyism (arkadaşçılık) ve nepotizm (akrabacılık) kayırmacılığın alt türleridir(2012:1). Cronyism arkadaşların ve çalışma arkadaşlarının, hatta üniversite yurtlarında aynı odada kalanların kamu görevlerinde birbirlerini kayırmasıdır. Terim'in kökeni Cambridge Üniversite'sinde 1660'lı yıllarda kullanılan bir argo kelime olan Crony'dir ve bu kelimedenden türetilen cronyzm, 1952 yılında Başkan Truman'ın niteliklerine bakmadan arkadaşların önemli hükümet görevlerine atamakla suçlanmasıyla beraber siyasi gündeme taşınmıştır (Nadler ve Schulman, 2012:1). Nepotizm ise Latince yeğen anlamına gelen “nepote” kelimesinden türetilmiştir ve kayırmacılığın akrabalara yöneltilmiş biçimidir. Kamu görevlerinin dağıtımı ile ilgili nepotizm ve cronyism davranışlarına dair hemen her ülkede birçok örnek vardır. ABD'de John F. Kennedy'nin kardeşini Baş Savcı olarak ataması, Belediye Başkanlarının kilit noktalarda arkadaşlarını görevlendirmesi bu örnekler arasında sayılabilir (Nadler ve Schulman, 2012:3).

Burada yağma sistemi kavramının politik ve maddi çıkarlarla sınırlandırılması ve kayırmacılık uygulamalarında ortada olan çıkarların tinsel nitelikleri nedeniyle ayrı bir liyakat dışı uygulama sistemine dâhil olduğu öne sürülebilir. Bu durumda, 18. yüzyıldan önce kullanıldığı haliyle ve geniş anlamıyla patronaj uygulamaları üst evreninin, uygulamalarda kamu görevi ile ilgili olarak faydayı sağlayanın, yani yönetimde erk sahibi olanların elde ettiği çıkarların niteliğine göre bölümlendirilmesi yararlı olacaktır. Böyle bir bölümlendirme Tablo 1'de sunulmuştur.

⁴ Buradaki kayırmacılık, Güran'ın kullandığı haliyle “spoils system” yerine kullanılan siyasal kayırmacılıktan farklıdır. Siyasal olmayan nedenlerle bazı kişi veya gruplara personel işlerinde, işe alım ve terfilerde ayrıcalık tanınmasını ifade eder ve İngilizce “favoritism” teriminin karşılığıdır.

Tablo 1. Liyakat Dışı Uygulamalar/Sistemler

Üst Evren	Patronage(*)				
1. Alt Düzey	Monarşik Kayırmacılık (Patronage)	Siyasi Kayırmacılık Patronage/Yağma Sistemi	Bireysel Kayırmacılık		
2. Alt Düzey			Nepotizm	Cyronism	Hemşericilik ve Diğer Aidiyetler
Yönetim Erkine Sağlanan Çıkar Türü			Keyfiyet/Manevi Destek		
Yönetim erki Tarafından Sunulan/Takas Edilen Çıkar Türü	Toprak, Tekel Hakkı, Koruma, Kamu görevi, asalet Unvanı, Ödül, Bahşis gibi her türlü çıkar	Kamu görevi/Terfi	Kamu Görevi/Terfi	Kamu Görevi/Terfi	Kamu Görevi/Terfi
İlişki Türü	Kral-Teba İlişkisi	Parti İlişkileri	Akrabalık	Arkadaşlık/Ahbaplık	Hemşericilik ve Diğer İlişkiler

(*) Roma İmparatorluğu Dönemindeki karşılığı ile iktidarla kullanılan/kayırlan arasındaki her türlü çıkar alışverişini ifade eden geniş anlamı kastedilmektedir.

Tabloda da görüldüğü üzere liyakat dışı uygulama sistemlerinin üst evreni patronaj olarak ele alınmıştır. Üst evrendeki patronaj kavramı en geniş kapsamıyla kullanılmıştır ve kamu ile ilgili her türlü çıkarın, yönetimdekilerce her türlü çıkar karşılığında yönetilenlere sunulmasını ifade etmektedir ve kayırmacılığın her türlüşünü kapsamaktadır. Patronaj uygulamaları karşılıklı sağlanan çıkarların türüne göre 1. Alt düzeyde üç ana başlıkta incelenmiştir. Monarşik Patronaj ise İngiltere'deki parlamenter sistem öncesi dönemde ve Ortaçağ Avrupası'nda görüldüğü haliyle, yönetimin her türlü kamu malını, kamusal çıkarı ve kamu görevlerini politik destek veya keyfiyet için dağıtmasını ifade eden en ilkel ancak en çok çıkar sağlayan kayırmacılık türüdür.

Monarşik patronaj'ın diğer iki ana başlıktan farkı yönetilenlere kamu görevleri haricinde de maddi ve soyut çıkarların sağlanmasıdır. Birinci alt düzeydeki diğer iki ana başlık patronaj/spoils system⁵ ve bireysel kayırmacılık olup, her iki sistem de kamu görevi ve terfi gibi personel sistemi ile ilgili çıkarları dağıtmaktadır. İki sistem arasındaki temel fark yağma sisteminin dağıttığı çıkarlar karşısında politik destek alınan ve parti ilişkilerine dayanan bir sistem olması, öte yandan bireysel kayırmacılık uygulamalarının getirisinin daha çok soyut ve manevi düzeyde olması, sistemdeki karşılıklı el değiştirmenin ise siyasal değil özel ilişkiler üzerinde temellendirilmesidir. En soyut liyakat dışı uygulama türü olan bireysel kayırmacılık, ilişki türüne göre akrabalık, cyronism ile hemşericilik ve diğer olarak 2. Alt düzeyde üç sınıfa ayrılarak verilmiştir. Bununla birlikte ülkelerdeki kültür örüntülerine ve devlet geleneklerine göre bu alt düzeyin çeşitlendirilmesi mümkündür. Nitekim bu çalışmadan farklı olarak yapılan bir sınıflandırma denemesinde ise hemşericilik "cyronism" in; soy ve klan ilişkilerine dayalı kayırmacılık olan tribalism ise nepotizm ve cyronism'in ortak bir alt türü olarak ele alınmıştır (Özkanan ve Erdem, 2014:185). Bir başka çalışmada ise bireysel kayırmacılık terimini karşılığı olarak İngilizce favoritizmin Türkçeleştirilmiş olan favorizm kelimesinin, aynı şekilde

⁵ Patronaj dar anlamıyla yağma sistemi (spoils system) yerine de kullanıldığından, her iki terim tabloda ikinci alt düzeyde eş anlamlı olarak kullanılmış, geniş anlamlı patronaj teriminin açıklaması ise tablo dipnotunda verilmiştir.

“cyronism” terimi için de kronizm ibaresinin kullandığı görülmüşse de (Barut, 2015:382), bireysel kayırmacılık türlerinden sadece nepotizmin TDK sözlüğünde yer aldığı diğer terimlerin Türkçe karşılıklarının ise bulunmadığı not edilmelidir.

2. KAYIRMACILIK VE ETİK

Ahlak insan eylemlerini yönlendiren, iyi ve kötünün ve değerler görece olarak belirlendiği bir yaşama biçimi, bir inanç, değer, norm ve tasarımlar topluluğudur (Özlem, 2010: 21-23). Ahlak fenomenini inceleme alanı olan etik ise, pratik etkinlik alanı olan ahlakı teorik olarak inceleyen ve ahlaklar çokluğunu düzenlemeye çalışan bir felsefe disiplini (Özlem, 2010:29). Örgütte yönetim etiğini, kamu sektörüne göre değerlendiren Sayan’a göre “kamu etiği kamusal iş görme ve hizmet sunma süreçlerine ilişkindir” (2010:147). Yukarıdaki tanımlar birbiriyle ilişkilendirildiğinde, kamu etiğinin kamu iş ve hizmetlerinde iyi ve kötüyü belirleyen özel bir ahlak türünü inceleyen bir disiplin olduğu söylenebilir.

Kamu personeli yönetiminde kayırmacılığın kamu etiği ile olan ilişkisinin ortaya konulması zorlu ve tartışmalı bir konudur. Bunun önemli bir nedeni kamu yönetiminde etik ile ilgili alanyazının ilgi nesnesinin genellikle liyakat olmasıdır. Kayırmacılığın etik ile bağlantısını kurabilmek için, sistemin tam karşısı olan liyakat sisteminin etik olarak önemini açıklanması gerekmektedir. Bir başka deyişle alanyazında etik bir uygulama olarak algılanan liyakat, doğal olarak karşısı olan kayırmacılığın da etik açısından yerini belirlemektedir. Bilindik bir örnek vermek gerekirse, kamu yönetiminde genel etik ilkelerin sıralandığı ASPA⁶ kodunda etik kavramı liyakat üzerinden kurgulanmaktadır.⁷

Kayırmacılık etik ilişkisinin keşfedilmesindeki zorluğun diğer nedeni ise alanyazında etik ile ilgili yaklaşımların birbirinden farklı ve çeşitli olmasıdır. Çalışmacıların yönetim etiği ile ilgili farklı tanımlar ve sınıflandırmalar yapması, etik disiplinin göreliliği söz konusu ilişkinin bir çerçeveye oturtulmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte alanyazındaki farklı düşünceler üçlü bir kurguya göre betimlenebilir. Bu kurgunun üçüncüsünü, 20. yüzyılın başında gelişen bürokrasi etiği veya bürokratik etik ile kamu etiği olarak yüzyılın sonunda öne çıkan doğru eylemi temel alan iyi neden etiği ve erdem temelli Aristotelesçi etik oluşturmaktadır.

⁶ ASPA: American Society of Public Administration

⁷ Spoils system uygulamalarına ASPA’nın yayınladığı Etik Kod içerisinde sayılan 5 temel ilkeden biri olan Etiksel Örgütlerin Geliştirilmesi isimli dördüncü başlığı altında dolaylı olarak yer verilmiştir. Buna göre ASPA üyelerinin uymayı taahhüt etikleri kurallardan birisi “keyfi ve rasyonel olmayan eylemlere karşı koruma sağlayacak şekilde liyakat ilkelerinin geliştirilmesi”dir. İlkinin İngilizce metni “Promote merit principles that protect against arbitrary and capricious actions” şeklindedir. (ASPA:2019).

2.1. Bürokratik Etik ve En Düşük Etik Nokta Olarak Kayırmacılık

Bürokratik etikte, kayırmacılık uygulamalarını, yönetimin siyasallaşması üzerinden ele alan ve yönetimin siyasallaşmasının etik olmadığını öne süren görüşler yaygındır. Bu görüşler Etiğin bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önceki ele alınış biçimine, Weber'in bürokrasi modeline daha uygundur. Sayan'a göre Kamu yönetiminde etik anlayışını pozitivist Weberyen bürokrasi modelinde personelin bilgi, uzmanlık ve liyakat özelliklerini yeterli sayılmasının yarattığı boşluğa bağlayan yaklaşımlar bulunmaktadır (2010: 149). Etik disiplinine yol açan bir boşluk gibi tanımlanan bu ilk dönem kuralcı ve bürokratik etik yaklaşımı, liyakat ilkesinin etik olarak konumlandırılmasında halen savunulmaktadır ve güçlü bir görüştür.

Daha önce de açıklandığı gibi ABD'de bir dönem sistemli hale gelen kayırmacılık uygulamaları demokratik bir düzende halkın yönetimde söz sahibi olmasının bir göstergesi ve politik sistemin işleyişinin doğal bir sonucu olarak görülmüştü. Hatta böyle bir sistemin yokluğunun kamu görevlilerinin yozlaşmasına yol açacağını savunmaktadır. Ancak sistem bu tuhaf demokratik öngörünün tam tersine işlemiştir. Yağma sisteminin yaygınlaşması ile birlikte kamu yönetimi tam anlamı ile politikanın güdümüne girmiş, sistem politika ve yönetimin iç içe geçmesinin bir sembolü haline gelmiştir. Bu nedenle politika yönetim ayrılığının önemli olduğu çağdaş kamu yönetimi için her türlü kayırmacılığın ve dolayısı ile yağma sisteminin kavramsal bir önemi vardır. Politika yönetim ayrılığının tarihsel kökeni ile ilgili çalışmasında Rosenbloom, sistemli kayırmacılığın ABD kamu Yönetiminde yol açtığı yozlaşma ve etik dışı gelişmelerin, 19. yüzyıl kamu hizmeti reformcularının özellikle kamu hizmeti etiği üzerinde durmasına neden olduğunu belirtmektedir (2008:57-58). Burada öne çıkan kamu hizmeti etiği, hizmetin yönetimi ile politikanın ayrılığının etik bir olgu olarak kabul görmesinden başka bir şey değildir. Rosenbloom'a göre politika yönetim ayrılığı ile rekabet halindeki görüşlerin anlaşılabilmesi için, bu ayrılığın savunulmasının kökeninde yatan amacın bilinmesi gerekmektedir. Bu amaç ise kamu yönetimini partiliktan ve patronaj'dan ayırma niyetidir (2008:58-59). Buna göre 19 yüzyıl kamu personeli reformlarını yapanların önceliği verimlilik ve ahlakıdır (Rosenbloom, 2008:59). Burada ima edilen yağma sisteminin kamu personel düzeninde verimsizliğe ve ahlak dışılığa yol açtığı yargısı olduğu açıktır. Tortop da personel sisteminin politikanın eline geçmesine vurgu yapmaktadır. Yazar'a göre yağma sistemi döneminde personel sistemi ilkel ve politize olmuş durumdadır (Tortop, 1992:22).

Politika yönetim ayrılığını etikle ve kayırmacılıkla özellikle de yağma sistemi ile ilişkilendiren bir başka görüş de Makrydemetres'e aittir. Makrydemetres'e göre yöneticiler politikacılar tarafından yönlendiriliyor ve onlara bağlı çalışıyor olsalar bile, bu ilişkinin yağma sistemi gibi partizan bağlamda bir müşteri/hizmetli ilişkisine dönmemelidir (2002:251-252). Politika ve yönetim arasındaki roller ve işlevlerin ayrıştırılması profesyonel etiğin ve hem kamu görevlilerinin hemde devletin yönetsel aygıtının ahlaki

bütünlüğünün yaşamsal bir bileşenidir (Makrydemetres, 2002:253). Roberts'a göre yağma sistemi etkileri açısından da etik dışı bir kavramdır(2001:368). Amerikan İç Savaşı'nın sonunda, kamu yönetiminde etik standartların çöküşünün başlıca sebeplerinden biri olarak, eleştiriler yağma sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Yazar bu dönemi, 1883 Pendleton Sözleşmesi ile başlayan federal kamu hizmeti etiğinin gelişiminin başlamasına neden olan en düşük etik nokta olarak nitelendirmektedir(Roberts, 2001:368). Cohen ve Eimicke, yağma sistemini ve kayırmacılığı, ahlak ve politika-yönetim ayrılığı ile doğrudan ilişkilendirmektedir (1998:1). Yazarlara göre sistemli kayırmacılığın sona ermesi ahlaki bir uyanıştır ve bu ahlaki uyanış politika yönetim ayrılığı doktrinlerinin temeli olmuştur (Cohen ve Eimicke,1998).

Rosenbloom'un ve Roberts'ın kamu hizmeti etiği olarak tanımladıkları, Makrydemetres'in yönetimin ahlaki bütünlüğü olarak gördüğü, Cohen ve Eimicke'nin ahlaki uyanış olarak nitelendirdiği pozitivist etik, Bowman tarafından bürokratik etik olarak açıklanmaktadır(1998:159). Bowman bürokratik etik kuramını yağma sisteminin çökmesi ile kurulan liyakat sistemi ve Weberci bürokrasi modelinin kuralcılığı ile ilişkilendirmektedir(1998:159-160). Bowman'a göre kayırmacılıktan vazgeçildikten sonra ABD kamu yönetiminde particiliğe dayanmayan bir liyakat sistemi aşamalı olarak kurulmuştur(1998:160). Kamu görevlilerinin sorumluluğu politikaların yürütülmesiyle sınırlı tutulmaya çalışılmış ve karar verme sürecinden uzakta kalmaları amaçlanmıştır. Bu aşamada kamu etiği kurallar ve düzenlemelerin bir ürünü olmuştur(Bowman, 1998:160-161) Cohen ve Eimicke'ye göre sistemli kayırmacılığın sona ermesinden sonra gelen çağla beraber etik anlayışı kurallar ve kurallara uyma olarak gelişmiştir(1998:2). Bowman'ın bürokratik etiğindeki kuralcılık ve kural ahlakçılığını Protestan ahlakla ilgisi olduğu açıktır. Nitekim Cohen ve Eimicke kayırmacılığın yasaklandığı Pendleton yasası ile ahlakçı Amerikan ruhunun büyüdüğünü belirterek, Amerikan'ın protestan etik değerlerinde kök salmış olan liyakatın pratik bir gereksinim değil ahlaki bir yükümlülük olduğunu ileri sürmektedirler(1998:2). Benzer bir mantıkla demokratik olduğu iddia edilen parti kayırmacılığının en üst noktası olan yağma sisteminin o dönemin ahlakına da aykırı olduğu söylenebilir. Gerçekten de Cutting, 1900 yılında yağma sistemi için ABD kamuoyunda halen baskın olan hassasiyeti şu sözleriyle yansıtmaktadır: *“Yağma sistemi aracılığıyla topluma karşı işlenen gerçek suç, ekonomik değil ahlakidir. Bu sistem seçmeni yolsuzlaştırıp, ahlaka düşman bir siyasal bilinç yaratarak bizim temel kurumlarımızı zehirlemektedir”* (1900:28).

Bowman'a göre bürokratik etik, Weber'in bürokrasi modelinde, Wilson'un politika-yönetim ikiliğinde ve Taylor'un bilimsel yönetim anlayışında temellendirilmiş olup etkinlik, etkililik, uzmanlık, sadakat ve hesap verebilirlik kavramlarını içerir (2001:340). Dış kontrol mekanizmaları ile yasa ve düzenlemelerle ile minimum bir ahlak

standardı kurar(Bowman, 2001:340-341): Bowman, liyakat sisteminin devreye girerek sistemli kayırmacılığın kaldırılmasını ve liyakat sisteminin kurulmasını bürokratik etik için önemli bir gelişme olarak görmektedir(2001:343). Bowman'a göre demokratik etiği dışlayan bu gelişmelerde, içsel değerler göz ardı edilmiş, etik konular liyakat sistemindeki aşamalı reformlarla gerçekleştirilen erdemli bir uygulamaya indirgenen bir yönetsel mesele olarak ele alınmıştır(2001:341-343). Rosenbloom, politika yönetim ayrılığının olmadığı ve yağma sisteminde olduğu gibi yozlaştığı kamu düzenlerinde politikacıların kişilikleri ile ilgili de endişeler taşımaktadır (2008:57). Yazar'a göre Pendleton Sözleşmesi ile birlikte, reformcular yağma sistemi ile birlikte uygunsuz politikacıların da tasfiye edileceğine ve liyakat sisteminin bu politikacıları azaltarak, çok daha iyi bir politikacı sınıfın doğacağını umut etmişlerdir (Rosenbloom, 2008:57). Bir başka deyişle yağma sistemi kamu hizmetinde etik dışı gelişmelere yol açmakla kalmamış politikacı sınıfını da etik olarak değersizleştirmiş, "uygunsuz" hale getirmiştir.

Özetle alanyazında bir grup yazar, kayırmacılığı, yağma sistemi ve karşıtı olduğu liyakat uygulamalarını, politika yönetim ayrılığı üzerinden tanımlanan bürokratik etik yaklaşımına göre ele almaktadır. Bürokratik Etik yaklaşımına göre sistemli kayırmacılık uygulamaları, politika ile yönetim arasındaki ilişkileri iç içe geçirmekte ve yönetimin tarafsızlığını yok etmektedir. Ayrıca bu süreç içerisinde kamu görevlilerinin olduğu kadar, politikacıların da ahlakları bozulmaktadır. Sonuç olarak sistemli veya sistemsiz kayırmacılık davranışları yönetimi siyasallaştırarak, kamu yönetiminin ahlaki bütünlüğünü bozmaktadır.

2.2. Ana Akım Etik Kuramlarına Göre Bir Değerlendirme

Ortaya çıkış tarihi ile ilgili farklı görüşlere rağmen,⁸ kamu etiğinin bir disiplin olarak ele alınmaya başlandığı 20. yüzyılın ikinci yarısındaki etik anlayışının liyakat sistemine ve/veya kayırmacılığa bakışı bürokratik ilk dönem etiğinden farklıdır. Liyakat ve/veya kayırmacılık uygulamaları, yönetim biliminde sonradan ortaya çıkan ana akım kamu etiği kuramlarının da ilgi konusu olmuştur. Bu kuramlar pozitivist düşüncenin egemen olduğu kuralcı bürokratik etikten farklı temellerde gelişmişlerdir.

Pozitivist düşünce etik için gerçek bir temel kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bir eylemin diğerine göre tercih edilirken adil ve rasyonel bir temel kurulması olası değildir. Pozitivist yaklaşıma göre ampirik olarak test edilemeyen bir iddianın doğru ya da yanlış olduğu hatta rasyonel olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu söylenemez (Stewart, 1991:358). Dolayısıyla neyin etik olduğu başlı başına bir tartışma konusudur. Bu

⁸ Bu görüşlerle ilgili ayrıntılı bilgi ve yorumlar için Bkz. (Sayan, 2010:147-150).

tartışmanın aşılması çağdaş davranış bilimcileri ve sosyal bilimcilerin normatif bir etik yaklaşımını devreye sokmasına neden olmuştur. Böylece duygusal yaklaşım (emotivizm) yerine bir tür bilişsel bir yaklaşımla gerçek ve rasyonel olarak değerlendirilebilir ilkeler kurulmaya çalışılmıştır(Stewart, 1991:358-359).

Stewart'a göre gerçek kamu yönetimi dünyasında, yöneticiler ahlaki bir bakış açısını uyarlamakta zorlanmaktadır. Kamu yöneticisinin tarafsız rekabetçi rolünden, üst yönetimin oy döngüsüne bağlı olmalarından kaynaklanan baskılara kadar uzanan bir yelpazeden kaynaklanan karşı çıkışlar kamu yönetiminde etik uygulamaları zorlaştırmaktadır (1991:358). Kamu yönetiminde etiğin kuramsal temellerini inceleyen Stewart'a göre ahlak felsefesinde etiği sadece kişisel tercihe indirgeyen yaklaşım, 1950'lilerden sonra değişmiştir(1991:359). Yazara göre ana akımda üç farklı kamu etiği yaklaşımı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi "iyi nedenler" (good reasons) yaklaşımının türevleridir(Stewart, 1991:359). Üçüncü yaklaşım ise Aristotelesçi erdem etiğidir ve etiği kamu görevlisinin ve kamu eylemlerinin erdeminde aramaktadır.

2.2.1. İyi Nedenler (Good Reasons) Etiği ve Kayırmacılık

İyi nedenler yaklaşımına göre akılcı bir mantıkla, etik kararlar bilişsel olarak verilebilir ve kararı verenden bağımsız olarak doğru ve yanlış yargısına varılabilir. Etik standartların varlığına yönelik mantık yaklaşımlarının önemli bir vurgusu da, bir şey ahlaki olarak "iyi" ise bu durumun tersine çevrilebilir olmasıdır. Bir başka deyişle iyi olanın tersinin kötü olmasıdır. ASPA etik kodunu tekrarlayacak olursak "keyfi ve rasyonel olmayan eylemlere karşı koruma sağlayacak şekilde liyakat ilkelerinin geliştirilmesi", yani liyakatin bir etik kodu olarak ilkeleştirilmesi söz konusudur.⁹ Bu ilke liyakat üzerinden dolaylı yaklaşımına rağmen, hem standartlaşma arayışı, hem de kötü olanı vurgulaması açısından adeta kayırmacılığın etik şifresini ortaya koymaktadır. İyi Nedenler yaklaşımına uygun olarak, alanyazında, görecelik kaygısı taşımayan yalıtılmış bir mantıkla kayırmacılığa etik olarak "kötü" gönderme yapılması yaygın bir durumdur. Örneğin yağma sistemi dönemindeki uygulamaları doğrudan kötü olarak niteleyen, Tortop vd.ne göre "Jackson'un her insan kamu görevi yapabilir görüşü ile personel sisteminde kötü uygulamaların önü açılmıştır" (2006:108).

Van Mart ve Denhardt ise etiği örgüt yapısı üzerinden ve yararçı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Yazarlara göre kamu sektöründeki örgütsel sistemlerde değerler ve etik hükümetler tarafından belirlenerek örgüt doğası ile kaynaştırılmıştır. Bir başka deyişle, etik, yönetimin aldığı önlemler ve yakın izleme temellerinde kurulan bu sistemlerinin içinde açık ve gizli olarak örgüt doğasına yerleştirilmiştir(2001:229). Bu durum İngiliz ahlak filozofu Hare'in sezgisel yararçı yaklaşımına uygundur, yani örgütün

⁹ Bkz. Dipnot 6.

doğasında içselleştirilmiş bir yöntem örgütün faydasına göre doğru ve yanlış belirlenmesine kılavuzluk etmektedir (Van Mart ve Denhardt, 2001:229). Yazarlara göre örgütlerde etiğin aranması gereken iki yapısal sistemden biri personel sistemleri, diğeri ise hesap verilebilirliktir (2001:230). Yazarlar yağma sistemi ve nepotizm uygulamalarının 19. yüzyılda personel işe alımlarında doğru değerlerin kullanılması hakkında yarattığı hayal kırıklığından bahisle, personel uygulamalarını ve bunlarla iç içe geçmiş değerleri kamu sektöründe ayrı ve önemli bir örgütsel yapı olarak görmektedirler. Personel sistemlerinin ihlali ve değiştirilmesi, bu önem nedeniyle etik tartışmalara yol açmaktadır. Van Mart ve Denhardt liyakat sistemini doğrudan savunmamakta, yasal zeminde personel sistemlerinde strateji değişimleri yaşanabileceğini, toplum gibi, hizmet için gerekli değerlerin, çalışanların seçilmesindeki ahlaki kriterlerin de, bununla birlikte değişebileceğini ileri sürmektedir (2001:241).

Örgüt kuramı üzerinden gerçekleştirilen bu yaklaşımda etik olanın ne olduğu hakkında yararlı bir mantık yürütüldüğü açıktır. Ancak söz konusu yararlı mantığın Kantçı sistemle karşılaştırıldığında, liyakat sistemine daha göreceli yaklaştığı, liyakat dışı uygulamalarının kamu personeli örgütünün örgütsel bütünlüğüne vereceği zarar üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu tedbirli yaklaşıma rağmen yazarlar etik olanın ne olduğu konusunda etkinlik ve etkililik ile çalışanların duyarlılıklarına önem verdiklerini açıkça belirtmektedir. Burada dolaylı olarak savunulan görüşün liyakat sisteminin “etkinlikle sonuçlandığı takdirde etik olduğu”, etkinliğin kolanması gereken bir “etik yarar” olarak görüldüğü söylenebilir.

Kamu etiği özellikle iyi nedenler yaklaşımında, Kantçı etiğin ve Yararlı etiğin ussal sistemleri kullanmaktadır. Hem Kantçı, hem de yararlı etikte bireyin yaşamını, seçimlerini ve eylemlerini belirlemek üzere birtakım ilkeler, kimi kurallar konulmaktadır. Ancak bireyin sorumluluğuna bir vurgu vardır (Balanuye, 2001:73-74). Yararlı etiğe göre en yüksek iyi toplumsal taleplerin karşılanması ile karşılanır ve bireysel çıkarlar kamusal yarar ve toplumun genel mutluluğu ile uyumlu olmalıdır (Özlem,2010:73-74). Kantçı yaklaşımda ise en yüksek iyi, yerine ussallıkla anlaşılabilir doğru eylemle insanlar toplumdaki ödevlerini yerine getirmesi ile kurulan normatif bir etik söz konusudur (Özlem,2010:77-83). Özellikle Kant Etiği'nin normatif ve buyurgan yapısı nedeniyle kamu etiği pratiği olarak daha uygun görünmektedir. Çünkü kamu etiğinin evrensellik iddiası ve amacı vardır. Nitekim kamu etiği disiplini de küreselleşmeye paralel gelişmektedir ve gelişmekte olan ülkelerde de doğrudan veya dolaylı olarak devreye alınmaktadır.

2.2.2. Erdem Etiği ve Kayırmacılık: Bowman'ın Kamu Profesyoneli Etiği

Ana akımdaki üçüncü kamu etiği yaklaşımı ise erdem etiğidir. Bu yaklaşımda diğer ana akım yaklaşımlardan farklı olarak yapılan'ın değil, olunan'ın etiği ile tercih ve duygularımızda duygusal yaklaşımdan nasıl kaçınacağımız sorusu ön plandadır (Stewart, 1991:363). Profesyonel etikten

çok, uygulamayı yapan profesyonel'in etiğinin vurgulandığı, Aristotelesçi bu yaklaşımda dinamik bir ahlak anlayışı vardır(Stewart, 1991:367-369). Ahlak kamu profesyonellerinin ve kamu işinin kendisinde gelişen bir süreçtir. Sistemli kayırmacılık uygulamalarının tarih içerisinde sönümlenmesi bu yaklaşımın savunduğu dinamik etik yaklaşımına uygundur.

Erdem yaklaşımı temelinde kamu görevlilerinin ve yöneticilerin erdemsizliği kadar, sistemin bir eylem alanı olarak da erdemsizliği eleştiri konusu olabilir. Personel reformunu kaleme alanlardan ve yağma sistemi sonrası kurulan liyakat sisteminin kuramcısı sayılan Eaton, bu sistemle ortaya çıkan kamu yönetimi pratiklerinin erdemsizliğini Cumhuriyetin erdemi üzerinden ele almaktadır (1900:40). Yağma sistemi ve kayırmacılığın despotizm ve aristokrasinin doğal bir uzantısı olduğu sonucuna varan Eaton'a göre sistem özünde kralcı ve aristokratiktir ve yönetimin Cumhuriyetçi bir unsuru değildir (1900:40). Eaton'a göre yağma sisteminin gerçek doğası itibarıyla İngiliz yönetiminin içinde kurulu olduğu özgürlük, adalet ve eşitlik ruhunun bütününe düşman olduğunu göremeyenler vardır. Bunlar bu sistemin kamu ahlakı ve ekonomisi için ne kadar yıkıcı olduğunun farkına varamamaktadırlar (Eaton, 1900:38). Eaton politikanın bir ticaret haline gelmesiyle beraber, yüksek karakter ve kapasite kamusal yaşamdan kaybolduğunu belirtmektedir (1900:39).

Bowman liyakat sisteminin tarafsızlığını etikle ve ilgili olduğu erdemle ilgili bir bileşen olarak değerlendirmektedir(1998:159). ABD'den örnekler veren yazara göre her ne kadar 2. Dünya ve Vietnam Savaşları ile Watergate Skandalı Personel reformu ile başarılan kamu etiği hakkında tereddütler yaratmışsa da, kamu işlerinin tarafsızlığı hükümetlerin elinde önemli bir güç olarak kalmaya devam etmiştir (Bowman,1998:159). Bowman için etik konuların asıl yönetsel boyutu, liyakat sisteminde başarılan reform sürecinin bir ürünü, erdemli bir uygulaması olmasıdır(1998:160). Görüldüğü gibi Bowman etiğin yönetsel boyutunu, doğrudan liyakat sistemindeki tarafsızlık ve erdemle ilişkilendirmektedir.

Bowman'ın bir başka çalışmasında ise kamu etiği evreni altında tanımladığı demokratik ethos ise Anayasal değerler, sorumlu yönetici gibi kavramlar üzerinden rejim değerleri, vatandaşlık, kamu çıkarı ve sosyal eşitliği yansıtır (2000:336). Bu ethos'un pratiği olan demokratik etik ise kamu çıkarının korunması ve geliştirilmesine yöneliktir, erdemlere, kişiliğe ve uyuma önem verir(Bowman,2000:336). Bürokratik Etik kavramının ahlaki sorumluluğu kısıtladığını, diğer yandan Demokratik Etik tanımının kişi üzerindeki ahlaki yükü aşırı artırdığını belirten Bowman, kamu yöneticilerinin Profesyonel Etik kavramı içerisinde değerlendirilmeleri gerektiğini savunmaktadır(2001:339). Bu etik kavramında, her iki etik kavramından yararlanılarak, profesyonel bir kusursuzluk geliştirme çabası vardır. Burada aslında örgüt değerleri üzerinden sentezlenecek bir profesyonel etik kamu sektörü için savunulmaktadır. Yazara göre örgüt inanç ve kurallarında bulunan dışsal ve kişilerin içindeki içsel unsurlar tek

başına yeterli olmadığından, bu iki unsurun etkileşimi ve birbirini tamamlaması gerekmektedir (Bowman,2000:341).

Bowman profesyonel etik özelliklerini uzmanlaşmış rekabet, rekabetin özerk olarak deneyimlenmesi, bu rekabet içinde bir kariyere bağlılık, profesyonel yardımlaşma ve rekabeti teşvik edecek etik bir standart olarak sıralamaktadır. Etik disiplinin başlarında bürokratik etiğin demokratik etiğe galip geldiğini ve araçsal değerlerin, yani teknik üstünlüklerin amacı baskıladığı düşüncesindedir(2000:339). Yazara göre bir kamu profesyoneli sadece uzmanlığına göre değil ahlaki standartlara bağlılığı ile değerlendirilmelidir(2000:339). Bu bağlamda Bowman için, şemsiye bir meslek olarak ele alındığında kamu yönetimi asıl mesleklerin bir çeşitliliğini kapsamaktadır. Bu nedenle bir çok politik aktör ve etkinin baskısı altında olan kamu yönetiminde, bir meslek etiği kodunun gelişmesi zorlu bir konudur. Ancak bu süreç yağma sisteminin lağvedilmesi ve liyakat sisteminin kurulması ile birlikte başlamıştır. Bir başka deyişle Bowman, sistemli kayırmacılığa son verilmesin kamu yönetimi mesleğinin etik kodunun gelişmesinin başlangıcı saymaktadır. Yazar Etik kaygıların yönetsel bir sorun olduğunu belirterek, liyakat sistemine yönelik reformların erdemli bir yol olduğunu belirtmektedir(2000:339-340).

Özetle, erdem vurgusunun öne çıktığı Bowmancı profesyonel etik kayırmacılığın taraflılığını ve kamu işlerinin ticari bir meta haline gelmesini yönetsel bir erdemsizlik olarak görmektedirler. Bu erdemsizlik uzmanlaşmış ve bağımsız rekabeti baskılamış ve kamu profesyonellerinin ahlaki bir kod geliştirmesini engellemiştir. Kamu yönetiminde birçok olumsuzluğu ve zararları tecrübe edilen kayırmacılığın yerine kurulan liyakat düzeni, kamu yönetimi mesleğinin etiği olarak profesyonel etiğe giden yolu açmıştır.

Sonuç

Kamu personeli seçiminde, atamalarında ve terfilerinde liyakat karşıtı bir yöntem olarak uygulanan yağma sisteminin ve her türlü kayırmacılığın kökeni Roma İmparatorluğu patronaj uygulamalarına dayanmaktadır. Kamuya ait her türlü çıkarın, siyasal destek karşılığında el değiştirdiği Patronaj uygulamaları daha sonra Avrupa monarşilerine ve İngiliz Meşrutiyeti'nin parlamenter rejimine taşınmıştır. Kolonyal dönemle birlikte ABD'de İngiliz sömürge yönetiminde sömürgeye ait kamu işlerinin kraliyet tarafından tahsisi olarak yaşanan patronaj pratikleri, ABD'nin bağımsızlığından sonra biçim değiştirmiştir. Bu yeni biçimde ABD'nin kuruluş döneminden sonra güçlenen siyasi partiler kamu işlerini oy ve maddi destek karşılığında yandaşlarına vermeye başlamışlar ve bu uygulamaları yağma sistemi olarak kurumsallaştırmışlardır. Yağma sistemi siyasal bir kayırmacılık biçimi değil, siyasal kayırmacılığın sistem haline geldiği ve meşrulaştığı bir uç durum, kendine özgü siyasal bir personel düzeni olmuştur.

Bunun dışında yağma sistemi gibi kurumsallaşamamış olsa da, kayırmacılık, hem siyasal, hem de nepotizm veya croynism gibi manevi/sosyal güdülerle yapılan kayırmacı personel uygulamaları kamu

yönetimlerinin yaygın bir sorunudur. Bu sorunlu olma durumu her türlü kayırmacılığı ve liyakati kamu etiği disiplinin bir ilgi nesnesi haline getirmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında yeni kurulan kamu yönetimi disiplini, kayırmacılığı politika yönetim ayrılığında bir engel olarak ele almış ve Weberyan bürokrasiyi ve bilimse yönetimi temel alan modern kamu yönetimi için bir tehdit olarak yaftalamıştır. Kamu yönetimi disiplinin kurulmasına yol açan reformların doğrudan nedeni olan yağma sistemine ve kayırmacılığın diğer türlerine bir tehdit olarak bakılması doğal bir sonuçtur. Bu dönemde etik, kurallı ve katışıksız bir bürokrasi içinde tanımlanmaktadır. Bürokratik etik, kurallara ve yasalara uyma pratiğidir, kayırmacılık ise yasalara aykırılığı ölçüsünde gayri ahlakidir.

Bir disiplin olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında öne çıkan Kamu Etiği ise kayırmacılığa ana akımdaki ayrışmalar doğrultusunda farklı yönlerden yaklaşmıştır. Birinci yaklaşımda yapılanın doğruluğu, edimin etiği ön plandadır. Bu yaklaşımda Kantçı ussallık ve faydacı ussallık gibi ikinci bir ayrışma var gibi görünse de, ikisi de göreceliği reddeden bu yaklaşımlar arasındaki farklılık yapay ve önemsizdir. Nitekim iki yaklaşımın sonucu aynıdır: kamu yönetiminin yaptığının doğru olduğu durum liyakattir ve karşıtı olan kayırmacılık etik değildir. Üstelik bu evrensel olarak kodlanabilen bir etik saptamadır. Bir başka deyişle çağdaş kamu yönetiminin etik personel sistemi liyakattir.

Aristotelesçi yaklaşımda ise kamu profesyonelinin ve yönetsel pratiğin erdemi, etik olanı belirler. Bu yaklaşımda etik daha görece ve dinamik bir olgudur. Yönetimin ve kamu görevlisinin içinde doğal olarak bulunan meslek etiği veya profesyonel etik bu dinamizmle birlikte filizlenir. Profesyonel etiğin liyakatle ilgisi diğer yaklaşımlara göre daha doğrudandır. Yağma sisteminin yıkılması, kayırmacılığın terkedilmesi ve kamu personeli yönetimi ve uygulamalarında liyakat düzenin başarılması profesyonel etiğin başlangıcı olmuştur.

Farklı yaklaşımlara rağmen, görecelikten kaçınan ve evrensel normlar geliştirmeye çalışan kamu etiği disiplininin kayırmacılığın karşıtı olan liyakate verdiği önem ASPA kodunda vücut bulmuştur. Sistemli veya systemsiz, kayırmacılık liyakat dışı bir uygulama olarak ne etikdir, ne de rasyoneldir. Ancak bu basit tespitin bile ussal temelli etik kuramlarında açıklanması, kavramların çokluğu ve soyut olması nedeniyle zordur. Kamu etiğinde göreceli etik yaklaşımların dışlanması ve normatif bir yol izlenerek evrensel kodlama çalışmalarına odaklanılması bu bağlamda anlaşılabilir bir tutumdur. Çünkü yeni haliyle kamu etiği eski rasyonel yaklaşımları kullanarak, özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri için de standartlaşmaya odaklanmıştır.

Kaynakça

ASPANET, (2019) *ASPANET Code of Ethics*. Erişim Tarihi: 01.02.2019.

http://www.aspanet.org/public/ASPANET/Resources/Code_of_Ethics

- Aykaç, B. (1990). "Personel Yönetiminde Yeterlik İlkesi", *Amme İdaresi Dergisi*, c.24, S. 4, ss. 91-109.
- Balanuye, Ç. (2001) "Etik Ne Anlatır? ya da Ortak Anlatımımızın Etiği Nedir?". *Virgül*, 42, Haz.- Ağ. ss. 26-27.
- Barut, B. (2015). "İşyerinde İrrasyonel Davranışlar: "Nepotizm, Favorizm, Kronizm" Algısı Üzerine Nitel Araştırma", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 20, ss. 382-394.
- Becker, G. S. (1983). "A Theory of Competition Among Pressure Groups for Political Influence". *Quarterly Journal of Economics*, v. 98, n.3, ss.371-400.
- Bowman, J. S. (2000). "From Codes of Conduct to Codes of Ethics.The ASPA Case", *Handbook of Administrative Ethics*, Terry, L. Cooper (ed.), ss. 335-354. 2nd. Edition, New York: Marcel Dekker.
- Bowman, J. S. (1998). "The Professional Edge", *The Ethics Edge*. E. Berman, J. West, S. Bonczek (eds), ss.159-163. Washington: DC: International City/County Management Association.
- Canman, D. (1995). *Çağdaş Personel Yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Cutting, R.F. (1900) "Public Ownership and the Social Conscience", *Municipal Affairs*, March, iv,3-12. (1900), İçinde: Waldo, D. (1948). *The Administrative State. A Study Of The Political Theory of American Public Administration*, New York:The Ronald Press Company. s. 25.
- Dunn, C.W. , Martin W. Slann (1994). *American Government. A Comparatative Approach*. New York: Harper Collins College Publishers.
- Eaton, D. B.(1880). *Civil Service In Geeat Britain. A History of Abuses and Reforms and Their Bearing Upon American Politics*. New York:Harper & Brothers. Erişim Tarihi: 03.02.2019. <http://archive.org/details/civilserviceing02eatogoog>
- Freeman, C. (2010) *Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Güran, S. (1980). *Memur Hukukunda Kayırma ve Liyakat Sistemleri*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Makrydemetres, A. (2002). "Dealing with Ethical Dilemmas in Public Administration: the 'ALIR' Imperatives of Ethical Reasoning".

International Review of Administrative Sciences, V. 68, June, n. 2, ss. 251-266.

- Marshall, M.K. (1977). “Will The Victor Be Denied The Spoils? The Constitutional Challenges To Patronaj Dismissals”, *Hastings Constitutional Law Quarterly*, v.4, ss.165-185.
- Nadler, J., M. Schulman (2012). *Favoritism, Cronyism and Nepotism*. Erişim Tarihi: 04.05.2019. http://www.scu.edu/ethics/practicingfocusareas/government_ethics/introduction/cronyism.html#
- Özkanan, A. ve R. Erdem (2014). “Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl:2, Sayı:20, ss. 179-206.
- Özlem, D. (2010). *Etik: Ahlak Felsefesi*. 2. Baskı. Ankara: Say Yayınları.
- Öztekin, A. (1998). *Türk Kamu Yönetiminde Personel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara: DPB Yayın No: 275.
- PBS, *The Roman Empire in The First Century. Social Order*. Erişim Tarihi: 01.02.2019. <http://www.pbs.org/empires/romans/empire/order.html>
- Remini, R.V. (1989). *The Jacksonian Era*, 2nd Ed. Wheeling: Harlan Davidson Inc.
- Roberts, R. (2001) “Federal Ethics Management and Public Trust”, *Handbook of Administrative Ethics*, Terry, L. Cooper (ed.), ss.367-386, 2nd. Edition, New York: Marcel Dekker.
- Roosevelt, T. (2019). *American Government: Acomparative Approach, The Merit System versus Patronaj System*, Erişim Tarihi:10.05.2019. www.theodore-roosevelt.com
- Rosenbloom, D. (2008). “The Politics-Administration Dichtomy in U.S. Historical Context”, *Public Administration Review*, v.1, January February, ss.57-60.
- Sayan, İ. Ö. (2010) “Yolsuzluk ve Kamu Etiği”, *Prof. Dr. Kurthan Fişek İçin Yönetim Üzerine*, İpek Özkal Sayan (ed.), ss. 143-168, Ankara: SBF Yayın No:600.
- Stahl, O. G. (1962). *Public Personnel Administration*. New York: Harper and Row. Cohen, S. ve Eimicke W.B. (1998) “Trends In 20th Century United States Government Ethics”, Erişim Tarihi:03.05.2019, <http://www.columbia.edu/~sc32/documents/ethiclsur1.pdf>

Stewart, D.W. (1991). "Theoretical Foundations of Ethics in Public Administration: Approaches to Understanding Moral Action", *Administration and Society*, N.23. ss: 357-373.

TDK (2019). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim Tarihi: 05.05.2019. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4fbccf7e7b2a20.88470548

Tortop, N. vd. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Tortop, N. (1992). *Personel Yönetimi*, Ankara: DİE Matbaası.

Van Mart, M. ve Denhardt K.G. (2001), "Organizational Structure. A Reflection of Society's Values and a Context for Individual Ethics", *Handbook of Administrative Ethics*, Terry, L. Cooper (ed.), ss.227-242. 2nd. Edition, New York: Marcel Dekker.

Extended Abstract

It is a widely accepted principle in public administration that the fair and correct method to be followed in hiring and promoting of public personnel is the merit system. In spite of this broad consensus, non-merit promoting and hiring practices remain a significant problem in civil service. Such practices differ from country to country and even differ between the different levels of administration within the same country. The reasons for and types of patronage or favoritism may also differ. One of the main subjects of concern in public ethics in the literature, where the concept of ethics has been standardized specially after 80's, has been any kind of non-merit practices in public personnel administration. The main aim of this study is to present the non-merit practices theoretically and categorically and then to analyze how these are handled in the mainstream public ethics concepts.

The practices of promoting and recruiting in public service according to non-merit criteria had been transferred from the European monarchies of medieval age to the political party systems of the Enlightenment Era. The debates on the merit system had started by the end of the 19th century and the establishment of such a system was only partially accomplished during the 20th century.

There are various terms in the literature which may be used, sometimes interchangeably, to express non-merit practices exchanging the public posts in return for some interest. The term patronage, for example, considering its origin, represents an exchange of any publicly-owned asset in exchange for interest, while the spoils system is the recruiting and promoting of public personnel in return for political support. However, these two terms are often used incorrectly as if they were synonymous. The object of the

political support in the definition of spoils system may be the vote, money, goods or any other benefit. The difference between the patronage and the spoils system is that the benefit provided to the non-politician side is limited to the public personnel practices in the latter. In non-political personal favoritism the interest or the benefit is mostly abstract and spiritual. Personal favoritism is classified into such sub-groups as nepotism, tribalism, and cronyism according to the type of relation between the interest groups. In order to understand the relation between patronage and public ethics, the ethical importance of the merit system, which is the opposite of the non-merit system, needs to be explained. In other words, merit, which is accepted to be naturally ethical, describes the position of its opposite, like patronage within the frame of ethics.

The concept of ethics is constructed on the concept of merit in the ASPA Code, where the general ethical principles in public administration is listed. Ethics-merit relation may be analyzed according to three different approaches of ethics. These are bureaucratic ethics, developed in the beginning of 20th century, good reasons ethics of late 20th century and the Aristotelean ethics, based on the virtue concept.

In the bureaucratic ethics, patronage practices are handled via the politicization of administration and it is claimed that such a politicization is against the Weberian bureaucracy and is thus non-ethical. The bureaucratic ethics theory is directly related to the merit system constructed after the collapse of spoils system and to the formalism of Weberian model of bureaucracy. Whether systemically or not, attitudes of patronage politicize the administration and disrupts the moral integrity of public administration.

In the second half of the 20th century, when the public ethics started to be handled as a separate discipline, the approach of ethics to the merit system and patronage differs from the bureaucratic ethics in which positivism is dominant. Merit and non-merit practices have also been a matter of interest in the later mainstream theories of public ethics. Specially in the good reasons approach, the public ethics uses the rational frameworks of Kantian ethics and utilitarian ethics. In both Kantian and utilitarian ethics, some principles and rules are introduced to determine the life, choices and actions of the individual. However, there is an emphasis on the responsibility of the individual. According to the good reasons approach, ethical decisions can be made cognitively and the right-wrong judgement can be done independently of the person by means of a rational logic. Reasonably, the existence of ethical standards stresses that if something is morally “good”, it is also reversible. In other words, the reverse of what is good is bad. By repeating ASPA Code, it is important for good reasons ethics to *support merit principles that promote excellence, competence, and professionalism in the selection and promotion of public officials and*

employees and protect against biased, arbitrary, and capricious actions, which is to turn the merit into a principle as an ethical code.

The third mainstream public ethics approach is the virtue ethics. This Aristotelean approach emphasizes the ethics of the professional rather than the professional ethics. Ethics is a dynamic process developing within public professionals and within the public job itself. The collapse of the spoils system may be explained with this dynamism. The professional ethics by exalting the virtue sees the patronage as an administrative lack of virtue preventing the free competition and development of an ethical code for public professionals. The merit system founded instead of the patronage leads a way to the professional ethics; that is, in this case, the public service ethics. In spite of the variety of the approaches, the importance given to the merit system by public ethics is standardized in the ASPA Code by avoiding from the relativity and developing universal standards. Systemically or not, patronage practices are unethical and irrational. However, the analysis of such a simple determination is not easy to perform in ethic theories due to the plenitude and complexity of concepts and definitions. Thus it is an understandable attitude that, the relative approaches of ethics is generally excluded nowadays and it is focused on universal coding works by following the normative path of public ethics, for a discipline aiming to standardize its framework.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Ömer Faruk CANTEKİN*

Öz

Bireyin toplumsal yaşamda yerini alırken karşılaştığı sorunların ve bu sorunlara mikro ve makro düzeyde sağlanan çözümlerin kimi kültür-bağımsız (evrensel) iken kimi kültüre özgüdür. Farklı kültürlerdeki sosyal hizmet sorunlarının ve çözüme yönelik uygulamaların anlaşılması için belirli parametreler açısından betimleme yapmaya ihtiyaç vardır. Bu şekilde kültürler arası benzerliklerin ve farklılıkların anlaşılması ve diğer kültürlerden öğrenme imkanlarının ortaya çıkması söz konusu olacaktır. Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet mesleğinin görece daha kurumsal ve örgütlü yapılar aracılığıyla icra edildiği Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) sosyal hizmet alanları açısından yaşanan güncel sorunların ve kurumsal bağlamda sunulan çözüm imkânlarının genel bir resmini çizmektir. Bu bağlamda, ABD'nin sosyodemografik yapısı güncel veriler ışığında kısaca değerlendirilmiştir. Sonrasında sosyal hizmet alanları açısından aile, yoksulluk, çocukluk ve gençlik, yaşlılık, suçluluk, engellilik, eğitim ve işsizlik durumları yine güncel verilerle ele alınmıştır. Ayrıca bu sorunlarla baş etme yolunda devletin sunduğu temel programlar konusunda bilgiler verilmiştir. Çalışma, ülke bazında sosyal hizmetin genel olarak profilini çizmesi açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sosyal Sorunlar, Sosyal Refah Programları

SOCIAL WORK PRACTICES IN THE UNITED STATES

Abstract

Some of the problems individuals face when becoming part of social life and the solutions offered to these problems are of universal character, while some others are culture-specific. Detailed description in terms of certain parameters is necessary to understand the problems and practical solutions suggested for these problems. In this way, cross-cultural similarities and differences can be understood and opportunities to learn from other cultures may emerge. Thus, this study aims to present a general picture of the current social problems and solutions produced in the United States, where social work practices and delivery is relatively more institutional and organized. In this context, first, the sociodemographic structure of the US is examined with reference to the latest data. Next, the problems concerning family, poverty, childhood and youth, old age, delinquency, disability, education and unemployment. Then basic information with regard to the welfare programs

* Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, e-mail: cantekin@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5096-3233>

developed and maintained by the government to cope with the challenges caused by the social problems is presented. The study contributes significantly to the literature in that it depicts the country profile of the social work services in the US.

Keywords: *Social Work, Social Problems, Social Welfare Programs*

Giriş

Sosyal hizmet mesleği, tarihi gelişim süreci içinde toplum ve kültür bazında benzeşen ve farklılaşan yönleriyle bireyin sosyal yaşama aktif olarak katılmasının sağlanması çabasını temsil eder. Topluların tarihi ve kültürel birikimleri, üyelerinin yaşama karşı tutumlarını, algı, anlayış ve davranış kalıplarını şekillendiren önemli etmenler arasında sayılabilir. Dolayısıyla, bireyin toplumsal yaşamda yerini alırken karşılaştığı sorunların ve bu sorunlara mikro ve makro düzeyde sağlanan çözümlerin kimi kültür-bağımsız (evrensel) iken kimi kültüre özgüdür.

Farklı kültürlerin toplumsal yapılarının ve sosyal hizmet alanları açısından sorun alanlarında yaşanan temel problemlerinin ve üretilen çözümlerin betimlenmesi sosyal hizmet alanına pek çok açıdan katkı sağlayacaktır. Bunlardan birkaçı şöyle ifade edilebilir. Farklı kültürlerin toplumsal yapılarının ve sosyal hizmet alanlarının incelenmesi yoluyla kültürler arası benzeşen problem alanlarının içeriklerinin incelenmesi imkânı ortaya çıkar, kültürler arası farklılıklar tespit edilebilir, yaşanan sosyal sorunlara ve sorun çözme yollarına yönelik karşılaştırmalı analizlere zemin hazırlanabilir.

Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet mesleğinin görece daha kurumsal ve örgütlü yapılar aracılığıyla icra edildiği ABD’de sosyal hizmet alanları açısından yaşanan güncel sorunların ve kurumsal bağlamda sunulan çözüm imkanlarının genel bir resmini çizmektir. Bu bağlamda, ABD’nin sosyodemografik yapısı güncel veriler ışında kısaca değerlendirilmiştir. Sonrasında sosyal hizmet alanları açısından aile, yoksulluk, çocukluk ve gençlik, yaşlılık, suçluluk, engellilik, eğitim ve işsizlik durumları yine güncel verilerle ele alınmıştır. Ayrıca bu sorunlarla başetme yolunda devletin sunduğu temel programlar konusunda bilgiler verilmiştir. Çalışma, ülke bazında sosyal hizmetin genel olarak profilini çizmesi açısından önemli katkılar sunmaktadır.

1. SOSYAL YAPI

ABD’de istatistiksel verileri toplama ve işlemeden sorumlu olan Birleşik Devletler Sayım Bürosu’nun (United States Census Bureau) güncel verileri 2018 yılı verilerine dayalı olarak yayınlanmıştır. Buna göre, 1 Temmuz 2018 itibarıyla ABD’nin nüfusu 327.167.434 olmuştur. Nüfusun % 50.8’i kadın, % 28.7’si 18 yaşın altında ve % 15.6’sı 65 yaş ve üzeri olarak belirlenmiştir. Etnik köken açısından dağılıma bakıldığında, % 76.6 beyazlar, %13.4 Afrikalı Amerikanlar ve % 18.1 İspanyol-Latin, %5.8 Asyalı kökene sahip bireylerden oluşmaktadır. ABD’de nüfus artış hızı son beş yıl içerisinde ortalama % 0.71 olarak gerçekleşmiştir (USCB, 2019).

ABD yaygın olarak farklı mezheplere mensup olmak üzere Hıristiyan inancına sahip bireylerden oluşmaktadır (%70.6). Kendini ateist ve agnostik olarak tanımlayanların oranı %22.8, Yahudi, Müslüman, Budist ve Hindu'ların toplam oranı %6 civarındadır (PEW, 2019).

ABD'de 350 kadar dil konuşulduğu tahmin edilmektedir (USCB, 2019). Nüfusun yarısından fazlası İngilizce konuşmaktadır. İngilizceden sonra sırasıyla İspanyolca, Çince ve Fransızca en çok konuşulan diller arasındadır (WA, 2019).

Eğitim durumu açısından bakıldığında, 25 yaş ve üzeri bireylerin %92'sinin lise mezunu, % 36'sının lisans ve % 9'unun lisansüstü düzeyde eğitim aldığı belirtilmektedir (NCES, 2019). İlköğretime harcanan toplam para 668 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (NCES, 2017)

Dünyanın Hindistandan sonra ikinci büyük demokrasisi ABD'dir. Anayasal bir sisteme sahip federal bir cumhuriyet olan ABD'de siyasal sistem, kuvvetler ayrılığı (yasama-yürütme-yargı birbirini dengeleyecek biçimde konumlandırılmıştır), seçiciler kurulu (başkan, kongre üyelerinin seçimi ve sürelerinin tayin edilmesinden sorumlu kurul) ve eyalet sistemine (50 eyalet) bağlı olarak işlemektedir. Başkanlık sistemiyle yönetilen ABD'de başkan, federal hükümetin (yürütme) başıdır. Amerika'da doğmuş, en az 35 yaşında ve en az 14 yıl ABD'de ikamet etmiş Amerikan vatandaşları başkanlığa aday olabilir. Başkan olabilmek için iki dereceli bir seçim sisteminde seçiciler kurulundaki 538 delegenin en az 270'inin oyunu almak gerekmektedir. Amerikan siyasal sistemi Demokratlar ve Cumhuriyetçiler olmak üzere iki partili bir yapıdadır. Federal hükümetin yetkileri anayasa tarafından sınırlandırılmıştır ve eyaletlere geniş yetkiler tanınmıştır. Buna göre her bir eyaletin kendine özgü yasama, yürütme ve yargı organları, federal düzeyde başkanın yetkilerine eyalet düzeyinde sahip olan ve doğrudan seçilen valisi mevcuttur (Darlington, 2019).

ABD ekonomik kararları özel şahıs ve işletmelerin aldığı, federal ve eyalet düzeyindeki yönetimlerin ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri ağırlıklı olarak özel sektörden aldığı pazar ekonomisi uygulayan bir ülkedir. Amerikan ekonomisinin en önemli özelliği özel, kamu ve uluslararası sektör ve piyasalarla etkileşim içinde işlemesidir. Dünyanın en büyük ekonomisi olarak ABD ekonomisindeki bir dalgalanma küresel etki yaratacak çapta. Dünyanın en önemli ekonomik kurumlarının merkezleri ABD'de yer almaktadır (Economy Watch, 2019). ABD'de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 2019 yılı itibariyle 21.06 trilyon dolar olarak gerçekleşerek Çin'in önünde birinci en büyük ekonomi olma özelliğini korumuştur (Bureau of Economic Analysis, 2019). İşsizlik oranı 2019 Mayıs ayı itibariyle %3.6 (5.9 milyon kişi), büyüme oranı % 3.10, faiz oranı % 2.50 ve enflasyon oranı % 1.80 olarak tespit edilmiştir (Trading Economics, 2019).

Sosyal refah hizmetleri ABD bütçesinde önemli bir yer tutmaktadır (yıllık yaklaşık 1 trilyon dolar). Federal düzeyde refah programları ilk defa Büyük Ekonomik Buhan (1935) sırasında başlatılmıştır. Yoksulluk, işsizlik, açlık gibi bir dizi sorunla mücadele amacıyla başlatılan programlar bugün 79

farklı program biçiminde işlemekte ve ihtiyaç sahiplerine nakit, gıda, sosyal hizmet, eğitim, geliştirme ve barınma yardımı alanlarında yardım sunulmaktadır. 2018 yılı federal bütçesinden işsizlere (37.5 milyar dolar), barınma ihtiyacı olanlara (47.9 milyar dolar), aile ve çocuk yardımına ihtiyaç duyanlara (268 milyar dolar), iş tazminatı olarak (2.8 milyar dolar) ve sağlık desteği olarak (494.9 milyar dolar) toplam 851.1 milyar dolar devlet desteği sağlanmıştır. Sosyal refah hizmetlerinden yararlanma durumu açısından bakıldığında, gıda yardımından kadınlar (%22) erkeklerden (%12) daha fazla yararlanmışlardır. 18 yaşın altında olan çocukların %39'u 2012 yılında bir tür hükümet destek programından faydalanmışlardır. Ortalama olarak, bir sosyal refah programına kayıtlı Amerikalıların % 27'si ilköğretim mezunu, % 33'ü lise mezunu, % 31'i yükseköğretim mezunu ve %9'u lisan ve üzeri diploma sahibidir (Lexington Law, 2019).

2. SOSYAL HİZMET ALANLARI AÇISINDAN ÖNEMLİ SORUNLAR VE ÇÖZÜME YÖNELİK UYGULAMALAR

ABD'de Sosyal hizmet alanları açısından bakıldığında, aile, yoksulluk, çocukluk ve gençlik, yaşlılık, suçluluk, engellilik, eğitim ve işsizlik durumlarının toplumun işleyişinde önem arz ettiği görülmektedir. Bu bölümde her bir alana ilişkin değerlendirmeler ayrı ayrı ele alınmıştır.

2.1. Aile

ABD bağlamında aile kurumu tanımı ve işlevi açısından farklılaşmakta olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Boşanma, yeniden evlenme ve birlikte yaşama oranları artmakta olduğundan hem anne hem de babanın birlikte bulunduğu aile tipinde de oransal bir düşüş görülmektedir. 2014 yılı itibariyle iki ebeveynin birlikte olduğu aile oranı %69 (ilk defa evlenmiş olanlar % 46, ikinci kez evlenmiş olanlar %15, birlikte yaşayanlar % 7), tek ebeveynli aile oranı % 26 ve ebeveynin olmadığı aile oranı % 5 olarak tespit edilmiştir. 1960larda doğumlar büyük çoğunlukla (%95) evli ailelerde gerçekleşirken bugün her 10 doğumdan 4'ü tek başına yaşayan ya da evlilik dışı partneriyle yaşayan anneler tarafından gerçekleştirilmektedir. Aile yapısının değişmesiyle birlikte anneye yüklenen rol değişmiş, daha fazla annenin çalışma hayatına girmesiyle birlikte ailenin geçimini üstlenen bireyler anneler olmuşlardır (PEW, 2015). Yıllara göre çeşitli dalgalanmalar olsa da ABD'de evliliklerin yaklaşık % 40-50'si boşanmayla sonuçlanmaktadır ve boşanma sonrası yapılan evliliklerde bu oran çok daha yüksektir (APA, 2019). 2018 yılında aile başına düşen çocuk sayısı (18 yaş altı) 1,9 olarak gerçekleşmiştir (Duffin, 2019). Örneklem olarak 3000 Amerikalı yetişkinin alındığı Amerikan Aile Araştırması raporuna göre, Amerikan ailesinin yaşadığı temel sorunlar ekonomik sorunlar, kültürel sorunlar ile aile yapısı ve istikrardan kaynaklanan sorunlar olarak sınıflandırılmıştır. Ekonomik sorunlar arasında aile geçindirmenin maliyeti, çalışma hayatının ebeveynler üzerinde oluşturduğu stres, çalışacak iyi işin olmaması ve aileleri destekleyecek hükümet programlarının

olmaması sayılmaktadır. Kültürel sorunlar arasında dini inançlara ve kiliseye gitmeye olan ilginin azalması, uyuşturucu ve alkolün kolay ulaşılabilir olması ve yaygın olarak kullanılması, ABD toplumundaki cinsel serbestlik ile suç ve diğer tehditler sayılmaktadır. Aile yapısı ve istikrar açısından bakıldığında, ebeveynlerin çocuklarını yeterince disipline etmemesi ya da eğitememesi, tek ebeveynli ailede büyüyen çocuk sayısının artması, dijital çağda aile ile birlikte nitelikli vakit geçirmede yaşanan zorluklar ile evlilik ve aile anlayışlarının değişmiş olması sayılmaktadır (Karpowitz & Pope, 2018).

Aileye destek olmak amacıyla ABD'de şu başlıklar altında sosyal hizmetler sunulmaktadır: Erken çocukluk ve çocuk bakımı hizmetleri, özel eğitim de dâhil olmak üzere eğitim hizmetleri, hem gençlere hem de yetişkinlere yönelik istihdam ve geliştirme hizmetleri, aile sağlık hizmetleri (gebelik, diş sağlığı, doğum öncesi bakım, ergen hamileliği önleme, kadın, bebek ve çocuk beslenme alanlarında), barınma (düşük gelirli aileler için), kısa dönemli bakım hizmetleri, engelli çocuklara ve gençlere yönelik hizmetler ve aile planlaması hizmetleri. Bu hizmetler ev ziyaretleri, ebeveyn eğitimleri, ebeveyn destek grupları ve aile destek merkezleri aracılığıyla sunulmaktadır (Child Welfare, 2019).

2.2. Yoksulluk

Sosyal hizmet açısından bir diğer önemli hizmet alanı yoksulluktur. Amerikadaki çalışma yaşındaki bireylerin yoksulluk sorunu yaşamasının nedenleri arasında başlıca hastalık ya da engelli olma (%30), öğrenim görme (%28), ailevi nedenler (%26), erken emeklilik (%10) ve iş bulamama (%6) sayılmaktadır. İstatistiklere göre bakılacak olursa ABD'de yoksulluğun görünümü şöyledir. Genel yoksulluk oranı 2017 yılı verilerine göre %12'dir. Bu oranın içinde 18 yaş altı çocukların oranı %17.5, 18-64 yaş arası bireylerin oranı %11.2 ve 65 yaş ve üzeri bireylerin oranı %9.2'dir. Etnik kökene göre yapılan yoksulluk sınıflamasında beyazlar % 87, siyahiler %21.2, Asya kökenliler % 10 ve İspanyollar % 18.3 oranındadır. Evli çiftlerin %4.9'u, bekâr annelerin % 25.7'si ve bekar babaların %12.4'ü yoksullukla karşı karşıyadır. Tam zamanlı bir işte çalışanların %2.2'si, yarı zamanlı bir işte çalışanların 13.5'i ve işsiz olanların %30.7'si yoksullukla karşı karşıyadır. Engelli çalışan bireylerin % 24.9'u, büyük metropollerde yaşayanların %11.9'u, lise mezunu olmayanların %24.5'i, lise mezunu olanların % 12.7'si, yüksekokul mezunlarının %8.8'i, üniversite ve üzeri diploma sahibi olanların %4.8'i yoksulluk sorunu yaşamaktadır (USCB, 2017).

2.3. Çocuk ve Gençlik Sorunları

Çocuk ve gençlik sorunları da ABD'de diğer önemli bir sosyal hizmet alanını oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında, ABD'de çocukların karşıkışıya kaldığı temel sorunlar arasında yoksulluk, çocuk istismarı, sağlık sorunları, çocukların çalıştırılması, beslenme, çocuk suçluluğu ve

çocuk yaşta askerlik olduğu görülmektedir. Etnik kökene bağlı olarak değişmekle birlikte yoksulluk 18 yaşın altındaki çocuklarda ortalama % 20 civarındadır. Örneğin, Afrikalı Amerikan çocukların %43'ü yoksuldur. Diğer yandan, her yıl 3 milyondan fazla istismar vakası rapor edilmektedir. Bunun % 10 kadarını cinsel taciz oluşturmaktadır. Okullarda özellikle engelli çocuklar dayakla karşı kaşıya kalabilmektedir. Sibersuçlar da Amerikalı çocuklar için sorun teşkil etmektedir. İnternet ortamında çocuklar taciz ve zorbalığa maruz kalabilmekte, pornografik görüntülere karşı savunmasız durumda bulunmaktadır. Ayrıca, ABD'de her 10 çocuktan 1'inin sağlık sigortası bulunmamaktadır (8 milyondan fazla çocuk içerisinde). Sigortalı olanların da sigortaları nitelikli değildir. Diğer yandan, etnik azınlıkların çocuklarının yaklaşık ¼'ü en yaygın ciddi hastalıklara karşı aşılanmamaktadır. Çocukların çalıştırılması konusunda genel olarak Amerikan yasaları etkin olarak uygulansa da, binlerce çocuk, özellikle İspanyol kökenli olanlar, çok çaba gerektiren tarımsal işlerde çalıştırılmaktadır. Beslenme açısından bakıldığında, her 3 çocuktan 1'i obeziteyle karşı karşıyadır. Özellikle azınlık grupları daha fazla etkilenmektedir. Obez çocukların %45'inin olumsuz sosyal koşullarda yaşadığı bilinmektedir. Aşırı kilonun nedenini ise şekerli içeceklerin aşırı tüketilmesi ve hareketsizlik olarak tespit edilmiştir (Humanium, 2019). Çocuk suçluluğu vakalarına ilişkin rakamlar 2017 yılı itibariyle şu şekildedir: Yaklaşık 300.000 vaka mülkiyetle ilgili suçlar, yaklaşık 250.000 vaka şahıslara yönelik suçlar, yaklaşık 200.000 vaka kamu düzenin bozmayla ilgili suçlar ve yaklaşık 100.000 vaka uyuşturucu ile ilgili suçlardan oluşmuştur (US Dept. Justice, 2019). Madde kullanımı açısından 2018 yılı itibariyle çocuklar arasında en yaygın kullanılan alkolden sonra elektronik sigara olmuştur (Drug abuse, 2018). Çocukların yaşadığı zihinsel rahatsızlıklar ile ilgili verilere bakıldığında, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, kaygı ve davranış bozuklukları en yaygın rahatsızlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. 2016 yılında 2-17 yaş arası çocukların %9.4'üne (yaklaşık 6.1 milyon çocuk) dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı konmuştur (Danielson vd. 2018). 3-17 yaş arası çocukların (yaklaşık 4.5 milyon çocuk) % 7.4'üne davranış bozukluğu, %7.1'ine kaygı ve %3.2'sine de depresyon tanısı konmuştur. Bu rahatsızlıklarla ilgili tedavi durumları ise şu biçimde gerçekleşmiştir. 3-17 yaş aralığında depresyon tanısı konulmuş çocukların %78.1'i, aynı yaş aralığında kaygı bozukluğu tanısı konulmuş çocukların %59.3'ü ve davranış bozukluğu tanısı konulmuş çocukların %53.5'i tedavi görmüştür (Ghandour vd. 2019).

Özellikle düşük gelirli ailelere yönelik olarak ABD federal hükümeti çeşitli destek programları için eyaletlere kaynak aktarmaktadır. Söz konusu sosyal refah programlarından başlıcaları arasında gıda (The Supplemental Nutrition Assistance Program- SNAP), sağlık (Medicaid ve The Children's Health Insurance Program-CHIP), barınma (kira desteği ve The Low Income Home Energy Assistance Program-LIHEAP), mali yardım (Welfare or Temporary Assistance for Needy Families-TANF ve Supplemental Security

Income-SSI) ve işsizlik sigortası destekleri yer almaktadır. SNAP bir gıda desteği yardım programıdır. Şartları yardım almaya uygun olan ailelere yetkili market ve manavlardan devletin verdiği kartları göstererek ücretsiz ürün alma imkânı sağlanmaktadır. Ayrıca, okul ve kreşlerdeki çocuklara ücretsiz ya da çok düşük bir ücret karşılığı yemek ve süt desteği sağlanmaktadır. Sağlık alanındaki Medicaid yetişkinlere, çocuklara, gebe kadınlara, yaşlılara ve engellilere ücretsiz ya da çok düşük bir ücret karşılığı sağlık hizmeti ve CHIP 19 yaşından küçük olan sigortasız çocuklara sağlık ve diş bakımı hizmeti imkânı vermektedir. Barınma konusunda, kira desteğinin yanı sıra LIHEAP programı çerçevesinde evlerin ısıtma ve soğutma giderlerine ve evde yapılacak küçük çaplı tadilatlara destek sunulmaktadır. Mali yardım ise ihtiyaç duyan ailelere geçici nakit desteği, çocuk bakım hizmetleri ve mesleki yetiştirme hizmetleri sunan TANF ve düşük gelirliler ve yaşlılara ve engelli çocukları olan yetişkinlere nakit desteği sunan SSI aracılığıyla yardım imkanı verilmektedir (Gov. Benefits, 2019).

2.4. Yaşlılık

ABD'de yaşanan bir diğer önemli sorun alanını da yaşlılık oluşturmaktadır. Yaşlıların karşı karşıya kaldığı temel sorunlar fiziksel ve zihinsel sağlık, sağlık hizmetlerinin maliyeti ve huzurevinde bakım, mali güvenlik, yakınların kaybedilmesi, toplumsal izolasyon ve yalnızlık ile yaşlı istismarı başlıkları altında değerlendirilebilir (Pardue-Spears, 2018). ABD'de ortalama yaşam beklentisi 2017 yılı itibarıyla 76.6 yıl olarak belirlenmiştir (Life Tables, 2019). 65 yaş ve üzeri bireylerin sağlık durumlarına bakıldığında bu grupta yer alan bireylerin %21.6'sının sağlığının orta düzeyde ya da kötü olduğu ifade edilmektedir (Health, 2019). Yaşlıların en çok sıkıntı çektiği rahatsızlıkların başında Alzheimer's hastalığı gelmektedir. Bu hastalık aynı zamanda ABD'de altıncı sıradaki ölüm nedenidir. Diğer hastalıklar arasında kanser, kalp hastalığı, zihinsel rahatsızlıklar ve felç sayılmaktadır (Menard, 2017). Yaşlılar arasında bunama ve Alzheimer's hastalığı 65 yaş ve üzeri hastalarda ortalama % 10, 85 yaş ve üzeri hastalarda ise % 32 oranındadır (Pardue-Spears, 2018). Yaşlılar diğer bireylere daha fazla hastalanmakta ve sağlık hizmetine ihtiyaç duymaktadır. Medicare destek programı yaşlıların sağlık giderlerinin bir kısmını karşılamaktadır ancak çoğu yaşlı ciddi meblağlar tutan sağlık giderlerinin en az yarısını kendisi karşılamak durumunda kalmaktadır. Diğer yandan, sürekli bakıma ihtiyaç duyan yaşlılar için huzurevinde kalmak zorunlu bir durum olmaktadır. Bir başkasının bakımına muhtaç olan 65 yaş ve üzeri kişilerin oranı 2018 yılında %7.0 olmuştur (Personal Care, 2018). Huzurevleri hem yüksek maliyetli hem de düşük standartlı olmaları açısından yaşlılar için sorun kaynağı teşkil etmektedir (Pardue-Spears, 2018). Amerikan emeklilik sisteminde son 40 yıl içinde yapılan büyük değişiklikler sonucunda mali açıdan güvenli bir emeklilik planı yapabilmek ve birikim oluşturabilmek oldukça zor hale gelmiştir. Örneğin, özel sektörde çalışanların yaklaşık 3/1'ine işverenleri tarafından bir emeklilik planı

sunulmamaktadır (Financial Security, 2019). Ayrıca, yaşlı bireylerin yoksullaşması halinde iş bulmaları oldukça zor olduğundan tekrar ekonomik durumlarını düzeltmeleri gençlere göre daha az olası görünmektedir (Pardue-Spears, 2018). Bir diğer konu toplumsal izolasyon ve yalnızlıktır. ABD’de yaşayan 65 yaş ve üzeri bireylerinin % 28’inin yalnız başına yaşadığı ifade edilmektedir (Pardue-Spears, 2018). Toplumsal izolasyon ve yalnızlığın, yaşlılarda sağlık riski teşkil ettiği ve özellikle yüksek tansiyon, kalp hastalığı, obezite, bağışıklık sisteminin zayıflaması, kaygı, depresyon, bilişsel gerileme gibi hastalıklarla ilişkili olduğu bulunmuştur (NIH, 2019). Yaşlı istismarı konusuna bakıldığında, konunun tanımı ve tespitinde yaşanan güçlükler göz önüne alındığında tam bir rakam vermenin pek de mümkün olmadığı görülmekle birlikte genel bir tahmin en az % 10 olarak verilmektedir. Ayrıca, bazı yaşlılar kendi akrabaları tarafından istismara uğramakta ve istismar fiziksel veya cinsel şiddet, psikolojik veya duygusal istismar, ihmal ve / veya mali istismar olarak ortaya çıkmaktadır (Pardue-Spears, 2018).

Yaşlı bireylerin sorunları ile ilgili olarak federal hükümetin aldığı çeşitli önlemler ve yürüttüğü programlar mevcuttur. İskan Bakanlığı tarafından yaşlılara sunulan barınma desteği programları, sağlık desteği programları (Medicare ve Medicaid), engelli ve tek başına yaşayan yaşlılara yemek hizmeti de dahil olmak üzere beslenme desteği programları, mesleki gelişim ve istihdam programları yürütülmektedir (Senior, 2019). Yaşlılara yönelik hizmetleri koordine eden en önemli kurum Yaşlılık İdaresi’dir –Yİ (The Administration on Aging). Yİ, Sağlık ve İnsani Hizmetler Bakanlığı altında ayrı bir daire olarak yasayla kurulmuş bir organdır ve ulusal yaşlılık hizmetleri ağının kurulmasına öncülük etmiştir. Bu ağ içerisinde şu anda 56 eyalet birimi, 655 bölge birimi ve pek çok farklı organizasyon ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte 500.000’den fazla gönüllü yer almaktadır. Bu yapı aracılığıyla her yıl 8 milyondan fazla (60 yaş ve üzeri bireylerin %17’si) yaşlı bireye hizmet sunulmaktadır (NAN, 2019).

2.5. Suç ve Suçluluk

Suç ve suçluluk her toplumda sosyal hizmetin incelediği ve çözümler üretmeye çalıştığı önemli alanlardan biridir. ABD’de şiddet suçları ve mülkiyet suçlarında bir düşme eğilimi gözlenmekte ve oranlar coğrafi bölgelere göre farklılık göstermektedir (Gramlich, 2019). 2017 FBI raporuna göre, 2017 yılında ülke çapında 1.247.321 şiddet suçu (cinayet, tecavüz, soygun gibi) vakası gerçekleşmiştir. Bunun % 65’i ağır cezayı gerektiren fiili saldırı suçları, %25.6’sı soygun, % 8’i tecavüz ve %1.4’ü cinayet olarak gerçekleşmiştir. 7.694.086 mülkiyet suçu vakasının % 71.7’si adi hırsızlık, % 18.2’si ev soyma ve %10’u motorlu taşıt hırsızlığı biçiminde gerçekleşmiştir. Bunun yansısı siber suç konusu da önem taşımaktadır. Siber suçlardan dolayı 2017 yılında ABD’ye verilen mali zarar 19.4 milyar dolar olmuştur (FBI, 2018).

Suçla mücadele ve suçluların rehabilitasyonu konularında federal düzeyde geniş bir çalışma başlatılmıştır. 7 Mart 2018'de Başkan Trump tarafından yayınlanan kararname "Federal Suç Önleme ve Topluma Geri Kazandırmayı Kolaylaştırma Komisyonu" başlığını taşımakta ve hazine, içişleri, tarım, ticaret, çalışma, sağlık ve insani hizmetler, iskan ve şehircilik, eğitim, gazi işleri bakanlıklarına suç konusunda işbirliği içinde çalışma zorunluluğu getirmektedir (Trump, 2018). Ayrıca, Adalet Bakanlığı'nın suçla mücadele konusunda yürüttüğü pek çok program vardır. Bazıları şunlardır: Kapsamlı Uyuşturucuyla Mücadele Programı (COAP), sorumlu silah taşımayı teşvik programları, hapisanede yaşanan tecavüzleri önleme programı (PREA), 2018 yılında çıkarılan Okullarda Şiddeti Önleme Kanunu (STOP) çerçevesinde yürütülen programlar, çocuk suçluluğunu önleme dairesince yürütülen programlar (BJA, 2019). Bunların yanı sıra pekçok sivil toplum örgütü de suçun önlenmesi ve suçlu rehabilitasyonu alanında çalışmalar yürütmektedir. Örneğin, Ulusal Çetelerle Mücadele Merkezi (National Gang Center-NGC), çocuk suçluluğu ve cezai yargı sisteminde, kolluk kuvvetlerinde, gençlik merkezlerinde ve araştırma merkezlerinde çalışanlara hizmet vermekte ve bu kişilere suçla mücadeleye ilişkin en yeni bilgi, kaynak, eğitim, stratejik araçlar ve uzmanlık desteği vererek gençlerin çetelere katılmalarını önlemeye yardımcı olmaktadır (NGC, 2019).

2.6. Engellilik

Engellilik ABD toplumunu en çok etkileyen toplumsal sorun alanlarından biridir. 61 milyon yetişkin Amerikalı (toplam nüfusun %26'sı) bir tür engelle hayatını sürdürmektedir. Engellilerin % 13.7'si yürüme, % 10.8'i zihinsel, % 6.8'i bağımsız yaşama, % 5.92u işitme, % 4.6'sı görme, % 3.7'si kendi bakımını yapabilmeye yönelik engele sahiptir. Özellikle 65 yaş ve üzeri grupta her 5 kişiden 2'si, her 4 kadından 1'i engellidir. Engelli yetişkinlerin engelli olmayanlara göre obeziteye, sigara bağımlılığına, kalp ve şeker hastalıklarına yakalanma olasılıkları çok daha fazladır (CDC, 2019). Engellilik görülme oranı yaşa göre bakıldığında 5 yaş ve altında % 0.7, 5-17 yaşlar arasında % 5.6, 18-64 yaşlar arasında % 10.6, 65 yaş ve üzerinde % 35.2 olmuştur. Engellilerin istihdam oranı 2016 yılında % 35.9 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl engelliler arasında yoksulluk oranı ise %20.9 olmuştur. Engellilerin %24.6'sının sigara bağımlısı, %38.9'unun obez ve %13.1'inin aşırı alkol tüketen bireyler olduğu tespit edilmiştir (Kraus vd., 2018).

Engellilere yönelik federal ve eyaletler düzeyinde yürütülen yardım programlarını şu başlıklarda toplamak mümkündür: barınma, istihdam, ulaşım, sağlık hizmetleri, eğitim, adalet, gazilik, maliye ve genel yaşam destekleri (Disability, 2019). Bunların yanı sıra özel alanlarda hizmet veren kurumlar da mevcuttur. Ulusal Engelli Hakları Ağı- The National Disability Rights Network (NDRN), Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetleri Dairesi Office of Special Education and

Rehabilitative Services (OSERS) ve Amerika Görme Engelliler Vakfı - American Foundation for the Blind (AFB) bunlardan sadece birkaçıdır.

2.7. Eğitim

ABD’de eğitime genel olarak bakılacak olursa, 2016 yılında 3 yaşındaki çocukların % 42’si, 4 yaşındaki çocukların %66’sı ve 5 yaşındaki çocukların %86’sı okul öncesi eğitime kayıtlı olduğu, ilk ve ortaöğretimde devlet okullarına giden öğrenci sayısı 50.44 milyon, özel okullara giden öğrenci sayısının 5.8 milyon olduğu görülmektedir. Devlet okullarında özel eğitim hizmetlerinden faydalanan 3-21 yaş arası engelli öğrenci sayısı 6.7 milyon (% 13.2) olmuştur (McFarland, 2018: xxiii). Okul güvenliği açısından bakıldığında, ölümcül olmayan mağduriyetlerde okulda gerçekleşen olaylarda 1000 öğrencide 29 öğrenci, okul dışında gerçekleşen olaylarda 1000 öğrencide 24 öğrencinin mağdur olduğu görülmüştür. Devlet okullarındaki ilk ve ortaöğretim öğretmenlerinin sayısı 3.8 milyondur. Bu öğretmenlerin %77’si kadın, % 23’ü erkektir ve %57’si lisansüstü dereceye ve %90’ı normal öğretmenlik diplomasına sahiptir. 2016 yılında öğretmenlerin yıllık ilave ücretler hariç maaşlarından elde ettikleri gelir ortalama 56,140 dolar olmuştur (McFarland, 2018:xxiv). Devlet okullarının 2014-15 eğitim öğretim yılında giderleri toplam 668 milyar dolar ve öğrenci başına 11,734 dolar olmuştur. 2016 yılında üniversite lisans eğitimi alan öğrenci sayısı 16.9 milyon, lisansüstü eğitim alan öğrenci sayısı 3 milyon olmuştur (McFarland, 2018:xxvi). 2017 yılı itibariyle, 25-29 yaş arasındaki bireylerin %92’si lise, %36’sı lisans ve %9’u yüksek lisans ve üzeri programlardan mezun olmuştur. 2016 yılı itibariyle, 20-24 yaş arası herhangi biri okula kayıtlı olmayan ve çalışmayan bireylerin %26’sı lise mezunu, %9’u yüksekokul ve % 8’i lisans ve yüksek lisans mezunudur (McFarland, 2018:xxviii). Aile durumları açısından bakıldığında, 2016 yılı itibariyle 18 yaşın altındaki çocukların yaklaşık %10’unun lise mezunu bile olmayan bir ebeveynle, %27’sinin sadece annesiyle, % 9’unun sadece babasıyla ikamet ettiği ve % 19’unun da yoksul olduğu belirtilmektedir. 2015 yılı itibariyle, 2-18 yaş arası çocukların yaklaşık olarak %71’inin internet kullandığı belirlenmiştir. Bu çocukların %86’sı interneti evden, % 65’i okuldan, %31’i başkasının evinden, %27’si kütüphane, toplum merkezi ya da diğer kamuya açık yerden ve %14’ü bir kafe ya da internet erişim hizmeti sunan işletmelerden kullandığı görülmektedir (McFarland, 2018:xxxı).

Sorunlar açısından değerlendirildiğinde, ABD eğitim sisteminde yaşanan temel sorunlar başlıklar halinde ebeveynlerin çocuklarının eğitime yeterince katılmaması, okulların çok sık kapanması, kalabalık sınıflar, teknolojinin getirdiği olumsuzluklar, özel yetenekli öğrencilere yönelik programların çeşitliliğinin olmaması, eğitime yapılan yatırımın durağan olması, öğretmen yetiştirme yöntemlerinin eski olması, öğretmen eğitiminde yeniliklere yer verilmemesi, özellikle okulu bırakan öğrencilerin suçluluğa karşı savunmasız durumda olması, liseyi bırakan öğrencilerle ilgili çalışmaların yetersizliği, eğitimde eşitsizlik, akademik başarının istenilen

düzeyde olmaması, okul güvenliği, öğretmenlik mesleğinin saygınlığının azalmış olması ve engelli öğrencilere yönelik hizmetlerin yetersiz olması olarak değerlendirilmektedir (Lynch, 2017). Diğer önemli sorunlar arasında özellikle mülteci ve göçmenlerin yaşadığı dil öğrenme sorunu (ikinci dil olarak İngilizce öğretimde karşılaşılan güçlükler), okullarda şiddet ve akran zorbalığı sayılabilir (Lumen, 2019).

Federal düzeyde Eğitim Bakanlığı'nın eğitime yönelik olarak sağladığı destekler bireylere, yükseköğretim kurumlarına, yerel eğitim acentelerine, STK'lara, diğer kurum ve kuruluşlara ve eyaletlerin eğitim kurumlarına yönelik olarak sınıflandırılmıştır. Bireylere yönelik olarak daha çok yükseköğretim öğrencilerinin yararlanabilecekleri kredi ve burs imkanları mevcuttur (Department of Education, 2019). Zorbalık, kavga, silah kullanımı, siber zorbalık, çetelerin uyguladığı şiddet olarak karşımıza çıkan okullarda şiddet olgusuyla mücadelede için federal ve eyalet düzeyinde yürütülen programlar 2018 yılında çıkarılan Okullarda Şiddeti Önleme Kanunu (STOP) çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu yasaya göre, okulların okullarda şiddet olaylarını rapor etmek için sistem kurma ve işletmelerine, okulların güvenlik altyapılarını iyileştirmelerine ve şiddeti önlemeye yönelik olarak öğrencilerin, öğretmenlerin ve polislerin eğitimine yardımcı olmak için okullara mali kaynak (yıllık 50 milyon dolar) sağlanmaktadır (Congress, 2018). Sözü edilen sorunlara çözüm getirme sürecine okul sosyal hizmeti çalışma alanında önemli katkılar sunulmaktadır. Ana başlıklar halinde bakılacak olursa, okul sosyal hizmeti uzmanları öğrencilere, ailelere, okul personeline, okul bölgelerinde yaşayanlara ve okul-toplum ilişkisi bağlamında ilgililere yönelik olarak hizmetler vermektedir. Örnek vermek gerekirse, öğrencilere yönelik hizmetler arasında öğrencileri akademik başarılarını artırma stratejileri konusunda eğitime, çatışma yönetimi ve kızgınlıkla baş etme konularında destek sağlama, öğrencinin doğru sosyal etkileşim becerileri geliştirmesine yardımcı olma sayılabilir (SSWAA, 2019).

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde birçok sosyal nitelikli çalışma değişim ve dönüşümlerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Sosyal hizmet mesleği de bunlardan etkilenmekte, yeni durum ve yapılarla karşı kendini uyarlamaya çalışmaktadır. Herhangi bir durum hakkında insanların ortak kanaatleri; bu durumun yaşam niteliğini bozduğu, önem verilen değerleri yıpratdığı veya yok etme konusunda tehdit oluşturma potansiyeli barındırdığı, bu durumu azalmak için ivedilikle önlemler alınması ve hizmetler sunulması gerektiği yönünde ise sosyal sorun olarak tanımlanmaktadır. Sosyal hizmetlerin şekillenmesinde ve sunulmasında ülkelerin buldukları bağlam içerisinde sosyal sorunlarını nasıl tanımladığı doğrudan etkili olmaktadır. Sosyal sorunların tanımlanmasında ise ülkenin politik bağlamı, ekonomisi ve sosyal bağlamı önemlidir. Dolayısıyla, sosyal hizmet mesleğinin ve sosyal hizmetlerin evrensel bir yapısı olmakla birlikte ülkelerin sosyal, ekonomik,

kültürel yapılarındaki gelişmeler ve dönüşümlerden etkilenmekte ve farklı görünüm kazanmaktadır.

Sosyal hizmet mesleğini ve sosyal hizmetlerin birçok ülkeye kıyasla görece daha kurumsal ve örgütlü yapılar aracılığıyla sunan ABD'de sosyal sorunların ve kurumsal bağlamda sosyal sorunlara yönelik hâlihazırda var olan sosyal politika ve programların betimlendiği bu çalışma ABD'nin mevcut sosyal hizmet profilini sunmayı amaçlamıştır. Sosyal refah hizmetlerine ayırdığı bütçe ile öne çıkan ABD'nin sosyal koruma ağının nüfusun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde olması beklenmesine rağmen ciddi bir kurum olan ailenin ekonomik, kültürel ve aile yapısına ilişkin sorunlara yönelik programların yetersizliği dikkat çekmektedir. Ayrıca; ilişkilerde görece güçsüz tarafta yer alan, istismara veya kötü muameleye daha kolay maruz kalan, çoğu zaman haklarını korumaya gücü yetmeyen incinebilir gruplar arasında yer alan çocukların ve yaşlı bireylerin yoksulluk, çocuk istismarı, yaşlı istismarı, beslenme gibi temel sorunlarla karşılaştığı görülmektedir.

Sonuç olarak, sosyal refah hizmetlerine ilişkin dikkat çekici miktarda bütçe ayıran ABD'nin değişen koşullar altında aile kurumunun tanımı ve işlevleri açısından farklılaşması beraberinde yeni sosyal sorunları meydana getirmiştir. Bu noktada aileye dönük yeni programların ve hizmetlerin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bir diğer nokta ise, incinebilir gruplara yönelik koruma ağlarının daha sıkı örülmesi gerekmektedir. İncinebilir grupların ekonomik, sosyal ve kültürel hayata aktif katılımlarının sağlanması ve iyilik hallerinin yükseltilmesi toplumsal dayanışmanın ve bütünleşmenin gerçekleştirilmesi gerektiği dikkat çekmektedir.

İleriki çalışmalarda, ABD bağlamında söz konusu sosyal problemlerin daha geniş olarak ve nedenlerine vurgu yaparak ele alınması gerekmektedir. Diğer yandan, ABD'nin sosyal hizmet sunum metodolojisi genel olarak betimlenmeli ve karşılaştırmalı çalışmalar aracılığıyla incelenmelidir.

Kaynakça

American Psychological Association. (2019). Marriage & Divorce. Erişim Tarihi: 01.07.2019. <https://www.apa.org/topics/divorce/>.

Analysis (BEA). (2019). Gross Domestic Product, First Quarter 2019. Erişim Tarihi: 28.06.2019. <https://www.bea.gov/news/2019/gross-domestic-product-first-quarter-2019-third-estimate-corporate-profits-first-quarter>.

Arias, E., Xu, J. (2019). "United States Life Tables, 2017". National Vital Statistics Reports. 68 (7).

- BJA. (2019). Bureau of Justice Assistance: Crime prevention programs. Bureau of Economic. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.bja.gov/programs.aspx>.
- CDC. (2019). Center for Disease Control and Prevention: Disability Impacts All of Us. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/infographic-disability-impacts-all.html>.
- Child Welfare. (2019). Family Support Services. Erişim Tarihi: 07.01.2019. <https://www.childwelfare.gov/topics/supporting/support-services/>.
- Congress. (2018). H. R. 4909 STOP School Violence Act of 2018. Erişim Tarihi: 08.07.2019. <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4909/text?format=txt>.
- Danielson, M. L., Bitsko, R. H., Ghandour, R. M., Holbrook, J. R., Kogan, M. D., & Blumberg, S. J. (2018). "Prevalence of parent-reported ADHD diagnosis and associated treatment among US children and adolescents". *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 47(2). ss.199- 212.
- Darlington, R. (2019). A Short Guide to the American Political System. Erişim Tarihi: 26.06.2019. <http://www.rogerdarlington.me.uk/Americanpoliticalsystem.html>.
- Department of Education. (2019). US Department of Education: Programs. Erişim Tarihi: 08.07.2019. <https://www.ed.gov/programs/landing?src=ln>.
- Deseret News. (2018). American Family Survey 2018. Erişim Tarihi: 01.07.2019. <https://www.deseret.com/american-family-survey-2018>.
- Disability. (2019). US Government Disability Programs. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.usa.gov/disability-programs>.
- Drug Abuse. (2018). Monitoring the Future Survey: High School and Youth Trends. Erişim Tarihi: 02.07.2019. <https://www.drugabuse.gov/publications/drugfacts/monitoring-future-survey-high-school-youth-trends>.
- Duffin, E. (2019). Average number of own children under 18 in families with children in the United States from 1960 to 2018. Erişim Tarihi: 01.07.2019. <https://www.statista.com/statistics/718084/average-number-of-own-children-per-family/>.

- Economy Watch. (2019). US Economic Structure. Erişim Tarihi: 26.06.2019. https://www.economywatch.com/world_economy/usa/structure-of-economy.html.
- FBI. (2018). 2017 Crime Statistics Released. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.fbi.gov/news/stories/2017-crime-statistics-released-092418>.
- Financial Security. (2019). US Government Accountability Office: Financial Security for Older Americans. Erişim Tarihi: 07. 07. 2019. https://www.gao.gov/key_issues/financial_security_for_older_americans/issue_summary#t=0.
- Ghandour, R. M., Sherman, L. J., Vladutiu, C. J., Ali , M. M., Lynch, S. E., Bitsko, R. H., et al. (2019). "Prevalence and treatment of depression, anxiety, and conduct problems in US children". *The Journal of Pediatrics*, 206, ss.256- 267.
- Gramlich, J. (2019). 5 facts about crime in the U.S. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/01/03/5-facts-about-crime-in-the-u-s/>.
- Health. (2019). National Center for Health Statistics: Health, United States, 2017. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.cdc.gov/nchs/hus/contents2017.htm#045>.
- Humanium. (2019). Main problems faced by children in the United States of America. <https://www.humanium.org/en/united-states-of-america/>.
- Kopowitz , C. F., & Pope , J. C. (2018). *The American Family Survey: 2018 Summary Report*.
- Kraus, L., Lauer, E., Coleman, R., & Houtenville, A. (2018). *2017 Disability Statistics Annual Report*. Durham: NH: University of New Hampshire.
- Lexington Law. (2019). Important Welfare Statistics for 2019. Erişim Tarihi: 26.06.2019. <https://www.lexingtonlaw.com/blog/finance/welfare-statistics.html>.
- Lumen. (2019). Issues in the US Education System. Erişim Tarihi: 08.07.2019. <https://courses.lumenlearning.com/boundless-sociology/chapter/issues-in-the-u-s-education-system/>.

- Lynch, M. (2017). 18 Reasons the U.S. Education System is Failing. Erişim Tarihi: 08.07.2019. <https://www.theedadvocate.org/10-reasons-the-u-s-education-system-is-failing/>.
- McFarland, J., Hussar, B., Wang, X., Zhang, J., Wang, K., Rathbun, A., et al. (2018). The Condition of Education 2018 (NCES 2018-144). Washington, U.S. Department of Education: DC: National Center for Education Statistics.
- Menard, A. (2017). Elderly Health Issues. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.acls.net/elderly-health-issues.htm>.
- NAN. (2019). Guide to Long Term Care Planning: About the National Aging Network. Erişim Tarihi: 07.07.2019. https://www.longtermcarelink.net/eldercare/area_agencies_on_aging.htm.
- NCES. (2017). National Center for Education Statistics: Expenditures. Erişim Tarihi: 26.06.2019. <https://nces.ed.gov/fastfacts/display.asp?id=66>.
- NCES. (2019). National Center for Education Statistics: Educational Attainment. Erişim Tarihi: 26.06.2019. <https://nces.ed.gov/fastfacts/display.asp?id=27>.
- NGC. (2019). National Gnag Center. Erişim Tarihi: 07.07.2019 <https://www.nationalgangcenter.gov> adresinden alındı
- NIH. (2019). Social Isolation, Loneliness in Older People Pose Health Risks. <https://www.nia.nih.gov/news/social-isolation-loneliness-older-people-pose-health-risks>.
- Pardue- Spears, C. (2018). Common Problems Faced by the Elderly in the US. Erişim Tarihi: 07.07.2019. <https://www.familymattershc.com/common-problems-for-elderly/>.
- Personal Care. (2018). Early Release of Selected Estimates Based on Data From the 2018 National Health Interview Survey: Personal Care Needs. Erişim Tarihi: 07. 07.2019. <https://www.cdc.gov/nchs/nhis/releases/released201905.htm#12>.
- PEW. (2015). Parenting in America. Erişim Tarihi: 01.07.2019. <https://www.pewsocialtrends.org/2015/12/17/parenting-in-america/>.

- PEW Research Center. (2019). Religious Landscape Study. Erişim Tarihi: 26.06.2019. <https://www.pewforum.org/religious-landscape-study/>.
- Senior. (2019). Expert Insight on Government Aid Programs for the Elderly. Erişim Tarihi:07.07.2019. <https://www.seniorliving.org/research/government-aid/>.
- SSWAA. (2019). Role of School Social Worker. Erişim Tarihi:08.07.2019. <https://www.sswaa.org/school-social-work>.
- Trading Economics. (2019). Economic indicators. Erişim Tarihi: 26.06.2019. <https://tradingeconomics.com/indicators>
- Trump, D. (2018, 03 7). Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry The White House. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/federal-interagency-council-crime-prevention-improving-reentry/>.
- US Dept. Justice. (2019). Office of Justice Programs: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Erişim Tarihi: 02.07.2019. <https://www.ojjdp.gov/ojstatbb/>.
- usa gov. (2019). Government Benefits. Erişim Tarihi: 01.07.2019. <https://www.usa.gov/benefits>.
- USBC. (2017). Income and Poverty in the United States. Erişim Tarihi: 01.07.2019. <https://www.census.gov/library/publications/2018/demo/p60-263.html>.
- USCB. (2019). United States Census Bureau, Population Estimates. Erişim Tarihi:26.06.2019.<https://www.census.gov/quickfacts/fact/table/US/PST045218#>.
- WA. (2019). The Most Spoken Languages in America. Erişim Tarihi: 26.06.2019 <https://www.worldatlas.com/articles/the-most-spoken-languages-in-america.html>.

Extended Abstract

Some of the problems individuals face when becoming part of social life and the solutions offered to these problems are of universal character, while some others are culture-specific. Detailed description in terms of certain parameters is necessary to understand the problems and practical solutions suggested for these problems. In this way, cross-cultural

similarities and differences can be understood and opportunities to learn from other cultures may emerge.

Social work as a profession symbolizes the effort enable the individual to actively participate in the society. Historical and cultural heritage of societies can be counted as one of the primary factors that shape the individual members' attitude towards life, perception, understanding and patterns of behavior. Thus, some of the problems that individuals encounter when participating in social life and the micro and macro solutions to these problems are culture-bound and some others are culture-independent (universal).

To describe the social structures, basic problems concerning social work services and the solutions produced to these problems contributes to social work literature in several aspects. For example, it can pave the way for investigating the contents of the cross-cultural problem areas; it can help identify cross-cultural differences; it may lay the foundations for comparative analyses regarding social problems and ways to deal with them.

This study aims to present a general picture of the current social problems and solutions produced in the United States, where social work practices and delivery is relatively more institutional and organized. In this context, first, the sociodemographic structure of the US is examined with reference to the latest data. Next, the problems concerning family, poverty, childhood and youth, old age, delinquency, disability, education and unemployment. Then basic information with regard to the welfare programs developed and maintained by the government to cope with the challenges caused by the social problems is presented. The study contributes significantly to the literature in that it depicts the country profile of the social work services in the US.

In the context of USA, family emerges as an institution with a changing definition and function. The rates of divorce, remarriage and cohabiting are on the increase, while the number of families with both mother and father is on the decrease. The main problems the American family experiences are classified as economic problems, cultural problems, and problems caused by the structure and stability of the family. To support the family, US government offers these services: early childhood and child care services, educational services, employment and training services for both adults and the youth, healthcare services for families, accommodation (for lower income families), short-term care services, services for the disabled children and the youth, and family planning services.

Another problem in the field of social work services is poverty. Among the leading causes of poverty experienced by people at the age of employment are illness or disability, receiving education, familial reasons, early retirement and unemployment. The US Federal Government pours money into states' budgets for certain welfare programs, especially for lower income families. The leading welfare programs for this purpose are The Supplemental Nutrition Assistance Program- SNAP, Medicaid and The

Children's Health Insurance Program-CHIP, The Low Income Home Energy Assistance Program-LIHEAP, Welfare or Temporary Assistance for Needy Families-TANF and Supplemental Security Income-SSI and unemployment insurances.

Another problem in the field of social work services is old age. The main problems encountered by the elderly are physical and mental health problems, the cost of healthcare services and care in the nursing home, financial security, losing close relatives, social isolation, loneliness and elder abuse. The programs for the elderly are accommodation support, healthcare support (Medicare and Medicaid), nutrition support, including the food service for the elderly living alone, professional training and employment programs.

Crime and delinquency are among the important problems social work deals with in every society. The rates of violent and property crimes are on the decrease, varying from region to region. On March, 7, 2018 an order was issued with the title “Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry” and makes the cooperation compulsory among The Department of the Treasury, The Department of the Interior, The Department of Agriculture, The Department of Commerce, The Department of Labor, The Department of Health and Human Services, The Department of Housing and Urban Development, The Department of Education, and The Department of Veterans Affairs.

Disability is one of the problems that profoundly influences US society. 61 million American adults (26% of the total population) live with a form of disability. Federal state-directed welfare programs for the disabled are accommodation, employment, transportation, healthcare, education, justice, programs for veterans, and general life support services.

The main problems encountered in the US education system can be listed as insufficient parental participation in the education of their children, frequent closing of schools, crowded classrooms, disadvantages caused by technology, lack of variety in the programs offered for pupils with gifted pupils, outdated teacher education practices, lack of innovation in teacher education, susceptibility of the dropout students to crime, inequality in education, academic achievement being far from the desired level, school security, decreased status of teaching profession, and insufficient services for the disabled students.

Finally, the definition and functions of the American family have changes, which has brought about new social problems. Hence, new programs and services to support the family seem to be necessary. Another important point is to increase the active participation of the vulnerable groups in the social and cultural life and enhance their well-being, so that social integration and solidarity could be realized.

THE NEXUS OF CLIMATE CHANGE AND MIGRATION***Sanem ÖZER** & Senem ATVUR*******Abstract**

International system has been facing a plethora of challenges since the beginning of the 21st century. Climate change and migration are among the crucial problems threatening the integrity of the system. Moreover, environmental and humanitarian crises have been triggered due to the global and transboundary effects of climate change and migration. This study argues that the nexus of climate change and migration is one great issue that requires the state to adopt a new governance approach to tackle with these problems. In this context, the study focuses on the different terms used in migration literature and the conceptualization of interrelation between migration and climate change with a descriptive method. The study aims to reveal vital problems by examining some hotspots where the migration flows happen as a result of climate change and its impacts. However, the study considers the potential positive effects of migration, as well. It is argued that for the state to respond to the crises caused by the climate change-induced migration, it should adapt itself to the new conditions. This study provides a normative approach that the state should take more responsibility to mitigate the core impacts of climate change and it should also integrate the civil society into the decision-making process without excluding the migrants.

Keywords: Migration, Climate Change, State, Governance.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GÖÇÜN KESİŞİMİ**Öz**

21. yüzyılın başında uluslararası sistem pek çok farklı meydan okumayla karşı karşıyadır. İklim değişikliği ve göç de sistemin bütünlüğünü tehdit eden öncelikli sorunlar arasındadır. Bunun yanında iklim değişikliği ve göçün küresel ve sınır aşan etkileri çevresel ve insani krizleri tetiklemiştir. Bu çalışma iklim değişikliği ve göçün kesişiminde ortaya çıkan durumda, bu sorunları çözebilmek için devletin yeni bir yönetim yaklaşımı belirlemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda çalışma göç literatüründe kullanılan farklı kavramlar ile göç ve iklim değişikliği arasındaki karşılıklı ilişkiyi betimleyici bir yöntemle

* This article is the revised version of the paper presented in the 25th IPSA World Congress on Political Science in Brisbane on 25th July 2018.

** Assistant Professor, Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of International Relations, sanemozer@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4182-5335>

*** Assistant Professor, Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of International Relations, senematvur@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3616-1749>

kavramsallaştırmaya odaklanmaktadır. Çalışma, iklim değişikliği ve etkileri sonucunda göç akınlarının ortaya çıktığı sıcak noktaları ele alarak, yaşamsal sorunları açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, çalışma göçün potansiyel olumlu etkilerini de dikkate almaktadır. İklim değişikliğinin neden olduğu göçün yarattığı krizlere devletin cevap verebilmesi için, kendini değişen koşullara uyarlamasının gerekliliği öne sürülmektedir. Bu çalışma, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için devletin daha fazla sorumluluk alması gerektiğini ve göçmenleri dışlamadan sivil toplumun karar alma süreçlerine katılımının gerekliliğini normatif bir yaklaşımla ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, İklim Değişikliği, Devlet, Yönetişim.

Introduction

Human history is a history of migration. Through the ages, migration flows all around the world have not only changed political, economic and social systems, but also affected natural cycles. Human activities, particularly after the Industrial Revolution, have become the main cause of the environmental degradation which has also triggered new movement of people from rural to urban areas and beyond the frontiers of the states. One of the most crucial environmental problems caused by the distortion of climatic patterns is “climate change”. The UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), opened for signature in the Rio Earth Summit in 1992 and entered into force in 1994, defines climate change as a change on the composition of the atmosphere caused directly or indirectly by human activity that is a different process from the natural climate variability observed over comparable time periods, (UNFCCC, art. 1.2). Climate change has been affecting ecological cycles, interdependent ecosystems, biodiversity and all systems built by humanity. It has also become one of the most accurate threats to the humanity. The destruction caused by the climate change both creates new interdependent problems and deepens actual crises. This article will focus on one of these problems, climate change induced migration. People who are affected by direct impacts of climate change have little option but migrate. The aim of this article is to discuss the impacts of climate change on potential migration flows. In this context, the role of states to the displacement of people due to climate change is at the focus. Although there are several international initiatives and academic studies about migration, it is difficult to find a common term to define the migration flows due to climatic changes in different parts of the Earth. In the first part of this article the relation between migration and climate change is questioned and the differences between multiple concepts used in this term are analysed. In the second part, the risk of migration in the hotspots of climate change is assessed. Considering the power and capacity of the state to respond immediate crises born out of the nexus of climate change and migration, the study argues that the most reasonable response would be embracing sound policies that support and relieve people, who are displaced by environmental degradation due to climate change. Otherwise, the state

will be more vulnerable to the impacts of climate change and migration. As a rational actor, state is expected to adapt to this process imposed by climate change. This article examines the concepts related to the climate induced migration and the risk in the hotspots with a descriptive method; however, the potential role of state in this context is discussed with a normative perspective by considering the policies of governance. It is argued that accepting the climate migrants as parties to global governance will give a new role to the state to orchestrate multiple actors with differentiating interests. This study expects to provide a holistic perspective to the nexus of climate change and migration through an interdisciplinary reading and analysis. Therefore, the study defends that the state and the people can develop common policies to deal with the consequences of climate change, and redefine and distribute responsibilities.

1. MIGRATION AS AN IMPACT OF CLIMATE CHANGE

Migration literature contains different concepts used to define displacement related to environmental change or degradation. Environmental migration, climate change-induced migration, ecological/environmental refugees, climate change migrants, environmentally-induced forced migrants are the most frequently used concepts in the literature. The complexity of migration patterns, and the lack of consensus on definitions because of diverse theoretical approaches lead to a variety of nuanced notions (Dun and Gemene, 2008:10). Myers (2008) defines environmental refugees as people “who could no longer gain a secure livelihood in their homelands because of drought, soil erosion, desertification, deforestation and other environmental problems, together with the associated problems of population pressures and profound poverty” and he adds that the estimated 25 million environmental refugees in 1995 (compared with 27 million traditional refugees) would double by 2010 (Myers, 2002:609-611). He also argues that even though environmental problems oblige people to displace or migrate, there are also grey zones where different motivations of migration could be merged into other (Myers, 2002:610). The main theoretical approaches cannot reconcile on the scope of the definition. According to Dun and Gemene (2008:10), “the need for a definition is a crucial step in the conceptualization of environmental migration, and the development of policy responses to address these flows”. Dun and Gemene also argue that a wide definition would be damaging for people who are most in need of protection, although there is a tendency to enlarge the definition to encompass as many people as possible (Dun and Gemene, 2008:11).

Bates (2002) points out the vagueness of the concept of “environmental refugees”. She identifies different causes of migration and tries to offer a basis and a more stable framework for researchers and policy-makers to refer in their efforts to prevent environmental change

induced displacements. The definition given by the UNEP researcher Essam El-Hinnawi emphasises environmental disruption (natural and/or human made physical, chemical or biological changes in the ecosystems) as a factor jeopardising people's existence and/or affecting their life (El-Hinnawi, 1985: 4, as cited in Bates, 2002:466). However, Bates criticises El-Hinnawi's definition to be too broad, since he has not specified differences among environmental refugees (Bates, 2002:466). Castels (2002:5, as cited in Piguet, 2008:3) criticises the use of the term "environmental refugee" since "It implies a monocausality which very rarely exists in practice (...) [Environmental and natural factors] are part of a complex pattern of multiple causality, in which [they] are closely linked to economic, social and political ones".

The question of using the term migrant or refugee results from the refugee definition of 1951 UN Convention on Refugees and its 1967 Amendment. Whilst the Convention does not mention the difference between refugee and migrant, and does not imply environmental problems as a cause to displacement, Bates (2002:467-468) prefers to categorise migration as voluntary and involuntary movement of people "from their usual residence due to changes in their ambient non-human environment". Additionally, she classifies displaced people, who are dependent on the environmental stimulus of their decision. In this context, people who leave their homelands voluntarily are called migrant; who are compelled to displace or migrate are called environmental emigrants, and who had to migrate involuntarily are called environmental refugees (Bates, 2002:468). Bates links the appearance of environmental refugees to the environmental disruption and also clarifies the sources of disruption as disasters, expropriation of environment (for dam construction for example), and deterioration of environment (pollution, depletion etc.) (2002:469-475). Lonergan (1998) lists environmental push elements that might lead to migration in five groups of factors as natural disasters, development projects that involve changes in the environment, progressive evolution of the environment, industrial accidents, and environmental consequences due to conflicts. This study concentrates on progressive evolution of the environment as a result of climate change.

The discussion over the connection between climate change and migration was first introduced to the global agenda in 2008 UNFCCC negotiations (Warner, 2010:403). Since the COP14 held in Poznan in 2008, the International Migration Organization (IMO) has been integrated into the UNFCCC process and has been working for the recognition of migration and displacement dimensions related to climate change politics (Environmental Migration Portal, n.d.). Whether migration is a choice or a survival reflex may well be questioned. In some particular cases migration such as displacement due to rising sea levels is inevitable and can be considered as climate forced migration. People, who will lose or have already lost their living spaces, have no other choice but move to another

place to survive. This can be internal migration or migration towards another country, which is considered to be safe and liveable. Therefore, the IMO (2014:22) argues that the migration in the context of climate change is “likely to be neither entirely forced nor entirely voluntary, but in a grey zone in between”.

Marshall (2016) claims that “distinguishing clearly framed categories of environmental migrants based on their individual experiences of displacement will better enable the international community to respond appropriately to their needs”. Thus she argues for the categorisation of environmental migrants as Imperative Environmental Migrants, Pressured Environmental Migrants, Temporary Environmental Migrants and Human Environmental Migrants. According to Marshall’s categorisation Imperative Environmental Migrants are persons, who have been or will be permanently and irrefutably displaced from their homes and/or livelihoods primarily as a result of environmental factors. Pressured Environmental Migrants include those peoples who are unable to continue effective lifestyles and are thus strongly pressured to migrate to more hospitable climates to sustain basic living requirements for food, water, and shelter as a result of the slow-moving processes of climate change. The author defines Temporary Environmental Migrants experiencing short-term forced migration resulting from a one-time severe environmental event. He also explains Human Environmental Migrants as residents displaced from their homes and/or livelihoods as a result of human conflict over environmental resources.

Although environmental changes have caused migration throughout history, climate change is a new process related to anthropogenic impacts. Therefore, ethical responsibility to mitigate effects of climate change especially on human beings is an obligation. Marshall (2016:2) states that the lack of “clear legal or moral language” for people displaced due to climate change complicate the official recognition and finding the set of rights to meet their ethical and practical demands. Marshall uses the term of “environmentally displaced peoples” instead of environmental refugees because the international status for refugees does not comprise people who migrate due to environmental problems.

Another concept in the migration literature is climate change migrant. Baldwin (2012:636) defines these migrants as “anyone whose actual existence is marked by his or her potential to migrate as a result of climate change”. He suggests that this movement is a “form of existence conditioned by the always present future potential to migrate, a potential which lies dormant in subjective experience” (Baldwin, 2012:636). However, the identity of the climate migrant is defined from outside:

...the potential climate change migrant is racialised because she/he may migrate as a function of nature rather than reason, she/he may become the excess of political order. Or put differently, the climate change migrant is racialised because of its ambiguous, either/or status; its threatening posture may materialise, or it may not (Baldwin, 2012:636).

According to Baldwin, race is not about the colour or skin, it is about the social construction. Climate migrants are racialised as they are associated with “the emergent potentiality of the world”, something that may perpetually change. The figure of climate change migrant, thus, becomes the “clearest personification” of a world in crisis. To understand the effects of this crisis, it is necessary to examine the hotspots where the nexus of climate change and the migration create critical conditions.

2. CLIMATE CHANGE HOTSPOTS AND HUMAN MOVEMENTS

Environmental observations relate extreme weather events, such as stronger and more frequent storms and floods, as well as longer-term, gradual problems, such as droughts and rising sea levels to climate change. Consequences of climate change are affecting some regions more and likely to cause mass population displacements. The IPCC 5th Assessment Report affirms that extreme weather events affect mostly populations that do not have enough resources for planned migration, especially in developing countries with low income. The Report also projects that climate change, together with the poverty or other socio-economic problems, could indirectly increase risks of violent conflicts (IPCC, 2014:16). Climate change induced migration could be related to rising sea levels, higher temperatures, disruptions of hydrological cycles, and severe weather events. These inconveniences affect human settlements, food and water security, and spread of diseases and can cause competition for resources resulting in violent conflicts. The approach of Homer-Dixon (1999) affirms that scarcities of critical environmental resources could lead to conflict; scarcities could aggravate existing cleavages and/or inter or inner-state tension. People, who want to escape from the negative effects of climate change, either lead directly to migration or amplify migration indirectly by escaping from violent conflict and/or political instability related to ecological destruction (Newland, 2011:2-7).

The Syria Crisis, beyond its political impacts, has an environment-related dimension. According to the researches (Kelley, 2015; de Châtel, 2014), drought recorded in 2006-2009 in the Southern parts of Syria is linked to climate change. This region was the place where the first protests against the government in 2011 had begun. These researches show that drought caused the loss of agricultural productivity and rural people started to migrate to the urban areas where they faced unemployment and social exclusion. Including these inconveniences, the insufficient infrastructure, deepening economic problems and the pressure of the government triggered the internationalised conflict. The Syrian Civil War has become an international crisis not only because of the involvement of different foreign actors, but also because of the migration flow affecting the whole world. Due to the ongoing civil war, estimated

5.6 million Syrians fled to other countries since 2011, and 6.6 million people had to leave their homes and were trapped inside the country (UNHCR, 2019). The Syrian refugee crisis has become a challenge for the integrity of the international community and the stability of the international system. However, when the unpreparedness of the countries is considered, it is not clear how they will cope with migration flows due to climate change in the future.

Unfortunately, the strong physical and ecological effects of climate change are aggravated by large numbers of vulnerable and poor people and communities in so-called hotspots. Areas in the Amazon, the Sahel, tropical West Africa, Indonesia, and Central Eastern Asia emerge as primary observed climate change hotspots (Turco et al, 2015). Some researches group hotspots in general as such 1) deltas in Africa and South Asia; 2) semi-arid regions in Africa and parts of South and Central Asia; 3) glacier- and snowpack-dependent river basins, especially in the Himalayas. Climate changes in these regions influence ecosystems, livelihoods and development through changes in regular weather – i.e. daily, seasonal and annual patterns – and through irregular extreme events. The main influences are changes in temperature, rainfall and runoff, sea levels, tidal fluctuations and increasing extreme events such as storms, floods and drought. Hence, people that lack the resources or instruments flexible enough to cope with the present situation move to escape from the imminent harm. Bhola Island close to where the Meghna River fans out to the Bay of Bengal, is entitled as the zero point of climate change, because the increasing flow rate of the river as a result of glacier melt down in the Himalayas has eroded the island since 1995. More than 500.000 people have lost their homes since half of the island has become inhabitable and had to move to the capital city Dakka (Haque, 2009).

By 2060 it is projected that between 472 and 552 million people will be directly or indirectly affected by floods in rural areas in Africa, Asia, and Latin America and the Caribbean (Foresight, 2011:16). Populated urban areas located usually in delta or coastal floodplain regions are also at risk. The populations most vulnerable to the impacts of climate change live in low-lying areas or coastal line, doing fishery. Areas more prone to danger due to rising sea levels are in developing and highly populated countries' coastal and delta zones (where the agricultural production intensifies), and island states (which are in risk of total disappearance) (Newland, 2011:2-3). Furthermore, another threat is disruption of watercycles. Changing rainfall patterns will affect agricultural activities and reduce food security. The International Centre for Environmental Management (ICEM) (2010) relates in Climate Change Baseline Assessment Working Paper, how “projected climate changes for the Mekong basin point to increasing variability, a wetter wet season, less rain during the dry season in the south - and more frequent extreme

weather events”. Accordingly, “seasonal water shortages and floods are expected to become worse in some areas of the basin, as may saltwater intrusion into the Mekong Delta due to storm surges and sea level rise”. (ICEM, 2010) Mekong Basin laying from China to the Tonle Sap in Cambodia display distinctive and various biophysical characteristics. Hence, climate changes differ from zone to zone. Within the zone extending from China to Chiang Saen, for instance, agricultural productivity and food availability would decrease as a result of climatic impacts. Fish diversity would decrease, too. Due to these effects, people living in these areas and pursuing traditional economic activities become more vulnerable to the impacts of climate change.

Both torrential rains and drought are prompting people to migrate. Inequitable land tenure systems, land degradation (overgrazing or deforestation), trade patterns, and subsidies to agriculture in different countries can create food insecurity and cause migration. Severe storms are one of the most visible impacts of climate change and the cause of temporary migration of people who want to escape from the structural destruction (loss of shelter, income and public utilities). In this case, wealthier people migrate less than impoverished. Early warning systems, emergency preparedness, disaster risk reduction, and humanitarian relief can reduce the loss; however in the long term these preventions cannot be enough to stop climate change impacts (Newland, 2011:7). According to the report narrated by Rigaud et al. (2018:xix), “internal climate migration will likely rise through 2050 and then accelerate unless there are significant cuts in greenhouse gas emissions and robust development action”. Thus,

Climate change impacts (crop failure, water stress, sea level rise) increase the probability of migration under distress, creating growing challenges for human development and planning. Vulnerable people have the fewest opportunities to adapt locally or to move away from risk and, when moving, often do so as a last resort. Others, even more vulnerable, will be unable to move, trapped in increasingly unviable areas (Rigaud et al., 2018:xxi).

Lack of capacity, insufficient knowledge and infrastructure, and poor governance increase the risk of political instability and conflict particularly in developing regions. In 2008, after the migration flow from Zimbabwe to South Africa due to drought in rural areas in 2000, attacks against Zimbabwean migrants caused new displacements (Black et al., 2011). Hence, migration does not always mean that people will be better off in their new places. Migration may ignite conflicts between host communities and new comers. In the worst case scenario the projection is that in Sub-Saharan Africa 86 million people, in South Asia 40 million people, in Latin America 17 million people will be internal climate migrants by 2050, and the poorest areas will be hit by the hardest impacts (Rigaud et al., 2018:xxi). These regions host 55 percent of the developing world’s population.

Most environmentally induced migration has tended to be within nation states rather than between nation states. Internal conflicts, poverty,

socio-economic distresses make it harder for some communities to adapt to the adverse consequences of climate change. Environmental pressures limit the prospective immigrants to travel long distances and permanently settle in far destinations. The existence of social and cultural networks and an income enough to support mobility, however, encourage permanent movements to distant destinations. Hence, migration first heads for other parts of the same country (internal migration), then to neighbouring countries, and finally to the other regions (particularly western countries) where the relatives of migrants live. The World Bank report notes that without concrete climate and development action, over 143 million people—or around 2.8 percent of the population of Sub-Saharan Africa, South Asia and Latin America—could be forced to move within their own countries to escape the slow-onset impacts of climate change. These people would migrate from less viable areas with water stress and loss of agricultural productivity and from areas affected by rising sea level and extreme weather events (Rigaud et al., 2018:xix).

Parnell and Walawege (2011:14) refer to the academic literature on Sub-Saharan Africa, “which has long highlighted the importance of fluid human movement across the continent, ... rural to rural and urban to urban migration as well as the urban absorption of traditionally peri-urban or traditional settlements by the physical expansion of cities”. Depicting Africa as “the rural continent” may lead to dismissing an important dimension in reflecting the possible climate change impacts. Interestingly, cities in Sub-Saharan Africa, as well, are likely to be vulnerable to the escalation of the impacts of the global environmental change, which could drive migration to the cities. African urban areas display a fast growing character, yet they have inadequate urban management and limited capacity to respond migration. Yet, the bulk of migration in Africa is local, urban and stays within a subregion. Most of the displaced people remain in or near their original community in search of a source of income. These people, after all, lack the means such as livelihoods and incomes to migrate long distances. Initial move to closer vicinity may, however, provide them with the means in time to proceed with migration to longer distances. Migration and Environmental Change Report published by UK Government’s Office for Science also warns against the increasing threat of population growth and environmental change pose to urban areas in the future. Urban migration may be the only escape for the populations trapped in vulnerable rural areas. Thus, the report does not advise preventing migration to urban areas. Yet, the report strongly advises taking action and “before the situation becomes irreversible, to build urban infrastructure that is sustainable, flexible and inclusive” (Foresight, 2011:10).

In this context, the adaptation process becomes more crucial at the nexus of climate change and migration. Policies targeting adaptation process could contribute to the discussion whether the migration in

hotspots could be reversed. A recent brief examining “opportunities and threats to adaptation in climate change hotspots in semi-arid (Northern) and deltaic (Southern) zones in Ghana” relates that “large numbers of people in the study sites (about 40% in deltaic zones) particularly youth, have migrated or are considering migrating due to climate related and livelihood concerns” (CARIAA, 2018:1). Recent exacerbation of climate change has been influencing food systems and livelihood activities in Ghana. While drought has reverse effects on rain-fed agriculture, erosion, flooding, soil salinisation and the destruction of critical habitats such as mangroves threaten the sustainability of urban settlements and maritime industries. Yet, the motivations to migrate diminish if people are offered options that facilitate smooth transition during climatic disasters. The 2018 brief on Ghana reports that “[i]n the Lawra and Nandom districts of the Upper West Region, for example, small-holder farmers are using integrated management techniques such as composting, improved seeds, and rain harvesting technologies to cope and adapt to climatic stressors” (CARIAA, 2018:2). It is possible to multiply similar examples around the world. Hence, these changes related to environmental degradation and the lack of essential policies are the main cause of actual and potential migration flow from these hotspots. Therefore, it is necessary to question how states cope with the migration and climate change.

3. POLICY RESPONSES TO CLIMATE CHANGE INDUCED MIGRATION

Coordination and integration of policies is a necessity to cope with the migration and climate change. Agricultural, energy, economic, social and environmental policies in developing countries have to be planned in an integrated and sustainable manner. The ecosystem must be observed and preserved. Technology may well be used to reverse environmental degradation, to support local economy in a sustainable way, to create a new relationship between local, national and global actors and policy-makers. For the people to benefit from technology and innovation, the driving motivation should be sustainability rather than growth. The partners, of course, need to agree upon the meaning of sustainability, which is to protect the continuum of ecological cycles, to integrate the environmental policies into economic and social policies, and to improve social conditions of vulnerable populations. In this context, it should be discussed which actor or actors would be able to develop and apply these policies.

3.1. Local Responses to Climate Change and Migration

Climate change degrades not only ecosystems but also environmental resources communities depend on to live. Along with the impacts of climate change, anthropocentric activities are also degrading ecological and social systems. For instance, the effects of climate change

on fish in the area from China to Chiang Saen are inextricably linked to development in other sectors, such as hydropower and agriculture. The International Centre for Environmental Management (ICEM) emphasises that the delicate balance of ecosystem is impaired by both increased glacial and snow melt and existing and planned dams in Yunnan Province. While increased glacial and snowmelt reduces water temperature, the dams obstruct fish migration. The local practices aggravate the climate impacts on the habitats of fish. Consequently, indigenous populations dependent on fisheries lose their livelihood.

The dams built in the upper stream of Mekong River have already affected the fisheries in Tonle Sap, Cambodia. Fishermen leave their communities and environment to work as farmers in the potato fields for daily allowances as low as 1.50 dollars. However, climate change is expected to increase environmental pressures on the local people. Chris Jacobson, a researcher from Australia's University of the Sunshine Coast found that climate change was main push factor for half of all migration in four communities in three provinces around the Tonle Sap (Jacobson et al., 2017). Migration had also affected half of all households (Sassoon, 2017). The fact that human movement spreads over a wide period of time does not make a huge difference. It is still a climate induced migration and displacement of people, whether it is an abrupt move of masses or not.

The discussions over which climate induced migration of people to call voluntary or forced are to no avail. Such discussions could be accepted as barren since they simply reflect the states' prudence and reluctance to take responsibility of "refugees" because the migration is usually seen as a challenge to the integrity of the nation-states. Therefore, efforts to expand the concept of refugee and distribute the responsibility for the climate induced migration accordingly, to the country where refugees first entered most probably, prevent a wider and integrated evaluation of the climate change and migration nexus. Hence, the imminent question shall be how can decision-making processes be informed to allow individuals, households and communities to better navigate their climate change adaptation options?

Native populations can be quite innovative and have the advantage of local resources and information. They have the accumulated knowledge of generations living within the natural resources that have fed them. For example, Osmose, the first local NGO initiated in 1999 in Cambodia, is a novel approach to environmental protection: advancing conservation objectives through environmental education, community support and alternative income generation from ecotourism. In Osmose's home page the opening title emphasises development for the benefit of environment, and environment for the benefit of local communities (Osmose, n.d.).

Warner states that views differ whether migration plays a role in helping home communities adapt or it is a maladaptive response that may increase trigger risks for those who migrate, and possibly exacerbate

environmental and economic problems in receiving areas (Warner, 2010:403). It is the complex character of human-environmental systems, which is shaped by social and ecological linkages that determines what role migration will play. In response to the direct impacts of climate change, governments in Mozambique, Vietnam and Egypt can relocate people with insecure livelihood prospects due to climatic impacts to new settlement centres. If people are unable to continue their traditional economic activities, which are mostly dependent on the environment, resettlement does not provide adaptation to climate change.

Resettled people remain largely dependent on governmental and international aid. States determine guiding principles for the policies and then implement them, too. Migrant networks however can help states develop policies with the involvement of grassroots. Additionally, social networks create links to livelihoods. Migrant networks play an important role in fostering the adaptation capacity, as well. Building a network between different kinds of migrants and communities can contribute to the formation of flexible policies and institutions that are specialised to provide education, training, and resource management and introduce tools for risk management such as insurance. Additionally, Warner underlines the requirement to develop mutual trust, obligations and social ties to improve the migrants network, and the necessity of active participation in planning activities for defining the real needs of migrants (2010:411).

Rigaud et al. (2018:xxii) emphasise the positive contribution of “in-migration” if it is well managed, especially to urban areas, which can benefit from agglomeration and economies of scale. They list components of successful local adaptation strategies as investing in climate-smart infrastructure, diversifying income generating activities, building more responsive financial protection systems for vulnerable groups, and educating/empowering women. Hence, poverty reduction and social protection programs targeted at rural areas can help resilience to climate change, by fostering adaptation capacity of people under distress and potentially reducing the need to move. (Rigaud et al., 2018: xxii). Although the local initiatives play an important role in this process, the acts of the state become more influential.

3.2. State Policies

The responses of states to climate change and migration could be problematic. States forge (bureaucratic and physical) barriers to stop and/or limit migration. States also take some responsibilities to protect citizens from adverse impacts of climate change (Newland, 2011:7) but these are small steps and focus usually on physical adaptation. Yet, the challenge to the state action is not confined to physical difficulties. Political instability, unequal policies or indifference of bureaucracy to the environmental and humanitarian improvements often reduce efficacy of state policies to respond climate change and migration. Cooperation and

financial support between states are important but money flow to the common funds or projects regarding migration and mitigation of and adaptation to climate change remain insufficient. In addition to that, humanitarian organisations, which lead the effort to assist people for rapid-onset events in coordination with national governments, can face a capacity challenge if the number of people affected from natural disasters grows significantly. Hence, efficacy of governance becomes increasingly important. Biswas states (2002:189):

To the extent that the idea of the modern nation-state is so closely linked to the idea of the welfare state or the developmentalist state, the efficacy of the contemporary state depends on the ability of the state to deliver on 'welfare' or 'development'. To that extent, the decreased competency of the state to deliver on those promises could create the kinds of legitimacy crises that might call into question the durability of the nation-state.

Betts (2009:150) also recognises the new challenges to the nation-state as they transcend the traditional borders, and draws attention to the necessity of developing governance mechanism that go beyond national borders. Climate change is among many issues that cannot be regulated by a single state acting alone. Therefore, Betts points to new forms of regional and global governance that have emerged. In Betts (2009:150) words: "as authority has diffused beyond the nation-state, so non-state actors have had opportunities to become involved in governance". Among the non-state actors, particularly the civil society becomes more influential in the state governance. The civil society, which voices the environmental concerns, has the potential to bring issues into the government agenda.

"Greening the state" is one of the approaches to the transformation of the state's structure with the participation of the civil society, in order to cope with the ecological and political crises. Eckersley suggests that the participation of the civil society in decision-making process would improve both democratic governance and environmental policies. Besides, contribution of the civil society in decision-making process would increase the responsibilities of the state. Eckersley (2004:79) underlines that "environmental protection emerged as an additional, identifiable, but subsidiary task of the welfare state". She emphasizes the capacity of a reflexive state and societal learning for "an innovative transformation of policy direction in response to a critical analysis of existing structures, past failures, new circumstances and new knowledge culminating in fundamental institutional transformation" (Eckersley, 2004:80). She denotes:

Environmental capacity is not just restricted to government policy. Rather, it refers to the structural preconditions for societal solutions to ecological problems, including ecological, technological, and administrative knowledge, legal and material resources, policy institutions, political participation, and the strength of environmental organizations relative to opposing economic interests (Eckersley, 2004:82-83).

Eckersley (2004:86) defends the state as a necessary evil for "facilitating democratic negotiations in the public sphere, and for steering

society along more ecologically sustainable lines”. However, she suggests the transformation of the state based on responsibility to protect biodiversity, life-support services, integrity of the earth’s ecosystems integrated with the commitments to human rights. This new green democratic state’s ties with their citizens, far from nationalistic assumptions about the state, include participatory processes for improving environmental rights and responsibilities together with standard civil and political rights reflected in the constitution (Eckersley, 2004:243). State can provide an inclusive representation of otherwise excluded others. Baldwin (2012:636) gives the concept of environmental citizenship as a European notion, which considers indeed “the object referent of the environmental citizen” as “the emergent potentiality of the world”. He also argues that this kind of citizenship could create new differences deeper than racial ones depending on the potentiality (Baldwin, 2012:636-37). Populations most affected from climate change can find an opportunity to participate in the creation of a common cultural community together with national governments, international organisations and non-governmental organisations, since globalisation has already initiated the restructuring of power relations. In order to mitigate climate change and support communities’ and governments’ efforts to adapt climate change, the right to democratic engagement should extend to include even non-citizens. Based on these assumptions, it is possible to discuss a new model of governance for the states, which face new challenges at the nexus of climate change and the migration.

4. REFLECTIONS ON THE GOVERNANCE OF CLIMATE INDUCED MIGRATION

The role of nation-state and its capacity to govern dependent on sovereignty have been increasingly questioned for the last 20 years as the impacts of globalisation grows. The notions of absolute sovereignty and property were established in international law after the Treaty of Westphalia (1648) and served the formation of the modern state and capitalism in Europe. Sovereignty is regarded as the primary rule of international organisation. The principle of closed borders can be considered as the source of unlimited state sovereignty, self-determination and non-intervention. Inside these borders the state functions as the sole centre of decision-making and governs “authoritative allocation of values for a society” (Easton, 1965:57). Thus, the state is able to allocate the material, ideational and symbolic assets of a society to its members. In time political authority of the state has enlarged to encompass the redistribution of economic resources to individuals and groups through the welfare state, the assignment to citizens of civil rights and liberties, etc.

The states not the societies have been so long accepted as the fundamental actors of the world politics. The dominant thought has been that political concerns linked to power and security determine relations

between states. Societal concerns; however, have little or no effect on the interstate relations. Unfortunately, this view overlooks how institutions such as state and economy have intertwined with the social networks that influence political and economic developments.

The historical context from which the idea of sovereignty has emerged is not static. As Poggi (1978) argues even early formations of state authority is shaped by the society it constructs; but the society continue also to be shaped by internal and external influences. As long as the state tries to ensure homogeneity in the society, diversity increasingly spreads and the society has also become different then what the state has defined. Migration flow triggered by climate change will make this differentiation more visible and probably this deepening differentiation would increase the risk of conflict.

4.1. Climate Induced Migration as a New Challenge to the Nation-State

Migration is a prominent factor of deterritorialisation and creator of new communities forming new types of political subjects and new spatialities for politics, yet with no allegiance and/or affiliation with the national state or the identity. While various minorities and disadvantaged groups gain visibility for their claim-making, most receiving countries are short of achieving “equal citizenship”. Sassen (2006:14) asserts that the conditions, within which the classic or traditional definition of citizenship has embedded have differed in many cases. The undocumented migrants, for instance, engage in practices that are the same with that the formal citizens have been following in their daily routines. Sassen (2006:14) points out to an informal social contract produced between these undocumented migrants and the community.

Hence, the nation-state is tasked with guiding the cultural, economic, societal and political transactions and interactions between host and immigrant communities, destination and origin countries in a more complex world with transnational bonds. While, the nation-state is not the only most influential actor describing group and national identities, or allocators of rights and interests, still it is the most approachable organisation with institutions that are flexible enough to respond the demands of civil society in liberal democracies. We can still expect the states to adapt to the changing environment, shifting societal structures and communities’ definition of self and governance. However, the states can display such a skill of adaptability, as far as they move beyond realist assumptions and adopt a more normative and critical evaluation of the global, regional and local conditions that affect ecological degradation, climate change and the migration issue.

In the near future, with the impact of climate change and environmental pressure, migration movements are expected to increase further and start a "migration age", resembling the 19th century (Castles

and Miller, 2009). Neither states nor global civil society or international organisations can deal with problems related to climate change and migration alone. For this reason, cooperation and solidarity of these actors are indispensable not only to ensure the stability in the global system and at home, but also to improve living conditions of migrants, potential migrants and residents of any state.

The response of the state at the nexus of these problems could be to develop a non-one-sided, mutual interaction with the immigrants. In democratic states where the migration flows are usually oriented, formation of an interaction seems easier; however as recent migration problems show, the rising nationalism and racism lead these states to use some antidemocratic prevention. Moreover, it is obvious that climate induced migration will not only spread to democratic developed countries; so the policies and responses of developing countries where the democratisation has not already rooted, become even more important to eliminate the problems such as discrimination or social unrest. Both host societies and immigrant communities have the opportunity to come together to redefine or strengthen their relationship for the greater good of the parties involved. Otherwise, narrowly defined or rigid goals of host societies and immigrant communities equally have the potential to bring up destructive conflicts.

In order to develop a new framework for environmentally displaced people, Marshall (2016:6) mentions restrictions of human rights regime, which focuses on states' guarantee to adoption and application. However since the state sovereignty is the fundamental principal of the international system, in case that states as a guarantor of human rights violate these rights, there are no sanctions or a coercive mechanism to improve the conditions. She argues "without a global recognition of responsibility for the migration and well-being of environmentally displaced peoples, their ethical status will likely remain precariously subsumed to domestic state's goodwill" (Marshall, 2016:6). Domestic politics remains too narrow to interpret immigration laws. For example visa applications do not contain a specific definition for environmentally displaced people. In Sweden's and Finland's Aliens' Act there is a condition for environmental disasters but they do not mention natural or climate change related problems. In the early 2000s Australia started to regulate its immigration procedures, and the Labour government pledged to recognise climate refugee status especially to the immigrants coming from small island states, which are going to be submerged due to rising sea levels in climate change process. Despite these political steps, legal renewal remained uncertain and authorities started to redirect immigrants to East Timor (Marshall, 2016:6-7; McAdam, 2011). White (2011:49) states, "African history is a history of migrations. Trans-Saharan, Trans-Sahelian, East African, and Southern African migrations systems are profoundly interconnected". Migrants go through unpatrolled borders of vast lands as their predecessors did. Thus,

the assumption of North Atlantic countries that associates sovereignty with the ability to control the borders lacks its connotation in Africa, where human movement is still following centuries old routes.

Migration and Environmental Change Report published by UK Government's Office for Science (Foresight, 2011:9-10) concludes that environmental change will affect migration now and in the future. Climate change is foreseen to influence a range of economic, social and political drivers which themselves affect migration. The impact of environmental change on migration is expected to increase in the future. However, migration will likely to continue regardless of climatic change, since powerful economic, political and social drivers will lead people to places of environmental vulnerability from these places. The Report also states that it is possible to manage migration to reduce the chance of later humanitarian emergencies. Besides, trapped populations will emerge as an important policy concern for the international community. Preventing or constraining migration, however, will only exacerbate the hardships people suffer. Policy makers need to develop a new strategic approach that combines measures that will diminish environmental change with an international policy of managing migration in a way, which builds long-term resilience.

Although different studies have showed that the impacts of climate change exacerbate the migration flows, it is obvious that the states have not been ready to cope with these problems. However, it is essential to discuss how the states respond to climate change and climate induced migration with a normative perspective.

4.2. A New Role for States at the Nexus of Climate Change and Migration

Helping people with adaptation processes that will prepare them for the changing environmental and climatic conditions may indeed be the most realistic solution. It can be less expensive, safer and more manageable to create resilient communities, through providing them with a survival toolbox of educational, technical and financial assistance. But, the question is who is responsible for populations once they are displaced, especially if they are living in small island states? Black et al. (2011) make suggestions to maintain resilience. Newland (2011:7) states, “[R]esilience depends on access to human, social, political and financial capital”.

Climate mitigation and reduction of environmental change should be priority for international policy makers. Yet, the imminent needs of people, whose livelihoods are most diversely affected, should get international support. The international documents such as UNFCCC (1992) note the links between global environmental change and migration, and suggest doing scientific research in different areas related to migration. Unfortunately, states' response to neither climate change nor

migration is enough. There emerges another problem. The inadequacy of state response erodes its authority. The states may choose to ignore their responsibilities for climate action in global level, and disregard immigrants and refugees in national context. However, this will only harm the state sovereignty. States may soon come to perceive that the risk of environmental collapse and political collapse are not two distant events.

The discourse prophesying migration flows to the North Atlantic states due to climate change are increasingly securitising the issue. Security initiatives and military expenditures that have very little to do with the challenges posed by climate change are in rise. States focus on thickening their borders against climate induced-migration rather than human development and climate initiatives. Climate change is a global phenomenon with transboundary population movements emerging as a result. Therefore, the government responses need to get beyond externalising their border controls and consider participation into a global effort outside national territories. This effort requires the construction of a three-pillar approach. The first pillar is a decisive cooperation to reverse global warming by all the necessary measures to reduce emission rates, the second is a globally coordinated policy in support of human development in the regions and countries most affected by climate changes, and the third is a new governance model that requires the representation of a global civil society encompassing the climate migrants. This new governance model calls for “common but differentiated responsibility of states”. Yet, the concept of “common but differentiated responsibility” (CDR) has been a contemporary topic of the discussions over climate induced displacement and migration (Stone, 2004). The first unambiguous adoption by a multilateral environmental agreement of “common but differentiated responsibilities”, in those words, was the UNFCCC Article 3(1), which provides that “[T]he Parties should protect the climate system ... on the basis of equity and in accordance with their common but differentiated responsibilities and respective capability.”

Although people and lands most affected by climate change are located in either developing or less developed regions, these regions are less responsible for the historical GHG emissions accelerating climate change. People, who have remissible contribution to GHG emissions, now have to bear the burden of climate change and face the risk of (total) destruction. Developed countries neglect their moral and legal responsibilities. Although the principle of “common but differentiated responsibility” has been recognised in the international negotiations related to climate change, the willingness and unwillingness of states to fulfil requirements depend on several other factors. States often cannot reach a consensus on sharing the financial burden or ensuring technical and economic assistance. For example, more general and non-binding provisions about climate finance adopted by the Paris Agreement could be related to states’ (especially developed countries responsible for the

historical emissions) reluctant positions for sharing the burdens of climate change (Keohane and Oppenheimer, 2016; Atvur and Uysal Oğuz, 2018). However, Paris negotiations provided an “unprecedented visibility” of the interrelation of migration and climate change and new perspectives for the policy makers, civil society, researchers, media, lawyers and artists (Ionesco, 2015).

The question why states are still the fundamental actors of the climate negotiations waits for an answer. The states still possess an important position in the global system and they are also theoretically public mechanisms working for the sake of their citizens. However, states ignore citizens of other states while protecting their nationals and domestic political systems. Therefore, the calls for supporting the development of a mutually dependent relationship between “the transnational green democratic state” and “the green public sphere” provides a moral guidance for equally ecology and human rights sensitive policies.

4.3. Need for an Ecological Governance Model

Migration and climate change are two sides of the same coin. A holistic approach to the causes of these two intersecting problems and diagnosis of their consequences is necessary to come up with solutions. Furthermore, it is important for actors to agree that without coping with climate change and mitigating its impact, preventive actions or policies (judicial, military and/or economic etc) targeting migration would not be sufficient. They will certainly fall short of improving conditions for people who have to migrate. Climate change will accelerate interrelation of global problems. Therefore, global cooperation between different actors is an obligation to deal with complex international problems. In this context, the role of state to organise people with its wide power and ability is crucial. Latta (2007:378) argues that citizenship could be asserted “as a springboard for advancing the democratic impulse” and ecological citizenship could be the blunted form of radical democratic edge of citizenship studies and ecological political thought. A concern for individual rights and obligations, relative to collective problems or a “common good” is the focus of ecological citizenship studies (Latta, 2007:378). But the nation-state or state constructed on the assumed homogeneous identity of a society living in a particular piece of territory has become vulnerable to new challenges. We witness global processes leading to the fragmentation of some nations, so-called imagined communities. As capital extends beyond national borders some states have recognized that they are not territorially limited in their activities. State has been internationalising as a result of globalisation of finance. State answers this process through spatial reorganisation of production. Thus, state is apparently a social actor, which becomes what it is by international socialisation. Now, globalisation of environmental change is

requiring the state to reorganise both its production and relation with people either the national or “foreign”. The impacts of climate change do not regard the borders. Migration invalidates traditional state power and authority. If the state is to answer new challenges it may well redefine its identity on the basis of common interests of humanity and collective identity. The state can fulfil the requirements of its global responsibility for mitigating climate change, developing and implementing multidimensional adaptation policies.

Even though state is the founding unit that shapes the global system, there is no structure to coerce the state when it does not take responsibility. The content of this responsibility is also important; it should be based on common interests, preservation of interconnected ecosystems and the rights of next generations. And beyond the consensus of states, the principals of responsibility should be shaped by participation of global civil society particularly containing those, who are directly affected by the impacts of environmental degradation and climate change. Despite the social movements and protests, the demands of civil society cannot be reflected to the legal framework. A global civil society network acting like an umbrella organisation, which unites with different social movements notwithstanding their differences, could increase the awareness on common problems and create a new framework for global action to solve equitably global problems.

There is an urgent need for the governmental attention to get beyond the border control and security for the climate induced migration. Actually, the pressure cross-border movement of people creates on human and social security is far serious than the threat to the state security. However, both academics and policy makers need to get beyond the traditional security discussions and deal with the subject of migration and climate change in the context of human and ecological security with a new security approach. Hence, the nation-state is far from becoming nascent in the near or far future. Instead of defining or redefining the identity on the basis of the “other”, a new collective identity can be constructed based on common interests, values and objectives. National governments, international organisations and civil society are advised to observe climate science to define risks for people in certain regions and widely agreed principles such as common but differentiated responsibilities, and provide the reimbursement of full incremental costs (Biermann and Boas, 2008:12).

In this context, the future or survival of the Earth and the humanity might be the fundamental principal. Hence, the governments need to focus on policies that will meet migration with peace, produce knowledge and attitudes that encourage peaceful coexistence and transcend societal conflicts through the civil society and the contribution of the ideas, knowledge and experiences of immigrant communities. Governments must also intensify their efforts towards the preventions and common

actions for the mitigation of climate change, which will eventually trigger the new migration flows.

Conclusion

Most scenarios agree on a trend: in this century millions, mainly in Asia and Africa, will leave their homes and migrate to other places as a result of climate change. Even though assumptions about the number of climate induced migrants differ, there is a general agreement upon the increasing vulnerability of environment, humans and their livelihoods to frequency and extremity of weather events.

Major effects of climate change such as gradual rise of sea level, temperature rise, glacial meltdown, droughts, water scarcity and tropical cyclones are threatening some of the most populated areas around the world. Most climate refugees are expected to remain within their home countries. People with low income and means cannot travel long distances. However, some studies suggest that climate induced migrants could potentially cross international borders.

People, who are most affected from climatic impacts are living in parts of the world the least responsible for the GHG emissions. They also live in countries with limited capacity and flexibility to adapt to climate change. Hence, it becomes an international responsibility for the developed world to assist with the adaptation process. The adoption of the “common but differentiated responsibility” principle in different levels of the governance might be a catalyser to eliminate the root causes of climate change. In this context cooperation and collaboration between developed and developing states and other actors such as international organisations and civil society networks turn out to be an obligation for the future of the next generations.

Eventually the nexus of climate change and migration will arise problems touching every regime, regulation or life. It is important for states to take responsibility, but not enough. There is also a great need for an organised an enlightened civil society to check and control national governments. Though humble, interrelation between climate change and migration is recognised. Yet, such an approach is not sufficient to develop integrated solutions to vital problems emerging from this process. It is important to deepen and improve cooperation between state and non-state actors. For that purpose, green policies that emphasise democratic participation for ecologically sensitive policy-making need to be owned at local/strategic, national and global levels. It may be possible to implement more productive, representative, responsible and sustainable policies as far as governance transforms to include international organisations such as IPCC, IMO, UNHCR and various working groups with populations reversely affected by climate change and represented within civil society organisations next to state structure.

This study contributes to the existing literature of climate change induced migration by emphasising the role of state and responsibility to cooperate at multi-levels of governance. Traditional security issues once defined by states have developed into global security threats. In order to cope with the contemporary transnational security issues at the nexus of climate change and migration it is necessary that the state evolves into a more inclusive, participatory and ecologically sensitive institutional organisation. The ecologically sensitive or green policy covers responses to both environmental and humanitarian crises. In international politics, the state is the essential actor that deals with the new challenges at the nexus of climate change and migration. Global risks necessitate multilateral cooperation, and the only actor to pioneer for this cooperation is the state with its political, social and economic power. The revised state policies –less populist and nationalist, but more responsible and cooperative- could harmonize the interactions between the local and global civil society, and improve the instruments to develop new mitigation and adaptation strategies. States should act together in order to save the environment and to eliminate the root causes force people to migrate and to leave a liveable planet for the next generations.

References

- Atvur, S. & Uysal Oğuz, C. (2018). The Paris Agreement: Climate Politics of Global Actors, Ö. Kalkan Küçüksolak and A.M. Yıldız (Ed.), in *Current Debates in International Relations & Law* (pp. 11-24). London: IJOPEG Publication.
- Baldwin, A. (2012). Orientalising environmental citizenship: climate change, migration and the potentiality of race. *Citizenship Studies*. 16 (5-6). pp. 625-640.
- Bates, D. (2002). Environmental Refugees? Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change. *Population and Environment*. 23 (5). pp. 465-477.
- Betts, A. (2009). *Forced Migration and Global Politics*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Biermann, F. & Boas, I. (2008). Protecting Climate Refugees: The Case for a Global Protocol. *Environment*. Retrieved from <http://www.environmentmagazine.org/Archives/Back%20Issues/November-December%202008/Biermann-Boas-full.html> (27.06.2018).

- Biswas, S. (2002). W(h)ither the Nation-state? National and State Identity in the Face of Fragmentation and Globalisation. *Global Society*. 16 (2). pp. 175-198.
- Black, R. et al. (2011). Climate Change: Migration as adaptation. *Nature*. 478. pp. 447-449. Retrieved from <https://nature.com/articles/478477a> (27.06.2018).
- CARIAA (2018), *Migration in Climate Change Hotspots: Opportunities and Challenges for Adaptation*. Retrieved from <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/56871/IDL-56871.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (27.06.2018).
- Castles S. & Miller, M.J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edition). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Castles, S. (2002). *Environmental change and forced migration: making sense of the debate New Issues in Refugee Research Working Paper 70*. UNHCR.
- De Châtel, F. (2014). The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution. *Middle Eastern Studies*. 50 (4). pp. 521-535.
- Dun. O. & Gemenne, F. (2008). Defining 'environmental migration'. *Forced Migration Review*. 31. pp. 10-11.
- Easton, D. (1965). *A Framework for Political Analysis*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Eckersley, R. (2004). *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*. Massachusetts: The MIT Press.
- El-Hinnawi, E. (1985). *Environmental Refugees*. Nairobi: UNEP.
- Environmental Migration Portal (n.d.). Human Mobility in the UNFCCC. Retrieved from <https://environmentalmigration.iom.int/human-mobility-unfccc> (25.06.2019).
- Foresight (2011). *Migration and Global Environmental Change Final Project Report*. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/287717/11-1116-migration-and-global-environmental-change.pdf (28.06.2018).

- Haqee, N. (2009, 7 December). The 'ground zero' of climate change. *Al Jazeera*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/focus/climatesos/2009/10/2009101011512667509.html> (26.06.2019).
- Homer-Dixon, T.F. (1999). *Environment, Scarcity, and Violence*. New Jersey: Princeton University Press.
- IMO (2014). *IOM Outlook on Migration, Environment and Climate Change*. Retrieved from http://publications.iom.int/system/files/pdf/mecc_outlook.pdf (25.06.2019).
- International Centre for Environmental Management (2010). *Climate Change Baseline Assessment Working Paper*. Retrieved from <http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/Consultations/SEA-Hydropower/7-Climate-change-baseline-assessment.pdf> (27.06.2018).
- Ionesco, D. (2015). COP21 Paris Agreement: A Stepping Stone for Climate Migrants. Retrieved from <https://weblog.iom.int/cop21-paris-agreement-stepping-stone-climate-migrants> (26.06.2019).
- IPCC (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Geneva: IPCC.
- Jacobson, C. et al. (2017). *Community Resilience Assessment to Support Climate Change Adaptation in Cambodia and Viet Nam*. *APN Science Bulletin*. Retrieved from https://www.apn-gcr.org/bulletin/article/community-resilience_assessment-to-support-climate-change-adaptation-in-cambodia-and-viet-nam/ (27.06.2018).
- Kelley, C.P. (2015). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of National Academy of Sciences of the United States of America*. 112 (11). pp. 3241-3246.
- Keohane, R.O. & Oppenheimer, M. (2016). Paris: Beyond the Climate Dead End through Pledge and Review?. *Politics and Governance*. 4 (3). pp. 142-151.
- Latta, A. (2007). Locating democratic politics in ecological citizenship. *Environmental Politics*. 16 (3). pp. 377-393.

- Loneragan, S. (1998). The Role of Environmental Degradation in Population Displacement. *Environmental Change and Security Project Report*. 4. pp. 5-15.
- Marshall, N. (2016). Forced Environmental Migration: Ethical Considerations for Emerging Migration Policy. *Ethics, Policy & Environment*. 19 (1). pp. 1-18.
- McAdam, J. (2011). *Climate Change and Displacement and International Law: Complementary Protection Standards*. UNHCR. Retrieved from <http://www.unhcr.org/4dff16e99.pdf> (27.06.2018).
- Myers, N. (2002). Environmental Refugees: A Growing Phenomenon of the 21st Century. *Philosophical Transactions: Biological Sciences*. 357 (1420). pp. 609-613.
- Newland, K. (2011). *Climate Change and Migration Dynamics*. Washington D.C.: Migration Policy Institute.
- Osmose, <https://www.osmosetonlesap.net/english/accueil.php> (28.06.2018).
- Parnell, S. & Walawege, R. (2011). Sub-Saharan African Urbanisation and Global Environmental Change. *Global Environmental Change*. 215. pp. 12-20.
- Piguet, E. (2008). *Climate Change and Forced Migration. New Issues in Refugee Research – Research Paper No. 153*. Geneva: UNHCR.
- Poggi, G. (1978). *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*. Redwood City: Stanford University Press.
- Rigaud, K. et al. (2018). *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Sassen, S. (2006). Citizenship and Incorporation Regimes. Bodemann, Y. and G. Yurdakul (eds.), in *Migration, Citizenship and Ethos* (pp. 13-33), London: Macmillan.
- Sassoon, A. M. (2017). The Point of No Return. *The Phnom Penh Post*. Retrieved from <https://www.phnompenhpost.com/national-post-depth/cambodias-most-important-ecosystem-tonle-sap-crisis-damage-past-point-no-return> (28.06.2018).
- Stone, C. D. (2004). Common but Differentiated Responsibilities in International Law. *The American Journal of International Law* 98(2). 276-301.

- Turco, M., Palazzi, E., von Hardenberg, J. & Provenzale, A. (2015). Observed Climate Change Hot-spots. *Geophysical Research Letters*. 42(9). pp. 3521-3528.
- UNFCCC (1992). *United Nations Framework Convention on Climate Change*. Retrieved from https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf (25.06.2019).
- UNHCR (2019). Syria Refugee Crisis Explained. Retrieved from <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/> (25.06.2019).
- Warner, K. (2010). Global Environmental Change and Migration: Governance Challenges. *Global Environmental Change*. 20. pp. 402-413.
- White, G. (2011). *Climate Change and Migration: Security and Borders in a Warming World*. London: Oxford University Press.

ÖRGÜT İKLİMİNİN YENİLİK PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ: MEDİKAL SANAYİ SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA *

Derya Gül ÖZTÜRK**

Öz

Sosyal, ekonomik ve teknolojik açıdan hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı günümüzde işletmeler oldukça sert rekabet koşullarında varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. İşletmelerin bu koşullarda varlıklarını devam ettirebilmeleri ve farklılık yaratarak rekabet avantajı elde edebilmeleri için yeniliği teşvik eden bir örgüt iklimi ve etkin bir yenilik performansı sağlamaları gerekmektedir. Bu noktada sağlık alanına yönelik üretim yapan medikal sanayi sektörü gerek kullanılan teknoloji ve otomasyon gerekse yeniliklerin takibi için yapılan araştırma geliştirme harcamaları ile bölgesel rekabet açısından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı, medikal sanayi sektöründe çalışanların algıladıkları örgüt ikliminin yenilik performansı üzerine etkisini incelemektir. Bu çalışmada veriler Samsun ilinde medikal sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışan 209 işgörenen elde edilmiştir. Kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı çalışmada verilerin analizi için t testi, faktör analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre örgüt iklimini oluşturan iki boyuttan yönetim desteği ve ödülün yenilik performansı üzerinde etkili olduğu, otonominin ise yenilik performansı üzerine bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, çalışanların demografik özellikleri ile örgüt iklimi ve yenilik performansı algıları açısından farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt İklimi, Yenilik Performansı, Yönetim Desteği, Otonomi, Ödül

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CLIMATE ON INNOVATION PERFORMANCE: A RESEARCH IN THE MEDICAL INDUSTRY SECTOR

Abstract

Business enterprises are trying to survive in fierce competition conditions in today's social, economic and technological aspects of rapid changes and

* Bu makale "Yenilikçi örgüt iklimi ve bireysel yenilikçiliğin örgütsel yenilikçiliğe etkisi: Samsun medikal sanayi firma çalışanları üzerine bir araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinde kullanılan verilerden kısmen yararlanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca, çalışma 7-8 Eylül 2018 tarihinde Aydın ilinde gerçekleştirilen 4. Uluslararası Kafkasya Orta-Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresinde "Yenilik performansının demografik özellikler açısından incelenmesi" başlıklı sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Araş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, derya.gul@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5467-9782>

transformations. In order to maintain their existence under these conditions and to gain competitive advantage by making a difference, enterprises must provide an organizational climate that promotes innovation and an effective innovation performance. At this point, the medical industry sector that produces for the health field has an important place in terms of regional competitiveness both technology and automation usage and research and development expenditures for the following of innovations. Therefore, the aim of this study is to investigate the effect of organizational climate perceived by employees in medical industry sector on innovation performance. In this study, data were obtained from 209 employees working in the medical industry in Samsun. Convenience sampling method was used and t test, factor analysis and regression analysis were performed for data analysis. According to the findings of the research, it was determined that management support and reward which were two dimensions of organizational climate had an effect on innovation performance, whereas autonomy was not effective on innovation performance. Besides, it was determined that there were differences in terms of employees' demographic characteristics and organizational climate and innovation performance perceptions.

Keywords: *Organizational Climate, Innovation Performance, Management Support, Otonomy, Reward.*

Giriş

Örgütsel davranış literatüründe örgüt iklimi konusunda birçok çalışma yapılmış ve örgüt iklimi bazı araştırmacılara göre örgütün üyeleri arasındaki etkileşimden kaynaklanan ortak bir algı olarak ifade edilirken bazı araştırmacılara göre ise örgütün bir niteliği, örgütteki yaşamı karakterize eden bir tutum, duygu ve davranış topluluğu olarak ifade edilmiştir. Örgüt iklimi bir örgütü diğerlerinden farklı kılan örgütte çalışanlar tarafından algılanan psikolojik atmosferdir. Örgütsel süreçler bağlamında ise iklim, örgüt faaliyetlerinin sonuçlarını etkileyen bir değişken olarak tanımlanmıştır (Litwin & Stringer, 1968; Schneider, 1975; Ekvall, 1996: 105).

Örgütsel süreçlerde ve işlemlerde kullanılan farklı türde insan, para, makine vb. kaynaklara sahip olan örgütlerde ortaya çıkan iklimin kalite, yenilik, esenlik, verimlilik, iş tatmini ve karlılık üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Örgüt iklimi psikoloji ve çalışanların örgüt içindeki davranışlarını etkileyen faktörlerle ilişkili olduğundan yaratıcılık ve motivasyon gibi yeniliği teşvik eden ya da engelleyen unsurları da içermektedir (Özbağ, 2012: 148). Bazı araştırmacılar tarafından örgüt ikliminin alt boyutu olarak değerlendirilen yenilik karmaşık bir yapıya sahiptir ve çeşitli bireysel, örgütsel ve bağlamsal faktörlerin benimsenmesini etkilemektedir (Koys ve DeCotiis, 1991; Moran ve Volkwein, 1992). Bununla birlikte yenilik, günümüzün hızla değişen ve gelişen teknolojik ve ekonomik koşullara sahip rekabetçi ortamında örgütlerin uzun vadeli başarısını etkileyen anahtar faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Örgüt iklimi yaratıcılık ve yeniliğin geliştirilmesi için olduğu kadar örgütler için hayati öneme sahip yenilik performansının artırılmasında da önem teşkil etmektedir. Örgüt içinde çalışanların kendilerini ifade edebildiği, işleri

üzerinde kontrole sahip olabildiği, destekleyici bir örgüt ikliminin varlığı çalışanların performansını ve iş tatminini artıracaktır (Çekmecelioğlu, 2005: 24).

Örgüt ikliminin yenilik performansına etkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada öncelikli olarak literatür gözden geçirilmiş ve değişkenler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra sırasıyla değişkenlerle ilgili yapılan çalışmalar aktararak araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra bulgular sunulmuştur. Yapılan çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış ve medikal sanayi sektöründe çalışanların algılarına göre örgüt ikliminin yenilik performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Verilerin analizinde t testi, faktör analizi ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre örgüt iklimini oluşturan iki boyuttan yönetim desteği ve ödülün yenilik performansı üzerinde etkili olduğu, otonominin ise yenilik performansı üzerine bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, çalışanların demografik özellikleri ile örgüt iklimi ve yenilik performansı algıları açısından farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örgüt İklimi

Örgüt iklimi kavramı özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra araştırmalara konu olmuş, 1960 yılından itibaren araştırmacılar tarafından yoğun ilgi görmüştür. Bu ilginin sebebi örgüt iklimi kavramının örgütlerin kişiler üzerindeki etkilerinin ve insan davranışlarının çeşitli boyutlarının incelenmesinde ve anlaşılmasında oldukça önemli bir kavram olmasıdır. Kelime kökeni olarak Yunancadan gelen iklim sözcüğü eğilim (temayül) anlamı da taşımaktadır. Nem, ısı ve basınç gibi kavramları da kapsayan sözcük aynı zamanda örgüte dâhil olan bireylerin örgüt çevresini ifade etme şeklini de içermektedir (Bilgen, 1976: 21).

Örgüt iklimi çeşitli çalışmalarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Tagiuri vd. (1968), örgüt iklimini hava, çevre, kültür, ortam ve duygu kavramları ile eş anlamlı olarak ele almış ve böyle kavramların örgüt içindeki kalite ve özellikle bireylerin yaşantılarını yansıttığını belirtmişlerdir. Tagiuri vd. örgüt iklimi kavramının birey ya da grubun benzer görev veya sorunlarla karşılaştığında benzer tepkileri vereceğini açıklamada sıkça kullanıldığını ifade etmişlerdir. Deci vd. (1971) örgüt iklimini, örgüt üyesi bireylerin davranışını etkileyen ve onu diğer örgütlerden ayıran karakteristik özellikler olarak tanımlamıştır. Öte yandan örgüt iklimi birçok yazar tarafından ortak algı olarak da ifade edilmektedir. Farklı hiyerarşik seviyedeki kişiler ortak deneyimler yaşamakta ve bu deneyimler sonucunda ortak bir algı oluşmaktadır (Schneider ve Reichers, 1983).

Pritchard and Karasick (1973) tarafından örgütün psikolojik iklimi olarak nitelenen örgüt iklimi bireylerin tutumlarını anlama ve örgütsel davranış analiz etme konusundaki önemi nedeniyle sayısız incelemeye konu

olmuştur. Gilmer (1961) örgütsel özelliklerin bireylerin işyerindeki davranışlarını etkilediğini ileri sürmüştür.

Litwin ve Stringer (1968) tarafından çalışma ortamının ölçülebilir bir dizi özelliği olarak tanımlanan örgüt iklimi, Forehand ve Haller (1964) tarafından örgütü diğer örgütlerden ayıran, zamana dayanan, çalışanların örgüt içindeki davranışlarını etkileyen ve örgütü tanımlayan özellikler olarak ifade edilmiştir (Forehand ve Haller, 1964: 362; Litwin ve Stringer, 1968: 29).

Araştırmalardan da anlaşılacağı üzere örgütleri pek çok açıdan etkileyen ve örgütün yenilikçiliğinde önemli bir rol oynayan örgüt iklimi başarılı bir yenilik performansı uygulaması için oldukça önemlidir (Sethibe ve Steyn, 2016:1).

1.2. Yenilik

Yenilik genellikle İngilizcedeki “Innovation” kelimesinin karşılığı olarak veya “inovasyon” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu yeniliği “yeni olma durumu veya yeni olan bir şeyin özelliği, eskimiş, zararlı veya yetersiz sayılan şeyleri yeni, yararlı ve yeterli olanlarıyla değiştirme” olarak tanımlamıştır (TDK, 2019). Yenilik, sosyal, ekonomik ve toplumsal yönü olan karmaşık ve sonsuz bir süreç olarak; yönetim, ekonomi, teknoloji ve girişimcilik gibi birçok faaliyeti içeren bir kavramdır.

Yenilik kavramı birçok araştırmacının ilgi alanına girmiş ve değişik tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Yenilik (İnovasyon) Kavramına İlişkin Tanımlar

Yazar	Tanım
Joseph Schumpeter (1930)	Yeni bir ürünün tanıtımı veya mevcut bir üründe yapılan değişiklikler, endüstriyel bir alanda yeni bir inovasyon süreci, yeni bir pazar keşfi, hammadde ile yeni tedarik kaynağı geliştirme ve örgütteki diğer değişimlerdir.
Peter Drucker (1954)	Örgütün iki temel fonksiyonundan biridir.
Howard and Steth (1969)	Öyle ya da böyle örgüte yeni olan, alıcıya sunulan yeni bir ügedir.
Mohr (1969)	Bir örgütte uygulanan belirli yeni değişikliklerin derecesidir.
Damanpour ve Evan (1984)	Özel gereksinimleri ve belirli bir çalışmanın karakteristiğini yansıtmak için çeşitli biçimlerde tanımlanan geniş kullanım konseptidir.
Kenneth Simmonds (1986)	Yenilikler şunları içeren yeni fikirlerdir: yeni ürünler ve hizmetler, mevcut ürünlerin yeni şekilde kullanımı, mevcut ürünler için yeni

	pazarlar ve yeni pazarlama metotları.
Kenneth Simmonds (1986)	Temel yaratıcı süreçtir.
Damanpour (1991)	Yeni fikirlerin bir firma tarafından benimsenmesi ve geliştirilmesidir.

Kaynak: (Popa vd., 2010)

Yenilik, işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir örgütsel yöntemin gerçekleştirilmesidir (OECD ve Eurostat, 2006). Yenilikçilik ise, örgütlerin çevrelerindeki değişimlere uyum sağlaması, etkin ve verimli faaliyetlerde bulunarak örgüt için bir değer yaratması, performanslarını artırması ve rekabet avantajı sağlaması gibi konularda örgütlere yardımcı olan bir araçtır. Örgütler yenilikçilik sayesinde kendi ihtiyaçlarına ve fırsatlara göre teknolojik değişimler ve iş modellerini kullanarak kendi sektörlerinde yeni alanlar yaratabilmektedirler. Yenilikçilik, yalnızca örgüt içerisinde meydana gelen olaylardan değil, çevresel şartlar ve pazar ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak pazarlanabilir sonuçlar elde edilen süreçlerden de meydana gelmektedir. Çevre üzerindeki etkinliğiyle birlikte genelde pazar odaklı olan yenilikçilik ticari hale geldiğinde ve ekonomik bir değer oluşturduğunda bir anlam ifade etmektedir. Yenilikçilik, örgüt kültürü, performans, örgüt büyüklüğü, örgüt yaşı, örgüt sermaye yapısı ve örgütün içinde bulunduğu sektör gibi unsurlardan etkilenmektedir. Drucker (1998), yenilikçiliğin örgütün ihtiyaç ve amaçlarına yönelik sistematik ve disiplinli bir yaklaşım gerektirdiğini ifade etmekte ve yenilikçilik ile yeni kaynakların yaratılması ya da mevcut kaynakların kullanım kapasitesinin artırılması yoluyla refah yaratılabileceğini belirtmektedir (Drucker, 1998: 21).

1.3. Yenilik Performansı

Rekabet avantajının göstergelerinden biri olarak da değerlendirilen yenilik performansı Alegre ve Chiva (2008) tarafından yenilik verimliliği ve yenilik etkinliğinden oluşan iki boyutlu bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Yenilik verimliliği başarı derecesi için harcanan emekleri ölçerken yenilik etkinliği yeniliğin başarı derecesini ölçmektedir. Çalışmalarda genellikle bağımlı değişken olarak ele alınan yenilik performansı, öğrenme odaklılık, örgütsel öğrenme, liderlik ve stratejik oryantasyonlar gibi konularla ilişkilendirilmiştir (Alegre ve Chiva, 2008: 316).

Hagedoorn ve Cloudt (2003), yenilik performansını dar ve geniş anlamda olmak üzere farklı şekillerde tanımlamışlardır. Dar anlamda yenilik performansı, şirketler için gerçek anlamda piyasaya sundukları buluşların diğer bir deyişle piyasaya sunulan yeni ürünlerin, yeni süreç sistemlerinin ve yeni cihazların oranını ifade etmektedir. Bu durumda yeni ürün duyuruları yenilik performansının bir göstergesi olarak uygulanabilmektedir. Geniş anlamda yenilik performansı ise, bir fikrin kavranmasından buluşun piyasaya sunulmasına kadar ki süreçte başarıyı gösteren araştırma geliştirme, patent ve yeni ürün gibi performans ölçütlerini kapsamaktadır. Bu geniş yenilik

performansı bu nedenle araştırma geliştirmeden patentlemeye ve yeni ürün tanıtımına kadar olan tüm aşamalardaki ölçümleri kapsamaktadır. Bir diğer deyişle geniş anlamda yenilik performansının bu tanımı hem yeniliğin teknik yönlerine hem de yeni ürünlerin piyasaya sunulmasına odaklanırken, potansiyel ekonomik başarısını hariç tutmaktadır (Hagedoorn ve Cloudt 2003: 1368).

Yenilik performansı, yeniliğin işletmenin performansına ve rekabetçiliğine olan etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Yenilik performansı belirlenirken işletmenin gerçekleştirmiş olduğu yenilikler yanında gelecekte gerçekleştirebileceği potansiyel yenilikler ve fikirler de göz önünde bulundurulmalıdır. Örgütlerde/işletmelerde ortaya çıkan yenilikler yaratma ya da uyarılma yoluyla ortaya çıkmaktadır. Yaratma yoluyla meydana gelen yenilikler işletmelerin kendileri kullanmak üzere veya başka işletmelere satış yapmak için yenilik sürecinin sonunda ortaya çıkan yeni ürün, hizmet, program veya teknolojidir. Uyarılma yoluyla meydana gelen yenilikler ise yenilik süreci sonundaki ürün, hizmet veya teknolojinin başka bir örgüt tarafından satın alınıp kendine göre uygulanması ile gerçekleşmektedir (Damanpour ve Gopalakrishnan, 1998: 5).

1.4. Örgüt İklimi-Yenilik Performansı İlişisine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Örgütü diğerlerinden ayıran, çalışanların davranışlarını etkileyerek performans ve verimlilik artışı sağlayan örgüt iklimi ve işletmelerin ya da örgütlerin hayatta kalabilmesi ve rekabet avantajı sağlamlasında önemli bir unsur olan yenilik performansı ile ilgili literatürde çeşitli değişkenlerle yapılan çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

Naktiyok (2007) tarafından yapılan çalışmada Kobinet veri tabanına kayıtlı, 100 ve üzeri sayıda çalışanı olan 319 özel işletmede örgütlerin yenilik yönelimlerinin ve örgütsel faktörlerin, örgütlerin yenilik yönelimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda örgütlerin yenilik yönelimini etkilediği düşünülen örgüt içi faktörlerden örgüt yapısı, risk alma, kaynak varlığı, yönetsel destek ve ödül ve teşvik sistemi boyutları ile örgütlerin yenilik yönelimi arasında pozitif yönlü ve önemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Suliman (2001), çalışanların yenilikçiliğini etkileyen çalışma ikliminin rolünü incelediği çalışmasının sonucunda pozitif bir yenilik ikliminin yanında performans ve örgütsel ödüllerin de önemli olduğunu, ödüllendirilen çalışanların yenilik konusunda daha istekli olduklarını ifade etmiştir. Araştırmacı ayrıca, çalışanın iş motivasyonu, dağıtımsal adalet, yönetim tarzı, karar verme politikası, psikolojik sözleşme, çalışan ilişkileri, adalet ve üretim baskısı gibi faktörlerin çalışanların yenilikçiliğini etkilediğini tespit etmiştir (Suliman, 2001: 56) .

Çekmecelioğlu (2007), yaptığı çalışmada örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda yaratıcılığı destekleyen bir örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti

üzerinde bazı etkileri olduğunu belirlemiştir. Yaratıcılığın pozitif olarak desteklendiğinin algılandığı bir iklimde iş tatmininin arttığı ve işten ayrılma niyetinin azaldığı ifade edilmiştir. Çalışanların yaratıcı fikirlerinin örgütün en alt seviyesinden en üst seviyesine kadar cesaretlendirildiği, fikirlerin adil olarak değerlendirildiği, risk almanın cesaretlendirildiği, katılımcı ve iş birliğine dayalı bir örgüt yapısının olduğu bir örgüt ikliminde iş tatmininin pozitif, işten ayrılma niyetininse negatif yönde etkilendiği saptanmıştır. Ayrıca işin iddialı olması ve takım desteği de iş tatminini pozitif yönde etkileyen değişkenler olarak belirtilmiştir.

Değirmencioğlu (2006) tarafından yapılan çalışmada, KOBİ'lerin örgütsel becerilerinin yenilikçilik performansına etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda üç temel örgütsel beceri faktöründen üst yönetim desteğinin KOBİ'lerin yenilikçilik performansı üzerinde en etkili faktör olduğu, ayrıca yenilikçi örgüt kültürü ve örgütün bürokrasi ve hiyerarşi seviyesi faktörleri yenilikçilik performansı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

İşcan ve Karabey (2007), yaptıkları çalışmada örgüt iklimi ile yeniliğe destek algısı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmacıların 174 kişiye uyguladıkları anket çalışması sonucunda çalışanların yönetici desteği, bağdaşıklık ve tarafsızlık algıları arttıkça yeniliğe destek algılarının da arttığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte çalışanların iş yükü baskısı algıları arttıkça yeniliğe destek algılarının azaldığı belirtilmiştir. Ayrıca çalışmada kontrol değişkeni olarak ele alınan demografik özellikler (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, kıdem ve çalışılan bölüm) ile çalışanların örgüt iklimine ve yeniliğin desteklenmesine ilişkin algıları arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir.

Tutar ve Altınöz (2010), örgüt ikliminin işgören performansına olan etkisini belirlemek amacıyla Ostim imalat işletmelerinde bir çalışma yapmışlardır. Araştırma sonucunda üstün desteği, tarafsızlık, bağdaşıklık ve takdir boyutlarıyla örgütsel iklimin anlamlı bir ilişki içinde olduğu belirlenmiştir.

Özbağ (2012), örgüt ikliminin yeniliğe destek algısı üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonucunda örgüt ikliminin örgütsel cesaretlendirme, yönetimin desteği, iletişim, katılım esnekliği, otonomi ve takım desteği gibi alt boyutlarının yeniliğe destek algısını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmacı tarafından yenilikçilik niteliğini ön plana çıkaran örgütlerin çalışanları yaratıcılıklarını kullanmaya özendirilen uygun iş ortamı hazırlaması ve bunu destekleyecek yönetim uygulamalarının faydalı olabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte yapılan araştırma bulguları göz önünde bulundurularak örgüt ikliminin işgörenler üzerindeki olumlu motivasyonel etkileriyle yenilik çalışmalarını destekleyebileceği belirtilmiştir.

Naranjo-Valencia ve ark. (2015), yaptıkları çalışmada İspanyol şirketlerindeki örgüt kültürü, yenilikçilik ve performans arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. Örnek olarak endüstriyel şirketler seçilmiştir.

Sonuçlar örgüt kültürü tarafından desteklenen değerlere göre örgüt kültürünün şirket performansında olduğu gibi yenilikçiliği de teşvik edebileceğini ya da kültürün desteklediği değerlere bağlı olarak ikisi için de engel teşkil edebileceğini göstermiştir. Özellikle adhokratik kültürün en iyi yenilikçilik ve performans belirleyicisi olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlara dayanarak, yenilikçiliğin örgüt kültürü ve performansın belirli türleri arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucu elde edilmiştir.

Ren ve Zhang (2015), yaptıkları çalışmada stres kaynakları ve yenilikçi örgüt ikliminin çalışanların yenilikçi davranışları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Veriler Çin'in dört şehirden 282 çalışandan elde edilmiştir. Sonuçlar stres kaynaklarının niteliğinin çalışanların fikir üretimini öngörmek için önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle çalışanların meydan okuma olarak değerlendirdiği stres kaynakları fikir üretimiyle pozitif olarak ilişkili olurken, çalışanların engel olarak değerlendirdiği stres kaynakları fikir üretimiyle negatif olarak ilişkili bulunmuştur. Ayrıca engelleyici stres kaynakları yenilikçi örgüt iklimi ve yenilikçi davranışlar arasındaki ilişkiyi olumsuz hale getirmiştir. Yenilikçi örgüt ikliminin yenilikçi davranış üzerindeki yararlı etkileri fikir uygulaması için zayıflamıştır ve engelleyici stres kaynaklarıyla karşı karşıya kalındığında tamamen ortadan kaybolmuştur.

Temiz (2016) tarafından yapılan çalışmada destekleyici örgüt iklimi ve psikolojik sermayenin yenilikçilik eğilimine etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda psikolojik sermayenin alt boyutlarından olan umut ile öz yeterliliğin yenilikçilik eğilimi üzerinde aynı yönlü bir etkisi olduğu görülürken, psikolojik sermayenin alt boyutlarından olan iyimserlik ve psikolojik dayanıklılığın yenilikçilik eğilimi üzerinde etkisinin olmadığı belirtilmiştir. Buna ek olarak destekleyici örgüt iklimi boyutları olan yönetim tutarlılığı ve yeterliliği, çalışan bağlılığı, koordinasyon ve dayanışma ve müşteri odaklılık boyutlarının tamamı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma ile destekleyici örgüt ikliminin yenilikçilik eğilimi üzerine anlamlı etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

İraz ve Altınışık (2016), yenilik ve yaratıcılık performansını etkileyen faktörleri, örgüt içi faktörlerle sınırlayarak incelemek amacıyla bir kamu kurumunda bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre; yenilik odaklılık ve proje üretme, bilgi paylaşımı ve iletişim, hedef odaklılık ve tamamlayıcı yetenekler ve takım ruhu, hem yenilik hem de yaratıcılık performansını pozitif, bürokratik yapı ise negatif olarak etkilediği bildirilmiştir. Yaratıcılığı geliştirme inisiyatif kullanma ile tepe yönetimi desteği ve motivasyonun, yenilik ve yaratıcılık performansı üzerinde bir etkisi tespit edilmediği ortaya konulmuştur. Ayrıca, çalışma sonucunda, kamu kurumunda hizmet veren kişilerin fırsat verilmesi hâlinde yaratıcılıklarını sergileyebilecekleri, yeni fikirler üretebilecekleri, ürettikleri bu fikirlerin uygulanmasına yönelik plan ve program geliştirebilecekleri

kanaatine ulaşılmıştır. Ancak katılımcıların makul hataların tolere edilip edilemediği konusunda ağır basan yargıları tespit edilememiştir.

Shanker ve ark. (2017), yaptıkları çalışmada yenilikçi örgüt iklimi ile örgüt performansı ilişkisinde yenilikçi iş davranışının aracılık rolünü incelemişlerdir. Malezya’da çalışan 202 yöneticiye uygulanan anket çalışması sonucunda yenilikçi örgüt iklimi ve örgüt performansı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yenilikçi örgüt ikliminin yenilikçi iş davranışı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Çalışmanın bir diğer sonucu olarak yenilikçi iş davranışı sergileyen çalışanların örgüt performansının gelişmesine katkıda bulunduğu belirlenmiştir.

Luo ve ark. (2018), yaptıkları çalışmada dışa dönüklük ve çalışanların yenilikçi davranışları arasındaki ilişkiyi yenilikçi örgüt ikliminin aracılık etkisi ile açıklamayı amaçlamışlardır. Yapılan araştırma için Çin’in üç şehrinde farklı şirketlerde çalışan 300 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma kapsamında yenilikçi örgüt ikliminin her bir boyutu ve dışa dönüklük ile çalışanların yenilikçiliği arasındaki aracılık etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, dışa dönüklüğün çalışanların yenilikçi davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu ortaya çıkmış, yenilikçi örgüt ikliminin beş boyutunun çalışanların yenilikçi davranışları üzerinde olumlu etkiler gösterdiği ve yenilikçi örgüt ikliminde kaynak desteğinin dışa dönüklük ve çalışanların yenilikçiliği arasındaki ilişki üzerinde aracılık etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalar doğrultusunda belirlenen araştırma hipotezleri şu şekildedir:

H₁ : Örgüt ikliminin yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır.

H_{1a}: Yönetim desteğinin yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır.

H_{1b}: Otonominin yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır.

H_{1c}: Ödülün yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Yapılan literatür incelemesi ile örgütleri birbirinden ayıran ve çalışanların davranışlarını etkileyen örgüt ikliminin yenilik, yaratıcılık, iş tatmini, duygusal bağlılık ve örgütsel vatandaşlık gibi örgütsel süreçleri etkileyen kavramlar ile ilişkisini ortaya koyan çalışmalar aktarılmıştır. Bu çalışmanın amacı Samsun Organize Sanayi bölgesinde medikal sanayi sektöründe çalışanların algılarına göre örgüt ikliminin yenilik performansı üzerine etkisi olup olmadığını belirlemektir. Literatüre bakıldığında

doğrudan örgüt ikliminin yenilik performansına etkisini araştıran çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bulguları ve yöntemi ile literatüre ve araştırmacılara katkı sağlaması düşünülmektedir.

2.2. Örneklem ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini Samsun Organize Sanayi Bölgesinde medikal sektörüne yönelik üretim yapan işletmeler oluşturmaktadır. Samsun medikal sanayi, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından desteklenen küme destek programına dâhil edilmiştir ve bölgesel açıdan büyük öneme sahiptir. Medikal sanayi sektörü kullanıcı, kategori, model, uygulama, kullanım gibi pek çok açıdan önemli farklılıklar göstermekte ve 300 binin üzerinde ürün çeşidi sunmaktadır (Kiper, 2013: 25). Sağlık alanına yönelik üretim yapan medikal sanayi sektörü gerek kullanılan teknoloji ve otomasyon gerekse yapılan araştırma geliştirme harcamaları açısından yenilikçi bir endüstri olmasından dolayı çalışma bu sektörde yapılmıştır. Araştırmanın evrenini oluşturan medikal sanayi sektöründe faaliyet gösteren 44 firmada 1134 çalışan bulunmaktadır (OKA, 2012:115). Kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı çalışmada Samsun medikal sanayi kümelenme derneğine üye olan işletmelerde üretim başında birebir emek harcayan 250 çalışana anket uygulanmıştır. Geri dönen anket formlarından 209 tanesi kullanılabilir durumdadır. Anket formunun birinci bölümünde çalışanların demografik özellikleri, ikinci bölümünde örgüt iklimi, üçüncü bölümünde ise yenilik performansı ile ilgili ifadeler yer verilmiştir. Örgüt iklimi ölçeğinde katılımcıların yönetici desteği, otonomi ve ödül ile ilgili ifadelerle yanıt vermesi istenmiştir. Yenilik performansı ölçeğinde ise katılımcıların son üç yıla göre çalıştıkları firmayı sektördeki diğer firmalara göre değerlendirmeleri istenmiştir. Hornsby, Kuratko ve Zahra (2002) tarafından geliştirilen örgüt iklimi ölçeği, yönetim desteği, otonomi ve ödül boyutlarından oluşmaktadır. Yenilik performansı ölçeği için Neely ve Hii (1998), Qian ve Hii (2001) ve Hagedoorn ve Cloodt (2003)'ün çalışmalarından yararlanılarak Kayhan (2005) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Veriler SPSS 21.0 programında t testi, faktör analizi ve regresyon analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Değişkenlerin ölçümü için kullanılan 5'li Likert tipi ölçek; 1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4- Katılıyorum ve 5- Kesinlikle Katılıyorum ifadelerinden oluşmaktadır. Örgüt iklimi yönetimin teşviki, yöneticilerin iş yapma tarzı, maddi destek ve kaynak kullanımı, çalışanların özgürlük algısı, çalışma metodları konusundaki serbestlikleri, ödül ve takdir durumunu içeren sorularla değerlendirilmiştir. Yenilik performansı ise yeni ürün ve hizmetlere dair fikir ve projeler, pazara sürülen ürünler, iş, süreç ve yöntemlere dair yenilikler, yeni ürün ve hizmetlerin kalitesi, üretim maliyetleri ve üretim hızı, patentli veya patent alınabilir ürünler ile ilgili sorularla değerlendirilmiştir.

2.3. Bulgular

Luthans vd. (1987)'e göre cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve hizmet süresi gibi faktörler demografik faktörler olarak ele alınmaktadır (Luthans vd. 1987). Yapılan çalışmada katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, işletmedeki pozisyonları ve görev süreleri hakkında elde edilen veriler frekans ve yüzde olarak Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	14	6,7
	Erkek	195	93,3
Yaş	<20	13	6,2
	21-29	103	49,3
	30-39	73	34,9
	40-49	19	9,1
	>50	1	0,5
Medeni Durum	Evli	107	51,2
	Bekar	102	48,8
Eğitim Durumu	Ortaöğretim-Lise	157	75,1
	Önlisans-Lisans	50	23,9
	Lisansüstü	2	1
Pozisyon	Ofis Personeli	27	12,9
	İşçi	172	82,3
	Müdür Yrd.	3	1,4
	Müdür	4	1,9
	Diğer	3	1,4
Görev Süresi	<1 yıl	61	29,2
	1-5 yıl	94	45
	6-10 yıl	39	18,7
	11-15 yıl	9	4,3
	>15 yıl	6	2,9
Toplam		209	100

Tablo 2'ye göre katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında % 6,7'sinin kadın, % 93,7'sinin erkek olduğu belirlenmiştir. Yaş gruplarına göre katılımcıların % 49,3 ile yaklaşık yarısının 21 ile 29 yaş arasındaki çalışanlardan oluştuğu belirlenmiştir. Yine katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımına bakıldığında; %51,2'sinin evli (107 kişi), %48,8'inin (102 kişi) bekâr olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında %75,1'inin (157 kişi) ortaöğretim veya lise, % 23,9'unun ön lisans veya lisans ve % 1'inin (2 kişi) lisansüstü eğitim

düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların pozisyonlarına göre dağılımlarına bakıldığında %12,9'unun (27 kişi) ofis personeli, %82,3'ünün (172 kişi) işçi, % 1,4'ünün (3 kişi) müdür yardımcısı, % 1,9'unun (4 kişi) müdür, % 1,4'ünün (3 kişi) diğer pozisyonlarda çalıştığı görülmektedir. Son olarak katılımcıların hizmet sürelerine göre dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %29,2'unun (61 kişi) 1 yıldan az, %45'inin (94 kişi) 1 veya 5 yıl, % 18,7'sinin (39 kişi) 6 veya 10 yıl, % 4,3'ünün (9 kişi) 11 veya 15 yıl, % 2,9 (6 kişi) 15 yıl veya daha fazla süredir işletmede çalıştıkları görülmektedir.

Tablo 3: Örgüt İklimine İlişkin Bulgular

Örgüt İklimi	Ort.	St. S	Faktör Yüğü
Firmamızda bireyin kendi fikirlerini geliştirmesi, kurumun gelişmesi için cesaretlendirilir.	3,66	0,94	0,698
Üst yönetim fikir ve önerilerimize dikkat eder, ilgi gösterir.	3,57	1,08	0,814
Yeni ve ilerici fikirlerin geliştirilmesi genellikle teşvik edilir.	3,56	1,00	0,822
Kendilerine ait yenilikçi fikirlere sahip çalışanların bunları hayata geçirmelerine yönetim destek olur.	3,57	1,04	0,833
Üst yöneticiler, gelecek vaat eden yeni fikirlerin oluşumunu katı kural ve yöntemlerle baltalamazlar.	3,43	1,09	0,801
Üst yöneticilerimiz iş yapış tarzları açısından yenilikçidirler.	3,48	1,09	0,796
Yeni proje fikirlerini hayata geçirmek isteyenlere genellikle parasal destek sağlanır.	3,26	1,17	0,817
Yenilikçi proje ve fikirleri desteklemek için ayrılmış kurum içi mali kaynak imkânı mevcuttur.	3,26	1,14	0,829
Yönetimimiz bazılarının başarısız olma ihtimali yüksek bile olsa yeni projeleri destekler.	3,29	1,12	0,837
İyi bir fikre sahip bir çalışan, fikrini geliştirmek için sık sık serbest bırakılır.	3,31	1,09	0,790
Farklı bölümde çalışanların yeni proje fikirleri hakkında konuşmak için bir araya gelmelerine destek verilir.	3,40	1,09	0,732
İşimle ilgili kararlar verirken kendimi özgür hissediyorum.	2,61	1,10	0,817
İşimde hata yaparsam çok sert cezalandırılırım diye bir kaygım yok.	2,67	1,09	0,851
Bu firma kendi yargılarımı ve yöntemlerimi	3,37	1,09	0,834

kullanmam için özgürlük sağlar.			
İşimin nasıl yapılacağı benim sorumluluğumdadır.	3,35	1,11	0,823
Her gün temel ve rutin görevleri yapmak için farklı çalışma metotları kullanmakta özgür bırakılıyorum.	3,31	1,16	0,776
Aldığım ya da alacağım ödüller iş performansına bağlıdır.	3,35	1,16	0,850
Eğer işimi iyi yapıyorsam amirim iş sorumluluğumu arttıracaktır.	3,29	1,15	0,750
Çalışma performansım özellikle iyiye amirim bana özel ödüller verecektir.	3,15	1,16	0,869
İşimde başarılı olursam takdir edileceğimi biliyorum.	3,16	1,16	0,879

Tablo 3'te katılımcıların örgüt iklimi algılarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Çalışanların, "Firmamızda bireyin kendi fikirlerini geliştirmesi, kurumun gelişmesi için cesaretlendirilir"(3,66 ±0,94), "Firma kendi yargılarımı ve yöntemlerimi kullanmam için özgürlük sağlar" (3,37 ±1,09), "Aldığım ya da alacağım ödüller iş performansına bağlıdır" (3,35±1,16) yargılarına daha çok katıldıkları; "Yeni proje fikirlerini hayata geçirmek isteyenlere genellikle parasal destek sağlanır." (3,26 ±1,17) ve "İşimle ilgili karar verirken kendimi özgür hissediyorum." (2,61±1,10) ve "Çalışma performansım iyiye amirim bana özel ödüller verecektir" ifadelerine diğer ifadelerle göre daha az katıldıkları belirlenmiştir. Tanımlayıcı faktör analizi sonucuna göre ise örgüt ikliminin üç boyut ile açıklandığı belirlenmiştir. Bu faktörün toplam varyansı açıklanma oranı % 66'dır. Örgüt iklimi ölçeğine ilişkin cronbach alfa değeri ise, 0.89 değeri ile yüksek derecede güvenilir bir değere sahiptir. Ayrıca, örgüt iklimi için KMO değeri 0.930 olarak hesaplanmış, 0.50'den büyük olan bu değer örneklemin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Bartlett's küresellik testine ait değer $\chi^2= 3090,533$ ve $p<0.05$ ($p=0.00$) bulunarak verilerin faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Yenilik Performansına İlişkin Bulgular

Yenilik Performansı	Ort.	St.S	Faktör Yüğü
Firmamız son üç yıl dikkate alındığında yeni ürünleri rakiplerinden daha önce pazara sunmayı başarmıştır.	3,29	1,022	0,697
Firmamızın şu anda pazara sunduğu ürünlerin çoğu son üç yılda üretmeye başladığı ürünlerdir.	3,34	1,021	0,784
Firmamızda son üç yılda geliştirilen yeni ürün ve hizmetlere dair fikir ve projeler sayıca çoktur.	3,44	0,984	0,874

Firmamızda son üç yılda geliştirilen iş, süreç ve yöntemlerine dair yenilikler sayıca çoktur.	3,50	1,01	0,869
Firmamızın son üç yılda geliştirdiği ürün ve hizmetlerin kalitesi oldukça yüksektir.	3,64	0,985	0,858
Firmamızın son üç yılda geliştirdiği iş, süreç ve yöntemleri sayesinde üretim maliyetleri azalmıştır.	3,51	1,061	0,824
Firmamızın son üç yılda geliştirdiği iş, süreç ve yöntemleri sayesinde üretim hızımız artmıştır.	3,60	1,065	0,846
Firmamızda son üç yılda patent alınabilecek ya da patent alınmış yenilikler yapılmıştır.	3,42	1,098	0,763

Tablo 4’te katılımcıların yenilik performansı algılarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Çalışanların, “Firmamızın son üç yılda geliştirdiği ürün ve hizmetlerin kalitesi oldukça yüksektir.”(3,641 ±0,985), “Firmamızın son üç yılda geliştirdiği iş, süreç ve yöntemleri sayesinde üretim hızımız artmıştır.” (3,6029 ±1,06) yargılarına daha çok katıldıkları; “Firmamız son üç yıl dikkate alındığında yeni ürünleri rakiplerinden daha önce pazara sunmayı başarmıştır.” (3,29 ±1,02) ve “Firmamızın şu anda pazara sunduğu ürünlerin çoğu son üç yılda üretmeye başladığı ürünlerdir.” (3,344±1,02) diğer yargılara göre daha az katıldıkları belirlenmiştir. Tanımlayıcı faktör analizi sonucuna göre ise yenilik performansına ilişkin ifadelerin tek bir faktör ile açıklandığı belirlenmiştir. Bu faktörün toplam varyansı açıklanma oranı %81,43’tür. Yenilik performansı ölçeğine ilişkin cronbach Alfa değeri ise, 0.91 değeri ile yüksek derecede güvenilir bir değere sahiptir. Ayrıca, yenilik performansı için KMO değeri 0.872 olarak hesaplanmış, 0.50’den büyük olan bu değer örneklemin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Bartlett’s küresellik testine ait değer $\chi^2=896,768$ ve $p<0.05$ ($p=0.00$) bulunarak verilerin faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Regresyon Analizi: Yenilik Performansı

Bağımlı Değişken	R ²	ΔR ²	Bağımsız Değişkenler	β	t	Sig
<i>Yenilik Performansı</i>	.448	.440	<i>Örgüt İklimi</i>	.665	12.795	.000
			<i>Yönetim Desteği</i>	.446	6.091	.000
			<i>Otonomi</i>	.074	976	.330
			<i>Ödül</i>	.227	3.104	.002

Tablo 5'teki sonuçlara göre örgüt iklimi ve boyutlarının yenilik performansı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Araştırmamızın bulgularına göre bağımlı değişkendeki toplam değişimin ne kadarının bağımsız değişken tarafından açıklandığını belirlemek için kullanılan R^2 değeri 0,44 bulunmuştur. Araştırma için oluşturulan modelin anlamlı olup olmadığını incelemek amacıyla uygulanan ANOVA testinin sonucunda elde edilen anlamlılık seviyesi (F değeri) 55,52 ve $p=0,000$ bulunmuştur (Coşkun, 2015: 237). Elde edilen F değeri, $F(=55,52$ ve $p<0,05)$ kurulan modelin anlamlı olduğunu ve bağımlı değişkeni açıklamada katkı sağladığını göstermektedir. Bu değerlere göre araştırmanın “Örgüt ikliminin yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır” şeklindeki H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca, tablo 4'teki analiz tablosu incelediğinde beta değerinin ($\beta=.66$) pozitif olduğu görülmektedir. Yani elde edilen bu değere göre çalışanların örgüt iklimi algılarındaki bir birimlik değişimin, çalışanların yenilik performansı algılarını %66 seviyesinde etkileyeceği anlaşılmaktadır. Regresyon katsayısının anlamlılığını ifade eden t değerine bakıldığında ($t=12,79$), örgüt ikliminin çalışanların yenilik performansı algıları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Analizin Durbin-Watson değeri 1.798 olarak hesaplanmıştır ve bu değer otokorelasyon olmadığını ifade etmektedir. Araştırma bulguları örgüt ikliminin yenilik performansına ilişkin varyansın %44'ünü açıkladığını göstermektedir. Benzer şekilde yönetim desteği boyutu $\beta =,44$ $t=6,09$ değerleri ile yenilik performansını ,44 oranında; ödül boyutu ise $\beta =,22$ $t=3,1$ değerleri ile ,22 oranında etkilemektedir. Buradan hareketle araştırmamızın diğer hipotezlerinden “Yönetim desteğinin yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır” şeklindeki H_{1a} hipotezi $p\leq 0,000$ ve “Ödülün yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır” H_{1c} hipotezi $p\leq 0,002$ için kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre yönetim desteği ve ödül arttıkça yenilik performansının da artacağı öne sürülebilir. Bununla birlikte $\beta=.07$ ve $t=.97$ değerlerine sahip olan “Otonominin boyutu ile yenilik performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır .” şeklindeki H_{1b} hipotezi $p \geq 0,33$ için reddedilmiştir. Bu sonuçlar, işletmede çalışan bireylerin kendi fikirlerini geliştirmesi için teşvik edilmesi, yeni projelerin desteklenmesi ve kaynak sağlama, çalışanların takdir edilmesinin ve performansın ödüllendirilmesinin yenilik performansını artırmada önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre çalışanların kendilerini özgür hissetmesi ve farklı çalışma metodlarını kullanabilmelerinin otonomi boyutu üzerinden yenilik performansına az da olsa bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç

İşletmelerin sosyal ve ekonomik açıdan büyüme ve gelişmesi, sürdürülebilirliği ve rekabet avantajı elde edebilmesinde önemli bir yere sahip olan yenilik performansı fikir ya da projelerin ortaya konulmasından

ticarileşmesine kadar olan süreci içermektedir. Yenilik performansı medikal sanayi sektöründe kullanılan yüksek teknoloji ve otomasyon ve ürün geliştirme açısından büyük önem taşımaktadır. Yenilik performansı değerlendirmesi işletmelere göre farklılık göstermekle birlikte bu çalışmada yenilik performansı katılımcılardan elde edilen yeni ürün duyuruları, geliştirilen iş, süreç ve yöntemler, araştırma ve geliştirmeye yönelik girdiler ve alınan patent miktarına yönelik veriler açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmada örgüt ikliminin yenilik performansı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışanların davranışlarını etkileyen bir güç olan ve örgütün psikolojik atmosferi olarak da ele alınan örgüt iklimi ise yönetici desteği, otonomi ve ödül boyutları açısından ele alınmıştır. Burada amaç, yenilik performansını iyileştirecek örgüt iklimi faktörlerini belirleyerek ilgili alana katkı sağlamaktır. Verilerin elde edilmesinde literatür incelemesinden yararlanılarak hazırlanan anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma bulgularına göre katılımcıların yaklaşık yarısının evli (%51,2) ve 21-29 yaş aralığında olduğu (% 49,3), çoğunluğun erkek çalışanlardan oluştuğu (%93,3), ortaöğretim veya lise eğitim düzeyine (%75,1) sahip oldukları, %45'inin 1-5 yıllık hizmet süresine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki etkileri belirlemek amacıyla Şekil 1'de verilen model kurgulanmış bu modele ilişkin Tablo 4'te verilen regresyon değerleri incelenmiştir. Yapılan analizlere göre araştırma hipotezlerinden H_1 , H_{1a} ve H_{1c} hipotezleri kabul edilmiştir. Örgüt iklimi, yönetim desteği ve ödül boyutlarının yenilik performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkileri olduğu, örgüt iklimi boyutlarından otonominin yenilik performansı üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular daha önce yapılan çalışmalar (Suliman, 2001; Naktiyok, 2007; İşcan ve Karabey, 2007; Özbağ, 2012; Tutar ve Altınöz, 2010) ile örtüşmektedir. Medikal sanayi sektörünün üniversite-sanayi işbirliği veya ilgili kuruluşlarla yapacağı ortak çalışmalar bölgesel açıdan rekabet avantajı oluştururken sektörün yenilik performansına da katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra yöneticilerin örgüt içerisinde sağlayacağı değişime ve yeniliklere açık, iki yönlü iletişim ve çalışanlarla yapacakları fikir alışverişleri sayesinde katılımcı yapı gelişecek, böylelikle çalışanların farklılarından yararlanılarak örgütün performans ve verimlilik artışına katkı sağlanacaktır. Bu bağlamda çalışmanın sonucuna göre, örgüt iklimi boyutlarından yönetim desteği arttığında ve çalışanlar ödüllendirildiğinde yenilik performansı artmaktadır.

Yapılan çalışmanın sadece Samsun ilinde araştırmanın yapıldığı işletme ve katılımcıların özellikleri ile sınırlı olması ve örneklem büyüklüğünden dolayı araştırmada elde edilen sonuçların tüm endüstriye yönelik genellenmesi mümkün değildir. Bu nedenle daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı değişkenler ele alınabilir, farklı demografik özelliklere sahip katılımcıların algılarına göre örgüt ikliminin yenilik performansına etkisi incelenebilir. Ayrıca, yenilik performansının önemli olduğu sektörlerde (bilişim, otomotiv,

savunma sanayi vb.) farklı katılımcılarla yapılacak benzer çalışmalar ile daha genellenebilir sonuçlar elde edilebilir.

Kaynakça

- Ajansı, O. K. A. (2012). Samsun medikal sanayi Sektörünün (Mesas) mevcut durum analizi ve medikal sanayi sektörü ihtisas organize sanayi bölgesi (OsB) Fizibilite rapor. *Vezir Araştırma ve Danışmanlık*, 176.
- Alegre, J. & Chiva, R. (2008). Assessing the impact of organizational learning capability on product innovation performance: An empirical test. *Technovation*, 28 (6), 315-326.
- Bilgen, H. (1976). *Örgüt İklimi (Milli Eğitim Teftiş Kurulu)*. Ankara: Todaie Yayınları.
- Coşkun, R., Altunişik, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (8.bs)*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Çekmecelioğlu, H. G. (2005). Örgüt İkliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Bir araştırma. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (2).
- Çekmecelioğlu, H. G. (2007). Örgüt İkliminin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1): ss.79-97.
- Çekmecelioğlu, H. G. (2011). Algılanan Örgüt İkliminin Çalışanların İş Tatmini, Duygusal Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 22 (68).
- Damanpour, F. (1991). Organizational Innovation: A Meta-Analysis of Effects of Determinants and Moderators. *Academy of Management Journal*, 34 (3), ss.555-590.
- Damanpour, F. & Gopalakrishnan, S. (1998). Theories of Organizational Structure and Innovation Adoption: the role of Environmental Change. *Journal of Engineering and Technology Management*, 15 (1), ss.1-24.
- Deci, E. L., von Haller Gilmer, B. & Karn, H. W. (1971). Readings in Industrial and Organizational Psychology. *McGraw-Hill*.

- Değirmencioğlu Ç. (2006). *KOBİ'lerde Organizasyonel Becerilerin Yenilikçilik Performansına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Drucker, P. (1998). The discipline of innovation. *Harvard Business Review*. 76 (6), 149-157.
- Ekvall, G. (1996). Organizational Climate for Creativity and Innovation. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (1), ss.105-123.
- Eren, M. Ş. ve Kaplan, M. (2014). Kurumsal yetkinliklerin örgütsel performans üzerindeki etkileri: Üretim firmaları üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 40, ss.175-192.
- Forehand, G. A. & Von Haller, G. (1964). Environmental Variation in Studies of Organizational Behavior. *Psychological bulletin*, 62 (6), 361.
- Gilmer, B. (1961). *Industrial Psychology*. New York: McGraw Hill.
- Hagedoorn, J. & Cloudt, M. (2003). Measuring innovative performance: is there an advantage in using multiple indicators?. *Research policy*, 32 (8), 1365-1379.
- Halpin, A. W. (1966). *Theory and Research in Administration*. Oxford, England: Macmillan.
- Hornsby, J. S., Kuratko, D. F. & Zahra, S. A. (2002). Middle managers' perception of the internal environment for corporate entrepreneurship: Assessing a Measurement Scale. *Journal of Business Venturing*, 17 (3), ss.253-273.
- İşcan, Ö. F. ve Karabey, C. N. (2007). Örgüt İklimi İle Yeniliğe Destek Algısı Arasındaki İlişki. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 6 (2), ss.103-116.
- İraz R. ve Altınışık, İ. (2016). Örgüt içi faktörlerin yenilik ve yaratıcılık performansına etkisi: hizmet sektöründe bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, ss.114-132.

- Kayhan, T. (2005). Girişimcilik iklimi ve yenilik performansına etkileri. Yüksek lisans tezi. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Kiper, M. (2013). *Türkiye’de Tıbbi Cihaz Sektörü ve Strateji Önerisi*. TTGV (2).
- Koys, D. J. & DeCotiis, T. A. (1991). Inductive Measures of Psychological Climate. *Human Relations*, 44 (3), 265-285.
- Litwin, G. H. & Stinger, R. A. (1968). *Motivation and Organizational Climate*. New York: Simon & Schuster.
- Luo, Y., Cao, Z., Yin, L., Zhang, H. & Wang, Z. (2018). Relationship between Extraversion and Employees’ Innovative Behavior and Moderating Effect of Organizational Innovative Climate. *NeuroQuantology*, 16 (6).
- Luthans, B. Baack, D. & Taylor, L. (1987). Organizational Commitment: Analysis of antecedents, *Human Relations*, XXXX (4): 219-236.
- Moran, E. T. & Volkwein, J. F. (1992). The Cultural Approach to the Formation of Organizational Climate. *Human Relations*, 45 (1), 19-47.
- Naranjo-Valencia, J. C., Jiménez-Jiménez, D. & Sanz-Valle, R. (2016). Studying the links between organizational culture, innovation, and performance in Spanish companies. *Revista Latinoamericana de Psicología*, 48 (1), 30-41.
- Naktiyok A. (2007). Yenilik yönelimi ve örgütsel faktörler. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2), ss.211-230.
- OECD, EUROSTAT. (2006). Oslo Kılavuzu yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler, 3. Baskı, TÜBİTAK, Şubat.
- Özbağ, G. K. (2012). Örgüt ikliminin yeniliğe destek algısı üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 27 (2), ss.145-161.
- Payne, R. L. & Mansfield, R. (1973). Relationships of perceptions of organizational climate to organizational structure, context, and hierarchical position. *Administrative Science Quarterly*, 515-526.

- Popa, I. L., Preda, G. & Boldea, M. (2010). A theoretical approach of the concept of innovation. *Managerial Challenges of the Contemporary Society. Proceedings*, 151.
- Pritchard, R. D. & Karasick, B. W. (1973). The effects of organizational climate on managerial job performance and job satisfaction. *Organizational behavior and human performance*, 9(1), 126-146.
- Ren, F. & Zhang, J. (2015). Job stressors, organizational innovation climate, and employees' innovative behavior. *Creativity Research Journal*, 27 (1), ss.16-23.
- Schneider, B. (1975). Organizational climates: An essay. *Personnel Psychology*, 28, 447-479.
- Schneider, B. & Reichers, A. E. (1983). On the etiology of climates. *Personnel psychology*. 36 (1), 19-39.
- Sethibe, T. Steyn, R. (2016). Organizational climate, innovation and performance: A systematic review. *Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies*, 2 (2), ss.161-174.
- Shanker, R., Bhanugopan, R., Van der Heijden, B. I. & Farrell, M. (2017). Organizational climate for innovation and organizational performance: The mediating effect of innovative work behavior. *Journal of vocational behavior*, 100, ss.67-77.
- Suliman, A. M. T. (2001). Are we ready to innovate? Work climate-readiness to innovate relationship: the case of Jordan. *Creativity and Innovation Management*, 10 (1):49-59.
- Tagiuri, R., Litwin, G. H. & Barnes, L. B. (1968). Organizational climate: Explorations of a concept. *Division of Research, Graduate School of Business Administration*, Harvard University.
- Temiz, Ü. (2016). Destekleyici örgüt iklimi ve psikolojik sermayenin yenilikçilik eğilimine etkisi : Görgül bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Türk Hava Kurumu, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tutar, H. ve Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: Ostim imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 65 (02), ss.196-218.
- Türk Dil Kurumu Sözlük, www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 07.03.2019)

Extended Abstract

Nowadays, it is becoming increasingly difficult for businesses to survive and gain competitive advantage in the face of factors such as fierce competition brought by globalization, changing customer demands and uncertainty. In order to survive and gain a competitive advantage under these conditions, businesses need to provide an organizational climate that promotes innovation and an effective innovation performance. Organizational climate has been the subject of research especially after World War II and has received great interest from researchers since 1960. Organizational climate, which makes organizations different from each other and is defined as the psychological climate of the organization, is considered as a variable that affects the results of organizational activities as well as understanding the attitudes of individuals. Innovation performance, which has an important role in the social and economic growth and development, sustainability and competitive advantage of the enterprises, includes the process from the presentation of ideas or projects to the commercialization. In this context, a successful innovation performance in an organizational climate where employees feel the support of management, have control over their work and are rewarded, has great importance for enterprises to gain competitive advantage and to sustain their lives. While these cases vary by sector, the medical industry sector provides important contributions in regional competitive advantage through various collaborations and cluster support programs with ministries and universities. At this point, the medical industry sector that produces for the health field has an important place in terms of regional competitiveness regarding both technology and automation usage and research and development expenditures for the following of innovations. Therefore, the aim of this study is to investigate the effect of organizational climate on innovation performance perceived by employees in medical industry.

In this study, convenience sampling method was used and data were obtained from 209 employees working in the medical industry in Samsun. In the first part of the questionnaire, the demographic characteristics of the employees, in the second part the organizational climate and in the third part the statements about the innovation performance were given. At the organizational climate scale, the participants were asked to respond to statements that include management support, the promotion of management for autonomy and award, managers work style, financial support and use of resources, employees' perception of freedom, their freedom in working methods and awards and appreciation. On the innovation performance scale, the participants were compared to the other firms in the sector in terms of ideas and projects on new products and services, products put on the market, innovations in business, processes and methods, the quality of new products and services, production costs and production speed, patented or patentable products. The organizational climate scale developed by Hornsby,

Kuratko and Zahra (2002) consists of management support, autonomy and reward dimensions. Innovation performance scale was developed by Kayhan (2005) using Neely and Hii (1998), Qian and Hii (2001), and Hagedoorn and Cloudt (2003). Data were analyzed using t test, factor analysis and regression analysis methods with SPSS 21.0. According to the findings of the study, approximately half of the participants were married (51.2%) and were between the ages of 21-29 (49.3%), the majority of them were male (93.3%), and they had secondary or high school education (75.1%) and 45% of them have 1-5 years of experience. Besides, it was determined that management support and reward which were two dimensions of organizational climate had an effect on innovation performance, whereas autonomy was not effective on innovation performance. As well, it was determined that there were differences in terms of employees' demographic characteristics and organizational climate and innovation performance perceptions.

These results show that encouraging individuals to develop their own ideas, supporting new projects and funding and appreciation of employees and rewarding performance play an important role in improving innovation performance. According to the findings, it is thought that the fact that employees feel free and use different working methods will contribute to innovation performance through autonomy dimension. In addition, the further cooperation with medical industry sector and related institutions (e.g: universities, ministries, chamber of commerce and industry, ...) that will create a competitive advantage regionally and will contribute to the innovation performance of the sector.

Since this study is limited only to the characteristics of the enterprises and participants in Samsun and due to sample size it is not possible to generalize the results of this study for the whole industry. Therefore, more comprehensive studies are required. In this context, according to the findings obtained from the study, different variables can be considered in the studies to be conducted in the future, and the effect of organizational climate on innovation performance can be examined according to the perceptions of participants with different demographic characteristics. In addition, more generalizable results can be achieved through similar studies with different participants in sectors (informatics, automotive, defense industry, etc.) where innovation performance is important.

EKONOMİK KARMAŞIKLIK SEVİYESİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: GEÇİŞ ÜLKELERİ İÇİN BİR PANEL ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Semra BOĞA*

Öz

*Bu çalışmanın amacı ekonomik karmaşıklık seviyesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmektir. Çalışmada, Avrupa kıtasında yer alan 13 geçiş ülkesinin (Arnavutluk, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya) 1995-2017 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak panel zaman serisi analizi yapılmıştır. Gelişmişlik seviyesine göre ülkeleri iki gruba ayırarak yapılan analizde birimler arası korelasyonun test edilmesi amacıyla Pesaran (2015) CD_{NT} Testi uygulanmıştır. Değişkenlere ait birim kökün varlığı *Im*, Pesaran ve Shin (IPS) testi ve Yatay Kesit Genişletilmiş *Im*, Pesaran ve Shin (CIPS) birim kök testleri ile sınanmıştır. Modelde parametrelerin homojenliği Swamy S testi ile, birimler arası korelasyon ise Breusch-Pagan LM testi ile araştırılmıştır. Model, birimler arasında korelasyon ve heterojenitenin olduğu modellerde en iyi sonucu veren Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) tahmincisiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre birinci grubu oluşturan ülkelerde ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve oldukça güçlü olduğu, ikinci grup ülkelerinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, ekonomik büyümelerini hızlandırmaları açısından birinci grubu oluşturan ülkeler ihracat sepetlerinde bulunan ürünlerin karmaşıklığına yakın ürünler üretmeli ve bu ürünlerin ihracatını yapmalıdır. Diğer taraftan ikinci grubu oluşturan ülkelerde ise ekonomik büyümenin en önemli unsuru olarak bulunan yurtiçi yatırımların, daha sofistike ürünlerin üretilmesine yönlendirilmesi ve bu ürünlerin ülkenin ihracat sepetine dâhil edilmesi ekonomik büyümeyi artıracak bir strateji olarak değerlendirilebilir.*

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Karmaşıklık, Ekonomik Büyüme, Geçiş Ülkeleri, Panel Zaman Serisi Analizi, Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR)

THE IMPACT OF ECONOMIC COMPLEXITY LEVEL ON ECONOMIC GROWTH: A PANEL TIME SERIES ANALYSIS FOR TRANSITION COUNTRIES

Abstract

The aim of this study is to measure the impact of economic complexity on economic growth. A panel time series analysis was conducted for 13 transition

* Dr. Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü. semraboga@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2799-9080>

countries -Albania, Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Croatia, Northern Macedonia, Latvia, Lithuania, Hungary, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia- in the European continent using annual data for 1995-2017 period. In the analysis, the countries were divided into two groups based on their development level. The Pesaran (2015) CD_{NT} test was applied in order to investigate the correlation between the units. The presence of the unit root between the variables was tested with Im, Pesaran and Shin (IPS) and Cross-Sectionally Im, Pesaran and Shin (CIPS) unit root tests. The homogeneity of the parameters in the model was investigated with the Swamy S test and the correlation between the units was investigated with Breusch-Pagan LM test. The model was estimated with the Seemingly Unrelated Regression (SUR) estimator, which yields the best results in models with correlation and heterogeneity between units. According to the estimation results, economic complexity has a strong positive effect on economic growth in the first group of countries, but has no statistically significant effect in the second group of countries. Therefore, in order to accelerate their economic growth rates the first group of countries should keep manufacturing and exporting the products with similar complexity of the products currently exist in their export baskets. On the other hand, since domestic investments were found to be the most important element of economic growth in the second group of countries, directing domestic investments to the production of more sophisticated products and including these products in the export baskets of these countries can be considered as a strategy to increase economic growth.

Keywords: *Economic Complexity, Economic Growth, Transition Countries, Panel Time Series Analysis, Seemingly Unrelated Regression (SUR)*

Giriş

İktisadi büyüme kavramı modern ekonomik düzenin başlangıcından itibaren üzerinde en fazla durulan iktisadi konulardan biri olmuştur. Ekonomik büyümenin diğer iktisadi değişkenler üzerinde yarattığı etkiler kadar büyümenin belirleyicileri de ekonomik büyüme analizlerinin temel konusunu oluşturmuştur. Ekonomik büyüme literatüründeki ilk çalışmalar büyümenin temel unsurları olarak sermaye ve işgücü yoğunluğuna odaklanmıştır. Gerçekten de Birinci Sanayi Devrimi sonrasında makineleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kitlesel üretim; fiziki sermaye ve işgücü kombinasyonunu üretimde ön plana çıkartmıştır. Teknolojik gelişmelerin hızlandığı ve küreselleşme hareketlerine bağlı olarak ekonomilerin dünyaya daha entegre olduğu 1990 sonrası dönemde yapılan araştırmalar ise finansal gelişme, yatırım, ticaret, döviz kurları, toplam faktör verimliliği ve teknolojik ilerleme gibi faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki rolü üzerinde durmuştur. Romer (1990)'in öncülüğünde geliştirilen içsel büyüme teorileri ise araştırma ve geliştirme alanında yapılan çalışmaların beşeri sermaye ve bilgi birikimi ile etkileşime girerek teknolojik yenilikler yarattığını göstermiştir. Bu teknolojik yenilikler de ekonomide gelir artışı yaratarak sürdürülebilir ekonomik büyümeyi tesis etmektedir. Bilginin, özellikle bilgiye dayalı gelişmiş ülkelerde, verimlilik artışı ve ekonomik büyümenin ana itici gücü olduğu ampirik çalışmalarla da desteklenmiştir.

Son zamanlarda yapılan bir takım araştırmalar üretkenlik kabiliyetinin artırılmasının ve ürün çeşitliliğinin sağlanmasının ekonomik büyüme ve gelişme açısından önemini vurgulamıştır. Bu literatüre dayanarak Hidalgo ve Hausman (2009) tarafından ülkelerin üretkenliğini ölçmek için yeni bir metodoloji ortaya konmuştur. “Ekonomik Karmaşıklık” kavramı adı altında başlatılan bu yeni literatür, bir ülkenin üretken bilgisinin ve ihracat yapısının kapsamlı bir analizini yaparak bir ürünün üretilmesine katkıda bulunan becerilerin ortaya konmasına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre üretken becerilere sahip olan ülkeler ekonomik anlamda daha karmaşık ülkelerdir ve bu ülkeler daha çeşitli ve karmaşık ürünler üretebilmektedir. Hidalgo ve Hausman (2009)’a göre ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının temel belirleyicisi ülkelerin ekonomik karmaşıklığıdır. Ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümeyi arttırdığı kadar çıktı düzeyindeki oynaklığı düşürdüğünü, gelir eşitsizliğini azalttığını ve ülkelerin orta gelir tuzağından çıkmalarına yardımcı olduğunu işaret eden güçlü ampirik kanıtlar bulunmaktadır (Qurens, 2012; Hausman vd., 2014; Zhu ve Li, 2017; Felipe vd., 2012; Fortunato ve Razo, 2014; Hartmann vd., 2017).

Gelişmiş ülke yolunda ilerlemekte olan geçiş ülkeleri açısından ekonomik büyümenin unsurlarının belirlenmesi ve buna uygun iktisadi politikaların tasarlanıp uygulanması, bu ülkelerin gelişmiş ülke seviyesine atlaması açısından önem arz etmektedir. Geçiş ülkelerinde piyasa dostu reformların uygulanması ve serbest piyasa teşviklerine dayanarak kaynakların yeniden tahsis edilmesi, geçiş sürecinin kilit unsurları olmuş, bu süreç birçok Orta Avrupa ülkesinde başarıyla gerçekleştirilmiştir. Yerel mevzuatın uyumlaştırılması, doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışının artması, ticaret entegrasyonu, faaliyetlerin yerel olmaktan çıkarılması ve dış kaynak kullanımı bu ülkelerdeki üretimin geri kazanılmasına yardımcı olmuştur. İmalat sektörünün modernize edilerek daha rekabetçi bir konuma getirilmesi ticaret düzenine de yansyarak bu alanda hızlı bir artışa neden olmuştur. Benzer durum Baltık ülkelerinde de görülmüş, dış ticaretin gelişmesi bu ülkeleri de piyasa koşullarına uyum sağlamaya teşvik ederek bu ülkelerin uluslararası pazarlardan katkı sağlamasına yardımcı olmuştur.

Ekonomik büyümenin unsurları üzerine var olan literatürde, gelişme aşamaları fark etmeksizin, fiziki sermaye ve beşeri sermaye birikiminin diğer bazı faktörlerle etkileşime girerek tüm ülkelerde ekonomik büyümeye katkı sağladığı yönünde yeteri kadar kanıt bulunmaktadır. Ancak, görece yeni olan ekonomik karmaşıklık faktörünün ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini analiz eden çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Mevcut kaynakların sürdürülebilir bir büyüme için ekonominin hangi kanallarına aktarılması gerektiğinin ortaya konması, büyümeyi tetikleyen faktörlerin belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Avrupa kıtasında

bulunan geçiş ülkeleri için ampirik olarak inceleyen çalışma bulunmaması bu çalışmanın temel motivasyonu oluşturmaktadır.

Çalışmanın takip eden bölümünde ekonomik karmaşıklık kavramının teorik ve kavramsal çerçevesi verilmektedir. İkinci bölümde ise ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmaların sonuçları paylaşılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ekonometrik analize ait uygulamalar paylaşılarak, bulgular sonuç bölümünde yorumlanmıştır.

1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin teorik temelleri yapısalci iktisat yaklaşımına dayanır. İktisat yazınında yapısalci yaklaşımın ortaya çıkışı Rosenstein-Rodan (1943)'in iktisadi sistemde sanayileşmenin dönüştürücü gücüne vurgu yapan “Doğu ve Güney Doğu Avrupa'nın Sanayileşme Sorunları” adlı yayınıyla ilişkilendirilmektedir. Benzer bir düşünce anlayışıyla Nurkse (1953), Hirschman (1958) ve Myrdal (1957) gibi teorisyenler de uzun vadeli ekonomik büyümenin sektöre özgü bir süreç olduğunu ve sonuçta büyümenin en yüksek verimlilik potansiyelini, yayılma etkilerini, ileri ve geri bağlantıların yanı sıra teknolojik ve maddi dışsallıkları içeren sanayi payındaki artışla gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla üretim sürecinin kendine özgü içsel özellikleri ve bu özelliklerin bir bütün olarak ekonomiye yayılarak ekonomik büyümeyi teşvik edeceği varsayımı bu teorisyenlerin temel odak noktası olmuştur. Yapısalci yaklaşımın özellikle üretim konusundaki görüşü Nurkse (1953)'nin iktisadi büyüme için gerekli koşulları vurgulayan çalışmalarıyla tutarlılık göstermektedir. Her iki teorisyen de ekonomik büyümenin uzun vadeli belirleyicileri olarak özellikle dinamik dışsallıklar ve artan getiriler gibi klasik argümanlara dayanan “Dengeli Büyüme Teorisi”ni desteklemişlerdir. Rosenstein-Rodan (1943)'a göre yüksek gelirli gelişmiş ekonomilerin en temel karakteristiği, yapılandırılmış ve dinamik bir sanayi sektörüne sahip olmalarıdır. Benzer bir yaklaşımla Nurkse (1953) de ekonomik büyümenin spontan ve otomatik bir durum olmadığını ve ekonomik büyüme için gerekli koşullarının oluşturulamamasını gelişmemiş ülkeleri “Yoksulluk Kısır Döngüsü”ne soktuğunu belirtmiştir. Nurkse (1953)'ye göre bu ülkelerin kalkınmasındaki en büyük engel üretimdeki düşük verimlilik oranıdır. Ayrıca yazar, gelişmişliği etkileyen bir diğer önemli faktör olarak ülkeler tarafından üretilen ürünlerin niteliğini ve bu ürünlerin uluslararası piyasalardaki ticari durumunu da vurgulamıştır.

Nurkse ve Rosenstein-Rodan'ın aksine Hirschman (1958) “Dengeli Büyüme Teorisi”ni desteklememiş ve sektörler arasında ortaya çıkan dengesizliklerin düzeltici tepkiler sağlayabileceğini belirterek “Dengesiz Büyüme Teorisi”ni savunmuştur. Hirschman (1958)'a göre ekonomik büyüme temelde, birbirini izleyen dengesizliğin farklı sektörlerde gelişme koşullarını ürettiği dengesiz bir dinamik süreçtir. “Dengesiz Büyüme

Teorisi”nde, üretken yapı ileri ve geri bağlantılarla alt ve üst sektörlere bağlanır. Bu bağlantılar ekonomideki farklı sektörler arasındaki arz-talep ilişkileriyle ortaya çıkar. Ekonomideki darboğazların rolüne, dışsal ekonomilere ve tamamlayıcılıklara odaklanan Hirschman, bir ürün ya da sektörde yaşanan değişimin muhakkak ekonominin geri kalanını da etkileyeceğini belirtmektedir. Bu etkileme sadece arz-talep arasındaki fiziki ilişkilerle değil, aynı zamanda teknolojik bağlantılarla da ekonominin farklı alanlarına yayılma etkisi gösterecektir.

Hirschman gibi Myrdal da teorisini ekonomik kalkınmanın doğal olarak dengesizlikle ilişkili olduğu şeklinde temellendirerek neoklasik görüşün “istikrarlı denge” anlayışını reddetmiştir. Myrdal (1957)’a göre gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler bu ülkelerin gelişmişlik düzeyini olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyecek en önemli faktörlerdir. Ayrıca, ekonomik gelişme arz ve talep şeklindeki ekonomik ilişkilerden değil, kurumsal ve politik yapılar gibi ekonomi dışı faktörlerden de etkilenmektedir. Myrdal’ın teorisi her ne kadar ekonomik büyümeyi ağırlıklı olarak sosyal yönlerine de odaklanarak kümülatif bir nedensellik ilişkisi içinde açıklasa da teori Latin Amerikan Yapısalcı Yaklaşımı ve Kaldor Büyüme Teorisi gibi heterodoks teorilerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Latin Amerika Yapısalcı Yaklaşım’ın temsilcileri Prebisch, Furtado ve Pinto, neoklasik iktisadın ekonomik büyümeyi karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşılmasına bağlayan görüşüne keskin bir eleştiri yönelterek gelişim sürecinin hızı ve kapsamının üretken yapıya bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Emtia üreticisi ekonomileri ve gelişmiş ülkeleri karşılaştıran Prebisch (1949), gelişmiş ülkelerdeki sanayi sektöründe verimliliğin gelişmemiş ülkelerdeki emtia sektöründen daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Furtado (1961) da kapitalist gelişmenin temelini yeni tekniklerin bir araya getirilmesi ve ekonominin farklı alanlarına yayılmasını sağlayan teknolojik ilerlemeye bağlamıştır. Furtado (1964)’ya göre ileri teknolojiye sahip olan merkez ülkeler, sanayi ürünleri ihracatçısı olarak az gelişmiş (çevre) ülkelere olan ihracatlarını artıracaklar, üretimde bu ülkelere yapacakları ithalata bağımlı olan çevre ülkeler ise giderek ticaret dengesi açısından daha dezavantajlı bir duruma düşecektir.

Sürdürülebilir büyümenin lokomotifi olarak imalat sektörünün önemini vurgulayan yapısalci yaklaşımın teorik varsayımlarını temel alan bir dizi makalede, Hidalgo vd. (2007) ve Hidalgo ve Hausmann (2009) ekonomik gelişmeyi daha karmaşık ürünlerin nasıl üretileceğini (ve nasıl ihraç edileceğini) öğrenme süreci olarak açıklamıştır. Ağ teorisi yöntemlerini kullanarak, bir ülkenin gelişme yolunun, çeşitli ve özellikle daha sofistike ürünler üretmek için gerekli olan becerileri biriktirme kapasitesi ile belirlendiğini göstermişlerdir. Bu nedenle, bir ülkenin üretken yapısının genel karmaşıklığı, büyümeyi ve gelişmeyi açıklamak için anahtar değişkendir; ülkelerin farklı becerileri biriktirme konusundaki kabiliyeti ülkeler arasındaki performans farklılıklarını açıklayacaktır.

Hidalgo ve Hausmann (2009)'ın becerileri temel alan teorilerinde iktisadi gelişme, aynı ürün grubunun üretiminin sürekli iyileştirilmesinden ziyade verimli faaliyetleri doğuracak daha karmaşık beceri setlerinin geliştirilmesi sürecidir. Daha spesifik bir şekilde beceriler: (i) bir ürünü üretmek için gerekli olan beşeri ve fiziki sermaye bileşimini, yasal sistem ve kurumları; (ii) firma düzeyinde, firmayı oluşturan birey grubunun “know-how” ve çalışma uygulamalarını ve (iii) çok sayıda insanı barındıran faaliyetlerin kurulmasını, yönetimini ve çalıştırılmasını içeren örgütsel becerileri içermektedir. Bu yaklaşıma göre, yeterli becerilere sahip olmayan ülkeler verimliliği düşük ve düşük ücretli faaliyetlere yönelecek ve bu ülkelerin gelişmeleri yavaş gerçekleşecektir.

Hausmann ve Hidalgo vd. (2011), geliştirmiş oldukları Ekonomik Karmaşıklık Atlası ile az gelişmişliğin üstesinden gelmeyi ürün sofistikasyonuna bağlayan yapısalcı görüşe önemli bir ampirik destek sağlamıştır. Hausmann ve Hidalgo vd. (2011), ülkelerin üretken karmaşıklığını ya da başka bir deyişle “ekonomik karmaşıklık”ını ölçebilmek amacıyla ülkeler arasındaki ticaret verilerinin karşılaştırmasını yapan bir model kurmuşlardır. Modelde, belirli bir ülkenin ihracat sepetinin analizinden yola çıkarak, dolaylı olarak ülkenin üretken karmaşıklığı ölçülmektedir. 1963 yılından başlayarak 50 yıl boyunca sayısız ürün ve ülkeye ait geniş kapsamlı veriye ulaşarak ekonomik karmaşıklık indeksi oluşturulmuştur. Bu modele göre, bir ülkenin ekonomik açıdan karmaşık olması iki temel koşulun birlikte sağlanmasına bağlıdır: ihracat sepetindeki ürünlerin diğer ülkelerin sepetinde yaygın olarak bulunmaması ve ürünlerde çeşitliliğin olmasıdır. Örneğin, Botswana ve Sierra Leone nadir bulunan, dolayısıyla her ülkenin ihracat sepetinde yer almayan elması üretmekte ve ihraç etmektedir. Ancak, bu ülkelerin ihracat sepetleri oldukça sınırlı ve çeşitliliği olmayan ürünlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, nadir bulunan ürün ihracatçısı olmakla birlikte bu ülkeler ekonomik olarak karmaşık ülkeler olarak nitelendirilmemektedir. Diğer taraftan görüntü cihazları gibi tıbbi cihazlar üreten ve ihraç eden Japonya, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler yüksek ekonomik karmaşıklığa sahip ülkelerdir. Bu ürünlerin çok fazla ülkenin ihracat sepetinde yer almaması ve bu ülkelerin ihracat kompozisyonunun son derece çeşitlilik göstermesi bu ülkelerin çok farklı ürünler üretebilme kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir.

Hausmann vd. (2007) tüm ürünlerin ekonomik kalkınma açısından aynı sonuçları doğurmadığını göstermiştir; içerdiği beceriler kolay bir şekilde başka ürünlerin üretimine ve ihracatına aktarılabilen ürünler olduğu kadar diğer ürünlerin üretiminde kullanılamayacak türde beceriler barındıran ürünler de bulunmaktadır. Yazarlar ayrıca zengin ülkelerin zengin ülke ürünleri ihraç ettiklerini ve ekonomik karmaşıklığın gelecekteki büyüme oranını tahmin etmek için iyi bir gösterge olduğunu ortaya koymuşlardır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik karmaşıklık, beşeri sermaye ve DYY'nin ekonomik büyümeye olan etkisini araştıran Demiral (2016), 86 ülkeye ait 1995-2011 dönemine ait yıllık veriler kullanmıştır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre sınıflandırıldığı çalışmada panel ARDL hata düzeltme modeline göre yapılan analizde değişkenler arasındaki ilişkilerin ülke gruplarına göre büyük ölçüde değişiklik gösterdiği saptanmıştır. Ekonomik karmaşıklığın faktör güdümlü ekonomilerde, faktör güdümlüden verimlilik güdümlüye geçiş yapan ekonomilerde ve verimlilik güdümlüden inovasyon güdümlüye geçiş yapan ülkelerde kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'yı artırdığı görülmüştür. DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisi bu ülkelere yönelmiş olan DYY girişlerinin muhtemelen kaynak arayışında olan yatırımlardan oluştuğunu; kaynak ve verimlilik odaklı ülkelerde dışlama etkisi yarattığını göstermektedir. 1962-2010 dönemi için Brezilya ve Güney Kore'nin kalkınma süreçlerini ekonomik karmaşıklık göstergesiyle açıklamaya çalışan Britto vd. (2016) özellikle 1992 sonrası dönemde Güney Kore ekonomisinde yaşanan dönüşümle ülkenin orta ve yüksek teknoloji ürünlerde ihracat payını artırmasının ülkenin ekonomik karmaşıklığını ve kişi başına düşen GSYH'sini yükselterek Brezilya ile gelişmişlik açısından iki ülke arasındaki farkı açan önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Kılıç ve Balan (2019) 24 OECD ülkesine ait 1990-2017 dönemine ait yıllık veri setiyle ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerine olan etkisini Panel ARDL tahmin yöntemiyle test etmişlerdir. Tahmin sonuçları, ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, nedensellik analizinin sonuçları ekonomik karmaşıklıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Yıldız ve Akbulut-Yıldız (2019) da yeni sanayileşen 10 ülkeye ait 1970-2016 dönemi verileriyle ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Hidalgo ve Hausmann tarafından geliştirilen ekonomik karmaşıklık indeksi ve reel GSYH değişkenlerinin kullanılarak Konya panel nedensellik analizinin uygulandığı çalışmada Meksika, Malezya ve Güney Afrika için ekonomik karmaşıklıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, Çin için ise çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Panelin geneli değerlendirildiğinde ise ekonomik karmaşıklıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Gala vd. (2018) de Ekonomik Karmaşıklık Atlası tarafından sağlanan verilerle fakir ve zengin ülkeler arasındaki yakınsama ve uzaklaşmada ülke ekonomilerinin karmaşıklığının önemli bir rolü olup olmadığını araştırmıştır. Beta yakınsama yaklaşımıyla 13 gelişmiş ve 13 gelişmekte olan ülkenin 1995 ve 2014 dönemlerini karşılaştıran araştırmacılar, gelişmekte olan ülkelerin ihracat sepetinin karmaşıklığı yükseldikçe, yüksek gelirli ülkelerle gelir yakınsamalarının olasılığının o kadar yüksek olacağı sonucuna varmışlardır.

Zhu ve Li (2017) 126 ülkeye ait verilerle ekonomik karmaşıklık ile beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkisini Sıradan En Küçük

Kareler (EKK) tahmin edicisiyle ölçmüşlerdir. Uzun vadeli ekonomik büyüme oranı için 1995-2010 yılları arasındaki ortalama büyüme oranı, kısa vadeli büyüme oranını da temsilen de kişi başına düşen GSYH'nin beş yıllık ortalaması dikkate alınmıştır. Ölçüm sonuçları ülkeler arasındaki karmaşıklık düzeylerinin büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Yüksek gelirli ülkelerin ekonomilerinin düşük ve orta gelirli ülkelere göre çok daha karmaşık bir yapıda olduğu görülmüştür. Ampirik bulgular, ekonomik karmaşıklık ve beşeri sermayenin hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca ekonomik karmaşıklık ve beşeri sermaye arasındaki etkileşimin de ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ortaya konmuştur. Chávez vd. (2017)'nin Meksika'nın farklı eyaletlerindeki büyüme performanslarında ekonomik karmaşıklığın rolünü panel veri regresyon analiziyle 1998, 2003, 2008, 2013 yılları için analiz etmişlerdir. Araştırmanın bulguları; eyaletlerin ekonomik karmaşıklık düzeyi ile zenginlikleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu, her bir eyaletin uzmanlaştığı faaliyetlerin karmaşıklık düzeyi ile servet arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve eyaletlerin ekonomik karmaşıklık seviyesinin ekonomik büyüme üzerinde belirleyici bir rolü olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde Çin'in 30 farklı bölgesi için ihracat sepeti karmaşıklığı ve kişi başına düşen milli gelir arasındaki ilişkiyi 1997-2009 verileriyle inceleyen Jarreau ve Poncet (2012), Çin'in farklı illeri ve hatta vilayetlerinde ihracat karmaşıklığı açısından büyük farklılıklar olduğunu ve bu farklılıkların büyüme dinamikleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen önemli bir sonuç da gelişmiş teknolojik becerilerden elde edilen kazanımların, bu becerilerin ancak yerli şirketler tarafından geliştirilip günlük ticarete dâhil edildiği sürece gerçekleşeceği.

Ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Güneydoğu ve Orta Avrupa'dan 16 ülke için ampirik olarak test eden Stojkoski ve Kocarev (2017), 1995-2013 dönemine ait verilerle hem kısa hem de uzun vadeli analiz yapmıştır. Çalışmanın bulguları, ekonomik karmaşıklığın seçilmiş ülkelerde uzun vadede ekonomik büyümeye ciddi bir etkisi olduğunu, hatta bu etkinin yatırımlar ve dışa açıklık unsurlarının sağladığı etkiden çok daha güçlü olduğu ortaya konmuştur. Diğer taraftan kısa vadede üretken bilginin gelir değişimlerine herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Ferrarini ve Scaramozzino (2016) yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelere ilişkin 89 ülke için 1990-2009 dönemine ait veri setiyle üretim karmaşıklığının çıktı düzeyi ve ekonomik büyüme üzerine etkisini Rassal Etkiler yaklaşımıyla test etmiştir. Beşeri sermaye birikiminin de dâhil edildiği içsel büyüme modelinde, artan karmaşıklığın çıktı seviyesi üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu, ancak karmaşıklığın beşeri sermaye oluşumuna katkıda bulunarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Çeştepe ve Çağlar (2017), ürün sofistikasyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla 86 ülkeye ait 1982-2012 dönemi

verileriyle panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Sabit Etkiler modeliyle yapılan tahminin sonuçları, kişi başına düşen nominal milli geliri 20.295 Amerikan dolarından küçük olan ülkelerde ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümeyi artırdığını, kişi başına düşen nominal değeri bu eşik değerin üzerinde olan ülkelerde ise ekonomik karmaşıklığın büyüme hızını düşürdüğü tespit edilmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sabit etkili beta yakınsama regresyonu ile 1995-2010 dönemine ait verilerle inceleyen Özgüzer ve Binatlı (2017), ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümeyi tahmin etmede iyi bir gösterge olduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik karmaşıklığın belirli bir eşiğin üzerinde olduğu ülkelerde yakınsamanın çok daha hızlı görülmüştür. Çalışmada ayrıca ekonomik karmaşıklığın büyüme üzerindeki etkisinin cari işlemler açığına bağlı olarak da değiştiği saptanmıştır. 1995-2010 dönemini kapsayan çalışma AB ülkeleri üzerine yapılmıştır. Analiz sonucuna göre ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme arasında Hidalgo ve Hausmann (2009) çalışmasının bulgusunu destekler nitelikte pozitif bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Avrupa kıtasında yer alan 13 geçiş ülkesine¹ ait 1995-2017 dönemini içeren yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarının sağlıklı bir şekilde yorumlanması amacıyla ülkeler iki gruba ayrılarak analiz yapılmıştır. Kişi Başına Düşen GSYH'si 10 bin Amerikan dolarının üzerinde olan ülkeler (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya) Grup 1, bu eşiğin altında olan ülkeler (Arnavutluk Bulgaristan, Kuzey Makedonya, Romanya) ise Grup 2 olarak kategorize edilmiştir.

Çalışmanın bağımlı değişkeni olan Ekonomik Büyüme (GSYH - Cari Fiyatlarla(\$)) verisi Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden, bağımsız değişken olan Ekonomik Karmaşıklık İndeksi (EKİ) ise Ekonomik Karmaşıklık Gözlemevi (The Observatory of Economic Complexity)'nin web sitesinden alınmıştır (<http://atlas.media.mit.edu/en/>). Ekonomik büyümeyi açıklayan Yatırım (Brüt Sabit Sermaye oluşumu/GSYH(%)), Beşeri Sermaye (Orta Öğretimdeki Öğrenci Sayısı) ve Ticaret ((İthalat+İhracat)/GSYH(%)) şeklindeki bağımsız değişkenler de Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden temin edilerek ekonomik büyümenin diğer açıklayıcı unsurları olarak modele dâhil edilmiştir. Herzer vd. (2012) tarafından da kullanılan Cobb-Douglas (Douglas, 1976) tipi üretim fonksiyonuyla her iki ülke grubunda incelenecek olan panel veri modeli:

¹ Arnavutluk, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya.

$$GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1i}EKI_{it} + \beta_{2i}Yatırım_{it} + \beta_{3i}Beşeri Sermaye_{it} + \beta_{4i}Ticaret_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

şeklinde. Burada $i = 1, \dots, 13$ incelenen birimleri/ülkeleri ve $t = 1995, \dots, 2017$ zaman aralığını ifade etmektedir. Modelde α_{it} sabit parametreyi belirten ε_{it} ise hata terimini göstermektedir. EKİ değişkeni hariç tüm değişkenlerin logaritmaları alınarak modele dâhil edilmişlerdir. Bu sebeple β_{2i} , β_{3i} ve β_{4i} parametreleri elastikyetleri ifade etmektedir.

Tablo 1 ve Tablo 2’de paneli oluşturan kesit ve zaman boyutu ve değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. Panel veri setinin dengeli olduğu ve uzun panel ($T > N$) özelliği sergilediği görülmektedir.

Tablo 1. Grup 1 Ülkelerine Ait Makroekonomik Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kesit	Zaman	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
GSYH	9	23	207	88900000000	115000000000	4370000000	545000000000
EKİ	9	23	207	0.957003	0.423514	0.046373	1.69489
Yatırım	9	23	207	24.12254	4.530453	14.28517	37.0922
Ticaret	9	23	207	115.5626	33.31313	43.67839	190.6793
Beşeri Sermaye	9	23	207	777161.9	955422.4	77873	3988001

Tablo 2. Grup 2 Ülkelerine Ait Makroekonomik Değişkenler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kesit	Zaman	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
GSYH	4	23	92	42200000000	58100000000	2260000000	214000000000
EKİ	4	23	92	0.1439635	0.4137549	-0.90769	0.787654
Yatırım	4	23	92	23.73217	6.194774	5.387823	38.0702
Ticaret	4	23	92	788610.9	715123.7	168967	2254849
Beşeri Sermaye	4	23	92	84.67433	21.52224	44.89546	131.0759

Bu aşamadan sonra çalışmada GSYH, Yatırım, Beşeri Sermaye ve Ticaret değişkenlerinin logaritması alınmış olup analizlere logaritmik değişkenlerle devam edilmiştir.

Zaman serileriyle çalışılırken birim kök unsuru ve durağanlık kavramı öne çıkmaktadır. Zaman serisinin durağan olmadığı durumda, diğer bir deyişle serinin zamanla ortalaması, varyansı ve kovaryansı sabit bir değere yaklaşmıyorsa bu seri durağan olmayan seri olarak tanımlanmaktadır. En Küçük Kareler (EKK) tahmincisi ve daha birçok tahminci bir serinin durağan olduğu varsayımına dayandığı için durağanlık varsayımı bozulduğunda kurulan regresyonlar sahte olabilmektedir. Bu sebeple

makroekonomik zaman serileriyle çalışılırken durağanlık ve durağanlığı bozan bir unsur olan birim kökün varlığı test edilmelidir. Bu çalışmada da panel zaman serileriyle çalışıldığı için, yani kesit/birim boyutuna ek olarak bir zaman boyutu da bulunduğu için model tahminlerine geçmeden önce değişkenlerdeki/serilerdeki birim kök ve durağanlık araştırması yapılması gerekmektedir. Ancak panel birim kök testleriyle söz konusu araştırmaya başlamadan önce, panel zaman serileriyle analiz gerçekleştirilirken iki kavramın öne çıktığını belirtmek gerekir. Bunlardan bir tanesi birimler arası korelasyon diğeri de parametre heterojenliğidir. Bu kavramlardan ilki yani birimler arası korelasyon hem panel birim kök testi seçiminde hem de panel tahmin yöntemi seçiminde önemli bir yere sahipken parametre heterojenliği ise burada yalnızca panel tahmin yöntemi seçiminde aktif olacaktır.

Yatay kesitleri oluşturan birimler (örneğin hanehalkı, firmalar, ülkeler vb.) arasındaki etkileşim olarak tanımlanan birimler arası korelasyon ya da yatay kesit bağımlılık, zaman serilerindeki serisel korelasyonun karşılığı olarak kabul edilebilir. Bireyler arasındaki davranışsal etkileşimler bir topluluktaki tüketiciler veya aynı sektörde çalışan firmalarda ortaya çıkabilir. Aynı zamanda gözlemlenemeyen ortak faktörlerden veya makroekonomide yaygın olan ortak şoklardan da kaynaklı olabilir. Zaman serilerinde korelasyon sorunundaki gibi, yatay kesit bağımlılık, EKK tahmincisinde verimlilik kaybına yol açar ve standart varyans, kovaryans tahmincileri kullanan geleneksel t testleri ve F testleri geçersiz hâle gelir. Hatta bazen bu durum tutarsız tahmincilere neden olabilir. Bu nedenle, kullanılacak olan modelde analize başlamadan önce yatay kesit bağımlılığının test edilmesi gerekmektedir (Baltagi and Kao, 2012: 137).

Paneli oluşturan yatay kesitlerin (birimlerin) istatistiksel olarak anlamlı, kendine özgü regresyon parametrelerinin olması ise parametre heterojenliği anlamına gelmektedir. Heterojenite kavramı örnek çekme süreciyle bağlantılı olarak ortaya çıkmakta ve panel veri modellerinde sabit parametrede heterojenlik ve hem sabit hem eğim parametresinde heterojenlikle karşılaşılmaktadır (Tatoğlu, 2018: 51). Tüm birimler için parametrelerin aynı varsayılması ve havuzlanmış regresyon yöntemiyle tüm gözlemlerin basit bir şekilde bir araya getirilmesi anlamsız katsayılar yol açacaktır; çünkü kesitler arasında büyük ölçüde farklılık gösteren katsayılar bu yöntemle ortalama katsayılar olarak temsil edilecektir. Dolayısıyla veriler homojenlik varsayımı altında toplanmamalıdır (Hsiao, 2014: 9).

3.2. Birimler Arası Korelasyonun (Yatay Kesit Bağımlılık- Cross Sectional Dependence (CD)) Testi

Düzeltilmiş CD (CD_{NT}) Testi- Pesaran (2015) CD_{NT} Testi

Pesaran (2015) panel zaman serileri analizinde kullanılabilmesi amacıyla temel hipotezi zayıf yatay kesit bağımlılık olan Pesaran (2004) CD testini, kesit sayısı N 'nin 10 veya daha küçük olduğu, zaman boyutu T 'nin ise büyük olduğu duruma uyarlamıştır. Bu teste ait temel hipotez t

zamanında paneldeki i . ve j . birimin kalıntıları arasındaki korelasyonun sıfır olduğu yönünde ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$H_0: E[u_{it}, u_{jt}] = 0$$

Bu testin istatistiği ise dengeli panel için;

$$CD_{NT} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right)} \quad (2)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Bu istatistikte,

$$\hat{\rho}_{ij} = T^{-1} \sum_{t=1}^T \varphi_{it} \varphi_{jt} \quad (3)$$

φ_{it} ölçeklendirilmiş artıkları ifade etmektedir ve $\varphi_{it} = \frac{e_{it}}{(T^{-1} e_i' e_i)^{1/2}}$ şeklinde hesaplanmaktadır (Tatoğlu, 2017: 316).

Breusch-Pagan (1980) LM Testi

Literatürde panel verilerde yatay kesit bağımlılığını test eden birçok test bulunmaktadır. N sabit ve $T \rightarrow \infty$ durumunda, Breusch ve Pagan (1980) LM testi paneldeki yatay kesit bağımlılığını test etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca bu testin $N \rightarrow \infty$ durumlarında kullanılması uygun olmamaktadır.

Teste ait temel hipotez; $H_0: \rho_{ij} = 0$ ve $i \neq j$ şeklinde kurulmakta ve her bir birimden elde edilen kalıntıların arasında korelasyon olmadığı anlamına gelmektedir. Breusch Pagan LM testi için test istatistiği ise;

$$LM_{BP} = T \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (4)$$

şeklinde elde edilmektedir. Burada ρ_{ij} ile gösterilen değişken artıkların korelasyon katsayısını ifade etmektedir ve;

$$\hat{\rho}_{ij} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (5)$$

şeklinde hesaplanmaktadır (Baltagi, Feng and Kao, 2012: 137).

3.3. Parametre Heterojenliğinin Testi

Swamy S Testi

Panel veri analizi çalışmaları parametrelerin homojenliği testine yönelik ilk çalışmalar Swamy (1970) tarafından yapılmıştır. Swamy (1970) Tesadüfi Etkiler Tahmincisi'ni test etmek amacıyla üzerinde çalıştığı yatay kesit ve zaman boyutu olan bir panel veri setinin panele özgü olan bu yapısını göz ardı edip her kesiti klasik EKK yöntemiyle incelemiş ve daha sonra sabit etkiler tahmincisi ile arasındaki farkı değerlendirmiştir. Ayrıca bir modeldeki regresyon katsayısı vektörünün olası heterojenliğinin göz ardı edilmesiyle gerçekleştirilen bir panel veri analizinin sapmalı tahminlere neden olabileceğini eklemiştir (Swamy, 1970: 311). Bu teste ilişkin temel hipotez:

$H_0: \beta_i = \beta$ şeklindedir ve β_i katsayı vektörlerinin sabit olduğunu ve incelenen örnek birimlerin (i) ilgilendiği ölçüde homojen olduğunu ifade etmektedir. Test istatistiği ise:

$$\hat{S} = X'_{k(N-1)} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*)' \hat{V}_i^{-1} (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*) \quad (6)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Ayrıca (3) numaralı denklemde $\hat{\beta}_i$ kesitlere özgü regresyonlardan edinilen EKK tahmincileri, $\bar{\beta}^*$ ağırlıklı sabit etkiler tahmincisini ve \hat{V}_i ise bu tahmincilerin varyans farkını göstermektedir (Tatoğlu, 2017: 247).

3.4. Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testleri literatürde birimler arası korelasyonu dikkate almayan birinci kuşak panel birim kök testleri ve birimler arası korelasyonu göz önünde bulunduran (bazen birimler arası korelasyonu faktörlerle modele dâhil eden ya da birimler arası korelasyonu ortadan kaldırmak için çeşitli dönüşümler öneren) ikinci kuşak panel birim kök testleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu sebeple test seçiminden önce değişkenlerdeki birimler arası korelasyon sınanmalı ve sonuca uygun panel birim kök testi tercih edilmelidir. Bu çalışmada birinci kuşak panel birim kök testlerinden Im, Pesaran ve Shin (2003) IPS testi ve ikinci kuşak panel birim kök testlerinden olan Yatay Kesit Genişletilmiş IPS yani CIPS (2007) testi tercih edilmiştir.

Im, Pesaran ve Shin (2003) Panel Birim Kök Testi- IPS Testi

IPS panel birim kök testinde tüm kesitlere ait serilere ayrı ayrı birim kök testi uygulanmakta ve kesitlerin kendi otoregresif parametrelerinin esnekliği bulunmaktadır. IPS testinde birinci dereceden otoregresif süreç temel alınmakta ve kesitlere özgü DF test istatistiklerinin ortalaması alınmaktadır. Teste ilişkin temel hipotez:

$H_0 : \beta_i=0$ (Tüm i 'ler için) şeklindedir. Bu teste ilişkin alternatif standartlaştırılmış t-bar istatistiği:

$$W_{t-bar} = \frac{\sqrt{N}\{t - bar_{NT} - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N E[t_{iT}(p_i, 0)|\beta_i = 0]\}}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N Var[t_{iT}(p_i, 0)|\beta_i = 0]}} \xrightarrow{T,N} N(0,1) \quad (7)$$

olarak hesaplanmaktadır. Burada $t-bar_{NT}$ ise;

$$t - bar_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{iT} \quad (8)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

CIPS (Yatay Kesit Genişletilmiş IPS) (2007) Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS panel birim kök testi birimler arası korelasyonu faktörler aracılığıyla modellemeyi temel almaktadır. Yatay kesitleri meydana getiren bireysel serilerin zamana göre alınmış yatay kesit ortalamalarını modelde gözlenemeyen faktörler için bir araç değişken olarak kullandığı çalışmasında Pesaran (2007), bu yöntemin yatay kesit bağımlılığını yok ettiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla, serilerin yatay kesit ortalamaları ve gecikmeli değerleriyle ADF regresyonunu genişletmiş ve bu regresyonun birinci dereceden farkının alınmasıyla birimler arası korelasyonun yok edildiğini ileri sürmüştür. Genişletilmiş ADF'lerden elde edilen CADF istatistiğinin ortalaması olan CIPS istatistiği:

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{t=1}^N t_i(N, T) \quad (9)$$

şeklinde hesaplanmakta ve bu istatistiğin kesikli türü ise;

$$CIPS^*(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i^*(N, T) \quad (10)$$

şeklindedir (Tatoğlu, 2017: 84). Pesaran (2007) bu testin en güçlü yanı olarak küçük örnek özelliklerinin iyi olmasını göstermiştir. Ancak Gengenbach vd. (2008: 6) yaptıkları Monte Carlo çalışmalarında CIPS testinin ADF'de sadece bir gecikme olması durumunda faktör sayısı ile ilgili bir probleme neden olmadığını fakat gecikmelerin sayısının artması hâlinde faktör sayısında da artış olacağından testin küçük örnek özelliklerinde dejenerasyon meydana geldiğini belirtmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Analize panel zaman serilerinde önem kazanan birimler arası korelasyonun sınanması ile başlanacaktır. Bu nedenle T>N özelliği sergileyen örneklem yapısı sebebiyle bu sorunun varlığı Pesaran (2015) CD_{NT} testiyle araştırılmıştır. Bu teste ait temel hipotez “ H_0 : Birimler arası korelasyon yoktur” şeklinde kurulmaktadır.

Tablo 3’te sunulan sonuçlara göre Grup 1 ülkelerinde birimler arası korelasyonun olmadığını ifade eden temel hipotez %5 önem seviyesinde GSYH, Yatırım ve Ticaret değişkenleri için reddedilmektedir (her üç değişken için de olasılık değeri 0.000 ve $0.000 < 0.05$ ’tir). Böylelikle bu değişkenler arasında birimler arası korelasyon olduğu anlaşılmaktadır. Ancak EKİ ve Beşeri Sermaye değişkenleri için ise %5 önem seviyesinde temel hipotez reddedilememiş (olasılık > 0.05) ve bu değişkenlerde birimler arası korelasyon sorunu olmadığı görülmüştür. Bu sebeple analize devam ederken EKİ ve Beşeri Sermaye değişkenleri için birimler arası korelasyon varsayımı bulunmayan birinci kuşak panel birim kök testleri; GSYH, Yatırım ve Ticaret değişkenleri için ise birimler arası korelasyonu dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testleri tercih edilmelidir. Grup 2 ülkelerinde de birimler arası korelasyonun olmadığını ifade eden temel hipotez %5 önem seviyesinde EKİ, Yatırım, Beşeri Sermaye değişkenleri için reddedilmektedir. Böylelikle bu değişkenler arasında birimler arası korelasyon olduğu anlaşılmaktadır. Ancak GSYH ve Ticaret değişkenleri için %5 önem seviyesinde temel hipotez reddedilememiş ve bu değişkenlerde birimler arası korelasyon sorunu olmadığı görülmüştür. Bu sebeple analize devam ederken GSYH ve Ticaret değişkenleri için birimler arası korelasyon varsayımı bulunmayan birinci kuşak panel birim kök testleri; EKİ, Yatırım ve Beşeri Sermaye değişkenleri için ise birimler arası korelasyonu dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testleri tercih edilmelidir. Bu bağlamda birinci kuşak panel birim kök testlerinden olan Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS) testi ve ikinci kuşak panel birim kök testlerinden Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (2007) (CIPS) testi tercih edilmiştir.

Tablo 3: Modelin Değişkenleri İçin Pesaran (2015) CD_{NT} Test

Grup 1 Ülkeleri			Grup 2 Ülkeleri	
Değişkenler	CD-Test İstatistiği	Olasılık	CD-Test İstatistiği	Olasılık
GSYH	8.655	0.000*	0.614	0.539
EKİ	-0.154	0.878	-2.597	0.009*
Yatırım	6.951	0.000*	3.595	0.000*
Beşeri Sermaye	-1.011	0.312	-2.570	0.010*
Ticaret	10.236	0.000*	1.842	0.065***

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 4'ten görüleceği gibi temel hipotezi tüm birimler birim kök içermektedir şeklinde olan IPS testine göre EKİ değişkeni için %5 önem seviyesinde bu hipotez Grup 1 ülkelerinde reddedilmektedir. Böylelikle EKİ değişkeninin düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Beşeri Sermaye değişkeni için ise söz konusu hipotez reddedilememekte ve seride birim kök bulunduğu görülmektedir. Tablo 5'e göre Grup 2 ülkelerinde GSYH ve Ticaret serileri için %5 önem seviyesinde bu hipotez reddedilememektedir. Böylelikle GSYH ve Ticaret serilerinin düzeyde durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Temel hipotezi serilerin birim kök içerdiği yönünde olan CIPS testine göre GSYH ve Yatırım serileri için %5 önem seviyesinde söz konusu hipotez Grup 1 ülkelerinde reddedilmektedir. Böylece bu serilerin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Ticaret değişkeni için ise temel hipotez reddedilememekte ve serilerin birim kök bulundurması vasıtasıyla durağan olmadığı görülmektedir. Böylece GSYH, EKİ ve Yatırım serilerinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Grup 2 ülkeleri için de EKİ, Yatırım ve Beşeri Sermaye serileri için %5 önem seviyesinde söz konusu hipotez reddedilememektedir. Böylece bu serilerin birim kök bulundurması vasıtasıyla ilgili serilerin durağan olmadığı görülmektedir. Ancak analize konu olan diğer değişkenlerin de durağanlık derecelerini belirleyebilmek için ilk aşamada bu serilerin birinci farkları alınmış ve aynı panel birim kök testleri tekrar uygulanmıştır.

Tablo 4: Grup 1 Ülkelerinin Değişkenleri (Düzey Değerler) İçin Panel IPS ve CIPS Birim Kök Testi

Değişkenler	IPS Panel Birim Kök Testi			CIPS Panel Birim Kök Testi		
	İstatistik	Olasılık	Sonuç	İstatistik	Olasılık	Sonuç
GSYH	X	X	X	-4.784	0.000*	I(0)
EKİ	-2.4325	0.0075*	I(0)	X	X	X
Yatırım	X	X	X	-1.887	0.030**	I(0)
Beşeri Sermaye	3.4414	0.9997	X	X	X	X
Ticaret	X	X	X	-1.211	0.113	X

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 5: Grup 2 Ülkelerinin Değişkenleri (Düzye Değerler) İçin Panel IPS ve CIPS Birim Kök Testi

Değişkenler	IPS Panel Birim Kök Testi			CIPS Panel Birim Kök Testi		
	İstatistik	Olasılık	Sonuç	İstatistik	Olasılık	Sonuç
GSYH	1.3843	0.9169	X	X	X	X
EKİ	X	X	X	-0.918	0.179	X
Yatırım	X	X	X	-0.248	0.402	X
Beşeri Sermaye	X	X	X	0.684	0.753	X
Ticaret	-0.6058	0.2723	X	X	X	X

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 6’da görülen sonuçlara göre, temel hipotezi tüm birimler birim kök içermektedir şeklinde olan IPS testine göre Δ Beşeri Sermaye için %5 önem seviyesinde bu hipotez Grup 1 ülkeleri için reddedilmektedir. Böylelikle Beşeri Sermaye değişkeninin düzeyde durağan olmadığı ancak birinci farklarda durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 7’ye göre Grup 2 ülkelerinde ise GSYH ve Ticaret serileri için %5 önem seviyesinde bu hipotez reddedilmektedir. Böylelikle GSYH ve Ticaret serilerinin düzeyde durağan olmadığı ancak birinci farklarda durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu serilerin bütünleşme dereceleri “1” dir.

Temel hipotezi serilerin birim kök içerdiği yönünde olan CIPS testine göre Δ Ticaret değişkeni için %5 önem seviyesinde söz konusu hipotez Grup 1 ülkeleri için reddedilmektedir (Tablo 6). Bu değişkenlerin birinci farkları alındığında durağanlaşma gözlenmiş ve bütünleşme derecelerinin “1” olduğu kaydedilmiştir. Bu aşamadan sonra Grup 1 ülkelerinde analize Beşeri Sermaye ve Ticaret değişkenlerinin birinci farklarıyla; GSYH, EKİ ve Yatırım değişkenlerinin ise düzey değerleriyle devam edilecektir. Grup 2 ülkelerinde ise EKİ, Yatırım ve Beşeri Sermaye serileri için %5 önem seviyesinde söz konusu hipotez reddedilmektedir. Bu değişkenlerin birinci farkları alındığında durağanlaşma gözlenmiş ve bütünleşme derecelerinin “1” olduğu kaydedilmiştir (Tablo 7). Sahte regresyon sorunuyla karşılaşmamak için bu aşamadan itibaren analize birinci farkları alınan değişkenlerle devam edilmiştir.

Tablo 6: Grup 1 Ülkelerinin Değişkenleri (Birinci Farklar) İçin Panel IPS ve CIPS Birim Kök Testi

Değişkenler	IPS Panel Birim Kök Testi			CIPS Panel Birim Kök Testi		
	İstatistik	Olasılık	Sonuç	İstatistik	Olasılık	Sonuç
GSYH	X	X	X	X	X	X
EKİ	X	X	X	X	X	X

Yatırım	X	X	X	X	X	X
ΔBeşeri Sermaye	-4.9248	0.0000*	I(1)	X	X	X
ΔTicaret	X	X	X	-3.814	0.000*	I(1)

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 7: Grup 2 Ülkelerinin Değişkenleri (Birinci Farklar) İçin Panel IPS ve CIPS Birim Kök Testi

Değişkenler	IPS Panel Birim Kök Testi			CIPS Panel Birim Kök Testi		
	İstatistik	Olasılık	Sonuç	İstatistik	Olasılık	Sonuç
ΔGSYH	-5.1376	0.0000*	I(1)	X	X	X
ΔEKİ	X	X	X	-3.491	0.000*	I(1)
ΔYatırım	X	X	X	-6.848	0.000*	I(1)
ΔBeşeri Sermaye				-2.744	0.003*	I(1)
ΔTicaret	-5.6944	0.0000*	I(1)	X	X	X

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir

Verilerin yapısına uygun panel tahmin yöntemini seçebilmek amacıyla, tahminlenmesi amaçlanan modelde birimler arası korelasyon ve parametre heterojenliğinin varlığı sınanmalıdır. Bu bağlamda model üzerinden birimler arası korelasyon sınavasını gerçekleştirmek için (T>N durumunda kullanılabilen) Breusch-Pagan (1980) LM testi; modelde parametre heterojenliği sınavı için ise Swamy (1970) S Testi tercih edilmiştir. Böylelikle heterojen/homojen ya da birimler arası korelasyon varsayımı bulunan/bulunmayan panel tahmin yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına karar verilecektir.

Swamy S Testi'nde parametre heterojenliğini test etmek için sınanacak temel hipotez "H₀: Parametre heterojenliği yoktur/ parametreler homojendir" şeklindedir. Modelde birimler arası korelasyon araştırması yapan Breusch-Pagan LM Testinde sınanan temel hipotez, "H₀: Birimler arası korelasyon yoktur" şeklindedir.

Tablo 8'de verilmiş olan test sonuçlarına göre %5 önem seviyesinde, modelde parametre heterojenliği olmadığını ifade eden H₀ hipotezi her iki ülke grubu için reddedilmektedir. İncelenen modelin parametreleri istatistiksel olarak anlamlı olan birimlere has özellikler taşımaktadır. Dolayısıyla eğitim parametrelerinin tüm birimlere göre homojen olduğunu varsayan sabit ya da tesadüfi etkiler tahmincileri bu aşamada yetersiz kalmaktadır. Panel veri modelinin tahmini için seçilecek olan tahmincinin parametre heterojenliği ve birimler arası korelasyon varsayımı bulunması gerekmektedir.

Tablo 8: Swamy S Testi ve Breusch-Pagan LM Testi

Grup 1 Ülkeleri		Grup 2 Ülkeleri	
Modelin Parametre Homojenliği Testi			
Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık
1093.02	0.0000*	279.19	0.0000*
Modelin Birimler Arası Korelasyon Testi			
Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık
95.077	0.0000*	39.050	0.0000*

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Literatürde panel tahmin yöntemlerinden heterojen parametreler ve birimler arası korelasyon varsayımı olan birçok tahminci bulunmaktadır (Pesaran (2006)'ın CCE Tahmincisi, Eberhardt ve Teal (2010) ve Eberhardt ve Bond (2009)'un AMG'si ve Zellner'in (1962) SUR Tahmincisi). Bu tahmincilerden araştırmanın ve panelin yapısına uygun olarak $N < 10$ şartı olan ve $T > N$ durumunda kullanılabilen SUR Tipi tahminci seçilmiştir (Tatoğlu, 2018: 73). Tahminci ilk önce her bir birim için tahmin yapacak ve daha sonra elde edilen bireysel sonuçlar ise Pesaran ve Smith (1995)'in Mean Group (MG) yaklaşımıyla birleştirilecektir (Tatoğlu, 2018: 76).

Birimler arası korelasyon ve heterojen modellerde Görünürde İlişkisiz Regresyon (GİR) modeli aracılığıyla sistem çözümü mümkün hâle gelmektedir. Örnek olarak farklı bölgeler, sektörler vb. için kurulan regresyon modelleri birbirinden bağımsızmış gibi görünmesine rağmen benzer faktörler tarafından etkilendikleri için çoğu durumda hata terimleri birbiriyle bağımlıdır. Bu gibi durumlarda Zellner (1962) tarafından ortaya atılan görünürde ilişkisiz regresyon (SUR ya da GİR) kullanılması uygun olabilmektedir. Çünkü bu regresyon ile modellerin kalıntıları arasındaki korelasyon göz önüne alınarak sistem bir bütün hâlinde çözülebilmekte ve böylelikle etkinlik kaybı önlenebilmektedir.

Aşağıdaki gibi bir panel veri modelinde:

$$Y = X\beta + u \quad (11)$$

görünürde ilişkisiz regresyon tahmini yapılabilmesi için birincil olarak her bir kesit/birim için tek tek regresyon modeli tahminlenmektedir:

$$Y_i = X_i\beta_i + u_i \quad (12)$$

İkinci aşamada ise tahminde kullanılacak olan ve “ Ω ” ile gösterilen genel varyans-kovaryans matrisi hesaplanmaktadır. “ Ω ” matrisinin köşegenindeki elemanlar her bir kesit için ayrıca kurulan regresyon modellerinin kalıntı varyanslarıyken, bu matrisin köşegen dışındaki

$$\hat{\beta} = (X'\Omega^{-1}X)^{-1}X'\Omega^{-1}Y \quad (13)$$

elemanları kalıntıların arasındaki kovaryansı temsil etmektedir. Böylelikle SUR/GİR modelinin tahmini, şeklinde Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) tahmin yöntemiyle elde edilmektedir (Tatoğlu, 2018: 73).

Tablo 9, birinci grupta incelenen dokuz ülkenin SUR Tahmincisi'yle elde edilen bireysel regresyon sonuçlarını göstermektedir. Katsayılar birimlere ve değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Modelin tahmin sonuçlarına göre, Grup 1 ülkelerinde Slovenya hariç tüm ülkelerde EKİ değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. EKİ değişkenindeki 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak Letonya'da 2.49 birim, Litvanya'da 1.34 birim, Estonya'da 3.24 birim, Polonya'da 1.59 birim, Slovakya'da 1.24 birim, Macaristan'da 2.22 birim, Çek Cumhuriyeti'nde 1.81 birim ve Hırvatistan'da 1.47 birim artırmaktadır.

Tablo 9: Grup 1 Ülkeleri İçin Birimlere Göre Regresyon Tahminleri (SUR/GİR)

Görünürde İlişkisiz Regresyon (GİR)				
Bağımlı Değişken: GSYH				
Ülkeler	Bağımsız Değişkenler	Katsayı	St. Hata	Olasılık
Letonya(1)	EKİ	2.487104	0.2361725	0.000*
	Yatırım	0.5234021	0.1865359	0.005*
	Beşeri Sermaye	-0.0854324	0.4616525	0.853
	Ticaret	0.1301173	0.3538241	0.713
	Sabit Terim	20.79183	0.6159019	0.000*
Litvanya(2)	EKİ	1.341361	0.2247519	0.000*
	Yatırım	0.1601056	0.2093176	0.444
	Beşeri Sermaye	-7.185453	1.212187	0.000*
	Ticaret	0.2781963	0.336666	0.468
	Sabit Terim	22.75133	0.6572555	0.000*
Estonya (3)	EKİ	3.241821	0.4058346	0.000*
	Yatırım	0.3782889	0.3014676	0.210
	Beşeri Sermaye	-2.08128	1.006805	0.039**
	Ticaret	0.6007988	0.4471097	0.179
	Sabit Terim	19.87509	1.122048	0.000*
Polonya(4)	EKİ	1.585954	0.3941432	0.000*
	Yatırım	-0.3903467	0.2303729	0.003*
	Beşeri Sermaye	1.575821	1.269401	0.214
	Ticaret	-0.1405454	0.6337405	0.688
	Sabit Terim	26.24148	1.491149	0.000*
	EKİ	1.240691	0.827508	0.041**

Slovakya(5)	Yatırım	-1.600134	0.2897332	0.000*
	Beşeri Sermaye	-4.986328	2.12459	0.019**
	Ticaret	-0.6122723	0.5172202	0.237
	Sabit Terim	28.37783	1.576459	0.000*
Slovenya(6)	EKİ	0.6889087	0.574683	0.231
	Yatırım	-0.5989325	0.2303729	0.009*
	Beşeri Sermaye	-0.3517172	0.7145246	0.623
	Ticaret	- 0.1607441	0.5171341	0.756
Macaristan(7)	Sabit Terim	25.19683	1.061044	0.000*
	EKİ	2.218248	0.1462966	0.000*
	Yatırım	1.650509	0.3729479	0.000*
	Beşeri Sermaye	-0.4976773	0.7179191	0.488
Çek Cumhuriyeti(8)	Ticaret	0.1804996	0.272169	0.507
	Sabit Terim	17.43429	1.306208	0.000*
	EKİ	1.814605	0.408174	0.000*
	Yatırım	0.136925	0.381198	0.719
Hırvatistan (9)	Beşeri Sermaye	-7.20787	4.803806	0.133
	Ticaret	-0.62463	0.707703	0.377
	Sabit Terim	22.62077	1.252663	0.000*
	EKİ	1.471613	0.714217	0.039**
Hırvatistan (9)	Yatırım	-2.56636	0.698232	0.000*
	Beşeri Sermaye	-0.0242	1.11833	0.983
	Ticaret	-0.2555	0.65825	0.698
	Sabit Terim	31.88727	3.124042	0.000*

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir. EKİ değişkeni logaritmik bir değişken değildir.

Tablo 10, Grup 2’de incelenen dört ülkenin SUR Tahmincisi’yle elde edilen bireysel regresyon sonuçlarını göstermektedir. Katsayılar birimlere ve değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Modelin tahmin sonuçlarına göre Grup 2 ülkelerinden Romanya ve Makedonya’da EKİ değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır. EKİ’deki 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi Romanya’da yaklaşık 0.33 birim artırırken, Makedonya’da yaklaşık olarak 0.24 birim düşürmektedir. Grup 2 ülkelerinde yatırım değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Makedonya hariç tüm ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş olup yatırımlardaki %1’lik artış ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak Arnavutluk’ta %0.86 oranında, Bulgaristan’da %0.28 oranında ve Romanya’da %0.54 oranında artırmaktadır.

Tablo 10: Grup 2 Ülkeleri İçin Birimlere Göre Regresyon Tahminleri (SUR)

Görünürde İlişkisiz Regresyon (GİR)				
Bağımlı Değişken: GSYH				
Ülkeler	Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Arnavutluk(1)	EKİ	-0.02278	0.065607	0.728
	Yatırım	0.858514	0.290543	0.003*
	Beşeri Sermaye	0.00000288	0.00000132	0.029**
	Ticaret	-0.8685	0.364728	0.017**
	Sabit Terim	0.099666	0.02726	0.000*
Bulgaristan(2)	EKİ	0.050688	0.2758	0.854
	Yatırım	0.281724	0.058146	0.000*
	Beşeri Sermaye	-0.00000123	0.00000139	0.379
	Ticaret	-0.02067	0.158999	0.897
	Sabit Terim	0.049794	0.028634	0.082***
Romanya(3)	EKİ	0.333404	0.193939	0.086***
	Yatırım	0.544279	0.133646	0.000*
	Beşeri Sermaye	-0.000000209	0.000000488	0.668
	Ticaret	-0.56587	0.184311	0.002*
	Sabit Terim	0.077297	0.025873	0.003*
Makedonya(4)	EKİ	-0.23538	0.137113	0.086***
	Yatırım	0.10485	0.135734	0.440
	Beşeri Sermaye	-0.00000606	0.00000298	0.042**
	Ticaret	0.070618	0.111079	0.525
	Sabit Terim	0.020856	0.021432	0.330

Not: *, **, *** sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 11’de SUR Tahmindisi’yle birimlere göre tahminlenen regresyon sonuçları burada Pesaran ve Smith (1995)’in ortalama grup (MG) yaklaşımıyla birleştirilmiştir. Tablo 11’de gösterilen regresyon sonuçları her iki gruba ait panelleri resmetmektedir. Bu sonuçlara göre “hesaplanan t istatistiği” değeri “kritik tablo değerinden” mutlak değerce büyük olan katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda Ticaret değişkeninin (t istatistiği değeri= $-0.56444 < 1.96$ olduğu için katsayının istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilemez) bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığına ulaşılmaktadır. Ancak EKİ, Yatırım, Beşeri Sermaye ve sabit terimin (t istatistikleri

sırasıyla: |11.26612|, |2.06339|, |-3.5656| ve |47.58246| şeklindedir ve bu değerler kritik tablo değeri olan “1.96”dan büyük oldukları için bu değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilir) bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca sabit terimin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bulgular Grup 2 ülkeleri için incelendiğinde EKİ ve Beşeri Sermaye değişkenlerinin bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı, ancak Yatırım ve Ticaret değişkenlerinin söz konusu değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca sabit terimin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Tahmin sonuçlarına göre Grup 1 ülkelerinde EKİ’deki 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi yaklaşık 1.79 oranında artırmaktadır. Yatırımlardaki %1 oranındaki artış ise Grup 1 ülkelerinde ekonomik büyümeyi %0.27 oranında artırırken, Grup 2 ülkelerinde yaklaşık %0.45 oranında artırmaktadır.

Tablo 11: Panel Bazında SUR Tahmini (MG Yaklaşımıyla Birleştirilmiş)

Görünürde İlişkisiz Regresyon (GİR)				
Bağımlı Değişken: GSYH				
	Grup 1 Ülkeleri		Grup 2 Ülkeleri	
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t İstatistiği	Katsayı	t İstatistiği
EKİ	1.787812	11.26612	0.031484	0.340517
Yatırım	0.272131	2.06339	0.447342	5.079803
Beşeri Sermaye	-2.31601	-3.5656	0.00000115	-1.2914
Ticaret	-0.09604	-0.56444	-	-
			0.346105325	3.060541865
Sabit Terim	23.90412	47.58246	0.061904	4.772613

NOT: *t dağılımında serbestlik derecesi 30’dan büyük olduğunda sonsuza gider ve $\alpha=0.05$ önem seviyesinde bu değer 1.96’da sabitlenir.*

Sonuç

Geleneksel iktisat teorileri ağırlıklı olarak fiziki ve beşeri sermayeyi büyümenin temel dinamikleri olarak görmüştür. Ancak son yıllarda, özellikle yüksek bilgi, beceri ve inovasyonun da ekonomik büyümenin anlamlı ve güçlü unsurları olduğunu öne çıkaran çalışmalar literatürde görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda bu çalışma ürün sofistikasyonu ve bu ürünlerin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü öne çıkaran ekonomik karmaşıklık unsurunun ekonomik büyüme üzerine olan etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmaya, 1990’lı yıllardan sonra piyasa ekonomisine geçiş sürecine girerek ekonomik kalkınma, bölgesel işbirliği ve küresel pazarlara entegrasyon konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiş olan Arnavutluk, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya dâhil edilmiştir.

Çalışmada birimler arası korelasyonun test edilmesi amacıyla Pesaran (2015) CD_{NT} Testi uygulanmıştır. Değişkenlere ait birim kökün varlığı IPS ve CIPS birim kök testleri ile sınanmıştır. Modelde parametrelerin homojenliği Swamy S testi ile, birimler arası korelasyon ise Breusch-Pagan LM testi ile araştırılmıştır. Model, birimler arasında korelasyon ve heterojenitenin olduğu modellerde en iyi sonucu veren Görünürde İlişkisiz Regresyon (GİR) tahmincisiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre Grup 1 (Arnavutluk, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya) ülkelerinde ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve oldukça güçlüdür. Ülkeler tek tek değerlendirildiğinde ekonomik karmaşıklık indeksinin Slovenya'da anlamlı olmadığı görülmüştür. Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Makedonya'dan oluşan ikinci grup bir arada değerlendirildiğinde ise ekonomik karmaşıklık indeksinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu ülkelerde ekonomik büyümeye katkı sağlayan en önemli unsurun yurtiçi yatırımlar olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmanın bulguları bir bütün olarak değerlendirildiğinde birinci grubu oluşturan geçiş ülkelerinde ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu, gelişmişlik düzeyi görece daha düşük olan ikinci grup ülkelerinde ise ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda, birinci grubu oluşturan ülkelerin mevcut üretim yapılarını değiştirmeden, ekonomilerinde var olan üretken becerilerle, ihracat sepetlerinde bulunan ürünlerin karmaşıklığına yakın ürünler üretmeleri ve bu ürünlerin ihracatını yapmaları ekonomik büyümelerini hızlandırmaları açısından önemlidir. Diğer taraftan ikinci grubu oluşturan ülkelerde ise ekonomik büyümenin önemli bir unsuru olarak bulunan yurtiçi yatırımların, uygulanacak politikalarla daha sofistike ürünlerin üretilmesine yönlendirilmesi ve bu ürünlerin ülkenin ihracat sepetine dâhil edilmesi ekonomik büyümeyi artıracak bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu ekonomilerde daha karmaşık beceri setlerinin geliştirilmesi, ileriki dönemlerde ekonomik büyümeyi ve gelişmişlik seviyesini olumlu yönde etkileyerek, bu ülkeleri orta gelir seviyesinden daha yukarıya taşıyacak bir unsur olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın bulguları ekonomik karmaşıklık seviyesinin ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuş olan ampirik çalışmaları desteklemektedir.

Kaynakça

Baltagi, B. H. ve Feng, Q., Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier Test for Cross-Sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model. *Journal of Econometrics*. 170(1), ss.164-177.

- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), ss.239-253.
- Britto, G., Romero, J. P., Freitas, E. ve Coelho, C. (2016). The Great Divide: Economic Complexity and Development Paths in Brazil and South Korea. *Cepal Review*, 127, ss.191-213.
- Chávez, J. C., Mosqueda, M. T. ve Gómez-Zaldívar, M. (2017). Economic Complexity and Regional Growth Performance: Evidence from the Mexican Economy. *The Review of Regional Studies*, 47(2), ss.201-219.
- Çeştepe, H. ve Çağlar, O. (2017). Ürün Sofistikasyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, ss.992–1000.
- Demiral, M. (2016). Knowledge, Complexity and Economic Growth: Multi-country Evidence by Development Stages. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 6(1), ss.1-27.
- Douglas, P. H. (1976). The Cobb-Douglas Production Function Once Again: Its History, Its Testing, and Some New Empirical Values. *The Journal of Political Economy*, 84(5), ss.903–915.
- Felipe, J., Abdon, A. ve Kumar, U. (2012) Tracking the Middle Income Trap: What is it, Who is in it, and Why? Levy Economics Institute of Bard College Working Paper, No. 715.
- Ferrarini, B. ve Scaramozzino, P. (2017). Production Complexity, Adaptability and Economic Growth. *Structural Change and Economic Dynamics*, 37, ss.52-61.
- Fortunato, P. ve Carlos, R. (2014). Export Sophistication, Growth and the Middle-income Trap. José M. Salazar-Xirinachs, Irmgard Nübler ve Richard Kozul- Wright (eds.), *Transforming Economies: Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development* içinde (ss. 267-284). Geneva: International Labour Office.
- Furtado, C. (1961). *Desenvolvimento e Subdesenvolvimento*, Rio de Janeiro, RJ: Fundo de Cultura.
- Furtado, C. (1964). *Dialética do Desenvolvimento*. Rio de Janeiro: Fundo de Cultura.
- Gala, P., Rocha, I. ve Magacho, G. (2018) The Structuralist Revenge: Economic Complexity as an Important Dimension to Evaluate

- Growth and Development, *Brazilian Journal of Political Economy*, 38(2), ss.219-236.
- Gengenbach, C. , Urbain, J.P. ve Palm, F. (2008). Panel Unit Root Tests in the Presence of Cross-1 Sectional Dependencies: Comparison And Implications For Modelling. *Econometric Reviews*, 29(2), ss.111-145.
- Hartmann, D., Guevara, M. R., Jara-Figueroa, C., Aristarán, M. ve Hidalgo, C. A. (2017). Linking Economic Complexity, Institutions and Income Inequality. *World Development*, 93, ss.75-93.
- Hausmann, R., Cunningham, B., Matovu, J. M., Osire, R. ve Wyett, K. (2014). How Should Uganda Grow?. Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series, Working paper no. 235.
- Hausmann, R., Hidalgo, C.A., Bustos, S., Coscia, M., Chung, S., Jimenez, J., Simões, A. ve Yildirim, M. A. (2011). *The Atlas of Economics Complexity - Mapping Paths to Prosperity*. Hollis: Puritan Press.
- Herzer, D., Strulik, H. ve Vollmer, S. (2012). The Long-run Determinants of Fertility: One Century of Demographic Change 1900–1999. *Journal of Economic Growth*, 17(4), ss.357-385.
- Hidalgo, C. A. ve Hausmann, R. (2009). The Building Blocks of Economic Complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(26), 10570-10575.
- Hidalgo, C., Klinger, B., Barabasi, A.L. ve Hausmann, R. (2007). The Product Space Conditions the Development of Nations. *Science*, 317(5837), 482–487.
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*, New Haven, Conn: Yale University Press.
- Hsiao, C. (2014). Panel Macroeconometric Modeling. USC-INET Research Paper, No. 14-02.
- Hvidt, M. (2013). Economic Diversification in GCC Countries: Past Record and Future Trends. Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States, Research Paper No. 27.
- Im, K. , Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), ss.53-74.

- Jarreau, J. ve Poncet, S. (2012). Export Sophistication and Economic Growth: Evidence from China. *Journal of Development Economics*, 97(2), ss.281-292.
- Kılıç, C. ve Balan, F. (2019). Economic Complexity and Economic Growth: Panel ARDL Analysis for Selected OECD Countries. *Applied Economics and Finance & Extended with Social Sciences Conference Full Paper Proceedings* içinde (ss. 96-105), 9-11 Nisan 2019, Kyrenia / North Cyprus (T.R.N.C.)
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, New York: Harper and Row.
- Nurkse, R. (1953). *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford: Oxford University Press.
- Ourens, G. (2012). Can the Method of Reflections Help Predict Future Growth? Université Catholique de Louvain, Institut de Recherches Economiques et Sociales (IRES), Documento de Trabajo/FCS-DE 17/12.
- Özgüzer, G. E. ve Binatlı, A. O. (2016). Economic Convergence in the EU: A Complexity Approach. *Eastern European Economics*, 54(2), ss.93-108.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Sectional Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), ss.265-312.
- Pesaran, M. H. (2015). Testing Weak Cross-Sectional Dependence in Large Panels. *Econometric Reviews*, 34(6-10), ss.1089-1117.
- Prebisch, R. (1949). Estudo Econômico da América Latina. R. Bielschowsky (ed.) *Cinqüenta Anos de Pensamento na Cepal* içinde. São Paulo: Cepal/Cofecon/ Record.
- Romer, P. (1990). Endogenous Technical Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), ss.71-102.
- Rosenstein-Rodan, P. (1943). Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe. *The Economic Journal*, 53(210-211), ss.202-211.
- Stojkoski, V. ve Kocarev, L. (2017). The Relationship Between Growth and Economic Complexity: Evidence from Southeastern and Central Europe, *Munich Personal RePEc Archive Paper*, No. 77837.

Swamy, P. A. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38(2), ss.311-322.

Tatoğlu, F. Y. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Tatoğlu, F. Y. (2018). *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Yıldız, B. ve Akbulut Yıldız, G. (2019). Ekonomik Karmaşıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Bootstrap Granger Nedensellik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), ss.329-340.

Zellner, A. (1962). An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias. *Journal of American Statistical Association*, 57(298), ss.348-368.

Zhu, S. ve Li, R. (2018). Economic Complexity, Human Capital and Economic Growth: Empirical Research Based on Cross-Country Panel Data, *Applied Economics*, 49(38), ss.3815-3828.

Extended Abstract

The concept of economic growth has been one of the most emphasized economic issues since the beginning of the modern economic order. The effects of economic growth on other economic variables as well as the determinants of growth have been the main subjects of the economic growth analysis. The first studies in the economic growth literature focused on capital and labor intensity as the basic elements of growth. The endogenous growth theories developed under the leadership of Romer (1990) showed that research and development activities created technological innovations as a result of the interaction with human capital and knowledge accumulation. These technological innovations lead to sustainable economic growth by generating income in the economy. Empirical studies have also supported that knowledge is the main driver of both productivity and economic growth, especially in knowledge-based developed countries.

Recently, a number of studies have emphasized the importance of increasing the productive capability and providing the product diversity for economic growth and development. Based on this literature, Hidalgo and Hausman (2009) introduced a new methodology for measuring the productivity of countries. Launched under the name of “Economic Complexity”, this new literature is based on determining the capabilities which contribute to the production of a product by making a comprehensive analysis of a country's productive knowledge and export structure. According to this approach, countries with productive capabilities are economically more complex and these countries can

produce more diverse and complex products. According to Hidalgo and Hausman (2009), the main determinant of growth differences between countries is the economic complexity of the countries.

In the existing literature on the elements of economic growth, there is sufficient evidence that physical capital and human capital accumulation contribute to economic growth in all countries, regardless of the stages of development. However, studies analyzing how the relatively new concept of economic complexity affects economic growth are very limited. Determining the channels of the economy which available resources should be directed to for sustainable growth necessitates the determination of the factors that trigger growth. The main motivation of this study is the lack of empirical studies examining the relationship between economic complexity and economic growth for transition countries in the European continent.

The study included 13 transition countries -Albania, Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Croatia, Northern Macedonia, Latvia, Lithuania, Hungary, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia- that have made significant progress in economic development, regional cooperation and integration into global markets after entering the transition to market economy after the 1990s. For a better interpretation of the results, countries were divided into two groups. Countries with GDP per capita above \$10,000 are categorized as Group 1 and countries below this threshold are categorized as Group 2.

In the analysis, Pesaran (2015) CD_{NT} test was applied in order to investigate the correlation between the units. The presence of the unit root between the variables was tested with Im, Pesaran and Shin (IPS) and Cross-Sectionally Im, Pesaran and Shin (CIPS) unit root tests. The homogeneity of the parameters in the model was investigated with the Swamy S test and the correlation between the units was investigated with Breusch-Pagan LM test. The model was estimated with the Seemingly Unrelated Regression (SUR) estimator, which yields the best results in models with correlation and heterogeneity between units. According to the estimation results, economic complexity has a strong positive effect on economic growth in the first group of countries, except having no statistically significant effect in Slovenia. On the other hand, estimation results indicate that economic complexity has no statistically significant effect on economic growth in the second group of countries. In these countries, domestic investments were found to be the most important factor contributing to economic growth.

Based on the findings of the study, it can be concluded that economic complexity is an important determinant of economic growth in the transition countries which constitute the first group, and that economic complexity does not have a significant effect on economic growth in the second group countries with relatively lower levels of development. In this context, it is important for the countries that make up the first group to produce and export the products close to the complexity of the products found in their export baskets with their existing productive capabilities in their economies,

without changing the current production structures. On the other hand, in the second group of countries, directing the domestic investments, which are an important element of economic growth, to the production of more sophisticated products and including these products in the export basket of the countries can be considered as a strategy that will increase the economic growth. The development of more complex skill sets in these economies can be considered as a factor that will carry these countries above the middle income level by positively affecting the economic growth and development level in the future. The findings of the study support empirical studies showing that the level of economic complexity varies according to the level of development of countries.

DEMOGRAFİK FAKTÖRLERE GÖRE KONUT TALEBİ İÇİN TÜRKİYE İLLERİNİN UYGUN KÜMELEME YÖNTEMİYLE SINIFLANDIRILMASI

Cahit ÇELİK* & Özlem AKAY** & Gülsen KIRAL***

Öz

Türkiye’de konut talebi, barınma amaçlı olup satın alma gücüyle desteklenen talebin yanında, getiri amaçlı, lüks ya da ikinci bir konuta olan bütün talepleri de kapsamaktadır. Türkiye’de konut piyasasının dinamiklerini demografik faktörler etkilemektedir. Bu çalışmada Türkiye’de konut talebinde benzer özellik gösteren illerin demografik açıdan sınıflandırılması amacıyla uygun uzaklık ölçüsü ile hiyerarşik kümeleme yöntemi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma amacına uygun üç bağlantı tekniği ile üç uzaklık ölçüsü belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla; Tam Bağlantı, Ortalama Bağlantı, Ward’s yöntemi ile Canberra Uzaklığı, Öklid Uzaklığı ve Gower Uzaklığıdır. Araştırma örneklemini; 2008-2015 dönemi Türkiye illerinin yıllık konut satış sayıları ve konut satışlarını etkileyen panel demografik faktörler oluşturmaktadır. Bu faktörlerden bazıları; Nüfus Yoğunluğu, Alınan ve Verilen Göç Sayısı, Konut Üretim Ortalama Endeksi, Kentleşme Oranları, Evlenme ve Boşanma istatistikleridir. Analiz sonuçlarına göre belirlilik katsayısı 0.986 ve küme ortalama tahmini güven değeri 0.998 değerleriyle hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden en büyük payla Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisini destekleyen yöntemin Gower Uzaklığının kullanıldığı Ward’s yöntemi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konut Talebi, Panel Veri Kümeleme, Maslow Teorisi, Türkiye

CLASSIFICATION OF CITIES IN TURKEY FOR HOUSING DEMAND IN ACCORDANCE DEMOGRAPHIC FACTORS WITH THE APPROPRIATE CLUSTERING METHOD

Abstract

The demand for housing in Turkey, which is mainly for shelter purposes, includes all the demands for a return-oriented second house or luxury house as well as the demand supported by purchasing power. Demographic factors affect the dynamics of the housing market in Turkey. In this study, hierarchical clustering using a suitable distance measure is determined in order to classify the provinces in Turkey that have similar characteristics in demand for housing in accordance with demographic factors. Three linkage techniques with three distance measurements that is appropriate to the aim of research were determined. These are complete linkage, average linkage, Ward’s method with Canberra distance, Euclidean

* Dr., Çukurova Üniv., Ekonometri Bölümü, cahit.celik@outlook.com, orcid.org/0000-0003-4813-9401

** Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniv., İstatistik Bölümü, oakay@cu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9539-7252

*** Doç., Dr., Çukurova Üniv., Ekonometri Bölümü, gkiral@cu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0541-0178

distance and Gower distance, respectively. The research sample constitute the annual number of housing sales in Turkey and the panel demographic factors affecting housing sales in the 2008-2015 period. Some of these factors are population density, number of received and given migration, average index of housing production, urbanization rate, marriage and divorce statistics. According to the results of the analyses, with the coefficient of determination 0.986 and the mean estimated confidence value 0.998, it is determined that one of hierarchical clustering methods using Gower distance, which supports Maslow's theory of hierarchy of needs with the greatest proportion is Ward's method.

Keywords: *Housing Demand, Clustering of Panel Data, Maslow Theory, Turkey*

Giriş

Konut piyasası, Türkiye ekonomisinin lokomotifi görevini üstlenmekte olup bu piyasadaki hareketlilik; yapı malzemesi üreticilerinden, bankacılığa kadar diğer pek çok piyasayı da doğrudan ilgilendirmektedir. Hane halkları konut talep ederken estetik, hesaplı, yapısal ve işlevsel niteliklerinin tatmin edici olmasına özen göstermelidir. Konutun değerini ve satış yeteneğini etkileyen pek çok değişken bulunmaktadır. Bir konutun sadece büyüklüğü tek başına bir değer oluşturamaz. Konutun değerini ve satış yeteneğini artıran değişkenler sıralanacak olursa; ulaşım kolaylığı ve bulunduğu çevrenin popüler olması, bulunduğu çevredeki konum avantajı (çarşıya, okula vs. yakınlığı), bulunduğu çevrenin deprem derecesi, ana binanın parsel alanının büyük olması (bahçe vs.), emniyetli site içinde olması, sosyal tesislerinin yeterli ve çevre düzenlemesinin iyi yapılmış olması, havuz vb. sosyal tesislere yakınlığı, açık ve kapalı otoparkı olması, oda sayısı, oda büyüklüğü, oda manzarası, tadilat ihtiyacı bulunmaması, işçilik malzeme ve kalitesi, yeni deprem yönetmeliğine göre yapılmış olması, bulunduğu katı, ana bina içindeki konumu, cephe sayısı ve yönleri, yapan müteahhit firmanın tanınmış olması, iskânli olması, kat mülkiyeti olması, hukuksal sorunu olmaması, kullanım alanlarının dolayısı ile planlamasının rasyonelliği, aidat vb. komşuların sosyal yapılarının iyi olması, iktisadi giderlerinin az olması, ana binanın betonarme ve dış cephesinin bakımlı olması (yeni görümlü ve ısı yalıtımlı), ana binanın merdivenlerinin-sahanlıklarının ve iç boyalarının bakımlı olması, teknik donanımı (asansörü, jeneratörü, hidroforu, ısınma sistemi vs.), tapusunun kat irtifaklı ve hissesiz olması, arsa payı rasyosu ve kira getirisidir (Nalçakan, 2013, s.143). Bu makale çalışmasında; Türkiye il gruplarının konut talebini etkileyen demografik faktörleri içeren panel veriye hiyerarşik kümeleme analiz yöntemleri uygulanacaktır. Araştırma evrenini oluşturan panel veri kümeleri TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'in 2008-2015 dönemlerinde illere ve yıllara göre konut satış sayıları ve konut satışlarını etkileyen demografik değişken verilerinden oluşmaktadır. Konut talebinde benzer özellik gösteren iller ve bu illerde konut satışlarını etkileyen sosyodemografik faktörler ile uygun hiyerarşik kümeleme yöntemi ve uzaklık ölçüsü belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; konut ve alt sektör bileşenleri açıklanmıştır. Ayrıca Türkiye’de ikamet eden hane halklarının konut talebini ve konut değerini etkileyen faktörler genel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde araştırma konusuna uygun geniş deneysel literatür araştırmasına yer verilmiştir. İkinci bölümde, demografik faktörlerle konut talebi ve konut politikaları üzerinde açıklamalar yapılmıştır. Konut politikalarının *Maslow*’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtilen fonksiyonlara göre tüm basamakları sağlayan bir faktör niteliği taşıdığına yönelik açıklamalar üzerinde durulmuştur. Maslow’ın İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisine ilişkin piramit ve açıklamalarına yer verilmiştir. Ayrıca, Türkiye’de konut talebini etkileyen demografik faktörler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, araştırma zamanı ve kapsamına ilişkin uygun hiyerarşik kümeleme bağlantı teknikleri ve uzaklık ölçümleri açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise araştırma amacına yönelik uygun kümeleme tekniğini belirlemek için ampirik uygulama yapılmış ve sonuçlar verilmiştir. Çalışmanın son bölümü ise sonuç ve önerilerden oluşmaktadır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Martin’in (1966)’da geliştirmiş olduğu konut talebi modelinde; hane halkı sayısı, nüfusun yıllık büyüme rasyosu, hane halkının ortalama yaşam süresi, hane halkı gelirindeki yıllık yüzde artış rasyosu, işsizlik rasyosu, medeni durum ve ailede yaşayan birey sayısı gibi faktörlerin konut talebini etkilediğini tespit etmiştir. Diğer bir çalışmada ise hane halkı yaş gruplarında yetişkin nüfusun konut talebinde en önemli demografik faktör olduğu belirtilmiştir (Lee vd., 2003). Ayrıca diğer bir çalışmada, konut piyasalarından etkilenen servetin tüketim masrafları üzerindeki etkisinin, finansal piyasalardan etkilenen servete göre daha anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Benjamin vd., 2004). Krainer (2005)’deki çalışmasında demografik faktörlerin konut talebini şekillendirmede önemli bir faktör olduğunu savunmuştur. Buna göre hızlı nüfus artışları, nüfusun yaş dağılımında kaymalara neden olmaktadır. Sonuçta konut talebindeki farklılığın büyük olasılıkla yaş dağılımına bağlı olması sebebiyle önemli olduğunu vurgulamıştır. Egerd ve Mihaljek (2007)’deki çalışmalarında genel olarak konut talebini etkileyen demografik faktörlerin konut piyasalarında geleneksel faktörler olarak kabul edilebilirliğini incelemişlerdir. Jin ve Zeng (2007)’de yaptıkları çalışmada yatırım amaçlı konut teşvikleri ile faiz geliri etkisini araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre yatırım amaçlı konut talepleri için destekler artığında, yatırım amaçlı konut talebi artmakta ve hane halkının konut talebi azalarak istihdam artmaktadır. Ayrıca teşvik oranı arttıkça konut fiyatları da artmaktadır. Neuteboom ve Brounen (2007) tarafından incelenen çalışmada, hane halkının yaşı konut talebi ile doğru orantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lindh ve Malmberg (2008)’de yaptıkları çalışmada, İsveç ve OECD ülkelerinde konut talebini etkileyen demografik faktörlerden biri olan hane halkı yaşının anlamlı olduğunu

bulmuşlardır. Konut piyasalarına yönelik yapılan diğer bir çalışmada ise demografik faktörlerin konut arz ve talebi üzerinde önemli bir rol üstlendiğini ispatlanmıştır. Bu faktörler sırasıyla; eğitim düzeyi, istihdamdaki değişimler, etnik yapı, nüfusun yaş dağılımı, gelir ve göç oranlarıdır (Bujang vd., 2010). Kırıl ve Esen (2013)'deki çalışmalarında; Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecindeki niteliklerin uyumluluğunu araştırmışlardır. Avrupa Birliği'ne üye ve aday olan 32 ülkeye ve Türkiye'ye ait bazı ekonomik niteliklere kümeleme analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, 2008-2010 yıllarına ait verilerden hareketle yapılan kümeleme analizinde, Kolmogorov-Smirnov Testi ve yakınsama analizinin sonuçlarına göre Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye bazı ülkelerle aynı kümede yer aldığı görülmüştür. Lebe ve Akbaş (2014)'deki çalışmalarında Türkiye'nin konut talebini etkileyen faktörlerinin belirlenmesi amacıyla 1970-2011 dönemini incelemişlerdir. Kişi başına gelir, sanayileşmedeki artışlar ve medeni durumun konut talebini olumlu yönde; konut fiyatları, tarım sektörü istihdamındaki artışlar ve faizin ise olumsuz yönde etkilediğini bulmuşlardır. Kashnitsky ve Gunko (2016)'da yaptıkları çalışmada göçmenlerin Moskova'daki ilk konut taleplerinin mekânsal çeşitliliği ile iç ve dış göçün konut fiyatları üzerine etkisini incelemişlerdir. Analizde poisson regresyon modelleri, varyans analizi ve mekânsal hiyerarşik ayrışma yöntemlerinden yararlanmışlardır. Elde edilen bulgular göçmenleri belirli sosyoekonomik ve sosyodemografik yapılara iten önemli alanların bulunduğu göstermektedir. Konu ile ilgili diğer bir çalışmada ise araştırmacılar konut talebini belirleyen demografik değişkenlerin bölgeden bölgeye hatta ilden ile farklılık taşıdıklarını gözlemlemişlerdir. Bu nedenle araştırmacılar, bölgesel konut talebindeki demografik farklılıkların incelenmesi amacıyla yapılan çalışmaların son yıllarda önemli bir boyut kazandığını belirtmişlerdir (Akseki ve Türkcan, 2016; Mussa vd., 2017). Akay ve Yüksel (2018); araştırmalarında k-prototip algoritma ve Gower uzaklığına bağlı toplamalı aşamalı algoritmaların kullanımı ile karma faktörlü panel veri kümeleme analizi üzerinde çalışmışlardır. Algoritmaların performansı, karma değişkenli panel veri üzerinde gösterilerek bu algoritmaların etkinlikleri karşılaştırılmıştır. Çelik ve Kırıl (2018)'deki çalışmalarında, Türkiye illerine ait konut taleplerinde *SWOT* analizi ve panel veri kümeleme analizini incelemişlerdir. Çalışmanın temel amacı; konut talebinde benzer özellik gösteren iller ve konut talebini etkileyen değişkenlerin belirlenmesidir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ortalama hane halkı gelirinin, hane halkı otomobil sayısının, konut kredisi faiz oranının, kentleşme oranının, konut brüt getiri oranının, Borsa İstanbul 100 endeksinin ve mevduat faiz oranının konut talebinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Çelik ve Kırıl (2018)'deki diğer bir çalışmalarında Türkiye il gruplarının konut talebini etkileyen faktörlerine dengeli panel veri analizi ile kümeleme analiz yöntemlerini uygulamışlardır. Analiz sonucunda elde edilen anlamlı değişkenler hiyerarşik kümeleme yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bazı bulgulara göre; evlenme ve boşanma

istatistiklerinin, alınan göç sayısının verilen göç sayısının, konut brüt getiri oranının ve ortalama hane halkı gelirinin konut talebi üzerinde anlamlı etkileri olduğu belirlenmiştir. Çelik ve Kıral (2018)'deki diğer bir çalışmalarında ise Türkiye il gruplarının konut satışlarını etkileyen faktörlerine dengeli ve dengesiz panel veri analizi ve hiyerarşik kümeleme analiz tekniklerini uygulamışlardır. Ayrıca bu çalışma *SWOT* analizi ile desteklenmiştir. Analiz sonucunun bazı bulgularına göre; reel kesim güven endeksinin, perakende ticaret sektörü güven endeksinin, tüketici güven endeksinin, ekonomik güven endeksinin ve ücretli bir işte çalışanların konut talebi üzerinde anlamlı etkileri olduğu görülmüştür.

2. DEMOGRAFİK FAKTÖRLERLE KONUT TALEBİ VEKONUT POLİTİKALARI

Türkiye'de konut piyasasının dinamiklerini etkileyen faktörlerden biri *demografik* yapıdır. Genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olan Türkiye'de orta ve uzun vadede çalışabilir nüfusun artmasının hane halkının gelirini destekleyerek konut talebini olumlu yönde etkilemesi tahmin edilmektedir. *TÜİK* tarafından hazırlanmış olan nüfus projeksiyonlarına göre, 2023 yılına kadar *demografik* yapıdaki değişimin konut talebini ne ölçüde etkileyebileceği öngörülmüştür. Buna göre Türkiye'de konut taleplerinin daha çok 30 yaş ve üstü nüfus grubu tarafından gerçekleştirileceği tahmin edilmiştir (Çevik, 2013). Türkiye'de konut talebini belirleyen faktörlerden; nüfusun büyüklüğü, nüfusun dağılımı, nüfusun yoğunluğu, hane halkının eğitim düzeyi, istihdam durumu, medeni durum, cinsiyet ve yaş gibi faktörler *demografik* çevreyi oluşturmaktadır (İçli, 2008, s. 21). *Demografik* yapının özelliklerine uygun olan konutları üretebilen firmalar bu konutların satışlarında önemli avantajlar elde edebileceklerdir. Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan sonra kırsaldan kent merkezlerine olan nüfus akımı kentleşme oranını artırmıştır. Kentleşme arttıkça konut talebi de doğru orantılı olarak artmaktadır. Yani kentleşme hızı ile konut talebi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Dünya Bankası verilerine göre; Türkiye; 1980-2000 yılları arasında dünyada kentleşme oranı en yüksek olan üçüncü ülkedir. Buna bağlı olarak Türkiye'de son on yıllık dönemde konut sektöründe yaşanan önemli gelişmelerin başında *TOKİ*'nin faaliyetleri ve *Kentsel Dönüşüm Programı* gelmektedir. *TOKİ*'nin ortaya çıkış nedeni, konut satın alabilmek için yeterli gelire sahip olmayan alt gelir gruplarının konut ihtiyacını gidermektir.

Türkiye'de son on yılda kamu konut politikaları konut arzı açısından önemli bir duruma gelmiştir. Başlıca kamu konut politikaları; yerel yönetim imar planları, alt yapı yatırımları ve kentsel dönüşüm programıdır. Kamu konut politikaları insan ihtiyaçları anlamında incelenecek olursa, konut uygulamalarına *Maslow*'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi çerçevesinden bakılmasında yarar vardır (Ekşioğlu vd., 2011, s. 5; Dereli, 1995, s. 154).

Şekil 1: Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi

Kaynak: Ekşioğlu vd., 2011

Konut politikaları Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtilen fonksiyonlara göre tüm basamakları sağlamaya yönelik bir faktör niteliğindedir. Buna göre konut politikaları ihtiyaçlardan başlamak üzere hanehalkına ait bireye güvenlik ve ait olma hissi kazandırmaktadır. Buna bağlı olarak bireyin saygınlığını ve kişisel tatmin duygularını artırmaktadır. Ayrıca sahip olunan ev kişiye bir prestij kaynağı sağlayacaktır. Sonuç olarak tüm bu fonksiyonlar hane halkının bireysel tatminini sağlayacak ve yaşam kalitesini artıracaktır (Kocatürk ve Bölen, 2005, s. 18).

Konut talebini etkileyen demografik faktörler sırasıyla; nüfus yoğunluğu, kentleşme oranı, ortalama hane halkı büyüklüğü, nüfus artış hızı, alınan göç sayısı ve verilen göç sayısı, ihracat firma sayısı, ithalat firma sayısı, evlenme ve boşanma istatistikleri, toplam çevresel harcamalar, hane halkının sahip olduğu otomobil sayısı, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ), tiyatro salon sayısı, konut üretimi ve işsizlik oranıdır (Çelik ve Kırıl, 2018, 1019).

3. HİYERARŞİK KÜMELEME BAĞLANTI TEKNİKLERİ VE UZAKLIK ÖLÇÜLERİ

Hiyerarşik kümeleme teknikleri; gözlemleri birbirleriyle farklı aşamalarda bir araya getirerek ardışık şekilde kümeler belirlemektedir. Bu kümelere girecek gözlemlerin hangi uzaklık veya benzerlik düzeyinde küme elemanı olduğunu belirlemeye yarayan tekniktir. Ayrıca gözlemlerin değişkenlere göre birbirleri arasındaki mesafelerin hesaplanması için çeşitli mesafe ölçü birimleri tanımlanmıştır.

3.1. Tam Bağlantı Kümeleme Tekniği (Complete Linkage)

Bu teknikte her kümedeki gözlem çiftleri arasındaki uzaklığın en büyük olanı ele alınmaktadır. Bu tekniğe tam bağlantı tekniği denilmesinin nedeni, bir küme içinde bulunan tüm gözlemlerin birbirine minimum yakınlıkla veya maksimum uzaklıkla bağlı olmasıdır (Green, 1989). Tam bağlantı kümeleme tekniğindeki uzaklıklar aşağıdaki eşitlikte verilmektedir (Özdamar, 2002, s.298).

$$D_{k(i,j)} = \max(d_{ki}, d_{kj})(5.1)$$

burada,

$D_{k(i,j)}$: k . kümenin daha önce oluşan i .ve j . kümelerle olan uzaklığı,

d_{ki} : k . kümenin i . kümeye olan uzaklığını,

d_{kj} : k . kümenin j . kümeye olan uzaklığını göstermektedir.

3.2. Ortalama Bağlantı Kümeleme Tekniği (Average Linkage)

Bu teknikte bir küme içerisindeki gözlem ile diğer bir küme içerisindeki gözlemler arası ortalama uzaklıklar kullanılır. *Ortalama bağlantı* tekniğinde kümeler küçük varyanslar ile birbirine bağlıdır. Bu teknik; tam bağlantı ve tek bağlantı teknikleri arasında sonuçlar vermesi sebebiyle bir alternatif teknik olarak önerilmektedir (Hubert, 1974). *Ortalama bağlantı* kümeleme tekniği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$D_{(k,l)j} = (N_k d_{(k,j)} + N_l d_{(l,j)}) / N_k + N_l (5.2)$$

burada,

$D_{(k,l)j}$: k . ve l . kümenin j .küme ile olan uzaklığını,

$d_{(k,j)}$: k . kümenin j . kümeye olan uzaklığını,

$d_{(l,j)}$: l . kümenin j . kümeye olan uzaklığını göstermektedir.

N_k : k . kümedeki toplam birey sayısını,

N_l : l . kümedeki toplam birey sayısını (Özdamar, 2004).

3.3. Ward Yöntemi (Ward's Method)

Ward yönteminde bir kümenin ortasına düşen gözlemin, aynı küme içinde yer alan gözlemlerden ortalama uzaklığının esas alınmasıdır. Bu yöntemde toplam sapma karelerinden yararlanılmaktadır (Antalyalı, 2006, s.359; Sharma ve Wadhawan, 2009, s.12). Bu teknikte j 'nin k ve l kümeleri arasındaki uzaklığı aşağıda verilen formül yardımıyla bulunmaktadır (Özdamar, 2004, s.322).

$$d_{(k,l)j} = \frac{(N_j + N_k)d_{(k,j)} + (N_j + N_l)d_{(l,j)} + N_j d_{(k,l)}}{N_j + N_k + N_l} (5.3)$$

burada,

$d_{(k,l)j}$: k . ve l . kümenin j . küme ile olan uzaklığını,

$d_{(k,j)}$: k . kümenin j . kümeye olan uzaklığını,

$d_{(l,j)}$: l . kümenin j . kümeye olan uzaklığını,

$d_{(k,l)}$: k . kümenin l . kümeye olan uzaklığını göstermektedir.

N_k : k . kümedeki toplam birey sayısını,

N_l : l . kümedeki toplam birey sayısını,

N_j : j . kümedeki toplam birey sayısını göstermektedir.

3.4. Canberra Uzaklığı

Canberra uzaklık ölçütü yalnızca negatif olmayan değişkenler için tanımlanmıştır. Kümeleme analizinde sıklıkla kullanılan bir ölçüttür. Canberra uzaklık ölçütü aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır (Johnson ve Wichern, 1988, s.727-799).

$$d(i, j) = \frac{|x_{i1}-x_{j1}| + |x_{i2}-x_{j2}| + \dots + |x_{ip}-x_{jp}|}{(x_{i1} + x_{j1}) + (x_{i2} + x_{j2}) + \dots + (x_{ip} + x_{jp})} \quad (5.4)$$

3.5. Öklid (Euclidean) Uzaklığı

Öklid uzaklık formülü her değişkene ait varyansın ağırlık olarak kullanılması ile elde edilmektedir. Öklid uzaklığı kümeleme analizinde sıra dışı olabilen yeni gözlemlerin eklenilmesinden etkilenmezler. Fakat boyutlar arasına ait ölçek değişiklikleri Öklid uzaklığını önemli derecede etkilemektedir (Demiralay vd., 2005, s.1-18). Öklid uzaklığı ölçüsündeki iki birim arası uzaklığın; n birim sayısı ve p değişken sayısını göstermek suretiyle $i, j = 1, 2, 3, \dots, n$ tanımlı iken i ile j birimin birbirlerine olan uzaklığı aşağıdaki eşitlikte verilmiştir.

$$d_{(i,j)} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2} \quad (5.5)$$

burada,

$d_{(i,j)}$: i . ve j . birimin birbirine olan uzaklığı

x_{ip} : i . birimin p . değişken değeri

x_{jp} : j . birimin p . değişken değeri

$$i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, n \text{ ve } k = 1, 2, \dots, p$$

şeklinde dir.

3.6. Gower Uzaklığı

Bu uzaklık 1971 yılında Gower tarafından önerilmiştir. Gower uzaklığının en önemli niteliği, hem sürekli hem de kategorik verilerin bulunduğu veri kümesinde kullanılabilmesidir. Gower uzaklığı standartlaştırılmış veriler için hesaplanmaktadır. Buna göre Gower uzaklığı yalnızca sürekli veriler kullanıldığında ayrı bir formül ile hesaplanmaktadır. Hem sürekli hem de kategorik verilerin bulunduğu veri kümesi için kullanılan uzaklık Gower genel benzerlik ölçüsü olarak adlandırılmaktadır (Dünder, 2011, s.1).

4. UYGUN KÜMELEME TEKNİĞİNİN BELİRLENMESİ

Konut talebinde Türkiye illerinin demografik açıdan doğru sınıflanmasının amaçlandığı bu çalışmada, araştırma örneklemini; 2008-2015 dönemi Türkiye illerinin yıllık konut satış sayıları ile konut satışlarını belirleyen demografik değişkenlerinden oluşmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Canberra, Öklid ve Gower uzaklıkları kullanılarak tüm hiyerarşik bağlantı yöntemleri ile panel veri setinin kümeleme sonuçları elde edilmiştir. Ampirik uygulama sonucuna göre, özellikle İstanbul ile Ankara

illerinin tek başlarına bir kümede, *İzmir ile Antalya* illerinin ise aynı küme içerisinde bulunmaları beklenilmektedir. Küme sayısının sekiz ($k=8$) olduğu öngörülerek elde edilen kümeleme sonuçlarına göre, Canberra uzaklığı kullanılarak yapılan tam bağlantı yönteminin, Öklid uzaklığı kullanılarak yapılan ortalama bağlantı yönteminin ve Gower uzaklığı kullanılarak yapılan Ward's yönteminin beklentilere yakın sonuçlar verdiği görülmüştür. Yapılan *Varyans Analizi* sonuçlarına göre belirlilik katsayısı (R^2) ve küme ortalama tahmini güven değeri en yüksek olan kümeleme sonucu, araştırma beklentilerine göre *en uygun* kümeleme yöntemi olacaktır. Böylece, bu araştırma için, *Demografik* faktörlere göre *en uygun* kümeleme sonucunu veren bağlantı tekniği ile uzaklık ölçüsü belirlenecektir.

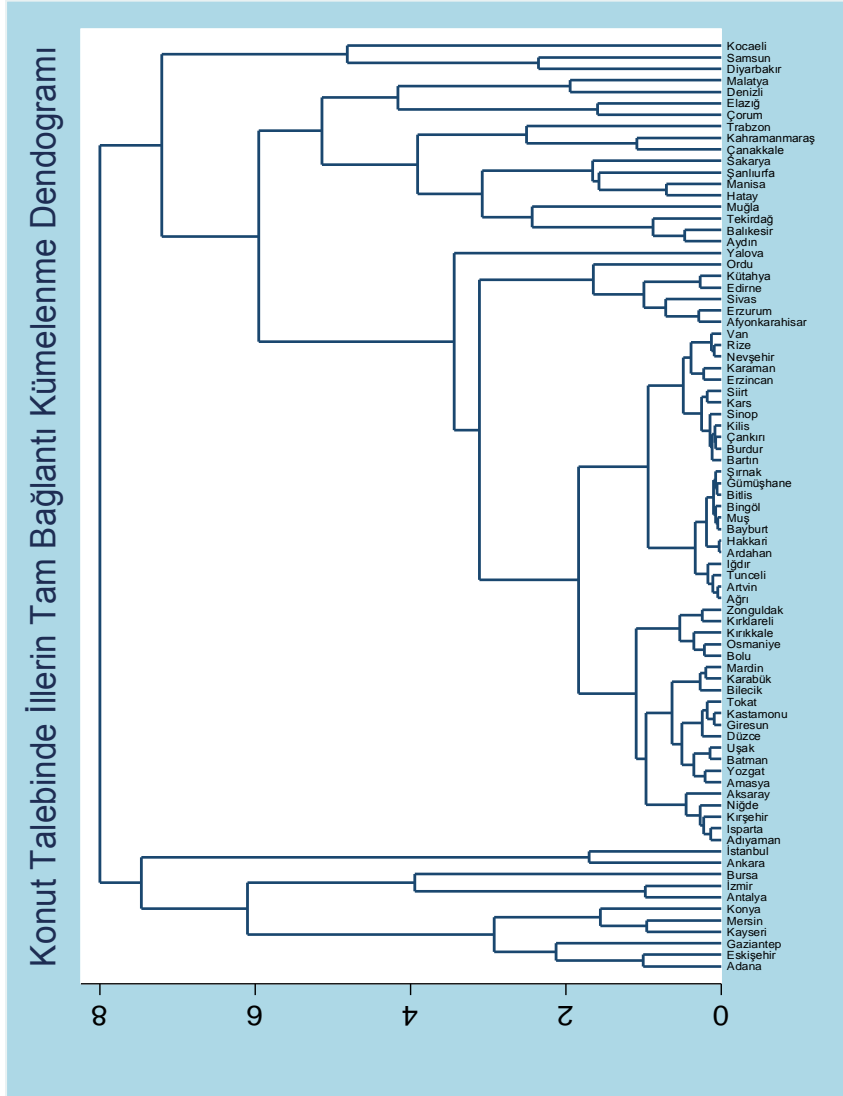
Ayrıca bu sonuç *Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi*'nde bahsettiği gibi sahip olunan ev, bazı illerde güvenlik ve ait olma ihtiyaçları karşılarken bazı illerde bir prestij kaynağı sağlayacağından değer ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Böylece elde edilen kümeleme sonucunda kümelenen iller *Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisini* de destekler nitelikte olacaktır.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Konut Talebi İçin Demografik Panel Değişkenleri

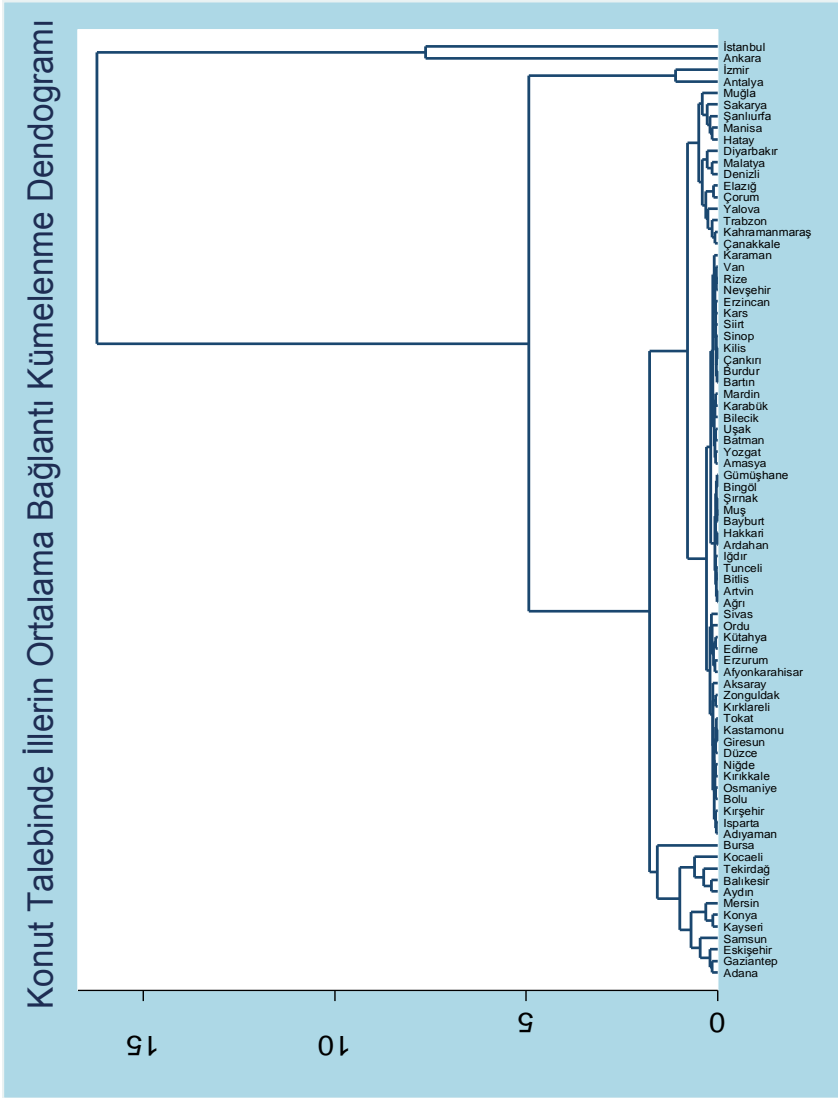
Panel Değişkenleri	Değişkenlerin Tanımı
KT	Konut Talebi: TÜİK'in (2008-2015) yılları arasındaki konut talep istatistikleri.
NY	Nüfus Yoğunluğu: Yıllara göre illerin nüfus yoğunluğu.
AGS	Alınan Göç Sayısı: İllerin aldığı (iç göç) göç sayısı.
VGS	Verilen göç sayısı: İllerin verdiği (dış göç) göç sayısı.
Eİ	Evlenme istatistikleri: Olay yerine göre evlenmeler - istatistikî bölge birimleri.
Bİ	Boşanma istatistikleri: Olay yerine göre boşanmalar - istatistikî bölge birimleri.
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı: İllere göre kentsel dönüşüm sayısı ve gelişim projesi, konut ve sosyal donatı, diğer durumlarda idare konut uygulaması.
KÜOE	Konut üretim ortalama endeksi: Takvim etkilerinden arındırılmış üretim endeksi.
D ₁	Sanayi sitelerindeki işyeri sayısı 1500 ve üzeri olan iller için 1, diğerleri için 0 değerini alan gölge değişkeni.
D ₂	Devlet hastanesi sayısı 10 ve üzeri olan iller için 1, diğerleri için 0 değerini alan gölge değişkeni.
KO	Türkiye'de İllerin Kentleşme Oranları(%): Şehirlerde kentsel alanda yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranını göstermektedir. Sanayileşmiş kentlerde bu oran yılda yaklaşık %1,5 oranında artmaktadır. Diğer kentlerde ise yaklaşık %1 civarındadır.
HOS	Hane halkı Otomobil Sayısı (Motorlu Kara Taşıtları).
TÇH	Toplam Çevresel Harcamalar: Yatırım Harcamaları ve Cari Harcamalar; atık yönetimi hizmetleri, su hizmetleri, atık su yönetimi hizmetleri, peyzajın ve biyolojik çeşitliliğin korunması, araştırma ve geliştirme, harcamaları bölünmeyen hizmetler (çevresel faaliyet konularına göre belediyelerin çevresel harcamaları).

TİSAS	Tiyatro Salon Sayısı: Kültür istatistikleri, illerde bulunan toplam tiyatro salon sayısı.
İHFS	İhracat Firma Sayısı: Türkiye’de ihracat alanında faaliyet gösteren firma sayıları.

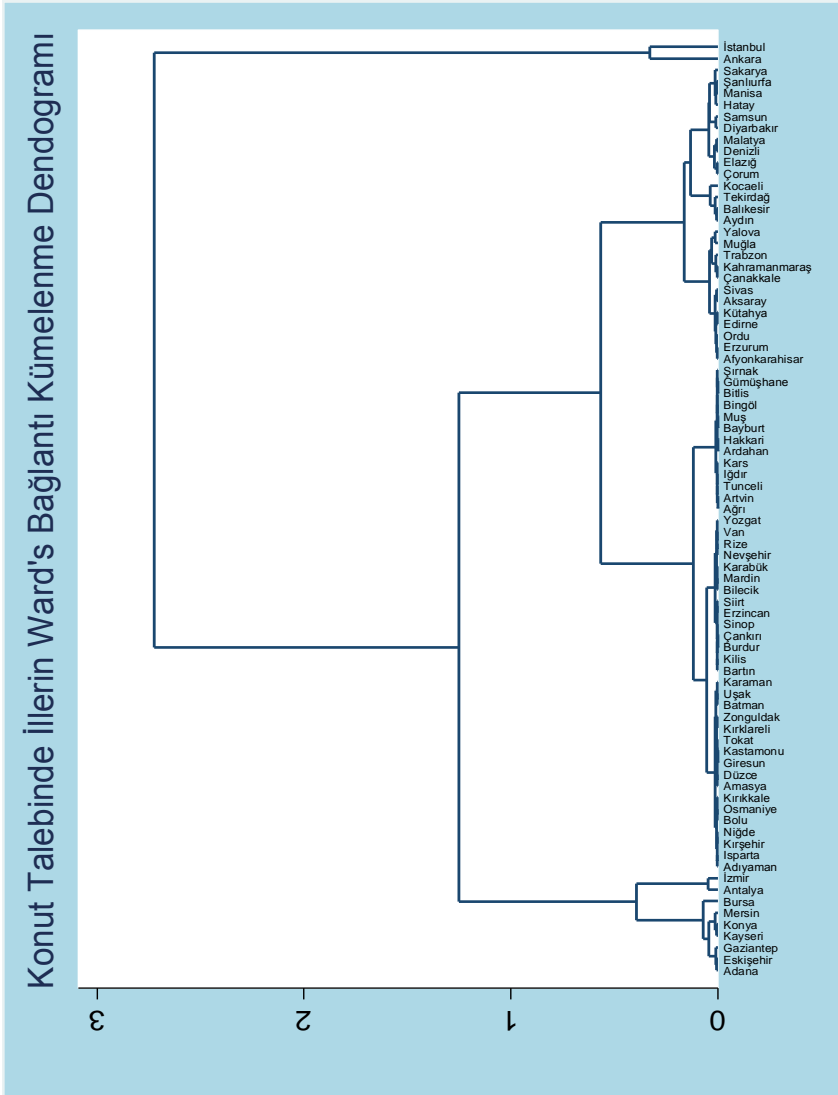
Kaynak:TÜİK (2008-2015), Konut talep istatistiği ve konut talebini belirleyen demografik faktörler

Şekil 2. İllerin Tam Bağlantı Yöntemi ile Kümelenmesi, STATA 13 istatistiksel paket programı analiz çıktısı, 2019

Şekil 3. İllerin Ortalama Bağlantı Yöntemi ile Kümelendirilmesi, STATA 13 istatistiksel paket programı analiz çıktısı, 2019

Şekil 4. İllerin Ward's Bağlantı Yöntemi ile Kümelenmesi, STATA 13 istatistiksel paket programı analiz çıktısı, 2019

Tablo 2. Canberra Uzaklığı Kullanılarak Konut Talebinde İllerin Tam Bağlantı Yöntemi İle Kümelenmesi

1.Küme	İl Sayısı = 6	Adana, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin
2.Küme	İl Sayısı = 3	Antalya, Bursa, İzmir
3.Küme	İl Sayısı = 2	Ankara, İstanbul
4.Küme	İl Sayısı = 52	Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çankırı, Düzce, Edirne, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Isparta, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Kütahya, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Siirt, Sinop, Sivas, Şırnak, Tokat, Tunceli, Uşak, Van, Yalova, Yozgat, Zonguldak
5.Küme	İl Sayısı = 11	Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Hatay, Kahramanmaraş, Manisa, Muğla, Sakarya, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon
6.Küme	İl Sayısı = 4	Çorum, Denizli, Elazığ, Malatya
7.Küme	İl Sayısı = 2	Diyarbakır, Samsun
8.Küme	İl Sayısı = 1	Kocaeli

Kaynak: STATA 13 istatistiksel paket programı analiz çıktısı, 2019

Canberra Farklılık Ölçüsü kullanılarak Tam Bağlantı Yöntemi ile elde edilen kümeleme analizi sonuçlarına göre konut talebinde 81 il iki birimlik mesafede ($k = 8$) kümeye ayrılmıştır. Araştırma amacına göre ikinci kümede Antalya ve İzmir illerinin dışında başka bir ilin olmaması beklenmekteydi. Fakat tabloda Bursa ili de konut talebinde bu iller arasında yer almaktadır. Yaz turizminin başkentleri, denize kıyıları ve iklim özelliklerinin benzerliği ile Antalya ve İzmir kentlerini aynı kategoride incelemek gerekmektedir. Ayrıca bu illerin sanayi, ekonomi, kültürel, eğitim, istihdam özellikleri gibi demografik faktörleri de Bursa ilinden farklıdır. Bu illerin konut talebi genel olarak *yatırım ve tüketim* amaçlıdır. Bunun yanında üçüncü kümede Ankara ile İstanbul illeri de aynı kümede yer almıştır. Bu sonuç araştırma beklentilerine uygun değildir. Çünkü İstanbul ile Ankara illerinin konut taleplerinde tek başlarına bir kümede bulunmaları gerekmektedir. Bu illerin *demografik* özellikleri benzeşim gösterse bile *sosyodemografik* açıdan farklılıkların olacağı açıktır. Bu illerin en önemli farklılıkları iklim özelliğidir. Bu nedenle tarımsal ürünlerin farklılığı ve verimselliği bu iller için *GSMH* sonuçları arasındaki farkı artıracaktır. Ayrıca bürokrasinin yoğunluğu Ankara ilini İstanbul ilinden ayırmaktadır. Bu illerden konut talebinin amacı *yatırım, tüketim, eğitim ve prestij* amaçlıdır. Dördüncü kümede ise kışın soğuk geçen iller bir arada görülmektedir. Buna göre illerin ortak özelliği olan soğuk geçen havalarda insanların mecbur kalmadıkça taşınmayı tercih etmeyecekleri şeklinde desteklenebilir. Bu illerin konut talebindeki ortak özellikleri yatırım amaçlıdır. Sekizinci kümede görülen Kocaeli konut talebinde demografik açıdan tek başına bir kümede incelenmesi gerektiği görülmektedir. Genel olarak demografik faktörlere göre Aydın, Balıkesir, Kocaeli ve Tekirdağ

illeri konut talebinde aynı kümede incelenmektedir. Belirtilen nedenlerden dolayı bu kümeleme analizinde kullanılan yöntemler araştırma amacına uygun değildir.

Tablo 3. Öklid Uzaklığı Kullanılarak Ortalama Bağlantı Yöntemi ile Konut Talebinde İllerin Kümelenmesi

1.Küme	İl Sayısı = 7	Adana, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin, Samsun
2.Küme	İl Sayısı = 4	Aydın, Balıkesir, Kocaeli, Tekirdağ
3.Küme	İl Sayısı = 1	Bursa
4.Küme	İl Sayısı = 65	Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Hatay, Iğdır, Isparta, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tokat, Trabzon, Tunceli, Uşak, Van, Yalova, Yozgat, Zonguldak
5.Küme	İl Sayısı = 1	Antalya
6.Küme	İl Sayısı = 1	İzmir
7.Küme	İl Sayısı = 1	Ankara
8.Küme	İl Sayısı = 1	İstanbul

Kaynak: STATA 13 istatistiksel paket programı analiz çıktısı, 2019

Ortalama Bağlantı Yöntemi ve Öklid Farklılık Ölçüsü kümeleme analizi sonuçlarına göre konut talebinde 81 il beş birimlik mesafede ($k = 8$) kümeye ayrılmıştır. Tabloya göre birinci, ikinci ve dördüncü küme dışında kalan kümeler konut talebinde tek bir il ile incelenmektedir. Bu iller Bursa, Antalya, İzmir, Ankara ve İstanbul'dur. Bu iller demografik açıdan farklı olsa da konut talebinde Antalya ile İzmir illeri aynı kategoride incelenmelidir. Ayrıca Bursa ili de konut talebinde *demografik* açıdan birinci kümede bulunan iller ile benzer özellik göstermektedir ve bu kategoride incelenmelidir. Birinci kümedeki yedi ilin benzerliği, belirtilen yıllarda satışların daha çok *tüketim amaçlı* konut taleplerinden kaynaklandığı tahmin edilebilir. Mevsimlik işçilerin göç aldığı iller ortak özellik oluşturmaktadır. Yaz ve kış mevsimlerinde turizm açısından elverişli illerde bir aradadır. Ayrıca illerin *sosyodemografik* gelişmişlik düzeyinin ölçümünde, sağlık turizmi açısından benzerlikleri oldukça önemlidir. Bunun yanında, eğitim, iş sektörü, ticaret, endüstri, kültür ve sanat, tarihi yapı ve gelişmeler gibi birçok ortak özellik taşıyan iller bir aradadır. Dördüncü kümede yer alan 65 il için ülke genelinde her yılbaşında karşılaşılan zamlardan kaçınma, düşük vergiden yararlanma, şirketlerin aynı takvim yılında gider gösterme hedefi olarak *yatırım* amaçlı harcama gereksinimi ile açıklanabilir. Acenteler hedef kitlelerini doğru tanımlayıp bu mevsimde tüketim amacının aksine *yatırım amaçlı konut talebinde* bulunmasıyla acentelerin satış başarısını artıracaktır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı analizde kullanılan kümeleme yöntemlerinin sonuçları, araştırma beklentilerini karşılayamamaktadır. Bu nedenle aşağıda üçüncü ve son alternatif yöntem incelenecektir.

Tablo 4. Gower Uzaklığı Kullanılarak Ward's Yöntemi ile Konut Talebinde İllerin Kümelenmesi

1.Küme	İl Sayısı = 7	Adana, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin
2.Küme	İl Sayısı = 2	Antalya, İzmir
3.Küme	İl Sayısı = 44	Adıyaman, Ağrı, Amasya, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çankırı, Düzce, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Isparta, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Rize, Siirt, Sinop, Şırnak, Tokat, Tunceli, Uşak, Van, Yozgat, Zonguldak
4.Küme	İl Sayısı = 11	Afyonkarahisar, Aksaray, Çanakkale, Erzurum, Kahramanmaraş, Kütahya, Muğla, Ordu, Sivas, Trabzon, Yalova
5.Küme	İl Sayısı = 4	Aydın, Balıkesir, Kocaeli, Tekirdağ
6.Küme	İl Sayısı = 10	Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Hatay, Malatya, Manisa, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa
7.Küme	İl Sayısı = 1	Ankara
8.Küme	İl Sayısı = 1	İstanbul

Kaynak: STATA 13 istatistiksel paket programı analiz çıktısı, 2019

Gower Farklılık Ölçüsü kullanılarak *Ward's Bağlantı Yöntemi* ile elde edilen kümeleme analizi sonuçlarına göre konut talebinde 81 il bir birimlik mesafede ($k = 8$) kümeye ayrılmıştır. Tabloda ikinci kümede bulunan Antalya ve İzmir illeri konut talebinde benzer özelliklerine göre aynı kümede yer almaktadır. Buna göre kümeleme sonucu araştırma amacına uygun olmaktadır. Biri güney sahili diğeri ise batı sahili konumlarıyla turistik açıdan vazgeçilmeyen dinlenme ve eğlence merkezidir. Belirtilen özelliklere göre bu illerde *kâr amaçlı konut yatırımları* ve *tüketim amaçlı konut talebi* mevcuttur. Altıncı kümede yer alan illerin demografik faktörleri benzerlik göstermektedir. Bu illerin özellikle alınan ve verilen göç sayılarının benzerliği konut talebinin *tüketim* amaçlı olduğunu göstermektedir. Yedinci ve sekizinci kümede, bir birimlik mesafede Ankara ve İstanbul illerinin tek kümelerde yer almaları analiz gerçeğini iyi yansıtmaktadır. Bu durum Ankara ve İstanbul illerinin diğer illere göre çok daha farklı özelliklere sahip olduklarının göstergesidir. Bu illerin; sanayi, ulaşım, endüstri, eğitim ve teknik, politik, magazin, turizm, kültür ve sanat potansiyelleri yüksektir. Buna göre bu illerin *demografik* gelişmişlik düzeyleri birbirlerine benzerlik göstermektedir. Buna göre bu illerin konut talebi, *tüketim ve yatırım amaçlı* prestijli mal ve hizmetlerden oluşmaktadır. Diğer kümelerde bulunan iller konut talebinde benzer özelliklere sahiptir. Ayrıca bu illerin konut talebinden beklentileri *yatırım* amaçlıdır. Araştırma

sonuçlarına göre hiyerarşik kümeleme analizinde kullanılan üç bağlantı tekniği ile üç uzaklık ölçüsü arasından Gower uzaklık ölçüsü kullanılarak yapılan Ward's bağlantı yöntemi en iyi kümeleme sonucunu vermektedir. Fakat niteliksel sonucun *geçerli ve güvenilirliği* için niceliksel bir yöntem olan *Varyans Analizi* ile desteklenmesi gerekmektedir.

Tablo 5. Hiyerarşik Kümeleme ile Varyans Analizi Sonuçları Tablosu

Kümeleme Teknikleri ve Uzaklık Ölçüleri	Hata Kareler Toplamı	sd	Hata Kareler Ortalaması	F	P değeri	R ²	Küme Ortalama Tahmini Güven Değeri
Tam Bağlantı ile Canberra Uzaklığı	123.285	7	17.612	144.54	.000	0.932	0.993
Ortalama Bağlantı ile Öklid Uzaklığı	129.216	7	18.459	454.63	.000	0.977	0.997
Ward's Bağlantı ile Gower Uzaklığı	130.377	7	18.625	754.13	.000	0.986	0.998

Kaynak: STATA 13 istatistiksel paket programı analiz çıktısı, 2019

Varyans Analizi tablosunda; 81 ilin konut talebinde benzer özelliklerine göre panel veri hiyerarşik kümeleme yöntemlerinin istatistiksel sonuçları yer almaktadır. Yokluk hipotezi H_0 red edilerek kümeler arasında ortalamalar açısından farkın olduğu söylenebilir. Analizde kullanılan ve konut talebini etkileyen demografik faktörler; Nüfus Yoğunluğu, Alınan ve Verilen Göç Sayısı, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, TOKİ, Konut Üretim Ortalama Endeksi, Kentleşme Oranları, Hane halkı Otomobil Sayısı, Toplam Çevresel Harcamalar, Tiyatro Salon Sayısı, İhracat Firma Sayısı, Sanayi sitelerindeki işyeri sayısı 1500 ve üzeri olan iller için 1, diğerleri için 0 değerini alan gölge değişkeni ve Devlet hastanesi sayısı 10 ve üzeri olan iller için 1, diğerleri için 0 değerini alan gölge değişkenidir. Tabloda analizde kullanılan üç kümeleme tekniğinin olasılık değerleri anlamlı görülmektedir. Fakat bu kümeleme analizinde araştırma amacına *en uygun* yöntemlerin belirlenmesi hedeflenmektedir. Kümeleme tekniklerine ilişkin tüm istatistiksel değerler yukarıdan aşağıya doğru artış eğilimindedir. Genel olarak tablo sonuçları üç yöntem için kümeleme testinin "*geçerli ve güvenilir*" olduğunu göstermektedir. *Belirlilik katsayısı R²*; Tam Bağlantı Yöntemi için 0.932, Ortalama Bağlantı Yöntemi için 0.977 ve Ward's Bağlantı yöntemi için 0.986 olmaktadır. *Küme Ortalama Tahmini Güven Değeri* ise Tam Bağlantı Yöntemi için 0.993, Ortalama Bağlantı İçin 0.997 ve Ward's Bağlantı için 0.998'dir. Belirtilen değerlere göre en yüksek değerleri *Ward's Bağlantı Yönteminde Gower Uzaklığı* almıştır. Analiz sonucuna göre Türkiye illerinin konut talebinde benzer özellik gösteren illerin kümelemesinde en uygun kümeleme yöntemi ve uzaklık ölçüsü *Ward's Bağlantı* yönteminde kullanılan *Gower Uzaklığı* olmaktadır. Analiz sonucuna göre, Türkiye illerinin konut talebinde benzer özellik gösteren illerin belirlenmesinde Gower uzaklığı kullanılarak yapılan Ward's

kümeleme yönteminin uygun olduğu görülmüştür. Küme ortalama tahmini güven değeri yaklaşık %100 dür ve bu oran analizin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca konut politikaları, kümeleme analizinde kullanılan nüfus yoğunluğu, kentleşme oranı, ortalama hane halkı büyüklüğü, nüfus artış hızı, alınan göç sayısı ve verilen göç sayısı, ihracat firma sayısı, ithalat firma sayısı, evlenme ve boşanma istatistikleri, toplam çevresel harcamalar, hane halkının sahip olduğu otomobil sayısı, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ), tiyatro salon sayısı, konut üretimi ve işsizlik oranı gibi insan ihtiyaçlarını karşılayan demografik faktörleri etkilemesi nedeniyle Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisini desteklemektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de konut talebinde benzer özellik gösteren illerin demografik açıdan sınıflandırılması ve en uygun hiyerarşik kümeleme yöntemi ile uzaklık ölçüsünün belirlenmesidir. Araştırma amacına uygun üç bağlantı tekniği ile üç uzaklık ölçüsü belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla; Tam Bağlantı ile Canberra Uzaklığı, Ortalama Bağlantı ile Öklid Uzaklığı ve Ward's Bağlantı ile Gower Uzaklığıdır. Araştırma örnekleme; 2008-2015 dönemi Türkiye illerinin yıllık konut satış sayıları ve konut satışlarını etkileyen panel demografik faktörleri oluşturmaktadır. Bu demografik faktörlerden bazıları; Nüfus Yoğunluğu, TOKİ (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı), Konut Üretim Ortalama Endeksi, Kentleşme Oranları, Hane halkı Otomobil Sayısı, Toplam Çevresel Harcamalar ve İhracat Firma Sayısıdır. Deneysel uygulamanın hedefi; konut talebinde özellikle İstanbul ile Ankara illerinin tek başlarına bir kümede, İzmir ile Antalya illerinin ise aynı küme içerisinde bulunmalarıdır. Demografik faktörlere göre en uygun kümeleme sonucunu veren bağlantı tekniği ile uzaklık ölçüsü bu araştırma için en uygun yöntem olarak belirlenmiştir. Panel veri Hiyerarşik Kümeleme analizi sonucunda en uygun kümelemeyi *Ward's Bağlantılı Gower Uzaklığı* vermektedir. Varyans Analizi Sonuçları Tablosuna göre Belirlilik katsayısı $R^2 = 0.986$ ve Küme Ortalama Tahmini Güven Değeri = 0.998 değerleri ile bu sonuç desteklenmektedir. Aynı zamanda *Ward's Bağlantılı Gower Uzaklığı* Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisini maksimum seviyede desteklemektedir. Çünkü bu kümeleme yönteminde kullanılan ve insan ihtiyaçlarını karşılayan demografik faktörler, konut politikalarını etkilemesi nedeniyle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtilen fonksiyonlara göre tüm basamakları sağlamaya yönelik bir faktör olma niteliğindedir.

Sonuç olarak Türkiye'de konut talebi için ampirik araştırmalar literatürde fazla yer almamaktadır. Araştırmacılar konut satışlarında faaliyet gösteren firmalar ile konut talebinde bulunan hane halkları için konut talebi ile ilgili bilimsel çalışmaların literatüre kazandırılmasını önermektedirler.

Kaynakça

- Akay, Ö., & Yüksel, G. (2018). Clustering the mixed panel dataset using Gower's distance and k-prototypes algorithms. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 47(10), 3031-3041.
- Akseki, U., & Türkcan, B. (2016). "Türkiye'de Bölgesel Göç, Konut ve İşgücü Piyasaları Üzerine Panel Nedensellik Analizler." *International Congress of Management Economy and Policy*, Proceedings Book, ICOMEP 2016.
- Antalyalı, Ö. L. (2006). *Kümeleme Analizi: SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ş. Kalaycı (Ed.). Ankara: Asil Yayıncılık.
- Benjamin, J. D., Chinloy, P., & Jud, G. D. (2004). "Real Estate Versus Financial Wealth in Consumption." *Journal of Real Estate Finance and Economics*, 29(3), ss.341-354.
- Bujang, A. R., Zarin, H. A., & Jumadi, N. (2010). "The Relationship Between Demographic Factors and Housing Affordability." *Malaysian Journal of Real Estate*, 5(1), ss.49-58.
- Çelik, C., & Kırıl, G. (2018). "Kümeleme Yöntemiyle Konut Talebinin İncelenmesi: Türkiye İl Grupları Üzerine Bir uygulama." *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), ss.123-138.
- Çelik, C., & Kırıl, G. (2018). "Panel Veri Analizi ve Kümeleme Yöntemi İle Türkiye'de Konut Talebinin İncelenmesi." *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), ss.1009-1026.
- Çelik, C., & Kırıl, G. (2018). "Yurtdışı Yerleşiklerin ve Dış Ülkelerin Konut Taleplerini İncelemede Panel Kümeleme Analizi: Türkiye İlleri Örneği." *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2), ss.305-324.
- Çevik, B. (2013). Türkiye'de Konut Piyasasındaki Gelişmeler. *İktisadi Araştırmalar Bölümü*, Aralık 2013, <http://ekonomi.isbank.com.tr>.
- Demiralay, M., & Çamurcu, Y. (2005). "Cure, Agnes ve k-means Algoritmalarındaki Kümeleme Yeteneklerinin Karşılaştırılması." *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(2), ss.1-18.
- Dereli, T. (1995). *Örgütsel Davranış*. Mentş Yayinevi, 3. Basım, İstanbul.

- Dünder, E. (2011). “Kümeleme Analizinde Kullanılan Bazı Farklılık ve Benzerlik Ölçülerinin İncelenmesi.” *İstatistikçi*, Haziran 2011, emre.dunder@omu.edu.tr.
- Egerd, B.,&Mihaljek, D. (2007). “Determinants of House Prices in Central and Eastern Europe.” *CESIFO Working Paper*, 2152, 1-31.
- Ekşioğlu, G., Tahra, Ç., & Çubukçu, E. (2011). “Çevre Estetiğinin Konut fiyatlarına Etkisi.” *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 10(1), ss.3-12.
- Green, E. P. (1989). *Analysing Multivariate Data*. Philadelphia, Prentice Hall, U.S.A.
- Hubert, L. (1974). “Approximate Evaluation Techniques for the single-link and complete-link Hierarchical Clustering Procedures.” *Journal of the American Statistical Association*, 69, ss.698-704.
- İçli, G. E. (2008). *Konut Pazarlaması*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Jin, Y. &Zeng, Z. (2007). “Real Estate and Optimal Public Policy in a Credit-Constrained Economy.” *Journal of Housing Economics*, 16(2), ss.143-166.
- Johnson, A. R.,&Wichern, D. W. (1988). *Applied Multivariate Statistical Analysis (4th ed.)*. New Jersey: International Editions, PrenticeHall.
- Kashnitsky, I.,&Gunko, M. (2016). *Spatial Variation of in-migration to Moscow: Testing the Effect of Housing Market*. Cities, 59, 30-39.
- Kıral, G., & Esen, B. (2013). “Avrupa Birliği’ne Üye Ülkeler ile Türkiye’nin Ekonomik Özelliklerinin İstatistiksel Yöntemleriyle İncelenmesi.” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), ss.173-188.
- Kocatürk, F., & Bölen, F. (2005). “Kayseri’de Konut Alanı Yer Seçimi ve Hane halkı Hareketliliği.” *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 17-24.
- Krainer, J. (2005). “Housing Market and Demographics.” *FRBSF Economics Letter*, 26, 1-4.
- Lebe, F., & Akbaş, Y.E. (2014). “Türkiye’nin Konut Talebinin Analizi: 1970-2011.” *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), ss.57-83.

- Lee, G. S., Dengler, P. S., Felderer, B., & Helmenstein, C. (2003). "Austrian Demography and Housing Demand: is there Connection." *Vienna Year Book of Population Research*, 1, 35-50.
- Lindh, T., & Malmberg, B. (2008). "Demography and Housing Demand—What Can We Learn From Residential Construction Data." *Journal of Population Economics*, 21, ss.521-539.
- Martin, P. (1966). "Aggregate Housing Demand: Test Model, Southern California." *Land Economics*, 42, 503–513.
- Mussa, A., Nwaogu, U. G., & Pozo, S. (2017). "Immigration and Housing: A Spatial Econometric Analysis." *Journal of Housing Economics*, ss.13-25.
- Neuteboom, P., & Brounen, D. (2007). "Demography and Housing Demand—Dutch Cohort Evidence." *Erasmus University Working Paper*.
- Özdamar, K. (2002). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 2*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 2*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Sharma, M., & Wadhawan, P. (2009). "A Cluster Analysis Study of Small and Medium Enterprises." *IUP Journal of Management Research*, 8 (10), ss.7-23.

Extended Abstract

The housing market is assumed to play a locomotive role in Turkey's economy. Activity in this market directly relates to many other markets, such as building material manufacturers and banking. Households should take care that the aesthetic, economical, structural and functional qualities of the houses are satisfactory. There are many variables that affect the value of the house and its ability to sell. The demand for housing in Turkey includes all the demands for a return-oriented luxury or a second housing as well as the demand for shelter supported by purchasing power. The dynamics of the housing market in Turkey affects demographic factors. Demographic factors affecting housing demand are as follows: population density, urbanization rate, average household size, population growth rate, the number of received and given migration, the number of export firms, the number of import firms, marriage and divorce statistics, total environmental expenditures, the number of automobiles owned by households, Housing Development Administration Presidency, the number of theater halls, housing production

and unemployment rate. Companies that can produce houses that are suitable for the characteristics of the demographic structure will have significant advantages in sales of these houses.

Public housing policies in the last decade has an important status in terms of housing supply in Turkey. Main public housing policies are local government zoning plans, infrastructure investments and urban transformation program. If public housing policies are analyzed in terms of needs, it is useful to investigate housing practices from Maslow's theory of needs hierarchy. Housing policies are a factor for providing all the steps according to the functions specified in Maslow's needs hierarchy. Accordingly, housing policies provide the individual with a sense of security and belonging. Thus, it increases the individual's dignity and personal satisfaction. In addition, the home owned will provide prestige to the person. As a result, all these functions will ensure individual satisfaction of the household and improve the quality of life. In this study, hierarchical clustering using a suitable distance measure is determined in order to classify the provinces in Turkey that have similar characteristics in demand for housing in accordance demographic factors. Research sample consists of demographic variables affecting housing sales and annual house sales in the provinces of Turkey for the period 2008-2015. Some of these factors are population density, the number of received and given migration, marriage and divorce statistics.

All hierarchical linkage techniques with distance measurements were tested for clustering of the panel data. ($k = 8$). According to the empirical results, it is expected that especially Istanbul and Ankara provinces would be in the same cluster and İzmir and Antalya provinces would be in the same cluster. As a result, three most appropriate linkage techniques with three distance measurements were determined. These are Complete Linkage with Canberra Distance, Average Linkage with Euclidean Distance and Ward's Linkage with Gower Distance, respectively. In the implementation phase was carried out as follows:

Firstly, Complete Linkage Method with Canberra Measure were used and according to the results of clustering analysis, 81 provinces were divided into eight groups ($k = 8$). According to the research purpose, it was expected that there would be no other province except Antalya and İzmir in the second cluster. However, according to the results of the analysis, Bursa is among these provinces in housing demand.

Secondly, according to the results of clustering analysis using the Average Linkage Method with Euclidean Measure, 81 provinces were divided into eight groups ($k=8$). According to the results of the analysis, the clusters other than the first, second and fourth clusters are examined with a single province in housing demand. These provinces are Bursa, Antalya, Izmir, Ankara and Istanbul. Although these provinces are demographically different, Antalya and Izmir should be examined in the same category for housing demand. In addition, the province of Bursa is similar in terms of

demographics in terms of housing demand to the provinces in the first cluster and should be examined in this category.

Finally, according to the results of clustering analysis by using Ward's Linkage Method with Gower Measure, 81 provinces are divided into eight group ($k=8$). According to the results of the analysis, Antalya and İzmir provinces in the second cluster are in the same cluster according to similar characteristics in housing demand. Accordingly, the result of clustering meets the expectation. According to demographic factors, the most appropriate clustering result is the Ward's method with Gower distance.

The validity and reliability of the qualitative result should be supported by the analysis of variance, which is a quantitative method. The results of the analysis show that the cluster test is valid and reliable for three methods. The coefficient of determination R^2 is 0.932 for the Full Connection Method, 0.977 for the Average Connection Method and 0.986 for the Ward's Linkage Method. The Cluster Average Estimated Trust Value is 0.993 for the Complete Linkage Method, 0.997 for the Average Linkage Method, and 0.998 for the Ward's Linkage Method. The highest values are obtained by Ward's Linkage Method with Gower Distance. According to the results obtained, it is shown that Ward's method with Gower distance is appropriate for classifying the provinces in Turkey that have similar characteristics in demand for housing. The cluster average estimated confidence value is approximately 100%, indicating that the analysis is valid and reliable. In addition, housing policies influence demographic factors that meet human needs such as population density, urbanization rate, average household size, population growth rate, the number of received and given migration, the number of export firms, the number of import firms, marriage and divorce statistics, total environmental expenditures, the number of automobiles household having, Housing Development Administration, the number of theater halls, housing production and unemployment rate. Thus, these policies support Maslow's Theory of Needs Hierarchy.

As a result, there are only a limited number of studies in literature related to housing demand in Turkey. Researchers recommend that scientific studies related to housing demand should be included in the literature for companies dealing with housing sales and for households demanding housing.

DOLAR KURU İLE SEÇİLMİŞ BİST SEKTÖR ENDEKSLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ASİMETRİK NEDENSELLİK ANALİZİ

Saffet AKDAĞ* Hakan YILDIRIM**

Öz

Döviz kurlarındaki oynaklık birçok finansal göstergeyi yakından etkilemektedir. Bu nedenle döviz kurları, hem yatırımcılar tarafından takip edilen en önemli göstergelerden biri olarak kabul görmekte hem de akademik çalışmalara konu olmaktadır. Bu çalışmada Dolar kurunda meydana gelen pozitif ve negatif şokların BİST Sanayi ve BİST Finans endeksi üzerinde etkisinin ve aralarında karşılıklı bir ilişkinin var olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. 01.01.2000 ile 31.12.2018 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatlarının kullanıldığı çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger (1969) nedensellik analizi ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizi ile test edilmiştir. Granger (1969) nedensellik analizi sonucunda değişkenler arasında karşılıklı bir nedenselliğin var olduğu, Hatemi-J (2012) nedensellik analizi sonucunda ise dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklardan hem BİST Sanayi hem de BİST Finans endeksindeki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedenselliğin var olduğu tespit edilmiştir. BİST Sanayi ve BİST Finans sektöründeki negatif şoklardan, Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedenselliğin var olduğu; ancak BİST Sanayi ve BİST Finans sektöründeki pozitif şoklardan, Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedensellik tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Sektör Endeksleri, Dolar Kuru, Asimetrik Nedensellik, Pozitif ve Negatif Şoklar

Jel Kodları: C22, F31, G17

RELATIONSHIP BETWEEN DOLLAR EXCHANGE RATE AND SELECTED BIST SECTOR INDICES: ASYMMETRIC CAUSALITY ANALYSIS

Abstract

The volatility in exchange rates closely affects many financial indicators. Therefore, exchange rates are accepted as one of the most important indicators followed by investors and are subject to academic studies. In this study, it is aimed to determine the effect of positive and negative shocks on the BIST Industry and BIST Finance index and whether there is a mutual relationship between them. In this

* Dr.Öğr.Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans ekonomisyen@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-9576-6786>

** Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık, hayildirim@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3271-2841>

study, which used daily closing prices between 01.01.2000 and 31.12.2018, the causality relationship between the variables was tested by Granger (1969) causality analysis and Hatemi-J (2012) asymmetric causality analysis. According to Granger (1969) causality analysis, there was a mutual causality between variables, and as a result of the causality analysis of Hatemi-J (2012), there was a causality from positive and negative shocks in dollar exchange rates to both positive and negative shocks in BIST Industry and BIST Finance index. There is a causality from the negative shocks in the BIST Industry and BIST Finance sector to the positive and negative shocks in the dollar exchange rate; however, there was no causality from positive shocks in BIST Industry and BIST Finance sectors to positive and negative shocks in the USD exchange rate.

Keywords: Sector Indices, Dollar Exchange Rate, Asymmetrical Causality, Positive and Negative Shocks.

Jel Codes: C22,F31, G17

Giriş

Finansal okuryazarlık kavramının giderek geliştiği günümüz dünyasında yatırımcılar, hisse senedi yatırımları yaparken mali tablolar analizinin yanı sıra yatırım yapacakları şirketlerin içinde bulunduğu sektör ve piyasayı tümüyle etkileyebilecek makroekonomik gelişmeler hakkında da bilgi sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Enflasyon, işsizlik oranları, ekonomik büyüme ve döviz kurları gibi makro-iktisadi göstergelerin yanında ilgili şirketlerin faaliyet gösterdiği sektörlerle ait endeks de yatırımcıların ilgi odağı hâline gelmiştir. Bu sayede yatırımcılar, sektörün genel durumu hakkında bilgi sahibi olarak yatırım yapmayı düşündükleri şirkete ait hisse senedinin bundan ne yönde etkilenebileceği hakkında bir fikir sahibi olabilmektedirler. Diğer yandan, döviz kurlarında meydana gelen değişimlerin piyasanın tamamını veya belirli sektörleri nasıl etkileyeceği yönündeki belirsizlikler yatırım kararlarını etkilemektedir. Şirketlerin kendi finansal durumları ve kararları hakkında yaptıkları açıklamalar ile piyasaya sunulan endeks ve kur verilerini ilgilendiren açıklamalar direkt ya da dolaylı olarak hisse senedi fiyatlarına da etki edebilmektedir. Bu sayede yatırımcılar yatırım yapacakları sektör ve hisse senedine karar vermektedirler. Özellikle küreselleşme etkisiyle piyasalar, daha çabuk reaksiyon veren ve her bir finansal aracı da verdiği reaksiyonla etkileyebilen bir hâle gelmiştir. Bir ülkenin öncü borsa endeksi başka bir ülkenin öncü borsa endeksine etki edebilirken, döviz kurlarındaki oynaklık ülkenin sunduğu finansal araçlar üzerinde az ya da çok etkiye sahip olabilmektedir. Yatırım araçlarına evrensel bir meta olarak bakılması, serbest piyasa ekonomisi ile ulusların yoğun ticari ilişkilerde bulunması ve teknolojik gelişmişliğin sunduğu anlık işlem yapma kabiliyeti farklı finansal yatırım araçlarının birbirinden etkilenmesine sebep olmaktadır. Özellikle küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte birbirine entegre olan finansal piyasaların birinde ortaya çıkan volatilité finansal küreselleşmenin getirdiği bulaşıcılık nedeniyle aynı zamanda diğer finansal piyasaları da etkilemektedir (Schmukler, Zoido ve Halac, 2003).

Döviz kurları ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişki özellikle uluslararası finansal piyasalar arasında sermaye akımlarının başlamasıyla artmaya başlamıştır. Özellikle bu ilişki sermaye hareketlerine duyarlı olan gelişmekte olan ülkeler açısından önem arz etmektedir (Belen ve Karamelikli, 2016:35). Döviz kurları ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiye yönelik olarak iki ana teori bulunmaktadır. Bunlardan ilki mal piyasası teorisi, akış odaklı model veya geleneksel yaklaşım olarak da bilinir. İkincisi ise portföy dengesi teorisi ya da stoklanmış model olarak da ifade edilir. Mal piyasası teorisine göre döviz kurlarından hisse senedi piyasasına doğru bir nedenselliğin olduğu varsayılırken portföy dengesi teorisi nedenselliğin hisse senedi piyasasından döviz kuruna doğru olduğunu varsaymaktadır (Tian ve Ma, 2010:491).

Bu çalışmada 01.01.2000 ile 31.12.2018 dönemine ait günlük Dolar kuru ile Borsa İstanbul'un (BİST) sektör endekslerinden BİST Sanayi ve BİST Finans endeksinin günlük verileri arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığının sınanması amaçlanmıştır. Dolar kuru ve ilgili endekslerin verileri arasındaki ilişkinin varlığı, gücü ve yönü test edilerek sonuçların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak döviz kurundaki pozitif ve negatif şokların endekslerde meydana gelen pozitif ve negatif şoklarla ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuya giriş yapılmış ikinci bölümde literatüre yer verilmiş üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri ve metodoloji tanıtılmış, dördüncü bölümde analiz sonucu elde edilen bulgular sunulmuş, son bölümde ise analiz sonuçlarına ilişkin yorum ve önerilere yer verilmiştir.

1. LİTERATÜR

Bu bölümde döviz kurları ve çeşitli ülkelere ait borsa endeksleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı ampirik çalışmalar yer almaktadır. Bu bölüme döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkinin yanı sıra döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi test eden çalışmalar da dâhil edilmiştir. Yapılan yerli ve yabancı literatür araştırması sonucunda hem ilişkinin varlığını kanıtlayan hem de ilişki olmadığını kanıtlayan çalışmaların olduğu görülmüştür. İlişkinin varlığını kanıtlayan çalışmalar değerlendirildiğinde değişkenler arasında hem pozitif hem de negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Aggarwal'ın (1981) çalışmasında, 1974-1978 yılları arasındaki döviz kuru fiyat değişimleri ve hisse senetleri fiyatlarındaki değişim arasındaki ilişki ele alınmış ve basit regresyon analizi yöntemi ile döviz kurunun hisse senedi getirileri üzerine etkisi test edilmiştir. Elde edilen sonuç ise döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı yönündedir.

Solnik'in (1987) çalışmasında; Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Japonya, İsviçre, Kanada ve ABD gibi ülkelerin 1973 ile 1983 yılları arasındaki hisse senedi ve döviz kuru arasındaki ilişki araştırılmış ve

uygulanan regresyon modeli sonucunda negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır.

Jorion'un (1990) çalışmasında, Amerika'da faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişki test edilmiştir. Arbitraj fiyatlama modeli ile 1971-1985 yılları arasındaki verilerin analizi neticesinde iki değişken arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır.

Mok'un (1993) çalışmasında, Hong Kong piyasasında 1986 ile 1991 dönemine ilişkin günlük hisse senedi fiyatları ile döviz kuru oranı arasındaki ilişki test edilmiştir. Uygulanan Granger (1969) nedensellik testi sonucunda elde edilen bulgu; iki değişkenin de çift yönlü olarak anlamlı bir ilişki içinde oldukları yönündedir.

He ve Ng'nin (1998) çalışmasında, 1979-1993 yıllarını kapsayan ve Japonya'da faaliyet gösteren çok uluslu 171 farklı şirketin hisse senedi fiyatları ile döviz kurlarının aylık verileri arasındaki ilişki Granger (1969) nedensellik testi yöntemiyle test edilmiştir. Analiz sonucunda şirketlerin $\frac{1}{4}$ 'üne ait hisse senedi getirileri ile döviz kurları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Maysami ve Koh'ın (2000) çalışmasında, zaman serisi analizi kullanılarak Singapur piyasasında 1988-1995 yılları arasındaki döviz kuru ve hisse senedi getirisi arasındaki ilişki test edilmiştir. Yapılan analizde döviz kuru ile hisse senedi getirisi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hatemi ve Irandoust'un (2002) çalışmasında, İsviçre Menkul Kıymetler piyasasının 1993 ile 1998 yılları arasındaki hisse senedi fiyatı ile döviz kuru ilişkisi test edilmiştir. Uygulanan VAR analizi sonucunda döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu ifade edilmiştir.

Joseph'in (2002) çalışmasında, İngiltere'de 1988 ile 2000 dönemine ait çeşitli sektörlerin hisse senedi getirileri ile döviz kuru ve faiz oranı arasındaki ilişki Granger (1969) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda hisse senedi getirileri ile döviz kuru ve faiz oranları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir.

Kasman'ın (2003) çalışmasında, döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki araştırılmış ve Granger (1969) nedensellik testi sonucunda döviz kuru ile sanayi endeksi arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Albeni ve Demir'in (2005) çalışmasında, Borsa İstanbul'un sektör endekslerinden olan mali sektör endeksi ile döviz kuru arasında ilişki incelenmiştir. Regresyon analizi sonucuna göre döviz kuru ile mali sektör endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Dimitrova'nın (2005) çalışmasında, İngiltere ve Amerika'nın hisse senedi ve döviz kurları ele alınmış ve aralarındaki ilişki test edilmiştir. Ocak 1990 ile Ağustos 2004 yılları arasındaki aylık veriler ile uygulanan Granger

(1969) nedensellik testi sonucunda iki değişken arasında çift yönlü ve zayıf bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tabak'ın (2006) çalışmasında, Brezilya borsa endeksi ve Dolar kuruna ait Ağustos 1994 ile Mayıs 2002 tarihleri arasındaki günlük fiyat hareketleri kullanılarak aralarındaki ilişki test edilmiştir. Uygulanan Granger (1969) nedensellik testi sonucunda döviz kurundan hisse senedine doğru anlamlı bir nedenselliğe ulaşılmıştır.

İbrahim'in (2008) çalışmasında, çeşitli sektörler için endeks getirileri ile döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiştir. 1994 ile 2004 dönemi arasındaki Malezya hisse senedi piyasası için uygulanan Granger (1969) nedensellik testi sonucunda sektör endekslerinin büyük bir çoğunluğunun döviz kurları ile pozitif bir ilişki içinde olduğuna ulaşılmıştır, geriye kalan birkaç sektör endeksinin negatif yönlü ilişki içinde olduğuna ulaşılmıştır.

Züğürlü ve Şahin'in (2009) çalışmasında, 2004-2008 dönemine ait verilerden yararlanılarak en küçük kareler yöntemi kullanılmış ve döviz kuru ile BİST100 endeksi arasındaki ilişki test edilmiştir. Analiz sonucunda döviz kuru ile BİST100 arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kutty'nin (2010) çalışmasında, Meksika piyasasındaki döviz kuru ve hisse senedi fiyatlarına ait 1989-2006 dönemi verileri için Granger (1969) nedensellik testi uygulanmış ve iki değişken arasındaki ilişki test edilmiştir. Analiz neticesinde hisse senedi fiyatlarının döviz kurunun nedeni olduğuna ulaşılmış ancak uzun dönemde herhangi bir ilişkinin varlığına ulaşılamamıştır.

Berke'nin (2012) çalışmasında, Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetleri ve döviz kurları arasındaki ilişki 2002 ile 2012 yılları arasındaki veriler kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle test edilmiş ve analiz sonucunda iki değişken arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Şentürk ve Akbaş'ın (2012) çalışmasında, Dolar/TL ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki Granger (1969) nedensellik testi uygulanarak test edilmiştir. Analiz sonucunda iki değişken arasındaki ilişkinin çift yönlü ve anlamlı olduğuna ulaşılmıştır.

Aktaş ve Akdağ'ın (2013) çalışmasında, Dolar ve Euro kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki regresyon analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda Dolar kuru ile hisse senedi fiyatı arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığına ulaşılmışken, Euro ve hisse senedi fiyatları arasında herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığına ulaşılmıştır.

Doğru ve Reçepoğlu'nun (2013) çalışmasında, 1980-2012 yılları arasındaki aylık veriler kullanılarak Türkiye'de döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki test edilmiştir. Uygulanan Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi sonucunda elde edilen sonuç; değişkenler arasındaki ilişkinin uzun dönemde pozitif yönlü, kısa dönemde ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir.

Poyraz ve Tepeli'nin (2014) çalışmasında, Türkiye'de döviz sepeti ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişki regresyon analizi ve Granger (1969) nedensellik analizi ile test edilmiştir. Aralık 1995 ile Kasım 2011 tarihleri arasındaki aylık verilerin kullanıldığı çalışma sonucunda döviz kurunun hisse senedi fiyatlarını etkileyen en önemli değişken olduğu ve döviz kuru ile BİST 100 endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu ifade edilmiştir.

Şentürk ve Dücan'ın (2014) çalışmasında, Türkiye'de Ocak 1997 ile Mayıs 2013 tarihleri arasındaki aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Dolar kuru ile BİST 100 endeksi getirisi arasındaki ilişki Granger (1969) nedensellik, VAR modeline dayalı etki tepki ve varyans ayrıştırma analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucunda Dolar kurundan BİST 100 getirisine doğru yek yönlü nedensellik tespit edilmiş olup Dolar kurundaki yükselişin BİST 100 endeksi getirisini düşürdüğü ifade edilmiştir.

Ceylan ve Yılmaz Şahin'in (2015) çalışmasında, Türkiye'de hisse senedi getirileri ile Dolar kuru arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme ve Granger (1969) nedensellik analizi ile test edilmiştir. Ocak 2006 ile Nisan 2015 tarihleri arasında aylık verilerin kullanıldığı analiz sonucunda Dolar kuru ile hisse senedi getirilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği kısa dönemde ise Dolar kurundan hisse senedi getirilerine doğru güçlü bir nedenselliğin olduğu ifade edilmiştir.

Acar Boyacıoğlu ve Çürük'ün (2016) çalışmasında, Türkiye'de BİST 100 endeksinde yer alan 42 şirketin hisse senedi getirileri ile döviz kurları arasındaki ilişki panel veri analizi ile test edilmiştir. 2006 ile 2014 tarihleri arasındaki yıllık verilerin kullanıldığı çalışma sonucunda döviz kurlarındaki değişimin hisse senedi getirileri üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu ifade edilmiştir.

Kendirli ve Çankaya'nın (2016) çalışmasında, Türkiye'de BİST Banka endeksi ile Dolar kuru arasındaki ilişki Johansen Eşbütünleşme ve Granger (1969) nedensellik analizi ile test edilmiştir. Ocak 2009 ile Mart 2015 tarihleri arasında aylık verilerin kullanıldığı çalışma sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilemediği ancak BİST Banka endeksinden Dolar kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu ifade edilmiştir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu'nun (2018) çalışmasında, Türkiye'de Borsa İstanbul sektör endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişki ARDL modeli ile test edilmiştir. 03 Ocak 2011 ile 26 Mayıs 2016 tarihleri arasındaki günlük verilerin kullanıldığı analiz sonucunda Euro kuru ile BİST Tekstil ve Deri endeksi arasında, Dolar kuru ile de BİST Tekstil, Deri, Ticaret ve Teknoloji endeksleri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

2. VERİ SETİ VE MODEL

Çalışmanın bu bölümünde veri seti, uygulanan ekonometrik model ve elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Çalışmada 01.01.2000 ile 31.12.2018 tarihleri arasındaki Dolar kuru, BİST Sanayi ve BİST Finans endeksine ait

günlük kapanış verilerinden yararlanılmıştır. Granger (1969) nedensellik testinin varsayımlarından biri olan durağanlık testi öncesi verilerin doğal logaritması alınmıştır. Çalışmanın analizinde test edilecek olan değişkenler aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı

LnDolar	Dolar/TL Kurunun logaritmik hâli.
LnBistSanayi	BİST Sanayi Endeksin logaritmik hâli
LnBistFinans	BİST Finans Endeksin logaritmik hâli

Tablo 1’de gösterilen değişkenlerin verileri üzerinde öncelikle serilerin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla birim kök testleri yapılması gerekmektedir. Finansal veriler ile yapılacak analizlerde verilerin durağanlığı üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri Yule’nin (1926) çalışmasıdır (İskenderoğlu ve Akdağ, 2019:5). Durağan olmayan veri setleri ile gerçekleştirilecek analizlerde sahte regresyon probleminin ortaya çıkabileceği de Granger ve Newbold’un (1974) çalışmasında ifade edilmiştir. Nelson ve Plosser’in (1982) çalışmasında ise durağan olmayan zaman serilerinde standart istatistik yöntemlerin kullanılamayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle geleneksel yöntemlerle yapılacak analizlerde kullanılacak verilerin durağan olması gerekmektedir. Veri setlerinin durağan olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla sık kullanılan geleneksel birim kök testleri Dickey ve Fuller’in (1981) çalışmasında geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Philips ve Peron’un (1988) çalışmasında geliştirilen Philips Perron (PP) testidir. ADF testi hata terimlerinin sabit varyansa sahip oldukları ve istatistiksel olarak bağımsız oldukları varsayımından hareket etmektedir (Asteriou ve Hall, 2011:345). PP testi ise ADF birim kök testine göre daha zayıf varsayımlara sahiptir ve genellikle daha güvenilir kabul edilir (Fabozzi ve diğerleri, 2014:197).

Serilerin durağan olup olmadığının tespiti sonrasında durağan seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger (1969) nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Granger (1969) nedensellik testinde iki değişkenin de karşılıklı olarak ilişkileri aşağıda ifade edilen denklemle (1 ve 2) analiz edilmiştir (Yılmaz, 2010:254):

$$LnDolarKuru_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i LnBİSTEndeks_{t-1} + \sum_{j=1}^n B_j LnDolarKuru_{t-j} + u_{1t} \quad (1)$$

$$LnXBİSTEndeks_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^n \lambda_i LnBİSTEndeks_{t-1} + \sum_{j=1}^n \delta_j LnDolarKuru_{t-1} + u_{2t} \quad (2)$$

Yukarıda ifade edilen eşitliklere göre, u_{1t} ve u_{2t} arasında korelasyonun olmadığı varsayımından yola çıkarak formülde yer alan değişkenlerin açıklaması aşağıdaki gibidir:

$LnDolarKuru_t$: t zamanındaki Dolar/TL kuru.

$LnBİSTSanayi$: t zamanındaki BİST Sanayi endeksi.

$LnBİSTSanayi_{t-1}$: t-1 zamanındaki BİST Sanayi endeksi.

$LnDolarKuru_{t-j}$: t-j zamanındaki Dolar/TL kurunu göstermektedir.

Granger (1969) nedensellik testi neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde yorumlanır ve hipotezler o yönde kabul edilir.

$\sum \alpha_0 \neq 0$ ve $\sum \delta_j = 0$: BİST Sanayi endeksinden Dolar/TL kuruna Granger (1969) nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

$\sum \alpha_0 = 0$ ve $\sum \delta_j \neq 0$: Dolar/TL kurundan BİST Sanayi endeksine doğru tek yönlü bir Granger (1969) nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada Granger (1969) nedensellik testi ile birlikte Hatemi-J'nin (2012) çalışmasında geliştirilen asimetrik nedensellik testi de kullanılmıştır. İlgili test Granger ve Yoon'un (2002) çalışmasında ortaya konan pozitif ve negatif şoklar arasındaki eşbütünleşme analizine dayanarak geliştirilmiştir. Asimetrik nedensellik testinde pozitif ve negatif şokların birlikte gösterimi aşağıdaki gibidir (Hatemi-J, 2012:449).

$$y_{1i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, y_{1i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, y_{2i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, y_{2i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (3)$$

y_t^+ = (y_{1t}^+, y_{2t}^+) olduğu varsayıldığında nedensellik ilişkisi gösteren p gecikmeli $Var(p)$ modeli aşağıdaki test ile test edilebilmektedir (Hatemi-J, 2012:449).

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t \quad (4)$$

3. BULGULAR

Değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiyi test etmek için yararlanılacak olan nedensellik testlerinden önce değişkenlere ait durağanlık testleri yapılmıştır. Durağanlık testleri grafik yardımıyla gözlemlendikten sonra Dickey Fuller (ADF) ile Philips – Perron (PP) testleri ile ilk önce düzey değerler üzerinden ardından birinci farkları alınarak test edilmiştir.

Değişkenlerin durağanlığı görsel olarak grafikler ile test edildikten sonra Dickey Fuller (ADF) ile Philips – Perron (PP) testleri ile düzey ve birincil farkları üzerinden durağan olup olmadıkları istatistiksel açıdan 12. gecikmeye kadar test edilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Lndolar	-0.9963	-1.7885	-1.0538	-1.8945
Δ Lndolar	-29.7854*	-29.7826*	-73.7976*	-73.7899*
LnBistSanayi	-0.7936	-2.9044	-0.7882	-2.9060
Δ LnBistSanayi	-68.1426*	-68.1354*	-68.1394*	-68.1323*
LnBistFinans	-1.1814	-2.1963	-1.1696	-2.2062
Δ LnBistFinans	-68.9085*	-68.9024*	-68.9154*	-68.9092*

*%1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Analize dâhil edilen değişkenlerin düzey değer üzerinden yapılan birim kök testleri sonucunda verilerin durağan olmadığına ulaşılmış ve birinci farkları üzerinden yapılan ADF ve PP testleri sonucunda verilerin %1 düzeyinde anlamlı olduğuna ulaşılmıştır. Uygulanan birim kök testleri sonucunda değişkenlerin birinci farklarında durağanlığın varlığına ulaşılmış ve Granger (1969) nedensellik testi ile birinci farkları alınarak karşılıklı ilişkileri test edilmiştir.

Tablo 3: Dolar Kuru ile BİST Sanayi Endeksi ve BİST Finans Endeksi Arasındaki Granger Nedensellik Sonuçları

Nedenselliğin yönü	Gecikme ¹	Test istatistiği	Sonuç
Lndolar → LnBistSanayi	11	2.8861*	Granger nedensellik vardır
LnBistSanayi → Lndolar	11	9.6465*	Granger nedensellik vardır
Lndolar → LnBistFinans	10	16.1991*	Granger nedensellik vardır
LnBistFinans → Lndolar	10	62.2334*	Granger nedensellik vardır

*%1 önem seviyesinde anlamlıdır. ¹Akaike bilgi kriterine göre hesaplanmıştır.

Granger (1969) nedensellik testi ile Dolar kuru ile BİST Sanayi Endeksi ve BİST Finans Endeksi getirileri arasındaki ilişki karşılıklı olarak test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında karşılıklı nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Dolar kuru ile BİST Sanayi endeksi arasındaki asimetrik nedensellik sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Dolar Kuru ile BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Asimetrik Nedensellik Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test istatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Lndolar ⁺ → LnBistSanayi ⁺	27.673*	15.727	7.754	5.741
Lndolar ⁺ → LnBistSanayi ⁻	29.239*	9.566	5.454	4.552
Lndolar ⁻ → LnBistSanayi ⁺	10.688***	18.990	13.156	10.858
Lndolar ⁻ → LnBistSanayi ⁻	13.108*	9.719	6.384	4.565
LnBistSanayi ⁺ → Lndolar ⁺	0.924	16.114	8.765	6.469
LnBistSanayi ⁺ → Lndolar ⁻	1.413	24.841	13.030	10.718
LnBistSanayi ⁻ → Lndolar ⁺	206.759*	31.732	14.322	11.050

$\text{LnBistSanayi}^- \rightarrow \text{Lndolar}^-$	70.511*	18.000	12.205	9.956
--	---------	--------	--------	-------

*%1, **%5, ***%10 önem seviyesinde anlamlıdır. Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tablo 4'te yer alan asimetrik nedensellik sonuçlarına göre Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklardan BİST Sanayi endeksindeki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedenselliğin var olduğu tespit edilmiştir. BİST Sanayi endeksindeki negatif şoklardan, Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara bir nedenselliğin var olduğu; ancak BİST Sanayi endeksindeki pozitif şoklardan, Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedenselliğin var olmadığı tespit edilmiştir. Tablo 5'te ise Dolar kuru ile BİST Finans endeksi arasındaki asimetrik nedensellik sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Dolar Kuru ile BİST Finans Endeksi Arasındaki Asimetrik Nedensellik Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test istatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
$\text{Lndolar}^+ \rightarrow \text{LnBistFinans}^+$	20.783*	14.931	7.549	5.681
$\text{Lndolar}^+ \rightarrow \text{LnBistFinans}^-$	19.057*	9.492	5.498	4.310
$\text{Lndolar}^- \rightarrow \text{LnBistFinans}^+$	22.454*	9.203	6.124	4.597
$\text{Lndolar}^- \rightarrow \text{LnBistFinans}^-$	19.596*	16.678	12.381	10.353
$\text{LnBistFinans}^+ \rightarrow \text{Lndolar}^+$	1.676	15.901	9.541	6.432
$\text{LnBistFinans}^+ \rightarrow \text{Lndolar}^-$	3.168	25.028	12.929	10.541
$\text{LnBistFinans}^- \rightarrow \text{Lndolar}^+$	68.136*	16.434	12.068	10.315
$\text{LnBistFinans}^- \rightarrow \text{Lndolar}^-$	184.132*	28.645	13.643	10.765

*%1 önem seviyesinde anlamlıdır. Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tablo 5'te yer alan asimetrik nedensellik sonuçlarına göre Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklardan BİST Finans endeksindeki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedenselliğin var olduğu tespit edilmiştir. BİST Finans endeksindeki negatif şoklardan, Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğu; ancak BİST Finans endeksindeki pozitif şoklardan, Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedensellik ilişkisinin var olmadığı görülmektedir.

Sonuç

Finansal piyasaların ve teknolojinin gelişmesi finansal piyasaların ve araçların küreselleşmesini hızlandırmıştır. Böylelikle döviz kurları, borsa endeksleri, türev araçlar ve diğer yatırım araçlarının birbirleri ile ülke fark etmeden ilişki içinde olmalarına imkân sağlamıştır. Amerikan Dolarının Brezilya borsa endeksini etkilemesi veya S&P(Standard & Poor's) 500 endeksinin Euro/Dolar paritesinin fiyatlanmasında rol alması ve benzer yatırım araçlarının ilişki içinde olması finansal piyasaların küreselleşmesinin

örneklerinden biridir. Özellikle Amerikan Doları ve Euro gibi dünyanın en çok işlem gören dövizlerin fiyat hareketlerinin, gelişmekte olan ülkelerin piyasaları üzerinde önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada Dolar kuru ile BİST Sanayi ve BİST Finans endeksi arasındaki ilişki 01 Ocak 2000 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasındaki günlük kapanış verileri kullanılarak Granger (1969) nedensellik ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi yöntemiyle test edilmiştir. Çalışmanın, özellikle hem Dolar kurundaki hem de ilgili endekslerdeki pozitif ve negatif şoklar bakımından bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermesi bakımından, literatüre özgün bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Granger (1969) nedensellik analizi sonucu elde edilen bulgular Dolar kuru ile BİST Sanayi ve BİST Finans endeksi arasında karşılıklı bir nedenselliğin var olduğu yönündedir. Bu sonuçlar aynı zamanda döviz kurları ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi açıklayan teorilerden hem mal piyasası teorisinin hem de portföy dengesi teorisinin Türkiye için geçerli olduğunu göstermektedir. Araştırma konusu ile ilgili yabancı ve yerli literatüre bakıldığında, söz konusu araştırmanın Solnik (1987), Mok (1993), Kasman (2003), İbrahim (2008), Şentürk ve Akbaş (2012) gibi çalışmalarla benzer sonuçlar verdiği söylenebilir. Bu bağlamda Dolar kurundaki yükselişler, hisse senedi yatırımcılarını tedirgin ederek yatırımlarını dövize yönlendirmelerine neden olabilecektir. Ayrıca ihracat yapan firmalara bakıldığında bu firmaların büyük çoğunluğunun imalat sanayindeki firmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla döviz kurlarındaki yükseliş ve düşüşler ilgili firmaların satışlarını ve akabinde kârlarını etkileyecektir. Bu durum aynı zamanda ilgili firmalara yatırım yapacak yatırımcıların kararlarını da etkileyecektir. İlgili firmaların hisse senetlerinde meydana gelecek talepteki değişiklikler hem firmaların hisse senetlerini hem de içerisinde yer aldığı BİST Sanayi endeksini de etkileyecektir.

Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçlarına göre ise Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklardan hem BİST Sanayi hem de BİST Finans endeksindeki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuca göre ilgili endekse yatırım yapacak yatırımcıların kararlarında Dolar kurundaki değişikliklerin etkisi olduğu görülmektedir. Doların hem bir yatırım aracı olarak görülmesi hem de ilgili endekslerde yer alan firmaların satışlarının ve kaynak yapısının üzerinde etkili olmasının, bu tür bir nedenselliğin ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir. BİST Sanayi ve BİST Finans endeksindeki negatif şoklardan, Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedenselliğin var olduğu tespit edilmiştir. Ancak BİST Sanayi ve BİST Finans endeksindeki pozitif şoklardan Dolar kurundaki pozitif ve negatif şoklara doğru bir nedenselliğin var olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, ilgili endekslerdeki artış döneminde Dolar kurunun bu artıştan etkilenmediği; ancak endekslerdeki düşüş döneminde borsadan kaçan yatırımcıların döviz piyasasında daha çok işlem yaptığı bu transfer süreci neticesinde bu tür bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığı söylenebilir.

Asimetrik nedensellik sonuçları bakımından Türkiye özelinde döviz kurları ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi açıklayan teorilerden daha çok mal piyasası teorisinin geçerli olduğu görülmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre borsa yatırımcılarının yatırım kararı alırken döviz kurlarındaki değişimin de takip edilmesi ve diğer faktörlerin yanında döviz piyasalarındaki gelişmelere göre yatırım pozisyonu alması önerilebilir. Özellikle borsanın düşüş dönemine girdiğinde yatırımcıların döviz piyasalarında aktif yatırım stratejileri izlemeleri önerilebilir. Sonuçların genelleştirilmesi anlamında, bundan sonra yapılacak benzer çalışmalarda analizlerin birden çok ülke üzerinde yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acar Boyacıoğlu, M. ve Çürük, D. (2016). Döviz Kuru Değişimlerinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Borsa İstanbul 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 70. ss.143-156.
- Aggarwal, R. (1981). Exchange Rates and Stock Prices: A Study of U.S. Capital Market under Floating Exchange Rates. *Akron Business and Economic Review*. 12(2). ss.7-12.
- Aktaş, M. ve Akdağ, S. (2013). Türkiye’de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları İle İlişkilerinin Araştırılması. *International Journal of Social Science Research*. 2(1). ss.50-67.
- Albeni, M. ve Demir, Y. (2005). Makro Ekonomik Göstergelerin Mali Sektör Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi (İMKB Uygulamalı). *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(14). ss.1-18.
- Asteriou, D. ve Hall, S. G. (2011). *Applied Econometrics*. UK: Macmillan International Higher Education.
- Belen, M., & Karamelikli, H. (2016). Türkiye’de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1). ss.34-42.
- Berke, B. (2012). Döviz Kuru ve İMKB100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test. *Maliye Dergisi*. 163. ss.243-257.
- Ceylan, S. ve Yılmaz Şahin, B. (2015). Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 37. ss.399-408.

- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4). ss.1057-1072.
- Dimitrova, D. (2005). The Relationship between Exchange Rates and Stock Prices: Studied in a Multivariate Model. *Issues in Political Economy*, 14(1). ss.3-9.
- Doğru, B. ve Recepoğlu, M. (2013). Türkiye’de Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru Arasında Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Eş Bütünleşme İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2013 Özel Sayısı. ss.17-34.
- Eyüboğlu, S. ve Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul Sektör Endeksleri İle Döviz Kurları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: ARDL Modeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 11(1). ss.8-28.
- Fabozzi, F. J., Focardi, S. M., Rachev, S. T. ve Arshanapalli, B. G. (2014). *The Basics of Financial Econometrics: Tools, Concepts, and Asset Management Applications*. John Wiley & Sons, Inc.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*. 37(3). ss.424-438.
- Granger, C. W. ve Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*. 2(2). ss.111-120.
- Granger, C.W.J. ve Yoon, G. (2002). *Hidden Cointegration*. Department of Economics Working Paper University of California, No:2002-02.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with An Application. *Empirical Economics*. 43(1). ss.447-456.
- Hatemi-J, A. ve Irandoust, M. (2002). On the Causality between Exchange Rates and Stock Prices: A Note. *Bulletin of Economic Research*. 54(2). ss.197-203.
- He J.ve Ng L.K., (1998). The Foreign Exchange Exposure of Japanese Multinational Corporation. *Journal of Finance*. 53. ss.733-753.
- Ibrahim, M. H. (2008). The Exchange-Rate Exposure Of Sectoral Stock Returns: Evidence From Malaysia. *International Journal Of Economic Perspectives*. 2(2). ss.64-76.

- İskenderoğlu, Ö. ve Akdağ, S. (2019). Risk İştahı ile Petrol Fiyatları, Döviz Kuru, Altın Fiyatları ve Faiz Oranları Arasında Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 20(1). ss.1-14
- Jorion, P. (1990). The Exchange Rate Exposure Of US Multinationals. *Journal Of Business*. 63(3). ss.331-345.
- Joseph, L. N. (2002). Modelling The Impacts Of Interest Rate And Exchange Rate Changes On UK Stock Returns. *Derivatives Use, Trading & Regulation*. 7(4). ss.306-323.
- Kasman, S. (2003). The Relationship Between Exchange Rates and Stock Prices: A Causality Analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(2). ss.70- 79.
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016). Döviz Kuru ve Enflasyonun BİST Banka Endeksi Üzerindeki Etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(3). ss.215-227.
- Kutty, G. (2010). The Relationship Between Exchange Rates And Stock Prices: The Case Of Mexico. *North American Journal Of Finance And Banking Research*. 4(4). ss.1-12.
- Maysami, Ramin C. ve Koh, Tiong Sim (2000). A Vector Error Correction Model of The Singapore Stock Market. *International Review of Economics and Finance*. 9(1). ss.79-96.
- Mok, H. (1993). Causality of Interest Rate, Exchange Rate and Stock Prices at Stock Market Open and Close in Hong Kong. *Asia Pasific Journal of Management*, 10(2). ss.123-143.
- Nelson, C.R. ve Plosser, C.R. (1982). Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some Evidence and Implications. *Journal of Monetary Economics*. 10. ss.139-162.
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*. 75. ss.335-346.
- Poyraz, E. ve Tepeli, Y. (2014). Seçilmiş Makro Ekonomik Göstergelerin Borsa İstanbul XU100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi. Paradoks. *The Journal of Economics, Sociology & Politics*. 11(2). ss.102-128.

- Schmukler, S. L., Zoido, P. ve Halac, M. (2003). Financial Globalization, Crises, and Contagion. Globalization World Bank Policy Research Report.
- Solnik, B. (1987). Using Financial Prices to Test Exchange Rate Models: A Note. *The Journal of Finance*. 42. ss.141-149.
- Şentürk, M. ve Dücan, E. (2014). Türkiye'de Döviz Kuru-Faiz Oranı ve Borsa Getirisi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*. 5(3). ss.67-80.
- Şentürk, M. ve Akbaş, Y. (2012). Finansal Aktif Fiyatları ve Borsa Getirisi İlişkisi: Türkiye Örneği Üzerine Bir Uygulama. *Finansal Araştırmalar Dergisi*. 3(6). ss.41-53.
- Tabak, B.M. (2006). *The Dynamic Relationship Between Stock Prices and Exchnage Rates: Evidence for Brasil*, Bank of Brasil Working Paper Series 124.
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(1). ss.241-260.
- Yule, G.U. (1926). Why Do We Sometimes Get Nonsense-Correlations between Time-Series? – A Study in Sampling And The Nature Of Time-Series. *Journal of the Royal Statistical Society*, 89(1). ss.1-63.
- Zügül, M. ve Şahin, C. (2009). İMKB 100 Endeksi İle Bazı Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Uygulama. *Akademik Bakış*. 16. ss.1-16.

Extended Abstract

In today's world, where the concept of financial literacy is gradually developing, investors are now trying to acquire knowledge about macroeconomic developments that can affect the sector and market. This is important as to guide potential investors on the companies they are going to invest as well as financial statement analysis while making stock investments. In addition to indicators such as inflation, unemployment rates, economic growth and exchange rates, the investors now pay attention to the index of the sector in which the company operates. In this way, they could acquire idea about the general situation of the sector and the ways in which the shares of the company they intend to invest are influenced. Precisely, with the effect of globalization, markets reacted more rapidly and could be affected by the reaction of each financial intermediary. While the leading stock index of a country could influence the leading stock index of another

country, the volatility in exchange rates may have more or less impact on the financial instruments offered by the country.

Nowadays, looking at investment instruments as a universal commodity, free market economy and intense commercial relations of nations and the ability to perform instant processing offered by technological development could lead to different financial investment tools to be affected by each other. Economic and financial markets have evolved and continue to develop thereby rapidly enabling new financial products to be bought and sold. In recent years, it is evident that the financial markets developed through the buying or selling of a country index or selling on leverage system and exchange rate from the market screens. In addition to developing technology, the expanding range of financial instruments increases each investment instrument's convergence and effectiveness against each other.

In this study, the relationship between the dollar exchange rate and BIST Industry and BIST Finance Index was tested by using Granger (1969) causality and Hatemi-J (2012) asymmetric causality test using daily closing data between 01.01.2000 and 31.12.2018. The findings obtained from Granger (1969) causality analysis suggest that there is a mutual causality between the dollar rate and BIST Industry and BIST Finance Index. Looking at the foreign and domestic literature related to the research subject, it can be said that the mentioned study presented similar results with the studies such as Solnik (1987), Mok (1993), Kasman (2003), İbrahim (2008) and Şentürk and Akbaş (2012). As a matter of fact, the upsurge in the dollar exchange rate will affect the investors' decision in investing in the foreign exchange. This is common to the stock investors and to the firms in the manufacturing industry. Therefore, the rise and fall in the exchange rates will affect the sales of the companies and their profits, thus affecting investors' decision to invest in related companies. The changes in the demand for the stocks of the related companies will affect both the stocks of the companies and the BIST Industry Index in which they are listed.

According to Hatemi-J (2012) asymmetric causality test results, a causal relationship between the positive and negative shocks in the dollar exchange rate and positive and negative shocks in BIST Industry and the BIST Finance Index was determined. According to this result, it can be seen that the changes in the dollar exchange rate have an effect on the decisions of the investors who will invest in the relevant index. The fact that the dollar is considered as an investment tool and that it has an impact on the sales and resource structure of the firms included in the related indices is thought to cause such a causality. Hence, it shows that there is a causality from negative shocks in BIST Industry and BIST Finance Index towards positive and negative shocks in dollar exchange rate. However, it is determined that there is no causality from negative shocks in BIST Industry and BIST Finance Index towards positive and negative shocks in dollar exchange rate.

In addition, the findings of the Granger (1969) causality analysis suggest that there is a reciprocal causality between the USD exchange rate

and the BIST Industry and BIST Finance index. These results also agree with the theories explaining the relationship between commodity markets and the stock market, thus indicating it valid for Turkey as well as portfolio balance theory.

According to the results obtained from the study, it can be suggested that the traders study the exchange rate changes while making the investment decision. In addition to other factors, it may be suggested to take investment position according to the developments in the foreign exchange markets. It is considered that it would be beneficial for investors to follow active investment strategies in the foreign exchange markets especially in the advent of the fall in the stock market. In the case of the generalization of the results, it will contribute to the literature by conducting the analyzes in more than one country in similar studies.

KLİNİK LİDERLİKTE AKADEMİK BAŞARININ ETKİLERİNİN BELİRLENMESİ

Selim GÜNDÜZ* Songül KARADAĞ**

Öz

Liderlik, belirli şartlar altında, kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere başkalarının faaliyetlerini yönlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Hem teknolojik açıdan hem de insan kaynakları açısından özel bir önem verilmesi gereken sağlık kurumlarında kaliteli liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma da hemşirelik son sınıf öğrencilerinin klinik liderlik düzeyleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla tanımlayıcı olarak yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini ise Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik bölümü son sınıfında öğrenim gören ve çalışmaya katılmayı kabul eden 300 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmanın verileri öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerini ve akademik başarılarını sorgulayan sorular ve Klinik liderlik ölçeğinin yer aldığı anket formu kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde nonparametrik testlerden Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Faktörler arası ilişkilerin değerlendirilmesinde de Spearman korelasyon katsayısından yararlanılmıştır. Çalışmada öğrencilerin 3'lü likert tipi bir ölçek olan klinik liderlik ölçeğinden aldıkları toplam puan ortalaması $2,52\pm 0,28$, akademik puan ortalamaları ise $2,85\pm 0,32$ olarak bulunmuştur. Ayrıca hemşirelik mesleğini isteyerek seçen ve babalarının eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilerin klinik liderlik ölçeği puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Çalışma sonuçları doğrultusunda hemşirelik son sınıf öğrencilerinin klinik liderlik özelliklerinin daha fazla geliştirilebilmesi için lisans ve lisansüstü ders müfredatlarına konuyla ilgili derslerin eklenmesi ve liderlikle ilgili eğitimlerin ve araştırmaların planlanması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klinik Liderlik, Akademik Başarı, Nonparametrik Testler

DETERMINING THE EFFECTS OF ACADEMIC SUCCESS IN CLINICAL LEADERSHIP

Abstract

Leadership is defined as the process of guiding the activities of others in order to realize personal or group objectives under certain conditions. There is a need for high quality leaders in health institutions that need to be given special

* Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, sgunduz@atu.edu.tr , <https://orcid.org/0000-00001-5289-6089>

** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, skaradag@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1939-2986>

importance both in terms of technological and human resources. This study was conducted as a descriptive study in order to determine the relationship between clinical leadership levels and academic achievement of nursing senior students. The sample of the study consisted of 300 students studying at Erciyes University Faculty of Health Sciences Nursing Department and accepting to participate in the study. The data were collected using a questionnaire including questions about the socio-demographic characteristics and academic success of the students and the Clinical Leadership Scale. Mann Whitney U and Kruskal Wallis tests, which are nonparametric tests, were used in data analysis. The mean score of the students on the clinical leadership scale, which is a 3-point Likert-type scale, was found to be 2.52 ± 0.28 , and the mean academic score was found to be 2.85 ± 0.32 . In addition, it was determined that the students who chose the nursing profession and their fathers had a high level of education had higher clinical leadership scale scores ($p < 0.05$). In line with the results of the study, it was suggested to add courses and to plan the trainings and research on leadership in order to improve the clinical leadership characteristics of nursing senior students.

Keywords: Clinical Leadership, Academic Success, Nonparametric Tests

Giriş

Günümüzde sağlık bakım giderlerinin karşılanmasında yaşanan güçlükler ve buna paralel olarak ülke sağlık politikalarındaki değişiklikler geleneksel sağlık bakımı ve tedavisinin yerine, yaratıcı, verimli ve etkili yöntemlerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu sorumluluğu yüklenmek ve sağlık bakım hizmetlerinde kalite ve verimliliği sağlamak için güçlü bir liderliğe gereksinim duyulmaktadır (Duygulu ve Kubilay, 2008:3). Hem teknolojik açıdan hem de insan kaynakları açısından özel bir önem verilmesi gereken sağlık kurumlarında kaliteli liderlere ihtiyaç duyulmaktadır (Keklik, 2012:74). Çünkü sağlık sistemleri karmaşıktıkça, hizmet sunan profesyonellerin uyum gerekliliği artmakta, personelin işbirliği yapması ve faaliyetleri de sorunsuz bir şekilde koordine etmesi gerekmektedir. İşbirliğinin oluşturulabilmesi de sağlık ekibi içinde önemli bir yeri olan hemşirelerin liderlik ve yöneticilik özelliklerine sahip olmaları ve bu özellikleri etkin bir şekilde kullanabilmeleri ile ilişkilidir (Öztürk vd., 2012:18; Ardahan ve Konal, 2017:142).

Liderlik kavramı insanlık tarihi boyunca var olan çok eski bir kavram olup geçmişten günümüze birçok tanımı yapılmıştır. Eren (2013: 461) liderlik kavramını, “bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme, bu amaçları gerçekleştirmek için ne yapacakları konusunda harekete geçirme konusundaki bilgi ve yeteneğin birleşimi” şeklinde belirtirken, Koçel (2010:569) “belirli şartlar altında, belirli kişisel ya da grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve onları yönlendirme süreci” olarak tanımlamıştır. Liderliği, bir grubun ve ortak amaçların varlığında anlam kazanan etkileme süreci olarak özetlemek mümkündür. Lider ise insanların davranışlarını kendi istediği şekilde etkileyen ve bu etkileme eylemini gerçekleştirirken yol gösteren, aydınlatan, öğreten, ileriye gören, emir ve talimat veren, birlikte çalıştığı kişilerin istek

ve ihtiyaçlarını zamanında sezen yaratıcı kişidir (Bakan, 2008:15; Şimşeker ve Ünsar, 2008:1033).

Birçok sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de liderlerin rolü gerek sağlık bakım hizmetlerinin iyileştirilmesinde ve güncel standartlara uyum sağlamasında, gerekse örgüt içi uyum sorunlarının çözülmesinde oldukça önemlidir (Gün ve Aslan, 2018:218). Sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümünü oluşturan hemşirelik hizmetlerinde karmaşık teknoloji ve yoğun insan ilişkilerinin yer alması önemli yönetsel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Buradaki başarı ya da belirlenen hedeflere ulaşma ya da hemşirelik hizmetlerindeki etkinlik ve verimlilik sergilenen liderlik davranışları ile çok yakından ilgilidir (Kumar ve Rinu, 2018:2).

Klinik liderlik, hastaların yararına olan performans gelişimi için arayış içinde olan klinisyenlerin enerjilerinden yararlanma girişimidir (Budak, 2018:51). Sağlık bakımında günümüzde yaşanan gelişim ve değişimlere ayak uydurabilecek, uygulamaları geleceğe taşıyacak hemşireleri geleceğin liderleri olarak hazırlamak tüm kurumların sorumluluğudur (Erkan ve Abaan, 2006:4). Liderlik, hemşirelik hizmetlerinin tüm kademelerinde özellikle yönetici hemşirelerde olması beklenen bir yeterlidir (Duygulu ve Kubilay, 2008:10). Yoder-Wise (2013) hemşirelikte liderliği “yapıcı ve etik olarak hasta, aile ve diğerlerini etkileyerek ortak amaç ve vizyonu gerçekleştirmeyi sağlayacak kişisel güç ve eğilimin kullanılması” olarak tanımlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Hemşireler Birliği (ICN) de liderlik rolünün hemşirelik hizmetlerinin tüm kademelerinde var olması gerektiğine inanarak, hemşirelerin politika oluşturmada, her düzeydeki yönetim rollerinde güçlendirilmelerinin ve etkili birer lider olmalarının sağlanması gerektiğini belirtmekte, sağlıklı bir işyeri ortamı için de liderliğin gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar (Duygulu ve Kubilay, 2008:4). Hemşireler bireylere kaliteli bir sağlık bakımı sunmak için gerekli bilgiye, profesyonel yönetim ve liderlik becerilerini gerektiren sorumluluklara ve hasta bakımının sürekliliğinin sağlanmasında destekleyici ve koordine edici bir role sahiptirler. Tüm bunların hemşireler tarafından iyi bir şekilde yerine getirilmesi için, hemşirelerin liderlik özelliklerine ve davranışlarına sahip olması gerekmektedir (Roe, 1989).

Temel sağlık hizmetlerinin başarısı, sağlık bakım sistemindeki değişikliklerin hastanın bakım standardını artıracak şekilde kullanılmasına ve bakım verecek hemşire ve diğer sağlık personelinin iyi yetiştirilmesine bağlıdır (Bayık, 1991:32). Hemşirelerin niteliğinin gelişmesindeki en önemli koşullardan biri de aldığı eğitimin kalitesidir (Erdemir, 1998:60; Öztürk ve Ulusoy, 2008:16). Akademik başarı, okul ortamında belirli bir ders ya da akademik programlardan bireyin ne derece yararlandığının bir ölçüsü ya da göstergesi olarak tanımlanmakla birlikte akademik programdaki derslerden öğrencinin aldığı notların ya da puanların ortalaması olarak da açıklanmaktadır (Koç vd., 2004:487; Yıldırım, 2006:261). Bu anlamda liderliği etkileyen birçok faktör bulunmakla birlikte öğrencilerin akademik başarı düzeylerinin de klinik liderlikle ilişkisinin olabileceği düşünülebilir.

Hemşirelik öğrencileri geleceğin klinik lider adaylarıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde öğrencilerin klinik liderlik özelliklerinin belirlenerek bu konuda varsa eksikliklerin giderilmesine yönelik çalışmaların planlanması önem taşımaktadır. Bu çalışma da iş hayatına atılmak üzere olan hemşirelik son sınıf öğrencilerinin klinik liderlik özelliklerinin belirlenmesi ve akademik başarı düzeylerinin bu özellikleri ne düzeyde etkilediğinin tespit edilmesi amacıyla planlanmıştır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Konuyla ilgili yazın tarandığında çoğunlukla hemşirelerde liderlik özelliklerinin incelendiği ve öğrencilerle ilgili yapılmış çalışma sayısının çok sınırlı olduğu görülmüştür (Özkan ve ark. 2015:57; Öztürk Kahrman, 2013:112).

Çalışmamızdan farklı olarak Özkan (2015)'ın hemşirelik öğrencileriyle yapmış olduğu çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin insana yönelik liderlik boyutu özelliklerinin yüksek olduğu ve akademik başarısı iyi olan öğrencilerin karizmatik liderlik davranışlarını daha fazla sergiledikleri saptanmıştır. Öztürk (2013)'ün yaptığı çalışmada ise, hemşirelik öğrencilerinin %52'si aldıkları lisans eğitiminin liderlik özelliklerini geliştirmeye yönelik olmadığını ve %59'u da klinikteki sorumlu hemşirelerin liderlik özellikleri taşımadıklarını ifade etmişlerdir.

Özer ve ark. (2017) Burdur'da bir kamu hastanesinde görev yapan hekim ve hemşirelerden oluşan bir örneklem üzerinde çalışmalarını gerçekleştirmiş ve hekim ve hemşirelerin klinik liderlik algılarını sosyodemografik değişkenler açısından incelemişlerdir. Bu çalışma sonucunda ise katılımcıların klinik liderlik algılarının yüksek düzeyde olduğu ve en yüksek ortalamanın hizmetlerin yönetimi alt boyutunda olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Wong ve ark.(2013), hemşirelerde liderlik ve liderlik davranışlarının hasta sonuçları üzerindeki etkisini incelemiş ve çalışmanın sonunda pozitif liderlik davranışlarının hastaların memnuniyet düzeylerini arttırdığını ve istenmeyen etkileri ise azalttığını belirtmiştir. Warshawsky ve Havens (2014), yönetici hemşirelerin iş doyumları ve mesleği bırakma eğilimlerini inceledikleri çalışmada; yönetici hemşirelerin kariyer seçimlerinden memnun oldukları ve iş tatmini düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Koçak ve Özüdoğru (2012) ise çalışmalarında, yöneticilerin sergiledikleri liderlik özellikleri arttıkça çalışanların motivasyon düzeylerinin arttığı ve bu durumun da performans üzerine olumlu yönde etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Yiğit (2000) çalışmasında klinik sorumlu hemşirelerinin liderlik özelliklerine sahip olduğunu ve bu özelliklerini geliştirmek için hizmet içi eğitim programlarında konunun ele alınması gerektiğini bildirmiştir.

Yapılan çalışmalar incelediğinde; liderlik özelliklerinin hemşirelerin iş doyumunu ve hizmet kalitelerini etkilediği görülmektedir. Bunların yanı sıra uluslararası örgütlerde hemşirelerin, sağlık politikalarına katılma ve sağlık sisteminin karar mekanizmalarında yer alması için liderlik becerilerini

güçlendirmesi, üst düzey liderlik ve yöneticilik kadrolarına atanmalarının özendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Öztürk ve ark. 2012:25).

2. MATERYAL METOT

Bu çalışma, hemşirelik son sınıf öğrencilerinin klinik liderlik ve akademik başarı düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla tanımlayıcı tipte yapılmıştır. Çalışmanın yapılabilmesi için Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinden Akademik Kurul Kararı ve Erciyes Üniversitesi Sosyal Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan Etik Kurul onayı alınmıştır. Araştırma kapsamına alınan öğrencilere, araştırmanın amacı açıklanarak sözlü ve yazılı olarak bilgilendirme yapılmış ve gönüllü olurları alınmıştır.

Çalışmada örneklem seçimine gidilmeden Erciyes Üniversitesi'ndeki tüm hemşirelik 4. Sınıf öğrencileri (359) arasından, çalışma sırasında derslere devam eden ve çalışmaya katılmayı kabul eden 300 öğrenci çalışma kapsamına alınmıştır. Klinik Liderlik Ölçeği' ne ait faktörlerin, örnekleme yer alan hemşirelik bölümü öğrencilerinin cinsiyetleri, yaşları, mezun oldukları lise, hemşirelik bölümünü isteyerek seçme durumları, ebeveynlerinin eğitim durumları ve aile tipleri gibi bağımsız değişkenler açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediklerini test etmek amacıyla genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeliyle çalışılmıştır. Bu kıyaslamalar yapılırken parametrik istatistiksel testler için gerekli varsayımların sağlanmamış olması nedeniyle nonparametrik istatistiksel testlerden Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testleri kullanılmıştır. Akademik not ortalaması bağımsız değişkeninin, katılımcıların klinik liderlik boyutları üzerindeki etkilerinin ölçülmesi amacıyla kurulan modeller de regresyon analizi ile test edilmiştir. Ayrıca faktörler arasındaki ilişkiler de Spearman korelasyon katsayısı ile tespit edilmiştir.

NHS Liderlik akademisi tarafından (2012), "Klinik Liderlik Yetkinlik Çerçevesi: Kendi Kendini Değerlendirme Anketi (Clinical leadership Competency Framework Self Assessment Tool) olarak geliştirilen ve Budak (2017) tarafından Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılan "Klinik Liderlik Ölçeği" 40 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçek, "Kişisel Özellikler (KÖ)" (1-8. maddeler), "Diğerleriyle Çalışma Alanı (DÇA)" (9-16. maddeler), "Hizmetlerin Yönetimi Alanı (HYA)" (17-24. maddeler), "Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı (HİA)" (25-32.maddeler) ve "Yönlendirmelerin Kurgulanması Alanı (HKA)" (33-40. maddeler) olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. 3'lü Likert tipinde olan ölçekte 1; "Neredeyse Asla", 2; "Bazen", 3; "Neredeyse Her Zaman" olarak değerlendirilmektedir. Ölçekte ifadelere verilen yanıtların puanları toplanarak, toplam klinik liderlik puanı ve her bir faktör altındaki ifadelere verilen yanıtların ortalamaları alınarak, ortalama faktör skorları elde edilmektedir. Bu çalışmada kullanılan "Klinik Liderlik Ölçeği" nin çalışılan örneklem üzerindeki geçerliliğini belirlemek için faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinde değişkenler arasındaki ilişkinin yeterliliğini

ölçen Barlett küresellik testinin p değeri 0,00 olarak elde edilmiş ve 0,05 anlamlılık düzeyinden düşük olduğu için değişkenler arasında yeterli bir ilişkinin olduğu sunucuna ulaşılmıştır. Örneklem büyüklüğünün yeterliliği de KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testinin sonucunun 0,908 olarak bulunmasıyla doğrulanmıştır. Ayrıca ölçeğin güvenilirliğini belirleyen Cronbach's Alpha değeri ise 0,926 olarak elde edilerek ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo incelendiğinde, öğrencilerin %86,3'ünün ($n = 250$) kadın, %16,7'sinin ($n = 50$) erkek olduğu, katılımcıların sadece %1,3'ünün ($n = 4$) evli olduğu ve %97,4'ünün ($n = 292$) 21-24 yaş aralığında bulunduğu görülmektedir. Hemşirelik bölümünde okuyan bu öğrencilerin babalarının %47'sinin ($n = 141$) en az lise mezunu olduğu, %85'inin ($n = 255$) çekirdek aile tipine sahip oldukları, %44'ünün ($n = 132$) ailelerin yanında yaşadığı ve %58'inin hemşirelik bölümünü isteyerek seçtikleri saptanmıştır. Örneklemde yer alan öğrencilerin akademik başarıları incelendiğinde, not ortalaması 3,00 ve altında olan öğrencilerin oranının %71,7 ($n = 215$) olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Yüzde	Değişkenler	Gruplar	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	86,3	Medeni Hal	Evli	1,3
	Erkek	16,7		Bekâr	98,7
Yaş	21 yaş	8,0	İkamet Edilen Yer	Devlet Yurdu	30,3
	22 yaş	32,0		Özel Yurt	9,7
	23 yaş	40,3		Aile Yanında	44,0
	24 yaş ve üzeri	19,7		Arkadaş Evli	14,3
Annenin Eğitim Durumu	Okur-Yazar	7,0	Babanın Eğitim Durumu	Diğer	1,7
	İlköğr. Mezunu	75,3		Okur-Yazar	3,7
	Lise Mezunu	14,0		İlköğr. Mezunu	49,3
	Üniver. Mezunu	3,7		Lise Mezunu	30,0
Öğrencinin Çalışma Durumu	Evet, çalışıyor	3,0	Dönem Uzatma	Üniv. Mezunu	17,0
	Hayır, çalışmıyor	97,0		Uzayan	8,3
Akademik Not Ortalaması	2,00 ve altı	0,7	Mezun Olunan Lise	Uzamayan	91,7
	2,01-2,50	11,0		Düz Lise	30,0
	2,51-3,00	60,0		Anadolu Lisesi	62,7
	3,01-3,50	26,0		Fen Lisesi	1,0
	3,51-4,00	2,3		Diğer	6,3
Aile Tipi	Çekirdek Aile	85,0	Hemşireliği Seçme Durumu	İsteyerek	58,0
	Geniş Aile	12,0		İstemeyerek	42,0
	Parçalanmış Aile	3,0			

Klinik Liderlik Ölçeği, “Kişisel Özellikler Alanı”, “Diğerleriyle Çalışma Alanı”, “Hizmetlerin Yönetimi Alanı”, “Hizmetlerin İyileştirilmesi

Alanı” ve “Yönlendirmelerin Kurgulanması Alanı” olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlara ilişkin maddeler ve istatistiki bilgiler tablo 2’de sunulmuştur.

Çalışmada Klinik Liderlik Ölçeğinin alt boyutlarının ortalama puanları incelendiğinde; Kişisel Özellikler Alanı (2,55±0,24), Diğerleriyle Çalışma Alanı (2,59±0,30), Hizmetlerin Yönetimi Alanı (2,55±0,34), Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı (2,52±0,38), Yönlendirmelerin Kurgulanması Alanı (2,39±0,42) ve ölçeğin toplam puan ortalamasının 2,52±0,28 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin akademik başarı puanları 4 üzerinden 2,85±0,32 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. “Klinik Liderlik Ölçeği” İçerisinde Yer Alan İfadelerin Betimsel İstatistikleri

	İfadeler	Ort.	St. Sap.
1	Kendi değer ve ilkelerimin, davranışımı nasıl etkilediğini ve diğerleri üzerindeki etkilerinin ne olduğunu düşünürüm.	2,64	,495
2	Güçlü ve zayıf yanlarıma ilişkin diğer kişilerden geri bildirim almak ve davranışımı buna göre değiştirmek isterim.	2,46	,544
3	İşimi yaparken; baskı altında sakin ve odaklanmış kalırım.	2,05	,629
4	İş yükümü planlar, sorumluluklarımı istikrarlı bir biçimde yerine getiririm.	2,60	,530
5	Öğrenmek ve kendimi geliştirmek için sürekli olarak fırsat ararım.	2,57	,528
6	Öğrendiklerimi uygulamaya koyarım.	2,60	,525
7	Diğer insanların kültürüne, inançlarına ve yeteneklerine saygı duyarım ve onlara karşı; açık, dürüst ve kapsayıcı bir şekilde davranırım.	2,86	,358
8	Etik kavramlar veya değerlerin zarar gördüğünü hissettiğimde, bunu dile getiririm.	2,66	,495
9	Diğerleriyle ortak çalışmanın hasta bakımına katkı sağlayacağı durumlarda, fırsatları değerlendiririm.	2,73	,468
10	İş ağları arasında, bilgi ve kaynak paylaşımı yaparım.	2,50	,564
11	Diğerleriyle açık ve etkili bir iletişim kurarım.	2,65	,519
12	Diğerlerinin ihtiyaçlarını ve duygularını önemser, onları dikkate alırım.	2,83	,400
13	Diğerlerinin sağlayacağı katkı ve görüşleri, her zaman isterim.	2,68	,487
14	Çıkar çatışmalarını ve fikir ayrılıklarını, rahatlıkla yönetebilirim.	2,25	,558
15	Doğru insanlarla doğru zamanda bir arada olduğumda, takım liderliği konusunda kendimi öne sürerim.	2,31	,640
16	Takım içinde diğerlerinin çabalarının farkında olur ve onları takdir eder, takımın kararına saygı duyarım.	2,79	,422
17	Plan geliştirirken; hastalardan, hizmet kullanıcılarından ve iş arkadaşlarımdan gelen geri bildirimleri kullanırım.	2,68	,487
18	Mevcut seçenekleri, fayda ve riskler açısından değerlendiririm.	2,64	,521
19	Belirlenen kaynaklar dâhilinde, güvenli ve etkin hizmetler sunarım.	2,63	,524
20	Kaynaklar, etkili ve verimli olarak kullanılmadığında; harekete geçerim.	2,50	,576
21	Rollerin ve sorumlulukların geliştirilmesinde, takım üyelerini desteklerim.	2,66	,494
22	Diğerlerine, net bir amaç ve yön belirlerim.	2,37	,567
23	Performansa ilişkin pek çok kaynaktan edindiğim bilgiyi, incelerim.	2,38	,593
24	Performansı geliştirmek için harekete geçerim.	2,52	,540
25	Hasta güvenliğinde eksiklikler gördüğümde, harekete geçerim.	2,72	,478
26	Hasta güvenliğini geliştirmek ve riski en aza indirmek için, uygulamaları gözden geçiririm.	2,70	,495
27	Hizmet sunumunun iyileştirilmesine katkıda bulunmak için; hastalar,	2,62	,540

	hasta yakınları ve hizmet kullanıcılarından gelen geri bildirimleri kullanırım.		
28	Hizmetlerimizi yapıcı bir şekilde değerlendirmek için, diğerleriyle çalışırım.	2,69	,491
29	Hizmet kalitesini geliştirmek için fikirler öne sürerim.	2,39	,588
30	Çeşitli insanlarla yeni fikirler hakkında yapılacak tartışmaları teşvik ederim.	2,31	,625
31	Değişiklik ihtiyacının, insanlar ile hizmetler üzerindeki etkisini dile getiririm.	2,36	,587
32	Değişikliğin sağlanması için kendim odaklanırım ve diğerlerini de bu konuda motive ederim.	2,39	,606
33	Değişim faktörlerini (örn. Siyasi, sosyal, teknik, ekonomik, örgütsel, mesleki çevre) tanımlarım.	2,25	,619
34	Gelecekte değişim ihtiyacı doğuracak zorlukları tahmin eder, bunları diğerlerine iletirim.	2,28	,605
35	Hizmetlerin iyileştirilmesi için, veri ve bilgileri kullanırım.	2,51	,570
36	En iyi uygulamaya ulaşmak için; bilgi ve kanıtların kullanılması yönünde diğerlerini de etkilerim.	2,42	,594
37	Karar verirken; hizmet değerlerini ve önceliklerini dikkate alır, anahtar kişi ve gruplara danışırım.	2,50	,588
38	Hizmetlerin geleceği ile ilgili olarak; resmî ve gayri resmî karar verme süreçlerine aktif olarak katılırım.	2,24	,630
39	Yeni yöntemleri uygulamaya koymak adımı, sorumluluk alırım.	2,40	,607
40	Değişimlerin, hastalar ve hizmet sunumu üzerindeki etkisini değerlendiririm.	2,56	,567

Tablo 2 incelendiğinde, “Kişisel Özellikler Alanı” alt boyutuna ait ifadeler 1-8 arasındaki maddelerle sunulmuştur. İfadelere verilen yanıtların ortalamalarına bakıldığında, “Diğer insanların kültürüne, inançlarına ve yeteneklerine saygı duyarım ve onlara karşı; açık, dürüst ve kapsayıcı bir şekilde davranırım” ifadesinin ortalama puanının 2,86 ile en yüksek, “İşimi yaparken; baskı altında sakin ve odaklanmış kalırım” ifadesinin ortalama skorunun ise 2,05 ile en düşük değere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2’de 9-16 arasındaki ifadelerden oluşan “Diğerleriyle Çalışma Alanı” alt boyutu altında yer alan “Diğerlerinin ihtiyaçlarını ve duygularını önemser, onları dikkate alırım” ifadesine verilen yanıtların ortalamasının diğer ifadeler içinde en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. “Çıkar çatışmalarını ve fikir ayrılıklarını, rahatlıkla yönetebilirim” ifadesine ise katılımcılar tarafından verilen cevapların ortalaması 2,25 ile bu faktörün en düşük değerine sahip ifadesi olarak belirlenmiştir.

Klinik liderlik ölçeğinin alt boyutlarından bir diğeri olan “Hizmetlerin Yönetimi Alanı” boyutuna ait 17-24 arasındaki ifadeler verilen cevapların ortalamalarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bu faktör altındaki tüm ifadeler verilen cevapların ortalamaları “3=Neredeyse her zaman” değerine daha yakındır.

“Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı” alt boyutu altında yer alan 25-32 arasındaki ifadeler incelendiğinde ise, “Çeşitli insanlarla yeni fikirler hakkında yapılacak tartışmaları teşvik ederim” ifadesine katılımcılar tarafından verilen cevapların ortalama puanı 2,31 ile en düşük, “Hasta

güvenliğinde eksiklikler gördüğümde, harekete geçirim” ifadesine verilen cevapların ortalama puanının ise 2,72 ile en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir.

“Yönlendirmelerin Kurgulanması Alanı” alt boyutu altında yer alan 33-40 arasındaki ifadeler verilen yanıtların ortalaması incelendiğinde ise diğer faktörler içinde en düşük ortalamaya sahip olan faktör olduğu görülmektedir. Bu faktör altındaki “Hizmetlerin geleceği ile ilgili olarak; resmî ve gayri resmî karar verme süreçlerine aktif olarak katılıyorum” ifadesi de öğrenciler tarafından verilen yanıtlar bakımından en düşük ortalamalı ifade olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın örnekleminde yer alan hemşirelik bölümü öğrencilerinin cinsiyetlerine, hemşirelik bölümünü isteyerek seçip seçmeme durumlarına, dönem uzatma durumlarına, akademik not ortalamalarına, yaşlarına, mezun oldukları lise türüne, ebeveynlerinin eğitim durumlarına ve aile tiplerine göre klinik liderlik ölçeğinin beş alt boyutuna yaklaşımlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın mevcut olup olmadığı sınıanmıştır. Bu istatistiksel analizler yapılırken de her bir faktör içerisinde yer alan soru maddelerine verilen yanıtların ortalamaları kullanılmıştır. Bu faktörlerin ortalama skorlarının normallik testleri yapılmış ve hiçbirinin normal dağılıma yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla verilerin analizinde parametrik istatistiksel testleri kullanmak için yeterli varsayımlar sağlanamadığından, parametrik olmayan istatistiksel testler kullanılarak gerekli analizler gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyet değişkeninin klinik liderlik ölçeğinin alt faktörleri üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek için, iki grubun ortanca değerleri alınarak Mann Whitney U testi ile analiz gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 3 ile sunulmuştur. Analiz sonuçlarından görüldüğü üzere tüm p değerleri 0,05’den büyük çıkmıştır (KÖA=0,506, DÇA=0,497, HYA= 0,164, HİY=0,669, YKA=0,945, TP=0,856). Bu sonuç, cinsiyetin değişkenlerin hiçbirini üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yaratmadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte istatistiksel açıdan anlamlı olmasa da “Kişisel Özellikler Alanı” ve “Diğerleriyle Çalışma Alanı” faktörlerindeki erkeklerin ortalama rank değerleri kadınlarınkine nazaran daha yüksek, “Hizmetlerin Yönetimi Alanı” ve “Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı” faktörlerinde ise tam tersi bir durumun mevcut olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Klinik Liderlik Ölçeği Puanları

Faktörler	Cinsiyet	Ort. Rank	Rank Toplamı	Mann-Whitney U	Sig. (p)
Kişisel Özellikler Alanı (KÖA)	Kadın	148,52	36982,5	5857,5	0,506
	Erkek	157,35	7867,5		
Diğerleriyle Çalışma Alanı (DÇA)	Kadın	148,49	36974,5	5849,5	0,497
	Erkek	157,51	7875,5		
Hizmetlerin Yönetimi Alanı (HYA)	Kadın	153,10	38122,0	5453,0	0,164
	Erkek	134,56	6728,0		
Hizmetlerin İyileştirilmesi	Kadın	150,95	37587,0	5988,0	0,669

Alanı (HİY)	Erkek	145,26	7263,0		
Yönlendirilmelerin	Kadın	149,85	37311,5	6186,5	0,945
Kurgulanması Alanı (YKA)	Erkek	150,77	7538,5		
Toplam Puan (TP)	Kadın	150,41	37451,5	6123,5	0,856
	Erkek	147,97	7398,5		

Bilindiği üzere liderlik hissiyatı ve becerisi, inanılan bir davada yol alırken veya yapılan işe gönülden bağlı iken bunlarla doğru orantılı olarak artış gösterir. Bu nedenle ankete katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri hemşirelik bölümünü tamamladıktan sonra çalışma hayatlarını sürdürecekleri kliniklerdeki liderlik özellikleri belirlenirken, mesleklerine bir gönül bağlarının olması, bu işi severek ve isteyerek yapacak olmaları belirleyici faktörlerden biridir. Tablo 4’deki analiz sonuçları incelendiğinde de bu görüşü savunur nitelikte sonuçların elde edildiği görülmektedir. “Klinik Liderlik Ölçeği” nin faktörlerinin, “Kişisel Özellikler Alanı”, “Diğerleriyle Çalışma Alanı”, “Hizmetlerin Yönetimi Alanı” ve “Yönlendirilmelerin Kurgulanması Alanı” faktörlerinin ve ölçeğin toplam puanının, bölümü isteyerek seçen öğrencilerde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$), (KÖA=0,014, DÇA=0,018, HYA=0,003, YKA=0,007, TP=0,004). Sadece “Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı” alt boyutundaki fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır ($p>0.05$). Ancak bu faktörde de ortalama rank değerlerine bakıldığında bölümü isteyerek seçen öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Öğrencilerin Hemşirelik Bölümünü Seçme Durumlarına Göre Klinik Liderlik Ölçeği Puanları

Faktörler	Seçim	Ort. Rank	Rank Toplamı	Mann-Whitney U	Sig. (p)
Kişisel Özellikler Alanı (KÖA)	İsteyerek	160,33	27897,0	9078,0	0,014
	İstemeyerek	135,62	16953,0		
Diğerleriyle Çalışma Alanı (DÇA)	İsteyerek	159,90	27822,0	9153,0	0,018
	İstemeyerek	136,22	17028,0		
Hizmetlerin Yönetimi Alanı (HYA)	İsteyerek	162,43	28262,0	8713,0	0,003
	İstemeyerek	132,70	16588,0		
Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı (HİY)	İsteyerek	156,21	27181,0	9794,0	0,140
	İstemeyerek	141,35	17669,0		
Yönlendirilmelerin Kurgulanması Alanı (YKA)	İsteyerek	161,46	28093,5	8881,5	0,007
	İstemeyerek	134,05	16756,5		
Toplam Puan (TP)	İsteyerek	162,04	28195,5	8779,5	0,004
	İstemeyerek	133,24	16654,5		

Klinik liderliğin ilişkili olduğu düşünülen bir diğer önemli faktör de akademik başarıdır. Çünkü klinik ortamındaki liderlik, yetenek ve tecrübenin yanında büyük oranda akademik başarıya da gereksinim duymaktadır. Bu doğrultuda, öğrencilerin akademik not ortalamalarının yanı sıra hemşirelik öğrenimlerini normal sürede tamamlayıp tamamlayamamalarının da akademik başarıyla ilişkili olduğu düşünüldüğünden bu iki değişken de test

edilmiştir. İlk olarak öğrencilerin öğrenimlerini normal sürede bitirme durumları analiz edilmiş ve düşünülenin aksine bu örneklem için dönem uzatma durumunun faktörler üzerinde etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür (p değerleri; KÖA=0,388, DÇA=0,083, HYA=0,428, HİY=0,934, YKA=0,769, TP=0,721).

Öğrencilerin akademik not ortalamalarına göre klinik liderlik ölçeği puanları Tablo 5'te yer almaktadır. Analiz sonucunda KÖA ve HYA faktörlerinin ortalama değerlerinin akademik not ortalamalarına göre farklılık gösterdiği (p değerleri; KÖA=0,012, HYA=0,042) ve diğer faktörlerin ortalama değerlerinin ise akademik not ortalamalarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği (p değerleri; DÇA=0,097, HİY=0,242, YKA=0,288, TP=0,098) sonucuna ulaşılmıştır. KÖA ve HYA faktörlerinde belirlenen bu farklılıkların da akademik not ortalaması 2,00 ve altında olan öğrenci grubundan ortaya çıktığı görülmüştür.

Tablo 5. Öğrencilerin Akademik Not Ortalamalarına Göre Klinik Liderlik Ölçeği Puanları

Faktörler	Not Ort.	Ort. Rank	Ki-Kare	Sig. (p)
Kişisel Özellikler Alanı (KÖA)	2,00 ve altı	37,75	12,809	0,012
	2,01-2,50	152,52		
	2,51-3,00	141,02		
	3,01-3,50	166,22		
	3,51-4,00	219,07		
Diğerleriyle Çalışma Alanı (DÇA)	2,00 ve altı	5,50	7,860	0,097
	2,01-2,50	143,12		
	2,51-3,00	147,88		
	3,01-3,50	162,63		
	3,51-4,00	137,14		
Hizmetlerin Yönetimi Alanı (HYA)	2,00 ve altı	18,25	9,908	0,042
	2,01-2,50	154,47		
	2,51-3,00	142,23		
	3,01-3,50	168,13		
	3,51-4,00	163,29		
Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı (HİY)	2,00 ve altı	18,75	5,473	0,242
	2,01-2,50	156,67		
	2,51-3,00	147,90		
	3,01-3,50	156,21		
	3,51-4,00	140,57		
Yönlendirilmelerin Kurgulanması Alanı (YKA)	2,00 ve altı	27,00	4,997	0,288
	2,01-2,50	156,36		
	2,51-3,00	147,83		
	3,01-3,50	156,62		
	3,51-4,00	137,00		
Toplam Puan (TP)	2,00 ve altı	9,25	7,841	0,098
	2,01-2,50	150,74		
	2,51-3,00	145,21		
	3,01-3,50	163,60		
	3,51-4,00	157,57		

Öğrencilerin mezun oldukları lise türünün, aile tipinin, anne ve babalarının eğitim düzeylerinin hem akademik anlamda hem de klinik liderlik yeteneklerinin kazanılması anlamında farklılıklar yaratabileceği düşüncesiyle, klinik liderlik ölçeğinden elde edilen faktörlerin ortalama skorlarının bu değişkenlere göre farklılık gösterip göstermedikleri Kruskal Wallis testi ile test edilmiştir. Öncelikle, mezun olunan lise türüne göre öğrencilerin faktörlere yaklaşımları incelendiğinde hiçbir faktörün lise türüne göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir (p değerleri; KÖA=0,629, DÇA=0,457, HYA=0,848, HİY=0,810, YKA=0,258, TP=0,787). Aynı şekilde öğrencilerin aile tipine göre klinik liderlik ölçeği alt boyutları ve toplam puanları arasında da istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür (p değerleri; KÖA=0,916, DÇA=0,674, HYA=0,363, HİY=0,939, YKA=0,288, TP=0,488). Son olarak, öğrencilerin anne ve babaların eğitim durumlarının belirlenen faktörler üzerindeki etkisi incelendiğinde, anne eğitim durumunun anlamlı bir farklılık yaratmadığı (p değerleri; KÖA=0,066, DÇA=0,262, HYA=0,065, HİY=0,063, YKA=0,111, TP=0,056), fakat baba eğitim durumu ile klinik liderlik ölçeği toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır.(baba eğitim durumu için p değerleri; KÖA=0,313, DÇA=0,251, HYA=0,110, HİY=0,056, YKA=0,089, TP=0,043).

Ayrıca, yaş değişkeninin faktörler üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı da Kruskal Wallis testi ile test edilmiş ve bütün faktörlerin p değerleri incelendiğinde (KÖA=0,169, DÇA=0,245, HYA=0,126, HİY=0,439, YKA=0,106, TP=0,125) hiçbir faktörün yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Bunun en önemli nedeni ise öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun birbirine yakın yaşlarda olması ile açıklanabilir. Yoksa genel olarak düşünüldüğünde yaş değişkeninin liderlik üzerinde yadsınmaz bir etkisinin olduğu aşikârdır.

Çalışmaya katılan öğrencilerin genel akademik not ortalamalarının klinik liderlik toplam puanı üzerindeki etkisine ilişkin kurulan model, yapılan analizler sonucunda (F=3,131; p=0,079>0,05) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Tablo 6). Ancak genel akademik not ortalamalarının, klinik liderlik ölçeği alt boyutlarından “Kişisel özellikler alanı” ve “Hizmetlerin yönetimi alanı” boyutları üzerindeki etkisine ilişkin kurulan modeller istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (KÖA için; F=7,373; p=0,007<0,05; HYA için; F=4,716; p=0,031<0,05). Modellere ilişkin parametre katsayılarına bakıldığında da, akademik not ortalaması bağımsız değişkeninin “Kişisel özellikler alanı” ve “Hizmetlerin yönetimi alanı” bağımlı değişkenleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir (KÖA için; t=2,715, p=0,007<0,05; HYA için; t=2,172, p=0,031<0,05).

Tablo 6. Akademik Not Ortalamasının Klinik Liderlik Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Modelinin Anlamlılığına İlişkin ANOVA Sonuçları

	<i>Sum of squares</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>
Regression	,243	1	,243	3,113	,079
Residual	23,195	297	,078		
Total	23,438	298			

“Klinik Liderlik Ölçeği” alt boyutları arasında bir ilişkinin olup olmadığının belirlenebilmesi amacıyla Sperman korelasyon analizi uygulanmıştır. Bu analizlerin sonuçlarının sunulduğu Tablo 7’deki değerler incelendiğinde faktörlerin tamamının kendi aralarındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Ayrıca tüm boyutların kendi aralarındaki ilişkiler pozitif yönlü olup, “Yönlendirilmelerin Kurgulanması Alanı” ile “Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı” faktörleri arasındaki ilişki en yüksek ilişki değerine (Sperman rho: 0,704) sahiptir.

Tablo 7. Sperman Korelasyon Analizi Sonuçları

	KÖA	DÇA	HYA	HİY	YKA	Toplam
KÖA	1,000	,486**	,480**	,448**	,478**	,667**
DÇA	,486**	1,000	,570**	,587**	,593**	,777**
HYA	,480**	,570**	1,000	,659**	,642**	,827**
HİY	,448**	,587**	,659**	1,000	,704**	,851**
YKA	,478**	,593**	,642**	,704**	1,000	,875**
Toplam	,667**	,777**	,827**	,851**	,875**	1,000
Akademik Ort.	,132*	,098	,129*	,041	,017	,096

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Sonuç

Bu çalışmada öğrencilerin akademik başarı düzeyleri ile klinik liderlik özellikleri arasındaki etkileşim tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda hemşirelik bölümü son sınıfında öğrenimlerine devam eden %86,3’ü ($n = 250$) kadın, %16,7’si ($n = 50$) erkek olan toplam 300 öğrenciye, içerisinde “Klinik Liderlik Ölçeği” ne ait ifadelerin, akademik başarı düzeylerini etkileyen faktörlerle alakalı soruların ve SOSYO-demografik soruların yer aldığı bir anket formu uygulanmıştır.

Çalışmada kullanılan ankette yer alan “Klinik Liderlik Ölçeği” ne ait alt boyutların ortalama puanları ve toplam ölçek puanı incelendiğinde; ‘Kişisel Özellikler Alanı’ puanının; $2,55 \pm 0,24$, ‘Diğerleriyle Çalışma Alanı’ puanının; $2,59 \pm 0,30$, ‘Hizmetlerin Yönetimi Alanı’ puanının; $2,55 \pm 0,34$, ‘Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı’ puanının; $2,52 \pm 0,38$, ‘Yönlendirmelerin Kurgulanması Alanı’ puanının; $2,39 \pm 0,42$ ve ölçeğin toplam puan ortalamasının ise $2,52 \pm 0,28$ olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin akademik başarı puanları da 4 üzerinden $2,85 \pm 0,32$ olarak hesaplanmıştır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen p değerleri incelendiğinde, öğrencilerin cinsiyetlerinin (KÖA=0,506, DÇA=0,497, HYA= 0,164, HİY=0,669, YKA=0,945, TP=0,856), yaşlarının (KÖA=0,169, DÇA=0,245,

HYA=0,126, HİY=0,439, YKA=0,106, TP=0,125), öğrenimlerini normal sürede bitirme durumlarının (KÖA=0,388, DÇA=0,083, HYA=0,428, HİY=0,934, YKA=0,769,TP=0,721), mezun oldukları lise türünün (KÖA=0,629, DÇA=0,457, HYA=0,848, HİY=0,810, YKA=0,258, TP=0,787), aile tiplerinin (KÖA=0,916, DÇA=0,674, HYA=0,363, HİY=0,939, YKA=0,288, TP=0,488) ve anne eğitim durumlarının (KÖA=0,066, DÇA=0,262, HYA=0,065, HİY=0,063, YKA=0,111, TP=0,056) klinik liderlik ölçeğinin alt faktörleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olmadığı görülmüştür. Klinik liderlik ölçeğinin alt faktörlerinden KÖA ve HYA faktörlerinin ortalama değerlerinin akademik not ortalamalarına göre farklılık gösterdiği (KÖA=0,012, HYA=0,042) ve diğer faktörlerin ortalama değerlerinin ise akademik not ortalamalarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği (DÇA=0,097, HİY=0,242, YKA=0,288, TP=0,098) sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca baba eğitim durumu ile klinik liderlik ölçeği toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu da analizler sonucunda saptanmıştır (KÖA=0,313, DÇA=0,251, HYA=0,110, HİY=0,056, YKA=0,089, TP=0,043).

Sonuç olarak bu çalışmada hemşirelik son sınıf öğrencilerinin klinik liderlik düzeylerinin yüksek olduğu ve klinik liderlik ile akademik başarı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak hemşirelik öğrencilerinin geleceğin klinik lider adayları olduğu düşüncesiyle bu konuda daha büyük örneklem gruplarında çalışmaların yapılması, öğrenci ve klinisyen hemşirelerin liderlik özelliklerinin daha da geliştirilebilmesi için hem mezuniyet öncesi hem de mezuniyet sonrası eğitimlerin planlanarak sonuçlarının değerlendirilmesi önerilebilir. Budak ve Özer (2018)' in de ifade ettiği gibi hemşireler bütüncü, savunucu, iyileştirici, katılımcı ve problem çözücü güçlerini kullanarak hemşirelik mesleğini geleceğe taşımak adına liderlik davranışlarını öğrenip geliştirmeli ve gelecek nesillere aktararak lider hemşireler yetiştirilmesini sağlamalıdır. Ayrıca sağlık kurumlarında verilen hizmetin iyileştirilmesinde, bakım kalitesinin yükseltilmesinde ve hemşirelerin yetiştirilmesinde hemşire liderlerin önemli rolleri bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, hemşirelerin liderlikle ilgili özelliklerinin eğitim sürecinde belirlenmesi ve bu doğrultuda farkındalıklarının artırılması için de gerekli özenin gösterilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Ardahan M, Konal E. (2017). Hemşirelikte Yöneticilik ve Liderlik, Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, GÜSBD, 6(1): 140 – 147.
- Bakan, İ. (2008). Örgüt Kültürü Ve Liderlik Türlerine İlişkin Algılamalar İle Yöneticilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması, *KMU İİBF Dergisi*,10;14: 1-28.

- Bayık A. (1991). Ülkemizde Hemşirelik Eğitiminin Gelişimi ve Öğretime İlişkin Sorunlar. *Ege Üniversitesi HYO Dergisi*, 7:29–40.
- Budak F, Özer Ö. (2018). Hekim ve Hemşirelerin Klinik Liderlik Algılarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi*, 15 (2): 99-105.
- Budak F. (2017). Klinik Liderlik Ölçeğinin Türkçe Geçerlik Güvenilirlik çalışması: Kamu Hastaneleri Örneği, *ACU Sağlık Bil. Dergisi*, 7(2): 85-91.
- Budak F. (2018). Sağlık Yönetiminde Klinik Liderlik, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Duygulu S, Kubilay G. (2008). Yönetici Hemşirelerin Ve Birlikte Çalıştıkları Hemşirelerin Liderliğe İlişkin Değerlendirmeleri Ve Yönetici Hemşirelerin Sahip Oldukları Liderlik Özellikleri, *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 1-15.
- Erdemir F. (1998). Hemşirenin Rol ve İşlevleri ve Hemşirelik Eğitiminin Felsefesi. *Cumhuriyet Üniversitesi HYO Dergisi*, 2:59–63.
- Eren, E. (2010). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikaları, (8.bs.), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Erkan E, Abaan S. (2006). Devlete Ve Özel Sektöre Bağlı Hastanelerde Çalışan Servis Sorumlu Hemşirelerinin İşe Ve İnsana Yönelik Liderlik Yönelimlerinin İncelenmesi. *Hacettepe Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 1–13.
- Gün I, Aslan Ö. (2018). Liderlik Kuramları ve Sağlık İşletmelerinde Liderlik. *Journal of Health and Nursing Management*, 5(3):217-226.
- Keklik B. (2012) Sağlık Hizmetlerinde Benimsenen Liderlik Tiplerinin Belirlenmesi: Özel bir hastane örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi C.XIV, S I*.
- Koç M, Avşaroğlu S, Sezer A. (2004). Üniversite öğrencilerinin akademik başarıları ile problem alanları arasındaki ilişki. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11:483-499.
- Koçak, R.D. & Özüdoğru, H. (2012). Yöneticilerin liderlik özelliklerinin çalışanların motivasyonu ve performansı üzerindeki etkileri: Kamu ve özel hastanelerinde bir uygulama. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 76-88.

- Koçel, T. (2010), “İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik, Modern, Çağdaş ve Güncel Yaklaşımlar”, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım 12. Baskı.
- Kumar S, Rinu PK. (2018). Leadership skills for Nurses. *Nursing and Health Care*, 8(5): 1-2.
- NHS (2012). Clinical Leadership Competency Framework: Self Assesment Tool, NHS Leadership Academy.
- Özer, Ö., Budak, F., Şentürk, S., & Gün, Ç. Hekim ve Hemşirelerin Klinik Liderlik Algılarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi (HEAD)*, 15(2), 99-105.
- Özkan NÖ, Akın S, Durna Z. (2015). Hemşirelik Öğrencilerinin Liderlik Yönelimleri Ve Motivasyon Düzeyleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12 (1): 51-61.
- Öztürk H, Kahriman I. (2013). The opinion of nurse students regarding leadership in Nursing. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 93: 111-115.
- Öztürk N, Ulusoy H. (2008). Lisans ve Yüksek lisans hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri Ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 1:15-25.
- Öztürk, H., Bahçecik, N., Gürdoğan, E.P. (2012). Hastanelere Göre Yönetici Hemşirelerin Liderlik Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *İ.Ü.F.N. Hemşirelik Dergisi*, 20 (1): 17-25.
- Roe SC. (1989). Factors influencing the leadership behaviors of staff nurses. Dissertation, Arizona State University. URL: <http://proquest.umi.com/pqdweb?index=0&did=747304&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1190967674&clientId=4471>. 5 Eylül 2007.
- Şimşeker M, Ünsar S. (2008). Küreselleşme Süreci Ve Liderlik Globalizing Process and Leadership. *Journal of Yaşar University*, 3(9): 1029-1045.
- Warshawsky NE, Havens DS. (2014). Nurse manager job satisfaction and intent to leave. *Nurs Econ*. 32(1): 32–39.
- Wong CA., Cummings GG. & Ducharmel. (2013). The relationship between nursing leadership and Patient Outcomes: a systematic review update. *Journal of Nursing Management*, 21, 709–724.

Yıldırım İ. (2006). Akademik Başarı Yordayıcısı Olarak Gündelik Sıkıntılar Ve Sosyal Destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30:258-267.

Yiğit R. (2000). Klinik Sorumlu Hemşirelerinin Liderlik Davranışları. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 4 (1).

Yoder-Wise P. (2003). *Leading and Managing in Nursing* 3rd.ed. Mosby, Inc. Printed in China.

Extended Abstract

Leadership is defined as the process of guiding the activities of others in order to realize personal or group objectives under certain conditions. There is a need for high quality leaders in health institutions to which special importance both in terms of technological and human resources should be given. As the health systems become more complex, the need for compliance with the service professionals increases, and the staff needs to cooperate and coordinate the activities. The formation of cooperation is related to the fact that nurses who have an important place in the health team have leadership and management features and can use these features effectively. The success of primary health care depends on the changes in the health care system to increase the standards of care of the patient, and the good education of nurses and other health personnel who will provide care. One of the most important conditions in the development of the quality of nurses is the quality of education. Academic achievement is defined as a measure or indicator of the degree which an individual benefits from a particular course or academic program in school setting, but also as an average of the grades or grades the student receives from the courses in the academic program. Although there are many factors that affect leadership, it is aimed to determine the relationship between academic achievement levels and clinical leadership in this study.

This study was carried out as descriptive type in order to determine the relationship between clinical leadership and academic achievement level of nursing senior students. In the study, 300 students from all senior nursing students at Erciyes University (359) who were attending classes during the study and accepted to participate in the study were included in the study. The data were analyzed using IBM SPSS 24.0 (Statistical Package for the Social Sciences).

The Clinical Leadership Competency Framework (2012) developed by the NHS Leadership Academy (Clinical Leadership Competency Framework Self Assessment Tool) and adapted to Turkish by Budak (2017) was used in this study. In order to determine the validity of the Clinical Leadership Scale used in this study, factor analysis was performed. In the factor analysis, the p value of the Barlett sphericity test, which measures the adequacy of the relationship between the variables, was found to be 0.00 and it was lower than the 0.05 significance level. The adequacy of the sample

size was confirmed by the finding of KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) test as 0,908. In addition, Cronbach's Alpha value of the scale was determined as 0,926 and the scale was found to be highly reliable. The mean scores were obtained by collecting the scores of the responses to the expressions in the 40-item scale by taking the averages of the total clinical leadership score and responses to the expressions under each factor.

The factors related to the Clinical Leadership Scale were compared with the gender, age, high school, nursing department of the nursing students in the sample, their choice of parents, education level of their parents, family types and academic grade point average. In this comparison, Kruskal Wallis and Mann Whitney U tests were used for nonparametric statistical tests because the assumptions for parametric statistical tests were not provided. In addition, the relationships between the factors were also determined by the Spearman correlation coefficient.

When the mean scores and subscale scores of the sub-dimensions of the Clinical Leadership Scale were examined in the questionnaire used in the study; Personal Characteristics Area score were found as 2.55 ± 0.24 , Work Area with Others score 2.59 ± 0.30 , Services Management Area score 2.55 ± 0.34 , the Service Improvement Area score $2,52 \pm 0,38$, the Orientation Area of the Redirection Points $2,39 \pm 0,42$ and the mean score of the scale 2.52 ± 0.28 , respectively. In addition, academic achievement scores of students was calculated as 2.85 ± 0.32 out of 4.

In this study, it was determined that clinical leadership levels of nursing students were high and there was no statistically significant relationship between leadership and academic achievement. Based on these results, it can be suggested that nursing students will be the leading clinical candidates of the future, and studies can be done in larger sample groups in order to improve the leadership characteristics of students and clinician nurses both before graduation and after graduation. Nurses should develop leadership behaviors in order to carry the nursing profession to the future by integrating, advocating, healing, participatory and problem-solving forces, and providing the training of leading nurses by transferring them to future generations.

İÇSEL PAZARLAMA UYGULAMALARININ ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİ ÜZERİNE ETKİSİ VE ÖRGÜTSEL ADALETİN ARACILIK ROLÜ*

Şükrü ŞENOL & Volkan ÖNGEL*****

Öz

Çalışma içsel pazarlamanın iş tatmini üzerine etkisi ve örgütsel adaletin aracılık rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada ayrıca, içsel pazarlama, iş tatmini ve örgütsel adalet değişkenlerinin aralarındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma modelinden hareketle dört ana hipotez belirlenmiştir. Araştırma modelinde sunulan hipotezler, İstanbul ilinde faaliyet gösteren bir özel güvenlik şirketinde çalışan 543 personelden anket yöntemi ile alınan veriler SPSS ve AMOS programları kullanılarak test edilmiştir. Örneklem seçilmeden tam sayım metodu ile evreninin tamamına ulaşılmıştır. Tanımlayıcı ve kesitsel bir çalışma yürütülmüştür. Ölçeğin güvenilirlik derecesi yüksek ve Cronbach Alpha değeri 0,979 bulunmuştur. Kavramsal modelle ilgili gerçekleştirilen analizler sonucunda içsel pazarlama uygulamaları ve alt boyutlarının iş tatmini ve örgütsel adaleti pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca örgütsel adaletin de iş tatmini üzerine pozitif yönde etkisi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte içsel pazarlama uygulamalarının ve alt boyutlarının iş tatmini üzerine etkisinde, örgütsel adaletin aracılık rolüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgulara göre, iş tatminini artırabilmek için tüm çalışanlara yönelik yatırımlar yapmak gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İçsel Pazarlama, Örgütsel Adalet, İş Tatmini, Etkili İletişim, Aracı Değişken

THE EFFECT OF INTERNAL MARKETING PRACTICES ON EMPLOYEES' JOB SATISFACTION AND THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL JUSTICE

Abstract

This study aims to determine the effect of internal marketing on job satisfaction and the mediating role of organizational justice. In the study, the relationships between internal marketing practices, job satisfaction and organizational justice variables were tried to be determined. Based on the research

* Bu çalışma Şükrü Şenol tarafından Beykent Üniversitesinde Doç. Dr. Volkan Öngel danışmanlığında hazırlanan "İçsel Pazarlama Uygulamalarının Çalışanların İş Tatmini Üzerine Etkisi ve Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Doktora Programı, senolsukru@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2568-4923>

*** Doç. Dr. Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat (Türkçe) Bölümü, volkanongel@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8881-2465>

model, four main hypotheses were determined. The hypotheses presented in the research model were tested with the help of SPSS and AMOS programs by using the data obtained from 543 personnel working in a private security company operating in Istanbul province. The whole universe was reached by full count method without selecting the sample. A descriptive and cross-sectional study was conducted. The reliability of the scale was found high and Cronbach alpha was .979. As a result of the analyses performed on the conceptual model, it was found that internal marketing practices and sub-dimensions positively affects job satisfaction and organizational justice. In addition, it has a positive effect on job satisfaction in organizational justice. In addition, organizational justice has an intermediary role in the effect of internal marketing practices and sub-dimensions on job satisfaction. According to these findings, it can be said that it is necessary to make investments for all employees in order to increase job satisfaction.

Keywords: Internal Marketing, Organizational Justice, Job Satisfaction, Effective Communication, Moderate

Giriş

İçerisinde insanın olmadığı bir organizasyon bulunmaz. Örgütlerde teknoloji, makine, cihaz ve yöntem ne kadar iyi olursa olsun, insan önemli bir kaynaktır. Bir organizasyon en üst düzey yöneticisinden, en alt düzey çalışanına kadar insanlardan oluşur. Özellikle hizmet sektöründe faaliyette bulunan bir örgütün başarılı ya da başarısız olmasında çalışanlara ait sorunlar önemli yer tutmaktadır. Organizasyonlar önemli bir kaynak olan insanın değerini artırmak için farklı teknikler uygulamaktadırlar. Bunların en önemlilerinden biri, içsel pazarlama olarak literatürde yerini almıştır.

Ürün ve hizmet kalitesini sürekli geliştirmek ve iyileştirmek için o ürün ve hizmetle katkısı olan tüm bireylerin kalitesi önemlidir. 21. yüzyılın en önemli değeri insandır. Yine insan her türlü sürecin girdilerinin içindeki en önemli kaynaklardandır (Arslanoğlu, 2018: 38). Çalışmanın amacı, içsel pazarlamanın iş tatmini üzerine etkisini belirlemek ve örgütsel adaletin içsel pazarlamanın iş tatmini üzerine aracı etkisini incelemektir. Araştırmanın önemi, Türkiye’de bu alandaki araştırmaların yeterli olmaması sebebiyle, özel güvenlik şirketlerinde eksikliği bulunan bu konuların incelenmesi, bu çalışmanın saha kısımlarına anketler sağlanması konusunda teşvik edilmesi ve destek olunması, içsel pazarlamanın sonucunda iş tatmininin artırılabilmesinin yöneticilerin ilgisini çekecek konuların arasında olması olarak söylenebilir. Araştırma, İstanbul’da bulunan bir özel güvenlik şirketi çalışanlarını kapsamaktadır. Araştırmanın İstanbul’da bir özel güvenlik şirketinde yapılması, kesitsel olması ve içsel pazarlamanın üç boyutunun çalışmaya dahil edilmesi araştırmanın sınırlılıkları olarak kabul edilebilir. Araştırmanın hipotezleri, içsel pazarlama uygulamalarının iş tatmini ve örgütsel adaleti etkilediği, örgütsel adaletin iş tatminini etkilediği ve örgütsel adaletin aracı etkisinin olduğu olarak ileri sürülmüştür.

1.İÇSEL PAZARLAMA

Peter Drucker, “Pazarlama sadece pazarlamacılara bırakılmayacak kadar önemli bir iştir.” diyerek pazarlamanın önemini vurgulamıştır. Pazarlama; değişen yönetim biçimlerine ve yeni yaklaşımlarına, değişen rekabet gücüne, değişen teknolojiye ve değişen bilgilere göre farklı tanımlarla bilime hizmet etmektedir. Pazarlama kavramsal gelişimini devam ettirirken 1970’lerde farklı bir boyutu olarak içsel pazarlama kavramı ortaya çıkmıştır (Arslanoğlu, 2019: 5). Hizmet alanlarındaki artan rekabet, rakiplerden farklılaşmak ve hizmetin kalitesini artırmak için yeni stratejileri uygulamaya birçok örgütte yol açmıştır (Huang ve Chen, 2013). Bunlardan biri olan içsel pazarlama, genel iş performansı sonuçlarıyla dış müşterilerimizi memnun etmeye yönelik, bir iç müşteri olarak görülen çalışanlara değer katmak için uzmanlaşmış bir pazarlama yaklaşımıdır (Mutharasu vd., 2013). Ahmed ve Rafiq 2003’e göre iç pazarlamanın ana amacı çalışanları müşteri olarak görmek ve bir yönetim aracı olarak kurumun ana fikirlerini satmaktır (Wu vd., 2013).

1.1. İçsel Pazarlama

Küreselleşme döneminde organizasyonların rekabette üstünlük kazanabilmeleri için en etkili kaynak olduğu kabullenilen insanın örgüt amaçları doğrultusunda hareket edebilmesi için örgütteki tüm çalışanların motivasyonunu, memnuniyetlerini ve örgüte bağlılıklarının düzeyini artırabilmek için içsel pazarlama faaliyetlerini uygulamaya koymaları gerekmektedir (Tuncay, 2009: 86). İşletme alanında ki gelişmelere bakılırsa; pazarlama stratejilerinde yaşanan değişim, dikkatleri bu konuya çekmektedir. Geçmişte sadece dış müşteriler hedef alınarak yapılan uygulamalar yerine, çalışanların da müşteri gibi kabul edildiği uygulamalar esas alınmaya başlamıştır. Bu değişim genel anlamda önemli bir konudur (Arslanoğlu, 2019, 11). Şirketler müşterilerle etkileşimlerini pekiştirmek ya da örgütsel performanslarını artırmak niyetindeyse geleneksel pazarlama yaklaşımları yeterli değildir. Müşterilerinin tatminini artırmak için oldukça yüksek müşteri odaklı davranışları ile çalışanlar, müşterileri ve organizasyon arasındaki uzun dönemli ilişkileri geliştirmeye yol açarlar ve müşteri odaklı davranışlar organizasyon performansını artırabilir (Wu vd., 2013).

İçsel pazarlamanın, özellikle hizmet işletmelerinde önem verilmeye ve uygulanmaya başlanan bir yaklaşım olduğu dikkatleri çekmektedir. Hizmet işletmelerindeki çalışanlarla müşteriler arasındaki ilişkilerin ve iletişimlerin gücü işletmelerin performanslarını olumlu şekilde etkilediğinden, işletmeler çalışanlarıyla aralarındaki ilişkilerini de geliştirmeye özen göstermektedirler (Özdemir, 2014).

1.2.İçsel Pazarlamanın Gelişim Aşamaları

İçsel pazarlamanın gelişim aşamaları söz konusu olduğunda üç aşamanın ön planda olduğu söylenebilir. Bunlar aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir.

- Çalışan Tatmini Aşaması: Bu aşamada dış müşterinin tatmin edilmesi amacıyla önce iç müşterinin tatmin edilmesi gereği öngörülmüştür. İç müşteri ne kadar tatmin olmuşsa dış müşteriyi tatmin etmek için o kadar performans gösterecektir.

- Müşteri Yönlülük Aşaması: Müşteri yönlülük; iç ve dış müşteri yönlülük olarak iki farklı açıdan değerlendirilir. Müşteri yönlülük, müşterilere yakın olup onlarla sürekli iletişim içinde bulunarak, karşılıklı bilgi paylaşımını sağlayıp, mevcut sorunların çözülmesi ve muhtemel sorunların çıkmadan önlenmesi ile müşterilerin mevcut ihtiyaçlarını öngörerek, ancak bu öngörülerde bulunurken dış çevrede gelişen ekonomik, teknolojik, politik olayları ve işletme sahibiyle diğer çıkar sahiplerinin çıkarlarını göz ardı etmeden, müşteri çıkarlarını öncelikli tutarak müşteriye üstün değer yaratıp, işletme için uzun dönemde kar oluşturmak olarak tanımlanabilir (Varinli ve Çatı, 2010: 89-90).

- Değişim Yönetimi ve Strateji Uygulama Aşaması: Strateji uygulama, uzun vadeli işletme hedeflerini tanımlama ve bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik sistemli bir yaklaşımdır (Çetin, 2013: 53). Değişim yönetimi ve belirlenen pazarlara olan duyarlık, pazarlama ilkelerinin bütün örgütün içerisinde uygulanmasını gerektirir (Varey, 1995).

1.3.İçsel Pazarlamanın Amaçları

İçsel pazarlama, hizmet işletmelerinin dış müşterileriyle direk olarak iletişime giren ve destekleyici önemi olan çalışanlarını, dış müşterilerin memnun olmasını sağlamak üzere ekip halinde çalışmalarını için etkili bir biçimde eğitilmeleri ve motivasyonlarının sağlanmaları anlamına gelmektedir (Kotler ve Armstrong, 2005: 260). Bu durumda içsel pazarlamanın amacı, etkili ve koordineli bir biçimde tüm faaliyetlerin kurum içerisinde kullanılan pazarlama benzeri bir yaklaşımla çalışanların hizmet anlayışı ve müşteri yönlü performanslara doğru yöneltilmesidir (Varey, 2001). Bunun yanında işletmelerin iç müşterileriyle dış müşterileri arasında iyi bir etkileşim kurmak ve eski dış müşterileriyle olan ilişkilerini sürekli hale getirmektir (Urk, 2015: 9). İçsel pazarlamanın temel amacı, işletme yönetiminin çalışanların ihtiyaçlarına önem vermesi ve çalışanların motivasyonlarını sağlamasıdır (Candan ve Çekmecelioğlu, 2009).

Temel amaçların dışında içsel pazarlamanın diğer amaçları (Varinli, 2012: 116): 1) Örgütlerde ki nitelik sahibi olan çalışanların örgüte olan bağlılıklarını arttırmak, 2) Yönetim ve çalışanların arasındaki motivasyonları sağlamak ve arttırmak, 3) Rekabet edebilir hizmet sunumu için; değişen ekonomik, politik ve teknolojik çevreye uygun ve kaliteli yönetim anlayışını benimsemek, 4) Verimliliği arttırmaktır. İçsel pazarlamanın nihai amacı, çalışanların hizmet kavramlarına motive edilmesi ve daha fazla müşterinin bilinçli yapılmasıdır (Armstrong ve Kotler, 2009).

1.4.İçsel Pazarlamanın Yararları

İçsel pazarlama uygulamaları başarılı olarak ortaya konulduğunda işletmelere önemli faydalar sağlamaktadır (Arnett vd., 2002). Bunlar; 1) İşten ayrılma oranlarında azalma sağlar. 2) Çalışanların işlere bakış açıları değişir, işlerini daha çok severek yaparlar, çalışanların tatminlerinde de gözle görülür yükselmeler ortaya çıkar. 3) Çalışanların memnuniyetlerinin artması sonucunda, kendilerini işlerine adanmaları sebebiyle hizmet kalitesinde artışlar görülür. 4) Örgütlerdeki dönüşüme ve yeniliklere açık bir kurum kültürünün oluşturulmasına da yardım eder.

1.5. İç Pazarlamanın Boyutları

Bir işletme, iç pazarı olan çalışanlarını dış müşterilerinin ihtiyaçlarını, isteklerini ve beklentilerini karşılayabilmek için bilgilendirmeli, eğitmeli, yetiştirmeli, ödüllendirmeli ve motive etmelidir (Doukakis ve Kitchen, 2004).

- **Ödül ve Motivasyon:** İçsel pazarlamanın temel amacı bütün kademelerde motivasyonu sağlanmış ve müşteri yönlü çalışanlar sağlamaktır (Ewing ve Caruana, 1999). İnsanları motive etmek, onların istek ve ihtiyaçları ile samimi olarak ilgilenmeyi gerektirir (Çetin vd., 2001: 260).

- **Etkili İletişim:** Bir organizasyonda etkin iletişim, içsel pazarlama ve müşteri odaklılığının geliştirilmesi için gereklidir. İç iletişim, çalışanların müşterilere hizmet ederken gerekli bilgileri almalarına ve şirketin politikalarını ve stratejilerini bilmelerine yardımcı olabilir (Grönroos, 1990). Yöneticiler ve çalışanlar arasında iletişim, çalışanlara sadece yönetim desteğinin artırılması değildir. Aynı zamanda kendi iş performansını artırmak için geribildirim sağlar (Wu vd., 2013).

- **Çalışan Seçimi:** İnsan gücü yönetiminin temel ve önemli işlevlerinden biri personel seçme ve işe almadır (Saruhan ve Öncer Özdemir, 2004: 183). Çalışanlar sadece işe alınmamalı, seçilmelidir. Seçim süreci, doğru görev ve insan eşleştirmesini sağlaması açısından önemlidir (Çetin vd., 2001, 100). Çalışan seçimi Khan ve diğerleri (2010) tarafından mevcut bir iş veya gelecekte açılacak iş pozisyonunun ihtiyaçlarını bulmak için doğru niteliklere sahip doğru adayların seçiminin sistematik bir süreci olarak tarif edilmiştir (Elsamen ve Alshurideh, 2012). Çalışan seçimi kaliteli hizmette önemli bir rol oynayan büyük ve birinci faktördür (Khan vd., 2010).

- **Personel Alımı:** İşe alma çeşitli yöntemler kullanarak, son boşalan veya yeni oluşturulan pozisyonları doldurmak için başvuru talebine uygun seçim yapılması olarak tanımlanmaktadır (Elsamen ve Alshurideh, 2012).

- **İş Gören Gelişimi:** Çalışanların verimliliklerini artırmak, istekli olarak çalışmalarını sağlamak ve çalıştıkları işletmelerle

özdeşleşmeleri isteniyorsa işgörenlerin gelişimlerinin desteklenmesi önemli bir ihtiyaçtır (Back vd., 2011). Back vd. bu ihtiyaç bağlamında, eğitimi ve çalışanların fırsatlara sahip olmalarını yüksek kaliteli hizmetin sağlanabilmesi için önemli bulmaktadır (Urk, 2015: 42). Çalışanlar, iyi iş yapmak amacıyla olan organizasyonlarda iyi iş yapmaları ve görevlerini bilmeleri için eğitilip geliştirilmelidir.

- Destek Sistemi: Yönetimin çalışanlara her türlü altyapıyı sağlaması gerekmektedir. Teknoloji kuruluşun performansının geliştirilmesi ve iç süreçlerin daha hızlı yapılmasında büyük bir rol oynar. Pugh vd. (2002) bilgi sisteminin hizmet sunumunu kolaylaştırması gibi destek sistemleri temin edilmesini ileri sürmüşlerdir (Elsamen ve Alshurideh, 2012).

- Sağlıklı Çalışma Ortamı: Çalışma ortamlarının sağlıklı ve güvenli olacak şekilde uygun duruma getirilmesi çalışanların sağlıkları ve güvenlikleri bakımından pozitif olduğu gibi çalışanların verimliliklerini de pozitif anlamda etkilemesi ve çalışanların sosyal hayatından hizmet sundukları alanlara kadar iyi olma halinin sürekliliğinin sağlanması açısından önemlidir (Parlar, 2008).

- Yetkilendirme (Güçlendirme): Çalışanları güçlendirme çalışanların kendi yetkinliğiyle doğrudan ilgilidir. Çalışanlar yetkilendirmeyi yönetimden aldıklarından, işi en iyi şekilde yapmak için yeteneklerini daha büyük bir inançla geliştirirler (Robinson vd., 2011).

2. İŞ TATMİNİ

İş tatmini, 1920'li yıllarda ileri sürülmüş, öneminin anlaşılması 1930-1940'lı yıllarda olmuş ve farklı sosyal bilimler alanında araştırma konusu olmuştur. Uzun zamandır araştırma konusu olmasına rağmen iş tatmini, çağdaş yönetim anlayışına göre önemini kaybetmeyen bir etken olarak yer almaktadır (Filiz, 2014). İş tatmini, bilim adamlarının çalışma şartlarını soyut şekilde değerlendirmesinde, yöneticilerin ve araştırmacıların örgütsel bağlılık, ekstra rol davranışı, çalışan devir hızı ve işten ayrılma niyeti gibi örgütsel sonuçları değerlendirmesinde önemli bir kavramdır. İş tatmini insanların duygu ve deneyimlerini, bu deneyim ve duygulara sahip kişiyle onun işi ve çevresi arasında olan ilişkileri göstermektedir. Farklı bir bakış açısıyla, her çalışanın iş yaşamının sonunda işine, iş çevresine ve örgütüne ait birçok deneyimleri oluşmaktadır (Kök, 2006).

İş tatmini, çalışma koşullarının ya da işten kazanılan çıktılardan bireysel olarak değerlendirilmesi ve kişinin beklentiler, değerler, normlar sistemlerinden geçerek yapılan işler ve çalışma şartlarına ait algılarına karşı ortaya çıkardığı içsel tepkilerden oluşmaktadır. Bireyin iş tecrübesini ve işini değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan olumlu hislere iş tatmini denir (Soysal vd., 2017). İş tatmini; kişilerde, iş hayatı ya da çalıştıkları işyeri şartları arasındaki uyumluluğun sonucunda görülen memnuniyet ve kişilerin işlerine karşı almış oldukları olumlu tutum şeklinde tanımlanabilmektedir. İş

tatmini denildiğinde işten kazanılan maddi çıkarlar, çalışanların birlikte çalışmaktan zevk duyduğu çalışma arkadaşları ve bir eser ortaya koymanın sağladığı mutluluk akla gelmektedir. Kişilerin hedefleriyle kuruluş hedeflerinin uyumluluğu, işten beledikleri ödülleri kazandıklarını kıyaslanması, iş tatminiyle yakından alakalı konulardır (İşcan ve Timuroğlu, 2007). İş tatmini, çalışanın işi hakkındaki düşüncelerini etkileyen değişkenler, ücret, terfi olanakları, sosyal haklar, yöneticiler, mesai arkadaşları, iş şartları, haberleşme, güvenlik, verimlilik ve işin özelliğidir. Bu değişkenlerin her birinin iş tatminini farklı biçimlerde etkilediği görülmektedir (Özdevecioğlu vd., 2003). İş tatmini dünya üzerindeki her çalışan için önemli olduğundan konu üzerinde yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu süreç beraberinde çeşitli tanım ve teoriyi birlikte getirirken Avrupa düzeyinde geleneksel iş doyumunu teorilerinin daha gerisinde olduğu bunların yerine iş tatmininin genellikle işyeri stresinin ve iş talebi kontrol modelinin bir sonucu olarak incelenmektedir (Öngel, 2019:40).

2.1. İş Tatmininin Önemi

İş tatmininin örgütsel açıdan önemi verimlilik, yabancılaşma, işten ayrılma, çatışmalar, iş kazaları vb. kavramlarla ilişkisine dayanmaktadır. İş tatmininin sağlanamaması bireylerin uykusuzluk, iştahsızlık, hayal kırıklığı gibi rahatsızlıklarının, zihinsel ve fiziksel davranış bozukluklarının, organizasyonların çalışabilirlikten uzaklaşmasının, işten soğuma sebebiyle sağlıklı bir topluma gidişin nedenini oluşturacaktır (Gök, 2006). İş tatmininin başka boyutu da iş hayatının bireyin tüm hayatını etkilemesi ve hayat doyumunun veya doyumsuzluğunun bir nedeni haline gelmesidir. İş tatminiyle çalışanın aile ve toplum hayatı yakın ilişki içerisinde. İş tatmininin yetersiz olduğu durumlarda, hayat doyumuna da düşük olacaktır (Davis, 1988: 96).

3. ADALET

Adalet, sosyal bilimlerin çalışma alanına girmiş ve farklı bakış açılarıyla incelenmiştir. Hususide filozofların uzun yıllar ilgilerini çekmiştir (Greenberg ve Bies, 1992). Adalet; doğru olma, dürüst olma, eşit olma, hak, haksızlık, hakkaniyet ölçülerine uymak, meşru olmak, tarafsız olmak, insanlık, iyilik anlamlarına gelir. Adalet; kişilerin haklarını, fikirlerini ve çıkarlarını güvenceye alma, insanların onurunu koruma, insanların özgürlüklerini sağlama üzerine kullanılmaya başlanmıştır. Politikaların devamlılığını, toplumların refahını sağlamak için adalet ve adaletle alakalı olgular ön plana çıkmıştır. Yönetime ait alan yazını incelendiğinde, adalet kavramı Aristo, Plato, Sokrates, Nozick ve Rawls gibi filozofların üzerine araştırma yaptığı ve iyi bir hayatın yaşanabilmesi amacıyla insan haklarının önemini vurguladıkları gözlenmektedir (İyigün, 2012). Kuşkusuz, adalet, çalışanlar açısından önemi giderek artan bir motivasyon aracıdır.

Çalışanların adalet algısı düştüğü anlarda, motivasyon düşer, çalışanların işten ayrılma olasılıkları artar ve hatta örgütlere karşı farklı faaliyetlerde de bulunabilirler (Parker ve Kohlmeyer, 2005).

3.1. Örgütsel Adalet

Örgütlerde bireyler arası etkileşim sonuçlarının giderek önem kazanmaya başlamasıyla birlikte “sosyal adalet” kavramı gündeme gelmiştir. Bunun sonucunda, örgüt içindeki ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan örgütsel ve kişisel her türlü çıktının, ödül ve cezanın adil dağıtımını ifade eden “örgütsel adalet” kavramı geliştirilmiştir (Charash ve Spector, 2001). Örgütsel adalet, Adams’ın (1963,1965) eşitlik teorisi’ne (Equity Theorie) kadar dayanmaktadır. Örgütsel adaletin, çalışanların bireysel tatmini ve örgütlerin etkin bir şekilde fonksiyonlarını yerine getirebilmesi amacıyla bir gereklilik olduğunu ve adaletsiz olmanın da örgütsel bir sorunun kaynağı diye görülmesinin gerekliliği yıllardır sosyal bilimciler tarafından kabul edilmektedir (Greenberg, 1990: 399). Bireyin örgütündeki uygulamalarla alakalı olarak adalet algılaması diye nitelenen örgütsel adalet algısı değişmekte olan iş hayatı ile beraber daha etkili bir hal almaktadır (Greenberg, 1996: 24). Taylor’a göre örgütsel adalet, yöneticilerin birçok kurumsal çıktıları (ödül, ücret, terfi vb.) çalışanlara dağıtırken doğru süreçleri takip etmeleridir (Masterson vd., 2000). Örgütsel adalet, iş hayatında değişik süreçler içinde ortaya çıkmaktadır. Bu süreçler, örgütün içerisinde uygulanan farklı yöntemlere, çalışanlara verilen ödül, ücret ve terfi imkânlarına ve kişiler arası etkileşimlere ait olabilmektedir (Gürbüz ve Mert, 2009). Örgütsel adalet insanların örgütlerdeki adalet algılarını ifade etmesi için getirdiği bir yapıdır. Spesifik olarak, çalışanlara işlerinde adil bir şekilde davranılıp davranılmadıklarının ve bu saptamaların diğer işle alakalı değişkenler tarafından nasıl belirlendiğini belirleme biçimleriyle ilgilidir. Bu anlamda adalet meselelerini anlamak, insanların adil olarak algıladıkları şeylerin anlaşılmasını gerektirir (Barbaranelli vd., 2014).

3.2.Örgütsel Adaletin Önemi

Örgütsel adaletin öneminin ortaya konmasının iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi sosyal olgu olan adaletin, her çeşit sosyal, örgütsel ve günlük yaşamda olan insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkabilecek bir durum olmasıdır. Bu sebeple kişiler çalışma yaşamında sık sık adaletin farklı çeşitleriyle karşılaşmakta, ilişkilerinin sıklık durumu da adalete duyulan gereksinimi gün be gün arttırmaktadır. İkincisi, en önemli kaynağı çalışanlar olan örgütlerin yönetime ait süreçlerin tümünde adalet algısının belirleyicisi olmasıdır. Mesela bir örgütte çalışanlara nasıl davranıldığı ve çalışanların örgütlerine bağlılıkları, güvenleri, performansları, işten ayrılma niyetleri ve hatta saldırgan olmaları gibi tutum ve davranışlarının tümü adalet algısından etkilenmektedir (Şahin ve Kavas, 2016: 121).

Adil olmayan bireylerle çalışanların örgüte bağlılıkları azalmakta ve sonuçta işten ayrılmaktadırlar. Bu yüzden, yöneticilerin örgütsel adaletin

önemini çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Özellikle çalışanların adaletsizlik durumunda verecekleri tepkilerin bilinmesinde fayda vardır. Örgütsel adalet algısı çalışanlar arasında iş birliği yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Örgütsel adalet algısı, algılayıcının özellikleri tarafından da etkilenebilmektedir (Söyük, 2007: 7).

3.3. Örgütsel Adaletin Boyutları

Örgütsel adaletin üç alt boyutu dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet şeklinde ifade edilmektedir.

Dağıtımsal Adalet: Çalışanların elde ettikleri sonuçların adillığının algılanmasını ifade etmektedir. Örgüt bağlamında dağıtım adaleti, cezalar/ödülleri, ücretler, statüler ve terfiler gibi sonuçların kişiler arasındaki paylaşımını ve çalışanların bu sonuçların adillğine ilişkin algulamalarını belirtmektedir (Greenberg, 1990: 400). Adil bir şekilde çalışanlarla paylaşılması şeklinde tanımlanan dağıtımsal adalette esasen çalışanların dağıtılan örgütsel kaynaklardan adilane şekilde pay aldıklarını düşünmeleridir (Kalay, 2016). Dağıtımsal adalet, çalışanların yaptıkları işler sonucunda elde ettikleri daha çok maddi çıkarla ölçülebilen karşılıkların adil şekilde dağıtıldığına dair inançlarına odaklanmaktadır (Giap ve Hackermeier, 2005).

Kişiler kazandıkları çıktılarını (gelir, terfi ve sosyal haklar vb.) dağıtımını adaletli ya da adaletsiz olarak algılayabilirler. Kazanımlarıyla diğerlerinin kazanımları arasında kıyaslama yaparlar. Bunların sonucunda kendilerine haksızlık yapıldığını düşünürlerse, bu düşünceler onların tutumlarını etkileyebilir ve kişilerin davranışlarında, tutumları paralelinde değişir. Dağıtımsal adalette asıl olan, kişilerin, dağıtılan kaynakların adil bir biçimde paylaşıldığını düşünmesidir (Gürbüz ve Mert, 2009). Örgütte her çalışanın aynı düzeyde değerli olduğu iddia edilse de gerçek olan bütün çalışanların değeri ve payına düşenin eşit olmamasıdır. Buna göre gelişen dağıtım adaleti, nelerin, hangi çalışanlar arasında, ne kadar ve nasıl paylaşılacağı sorunuyla alakalıdır (Karaeminoğulları, 2006: 11). Belirli örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi için, örgüt kaynaklarının ve kazanımlarının, belirli adalet ilkelerine bağlı kalınarak eşitlikçi, hakkaniyetli ve ihtiyaçlara göre paylaşılmasıyla sağlanabileceğini savunmak, örgütsel adaletle dağıtımsal boyutta bakmanın bir sonucudur (Colquitt vd., 2013).

Prosedürel (İşlemsel) Adalet: Fazla ve eksik ödemedi kaçınma, kararlara katılım, sonuçlar hakkında bilgi verme gibi örgütsel işlemlerin çalışanlar arasında eşit uygulanması anlamına gelmektedir (Folger ve Konovsky, 1989). Prosedür adaletinin iki alt boyutu vardır. Birincisi, karar alma sürecinde kullanılan prosedür ve uygulamaların yapısal özellikleriyle ilgilidir. Bu, örgütlerde karar almadan önce çalışanlara söz hakkı verilmesini, çalışanların fikir ve görüşlerinin dinlenmesini kapsamaktadır. İkincisi ise karar alma sürecinde kullanılan politika ve uygulamaların karar alıcılar tarafından uygulanma şekliyle ilgilidir (Soyük, 2007: 11). Örgütsel

adalet çalışmalarında, iş hayatıyla ilgili kararlar için kullanılmakta olan süreç ve politikalarından algılanan adaleti, işlemsel adalet diye kavramlaştırılmıştır (Greenberg, 1990: 399). Prosedür adaletinin ayrıca sosyal bir yönü de bulunmaktadır. Çalışanlar, prosedürlerin adil olup olmadığına ilişkin karar verirken kişilerarası ilişkilerin kalitesini de göz önünde bulundurmaktadırlar. Prosedür adaleti algısı, çalışanların prosedürler hakkında bilgisi olduğu ve karar alma sürecinde yer aldıkları sürece yüksek olmaktadır (Söyük, 2007: 12). Örgüt üye ve çalışanlarının gösterdikleri performans karşısında aldıkları ödüllerin neye göre ve nasıl belirlendiğini, ödüllerin dağılımında kullanılan karar alma süreçlerinin ve işlemlerin çalışanlarca ne kadar adil olarak algılandığının açıklanması önemlidir (Colquitt vd., 2013).

Etkileşimsel (Kişilerarası) Adalet: Prosedürleri uygulamakla görevlilerin karşı tarafa gösterdikleri tutum ve davranışlarla ilgili olduğu için, prosedür adaletine bağlı bir ek boyut olarak geliştirilmiştir (Soyük, 2007: 12). Etkileşim adaleti algısı, çalışan ve örgütsel prosedürleri uygulamakla yükümlü olan yöneticiler arasındaki haberleşme sürecinden etkilenmektedir. Bu iletişim sürecinde önemli olan saygı, dürüstlük ve nezaket gibi unsurlardır. Bu unsurlar, kişilerin adalet algılarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bir çalışanın etkileşim adaletini düşük algılaması, yöneticisine veya buna neden olan birime karşı olumsuz tepkiler göstermesine yol açmaktadır (Polat, 2005: 26-27). Kişilerarası adalet, insanların muamele gördükleri onur ve saygınlıkla ilgilidir. Bazı akademisyenler, bu kişilerarası etkileşimli adalet çeşitliliğinin, özellikle ahlaksızlık yargılarıyla açık bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir (Wright, 2015).

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı, Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın amacı içsel pazarlamanın iş tatmini üzerine etkisi ve örgütsel adaletin aracı rolünü detaylı şekilde araştırmaktır. Araştırmanın evreni İstanbul'da faaliyet gösteren bir özel güvenlik şirketinin adalet saraylarında çalışan 543 özel güvenlik elemanı oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem seçimine gidilmeden evrenin tamamına ulaşmak için tam sayım yöntemine gidilmiştir.

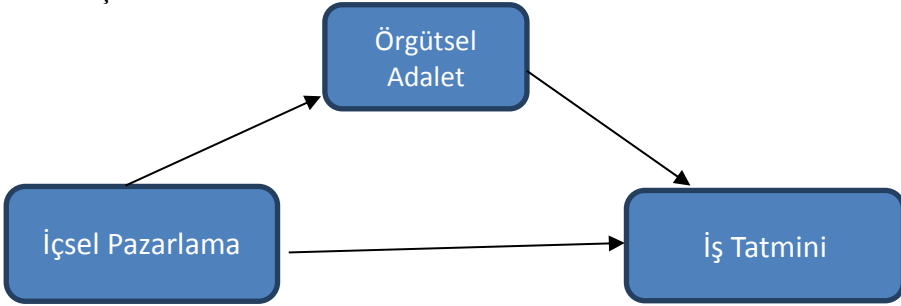
4.2. Araştırmanın Metodu

Araştırmanın ölçekleri, yapılmış olan literatür taramaları esnasında titiz bir şekilde incelenip belirlenen ve farklı insanlar tarafından değişik hakemli makaleler ve tezlerde kullanılmış olan ölçeklerdir. Ölçeklerde yer alan maddeler, bilimsel yöntemlerle geliştirilen, geçerlilikleri ve güvenilirlikleri yapılmış araştırmalarla test ve kullanılabilirliği tespit edilen maddelerdir. Araştırmada veri toplama metodu olarak daha önceden hazırlanan, geçerliliği ve güvenilirliği yapılan ölçekler kullanılmıştır. Kapalı uçlu maddelere yer verilen ve yüz yüze görüşmeyle uygulanan anket

yöntemi kullanılmıştır. Araştırma hakkında bilgi vermek amacıyla tanıtım yazısı ve dört bölümden oluşmaktadır. Birincisinde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini kapsayan 6 soru yer almaktadır. İkincisinde içsel pazarlama uygulamaları ile ilgili 17 madde yer almaktadır. Üçüncüsünde iş tatmini ile ilgili 20 madde yer almaktadır. Dördüncüsünde ise örgütsel adalet ile ilgili 20 madde yer almaktadır.

4.2.1.Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmada içsel pazarlamanın iş tatminini etkilediği ve örgütsel adaletin aracı rolünün bulunduğu şeklinde teorik bir model geliştirilmiştir. Literatürde İçsel pazarlamanın iş tatmini üzerine etkisi bulunduğu dair birçok çalışma bulunmaktadır (İşler ve Özdemir, 2010; Wu vd. 2013; Yıldız, 2011; Pantouvakis, 2012; Kurşunluoğlu Yarimoğlu ve Ersönmez, 2017). Bu çalışmalar ışığında içsel pazarlamanın iş tatmini etkilediği sonucuna göre içsel pazarlamanın iş tatmini üzerine etkisi olduğu varsayılarak modele eklenmiştir. Literatürde Örgütsel adaletin iş tatmini üzerine etkisi bulunduğu dair birçok çalışma bulunmaktadır (Colquitt vd., 2001; Chang ve Dubinsky, 2005; İşcan ve Sayın, 2010; Choi, 2011; Promket ve Thanyaphirak, 2012, Rai, 2013, Karavardar, 2015; Astar vd., 2018). Bu çalışmalar ışığında örgütsel adaletin iş tatmini etkilediği sonucuna göre örgütsel adaletin iş tatmini üzerine etkisi olduğu varsayılarak modele eklenmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Çalışmanın hipotezleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmanın Hipotezleri

H ₁	İçsel pazarlamanın iş tatmini üzerinde etkisi bulunmaktadır.
H _{1a}	Ödül ve motivasyonun iş tatmini üzerinde etkisi bulunmaktadır.
H _{1b}	Etkili iletişimin iş tatmini üzerinde etkisi bulunmaktadır.
H _{1c}	İş gören gelişiminin iş tatmini üzerinde etkisi bulunmaktadır.
H ₂	İçsel pazarlamanın örgütsel adalet üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H _{2a}	Ödül ve motivasyonun örgütsel adalet üzerinde etkisi bulunmaktadır.
H _{2b}	Etkili iletişimin örgütsel adalet üzerinde etkisi bulunmaktadır.
H _{2c}	İş gören gelişiminin örgütsel adalet üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H ₃	Örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₄	Örgütsel adaletin içsel pazarlamanın iş tatmini üzerine etkisinde aracı etkisi bulunmaktadır.
H _{4a}	Örgütsel adaletin ödül ve motivasyonun iş tatmini üzerine etkisinde aracı etkisi bulunmaktadır.
H _{4b}	Örgütsel adaletin etkili iletişimin iş tatmini üzerine etkisinde aracı etkisi bulunmaktadır.
H _{4c}	Örgütsel adaletin iş gören gelişimin iş tatmini üzerine etkisinde aracı etkisi bulunmaktadır.

4.2.2. Veri Toplama Araçları

İşsel Pazarlama: Bu ölçek üç boyuttan oluşmuştur. Bunlar ödül ve motivasyon, etkili iletişim ve iş gören gelişimidir. Bunlar Elsamen ve Alshurideh tarafından kullanılmış, Urk tarafından Türkçe 'ye çevrilmiştir. Ölçekteki sorular 5'li Likert tarzında; 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde hazırlanmıştır. Ölçekte toplamda 17 madde bulunmaktadır. İşsel pazarlama ölçeğinin geçerlik, güvenilirlik çalışmasını yapan Urk 'un yazdığı tez incelenirse alt boyutlara ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları; ödül ve motivasyon 0,91, etkili iletişim 0,84, iş gören gelişimi 0,75'dir. İş Tatmini: Minnesota İş tatmini Ölçeği; 1967 yılında Weiss vd. tarafından geliştirilmiştir. 1985 yılında Baycan tarafından Türkçe 'ye çevrilerek, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır (Cronbach Alpha, 0.77). Ölçek 1 ila 5 arasında puanlaması yapılan 5'li Likert ölçeğidir. Ölçek, 1-Hiç memnun değilim, 2-Memnun değilim, 3-Kararsızım, 4-Memnunum, 5-Çok memnunum şeklinde hazırlanmıştır. Ölçek 20 maddeden oluşmuştur (Filiz, 2014). Örgütsel Adalet: Örgütsel adalet ölçeği Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilmiştir. Üç boyut ve 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum ifadeleri oluşturulmuştur (Gürbüz ve Mert, 2009). Bu çalışmada örgütsel adalet tek boyut olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN ANALİZİ VE BULGULARI

5.1. Sosyo-Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamında araştırmaya katılanların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, öğrenim durumu, haftalık çalışma saati, sektörde ve kurumda çalışma yıllarına ait olan bilgiler incelenmiş, her değişkene ilişkin frekans (sıklık) ve yüzde değerlerine yer verilmiştir. Aşağıda Tablo 2'de yer alan katılımcıların; cinsiyetlerine bakıldığında %72,8'inin erkek olduğu görülmektedir. Medeni durumlarına bakıldığında; %61,5'inin evli, yaşlarına bakıldığında %77,8'inin 26-40 yaş arasında olduğu görülmektedir. Öğrenim durumlarına bakıldığında; %65,7'sinin ön lisans mezunu olduğu görülmektedir. Haftalık çalışma saatlerine bakıldığında; %74,2'si 41-50 saat arasında çalıştığını beyan etmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişkenler	n	%
-------------	---	---

Cinsiyet	Kadın	153	28,2
	Erkek	390	72,8
	Toplam	543	100
Medeni Durum	Evli	334	61,5
	Bekâr	209	38,5
	Toplam	543	100
Yaş	25 ve altı	48	8,9
	26-30	171	31,5
	31-35	143	26,3
	36-40	108	19,9
	41-45	52	9,6
	46 ve üstü	21	3,8
	Toplam	543	100
Öğrenim Durumu	Lise	64	11,8
	Ön lisans	357	65,7
	Lisans	89	16,4
	Lisansüstü	33	6,1
	Toplam	543	100
Haftalık Çalışma Saati	40 saat	127	23,4
	41-50 saat	403	74,2
	51 ve üstü saat	13	2,4
	Toplam	543	100
Güvenlik Sektöründe Çalışma yılı	1-5	240	44,2
	6-10	178	32,8
	11-15	72	13,3
	16 ve üstü	53	9,8
	Toplam	543	100
Kurumda Çalışma yılı	1-5	398	73,2
	6-10	115	21,2
	11-15	20	3,7
	16 ve üstü	10	1,9
	Toplam	543	100

5.2. Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlilik Analizleri

5.2.1. Güvenirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirliliğini saptamak üzere iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Ölçeğin toplam 57 maddesine Cronbach Alpha güvenirlilik testi uygulanmıştır. Sonuçta içsel pazarlama ölçeğinin değeri 0,938; iş tatmini ölçeğinin değeri 0,944; örgütsel adalet ölçeğinin değeri 0,974 ve genel ölçeğin değeri 0,979 bulunmuştur. Bu sonuçlara göre araştırma ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.

5.2.2. Faktör Analizleri

Fakat genelde araştırmacılara tatminkâr olduğu düşünülen KMO değeri en az 0,7'dir (Coşkun vd., 2015: 268). MSA değerinin yorumlanmasında 0,8 ve üzerindeki değer yüksek, 0,7 ve üzerindeki değerler orta, 0,6 ve üzerindeki değerler vasat, 0,5 ve üzerindeki değerler zayıf, 0,5'in altındaki değerler kabul edilemez (Coşkun vd., 2015: 268). KMO katsayısı 0,967'dir. Buna göre örneklem büyüklüğünün faktör analizini yapmak için uygun olduğu görülmektedir. Yine Bartlett sınaması değeri=28330,560; $p=0,000$ olarak elde edilmiştir. Bu değer 0,05 anlamlılık düzeyinden küçük olduğundan dolayı Bartlett testi sonucu anlamlıdır. Sonuçta bu veri seti üzerinden faktör analizleri yapılabileceği yani veri setinin faktör analizine uygunluğunu ifade etmektedir.

5.2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Bütün ölçeklerin kalitesini test edebilmek amacıyla AMOS 20.0 programı kullanılmıştır. Analizlere başlamadan önce bazı gereken şartlar kontrol edilmiştir. Öncelik ile AMOS eksik verilerle çalışmadığından dolayı SPSS 22.0 yazılım programında frekans analizleri yapılarak, eksik veriler olup olmadığı kontrol edilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 3'de uyum ölçütlerine ait değerler yer almaktadır.

Tablo 3: Uyum Ölçütlerine Ait Değerlendirme Tablosu

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2		
Df(p)		
χ^2/df	≤ 3	$\leq 4-5$
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$
NNFI(TLI)	$0,95 \leq NNFI \leq 1$	$0,90 \leq NNFI < 0,95$
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI < 0,95$
GFI	$0,90 \leq GFI \leq 1$	$0,85 \leq GFI < 0,90$

Uyum Ölçüleri İçin Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2015: 37

Araştırmada elde edilen içsel pazarlama ölçeğine ait geçerlik ve güvenilirlik faktör yapıları aşağıdaki Tablo 4'de görülmektedir. Veri yapımıza uygun modelin uyum indeksleri ($\chi^2/sd=2,925$, $NFI=0.939$, $CFI=0.959$, $TLI=0.946$, $IFI=0.959$, $RMSEA=0,062$) içsel pazarlama ölçeğinin doğruluğunu göstermektedir. Bu ölçekte herhangi bir madde çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. İş tatmini ölçeğine ait geçerlik ve güvenilirlik faktör sonuçlarına göre, uygun modelin uyum indeksleri ($\chi^2/sd=3,617$, $NFI=0.919$, $CFI=0.940$, $TLI=0.925$, $IFI=0.940$, $RMSEA=0,069$) iş tatmini ölçeğinin doğruluğunu göstermektedir. Aynı şekilde örgütsel adalet ölçeğine ait geçerlik ve güvenilirlik faktör sonuçlarına göre veri yapımıza uygun modelin uyum indeksleri ($\chi^2/sd=4,453$, $NFI=0.945$, $CFI=0.957$, $TLI=0.945$,

IFI=0.957, RMSEA=0,080) örgütsel adalet ölçeğinin doğruluğunu göstermektedir.

Tablo 4:Kullanılan Ölçeklere Ait Doğrulayıcı Faktör Sonuçları

Uyum Ölçütleri	İçsel Pazarlama Uygulamaları Ölçeği		İş Tatmini Ölçeği		Örgütsel Adalet Ölçeği	
	Hesapla-nan Değer	Uyum Durumu	Hesapla-nan Değer	Uyum Durumu	Hesapla-nan Değer	Uyum Durumu
χ^2	307,152		546,158		659,071	
Df(p)	105		151		148	
χ^2/df	2,925	İyi uyum	3,617	Kabul edilebilir uyum	4,453	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	0,062	Kabul edilebilir uyum	0,069	Kabul edilebilir uyum	0,080	Kabul edilebilir uyum
NFI	0,939	Kabul edilebilir uyum	0,919	Kabul edilebilir uyum	0,945	Kabul edilebilir uyum
NNFI (TLI)	0,946	Kabul edilebilir uyum	0,925	Kabul edilebilir uyum	0,945	Kabul edilebilir uyum
CFI	0,959	Kabul edilebilir uyum	0,940	Kabul edilebilir uyum	0,957	Kabul edilebilir uyum
IFI	0,959	İyi uyum	0,940	Kabul edilebilir uyum	0,957	İyi uyum
GFI	0,934	İyi uyum	0,907	Kabul edilebilir uyum	0,885	Kabul edilebilir uyum

5.3. Değişkenler Arası İlişkiler

Tablo 5 incelendiğinde iş tatmini ile içsel pazarlama arasında ($r=0,673$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. İş tatmini ile ödül ve motivasyon arasında ($r=0,674$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. İş tatmini ile etkili iletişim arasında ($r=0,673$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. İş tatmini ile iş gören gelişimi arasında ($r=0,704$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. Örgütsel adalet ile içsel pazarlama arasında ($r=0,700$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. Örgütsel adalet ile ödül ve motivasyon arasında ($r=0,700$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. Örgütsel adalet ile etkili iletişim arasında ($r=0,699$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. Örgütsel adalet ile iş gören gelişimi arasında ($r=0,714$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. Örgütsel adalet ile iş tatmini arasında ($r=0,752$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir.

Tablo 5: Tüm Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler(n=543)		İçsel Pazarlama	Ödül ve Motivasyon	Etkili İletişim	İş Gören Gelişimi	İş Tatmini	Örgütsel Adalet	X (ss)
İçsel Pazarlama	r	1						3,38 (,93)
Ödül ve Motivasyon	r	,998**	1					3,37 (,94)
	p	,00						
Etkili İletişim	r	,759**	,759**	1				3,53 (,94)
	p	,00	,00					
İş gören Gelişimi	r	,687**	,691**	,748**	1			3,58 (,96)
	p	,00	,00	,00				
İş tatmini	r	,673**	,674**	,673**	,704**	1		3,71 (,76)
	p	,00	,00	,00	,00			
Örgütsel Adalet	r	,700**	,700**	,699**	,714**	,752**	1	3,38 (1,03)
	p	,00	,00	,00	,00	,00		

**r 0,01 anlamlılık düzeyinde

5.4. Aracılık Analizlerine İlişkin Bulgular

Tablo 6 incelendiğinde içsel pazarlama ve örgütsel adalet bağımsız değişkenlerindeki değişimin, iş tatmini bağımlı değişkenindeki değişimin %60'ını açıklayabildiği görülmektedir. Kurulan modelin anlamlı olduğunu göstermektedir ($F=418,115$; $p<0,001$). Beta değerlerine bakıldığında örgütsel adalet aracı değişkeninin modelin açıklayıcılığına daha fazla katkı sağladığı görülmektedir (Beta= ,403). Baron ve Kenny'nin (1986) üçüncü koşulunun test edilmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre içsel pazarlama bağımsız değişkeninin iş tatmini üzerindeki etkisi ($B= ,540$; Beta= ,673), aracı değişken olarak önerilen örgütsel adaletin analize dâhil edildiğinde ($B=,232$; Beta= ,289) azalmaktadır. Bu durumda örgütsel adaletin, içsel pazarlama ile iş tatmini arasında aracı değişken rolü üstlendiği söylenebilir. Bağımsız değişken etkisinin son analizde tamamen ortadan kalkmaması, bu ilişkide başka aracı değişkenlerin de varlığına işaret etmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Bu da içsel pazarlamanın iş tatmini ile ilişkisinde örgütsel adaletin “kısmi aracı değişken” olduğunu göstermektedir. Sobel testine göre de bu sonuç anlamlıdır ($z=6,206$, $p<,001$).

Tablo 6: İçsel Pazarlamanın İş tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Analizi

Değişken	B	Standart hata	Standartize Beta	T	P	Toleran ce	VIF
----------	---	---------------	------------------	---	---	------------	-----

Sabit	1,889	,090		21,109	,000		
İçsel Pazarlama	,540	,025	,673	21,188	,000		
Sabit	1,569	,079		19,853	,000		
İçsel Pazarlama	,232	,030	,289	7,656	,000	,510	1,959
Örgütsel adalet	,403	,028	,550	14,564	,000	,510	1,959
Model 1 N=543, R= 0,673, R ² = 0,453, Düzel. R ² =0,452 F=448,918, p<0,001			Model 2 N=543, R= 0,780, R ² = 0,608, Düzel. R ² =0,606, F=418,115, p<0,001, Durbin-Watson=2,003				

Tablo 7 ödül ve motivasyon ve örgütsel adalet bağımsız değişkenlerinde ki değişimin, iş tatmini bağımlı değişkendeki değişimin %60,8'ini açıklayabildiği görülmektedir. ANOVA testi, kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (F= 418,908; p<0,001). Beta değerlerine bakıldığında örgütsel adalet bağımsız değişkeninin modelin açıklayıcılığına daha fazla katkı sağladığı görülmektedir (Beta= ,402). Baron ve Kenny'nin (1986) üçüncü koşulunun test edilmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre ödül ve motivasyon bağımsız değişkeninin iş tatmini üzerindeki etkisi (B= ,542; Beta= ,674), aracı değişken olarak önerilen örgütsel adalet analize dahil edildiğinde (B=,234; Beta= ,548) azalmaktadır. Bu durumda örgütsel adaletin, ödül ve motivasyonla iş tatmini arasında aracı değişken rolü üstlendiği söylenebilir. Bağımsız değişken etkisinin son analizde tamamen ortadan kalkmaması, bu ilişkide başka aracı değişkenlerin de varlığına işaret etmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Bu da ödül ve motivasyonun iş tatminiyle ilişkisinde örgütsel adaletin “kısmi aracı değişken” olduğunu göstermektedir. Sobel testi sonuçlarına göre de bu sonuç anlamlıdır (z=6,853, p<,001).

Tablo 7: Ödül ve Motivasyonun İş tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Analizi

Değişken	B	Standart Hata	Standartize Beta	T	P	Toleranç	VIF
Sabit	1,883	,090		21,017	,000		
Ödül ve Motivasyon	,542	,026	,674	21,247	,000		

Sabit	1,566	,079		19,801	,000		
Ödül ve Motivasyon	,234	,030	,291	7,701	,000	,510	1,962
	,402	,028	,548	14,529	,000	,510	1,962
Örgütsel Adalet							
Model 1 N=543, R= 0,674, R ² = 0,455 Düz. R ² =0,454 F=451,423, p<0,001			Model 2 N=543, R= 0,780, R ² = 0,608, Düz. R ² =0,607 F=418,908, p<0,001, Durbin-Watson=2,002				

Tablo 8 incelendiğinde etkili iletişim ve örgütsel adalet bağımsız değişkenlerindeki değişimin, iş tatmini bağımlı değişkendeki değişimin %60,7'sini açıklayabildiği görülmektedir. ANOVA testi, kurulan modelin anlamlı olduğunu göstermektedir (F= 417,573; p <0,001). Beta değerlerine bakıldığında örgütsel adaletin bağımsız değişkeninin modelin açıklayıcılığına daha fazla katkı sağladığı görülmektedir (Beta= ,404). Baron ve Kenny'nin (1986) üçüncü koşulunun test edilmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre etkili iletişim bağımsız değişkeninin iş tatmini üzerindeki etkisi (B= ,542; Beta= ,673), aracı değişken olarak önerilen örgütsel adalet analize dâhil edildiğinde (B=,232; Beta= ,288) azalmaktadır. Bu durumda örgütsel adaletin, etkili iletişimle iş tatmini arasında aracı değişken rolü üstlendiği söylenebilir. Bağımsız değişken etkisinin son analizde tamamen ortadan kalkmaması, bu ilişkide başka aracı değişkenlerin de varlığına işaret etmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Bu da etkili iletişimin iş tatminiyle ilişkisinde örgütsel adaletin “kısmi aracı değişken” olduğunu göstermektedir. Sobel testine göre de bu sonuç anlamlıdır (z=6,816, p<,001).

Tablo 8: Etkili İletişimin İş tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Analizi

Değişken	B	Standart Hata	Standartize Beta	T	P	Toleranç	VIF
Sabit	1,800	,094		19,197	,000		
Etkili iletişim	,542	,026	,673	21,140	,000		
Sabit	1,531	,082		18,761	,000		
Etkili iletişim	,232	,030	,288	7,626	,000	,511	1,956
Örgütsel adalet	,404	,028	,551	14,597	,000	,511	1,956
Model 1 N=543, R= 0,673, R ² = 0,452 Düzel. R ² =0,451, F=446,900, p<0,001			Model 2 N=543, R= 0,779, R ² = 0,607, Düzel. R ² =0,606, F=417,573, p<0,001, Durbin-Watson=1,975				

Tablo 9 iş gören gelişimi ve örgütsel adalet bağımsız değişkenlerindeki değişimin, iş tatmini bağımlı değişkenindeki değişimin %62'sini açıklayabildiği görülmektedir. ANOVA testi, kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (F=444,080; p<0,001). Beta değerlerine bakıldığında örgütsel adalet bağımsız değişkeninin modelin açıklayıcılığına daha fazla katkı sağladığı görülmektedir (Beta= ,704). Baron ve Kenny'nin (1986) üçüncü koşulunun test edilmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre iş gören gelişimi bağımsız değişkeninin iş tatmini üzerindeki etkisi (B= ,558; Beta= ,704), aracı değişken olarak önerilen örgütsel adalet analize dâhil edildiğinde (B=,270; Beta= ,341) azalmaktadır. Bu durumda örgütsel adaletin, iş gören gelişimiyle iş tatmini arasında aracı değişken rolü üstlendiği söylenebilir. Bağımsız değişken etkisinin son analizde tamamen ortadan kalkmaması, bu ilişkide başka aracı değişkenlerin de varlığına işaret etmektedir (Baron ve Kenny, 1986). Bu da iş gören gelişiminin iş tatminiyle ilişkisinde örgütsel adaletin “kısmi aracı değişken” olduğunu göstermektedir. Sobel testine göre de bu sonuç anlamlıdır (z=7,457, p<,001).

Tablo 9: İş gören Gelişimi İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Analizi

Değişken	B	Standart Hata	Standartize Beta	T	P	Toleranç	VIF
Sabit	1,713	,090		19,090	,000		
İş gören Gelişimi	,558	,024	,704	23,030	,000		

Sabit	1,485	,080		18,687	,000		
İş gören Gelişimi	,270	,030	,341	9,012	,000	,490	2,039
Örgütsel Adalet	,373	,028	,509	13,460	,000	,490	2,039
Model 1 N=543, R= 0,704, R ² = 0,495 Düzelt. R ² =0,494 F=530,362, p<0,001				Model 2 N=543, R= 0,789, R ² = 0,622, Düzelt. R ² =0,620, F=444,080, p<0,001, Durbin-Watson=1,947			

5.5. Hipotezlerin Sonuçları

Çalışmanın hipotezlerine ait değerler ve sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Hipotezlerin Sonuçları

Hipotezler		B	s.	Sonuç
H ₁	İşsel pazarlamanın iş tatmini üzerinde etkisi bulunmaktadır.	,540	P<,001	Desteklendi
H _{1a}	Ödül ve motivasyonun iş tatmini üzerinde etkisi bulunmaktadır.	,542	P<,001	Desteklendi
H _{1b}	Etkili iletişimin iş tatmini üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır.	,542	P<,001	Desteklendi
H _{1c}	İş gören gelişiminin iş tatmini üzerinde bir etkisi bulunmaktadır.	,558	P<,001	Desteklendi
H ₂	İşsel pazarlamanın örgütsel adalet üzerinde etkisi bulunmaktadır.	,765	P<,001	Desteklendi
H _{2a}	Ödül ve motivasyonun örgütsel adalet üzerinde etkisi bulunmaktadır.	,768	P<,001	Desteklendi
H _{2b}	Etkili iletişimin örgütsel adalet üzerinde etkisi bulunmaktadır.	,768	P<,001	Desteklendi
H _{2c}	İş gören gelişiminin örgütsel adalet üzerinde etkisi bulunmaktadır.	,773	P<,001	Desteklendi
H ₃	Örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde etkisi bulunmaktadır.	,551	P<,001	Desteklendi
H ₄	Örgütsel adaletin işsel pazarlamanın iş tatmini üzerinde aracı değişken olarak etkisi bulunmaktadır.	,403	P<,001	Desteklendi
H _{4a}	Örgütsel adaletin ödül ve motivasyonun iş tatmini üzerinde aracı değişken olarak etkisi bulunmaktadır.	,402	P<,001	Desteklendi
H _{4b}	Örgütsel adaletin etkili iletişimin iş tatmini üzerinde aracı değişken olarak etkisi bulunmaktadır.	,403	P<,001	Desteklendi
H _{4c}	Örgütsel adaletin iş gören gelişiminin iş tatmini üzerinde aracı değişken olarak etkisi bulunmaktadır.	,373	P<,001	Desteklendi

Sonuç

İşsel pazarlama ile iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. 2008 yılında yapılan çalışmada da işsel pazarlama ile iş tatmini arasında anlamlı pozitif ilişki bulunmuştur (Demir vd., 2008). 2011 yılında Yıldız'ın yaptığı çalışma da işsel pazarlama ile iş tatmini arasında pozitif anlamlı ilişki bulunmuştur. Söz konusu çalışmaların

sonuçları çalışmamız ile paralellik göstermektedir. İçsel pazarlama, çalışanların iç müşteri olmaları ve içsel ürünler olarak ta işler üzerine odaklanır. Buna bağlı olarak, çalışanların ihtiyaç ve isteklerini tatmin edecek iş ortamı geliştirilir ve çalışanlar motive edilir. Bu nedenle içsel pazarlama iş tatminiyle ilişkilidir

Örgütsel adalet ile iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. 2007 yılında yapılan çalışmada da örgütsel adalet ile iş tatmini arasında anlamlı pozitif ilişki bulunmuştur (Özer ve Urtekin, 2007). Bu da bizim çalışmamız ile paralellik göstermektedir. Örgütsel adalet, çalışanların örgütsel uygulamaların ve kararların doğruluğu konusundaki algılarını ve bu algıların çalışanlar üzerindeki etkilerini kapsar. Bu etkiler, çalışanların elde ettiklerinin adil olarak dağıtıldığı, görev tanımlarının, unvan ve makamların liyakate göre belirlendiği algıları ortaya konur. Buna bağlı olarak, çalışanların ihtiyaç ve isteklerini tatmin edecek iş ortamı geliştirilir ve motive edilir. Bu nedenle örgütsel adalet iş tatminiyle ilişkilidir.

İçsel pazarlamanın, ödül ve motivasyonun, etkili iletişimin ve iş gören gelişiminin iş tatmini etkilediği sonucuna varılmış ve birinci hipotez kabul edilmiştir. Literatürde içsel pazarlamanın iş tatmini etkileyip etkilemediği ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. İçsel pazarlamanın örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerine etkisi bulunmuştur (İşler ve Özdemir, 2010; Yıldız, 2011; Pantouvakis, 2012; Kurşunluoğlu Yarımoglu ve Ersönmez, 2017). Wu vd. 2011 yılında Taiwan'da yaptıkları çalışmada içsel pazarlamanın iş tatmini ve ilişkisel pazarlama üzerine etkisi bulunmuştur. 2014 yılında Dahl ve Peltier tarafından Amerika ve Almanya'da yapılan çalışmada içsel pazarlamanın iş tatmini ve çalışan sadakati üzerine etkisi vardır. 2013 yılında Karahan'ın yaptığı çalışmada içsel pazarlamanın iş tatmini üzerine etkisi olduğu ifade edilmiştir.

İçsel pazarlamanın, ödül ve motivasyonun, etkili iletişim ve iş gören gelişiminin örgütsel adaleti etkilediği sonucuna varılmış ve ikinci hipotez kabul edilmiştir. Literatürde içsel pazarlamanın örgütsel adaleti etkileyip etkilemediği ile ilgili bir çalışma yoktur. Meydan'ın 2010 yılında yaptığı çalışmada örgütte adalet algısı ile iç girişimcilik arasında ilişki bulunduğu ve örgütsel adalet algısının iç girişimciliğini etkilediği bulunmuştur.

Örgütsel adaletin iş tatminini etkilediği sonucuna varılmış ve üçüncü hipotez kabul edilmiştir. Örgütsel adaletin iş tatmini üzerindeki etkilerinin belirlenmesi için yapılan analiz sonucunda, örgütsel adaletin iş tatmini üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, literatürdeki diğer pek çok araştırma ile uyumludur (Colquitt vd., 2001; Chang ve Dubinsky, 2005; İşcan ve Sayın, 2010; Choi, 2011; Promket ve Thanyaphirak, 2012, Rai, 2013, Karavardar, 2015; Astar vd., 2018).

Örgütsel adaletin, içsel pazarlamanın iş tatmini üzerinde etkisinde aracı olduğuna yönelik geliştirilen dördüncü hipotez kabul edilmiştir. Aynı şekilde; Başaran ve ark., tarafından yapılan çalışmada içsel pazarlamanın

hizmet kalitesi üzerindeki etkisinde iş tatmini aracı değişken olarak bulunmuştur.

İş tatminini artırabilmek için tüm çalışanlara yönelik yatırımlar yapmak gerekmektedir. Çalışanların iş tatminini artırmak için onların motivasyonlarını artırabilecek ödül sistemlerini kurmak, yöneticiler ile çalışanların ve çalışanlarla diğer çalışanlar arasındaki iletişim sistemini düzenlemek, çalışanların eğitimlerini ve gelişimlerini sağlayabilecek tüm sistemleri kurmak üst yönetimin görevleri arasındadır. Bu sistemleri kurarak çalışanlarını donatan yönetime, örgütsel adaleti ve farklı kişilik özelliklerine sahip çalışanlar iş tatminini artıracak bir ortamı oluşturmaya yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

Armstrong, G. ve Kolter, P. (2009). Principles of Marketing. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall.

Arnett, D.B., Laverie D.A. ve McLane C. (2002). "Using Job Satisfaction and Pride as Internal Marketing Tools". Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, S: Nisan, ss.87-96.

Arslandoğlu, A. (2018). Kalite Yönetimi. Hastane Yönetiminde 4 Boyut. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Arslandoğlu, A. (2019). İçsel Pazarlamanın Hasta Güvenliği Kültürüne Etkisi. Ankara: İKSAD.

Astar, M., Bahadır, E. ve Umutlu, F. (2018). "Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Etkisi". FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 11: ss.121-136.

Ayık, A., Yücel, E. ve Savaş, M. (2014). "Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algılarının Yordayıcısı Olarak Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları". Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(2), ss.233-252.

Back, B.K., Lee, C. ve Abbott, J. (2011). "Internal Relationship Marketing: Korean Casino Employees' Job Satisfaction and Organizational Commitment". Cornell Hospitality Quarterly 52(2): ss.111-124.

Barbaranelli, C., Gracia, L.D., ve Jimenez, B.M. (2014). "Spanish version of Colquitt's Organizational Justice Scale". Psicothema, 4(26): ss.538-544.

- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986). The Moderator Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51: ss.1173-1182.
- Candan, B. ve Çekmecelioğlu, H.G. (2009). “*İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Açısından Değerlendirilmesi: Bir Araştırma*”. *Yönetim*, 20(63), ss.41-58
- Chang, C. ve Dubinsky, A.J. (2005). Organizational justice in sales force: A literature review with propositions. *Journal of Business to Business Marketing*, 12(1): ss.35-71.
- Choi, S. (2011). “*Organizational justice and employee work attitude: The federal case*”. *The American Review of Public Administration*, 41(2): ss.185-204.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Colquitt, J.A., Conlon, D.E., Wesson, M.J., Porter, C.O.L.H. ve Yee, K.N. (2001). “*Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research*”. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), ss.425-445.
- Colquitt, J.A., Scott, B.A., Rodell, J.B., Long, D.M., Zapata, C.P., Conlon, D.E., ve Wesson, M.J. (2013). Justice at the millennium, a decade later: A meta-analytic test of social exchange and affect-based perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 98(2), ss.199- 236.
- Çetin, C., Akın, B. ve Erol, V. (2001). *Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Güvence Sistemi (ISO 9000- 2000 Revizyonu) İlke Süreç Uygulama*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çetin, C. (2013). *Toplam Kalite Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Charash, Y.C. ve Spector, P.E. (2001). “The Role of Justice in Organizations: A Meta Analysis”, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, V: 86(II): ss.278-321.
- Davis, K. (1988). *İşletmelerde İnsan Davranışı*. K.Tosun (çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Demir, H., Usta, R.ve Okan, T., (2008). İçsel Pazarlamanın Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 26(2): ss.135-161.
- Demir S. (2018). Akaryakıt Sektöründeki Çalışanların İş Tatmini ile Yöneticilerin Algılanan Liderlik Stilleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doukakis, I.P. ve Kitchen, P.J. (2004), Internal Marketing in UK Banks: Conceptual Legitimacy or Window Dressing? The Internal Journal of Bank Marketing, 22(6): ss.421-452,
- Elsamen, A.A. ve Alshurideh, M. (2012) The Impact of Internal Marketing on Internal Service Quality: A Case Study in a Jordanian Pharmaceutical Company, International Journal of Business and Management; v. 7(19): ss.84-95.
- Ewing, M. ve Caruana, A. (1999). An Internal Marketing Approach to Public Sector Management: The Marketing and Human Resources Interface. The International Journal of Public Sector Management, (1): ss.17-26.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10(23), 157-171.
- Folger, R. ve Konovsky, M.A., (1989). “Effects of Procedural and Distributive Justice on Reaction To Pay Raise Decisions”, Academy of Management Journal, Vol. 32(I), 23-53.
- Giap, B. ve Hackermeier, I. (2005), “Organizational Citizenship Behavior and Perception of Organizational Justice in Student Jobs”, Psychology of Excellence Instructional Design, Job Analysis ve Job Design, ss.2-14.
- Gök, S.B. (2006). “İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1): ss.291-317
- Gürbüz, S. ve Mert, İ.S. (2009). Örgütsel Adalet Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlilik Uygulaması: Kamuda Görgül Bir Çalışma, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 42(3): ss.117-139.

- Greenberg, J ve Bies R.J., (1992). "Establishing the Role of Empirical Studies of Organizational Justice in Philosophical Inquiries into Business Ethics." *Journal of Business Ethics*, 11: ss.433-444.
- Greenberg, J. (1990). "Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow", *Journal of Management*, 16 (2): ss.399-432.
- Greenberg, J. (1996), *The Quest For Justice: Essays and Experiments*. Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Grönroos, C. (1990). *Service Management and Marketing*. Lexington Boks, Massachusetts.
- Huang, M. ve Chen, M. (2013). *Internal Marketing, Customer Orientation, and Organizational Commitment: Moderating Effects Of Work Status*. *Psychological Reports: Employment Psychology & Marketing*, 113(1): ss.1192-1210.
- İşcan, Ö.F. ve Timuroğlu, M.K. (2007). *Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama*. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 119-135.
- İşcan, Ö.F. ve Sayın, U. (2010). *Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki*. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4): ss.195-216.
- İşler, D.B. ve Özdemir, Ş. (2010). *Hastane İşletmelerinde İçsel Pazarlama Yaklaşımının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Isparta İli Örneği*. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt:13(2): ss.115-142.
- İyigün, N.Ö. (2012). "Örgütsel Adalet: Kurumsal Bir Yaklaşım". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21): ss.49-64.
- İzci, F. ve Sevinç, H. (2016). *Kurumsal Vatandaşlık Davranışı ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Van İl Sağlık Çalışanları Örneği*. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7): ss.50-74.
- Kalay, F. (2016). "İşletmelerde Örgütsel Adaletin İş gören Performansı Üzerindeki Etkisi: Teorik Bir İnceleme". *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (11): ss.147-158.
- Karaeminoğulları, A. (2006), "Öğretim Elemanlarının Örgütsel Adalet Algıları ile Sergiledikleri Üretkenliğe Aykırı Davranışlar Arasındaki

- İlişki ve Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karavardar, G., (2015). Örgütsel Adaletin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(26), ss.2.
- Khan, A.M., Mehmood, Q. ve Ur-Rehman, I. (2010). Perceived internal services quality in human resources management and its impacts on employee job satisfaction. 1-7. Retrieved from http://www.iqraisb.edu.pk/icbte-old1/Proceeding_ICBTE_2010/Proceeding%20Papers/120.pdf.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2005). Principles of Marketing. New Jersey: Pearson Education International.
- Kök, S.B. (2006). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(1), ss.291-310.
- Kurşunoğlu Yarimoğlu, E. ve Ersönmez, N. (2017). İçsel pazarlama faaliyetlerinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi: Bir kamu bankası örneği. Doğu Üniversitesi Dergisi, 18(1), 79-98.
- Masterson, S.S., Lewis, K., Goldman, B.M. ve Taylor, M.S. (2000), “Integrating Justice and Social Exchange: The Differing Effects of Fair Procedures and Treatment on Work Relationships”, Academy of Management Journal, Vol. 43(4), 738-748
- Meydan, C.H. (2010). Adalet Algısı-İç Girişimci Davranışlar İlişkisinde Kontrol Odağının Şekillendirici Rolü. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36: ss.195-222.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mutharasu, S.A., Natarajan, K. ve Filipe, J.A. (2013). Effect of Internal-marketing-mix on Customer-pyramid-oriented banking service performance: An Indian Experience.Int. J Latest Trends Fin. Eco. Sc. Vol: 3(3), ss.583-593
- Öngel, G. (2019). İş, Aile ve Çatışma: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir İnceleme (1. Baskı). Ankara: A Kitap.

- Özdemir, G. (2014). "Hizmet İşletmelerinde İçsel Pazarlama Yaklaşımı". "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 16(1): ss.54-66.
- Özdevecioğlu, M., Bulut, E.A., Tekçe, E.A., Çirli, Y., Gemici, T., Tozal, M., ve Doğan, Y. (2003). "Kadın ve Erkek Yöneticilerin Yönetimi Altındaki Personelin Motivasyon, Stres ve Tatmini Farklılıkların Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 10(2), ss.125-138.
- Özer P.S., ve Urtekin G.E. (2007). Örgütsel Adalet Algısı Boyutları ve İş Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 28: ss.107-125.
- Pantouvakis, A. (2012). Internal Marketing and The Moderating Role of Employees: An Exploratory Study. Total Quality Management, 23(2), ss.177-195.
- Parlar, S. (2008). Sağlık Çalışanlarında Göz Ardı Edilen Bir Durum: Sağlıklı Çalışma Ortamı. TAF Preventive Medicine Bulletin, 7(6): ss.547-554.
- Parker, R.J., ve Kohlmeyer, J.M., (2005) "Organizational Justice and Turnover in Public Accounting Firms. A Research Note.", Accounting, Organizations and Society, 30. Ss.357-369.
- Polat, Ş. (2005). "Mesleğe-Örgüte Bağlılık Ve İş Tatmini İle İşten Ayrılma İlişkisi ve Hemşireler Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Promket, C. ve Thanyaphirak, V. (2012). An Empirical Study Of Organizational Justice As A Mediator Of The Relationships Among Organizational Culture, Employee Satisfaction, and Employee Commitment İn Rafamangala University Of Technology, Isan Sakm Nakhon Campus, Thailand. Review of Business Research, 12(2): ss.47-58.
- Rai, G.S. (2013). Impact Of Organizational Justice On Satisfaction, Commitment and Turnover İntention: Can Fair Treatment By Organizations Make A Difference İn Their Workers' Attitudes And Behaviors? International Journal of Human Sciences, 10(2): ss.260-284.

- Robinson Jr,L., Neeley, S.E. ve Williamson K. (2011). Implementing Service Recovery Through Customer Relationship Management: Identifying The Antecedents. *Journal of Services Marketing*, Volume 25(2), ss.90-100.
- Saruhan Ş.C. ve Öncer Özdemir, A. (2004). Değer Hedefli İşletmecilik. İstanbul: M.Ü. Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınevi.
- Soysal, A., Öke, P., Yağar, F. ve Tunç, M. (2017). Örgütsel İletişim ve İş Tatmini Düzeylerinin İncelenmesi: Bir Özel Hastane Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37: ss.243-253.
- Söyük, S. (2007). "Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerine Etkisi ve İstanbul İlindeki Özel Hastanelerde Çalışan Hemşirelere Yönelik Bir Çalışma", Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, R., ve Kavas, E. (2016). "Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesinde Öğretmenlere Yönelik Bir Araştırma: Bayat Örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14): ss.119-140.
- Şanlı, S. (2006). Adana İlinde Çalışan Polislerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Tuncay, A.H. (2009). İçsel Pazarlamanın Örgütsel Bağlılığa Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Urk, M. (2015). İçsel Pazarlama Uygulamalarının Çalışan Bağlılığı ile Müşteri ve Şirket Performansına Etkisinin Analizinde Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Varey, R.J. (1995). A Model of Internal Marketing for Building and Sustaining a Competitive Service Advantage. *Journal of Marketing Management*, 11: ss.41-54.
- Varey, R. (2001). *Marketing Communication: An Introduction to Contemporary Issues*. Routledge, USA.

- Varinli, İ. ve Çatı, K. (2010). Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Varinli, İ. (2012). Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wright, J.D. (2015). "Organizational Justice". International Encyclopedia of the Social&Behavioral Sciences, 17, ss.379-384
- Wu, W.Y., Tsai, C.C. ve Fu, C.S. (2013). "The Relationships among Internal Marketing, Job Satisfaction, Relationship Marketing, Customer Orientation, and Organizational Performance: An Empirical Study of TFT-LCD Companies in Taiwan". Human Factors and Ergonomics in Manufacturing&Service Industries, 23(5): ss.436-449.
- Yıldız, S.M. (2011). İçsel Pazarlama, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Spor Okullarında Görev Yapan Antrenörler Üzerine Bir İnceleme. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 13 (2): ss.216-225.

Extended Abstract

Introduction

In organizations, people are significant sources, no matter how good technologies, machines, devices, and methods we have. An organization is comprised of people from the most senior executive to the lowest level employee. Problems of employees are of great importance in the success or failure of an organization, which operates especially in the service sector. Organizations apply techniques to increase the value of people, who are very significant sources. One of them, internal marketing, is a specialized marketing approach to add value to employees who are considered as the internal customers for satisfying our external customers with the results of the general work performance (Mutharasu et al., 2013).

Method

The aim of the study was to investigate the effect of internal marketing on job satisfaction and the mediating role of organizational justice in detail. The population of the study consisted of 543 private security guards from private security companies in Istanbul who were working in courthouses. The sample was not selected in the study; the complete counting method was used to access the whole population.

Analysis of Causality Between the Variables

Within the scope of the first hypothesis of the study, the effect of internal marketing on job satisfaction was examined. Internal marketing explains 45.3% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are examined, it can be said that internal marketing, which is an independent variable, significantly affects job satisfaction, which is a dependent variable ($t=21.188$, $p<.001$). Reward and motivation explain 45.5% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are reviewed, it can be said that reward and motivation, which are independent variables, significantly affect job satisfaction, which is a dependent variable (21.247 , $p<.001$). Effective communication explains 45% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are examined, it can be said that effective communication, which is an independent variable, significantly affects job satisfaction, which is a dependent variable ($t=11.950$, $p<.001$). Personnel development explains 49.5% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are reviewed, it can be said that personnel development, which is an independent variable, significantly affects job satisfaction, which is a dependent variable ($t=23.030$, $p<.001$).

Within the scope of the second hypothesis of the study, the effect of internal marketing on organizational justice was examined. Internal marketing explains 49% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are examined, it can be said that internal marketing, which is an independent variable, significantly affects organizational justice, which is a dependent variable ($t=22.781$, $p<.001$). Reward and motivation explain 49% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are reviewed, it can be said that reward and motivation, which are independent variables, significantly affect organizational justice, which is a dependent variable (22.810 , $p<.001$). Effective communication explains 49% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are examined, it can be said that effective communication, which is an independent variable, significantly affects organizational justice, which is a dependent variable ($t=22.747$, $p<.001$). Personnel development explains 51% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are reviewed, it can be said that personnel development, which is an independent variable, significantly affects organizational justice, which is a dependent variable ($t=23.710$, $p<.001$).

Within the scope of the third and fourth hypotheses of the study, the effect of organizational justice on job satisfaction and its characteristics as a mediating variable were examined. Organizational justice explains 56.5% of the total variance. When the standardized beta coefficient and t-values are examined, it can be said that organizational justice, which is an independent

variable, significantly affects job satisfaction, which is a dependent variable ($t=26.510$, $p<.001$).

It is observed that the change in the independent variables of internal marketing and organizational justice could explain 60% of the change in job satisfaction, which is a dependent variable. The established model is observed to be significant ($F=418.115$; $p<0.001$). When the beta values are examined, it is observed that the mediating variable of organizational justice made more contribution to the explanatoriness of the model (Beta= .403). According to the results of the regression analysis conducted to test the third condition of Baron and Kenny (1986), the effect of the independent variable of internal marketing on job satisfaction ($B= .540$; Beta= .673) decreases when organizational justice, which is proposed as a mediating variable, is included in the analysis ($B=.232$; Beta= .289). In this case, organizational justice can be said to have a mediating role between internal marketing and job satisfaction. The complete disappearance of the independent variable effect in the final analysis points at the presence of other mediating variables in this relationship (Baron and Kenny, 1986). This shows that organizational justice is “a partially mediating variable” in the relationship of internal marketing with job satisfaction. This result is also significant according to the Sobel test ($z=6.206$, $p<.001$).

Conclusion

A positively significant relationship is indicated between internal marketing and job satisfaction. Internal marketing focuses on employees as internal customers and works as internal products. Accordingly, a working environment, which will fulfill the needs and requests of employees, is developed, and employees are motivated. Therefore, internal marketing is correlated with job satisfaction. A positively significant relationship is indicated between organizational justice and job satisfaction. Organizational justice includes employees' perceptions of the accuracy of organizational practices and decisions and the effects of these perceptions on employees. These effects put forward the perceptions regarding the fair distribution of what is acquired by employees and the merit-based determination of job descriptions, titles, and authorities. Thus, a working environment, which will fulfill the needs and requests of employees, is developed, and employees are motivated. For this reason, organizational justice is correlated with job satisfaction. It is necessary to make investments for all employees in order to increase job satisfaction.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE DENEYİMİ

Yüksel BAYRAKTAR* & Ayfer ÖZYILMAZ** & Metin TOPRAK***

Öz

Küreselleşme ile hızla artan doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), bir yandan teknolojik gelişmeye ve uluslararası piyasalar ile entegrasyona olanak sağlarken, diğer yandan büyüme, istihdam ve gelir eşitsizliği gibi birçok makroekonomik değişkeni farklı çerçevelerden etkilemektedir. DYY, işgücü piyasaları yoluyla gelir eşitsizliğinde belirleyici olmaktadır. Özellikle teknoloji yoğun sektörlerde yoğunlaşan DYY, artan nitelikli işgücü ihtiyacı ile ücret eşitsizliklerine yol açmakta böylece var olan gelir eşitsizliklerini derinleştirebilmektedir. Ancak kimi durumlarda, işgücü ile işveren arasındaki kar ve ücret farkını azaltarak alt ve orta gelir düzeyine sahip haneler ile yüksek gelirli haneler arasındaki gelir eşitsizliklerini azaltabilmektedir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, DYY'nin nihai etkisi birçok parametreye bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu kapsamda, çalışmada 1974-2015 döneminde Türkiye'ye gelen DYY'nin gelir eşitsizliğine olan etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bağımlı değişken olarak Gini endeksinin; bağımsız değişken olarak DYY'nin yanı sıra kamu harcamaları, enflasyon ve ticari açıklık değişkenlerinin de yer aldığı ARDL sınır testi kullanılarak elde edilen analiz bulgularına göre, DYY uzun dönemde gelir eşitsizliğini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Gelir Eşitsizliği, Ücret Eşitsizliği, ARDL

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND INCOME INEQUALITY: THE EXPERIENCE OF TURKEY

Abstract

Foreign direct investment (FDI), rapidly increasing with globalization, enables technological development and integration with international markets on the one hand and affects many macroeconomic variables such as growth, employment and income inequality from different frameworks on the other hand. FDI is decisive in income inequality through labor markets. FDI, which is concentrated especially in technology intensive sectors, leads to wage inequalities with increasing need for skilled labor, thus deepening existing income inequalities.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ybayraktar@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3499-4571>

** Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ozyilmazayfer@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9201-2508>

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, metin.toprak@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9217-6318>

However, in some cases, it can reduce income disparities between lower, middle-income households and high income households by reducing the difference in profits and wages between labor and employers. Within this framework, the final impact of FDI varies depending on many parameters. This study aims to investigate the effect of FDI on income inequality in the period of 1974-2015 in Turkey. The data were obtained using bound cointegration technique (ARDL) which includes Gini index as a dependent variable and as well as FDI, public expenditure, inflation and commercial openness as an independent variable. The results indicate that FDI increases income inequality in the long run.

Keywords: *Foreign Direct Investments, Income Inequality, Wage Inequality, ARDL*

Giriş

Doğrudan yatırım, yatırımcıların yerleşik oldukları ülkeler dışındaki sınır ötesi yatırımları kapsamakta olup söz konusu işletmelerde %10'dan daha fazla paya sahip olunması esasına dayanmaktadır (IMF, 2009). DYY, yatırımcıların üretimi ülke sınırları dışına yaymak amacı ile yeni şirket kurması, var olan yerli şirketi satın alması veya sermayesini artırarak ortaklık ilişkisi içerisine girilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

1950'li yıllardan sonra DYY, ekonomik büyümede belirleyici bir unsur haline gelmiştir. DYY özellikle 1980'li yıllardan itibaren artan küreselleşme olgusuna paralel hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) için önemli bir kaynak haline gelmiştir (Durgan, 2016). DYY, sermayenin yanı sıra teknolojik gelişme ve inovasyon yoluyla verimlilik artışına yol açarak sektörel gelişmeye olanak sağlamakta; özellikle emek-yoğun sektörlerde sahip gelişmekte olan ülkelere önemli bir rol üstlenmektedir. DYY, bir yandan söz konusu sektörlerin yanı sıra bağlı sektörlerin de gelişimine olanak sağlarken (Szkropova, 2014; Mohan, 2007) diğer yandan dış ticaret hacmini etkilemektedir (Anwar ve Nguyen, 2011; Liu, Wang ve Wei 2001). DYY'nin istihdam üzerine etkisi yeni yatırım olması durumunda pozitif sonuçlar doğururken, birleşme veya satın alma biçimindeki DYY'nin istihdam üzerine etkisi negatiftir (Vergil ve Ayaş, 2009; Ernst, 2005; UNCTAD, 1994).

DYY'nin artan önemine karşın bazı olumsuzluklara yol açtığı da ileri sürülmektedir. Ülke ekonomisinde kilit sektörlerin yabancı girişimcilerin eline geçip ekonominin bir anlamda yabancı denetimine girmesi, ekonomik ve siyasal bağımsızlık riski, teknolojik bağımlılık, yerli teknolojinin gelişmemesi, dış ticaret açığının artması ve çevresel zararlar gibi olumsuz etkiler bunlardan bazılarıdır (Kanberoğlu ve Arvas, 2014). Yine üretim sürecinde kullanılan girdilerin çoğunlukla ithalatta karşılanması, bir yandan cari açığı etkilemekte, diğer yandan yerli firmaların iş hacmini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca DYY'nin ülkenin belirli bölgelerine yığıldıkları göz önüne alındığında süreç, bölgesel dengesizlikleri de beraberinde getirmektedir (Lessmann, 2013; Wei vd., 2009; UNCTAD, 1994).

DYY'nin etki ettiği bir diğer unsur, gelir eşitsizliğidir. DYY ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ortaya koyan birçok yaklaşım bulunmaktadır; söz konusu yaklaşımlarda öne çıkan görüşler modernizasyon ve bağımlılık

kuramlarıdır. Her iki teori de, DYY'nin kalkınma üzerindeki önemine vurgu yapmakla birlikte gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini farklı çerçevelerden değerlendirmektedirler. Modernizasyon Teorisi, gelir eşitsizliğini Kuznets'in "Ters U Eğrisi" paradigmasına dayandırarak açıklamaktadır. Buna göre DYY, büyümeyi teşvik eden ve uzun vadede tüm ekonomik birimlere fayda sağlayan destekleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yatırımlar, başlangıçta yüksek ücret sağlayan sektörlerle yoğunlaştığından nitelikli ve niteliksiz işgücü arasında ücret eşitsizliklerine yol açmakta ve böylece gelir dağılımı bozulmaktadır. Ancak uzun vadede üretimin artması, tarım sektöründen endüstri sektörüne işgücü transferleri gibi unsurlar sonucunda gelir eşitsizlikleri azalma eğilimine girmektedir (Mihaylova, 2015; Ongan, 2004; Tsai 1995).

DYY ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer yaklaşım "Bağımlılık Kuramıdır". Söz konusu hipotezde, DYY'nin sağladığı yüksek ücretlerle yerel firma çalışanlarının elde ettikleri ücret farklılıkları gelir eşitsizliklerine yol açmaktadır. Teori, modernizasyon kuramının aksine, Kuznets hipotezinde olduğu gibi yatırımların ilk döneminde gelir dağılımının bozulacağını, ancak zamanla azalma eğilimine girmeyeceğini öne sürmektedir. Aksine yabancı ve yerli firmaların sunmuş oldukları olanaklar sonucunda sektörler arasında ikili yapıya yol açan DYY, işgücü arasında ücret farklılıklarına artırarak gelir eşitsizliklerini derinleştirmektedir (Karabıyık ve Dilber, 2016; Tsai, 1995).

DYY ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye yönelik geniş bir literatür bulunmakla birlikte Türkiye'de bu konuda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çerçevede, güncel verilerle söz konusu ilişkinin ortaya koyulması hedeflenmektedir. Üç bölümden oluşan çalışmada, girişi takip eden ikinci bölümde ilgili literatür ele alınmış; izleyen bölümlerde veri setine, değişkenlere ve modele yer verildikten sonra analiz bulguları ortaya koyulmuştur.

1. LİTERATÜR

DYY ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye yönelik geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak ortaya konan çalışmalarda farklı unsurlara vurgu yapılmakta ve ulaşılan sonuçlarda görüş birliği sağlanamamaktadır. Söz konusu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, işgücü piyasalarının önemli bir aktarım kanalı olduğu görülmektedir. Buna göre, DYY'nin daha çok düşük gelirli vasıfsız işgücüne istihdam olanağı sağlaması durumunda gelir eşitsizlikleri azalmakta iken (Trinh, 2016; Deardorff and Stern, 1994, akt. Choi 2006) vasıfsız işgücüne kıyasla nitelikli işgücüne daha fazla talebin olması durumunda eşitsizlikler derinleşmektedir. Ancak DYY'nin daha çok nitelikli işgücü ihtiyacı olduğu göz önüne alındığında, bu durum işgücü piyasalarının genel olarak ücret eşitsizlikleri yoluyla gelir dağılımını bozduğunu göstermektedir (Jensen ve Rosas, 2007; Gopinath ve Chen 2003). Bu noktada beşeri sermaye stoğu belirleyici bir rol oynamakta; artan eğitim düzeyi, gelir farklılıklarını azaltmaktadır. DYY'nin işgücü ve işveren

bağlamında değerlendirildiğinde, DYY işçi ücretlerini artırarak yerel firmaların karlılığını azaltmakta; böylece gelir eşitsizliklerini azaltmaktadır (Jensen ve Rosas, 2007).

DYY'nin sektörel dağılımı, gelir eşitsizliğinde belirleyici unsurlardan biridir. DYY'nin daha çok teknoloji yoğun sektörlerde yoğunlaşması, artan nitelikli işgücü talebine paralel olarak ücretlerin artmasına yol açmakta; dolayısıyla vasıflı ve vasıfsız işgücü arasındaki ücret eşitsizliği derinleşmekte ve gelir eşitsizlikleri artmaktadır (Bhandari, 2007; Te Velde, 2003; Feenstra ve Hanson, 1995). Bunun yanı sıra belirli sektörlerde yoğunlaşan DYY, geleneksel sektörlerde istihdamı olumsuz etkileyerek söz konusu sektörlerde işsizliğin artmasına yol açmakta; böylece gelir eşitsizliklerini daha da derinleştirmektedir (Üzar, 2018).

Literatürde DYY'nin gelir eşitsizliğini artırdığını öne süren çalışmalara bakıldığında, Üzar (2018) 36 ülkede, Mihaylova (2015) Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan 10 ülkede, Herzer vd. (2012) 5 Latin Amerika ülkesinde, Wu ve Hsu (2012) 54 ülkede, Tian vd. (2008) Çin'de, Dağdemir (2008) 54 gelişmekte olan ülkede, Basu ve Guariglia (2007) 119 GOÜ'de, Nunnenkamp vd. (2006) Bolivya'da, Choi (2006) 119 ülkede, Ongan (2004) 26 ülkede, Zhang ve Zhang (2003) Çin'de, Reuveny ve Li (2003) 69 ülkede, Mah (2002) Kore'de, Lipsey ve Sjöholm (2001) Endonezya'da, Alderson ve Nielsen (1999) 88 ülkede DYY sonucunda gelir eşitsizliğinin arttığını ortaya koymuşlardır.

Trinh (2016), Vietnam'da, Karabıyık ve Dilber (2016) farklı gelişmişlik düzeyine sahip 50 ülkede, Shahinpour, ve Aghapour (2013) İran'da, Chintrakarn vd. (2012) ABD'de, Georgantopoulos ve Tsamis (2011) Macaristan'da, Jensen ve Rosas (2007) Meksika'da, Bhandari (2006) ABD'de DYY'nin gelir eşitsizliğini azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Franco ve Gerussi (2013) geçiş ekonomisine sahip 17 ülkede, Sylwester (2005) 29 GOÜ'de, Milanovic (2002) 88 ülkede DYY ve gelir eşitsizliği arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamıştır. Türkiye'de ise bu konuda sınırlı çalışma bulunmakta ve elde edilen bulgular, kullanılan yöntem ve zaman periyoduna bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu çerçevede, Barış ve Karanfil (2017) DYY'nin uzun dönemde istatistiksel olarak anlamsız olduğunu, Ucal vd. (2016) hem uzun dönemde hem kısa dönemde gelir eşitsizliğini azalttığını, Kanberoğlu ve Arvas (2014) eşitsizlikleri artırdığını öne sürmüşlerdir.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, 1974-2015 döneminde Türkiye'de DYY ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki ARDL sınır testi yaklaşımı ile ortaya konmaktadır. Modelde, Gini katsayısı bağımlı; DYY, kamu harcamaları, ticari açıklık ve enflasyon bağımsız değişkenler olarak yer almıştır. Söz konusu model şu şekildedir:

$$LGN_t = \beta_0 + \beta_1 LDYY_t + \beta_2 LKH_t + \beta_3 LTA_t + \beta_4 LENF_t + u_t \quad (1)$$

(1) numaralı eşitlikte gelir eşitsizliğini gösteren **LGN**, Gini katsayısını ifade etmektedir. Söz konusu değişken için University of Texas Inequality Project'in (UTIP) hesaplamış olduğu veri setinden; 2001 verisi eksik olduğu için bu yıla ait katsayı için Dumlu ve Aydın'ın (2008) çalışmasından yararlanılmıştır. UTIP verileri 2015 yılına kadar hesaplanmış; TÜİK ve UTIP verilerinin önemli farklılıklar göstermesinden dolayı 2015 yılına kadar olan serilere yer verilmiştir. **LDYY**, Doğrudan yabancı yatırımların GSYİH içerisindeki payını, **LKH** GSYİH'nın %'si olarak kamu harcamalarını, **LTA** mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı toplamının GSYİH'ya oranını (%), **LENF**, tüketici fiyatlarındaki yıllık (%) değişimi göstermektedir. Tüm serilerin logaritması alınmış formları kullanılmış ve değişkenlerin tamamı Dünya Bankası veri setinden sağlanmıştır.

2.2. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada, kimi serilerin I(0) kimilerinin I(1) olduğu durumlarda da kullanılabilen ayrıca küçük gözlemlerle etkin sonuçlar verebilen ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır (Narayan ve Narayan, 2004; Peseran vd., 2001). Çalışmada söz konusu değişkenlerle oluşturulan ARDL modeli aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta LGN_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^q \beta_{1i} \Delta LGN_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} \Delta LDYY_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{3i} \Delta LKH_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{4i} \Delta LTA_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^q \beta_{5i} \Delta LNF_{t-i} + \beta_6 LGN_{t-1} + \beta_7 LDYY_{t-1} + \beta_8 LKH_{t-1} + \beta_9 LTA_{t-1} + \beta_{10} LNF_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (2)$$

Denklemdaki Δ , değişkenlerin birinci farkını, q uygun gecikme uzunluğunu, u_t hata terimini göstermektedir. Modelin kısa dönem ilişkileri Hata düzeltme modeli ile açıklanmakta olup söz konusu denklem aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta LGN_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^q \beta_{1i} \Delta LGN_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} \Delta LDYY_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{3i} \Delta LKH_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^q \beta_{4i} \Delta LTA_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{5i} \Delta LNF_{t-i} + \omega ECM_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3)$$

3. ANALİZ BULGULARI

Çalışmada öncelikle serilerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips Perron) testlerine yer verilmiş; elde edilen sonuçlar Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Birim Kök Testleri	ADF			Phillips-Perron			
	Düzye		Birinci Fark	Düzye		Birinci Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	
LGN	-1,431	-0,808	-2,997**	-1,772	-0,808	-5,265*	
LDYY	-1,615	-4,685*	-8,985*	-1,279	-4,685*	-10,082*	
LKH	-1,249	-3,775*	-5,505*	-1,564	-2,218	-5,567*	
LTA	-1,457	-2,385	-4,618*	-1,472	-2,112	-5,472*	
LENF	-0,793	-1,805	-5,690*	-0,869	-1,764	-5,668*	
Kritik Değerler	%1	-3,6210	-4,1985	-3,6210	-3,6009	-4,1985	-3,605
	%5	-2,9434	-3,5236	-2,9434	-2,9350	-3,5236	-2,936
	%10	-2,6102	-3,1929	-2,6102	-2,6058	-3,1929	-2,606

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyini ifade eder.

ADF ve PP birim kök testlerine göre Gini katsayısı, ticari açıklık ve enflasyon sırasıyla %5, %1, %1 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan iken, DYY ise her iki birim kök testine göre sabit ve trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağandır. Kamu harcamaları ADF testine göre %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde, PP testine göre %1 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağandır. Dolayısıyla düzeyde durağan olan DYY I(0) iken, birinci farkında durağan olan Gini katsayısı, ticari açıklık ve enflasyon I(1)'dir. Kamu harcamaları ise ADF testine göre I(0) iken PP testine göre I(1)'dir.

Serilerin eşbütünleşme derecelerinin farklılık göstermesine bağlı olarak Pesaran vd. (2001)'nin eş bütünleşme testine yer verilmiştir. Azami gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine dayanılarak dört yıl olarak belirlenen ARDL (2, 4, 2, 2, 4) modeli Tablo-2'de görüldüğü gibidir:

Tablo-2: Sınır Testi

F- İstat.	3.64	
K	4	
Kritik Değerler	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
10%	2,2	3,09
5%	2,56	3,49
1%	3,29	4,37

Tablo-2'ye göre, hesaplanan F test istatistik değeri, %5 anlamlılık düzeyinde üst kritik değerden daha büyüktür. Bu nedenle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını gösteren H_0 hipotezini reddetmek mümkündür. İkinci aşamada, DYY ve gelir eşitsizliği arasındaki uzun dönem ilişkisini inceleyen ARDL (2, 4, 2, 2, 4) modeli Tablo-3'de sunulmuştur.

Tablo-3: ARDL (2, 4, 2, 2, 4) Uzun Dönem Dengesi

Bağımlı Değişken: LGN				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	T-İstatistiği	p-değeri
LDYY	0,0668	0,0296	2,2531	0,0363
LKH	-0,0055	0,0851	-0,0652	0,9487
LNTA	-0,1163	0,0686	-1,6943	0,1065
LENF	0,0845	0,0200	4,2222	0,0005
C	4,0565	0,4065	9,9784	0,0000

ARDL (2, 4, 2, 2, 4) modeli uzun dönem analiz bulgularına DYY ile gelir eşitsizliği arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Buna göre, diğer değişkenler sabitken uzun dönemde DYY'deki %1'lik artış Gini katsayısını % 0,07 artırmaktadır. Benzer şekilde enflasyon ve Gini katsayısı arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmakta; uzun dönemde enflasyondaki %1'lik artış Gini katsayısını %0,08 artırmaktadır. Kamu harcamaları-Gini katsayısı ve ticari açıklık-Gini katsayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Sonraki aşamada değişkenler arasında kısa dönem ilişkisini incelemek amacıyla hata düzeltme modeline dayanan ARDL (2, 4, 2, 2, 4) tahmin sonuçları ve modele ait tanısal (diyagnostik) testler Tablo-4'de sunulmuştur. Modelin fonksiyonel kalıbı doğru kurulmuş olup hata terimi %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, kısa dönemde gerçekleşen sapmaların yaklaşık %33'ü birinci yılın sonunda düzelmektedir. Öte yandan modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununa rastlanmamıştır.

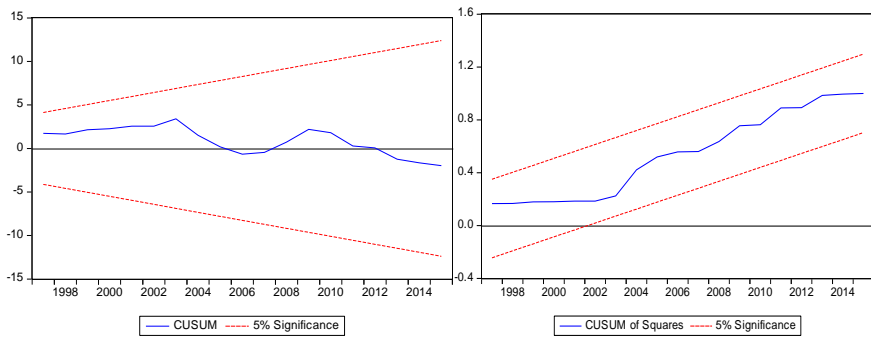
Tablo 4. Hata Düzeltme Modelinin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LGN				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-rasyosu	p-değeri
D(LGN(-1))	-0,261888	0,131232	-1,995613	0,0605
D(LDYY)	0,008335	0,003496	2,384006	0,0277
D(LDYY(-1))	-0,008403	0,005263	-1,596564	0,1269
D(LDYY(-2))	-0,008851	0,003487	-2,538380	0,0200
D(LDYY(-3))	-0,007952	0,003077	-2,584045	0,0182
D(LKH)	0,005488	0,025203	0,217774	0,8299
D(LKH(-1))	0,071052	0,023746	2,992179	0,0075
D(LTA)	-0,014692	0,014225	-1,032866	0,3146

D(LTA(-1))	-0,030235	0,013744	-2,199860	0,0404
D(LENF)	-0,003010	0,005486	-0,548640	0,5896
D(LENF(-1))	-0,000441	0,006792	-0,064885	0,9489
D(LENF(-2))	-0,009630	0,006702	-1,436766	0,1670
D(LENF(-3))	-0,018810	0,006996	-2,688776	0,0145
Hata Düzeltme Terimi (-1)	-0,329564	0,062723	-5,254244	0,0000
Kısa Dönemli Model İçin Tanımsal (Diyagnostik) Testler				
	Test istatistiği		p-değeri	
R^2	0,8297			
Düzeltilmiş R^2	0,6685			
Durbin-Watson İstatistiği	1,8224			
F İstatistiği	5,1456		0,0004	
Breusch-Godfrey LM	0,6722		0,5236	
Ramsey Testi	0,6072		0,5513	
Jargue-Bera Normallik Testi	0,9152		0,6327	
Breusch-Pagan Testi	0,6038		0,8549	
ARCH (-1)	0,2881		0,5948	

Şekil-1’de, model parametrelerinin istikrarlı olup olmadığını ortaya koyan CUSUM ve CUSUMSQ sunulmaktadır. Eğriler güven aralığı içerisinde olup sıfır değerini kesmemektedir. Dolayısıyla söz konusu grafikler, model parametrelerinin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Şekil-1: CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Sonuç

DYY, ülke ekonomisini ve kalkınma sürecini birçok bakımdan etkilemektedir. Bu noktada bir yandan istihdam, teknolojik yayılma ve üretim artışı pozitif etkiye yol açarken, diğer yandan ülke öz kaynaklarının sağladığı yüksek karlılığın ülke lehine azalması, dış ticaret hacmi, yerel firmalara rekabet dezavantajı sağlaması gibi nedenlerle ülkeleri olumsuz

etkilemektedir. Söz konusu yatırımlar, gelir eşitsizliği bağlamında değerlendirildiğinde, istihdam piyasasında işgücü arasında ücret farklılıkları, yerel ve küresel firmalar arasındaki maaş farklılıkları ve DYY'nin sektörel dağılımı gibi unsurlarla söz konusu ülkeleri farklı çerçevelerden etkilemektedir.

Bu çalışmada 1974-2015 döneminde Türkiye'de DYY ile gelir eşitsizliği arasında ilişki ARDL sınır testi yaklaşımı ile ortaya konmuştur. Analizlerden elde edilen bulgulara göre DYY, uzun dönemde gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Bunun yanı sıra enflasyon kamu harcamaları ve ticari açıklık değişkenlerinin de yer aldığı çalışmaya göre, enflasyon gelir eşitsizliğini artırmakta iken kamu harcamaları ve ticari açıklık uzun dönemde istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu sonuçların elde edilmesinde Ongan'ın (2004) vurguladığı gibi, DYY'nin vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında ücret farklılıklarını artırması, yerel firmaları olumsuz etkilenmesi ve monopolleşmeye neden olması gibi unsurlar belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bulgular, bağımlılık kuramını destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Alderson, A. and Nielsen, F. (1999). "Income Inequality, Development, and Dependence: A Reconsideration". *American Sociological Review*. 64(4), 606-631.
- Anwar, S. and Nguyen, L. P. (2011). "Foreign Direct Investment and Export Spillovers: Evidence from Vietnam". *International Business Review*. 20(2), 177-193.
- Barış, S. ve Karanfil, N. (2017). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Gelir Eşitsizliğini Artırır mı? Türkiye Ekonomisinden Ampirik Bir Kanıt". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(15), 101-128.
- Basu, P. and Guariglia A. (2007). "Foreign Direct Investment, Inequality, and Growth". *Journal of Macroeconomics*. 29(4), ss.824-839.
- Bhandari, B. (2007). "Effect of Inward Foreign Direct investment on Income Inequality in Transition Countries". *Journal of Economic Integration*. 22(4), ss.888-928.
- Bhandari, B., (2006). *Essays on Foreign Direct Investment and Income Inequality, and Cross-price Effects in the U.S. Trade Balance*. University of Oregon.
- Choi, C. (2006). "Does foreign Direct Investment Affect Domestic Income Inequality?". *Applied Economics Letters*. 13(12), 811-814.

- Dağdemir, Ö.(2008). “Küreselleşmenin Gelişmekte olan Ülkelerde Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”. *İktisat İşletme ve Finans*. 23(265), 114-129.
- Deardorff, A. and Stern, R. (1994). *The Stolper-Samuelson Theorem: A Golden Jubilee*. University of Michigan Press.
- Dumlu, U. ve Aydın, O. (2008). “Ekonometrik Modellerle Türkiye için 2006 Yılı Gini Katsayısı Tahmini”. *Ege Academic Review*. 8(1), 373-393.
- Durgan, S. (2016). *Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi*. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi. Yayın No: 2954.
- Ernst, C. (2005), “The FDI Employment link in a Globalising World: The Case of Argentina, Brasil and Mexico”. *Employment Strategy Papers*. No: 2005/17.
- Feenstra, R.C and G.H. Hanson (1995), “Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico’s Maquiladoras”. *NBER Working Paper*. No: 5122.
- Franco, C.,and Gerussi, E. (2013). “Trade, Foreign Direct Investments (FDI) and Income Inequality: Empirical Evidence from Transition Countries”. *The Journal of International Trade and Economic Development*. 22(8), ss.1131-1160.
- Georgantopoulos, G. A. and Tsamis, D. A. (2011), “The Impact of Globalization on Income Distribution: The Case of Hungary”. *Research Journal of International Studies*. 21(2011), ss.17-25.
- Gopinath, M., Chen, W., 2003. Foreign Direct Investment and Wages: a Cross-country Analysis”. *The Journal of International Trade and Economic Development*. 12(3), ss.285-309.
- Herzer, D., Hühne, P. and Nunnenkamp, P. (2012). “FDI and Income Inequality - Evidence from Latin American Economies”. *Kiel Working Papers*. No. 1791.
- IMF (2009). *Balance of Payments and International Investment Position: Manual*. Sixth Edition.
- Jensen, N. M., and Rosas, G. (2007). “Foreign Direct Investment and Income Inequality in Mexico, 1990-2000”. *International Organization*. 61(3), 467-487.

- Kanberoğlu, Z. ve Arvas, M. A. (2014). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelir Eşitsizliği Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”. *UHBAB*. 3(7), 15-28
- Kuznets, S., (1955). Economic Growth and Income Inequality”. *American Economic Review*. 45(1), 1-28.
- Lessmann, C. (2013). “Foreign Direct Investment and Regional Inequality: A panel Data Analysis”. *China Economic Review*. 24(2013), 129-149.
- Lipsev, R. and Sjöholm, F., (2001). “Foreign Direct Investment and Wages in Indonesian Manufacturing”. *NBER Working Paper*. No: 8299.
- Liu, X. M., Wang, C. G., Wei, Y.Q. (2001). “Causal Links Between Foreign Direct Investment and Trade in China”. *China Economic Review*. 12(2-3), 190-202.
- Mihaylova, S. (2015). “Foreign Direct Investment and Income Inequality in Central and Eastern Europe”. *Theoretical and Applied Economics*. 22(2), 23-42.
- Milanovic, B. (2002). “True World Income Distribution, 1988 and 1993: First Calculation Based on Household Surveys Alone”. *The Economic Journal*. 112, ss.51-92.
- Mohan R.(2007), “A Panel Data Analysis of FDI, Trade Openness and Liberalization an Economic Growth of the ASEAN-5”. *The Empirical Economics Letters*. 6(1), 2007, 35-44.
- Narayan, P., and Narayan, S. (2004). “Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework”. *Economic Modelling*. 22(3), 423-438.
- Nunnenkamp, P., Schweickert, R. and Wiebelt, M.(2006). “Distributional Effects of FDI: How the Interaction of FDI and Economic Policy Affects Poor Households in Bolivia”. *Kiel Institute for the World Economy Working Paper*. No. 128.
- OECD (2019). *FDI in Figures*. Erişim Tarihi: 15.11.2019. <http://www.oecd.org/investment/FDI-in-Figures-April-2019.pdf>

- Ongan, T. H. (2004). “Gelir Eşitsizliği, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ters U Eğrisi”. *İktisat Fakültesi Mecmuası*. 54 (1): 153-65.
- Reuveny, R., and Quan L. (2003). “Economic Openness, Democracy, and Income Inequality: An Empirical Analysis”. *Comparative Political Studies*. 36(5), 575-601.
- Sylwester, K. (2005). “Foreign Direct Investment, Growth and Income Inequality in Less Developed Countries”. *International Review of Applied Economics*. 19(3), 289-300.
- Szkorpova, Z. (2014) “A Causal Relationship Between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Export for Slovakia”. *Procedia Economics and Finance*. 15, ss.123- 128.
- Te Velde, D. W. (2003). “Foreign Direct Investment and Income Inequality in Latin America: Experiences and Policy Implications”. *Working Paper*. No: 04/03.
- Tian, X., Wang, B. and Dayanandan, A. (2008). “The Impact of Economic Globalization on Income Distribution: Empirical Evidence in China”. *Economics Bulletin*. 4(35), 1-8.
- Trinh, N. H. (2016). “The Effect of Foreign Direct Investment on Income Inequality in Vietnam”. *International Journal of Economics, Commerce and Management*. 4(12), ss.158-173.
- Ucal, M., Bilgin, M. H. and Haug, A. A., (2016). “Income inequality and FDI: Evidence with Turkish Data”. *Applied Economics*. 48(11), 1030-1045.
- UNCTAD (1994). *World Investment Report*. United Nations Conference on Trade and Development Publications.
- Üzar, U. (2018). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği: Teori, Tartışma ve Analiz”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*. 8(2), ss.199-222.
- Vergil, H. ve Ayaş, N. (2009). “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”. *İktisat İşletme ve Finans*. 24(275), ss.89-114.
- Wei, K., Yao, S., and Liu, A. (2009). “Foreign Direct Investment and Regional Inequality in China”. *Review of Development Economics*. 13(4), ss.778-791.

Wu, J-Y and Hsu, C-C. (2012). “Foreign Direct Investment and Income Inequality: Does the Relationship Vary with Absorptive Capacity?”. *Economic Modelling*. 29(6), 2183-2189.

Yalman, İ. Noyanand Koşaroğlu, Ş. M. (2017). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi”. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*. 1(2), ss.191-205.

Zhang, X. and Zhang, K.(2003). “How Does Globalization Affect Regional Inequality Within a Developing Country? Evidence from China”. *Journal of Development Studies*. 39(4), ss.47-67.

Extended Abstract

A foreign direct investment (FDI) is an investment in the form of foreign investors to establish a new company in the country, the purchase of an existing domestic company or joining in partnership relationship through capital increase. FDI affects these countries from different dimensions. FDI, on the one hand, leads to technological expansion and sectoral development, and on the other hand, decisive in growth with increasing employment conditions. FDI adversely affects the economies of the country sometimes by exploiting the natural resources of the country, providing disadvantages to the local firms in competition, deepening the dependence on foreign resources and causing volatility in the financial system.

FDI is important for income inequalities as well as regional disparities. The effects of these investments on income inequality differ both in theoretical approaches and empirical studies. Modernization and dependency theories are the main theoretical approaches examining the relationship between FDI and income inequality. According to the Modernization Theory, firstly, FDI tends to increase income inequalities because it is mostly in technology intensive sectors, however, over time, income inequalities begin to decrease due to the development of complementary sectors and labor transfers from the agricultural sector to the industrial sector. However, contrary to modernization theory, the dependency approach suggests that inequalities do not tend to decrease. According to the theory, in the early stages of FDI, income inequalities are increasing; however, it does not tend to decrease over time. On the contrary, opportunities offered by foreign and domestic companies and wages further deepen the inequalities in the labor market over time.

Empirical studies stress that labor markets are the leading channels in which FDI affects income distribution. FDI, leads to wage inequality in labor markets with difference in salary policies between local and global firms on the one hand, with wage differences between qualified and unskilled labor on the other. Within this framework, FDI, which is mostly composed of technology-intensive sectors, increases the demand for the qualified labor

force, which deepens wage gap in the labor market. Contrariwise, FDI can lead to increased wages in line with increasing labor demand, thus reducing employer profitability and increasing wages. This process, which leads to a change in the profit and wage balance between upper and lower-income households, can reduce income inequality.

In this study, the relationship between income inequality FDI in Turkey, for the period between the years 1974-2015, is analyzed by the ARDL bounds testing approach. Gini coefficient was used as an indicator of income inequality; The data set calculated by the University of Texas Inequality Project (UTIP) was used for this variable. UTIP data were calculated until 2015; Since TUIK and UTIP data show significant differences, a single data source was preferred and UTIP's data set until 2015 was used. Foreign direct investments, public expenditures, trade openness, and inflation were included as independent variables. Logarithmic forms of all series were used, and the variables were obtained from the World Bank data set.

The stationarity of the series was tested by ADF (Augmented Dickey-Fuller) and PP (Phillips Perron) unit root tests. ARDL boundary test approach, which gives effective results in cases some series I (0) and others (I (1), is used. According to the diagnostic test results of the model, the functional form of the model was established correctly, and the error term was statistically significant at 1% significance level. Accordingly, approximately 33% of the short-term deviations disappear at the end of the first year. On the other hand, autocorrelation and heteroscedasticity problems were not found in the model. In the analysis, CUSUM and CUSUMSQ graphs were used to determine whether the model parameters were stable or not. Consequently, the graphs show that the model parameters are stable.

According to the ARDL long-term analysis findings, there is a statistically significant and positive relationship between FDI and income inequality at 5% significance level. Accordingly, while other variables are constant, the 1% increase in FDI, in the long run, increases the Gini coefficient by 0.07%. In the long term, the main determinants of FDI's deepening of income inequalities are the increase in wage differences between skilled and unskilled labor and income differences that result from wage policies between local and global firms.

When the analysis findings of other independent variables are considered, there is a statistically significant and positive relationship between inflation and Gini coefficient at 1% significance level; in the long term, 1% increase in inflation increases the Gini coefficient by 0.08%. However, in the long term, there is no statistically significant relationship between public expenditure and Gini coefficient; trade deficit and Gini coefficient.

SUBJEKTİF SOSYAL İZOLASYON RİSKLERİ***Can MAVRUK** & Ersin KIRAL*******Öz**

Bu araştırmanın temel amacı anket verilerini kullanarak demografik, sosyoekonomik, sağlık ve mekânsal değişkenleri subjektif sosyal izolasyon üzerine relatif risklerini ve marjinal etkilerini ölçmektir. Subjektif sosyal izolasyon relatif risklerini ölçmek için bağımsız değişken kategorileri risklerinin oranları kullanılmıştır. Bu değişkenlerin subjektif sosyal izolasyon etkilerini ölçmek için de sıralı lojit model kullanılmıştır. Bu amaçla subjektif sosyal izolasyon üstünlük oranları, açıklayıcı değişkenlerin subjektif sosyal izolasyon üzerine marjinal etkileri ve subjektif sosyal izolasyonu açıklayan en önemli değişkenler bulunmuştur. Basit rassal örnekleme yöntemiyle yapılan sosyal ankete subjektif sosyal izolasyon derecesi ile birlikte bunların üzerinde risk oluşturabilecek olan faktörler de dahil edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre 1) Subjektif sosyal izolasyon için en yüksek riski kötü sağlık durumu teşkil etmektedir; 2) Mekân subjektif sosyal izolasyon üzerine en yüksek marjinal etkiye sahiptir; 3) Görüşme sıklığı arttıkça subjektif sosyal izolasyon riski azalmaktadır; 4) Yalnızlık ve depresyon, düşük subjektif sosyal izolasyon ile pozitif, yüksek subjective sosyal izolasyon ile negatif ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: *Subjektif Sosyal İzolasyon, Risk, Marjinal Etki, Sıralı Lojit Model.*

SUBJECTIVE SOCIAL ISOLATION RISKS**Abstract**

The main purpose of this study is to measure the relative risks and marginal effects of demographic, socioeconomic, health and spatial variables on subjective social isolation using survey data. To measure the relative risks of subjective social isolation, the proportions of the independent variable categories were used. In order to measure the subjective social isolation effects of these variables, an ordered logistic model was used. For this purpose, subjective social isolation odds ratios, marginal effects of explanatory variables on subjective social isolation and the most important variables explaining subjective social isolation were found. In the social questionnaire conducted with simple random sampling method, the degree of subjective social isolation as well as the factors that may pose risks on them were included. According to the results of this study 1) Poor health status poses the highest risk for subjective social isolation; 2) Location has the highest marginal impact on subjective social isolation; 3) As the frequency of social contact

* Çukurova Üniversitesi BAP-SBA-2018-10954 nolu proje ile desteklenmiştir.

** Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Ün. SBMYO, mavruk.can1@gmail.com ,0000-0002-4084-7447

*** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, ekiral@cu.edu.tr, 0000-0001-6040-1795

increases, the risk of subjective social isolation decreases; 4) Loneliness and depression have positive effects over lower subjective social isolation and negative effects over higher subjective social isolation.

Keywords: *Social Isolation, Risk, Marginal Effect, Ordered Logit Model.*

Giriş

Sosyal izolasyon, diğer insanlarla ilişkilerin olmayışını veya çok az sayıda anlamlı bağları içeren nesnel koşulla ilgilidir (Rook, 1984; de Jong Gierveld ve ark., 2006; Zavaleta ve ark., 2014: 9). Sosyal izolasyon, literatürde nesnel (objektif) ve öznel (subjektif) sosyal izolasyon olarak iki farklı şekilde kategorize edilmektedir. Nesnel sosyal izolasyon, gerçek toplumsal izolasyondur ve öznel sosyal izolasyon, Cacioppo, Hawkley ve Thisted (2010) tarafından yalnızlık olarak tanımlanan sosyal izolasyon olarak algılanmaktadır. Bu tanımlamalara göre “çok yalnız ve diğer insanlardan uzak” olmak objektif sosyal izolasyona karşılık gelir. Diğer taraftan “sorunların paylaşılabilirdiği az sayıda yakın arkadaş olduğu için sık sık yalnız hissetmek” algılanan yalnızlık olması nedeniyle subjektif sosyal izolasyona karşılık gelir.

Kitleye dayalı çalışmalarda zararlı sonuçların belirleyicisi olarak yalnızlık sosyal izolasyondan daha önemlidir (Cacioppo ve ark., 2006; Cacioppo ve Hawkley, 2009). Sosyal izolasyon, sigara içmek, şişmanlık, hareketsiz yaşam tarzı ve yüksek tansiyon gibi hastalık ve ölüm riskleri için güçlü bir risk faktörüdür (House ve ark., 1988). Daha yaşlı kitlede evli kadınlar sağlıklı yaşamı destekleyici rol oynar ve dolayısıyla sağlıklı yaşamı destekleyen davranışlar ve evli olma ilişkilidir (Petee ve ark. 2006; Satariano ve ark., 2002). Subjektif sosyal izolasyon bir nevi sosyal acıya dönüşmekte ve yaşamı devam ettirebilmek için yeni sosyal bağlantıların kurulması gerekmektedir (Cacioppo ve ark., 2011).

Depresyon ve sosyal izolasyon, kalp yetersizliği polikliniklerinde demografik ve klinik durumdan bağımsız olarak mortaliteyi öngörmüştür. Eş zamanlı olarak önemli demografik, klinik ve psiko-sosyal öngörücüler ve tedavi grupları içerdiğinde, depresyon (\ln) ($p = .022$, hazard ratio (HR) = 2.2) ve sosyal izolasyon ($p = .094$, hazard ratio (HR) = 1.75) ölümü öngörmüştür (Friedmann ve ark., 2006).

Subjektif sosyal izolasyon ve yalnızlığı kötü kardiyovasküler ve zihinsel sağlık sonuçlarına bağlayan tutarlı kanıtlar vardır. Subjektif sosyal izolasyon ve yalnızlığın diğer şartlardaki rolü ve sosyoekonomik sonuçları daha az açıktır. Kanseri, sağlık davranışları ve yaşam seyri ve daha geniş sosyoekonomik sonuçlar üzerindeki etki ile ilgili daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Leigh-Hunt vd, 2017). Bu boşluğu kısmen de olsa doldurmak için bu makale sosyal izolasyonun demografik, sosyoekonomik, sosyal sermaye ve mekânsal etkilerini ve risklerini araştırmıştır.

Mavruk ve Kıral (2019) çalışmalarında; subjektif değişkenlerin bağlamsal faktörlerle sağlık durumuna etkilerini üç hipoteze dayanarak incelenmiştir. Model tahmini sonuçları, tüm hipotezleri beklendiği gibi

doğrulamıştır. Elde edilen bulgulara göre; subjektif iyi hissetmenin sağlık durumu üzerinde en güçlü pozitif etkiye sahip olduğu, sosyal izolasyon değişkenlerinin sağlık etkilerinin yalnızlıktan daha güçlü olduğu, yaşam koşullarının etkilerinin anlamlı olmadığı ve mahalle güvenliği ve konut maliyetinin yüksek derecede anlamlı olduğu gösterilmiştir. Ankete katılanlar çok iyi sağlık koşulları üzerindeki olumsuz etkileri dul olmalarına, insana güven duymamalarına, emekli olmalarına, sosyal olarak izole ve işsiz olmalarına bağlamışlardır. Kanıtlar, bu olumsuz deneyimlerin sağlık açısından risk oluşturduğunu göstermiştir.

Bu araştırmanın temel amacı anket verilerini kullanarak yaş, medeni hal, işsizlik, eğitim durumu, mekân, taciz ve çok mutsuz ve depresyonda hissetmenin sosyal izolasyon üzerine etkisini ölçmektir. Bu amaçla sıralı lojit model kullanılarak sosyal izolasyonun üstünlük oranları, açıklayıcı değişkenlerin sosyal izolasyon üzerine marjinal etkileri ve sosyal izolasyonu açıklayan en önemli değişken bulunmuştur. Ayrıca, sosyal izolasyon, yalnızlık, görüşme sıklığı, işsizlik, medeni hal, taciz ve çok mutsuz ve depresyonda hissetmenin sağlık durumu üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmanın yaşlı olanların sosyal izolasyon üzerindeki etkisini açıklama amacı yoktur. Bu, çalışmanın bir kısıtı olarak düşünülebilir.

1. YÖNTEM

Subjektif sosyal izolasyon relatif risklerini ölçmek için bağımsız değişken kategorilerinin risklerinin oranları kullanılmıştır. Bir bağımsız değişken kategorisinin sosyal izolasyon riskini ölçmek için sosyal izole olanlar içerisindeki risk (olasılık) sosyal izole olmayanlar içerisindeki risk ile bölünmüştür. Subjektif sosyal izolasyon etkilerini ölçmek için sıralı lojit model oluşturulmuştur. Ayrıca, 42 soruluk Ryff (1989) psikolojik refah ölçeğindeki “negatif ilişkilerden biri olan “sorunlarımı paylaşabildiğim az sayıda yakın arkadaşım olduğu için sık sık yalnız hissediyorum” faktörü subjektif sosyal izolasyon olarak kavramsallaştırılmıştır. Sosyal ilişkilerin etkilerini ölçmek için “başkaları ile sıcak ve güvenilir çok ilişki yaşamadım”, “yakın ilişkileri devam ettirmek benim için zor ve sinir bozucu” faktörlerine ne ölçüde katıldıkları sorulmuş ve “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “nötr” ve “kesinlikle katılıyorum” seçenekleri sunulmuştur. Bunların içerisinde bağımlı değişken üzerinde etkisi en fazla olan modele dahil edilmiştir. Subjektif sosyal izolasyon değişkeni “Sorunlarımı paylaşabildiğim az sayıda yakın arkadaşım olduğu için sık sık yalnız hissediyorum.”, sorusu bu çalışmanın bağımlı değişkeni olarak modele dahil edilmiştir.

Kiral ve ark. (2019); yaş, cinsiyet, gelir ve fiziksel yetersizliğin yalnızlık hissini açıklayan en etkin değişkenler olduğunu Adana halkı üzerine yapılan bir sosyal anket çalışması ile açıklamıştır. Benzer bir yöntemle Mavruk ve ark. (2019) zaman çerçeveli mutluluk üzerine mekânsal etkileri araştırmıştır.

Bireyler sadece kendi iç hisleri ile yalnızlığın varlığını ve derecesini söyleyebilir (Wenger ve ark., 1996; Andersson, 1998). Dolayısıyla yalnızlığı

ölçmek için ankete katılanlara çok yalnız hissedip hissetmedikleri sorulmuş ve “hayır” ve “evet” seçenekleri sunulmuştur. Yalnızlık hissi öznel ve karmaşık olduğu için ankette ikiden daha fazla kategori sunmak bireyleri cevaplarında zor durumda bırakacağı düşünülmüştür.

Ünal ve Çığışar (2019), yapmış oldukları çalışmada kadınların erkeklere göre %60 oranında daha az risk almayı tercih ettiklerini, ayrıca bekâr kadınların bekâr erkeklere göre riskten daha fazla kaçındığını da göstermiştir.

Sosyal izolasyon literatüründe risk faktörleri olduğu düşünülen faktörler çalışmaya dahil edilmiştir. Bu faktörler yaş, gelir, eğitim, cinsiyet, arkadaş ve akrabalarla görüşme sıklığı, boşanma, ayrılma ve dul kalma, işsizlik ve depresyonda hissetmedir. Bu faktörlerin ayrıca sağlık için de risk oluşturabileceği düşünülmektedir.

Sıralı lojit modelde Y^* gözlemlenemeyen (latent) değerler olmak üzere Y gözlemlenen değerler

$$Y = \begin{cases} 1 & \text{eğer} & Y^* \leq \mu_1 \\ 2 & \text{eğer} & \mu_1 < Y^* \leq \mu_2 \\ & & \vdots \\ & & \vdots \\ j & \text{eğer} & \mu_{j-1} \leq Y^* \end{cases}$$

şeklinde yazılabilir. Burada μ_{j-1} hesaplanacak olan eşik değerlerdir. Bütün lojit modeller, bağımsız değişkenlerle doğrusal olarak ilişkili olan bir sürekli bağımlı latent değişken (Y^*) varsayar:

$$Y^* = \mathbf{X}\beta + \varepsilon \quad \varepsilon \sim \text{IID}(0, \sigma^2)$$

Sosyal izolasyon riski $j=1, \dots, k$ olmak üzere lojit $\log[P(Y \leq j)] = \alpha_j + \sum \beta_i x_i = \alpha_j + \beta x$ şeklinde gösterilen sıralı lojit model ile açıklanmaktadır. Burada j bağımlı değişken kategorilerinin sayısı ve i bağımsız değişkenlerin sayısı, α_j , $k-1$ kesme değeridir. Daha açık bir şekilde, $\logit(p_1) = \log(p_1/(1-p_1)) = \alpha_1 + \beta x$, $\logit(p_1+p_2) = \log((p_1+p_2)/(1-p_1-p_2)) = \alpha_2 + \beta x, \dots$, $\logit(p_1+p_2+\dots+p_k) = \log((p_1+p_2+\dots+p_k)/(1-p_1-p_2-p_3-\dots-p_k)) = \alpha_k + \beta x$ burada $p_1+\dots+p_k=1$ olarak tanımlıdır.

“Kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” arasındaki birinci kesim değeri α_1 , $\logit[P(Y \leq 1)]$ ’ye karşılık gelir. Üstünlük oranları (odds ratio)

$$p_1 = P(Y=1) = \text{Exp}(\alpha_1 + \beta x) / (1 + \text{Exp}(\alpha_1 + \beta x)),$$

$$p_1 + p_2 = P(Y \leq 2) = \text{Exp}(\alpha_2 + \beta x) / (1 + \text{Exp}(\alpha_2 + \beta x))$$

⋮

$$p_1 + p_2 + \dots + p_k = P(Y \leq k) = \text{Exp}(\alpha_k + \beta x) / (1 + \text{Exp}(\alpha_k + \beta x))$$

ile hesaplanır.

İlişkinin gücü, Nagelkerke, McFadden’in R^2 istatistikleri ve Cox ve Snell ile ölçülmüştür. Çoklu iç ilişki sorununun olmadığı (varyans büyüme faktörü (VIF<5)) SPSS kullanılarak ve standart hataların sağlamlığı (robustness) Stata/IC 14.2 kullanılarak kontrol edilmiştir.

Kategorik değişkenler için marjinal etki, diğer tüm değişkenleri kendi değerlerinde tutarak kategorik değişken 1’den k’ye değiştikçe $P(Y=k)$ ’nın

nasıl değiştiğini gösterir. Bağımlı ve bağımsız değişkenin ilk kategorisi 1 ve kategori sayısı 5 olduğunda marjinal etkiler (tahmini marjlar arasındaki farklar) $k=2,3,4,5$ olacak şekilde $P(Y=k-1|X=k)-P(Y=k-1|X=1)$ ile hesaplanır. Lojistik modellerde marjinal etki, tüm diğer değişkenler kendi değerlerinde tutulduğunda, X_k yi $P(Y|X)$ olasılığı ile ilişkilendiren olasılık eğrisinin eğimidir. Ortalama marjinal etkilerin standart hataları delta yöntemi ile hesaplanmıştır. Delta yöntemi, hesaplanan model parametrelerinin uygun standart hatalarını bulmamızı sağlar. Temelde, tahmin edilen model parametrelerinin hesaplanan varyans matrisine bir Jakobyen matrisi uygulanmasını içerir. Jakobyen matrisi, tahmin edilen model parametrelerinin her birine göre ilgili istatistiklerin kısmi türevlerinin matrisidir.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Açıklayıcı değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1 de gösterilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin sıralı veya sırasız kategori sayılarının eşit olması bu çalışmanın veya herhangi diğer bir çalışmanın bilimsel olma koşulu değildir

Tablo 1. Açıklayıcı Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Açıklayıcı Değişken	N	Aritmetik Ortalama	Std. Sapma	Min	Maks
Yaş	980	1,86	1,010	1	5
Cinsiyet	980	,44	,497	0	1
Medeni Hal	980	1,45	,966	1	5
Eğitim	980	4,56	,981	1	6
İş Durumu	980	4,96	3,209	1	8
Sağlık Durumu	980	3,96	,667	1	5
Görüşme Sıklığı	980	3,31	,948	1	5
Taciz	980	2,99	1,742	1	6
Depresyon	980	,57	,495	0	1
Subjektif Sosyal İzolasyon	980	,52	,500	0	1
Objektif Sosyal İzolasyon	980	2,40	1,181	1	5

Tablo 2’de ankete katılanların %20’sinin sosyal açıdan izole olduğu, %2’sinin sağlığının kötü veya çok kötü olduğu, %45’inin tacizden rahatsız olduğu, %15’inin işsiz olduğu, %57’sinin depresyonda hissettiği ve %52’sinin çok yalnızlık hissettiği görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin Frekans ve Yüzdeleri

Sosyal İzolasyon			Yaş			Sağlık			Medeni Hal		
Kategori	Frekans	Yüzde	Kategori	Frekans	Yüzde	Kategori	Frekans	Yüzde	Kategori	Frekans	Yüzde
Kesinlikle katılmıyorum	261	26.6	18-23	448	45.7	Çok kötü	5	0.5	Bekar	723	73.8
Katılmıyorum	317	32.3	24-29	334	34.1	Kötü	14	1.4	Evli	183	18.7
Nötr	206	21.0	30-35	115	11.7	Nötr	166	16.9		18	1.8

Katılıyorum	142	14.5	36-41	58	5.9	İyi	625	63.8	Dul	6	0.6
Kesinlikle Katılıyorum	54	5.5	42-47	25	2.6	Çok iyi	170	17.3	Nişanlı	50	5.1
Toplam	980	100.0		980	100.0		980	100.0		980	100.0
Taciz			İş Durumu			Görüşme Sıklığı			Eğitim		
Kategori	Frekans	Yüzde	Kategori	Frekans	Yüzde	Kategori	Frekans	Yüzde	Kategori	Frekans	Yüzde
Çok rahatsız ediyor	265	27.04	Ücretli Çalışan	283	28.88	Asla	21	2.1	Okuryazar Değil	1	0.10
Rahatsız ediyor	173	17.65	Şu anda çalışmayan	132	13.47	Ayda 1'den az	178	18.2	İlköğretim	73	7.45
Nötr	216	22.04	Ücretsiz aile işçisi	5	0.51	Ayda 1-3	353	36.0	Lise	97	9.90
Rahatsız etmiyor	122	12.45	12 aydan kısa süredir işsiz	14	1.43	Haftada 2 kez	334	34.1	Meslek YO	40	4.08
Hiç rahatsız etmiyor	44	4.49	Emekli	33	3.37	Her gün	94	9.6	Üniversite	741	75.61
Problem olmadığından rahatsız değilim	160	16.33	Ev hanımı	63	6.43				Yüksek Lisans-Doktora	28	2.86
			Öğrenci	450	45.92						
	980	100.0		980	100.0		980	100.0		980	100.0
Depresyon			Yalnızlık								
Kategori	Frekans	Yüzde	Kategori	Frekans	Yüzde						
Hayır	421	43.0	Hayır	473	48.3						
Evet	559	57.0	Evet	507	51.7						
	980	100.0		980	100.0						

Subjektif sosyal izolasyonun depresyon, yalnızlık, sağlık durumu, taciz, mekân, yaş, medeni hal, görüşme sıklığı ve iş durumu ile çapraz tabloları Tablo 3'te verilmiştir.

Kesinlikle sosyal izole olanlar içerisinde tacizden çok rahatsız olma olasılığı (risk) 24/79 ve kesinlikle sosyal izole olmayanlar içerisinde tacizden çok rahatsız olma olasılığı (risk) 86/280'dir. Kesinlikle sosyal izolasyon etkisini ölçmek için kesinlikle sosyal izole olanlar içerisinde tacize uğrama riski kesinlikle sosyal izole olmayanlar içerisinde tacize uğrama riski ile karşılaştırılır. Relatif risk veya risk oranı $(24/79)/(86/280)=0.304/0.307=0.99$ dir. Risk oranı 1'den küçük olduğundan kesinlikle sosyal izole olanların tacize uğrama riski kesinlikle sosyal izole olmayanlardan daha düşüktür. Tacizden çok rahatsız olanların kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 24/265 ve tacizden hiç rahatsız olmayanların sosyal olarak izole olma olasılığı 7/44'tür. Tacizden rahatsız olma risk oranı $(24/265)/(9/122)=2928/2385=1.23$ 'tür. Risk oranı 1'den büyük olduğundan

tacizden rahatsız olanların sosyal izolasyon riski tacizden rahatsız olmayanlardan daha yüksektir.

Kesinlikle sosyal izole olanlar içerisinde depresyonda hissetme olasılığı (risk) 61/79 ve kesinlikle sosyal izole olmayanlar içerisinde depresyonda hissetme olasılığı (risk) 135/280'dir. Relatif risk veya risk oranı $(61/79)/(135/280) = 0.772/0.482 = 1.60$ 'tır. Risk oranı 1'den büyük olduğundan kesinlikle sosyal izole olanların depresyonda olma riski kesinlikle sosyal izole olmayanlardan daha yüksektir. Depresyonda olanların kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 61/559 ve depresyonda hissetmeyenlerin sosyal olarak izole olma olasılığı 18/421dir. Depresyonda olma risk oranı $(61/559)/(18/421) = 0.109/0.043 = 2.53$ 'tür. Risk oranı 1'den büyük olduğundan depresyonda hissedenlerin sosyal izolasyon riski hissetmeyenlere göre daha yüksektir.

Kesinlikle sosyal izole olanlar içerisinde yalnız hissetme olasılığı (risk) 51/79 ve kesinlikle sosyal izole olmayanlar içerisinde depresyonda hissetme olasılığı (risk) 120/280'dir. Relatif risk veya risk oranı $(51/79)/(120/280)=0.646/0.429=1.51$ 'dir. Risk oranı 1'den büyük olduğundan kesinlikle sosyal izole olanların yalnızlık hissetme riski kesinlikle sosyal izole olmayanlardan daha yüksektir. Yalnızlık hissedenlerin kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 51/507 ve yalnızlık hissetmeyenlerin sosyal olarak izole olma olasılığı 28/473, yalnızlık risk oranı $(51/507)/(28/473)=0.101/0.059=1.712$ 'dir. Risk oranı 1'den büyük olduğundan yalnızlık hissedenlerin sosyal izolasyon riski hissetmeyenlere göre daha yüksektir.

Kesinlikle sosyal izole olanlar içerisinde sağlığı kötü olma olasılığı (risk) 3/79 ve kesinlikle sosyal izole olmayanlar içerisinde sağlığı kötü olma olasılığı (risk) 5/280'dir. Relatif risk veya risk oranı $(3/79)/(5/280)=0.038/0.018=2.11$ 'dir. Risk oranı 1'den büyük olduğundan kesinlikle sosyal izole olanların kötü sağlık riski kesinlikle sosyal izole olmayanlardan daha yüksektir. Sağlığı kötü olanların kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 3/14 ve sağlığı iyi olanların sosyal olarak izole olma olasılığı 46/625. Kötü sağlık risk oranı $(3/14)/(46/625)= 0.214/0.074=2.89$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan sağlığı kötü olanların sosyal izolasyon riski iyi olanlara göre daha yüksektir.

Kesinlikle sosyal izole olanlar içerisinde yoğun yaya bölgesinde olma olasılığı (risk) 20/79 ve kesinlikle sosyal izole olmayanlar içerisinde yoğun yaya bölgesinde olma olasılığı (risk) 76/280'dir. Relatif risk veya risk oranı $(20/79)/(76/280)= 0.253/0.271=0.93$ olup risk oranı 1'den küçük olduğundan kesinlikle sosyal izole olanların yoğun yaya bölgesinde olma riski kesinlikle sosyal izole olmayanlardan daha düşüktür. Yoğun yaya bölgesinde olanların kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 20/216, yoğun toplu ulaşım bölgesinde olanların 11/98, ikincil yaya bölgesinde olanların 8/67, transit geçiş bölgesinde olanların 14/129, araçla gidilebilecek mahallelerde yaşayanların 23/436 ve kırsal kesimlerde yaşayanların 3/34. Yoğun yaya bölgesi risk oranı $(20/216)/(3/34)= 0.093/0.088=1.06$ 'dır. Risk oranı 1'den büyük olduğundan yoğun yaya bölgesinde yaşayanların sosyal izolasyon

riski kırsal kesimde yaşayanlara göre daha yüksektir. Yoğun toplu ulaşım risk oranı $(11/98)/(3/34)=0.112/0.088=1.27$ 'dir. Risk oranı 1'den büyük olduğundan yoğun toplu ulaşım bölgelerinde yaşayanların sosyal izolasyon riski kırsal kesimde yaşayanlara göre daha yüksektir. İkincil yaya bölgesi risk oranı $(8/67)/(3/34)=0.119/0.088=1.35$ 'tir. Risk oranı 1'den büyük olduğundan ikincil yaya bölgelerinde yaşayanların sosyal izolasyon riski kırsal kesimde yaşayanlara göre daha yüksektir. Transit geçiş bölgesi risk oranı $(14/129)/(3/34)=0.109/0.088=1.24$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan transit geçiş bölgelerinde yaşayanların sosyal izolasyon riski kırsal kesimde yaşayanlara göre daha yüksektir. Araçla gidilebilecek mahalle risk oranı $(23/436)/(3/34)=0.053/0.088=0.60$ 'tır. Risk oranı 1'den küçük olduğundan araçla gidilebilecek mahallelerde yaşayanların sosyal izolasyon riski kırsal kesimde yaşayanlara göre daha düşüktür.

18-23 yaşında olanların sosyal olarak izole olma olasılığı 65/448, 24-29 yaşında olanların 62/334, 30-35 yaş kategorisinde olanların 22/115, 36-41 yaş kategorisinde olanların 12/58 ve 42-47 yaşında olanların sosyal olarak izole olma olasılığı 8/25'tir. 42-47 yaş risk oranı $(8/25)/(65/448)=0.32/0.145=2.21$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan 42-47 yaş kategorisinde olanların sosyal izolasyon riski 18-23 yaş kategorisinde olanlara göre daha yüksektir. 42-47 yaş risk oranı $(8/25)/(62/334)=0.32/0.186=1.72$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan 42-47 yaş kategorisinde olanların sosyal izolasyon riski 24-29 yaş kategorisinde olanlara göre daha yüksektir. 42-47 yaş risk oranı $(8/25)/(22/115)=0.32/0.191=1.68$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan 42-47 yaş kategorisinde olanların sosyal izolasyon riski 30-35 yaş kategorisinde olanlara göre daha yüksektir. 42-47 yaş risk oranı $(8/25)/(12/58)=0.32/0.207=1.55$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan 42-47 yaş kategorisinde olanların sosyal izolasyon riski 36-41 yaş kategorisinde olanlara göre daha yüksektir.

Bekâr olanların kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 63/723, evli olanların 9/183, boşanmış veya ayrılmış olanların 2/18, dul olanların 0/6 ve nişanlı olanların kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 5/50'dir. Boşanmış veya ayrılmış olma risk oranı $(2/18)/(9/183)=0.111/0.049=2.47$ 'dir. Risk oranı 1'den büyük olduğundan boşanmış veya ayrılmış olanların sosyal izolasyon riski evli olanlara göre daha yüksektir. Bekar olma risk oranı $(63/723)/(9/183)=0.087/0.049=1.78$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan bekâr olanların sosyal izolasyon riski evli olanlara göre daha yüksektir. Nişanlı olma risk oranı $(5/50)/(9/183)=0.10/0.049=2$ olup risk oranı 1'den büyük olduğundan nişanlı olanların sosyal izolasyon riski evli olanlara göre daha yüksektir.

Akraba veya arkadaşlarla asla görüşmeyenlerin kesinlikle sosyal olarak izole olma olasılığı 3/21, ayda 1 den az görüşenlerin 14/178, ayda 1-3 kez 26/353, haftada 1-2 26/334 ve her gün görüşenlerin 5/94'tür. Asla görüşmeme risk oranı $(3/21)/(5/94)=0.143/0.053=2.70>1$ olduğundan asla görüşmeyenlerin kesinlikle sosyal izolasyon riski her gün görüşenlere göre daha yüksektir. Ayda birden az görüşme risk oranı $(14/178)/(5/94)=$

$0.079/0.053= 1.48>1$ olduğundan ayda birden az görüşmelerin kesinlikle sosyal izolasyon riski her gün görüşmelere göre daha yüksektir. Ayda 1-3 kez görüşme risk oranı $(26/353)/(5/94)= 0.074/0.053= 1.39>1$ olduğundan Ayda 1-3 kez görüşmelerin kesinlikle sosyal izolasyon riski her gün görüşmelere göre daha yüksektir. Haftada 1-2 kez görüşme risk oranı $(26/334)/(5/94)= 0.074/0.053= 1.47>1$ olduğundan Haftada 1-2 kez görüşmelerin kesinlikle sosyal izolasyon riski her gün görüşmelere göre daha yüksektir.

Ücretli çalışanların sosyal olarak izole olma olasılığı $44/283$, şu anda çalışmayanların $25/132$, ücretsiz aile işçisinin $1/5$, 12 aydan kısa süredir işsiz olanların $3/14$, emekli olanların $7/33$, ev hanımı olanların $19/63$ ve öğrenci olanların $70/450$ 'dir. Şu anda çalışmayanların risk oranı $(25/132)/(44/283)=0.189/0.155=1.22>1$ olduğundan şu anda çalışmayanların sosyal izolasyon riski ücretli çalışanlara göre daha yüksektir. Ücretsiz aile işçisinin risk oranı $(1/5)/(44/283)=0.20/0.155=1.29>1$ olduğundan ücretsiz aile işçisinin sosyal izolasyon riski ücretli çalışanlara göre daha yüksektir. 12 aydan kısa süredir işsiz olanların risk oranı $(3/14)/(44/283)=0.214/0.155=1.38>1$ olduğundan 12 aydan kısa süredir işsiz olanların sosyal izolasyon riski ücretli çalışanlara göre daha yüksektir. Emekli olanların risk oranı $(7/33)/(44/283)=0.212/0.155=1.37>1$ olduğundan emekli olanların sosyal izolasyon riski ücretli çalışanlara göre daha yüksektir. Ev hanımı olanların risk oranı $(19/63)/(44/283)=0.302/0.155=1.95$ birden büyük olduğundan ev hanımı olanların sosyal izolasyon riski ücretli çalışanlara göre daha yüksektir. Öğrencilerin risk oranı $(70/450)/(44/283)=0.156/0.155 = 1.004 > 1$ olduğundan öğrenci olanların sosyal izolasyon riski ücretli çalışanlara göre daha yüksektir.

Tablo 3. Subjektif Sosyal İzolasyonun Bağımsız Değişkenler ile Çapraz Tabloları

		Depresyon(depresyonda ve çok mutsuz)					
Subjektif Sosyal İzolasyon	Hayır	Evet					Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	145	135					280
Katılmıyorum	136	144					280
Nötr	70	102					172
Katılıyorum	52	117					169
Kesinlikle Katılıyorum	18	61					79
Toplam	421	559					980
		Objektif Sosyal İzolasyon (çok yalnız ve diğer insanlardan uzak)					
Subjektif Sosyal İzolasyon	Hayır	Evet					Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	160	120					280
Katılmıyorum	154	126					280

Nötr	80	92					172
Katılıyorum	51	118					169
Kesinlikle Katılıyorum	28	51					79
Toplam	473	507					980
Sağlık							
Subjektif Sosyal İzolasyon	Çok kötü	Kötü	Nötr	İyi	Çok iyi		Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	1	5	26	181	67		280
Katılmıyorum	3	2	44	189	42		280
Nötr	0	1	38	111	22		172
Katılıyorum	1	3	40	98	27		169
Kesinlikle Katılıyorum	0	3	18	46	12		79
Toplam	5	14	166	625	170		980
Taciz							
Subjektif Sosyal İzolasyon	Çok rahatsız ediyor	Rahatsız ediyor	Nötr	Rahatsız etmiyor	Hiç rahatsız etmiyor	Problem olmadığından rahatsız değilim	Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	86	42	51	34	15	52	280
Katılmıyorum	55	55	74	39	9	48	280
Nötr	46	27	47	22	7	23	172
Katılıyorum	54	35	31	18	6	25	169
Kesinlikle Katılıyorum	24	14	13	9	7	12	79
Toplam	265	173	216	122	44	160	980
Mekân							
Subjektif Sosyal İzolasyon	Yoğun yaya bölgesi	Yoğun toplu ulaşım	İkincil yaya bölgesi	Transit geçiş bölgeleri	Araçla gidilebilecek mahalleler	Kırsal kesimler	Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	76	23	18	32	126	5	280
Katılmıyorum	61	31	19	36	126	7	280
Nötr	33	16	10	24	79	10	172
Katılıyorum	26	17	12	23	82	9	169
Kesinlikle Katılıyorum	20	11	8	14	23	3	79
Toplam	216	98	67	129	436	34	980
Yaş							
Subjektif Sosyal İzolasyon	18-23	24-29	30-35	36-41	42-47		Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	137	81	39	17	6		280

Katılmıyorum	128	103	26	15	8			280
Nötr	79	61	17	12	3			172
Katılıyorum	65	62	22	12	8			169
Kesinlikle Katılıyorum	39	27	11	2	0			79
Toplam	448	334	115	58	25			980
Medeni Hal								
Subjektif Sosyal İzolasyon	Bekâr	Evli	Boşanmış veya Ayrılmış	Dul	Nişanlı			Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	199	61	3	3	14			280
Katılmıyorum	211	49	3	2	15			280
Nötr	136	22	5	1	8			172
Katılıyorum	114	42	5	0	8			169
Kesinlikle Katılıyorum	63	9	2	0	5			79
Toplam	723	183	18	6	50			980
Görüşme Sıklığı								
Subjektif Sosyal İzolasyon	Asla	Ayda 1'den Az	Ayda 1-3 Kez	Haftada 1-2	Her Gün			Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	11	50	91	89	39			280
Katılmıyorum	4	42	114	96	24			280
Nötr	1	31	63	63	14			172
Katılıyorum	2	41	59	59	12			169
Kesinlikle Katılıyorum	3	14	26	26	5			79
Toplam	21	178	353	334	94			980
İş durumu								
Subjektif Sosyal İzolasyon	Ücretli Çalışan	Şu Anda Çalışmayan	Ücretsiz Aile İşçisi	12 Aydan Kısa Süredir İşsiz	Emekli	Ev Hanımı	Öğrenci	Toplam
Kesinlikle katılmıyorum	90	27	0	6	10	14	133	280
Katılmıyorum	74	48	3	1	8	22	124	280
Nötr	53	23	1	3	7	5	80	172
Katılıyorum	44	25	1	3	7	19	70	169
Kesinlikle Katılıyorum	22	9	0	1	1	3	43	79
Toplam	283	132	5	14	33	63	450	980

Açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde; sağlık durumu ile negatif ilişki içinde bulunan değişkenler sosyal izolasyon, yalnızlık, depresyon iken, pozitif ilişkide

bulunan değişkenlerin eğitim durumu ve görüşme sıklığı olduğu görülmektedir. Buradan sosyal izolasyon, yalnızlık hissi ya da depresyonda olma durumunda meydana gelen bir artış, kişinin sağlık durumunu olumsuz yönde etkilediği, benzer şekilde yakın çevresi ile görüşme sıklık seviyesinde ya da eğitim seviyesindeki artışın kişinin sağlık durumuna pozitif yönde etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Açıklayıcı Değişkenlerin Korelasyon Katsayıları

	Depresyon	Yalnızlık	Sağlık Durumu	Görüşme Sıklığı	Sosyal İzolasyon	Sosyal Güvensizlik	Yakın ilişki zor	Aylık Gelir	Eğitim durumu	Taciz
Depresyon	1.0000									
Yalnızlık	0.5190	1.0000								
Sağlık Durumu	-0.1106	-0.1159	1.0000							
Görüşme Sıklığı	-0.0310	-0.0846	0.0744	1.0000						
Sosyal İzolasyon	0.1888	0.1898	-0.128	-0.0419	1.0000					
Sosyal güvensizlik	0.1135	0.1310	-0.130	-0.0671	0.4138	1.0000				
Yakın ilişki zor	0.1382	0.1393	-0.024	-0.1004	0.3754	0.3659	1.000			
Aylık Gelir	-0.1193	-0.1507	0.0566	-0.0421	-0.0712	-0.0241	0.0163	1.000		
Eğitim Durumu	0.0457	0.0853	0.1733	0.0266	-0.0069	0.0001	0.0225	-0.093	1.000	
Taciz	-0.0386	-0.0812	0.0831	0.0520	-0.0451	-0.1385	-0.113	0.0094	-0.036	1.000

Lojistik regresyon, hata dağılımının modelden sapması bakımından oldukça güçlüdür. Lojistik hataların birbiri ile aynı, bağımsız dağılımlı olduğu ve standart hatalar arasında anlamlı bir fark olmadığı konusunda herhangi bir endişe olmadığı halde sıralı lojit modelde standart hataların sağlamlığı Stata 14.2 programında dayanıklı (*robust*) komutu ile test edilmiştir.

Tablo 5. Subjektif Sosyal İzolasyon Riskini Açıklayan Katsayıların ve Olabilirlik Oranlarının Tahmini

Lojit		LR $\chi^2(17) = 354.78$				
Gözlem Sayısı = 980		Prob > $\chi^2 = 0.0000$				
Log Olabilirlik = -1319.422		Pseudo $R^2 = 0.1185$				
Sorunlarımı Paylaştığım Az Sayıda Yakın Arkadaşım Olduğundan Çoğu Kez Yalnız Hissediyorum						
	B	Std. Hata	z	P>z	Exp(b)	
Yaş						
24-29	-.0231671	.1633212	-0.14	0.887	.9770992	
30-35	.25778	.2950526	0.87	0.382	1.294054	
36-41	.1925084	.3887822	-0.50	0.620	.8248874	
42-47	.0160278	.5418375	-0.03	0.976	.9841	
Mekân						
Yoğun Toplu Taşıma Bölgesi	.3804536	.2281902	1.67	0.095	1.462948	

İkincil Yaya Bölgesi	.5838218	.2626198	2.22	0.026	1.792877
Transit Geçiş Bölgeleri	.4798918	.2151608	2.23	0.026	1.6159
Araçla Gidilebilecek Mahalleler	.1167127	.1585597	0.74	0.462	1.123796
Kırsal Kesim	.8422689	.3316549	2.54	0.011	2.321629
İş durumu					
Şu Anda Çalışmayan	.0249579	.2040438	0.12	0.903	1.025272
Ücretsiz Aile İşçisi	.9448099	.7762989	1.22	0.224	2.572324
12 Aydan Az Süredir İşsiz	-	.5406093	-1.43	0.151	.4603597
Emekli	.6801858	.4401676	1.55	0.122	1.974245
Ev Hanımı	.6018711	.3009145	2.00	0.045	1.825531
Öğrenci	-	.19115	-0.01	0.988	.9971546
Medeni Hal					
Evlü	-.327726	.253177	-1.29	0.196	.7205604
Boşanmış veya Ayrılmış	.2527615	.4754356	0.53	0.595	1.287576
Dul	-	.8693126	-1.24	0.216	.3412817
Nişanlı	-.095388	.2808386	-0.34	0.734	.9090202
Taciz					
Rahatsız Ediyor	.0852074	.1840723	0.46	0.643	1.088943
Nötr	.0669836	.1705876	0.39	0.695	1.069278
Rahatsız Etmiyor	.1673622	.2055671	0.81	0.416	1.182182
Hiç Rahatsız Etmiyor	.5372208	.3297284	1.63	0.103	1.711244
Problem Olmadığından Rahatsız Etmiyor	.1790548	.1955103	0.92	0.360	1.196086
Eğitim Durumu					
İlköğretim	.9511167	1.563565	0.61	0.543	2.588599
Lise	1.238464	1.54969	0.80	0.424	3.45031
Meslek Yüksekokulu	1.166887	1.560854	0.75	0.455	3.211979
Üniversite	1.225916	1.534715	0.80	0.424	3.407285
Yüksek Lisans/Doktora	1.857125	1.569581	1.18	0.237	6.405297
Geçen Birkaç Hafta Boyunca Depresyonda ve Çok Mutsuz Hissettiniz mi?					
Evet	.2999981	.1405767	2.13	0.033	1.349856
Geçen Birkaç Hafta Boyunca Çok Yalnız ve Diğer İnsanlardan Uzak Hissettiniz mi?					
Evet	.2765089	.1413946	1.96	0.051	1.318519
Sağlık Durumu					
Kötü	.7865379	.9958094	0.79	0.430	2.195781
Nötr	.5266787	.8588488	0.61	0.540	1.693299
İyi	.0114691	.8463931	0.01	0.989	1.011535
Çok İyi	-.080957	.856792	-0.09	0.925	.9222334
Sizinle Aynı Evde Yaşamayan Akrabalarla Veya Arkadaşlarınızla Ne Sıklıkta Görüşüyorsunuz?					
Ayda 1'den Az	.1397304	.4655539	0.30	0.764	1.149964
Ayda 1-3 Kez	.230068	.4563185	0.50	0.614	1.258686
Haftada 1-2 Kez	.40191	.4564333	0.88	0.379	1.494677
Her Gün	.0943232	.4851292	0.19	0.846	1.098915
Başkaları ile çok sıcak ve güvenilir ilişki deneyimim olmadı (Sosyal İzolasyon r34)					
Katılmıyorum	.7819685	.1708104	4.58	0.000	2.185771
Nötr	1.509121	.2002516	7.54	0.000	4.522754
Katılıyorum	1.96604	.2208657	8.90	0.000	7.142339
Kesinlikle Katılıyorum	1.910932	.319211	5.99	0.000	6.759388
Yakın ilişkileri devam ettirmek zor ve sinir bozucu (Sosyal İzolasyon r10)					
Katılmıyorum	.5735702	.1681825	3.41	0.001	1.774591
Nötr	.7415278	.1951835	3.80	0.000	2.09914
Katılıyorum	1.559357	.2185977	7.13	0.000	4.755763
Kesinlikle Katılıyorum	2.183363	.3264857	6.69	0.000	8.876109

Tablo 5'de gösterildiği gibi subjektif sosyal izolasyon “Sorunlarımı paylaştığım az sayıda yakın arkadaşım olduğundan çoğu kez yalnız hissediyorum” bağımlı değişken ve sağlık, yaş, medeni hal, eğitim, iş, mekan, görüşme sıklığı, depresyon, objektif yalnızlık, taciz, “Yakın ilişkileri

devam ettirmek zor ve sınır bozucu” ve “diğerleri ile çok sıcak ve güvenilir ilişki deneyimim olmadı” bağımsız değişkenler olarak modele dahil edildiğinde sağlık, yaş, medeni hal, eğitim, görüşme sıklığı, taciz anlamlı çıkmazken iş durumu, mekan, depresyon, yalnızlık ve sosyal izolasyon bağımsız değişkenleri (r34 ve r10, Ryff (1989) 34. ve 10. soruları) anlamlı çıkmıştır.

Mekânın subjektif sosyal izolasyon üzerine etkisi pozitifdir. İkincil yaya, transit geçiş bölgelerinde ve kırsal kesimde yaşamın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İkincil yaya bölgesinde yaşama, yoğun yaya bölgesinde yaşamaya göre sosyal izolasyon üstünlük oranını 1.79 kat artırır. İş sahibi olmaya göre ev hanımı olma sosyal izolasyon üstünlük oranını 1.83 kat artırır. Depresyonda ve çok mutsuz hissetme sosyal izolasyon üstünlük oranını 1.35 kat artırır. Başkaları ile çok sıcak ve güvenilir ilişki deneyimine kesinlikle sahip olmama olanlara göre sosyal izolasyon üstünlük oranını 6.76 kat artırır. Yakın ilişkileri devam ettirmediği kesinlikle zor ve sınır bozucu bulanlar bulmayanlara göre sosyal izolasyon üstünlük oranını 8.88 kat artırır.

Tablo 5’te katsayıları ve üstünlük oranları tahmin edilen değişkenlerin sosyal izolasyon üzerine ortalama marjinal etkileri Tablo 6’da hesaplanmıştır.

Tablo 6. Açıklayıcı Değişkenlerin Subjektif Sosyal İzolasyon Üzerine Ortalama Marjinal Etkileri

Sorunlarımı Paylaştığım Az Sayıda Yakın Arkadaşım Olduğundan Çoğu Kez Yalnız Hissediyorum	Marjinal Etki	Delta Yöntemi Std. Hata	z	P>z	95% Güven Aralığı	
Mekân: İkincil yaya bölgeleri - Referans: Şehir merkezi						
Kesinlikle katılmıyorum	.0391763	.0198355	1.98	0.048	.00030	.07805
Katılmıyorum	.0485109	.0219924	2.21	0.027	.00541	.09162
Nötr	.021118	.0085553	2.47	0.014	.00435	.03789
Katılıyorum	.0160204	.0105287	-1.52	0.128	-.03666	.00462
Kesinlikle katılıyorum	.0927848	.03976	-2.33	0.020	-.17071	-.01486
Mekân: Transit geçiş bölgeleri - Referans: Şehir merkezi						
Kesinlikle katılmıyorum	.0310603	.0148606	2.09	0.037	.00193	.06019
Katılmıyorum	.0398281	.0179677	2.22	0.027	.00461	.07504
Nötr	.0182236	.0080173	2.27	0.023	.00251	.03394
Katılıyorum	.0116511	.0068871	-1.69	0.091	-.02515	.00185
Kesinlikle katılıyorum	-.0774608	.0340594	-2.27	0.023	-.14422	-.01071
Mekân: Kırsal - Referans: Şehir merkezi						
Kesinlikle katılmıyorum	.0617106	.0295117	2.09	0.037	.00387	.11955
Katılmıyorum	.0696721	.0271756	2.56	0.010	.01641	.12294
Nötr	.0264435	.0081557	3.24	0.001	.01046	.04243
Katılıyorum	.0294485	.0181872	-1.62	0.105	-.06509	.00620
Kesinlikle katılıyorum	-.1283778	.045713	-2.81	0.005	-.21797	-.03878
İş durumu - Referans: Çalışıyor						
Ücretsiz aile çalışanı-Nötr	.0216151	.0065564	3.30	0.001	.00876	.03447
Ev hanımı- Katılmıyorum	.0489378	.0239687	2.04	0.041	.00196	.09592
Ev hanımı- Nötr	.0177809	.0070676	2.52	0.012	.00393	.03163
Ev hanımı- Kesinlikle katılıyorum	.0904948	.0417716	-2.17	0.030	-.17237	-.00862
Emekli- Nötr	.0190901	.0081318	2.35	0.019	.00315	.03503
Eğitim durumu- Referans: Okuma yazma bilmiyor						
Yüksek lisans/doktora- Katılmıyorum	.1016958	.050821	2.00	0.045	.00209	.20130

Geçen birkaç hafta boyunca depresyonda ve çok mutsuz hissettiniz mi? – Referans: Hayır						
Kesinlikle katılmıyorum	.0186973	.0086717	2.16	0.031	.00170	-.03569
Katılmıyorum	.0251242	.0120624	2.08	0.037	.00148	-.04877
Nötr	.0122	.0060495	2.02	0.044	.00034	-.02406
Katılıyorum	-.0067826	.0035337	-1.92	0.055	-.01371	-.00014
Kesinlikle katılıyorum	-.049239	.0232258	-2.12	0.034	-.09477	-.00372
Geçen birkaç hafta boyunca çok yalnız ve diğer insanlardan uzak hissettiniz mi? – Referans: Hayır						
Kesinlikle katılmıyorum	.0174459	.0088531	1.97	0.049	.00010	-.03480
Katılmıyorum	.0232137	.0121721	1.91	0.057	-.00064	-.04707
Nötr	.0110041	.0059657	1.84	0.065	-.00069	-.02270
Katılıyorum	.0065311	.0037443	-1.74	0.081	-.01387	-.00081
Kesinlikle katılıyorum	-.0451326	.0232017	-1.95	0.052	-.09061	-.00034
Başkaları ile çok sıcak ve güvenilir ilişki deneyiminiz olmadı – Kesinlikle katılıyorum						
Referans: Kesinlikle katılmıyorum						
Kesinlikle katılmıyorum	-.1083007	.0300854	-3.60	0.000	-.16726	-.04933
Katılmıyorum	.1782954	.033951	-5.25	0.000	-.24483	-.11175
Nötr	-.1008414	.0141344	-7.13	0.000	-.12854	-.07313
Katılıyorum	.0626303	.0321498	1.95	0.051	-.00038	-.12564
Kesinlikle katılıyorum	.3248072	.0424091	7.66	0.000	.24168	.40792
Yakın ilişkileri devam ettirmek zor ve sinir bozucu - Kesinlikle katılıyorum						
Referans: Kesinlikle katılmıyorum						
Kesinlikle katılmıyorum	.1769048	.0430413	-4.11	0.000	-.26126	-.09255
Katılmıyorum	-.1978149	.0277555	-7.13	0.000	-.25221	-.14342
Nötr	.0574832	.0157844	-3.64	0.000	-.08842	-.02655
Katılıyorum	.1250358	.0319039	3.92	0.000	.06251	.18757
Kesinlikle katılıyorum	.3071671	.0345537	8.89	0.000	.23944	.37489

Sadece anlamlı olan sonuçlar Tablo 6'da koyu olarak gösterilmiştir. Yoğun yaya bölgelerinde yaşayanlara göre ikincil yaya bölgelerinde yaşamının sosyal izolasyon üzerine etkisi %9.3, transit geçiş ve kırsal bölgelerde yaşamının sosyal izolasyon üzerine etkileri sırasıyla %-7.7 ve %-12.8'dir. Şu anda çalışıyor olanlara göre ücretsiz aile çalışanları, ev hanımları ve emeklilerin nötr sosyal izolasyon üzerine etkileri %1.8-%2.2 arasındadır. Şu anda çalışıyor olanlara göre ücretsiz ev hanımı olmanın sosyal izolasyon üzerine etkisi %9.1 bulunmuştur. Okuma yazma bilmeyenlere göre yüksek lisans/doktora eğitimi olanların sosyal izolasyonda olmama üzerine etkisi %10.2'dir. Geçen birkaç hafta boyunca depresyonda ve çok mutsuz hissedenenlerin hissetmeyenlere göre nötr sosyal izolasyon üzerine etkisi %1.2'dir. Geçen birkaç hafta boyunca çok yalnız ve diğer insanlardan uzak hissedenenlerin hissetmeyenlere göre sosyal izolasyon üzerine etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Başkaları ile çok sıcak ve güvenilir ilişki deneyimi olmayanların olanlara göre sosyal izolasyon üzerindeki etkisi %32.5 ve yakın ilişkileri devam ettirmeye zor ve sinir bozucu bulmaların bulmayanlara göre sosyal izolasyon üzerindeki etkisi %30.7'dir.

Sonuç

Bu çalışmanın anketine katılan bireyler subjektif sosyal izolasyon hislerini başkaları ile çok sıcak ve güvenilir ilişki yaşamamaya, yakın ilişkileri devam ettirmeye zor ve sinir bozucu bulmaya, ikincil yaya bölgelerde yaşamaya, yalnızlığa, çok mutsuz ve depresif hissetmeye bağlamıştır.

Kanıtlara göre kötü sağlık durumu subjektif sosyal izolasyon için en yüksek risk teşkil etmektedir. Mekânın subjektif sosyal izolasyon üzerine en yüksek marjinal etkiye sahip olduğu görülmektedir. Sosyal sermaye relatif riskine bakıldığında görüşme sıklığı arttıkça subjektif sosyal izolasyon riski azalmaktadır. Objektif sosyal izolasyonun, ve depresyonda ve çok mutsuz hissetmenin subjektif sosyal izolasyonla ilişkili olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Andersson, L. (1998). Loneliness research and interventions: A review of the literature. *Aging & Mental Health*, 2(4), 264-274.
- Cacioppo J. T., & Hawkley L.C. (2009). Perceived Social Isolation And Cognition. *Trends in Cognitive Sciences*. 13, 447–454.
- Cacioppo, J. T., Hughes, M. E., Waite, L. J., Hawkley, L. C., & Thisted, R. A. (2006). Loneliness as a specific risk factor for depressive symptoms: Cross-sectional and longitudinal analyses. *Psychology and Aging*, 21(1), 140-151. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.21.1.140>
- Cacioppo JT, Hawkley LC & Thisted RA. (2010). Perceived social isolation makes me sad: Five year cross-lagged analysis of loneliness and depressive symptomatology in the Chicago Health, Aging, and Social Relations study. *Psychol Aging*. 25: 453–463. 37.
- Cacioppo, J. T., Hawkley, L. C., Norman, G. J. & Bernston, G. G. (2011). Social Isolation, *Ann. N. Y. Acad. Sci.*, 1231, 17–22.
- De Jong Gierueld, J., Van Tilburg, T. & Dijkstra P. A. (2006). Loneliness and social isolation. In: D.Pearlman and A.Vangelisti (Eds.), *Cambridge handbook of personal relationships* (pp.485-500). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Friedmann E., Thomas, S. A., Liu, F., Morton, P. G., Chapa, D., & Gottlieb, S. S. (2006). Relationship of depression, anxiety, and social isolation to chronic heart failure outpatient mortality. *American Heart Journal*, 152(5), 940.e1-940.e8.
- House, J. S., Landis, K. R., & Umberson, D. (1988). Social Relationships and Health. *Science*. 241:540–545.
- Kırıl, G., Mavruk, C. & Kırıl, E. (2019). Fiziksel Yetersizlik, Umutsuzluk, Parasal Problem ve Sosyal Sermayenin Yalnızlık Hissi Üzerine Etkisi.Cilt:14, Sayı:20 International Journal of Society Researches ISSN:2528-9527 E-ISSN: 2528-9535

- Leigh-Hunt, N., Bagguley, D., Bash, K., Turner, V., Turnbull, S., Valtorta, N., & Caan, W. (2017). An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness. *Public Health*, 152, 157-171.
- Mavruk, C.& Kiral G. (2019). Subjective effects over health status. Economic and Administrative Sciences. Chapter1. Pg.1-20
- Mavruk, C., Kiral E., & Kiral G. (2019). Spatial effects over time-framed happiness. *Journal of Happiness Studies*, Accepted in July 2019 with revision.
- Pettee, K. K., Brach, J. S., Kriska, A. M., Boudreau, R., Richardson, C. R., Colbert, L. H. and Newman, A. B. (2006). Influence of Marital Status on Physical Activity Levels among Older Adults. *Medicine & Science in Sports & Exercise*. 38(3), 541–546.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (6), 1069-1081.
- Rook, K. S. (1984). Research On Social Support, Loneliness, and Social Isolation: Toward An Integration. *Review of Personality & Social Psychology*.5, 239-264.
- Satariano, W. A., Haight, T. J., & Tager, I. B. (2002). Living arrangements and participation in leisure-time physical activities in an older population. *Journal of Aging and Health*, 14(4), 427-451.
- Ünal, D.& Çığışar, B. (2019). Cinsiyet Özelinde İktisadi Kriz Algısı. Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu. 239-280. Akademisyen Kitabevi A.Ş.
- Wenger, G., Davies, R., Shahtahmasebi, S. & Scott, A. (1996). Social Isolation and Loneliness in Old Age: Review and Model Refinement. *Ageing and Society*, 16(3), 333-358.
- Zavaleta, D., Samuel, K. & China, M. (2014). Social Isolation: A conceptual and Measurement Proposal, OPHI Working Paper No. 67, Oxford.

Extended Abstract

Social isolation is related to the absence of relations with other people or to objective conditions that involve very few significant links (Rook, 1984; de Jong Gierveld, et all., 2006; Zavaleta et all., 2014: 9). Social isolation is categorized in the literature in two different ways: objective and

subjective social isolation. Objective social isolation is real social isolation, and subjective social isolation is perceived as social isolation, defined as loneliness by Cacioppo, Hawkey and Thisted (2010).

The main purpose of this study is to measure the effects of age, marital status, unemployment, education, place, harassment and feeling very unhappy and depressed on subjective social isolation by using survey data. The ordered logit model was used to measure subjective social isolation effects of these factors. Y observed values, including Y^* latent values in ordered logit models, can be written as

$$Y = \begin{cases} 1 & \text{if } Y^* \leq \mu_1 \\ 2 & \text{if } \mu_1 < Y^* \leq \mu_2 \\ \vdots & \\ j & \text{if } \mu_{j-1} \leq Y^* \end{cases}$$

Here μ_{j-1} is the threshold value to be calculated. All logit models assume a continuous dependent latent variable (Y^*) linearly related to the independent variables:

$$Y^* = \mathbf{X}\beta + \varepsilon \sim \text{IID}(0, \sigma^2)$$

Subjective social isolation effects are explained by the sequential logit model shown as $\text{logit}[P(Y \leq j)] = \alpha_j - \sum \beta_i x_i = \alpha_j + \beta x$ with $j=1, \dots, k$. Where j is the number of dependent variable categories and i is the number of independent variables, $\alpha_j, k - 1$. More specifically, $\text{logit}(p_1 + p_2) = \log((p_1 + p_2) / (1 - p_1 - p_2)) = \alpha_2 + \beta x, \dots, \text{logit}(p_1 + p_2 + \dots + p_k) = \log((p_1 + p_2 + \dots + p_k) / (1 - p_1 - p_2 - p_3 - \dots - p_k)) = \alpha_k + \beta x$ where $p_1 + \dots + p_k = 1$. The first cut-off value α_1 between “strongly disagree” and “disagree” corresponds to $\text{logit}[P(Y \leq 1)]$. Odds ratio is calculated by $p_1 = P(Y=1) = \text{Exp}(\alpha_1 + \beta x) / (1 + \text{Exp}(\alpha_1 + \beta x))$, $p_1 + p_2 = P(Y \leq 2) = \text{Exp}(\alpha_2 + \beta x) / (1 + \text{Exp}(\alpha_2 + \beta x)), \dots, p_1 + p_2 + \dots + p_k = P(Y \leq k) = \text{Exp}(\alpha_k + \beta x) / (1 + \text{Exp}(\alpha_k + \beta x))$.

The strength of the relationship was measured by Nagelkerke and McFadden's R^2 statistics Cox and Snell. Multiple internal correlation problem correlations, significance of t-stat and F, variance growth factor (VIF), correlation matrix and eigenvalue and condition index (SPSS) and robustness of standard errors were checked using Stata/IC 14.2.

The marginal effect for categorical variables shows how $P(Y = k)$ changes as the categorical variable changes from 1 to k , keeping all other variables at their own values. When the first category of the dependent and independent variable is 1 and the number of categories is $k=5$, the marginal effects (differences between estimated margins) are $P(Y=k-1|X=k) - P(Y=k-1|X=1)$ with $k = 2, 3, 4, 5$. In logit models, the marginal effect is the slope of the probability curve that correlates X_k with the probability $P(Y | X)$ when all other variables are held at their values.

Independent variable health status consists of five categories: very poor, poor, neither, good and very good. One item of Ryff's negative relationships on the 42-items psychological well-being scale was

conceptualized as subjective social isolation: “I often feel alone because I have only a few close friends who can share my concerns” The two items on the same scale “I have never had a warm and reliable relationship with others” and “it is difficult and frustrating for me to maintain close relationships with others” were included as independent variables in order to measure the effects of social weakness on subjective social isolation. Among these, the model with the most effect on the dependent variable is included. Factors thought to be risk factors in the social isolation literature were included in the study. These factors include age, income, education, frequency of meeting with friends and relatives, divorce, separation and widowhood, feeling of unemployment and depression. These factors may also pose a health risk. For this purpose, social isolation odds ratios, marginal effects of explanatory variables on social isolation, and the most important variables explaining social isolation were found. The 980 adults who participated in the simple random sampling survey were asked the extent to which they were socially isolated. Social isolation consists of five categories: “I strongly disagree“, “I disagree”, “Neither agree nor disagree”, “I agree” and “I strongly agree”.

Individuals who participated in the survey of this study attributed the positive impact on subjective social isolation to intense public transport and living in rural areas, feeling lonely, feeling very unhappy and depressed, and the negative effect being widowed.

It seems that poor health poses the highest risk for subjective social isolation. Region of living has the highest marginal effect on subjective social isolation. As the frequency of seeing relatives and friends increases, the risk of subjective social isolation decreases. The effect of objective social isolation on subjective social isolation is found to be positive. The effect of depression and feeling very unhappy on subjective social isolation is positive.

YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

- 1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.
- 5- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- 6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.
- 7- Başlıklar 12 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (Örnek: Gökçe DİLARA*). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. -----
----- Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com -----
- 8- Makaleler Microsoft Word veya "doc" veya "docx" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1. Ekonomik Faktörler), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.
- 10- Yazılar; Times New Roman karakterinde, 12 punto (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak

şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

11- “Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere 5000-11000 kelime arasında olmalıdır.

12- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirilmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

13- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara iki kopya gönderilir.

14- Makalede sıra ile öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.

15- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)). APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

16- Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin giriş, tartışma, metot, sonuç vb. aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

17- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.

18- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kitap

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. Doğu Batı. 3(12). ss.935.

Tuna, K. (2003). “Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005). Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarak). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir? Erişim Tarihi: 03.05.2016.
www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

AUTHOR GUIDELINES

The Academic Elegance (Akademik Hassasiyetler) is a refereed national journal in Social Sciences, published twice a year (in Spring and Autumn).

Instructions to the Authors

1. The Academic Elegance welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.
2. Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.
3. Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.
4. There is no royalty payment for the manuscripts.
5. The journal publishes in English and Turkish.
6. Manuscripts submitted for review at The Academic Elegance should be no longer than 35 pages, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.
7. All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in (1. TURKISH SOCIAL ...), other titles should be left justified and boldfaced as in (A. Economic Factors)
8. The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example. -----
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com

9. Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a “doc” or “docx” extension.
10. Manuscripts should be written in Times New Roman, font size 12 pt (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave

“3 nk” and in addition to the page number. For the paragraph indentation, “TAB” key must be used.

11. An abstract is required for all submitted manuscripts. The abstract should be a single paragraph of 150-250 words or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following each abstract, there should be 3-5 keywords describing the study. Manuscripts should be between 5000-11000 words, including the titles, abstract, appendix and references.

12. The received manuscripts are sent to two referees for thorough scientific and methodological evaluation after an initial editorial evaluation. If the referees report positively about the manuscript and with the approval of the publishing committee, the it is published in a decided issue. In the case of negative reports or any superficial evaluation on the part of the referee, the decision for whether to publish it or not is given by editorial board. A third referee is assigned if necessary. In such a case, the author has no right to claim for the publication of his manuscript.

13. Two copies of the journal are sent to the author whose article appears in that specific issue.

14. The manuscript should have an abstract, introduction, main text, conclusion, references, and appendices in order. The introduction, conclusion, references section are not numbered.

15. The Academic Elegance follows the APA style of formatting. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>

16. The manuscript should have an extended abstract in English about 750-1000 words at the end. Extended abstract should summarize the introduction, method, findings, and the conclusions of the manuscript.

17. Turnitin is used to prevent any plagiarism.

18. If the references in the bibliography pass to the second line, make careful that the second line starts with 1 TAB.

19. Bibliography prepares alphabetically according to the surnames of the authors without books, articles, etc. distinction.

Article Submission: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

Contact: academicelegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

2 Issues per year, Refereed

ISSN: 2148-5933

SAYI/ISSUE: 12

Aralık/December 2019

